

Jevgenijus Tarlė

NAPOLEONAS

Jevgenijus Tarlė

NAPOLEONAS

Jevgenijus
Tarlė

NAPOLEONAS

Iš rusų kalbos vertė
VIKTORAS ŽEMAITIS,
EDVARDAS VAITKUS

VILNIUS
MINTIS 1984

E. B. Тарле
НАПОЛЕОН
Издательство Академии Наук, Москва, 1957 г.

Recenzavo ist. m. k. F. SLIESORIŪNAS

T $\frac{0506000000—023}{M 851(08)—84}$ 79—84

PRATARMĖ

Žmogus, kurio biografiją ir charakteristiką turiu šioje knygoje pateikti, yra vienas iš įstabiausių pasaulio istorijos reiškinių, ir nereikia stebėtis, jog apie jį buvo, yra ir bus kuriama daugybė tomų.

1914—1918 metų pasaulinės grumtynės savaime paskatino domėtis žmogumi, kuris, specialistams vieningai pripažįstant, yra laikomas žymiausiu karo genijumi pasaulyje. Betalenčiai prancūzai Niveliai, vokiečiai Moltkės sūnėnai ir Falkenhainai, rusai Renenkamfai ir Januškevičiai, anglai Frenčiai ir Hegai, neapsakoma daugybė kitų vertė laikyti genialiais strategais net tokius bukapročius, kaip Liudendorfas arba Fošas, arba Aleksejevas; visi šie nevykėliai milijoninių armijų vadai jau pačiu savo egzistavimu akivaizdžiai įrodė, jog ir karas, ir galimumas vadovauti didžiulei kariuomenei taip pat nepajėgūs išugdyti genialaus karvedžio, kaip, pavyzdžiui, ištisos geriausiojo Karos marmuro skaldyklos negali pačios išugdyti Fidijo arba Mikelandželo. Po pasaulinio karo šis faktas buvo pripažintas nenuneigiamai, ir dėl to, suprantama, kur kas labiau imta domėtis tais nedaugeliu didžiųjų karybos meistrų — Hanibalu, Cezariu, Suvorovu ir, aišku, pirmiausia "geriausiu iš geriausiųjų" šios srities veikėjų — Napoleonu.

Napoleono įsitikinimu, reikia karų, antpuolių, žygių, įsiveržimų dėl to, kad būtų galima sutriuškinti priešą ir primesti jam savo valią, ilgam, tvirtai, "amžiams" jį pavergti, savavališkai kurti nugalėtosios šalies istoriją, o jeigu iš karto negalima to pasiekti, reikia veikti jo istoriją. Napoleonas niekada netroško tuščių, t. y. tiesioginės politinės naudos neduodančių pergalių.

Žinoma, tik naiviaisiais idealistinės istoriografijos ir ypač vadinamosios "didvyriškumo mokyklos" laikais Napoleonui buvo priskiriamas pasaulio istorijos kūrėjo vaidmuo; neva jis savo epochai suteikęs ir idėjinį turinį, ir reikšmę.

Užgniaužęs Prancūzijos revoliuciją, Napoleonas persekiojo net prisimenančius ją; 1800 metų gruodžio mėnesį jis negailestingai susidorojo su jakobinais ne už tai, kad jie užtaisė "pragaro mašiną" (netrukus jis sužinojo, jog jie čia niekuo dėti), o tik dėl to, kad jie — respublikonai ir kad jie nenori aukoti revoliucijos tradicijų už pompastišką šovinistinę šlovę. Stojęs į politinės reakcijos kelią, Napoleonas darė tai, ko pirmiausia ir labiausiai reikėjo stambiajai prekybos ir pramonės buržuazijai; ir visą savo vidaus ir užsienio politiką jis grindė tuo, kad pirmiausia būtų patenkinti šios klasės interesai.

Despotas iš savo imperijos tiek valstybiniu, tiek visuomeniniu požiūriu išgujo bet kokį, net paviršutinišką laisvės supratimą — neaprėpiamoje imperijoje per visą jo viešpatavimo laikotarpį vyravo visiška tyla. Jis norėjo visiems vadovauti ir visiems įsakinėti. Net būdavo taip, kad aukštieji valdininkai, generaliteto tarnautojai tuokdavosi, o jeigu prireikdavo, ir skirdavosi Napoleono valia.

Karai niokojo Prancūziją. 1814—1815 metais būta tokių kaimų, kuriuose neliko vyresnių kaip 15 metų ir jaunesnių kaip 70 metų vyrų. Su darbininkų revoliucinėmis nuotaikomis Napoleonas kovojo ryžtingai ir nuosekliai. Jis pats tai suprato, o kartą atvirai prisipažino, jog darbininkai jo neturi už ką mylėti, kad jie "kaip buvo, taip ir liko elgetos". Napoleonas pamiršo pridurti, kad nė viena užsmaugtos buržuazinės revoliucijos vyriausybė taip virtuoziškai neengė darbininkų klasės, kaip jis. Įvesdamas ypatingąsias "darbininkų knygeles", jis visiškai pasmerkė darbininkus: jie negalėjo bent kiek veiksmingiau ginti savo interesus.

A. Puškino vyresnysis amžininkas ir bičiulis, kunigaikštis P. Viazemskis, patyręs Napoleono laikus, sakė, jog per visą Pirmosios imperijos viešpatavimą visoje Europoje vyravo nuolatinė priespauda, nerimastis ir ne-

tikėjimas ateitimi. Niekas nežinojo, kas jį ir jo šalį ištiks rytoj, ar nerengia Napoleonas naujo smūgio. Entuziastingas Napoleono liaupsintojas Alberas Vandelis labai švelniai kalbėjo apie savo mylimo herojaus sukurtos imperijos "judančias sienas". Tačiau skaitytojas aiškiai suvokia, kas ta "judanti siena", iš karto supranta, kodėl tais kruvinaisiais laikais Europoje vyravo priespauda ir nerimastis. Napoleono imperijos sienos "judėjo" ne tik per karus, bet ir trumpomis pertraukomis, kai pats nekariavo: patogiu momentu jis paskelbdavo atitinkamą dekretą ir besąlygiškai prie savo imperijos prisijungdavo tas šalis, kurios patikdavo. Sutartys jam neturėjo jokios reikšmės. Visose šalyse, kuriose Napoleonas faktiškai galėjo elgtis kaip namuose, buvo plėšikaujama, planingai ir oficialiai. Nors Prancūzija be paliovos kariavo, šalies finansinė padėtis buvo patenkinama, skolų beveik neturėjo (sakysim, Anglija 40 metų negalėjo atsikratyti Napoleono laikais pasidarytų skolų), todėl patriotiškai nusiteikę prancūzų istorikai labai graudinasi, užmiršdami, jog šiuos puikius ūkinės veiklos rezultatus lėmė ne kas kita, kaip pašėlusiai, negirdėtai plėšiamos visos pavaldžios šalys.

Mano knygos skaitytojai ne kartą mane klausė, ar Napoleono karus, kaip aš juos vadinu, galima vadinti imperialistiniais, nors imperializmo ta prasme, kaip dabar suprantame šį terminą, XIX amžiaus pradžioje nebuvo. Aišku, galima, ir ne tik galima, bet ir reikia, nes žodžiai "imperialistinis karas" visiškai atitinka Napoleono žygius, jų pobūdį bei esmę. Beje, V. Leninas ne kartą lietė šį klausimą ir garsiuosiuose pasisakymuose dėl Bresto taikos pareiškė: "Napoleono imperialistiniai karai truko daugelį metų, apėmė visą epochą, parodė nepaprastai sudėtingą susipinančių imperialistinių santykių su nacionaliniais išsivaduojamaisiais judėjimais tinklą" [1]. Ir, tarytum numatydamas ką tik minėtą mano knygos skaitytojų klausimą, jis čia pat paaiškina: "Imperializmu aš čia vadinu svetimų šalių plėšimą apskritai, imperialistiniu karu — grobuonių karą už tokio grobio padalijimą".

[1] V. I. Leninas. Raštai, t. 27, 1954, p. 33.

Pajungtoms šalims Napoleono užkariavimai reiškė politinę vergovę ir nesulaikomą, įvairiomis dingstimis vykdomą plėšimą. Prancūzų stambioji buržuazija pavergtame Europos žemyne turi ekonomiškai viešpatauti. Ji padeda Napoleonui išlaikyti neribotą valdžią savo šalyje ir Europoje. Tokia buvo Napoleono imperijos sistema. Bet tai ne viskas, ir dėti čia tašką, vadinasi, nesuprasti šio nepaprasto žmogaus veiklos istorinės reikšmės.

Bent kiek rimtesnis mokslininkas būtų neteisus, elgtųsi negarbingai, neigdamas akivaizdų ir neabejotiną faktą, kad baisus feodalinės absoliutinės Europos sutriuškinimas turėjo teigiamą, pažangią istorinę reikšmę.

Ką K. Marksas ir F. Engelsas sako apie Vokietiją, tinka ir kitoms žemyno šalims: "Jeigu Napoleonas Vokietijoje būtų likęs kaip nugalėtojas, jis pagal savo energingą formulę būtų pašalinęs bent tris tuzinus pamėgtųjų tautos tėvų. Prancūzijos įstatymai ir valdymas būtų sudarę vokiečių vienybės solidų pagrindą ir būtų išgelbėję mus nuo trisdešimt trejų metų gėdos ir tironijos... Sąjungos seimo. Dviem trimis Napoleono dekretais būtų visiškai sunaikintas visas viduramžių lažo bei dešimtinės purvas, visokie nusavinimai ir privilegijos, visas feodalinis ūkis ir visas patriarchališkumas, kurie slegia mus visuose mūsų tėvynių kraštuose bei kampuose" [2].

Napoleonas feodalizmui smogė tokius neatitaisomus smūgius, nuo kurių pastarasis jau niekada negalėjo atsipeikėti; tuo su jo vardu susijusi istorinė epopėja turi pažangią reikšmę.

Napoleonas, kaip istorijos reiškinys, jau niekada ir niekur negali pasikartoti, nes jau niekada ir niekur pasaulio istorijoje nebus tokios padėties, kuri Prancūzijoje ir Europoje buvo XVIII amžiaus pabaigoje ir XIX amžiaus pradžioje.

Autoriaus svarbiausias tikslas — kuo ryškiau pavaizduoti pirmojo Prancūzijos imperatoriaus gyvenimą ir veiklą, apibūdinti jį kaip žmogų, kaip istorijos veikėją, parodyti jo savybes, prigimtį bei siekius. Autorius mano, jog šios knygos skaitytojai bent paviršutiniškai susipa-

[2] Маркс К. и Энгельс Ф. Соч., т. 6, с. 252.

žins su epocha, su jos varomosiomis jėgomis, su porevoliucinės Prancūzijos ir Europos feodalinio absoliutizmo visuomenės klasių struktūra. Europoje kaip tik Napoleonui ir buvo lemta smogti baisius smūgius feodalinei santvarkai. Nepažindamas Napoleono imperijos istorijos, skaitytojas tiesiog nesuvoktų visos Europos istorijos nuo 1815 iki 1848 metų.

Šiek tiek skaičiusieji apie Napoleoną, patvirtins, jog čia duodama charakteristika, bloga ji ar gera, nesutampa nė su viena iš tų, kurias duodavo imperatoriui buržuazinė istoriografija, tiek jo peikėjai, tiek liaupsintojai. Šitaip yra dėl to, jog aš stengiausi visiškai objektyviai traktuoti šią įvairialypę ir didžią figūrą, man rūpėjo ne tik (ir ne tiek) motyvuoti jo poelgius, kiek jų istorinę reikšmę. Napoleonas — gamtos reiškinys, sakė vienas iš aršių jo priešininkų, austras publicistas Gencas, kuris vis dėlto labai karštai jį puolė. "Nežinios įsakytas istorijos vykdytojas", — taip apie Prancūzijos imperatorių yra pasakęs Puškinas. Napoleonas mane domino tik tuo požiūriu, kaip jis įvykdė savo didžiulį istorinį vaidmenį.

Ši knyga nėra populiarizacija, o savarankiško tyrimo rezultatas, glausta santrauka tų išvadų, kurias autorius padarė, studijuodamas tiek archyvus, tiek spausdintus šaltinius. Šiuos šaltinius jis tyrinėjo (kai kuriuos iš jų pats aptiko), rengdamas dvi kitas monografijas apie kontinentę blokadą ir tyrinėdamas Napoleono laikų spaudos padėtį. Prie jų, žinoma, pridurti ir tie šaltiniai, kurie liečia ir kitą Napoleono veiklą.

I skyrius

NAPOLEONO BONAPARTO JAUNYSTĖ

I

Ajačo mieste, Korsikos saloje, 1769 metų rugpjūčio 15 dieną 19-metė Leticija Bonapartė, advokato praktika besiverčiančio vietos bajoro žmona, būdama ne namuose, staiga pajuto gimdymo sąrėmius, įbėgo į svetainę ir iškart pagimdė berniuką. Prie gimdyvės nieko nebuvo, ir kūdikis iš motinos įsčių iškrito ant grindų. Šitaip pasipildė neturtingo advokato Karolio Bonaparto šeima. Advokatas nusprendė ateityje savo sūnų auklėti ne korsikietiškai, bet prancūziškai ir, kai berniukas paūgėjo, įtaisė jį valstybės lėšomis į vieną prancūzų karo mokyklą: daugiavaikė šeima pati mokyti sūnų neįstengė.

Korsikos sala, ilgai priklausiusi Genujos prekybos respublikai, vadovaujama vietos žemvaldžio Paolio, sukilo ir 1755 metais genujiečius išvijo. Matyt, tai buvo sukilimas mažadvarių bajorų ir žemvaldžių, kuriuos šiuo kartu rėmė medžiotojai, gyvulių augintojai kalnuose, nedaugelio miestų varguomenė, žodžiu, gyventojai, norintys atsikratyti pirklių respublikos begėdiško išnaudojimo, fiskalinės bei administracinės priespaudos. Sukilimas pavyko, ir nuo 1755 metų Korsika gyvavo kaip savarankiška valstybė, vadovaujama Paolio. Korsikoje, ypač salos viduryje, buvo dar stiprios gimininės atgyvenos. Klanai kartkartėmis tarp savęs ilgai ir nuožmiai kariaudavo. Labai paplitęs buvo kraujo kerštas *(vendetta).*

1768 metais Genujos respublika Korsikos valdymo "teises perdavė" Prancūzijos karaliui Liudvikui XV, ir 1769 metais Prancūzijos kariuomenė sutriuškino Paolio

būrį (tai įvyko trys mėnesiai prieš gimstant Napoleonui). Korsika buvo paskelbta Prancūzijos valda.

Taigi Napoleono vaikystė sutapo su tuo laikotarpiu, kai saloje dar buvo gailimasi staiga vėl prarasto politinio savarankiškumo, kai dalis žemvaldžių ir miesto buržuazijos susimąstydavo dėl ištikimybės Prancūzijai. Napoleono tėvas, Karolis Bonapartas, prisidėjo prie "prancūzų" partijos, bet mažasis Napoleonas gailėjosi ištremto Korsikos gynėjo Paolio ir nekentė prancūziškųjų ateivių.

Nuo ankstyvos vaikystės Napoleonas buvo nekantrus ir neramus. "Niekas manęs neimponuodavo, — vėliau jis prisimindavo, — aš buvau linkęs vaidytis ir peštis, nieko nebijodavau. Vieną mušdavau, kitą draskydavau, ir visi manęs bijodavo. Labiausiai kentėdavo mano brolis Juozapas. Aš jį mušdavau ir kandžiodavau. Ir jį už tai bardavo, nes, būdavo, jam dar nespėjus atsipeikėti, aš jau motinai pasiskųsdavau. Klastingumas mane gelbėdavo, nes mama Leticija už mušeikiškumą mane būtų baudusi, ji ir mano išpuolių nebūtų pakentusi!"

Napoleonas buvo paniuręs ir irzlus vaikas. Motina jį mylėjo, bet, kaip ir kitiems vaikams, buvo gana griežta. Gyveno taupiai, bet nepritekliaus šeima nejautė. Tėvas, matyt, buvo geras ir silpnabūdis. Tikroji šeimos galva buvo Leticija, stiprios valios, griežta, darbšti moteris, — ji ir auklėjo vaikus. Pomėgį dirbti, griežtą tvarkingumą Napoleonas paveldėjo kaip tik iš motinos.

Šios nuo viso pasaulio atskirtos salos gyventojai, įsikūrę kalnuose ir miškų tankynėse, buvo pusiau laukiniai, klanai nepaliaujamai vaidijosi, vyravo gimininis kraujo kerštas, nors ir rūpestingai slepiamas, bet buvo jaučiamas atkaklus priešiškumas atėjūnams prancūzams, — visa tai mažajam Napoleonui darė didžiulę įtaką.

1779 metais tėvas daug vargo, kol du vyresniuosius vaikus — Juozapą ir Napoleoną nuvežė į Prancūziją ir atidavė į Oteno koležą, o tų pačių 1779 metų pavasarį dešimtmetis Napoleonas buvo perkeltas į karo mokyklą Brieno mieste, Rytų Prancūzijoje, suteikiant valstybės stipendiją.

Brieno karo mokykloje Napoleonas buvo toks pat niūrus, užsidaręs berniukas: staiga supykdavo, ilgai neat-

sileisdavo, nė su kuo nedraugaudavo, nejautė niekam pagarbos, palankumo, simpatijos, kad ir mažo ūgio, jaunutis, buvo labai savimi pasitikintis. Bendramoksliai mėgindavo jį skriausti, erzinti, kibti prie korsikietiškos tarties. Tačiau mažasis Bonapartas kelis kartus įtūžęs pasipešė, ir draugai įsitikino: nors anas ir pats nukenčia, bet geriau su juo neprasidėti. Jis mokėsi puikiai, labai gerai išmoko Graikijos ir Romos istoriją. Žavėjosi matematika, geografija. Šios provincijoje esančios karo mokyklos mokytojai patys nelabai išmanė savo dėstomus mokslus, ir mažasis Napoleonas papildydavo žinias skaitydamas. Šiuo laikotarpiu ir vėliau jis skaitydavo labai daug ir sparčiai. Draugus prancūzus stebino ir atstumiančiai veikė jo korsikietiškas patriotizmas: jam prancūzai tada dar buvo svetima rasė, atėjūnai, gimtosios salos užkariautojai. Beje, su savo tolima tėvyne jis tuo laikotarpiu susisiekdavo tik per artimųjų laiškus: šeima neturėjo tiek lėšų, kad galėtų jį parsikviesti atostogų į namus.

1784-aisiais, būdamas 15 metų, jis sėkmingai baigė kursą ir persikėlė į Paryžiaus karo mokyklą, kurioje buvo jau rengiami karininkai kariuomenei. Čia buvo sutelkti labai geri dėstytojai, tarp jų žymus matematikas Monžas, astronomas Laplasas. Napoleonas godžiai klausydavo paskaitų ir skaitydavo. Čia buvo ko ir iš ko pasimokyti. Tačiau pirmaisiais mokslo metais jį ištiko nelaimė: į Paryžiaus mokyklą jis įstojo 1784 metų spalio pabaigoje, o 1785 metų vasaryje mirė jo tėvas Karolis Bonapartas nuo tos pačios ligos, nuo kurios vėliau mirė ir pats Napoleonas, — nuo skrandžio vėžio. Šeima liko kone be lėšų. Į vyresnįjį Napoleono brolį, Juozapą, dėti vilčių nebuvo galima: jis negabus ir tingus. Šešiolikmetis kariūnas ėmėsi rūpintis motina, broliais ir seserimis. Metus išbuvęs Paryžiaus karo mokykloje, 1785 metų spalio 30 dieną stojo į kariuomenę paporučikio laipsniu ir nuvyko į pulką, kuris stovėjo pietuose, Valanso mieste.

Jaunajam karininkui buvo sunku. Didumą algos jis išsiųsdavo motinai, pasilikdamas sau vos vos pragyventi, atsisakydamas net menkiausių pramogų. Tame name, kur jis nuomojo kambarį, buvo įsikūręs bukinistas, ir Napoleonas visą laisvalaikį praleisdavo skaitydamas knygas,

kurias jam duodavo šeimininkas. Kompanijos jis vengė, nes drabužiai buvo tokie prasti, kad nenorėjo ir negalėjo bent kiek pasaulietiškiau gyventi. Jis skaitydavo neatsitraukdamas, neapsakomai įdėmiai, konspektuodamas, rašydamas pastabas.

Labiausiai domėjosi karo istorija, matematika, geografija, kelionių aprašymais. Skaitydavo ir filosofus. Kaip tik tuomet susipažino su XVIII amžiaus švietimo literatūros klasikais — Volteru, Ruso, Dalamberu, Mabli, Reinaliu.

Sunku pasakyti, kada išryškėjo bjaurėjimosi revoliucinės buržuazijos ir jos filosofijos ideologais pirmieji požymiai. Šiaip ar taip, šešiolikmetis paporučikis kol kas dar ne tiek kritikavo, kiek mokėsi. Tai esminis jo išminties bruožas: pirmaisiais gyvenimo metais prie kiekvienos knygos, kaip ir prie kiekvieno naujo žmogaus, jis eidavo susikaupęs ir nekantrus, trokšdamas kuo greičiau ir kuo daugiau sužinoti, praturtėti dvasiškai.

Jis skaitydavo beletristiką ir eilėraščius; žavėjosi "Jaunojo Verterio kančiomis" ir kai kuriais kitais Gėtės kūriniais; skaitė Rasino, Kornelio, Moljero raštus, garsiąją eilėraščių knygą, kuri buvo priskiriama Viduramžių škotų poetui Osianui (tai buvo meistriška klastotė); ir vėl puldavo prie matematikos traktatų, prie karo knygų, ypač prie kūrinių apie artileriją.

1786 metų rugsėjo mėnesį jis išsiprašė ilgalaikių atostogų ir išvyko į Ajačą, į tėvynę, tvarkyti savo šeimos reikalų. Mirdamas tėvas testamentu paliko nedidelį dvarą ir daug... visokios painiavos. Napoleonas veikė sumaniai ir šeimos reikalus pataisė. Atostogas jam pavyko pratęsti iki 1788 metų vidurio, nors algos, matyt, negavo. Tačiau dabar tai jau buvo nesvarbu.

1788 metų birželio mėnesį grįžęs į Prancūziją, Napoleonas su savo pulku netrukus buvo išsiųstas į Oksono miestą. Čia jis gyveno jau ne privačiame bute, o kareivinėse ir taip pat atsidėjęs skaitė tiesiog viską, kas pakliūdavo į rankas, taip pat svarbiausius veikalus karo klausimais, kurie rūpėjo XVIII amžiaus karo specialistams. Kartą jis buvo uždarytas į areštinę, kurioje visai atsitiktinai rado, neaišku kaip čia pakliuvusį, seną teisės

mokslų rinkinį (romėnų teisė). Perskaitęs jį nuo pradžios iki galo, vėliau, beveik po 15 metų, kai buvo rengiamas Napoleono kodeksas, jis stebino garsiuosius prancūzų teisininkus, mintinai cituodamas romėnų digestus. Jo atmintis buvo nepaprasta.

Jau tada pasireiškė jo gebėjimas atkakliai protiškai dirbti, ilgai mąstyti. "Jeigu atrodo, kad aš visada viskam pasirengęs, taip yra dėl to, jog prieš ko nors imdamasis aš pirma ilgai apmąstau; aš numatau, kas gali įvykti. Anaiptol ne genijus staiga ir paslaptingai *(en secret)* man apsireiškia, patardamas, ką būtent turėčiau sakyti bei daryti tomis aplinkybėmis, kurios kitiems atrodo netikėtos, — man apsireiškia mano mąstymas. Aš dirbu visada, dirbu pietaudamas, dirbu būdamas teatre; naktį prabundu dirbti", — šitaip jis vėliau ne kartą sakydavo. Savo genialumą kartais lyg truputį ironizuodavo arba pašiepdavo, bet apie savo darbą visada atsiliepdavo labai rimtai. Savo milžinišku darbingumu jis didžiuodavosi labiau negu kitais gabumais, kuriais taip be galo dosniai gamta jį apdovanojo.

Čia, Oksone, jis pats imasi plunksnos ir sukuria nedidelį traktatą "Apie bombų mėtymą". Artilerija galutinai tampa jo mėgstama specialybe. Iš to laikotarpio tarp jo rankraščių taip pat yra likę ir šiokių tokių literatūrinių eskizų, filosofijos-politikos etiudų ir pan. Čia jis dažniausiai pasisako daugmaž liberaliai, kartais tiesiog kartoja kai kurias Ruso mintis, nors apskritai jo negalima pavadinti "Visuomenės sutarties" idėjų pasekėju. Tuomet jam buvo būdingas vienas bruožas: aistros ir troškimai turi visiškai paklusti valiai ir protui. Jis gyvena pusbadžiu, vengia draugijos, moterų, pramogų, nenuilstamai dirba, visą laisvą nuo tarnybos laiką sėdi prie knygų. Ar jis galiausiai sutiko tenkintis savo likimu, likimu neturtingo provincijos karininko, skurdžiaus Korsikos bajoro, į kurį draugai ir vadai aristokratai visada žiūrės iš aukšto?

Jis nespėjo aiškiai suformuluoti atsakymo į šį klausimą ir dar menkiau spėjo išplėtoti ateities planus, kai iš pradžių susvyravo, paskui sulinko, vėliau sugriuvo ta scena, kurioje jis rengėsi veikti, — sugriaudėjo Prancūzijos revoliucija.

II

Daug Napoleono biografų bei istorikų savo herojui linkę priskirti antgamtinės išminties, talentingo pranašo, savo laimės žvaigždės kūdikio savybes. Jų manymu, dvidešimtmetis Oksono įgulos poručikas nujautė, ką jam lems 1789 metais kilusi revoliucija.

Iš tikrųjų viskas buvo kur kas paprasčiau: pagal savo socialinę padėtį iš buržuazijos pergalės prieš feodalinio absoliutizmo santvarką Napoleonas galėjo daug ko tikėtis. Korsikoje bajorai, ypač mažadvariai, niekada, net Genujos laikais, neturėjo tų teisių ir pranašumo, kuriuos taip brangino Prancūzijos bajorai; mažadvaris provincialas iš tolimos, neseniai prancūzų užkariautos salos nė už ką negalėjo tikėtis didelės ir greitos karjeros karinėje tarnyboje. 1789 metų revoliucija tikriausiai jį sužavėjo kaip tik tuo, jog dabar gabumai padės kopti socialiniais laiptais. Kol kas artilerijos poručikui Bonapartui daugiau nieko ir nereikėjo. Ši mintis užvaldė jį. Tik kaip naudingiausiai išnaudoti susidariusią situaciją? Ir kur: Korsikoje ar Prancūzijoje? Perdėti jo korsikiškąjį patriotiškumą, žinoma, nevertėtų. Poručikas Bonapartas 1789 metais jau nebuvo panašus į tą dešimtmetį piktą vilkiuką, kuris taip baisiai pešėsi Brieno karo mokyklos kieme, kai draugai erzindavo jį dėl korsikietiško akcento. Dabar jis žinojo, kas yra Prancūzija, kas yra Korsika, suprato, kad tai nesulyginami dalykai. Tačiau svarbiausia kitkas. Net 1789 metais jis negalėjo tikėtis Prancūzijoje tokios vietos, kurią kaip tik dabar, kilus revoliucijai, jeigu aplinkybės būtų palankios, galėtų užimti Korsikoje. Praėjus dviem su puse mėnesio po Bastilijos šturmo, Napoleonas išsiprašė atostogų ir išvyko į Korsiką.

Be kitų literatūrinių etiudų, 1789 metais Napoleonas buvo baigęs Korsikos istorijos apybraižą, kurios rankraštį davė recenzuoti Reinaliui. Autorius labai nudžiugo gavęs teigiamą populiaraus rašytojo atsiliepimą. Vadinasi, Napoleonas labai domėjosi gimtąja sala gerokai anksčiau negu ten buvo galima pradėti politinę veikią. Grįžęs namo, pas motiną, jis tuojau pasiskelbė esąs iš ilgos tremties grįžusio Paolio šalininkas, bet šis jaunąjį leitenantą

sutiko labai abejingai, o netrukus paaiškėjo, kad jiems iš viso ne pakeliui. Paolis siekė Korsiką visiškai išvaduoti iš prancūzų priespaudos, Bonapartas manė, jog Prancūzijos revoliucija Korsikai atveria naujus kelius, o galbūt — ir tai svarbiausia — jo paties karjerai.

Išbuvęs Korsikoje kelis mėnesius ir nieko nelaimėjęs, jis vėl išvyksta į pulką ir išsiveža jaunesnįjį brolį Liudviką, kad nors kiek padėtų motinai. Broliai įsikūrė Valanse, kur vėl buvo perkeltas pulkas. Leitenantas Bonapartas iš savo menkos algos dabar turėjo gyventi dviese su broliu. Kartais pietums tekdavo tenkintis gabalu duonos. Napoleonas ir toliau įtemptai dirbdavo, nepaliaudamas skaitydavo įvairią literatūrą, ypač gilindavosi į karo istoriją.

1791 metų rugsėjo mėnesį Bonapartui pavyko išsirūpinti, kad būtų perkeltas tarnauti į Korsiką. Šį kartą jis galutinai išsiskyrė su Paoliu, nes šis jau tiesiog siekė atskirti salą nuo Prancūzijos, o Napoleonas to tikrai nenorėjo. 1791 metų balandžio mėnesį įsiliepsnojus kovai tarp kontrrevoliucinės dvasininkijos, visokeriopai remiančios separatininką Paolį, ir revoliucinės valdžios atstovų, Napoleonas net šovė į maištininkų minią, kuri užpuolė jo vadovaujamą būrį. Galiausiai jis tapo įtartinas ir valdžiai, nes negavęs nurodymo mėgino užimti tvirtovę. Paryžiuje Napoleonas turėjo teisintis dėl savo šiek tiek abejotino elgesio Korsikoje. Sostinę jis pasiekė 1792 metų gegužės pabaigoje ir buvo audringų revoliucinių įvykių liudininkas.

Turime tikslių duomenų apie tai, kaip 23 metų karininkas vertino du svarbiausius to meto įvykius: liaudies masių įsiveržimą į Tiuilri rūmus 1792 metų birželio 20 dieną ir monarchijos nuvertimą 1792 metų rugpjūčio 10 dieną. Nebūdamas dalyvis, o tik atsitiktinis liudininkas, abu kartus intymioje aplinkoje jis visiškai nesivaržydamas parodė savo jausmus, savo instinktus, kuriuos daugiau negu aiškiai apibūdina žodžiai: "Einam šiems niekšams iš paskos". Taip Napoleonas kreipėsi į Burjeną, su kuriuo buvo gatvėje, kai birželio 20 dieną minia traukė prie karaliaus rūmų. Kai šios grėsmingos demonstracijos išgąsdintas Liudvikas XVI nusilenkė miniai pro langą,

prie kurio priėjo užsidėjęs raudoną frigišką kepurę (vieną iš revoliucijos emblemų), Napoleonas su panieka pasakė: "Koks bailys! Kaip buvo galima įleisti šiuos niekšus! Reikėjo nušluoti patrankomis 500—600 žmonių — visi kiti būtų išlakstę!" Aš sušvelninu epitetą, kurį Napoleonas pavartojo Liudvikui XVI apibūdinti, nes perteikti jį spaudoje tiksliai neįmanoma. Rugpjūčio 10-ąją (Tiuilri šturmo ir Liudviko XVI nuvertimo dieną) jis vėl gatvėje ir vėl pakartoja tą patį epitetą, o revoliucinius sukilėlius apšaukia "bjauriausiais prasčiokais".

Žinoma, 1792 metų rugpjūčio 10 dieną stovėdamas minioje ir žiūrėdamas į Tiuilri šturmą, Napoleonas negalėjo žinoti, kad Prancūzijos sostas, nuo kurio šiuo momentu verčiamas Liudvikas XVI, tuštinamas kaip tik jam, Bonapartui, o masės, džiaugsmingais šūksmais sveikinančios gimstančią respubliką, negalėjo įtarti, kad šis nežymus, neišsiskiriantis iš minios, liesas, mažaūgis padėvėtu surdutu vilkintis jaunas karininkas užsmaugs šią respubliką ir taps vienvaldžiu imperatorium. Tačiau įdomiausia štai kas: jau tada Napoleonas manė, jog durklas yra tinkamiausia priemonė atsakyti į liaudies sukilimą.

Bonapartas vėl važiuoja į Korsiką. Šį kartą savo gimtinėje atsiduria kaip tik tuomet, kai Paolis galutinai nusprendė atskirti Korsiką nuo Prancūzijos ir parsidavė anglams. Prieš pat anglams užgrobiant salą, po gausybės nuotykių bei pavojų Napoleonui pasisekė pabėgti iš Korsikos, išsivežti motiną su visa šeima. Tai buvo 1793 metų birželis. Vos tik jie paspruko, separatininkai — Paolio šalininkai — Bonaparto namus apiplėšė.

Prasidėjo baisaus skurdo laikotarpis. Gausi šeima liko kaip stovi, ir jaunam kapitonui (Napoleonas ką tik buvo gavęs šį laipsnį) teko išlaikyti motiną ir septynis brolius bei seseris, kuriuos iš pradžių šiaip taip įkūrė Tulone, paskui Marselyje. Gyvenimas buvo vargingas ir sunkus, ėjo mėnuo po mėnesio be jokios prošvaistės, ir staiga visiškai netikėtai tarnybos jungas nutrūko.

Prancūzijos pietuose kilo kontrrevoliucija. 1793 metais Tulono rojalistai išvarė arba išžudė revoliucinės valdžios atstovus ir pasikvietė į pagalbą Viduržemio jūros

vakaruose kreisuojantį Anglijos laivyną. Revoliucinė kariuomenė apsiautė Tuloną iš sausumos.

Apsiaustis buvo vangi ir nesėkminga. Apsiausčiai vadovavo kažkoks Karto. Kariuomenės politinis vadovas, malšinęs rojalistų sukilimą pietuose, buvo Bonaparto pažįstamas korsikietis Saličetis, kartu su juo ėjęs prieš Paolį. Bonapartas aplankė savo žemietį stovykloje prie Tulono ir tada nurodė jam vienintelį būdą, kaip užimti Tuloną ir nublokšti nuo kranto Anglijos laivyną. Saličetis jaunąjį kapitoną paskyrė apsiausties artilerijos viršininko padėjėju.

Lapkričio pirmosiomis dienomis šturmas nepasisekė, nes tą dieną operacijai vadovavęs Donė, nepaisydamas Bonaparto nuomonės, lemiamu momentu liepė trauktis. Bonapartas neabejojo: jei ne ši šiurkšti klaida, prancūzai būtų nugalėję. Pats jis ėjo šturmuojančios kolonos priešakyje ir buvo sužeistas. Vyriausioji vadovybė ilgai spyriojosi, delsė, ne itin pasitikėdama visiškai nepažįstamu, atsitiktinai į stovyklą pakliuvusiu jaunuoliu, kol galiausiai naujasis vadas Diugomjė leido jam įgyvendinti savo planą. Išdėstęs baterijas, kaip buvo sumanęs, po baisios kanonados, šturmu, kuriame pats dalyvavo, Bonapartas užėmė Egiljetą, komandinę aukštumą virš reido, ir pradėjo šaudyti į Anglijos laivyną.

Po dvi dienas trukusios aršios kanonados gruodžio 17 dieną respublikonai šturmavo įtvirtinimus. Šturmuojančiųjų buvo 7 tūkst., bet po įnirtingų kautynių jie buvo atremti. Tačiau dabar atskubėjo Bonapartas su rezervine kolona, ir tai nulėmė pergalę. Rytojaus dieną pradėjo masiškai bėgti iš miesto visi, kuriuos anglai sutiko paimti į laivus. Tulonas pasidavė nugalėtojų malonei. Respublikonų kariuomenė įžengė į miestą. Anglijos laivynas spėjo išplaukti į atvirą jūrą.

"Man trūksta žodžių Bonaparto paslaugai apibūdinti: jis turi žinių tiek pat daug, kaip ir proto, ir pernelyg daug valios, bet ir to dar maža pasakyti, kad suprastum, kokių gerų savybių turi šis nepaprastas karininkas", — rašė generolas Diutilis į Paryžių, į karo ministeriją, ir rekomendavo ministrui pasilaikyti Bonapartą respublikos labui. Visam apsiausties korpusui buvo aišku, koks Bo-

naparto vaidmuo išdėstant patrankas ir sumaniai organizuojant apgultį bei kanonadą ir galiausiai — lemiamą šturmo akimirką.

Šturmas įvyko 1793 metų gruodžio 17 dieną. Toks buvo pirmasis Napoleono suorganizuotas ir laimėtas mūšis. Pradedant 1793 metų gruodžio 17 diena, kai buvo paimti Tulono įtvirtinimai, ir baigiant 1815 metų birželio 18 diena, kai nugalėtas imperatorius pasitraukė iš lavonais nukloto Vaterlo lauko, — 22 metus (su pertraukomis) truko ši ilga, kruvina karjera, kuri atidžiai buvo nagrinėjama per visą nacionalinio išsivadavimo karų Europoje epochą ir kurios patyrimas iki šiol sistemingai tyrinėjamas.

Napoleonas per savo amžių surengė apie 60 didelių ir mažų mūšių (kur kas daugiau negu buvo iš viso surengę Aleksandras Makedonietis, Hanibalas, Cezaris ir Suvorovas), ir juose dalyvavo kur kas didesnės žmonių masės negu jo pirmtakų karuose. Napoleonas Tulono pergalę, nors palyginti ir kuklią, visada laikė ypatinga. Tada jis buvo pirmąkart pastebėtas. Apie jį pirmąkart sužinojo Paryžius. Visuomenės gelbėjimo komitetas labai džiaugėsi, kad pagaliau pavyko susidoroti su Tulono išdavikais ir nuvaryti nuo pakrantės anglus.

Šitokia įvykių raida teikė vilčių, kad netrukus pietuose rojalistų kontrrevoliucija bus sutriuškinta. Tulonas buvo laikomas tokia neįveikiama tvirtove, jog daugelis nenorėjo tikėti, kad jis žlugo ir kad kažkoks Bonapartas galėjo jį užimti. Nugalėtojo laimė, kad apgulusiųjų stovykloje, be Saličečio, buvo dar vienas, kur kas įtakingesnis žmogus: Ogiustenas Robespjeras, Maksimiliano jaunesnysis brolis. Jis dalyvavo užimant miestą, detaliai aprašė įvykius, o pranešimą nusiuntė į Paryžių. Rezultatai pasireiškė tuoj pat: 1794 metų sausio 14 dieną Napoleonas Bonapartas gavo brigados generolo laipsnį. Tuomet jam buvo 24 metai. Pradžia padaryta.

III

Kai Bonapartas užėmė Tuloną, Konvente viešpatavo montanjarai, jakobinų klubas sostinėje ir provincijoje turėjo milžinišką įtaką, klestėjo revoliucinė diktatūra,

pergalingai ir negailestingai kovojanti su užsienio priešais ir vidaus išdavikais, rojalistų, žirondistų, neprisiekusiųjų dvasininkų kurstomais sukilimais.

Vykstant įnirtingai vidaus kovai, Napoleonas Bonapartas suprato, jog reikia pasirinkti: arba respubliką, kuri jam gali duoti viską, arba monarchiją, kuri iš jo viską atima ir, žinoma, neatleis nei už Tuloną, nei už ką tik pasirodžiusią brošiūrėlę "Vakarienė Bokeryje", — autorius Pietuose sukilusiems miestams įrodinėja, kad jų padėtis beviltiška. Pavasarį ir vasaros pradžioje Konvento komisarai pietuose (ir ypač Ogiustenas Robespjeras, kuriam tiesioginę įtaką turėjo Bonapartas) parengė įsiveržimo į Pjemontą, į Šiaurės Italiją, planą, kad iš ten galėtų užsimoti prieš Austriją. Visuomenės gelbėjimo komitetas dvejojo, Karno šiam planui tada nepritarė. Veikdamas per Ogiusteną Robespjerą, Bonapartas galėjo tikėtis savo svajonę įgyvendinti. Tuomet Prancūzijos vyriausybei pati ši mintis dar buvo neįprasta: apsisaugoti nuo intervencijos ne ginantis nuo kontrrevoliucinės Europos, o tiesiog ją užpuolant, atrodė pernelyg akiplėšiška idėja. 1794 metais Bonapartui savo planus nebuvo lemta įgyvendinti. Staigi, visiškai nenumatyta, politinė katastrofa viską apvertė aukštyn kojomis.

Savo brolio ir Visuomenės gelbėjimo komiteto akivaizdoje norėdamas paremti žygio į Italiją planą, Ogiustenas Robespjeras išvyko į Paryžių. Atėjo vasara, ir šį klausimą reikėjo išspręsti. Grįžęs iš Genujos, kurioje lankėsi su slapta rengiamo žygio misija, Bonapartas apsistojo Nicoje. Ir staiga iš Paryžiaus atėjo stulbinanti žinia, kurios nesitikėjo ne tik tolimoji Pietų provincija, bet ir pati sostinė: termidoro 9-ąją, per patį Konvento posėdį, buvo suimtas Maksimilianas Robespjeras, jo brolis Ogiustenas, Sen Žiustas, Kutonas, šiek tiek vėliau — jų šalininkai, ir visi rytojaus dieną be teismo, tik paskelbus už įstatymo ribų, nužudyti. Netrukus visoje Prancūzijoje prasidėjo suėmimai. Po tragiškos Ogiusteno Robespjero mirties iš karto kilo grėsmė ir generolui Bonapartui. Nepraėjo nė dvi savaitės, jis buvo suimtas (1794 metų rugpjūčio 10 dieną) ir nugabentas į Antibo

fortą prie Viduržemio jūros. Po 14 dienų Bonapartą paleido: jo raštuose jokių įkalčių nebuvo rasta.

Termidoro teroro dienomis žuvo daug žmonių, vienaip ar kitaip artimų Robespjerui arba robespjerininkams, ir Bonapartas galėjo jaustis esąs laimingas išvengęs giljotinos. Išėjęs iš kalėjimo, jis iškart įsitikino: laikai pasikeitė, o laimingai prasidėjusi karjera sustojo. Naujieji žmonės į jį žiūrėjo įtariai, be to, menkai jį pažinojo. Tulonas dar nebuvo spėjęs sukurti jam geros karinės reputacijos. "Bonapartas? Kas jis? Kur jis tarnavo? To niekas nežino", — šitaip reagavo jauno poručiko Žiuno tėvas, kai sūnus pasakė jam, kad generolas Bonapartas nori imti jį savo adjutantu. Tulono žygdarbis jau buvo užmirštas arba nebe taip, kaip pirma, vertinamas.

O čia dar vienas nemalonumas. Netikėtai Visuomenės gelbėjimo komitetas įsakė Bonapartui vykti į Vandėją malšinti maištininkų. Atvykęs į Paryžių, jaunasis generolas sužinojo, kad jam pavedama vadovauti pėstininkų brigadai, nors jis buvo artileristas ir pėstijoje tarnauti nenorėjo. Užgauliai pasikalbėjęs su komiteto nariu Obri, Bonapartas atsistatydino.

Napoleonas vėl pajuto skurdą. 25 metų dimisijos generolas, susivaidijęs su vadovybe, be jokių lėšų, nelinksmai išgyveno Paryžiuje sunkią žiemą ir dar sunkesnį badmiriavimo pavasarį. Atrodo, visi jį užmiršo. Galiausiai 1795 metų rugpjūčio mėnesį jis, kaip artilerijos generolas, buvo priimtas dirbti į Visuomenės gelbėjimo komiteto topografijos skyrių. Tai buvo vyriausiojo vado Karno įsteigtas generalinio štabo prototipas. Topografijos skyriuje Napoleonas sudarinėjo "instrukcijas" (direktyvas) respublikos armijai, kuri vykdė operaciją Pjemonte. Nepaisydamas skurdo, Bonapartas nesiliovė mokęsis, skaitęs. Jis lankydavo garsųjį Paryžiaus botanikos sodą, observatoriją, įdėmiai klausydavo astronomo Lalando.

Eidamas naujas pareigas, Napoleonas daug neuždirbdavo ir kartais vienintelė galimybė papietauti būdavo vizitas į Perno šeimą, kur jo labai laukdavo. Tačiau jis nė karto neapgailestavo, išėjęs į dimisiją, nė karto nepanorėjo eiti į pėstiją, — gal dėl to, kad dabar tai būtų įmanoma tik nusižeminus maldaujant. Bet likimas šį kar-

tą buvo palankus: jo vėl prireikė respublikai, ir vėl prieš tą patį priešą, kaip Tulone.

1795-ieji buvo bene lemtingiausi persilaužimo metai Prancūzijos buržuazinės revoliucijos istorijoje. Nuvertusi absoliutinę buržuazinę santvarką, termidoro 9-ąją praradusi aštriausią savo ginklą — jakobinų diktatūrą, paėmusi valdžią ir stojusi į reakcijos kelią, buržuazija ieškojo naujų būdų ir formų savo viešpatavimui įtvirtinti. Termidoro Konventas 1794—1795 metų žiemą ir 1795 metų pavasarį be paliovos krypo iš kairės į dešinę. Buržuazinė reakcija 1794 metų vasaros pabaigoje, tuoj pat po jakobinų diktatūros likvidavimo, dar nebuvo tokia stipri ir tokia drąsi, kaip 1794 metų vėlų rudenį; o 1794 metų rudenį Konvento dešinysis sparnas neveikė nė perpus taip laisvai, kaip 1795 metų pavasarį. Kartu tą baisiąją alkanąją žiemą ir pavasarį vis labiau stulbino kontrastas tarp badaujančių darbininkų priemiesčių, kur motinos žudydavosi nuskandinusios ar papjovusios visus savo vaikus, ir labai linksmo buržuazijos gyvenimo, — po Robespjero mirties daugybė finansininkų, spekuliantų, biržos lošėjų, valstybės turto vagių pergalingai iškėlė galvas, ūžė, lėbavo...

Du sukilimai, prasidėję darbininkų priemiesčiuose ir tiesiog nukreipti prieš termidoro Konventą, grėsmingos ginkluotos demonstracijos, du kartus — 1795 metų žerminalio 12 dieną (balandžio 1 dieną) ir prerialio 1 dieną (gegužės 20 dieną) — užpuolusios Konventą, nedavė naudos. Baisiosios prerialio mirties bausmės, Sent Antuano priemiesčio nuginklavimas ilgam paralyžiavo Paryžiaus plebėjų mases. Be to, baltojo teroro siautėjimas atgaivino "senosios", monarchinės buržuazijos bei bajorijos prarastas viltis: rojalistai manė, kad atėjo jų laikas. Tačiau jie klydo. Nugalėjusi Paryžiaus plebėjų mases, buržuazija nuginklavo darbininkų priemiesčius ne dėl to, kad grafui Provansiečiui, nužudytojo Liudviko XVI broliui, padėtų triumfališkai žengti į Prancūzijos sostą. Savininkiškoji klasė nė kiek nebrangino respublikos, bet užtat labai brangino tai, ką jai davė buržuazinė revoliucija. Rojalistai nenorėjo ir negalėjo suprasti to, kas įvyko 1789—1795 metais: feodalizmas žlugo ir jau niekada negrįš;

prasideda kapitalizmo era, buržuazinė revoliucija nutiesė neperžengiamą prarają tarp Prancūzijos istorijos senojo ir naujojo laikotarpio; restauracijos idėjos svetimos miesto ir kaimo buržuazijos daugumai.

Londone, Koblence, Hamburge, Romoje — visose įtakingų emigrantų susikaupimo vietose — netilo balsai, reikalaujantys negailestingai bausti visus, kurie dalyvavo revoliucijoje. Po prerialio sukilimo ir baltojo teroro laukinio siautėjimo piktdžiugiškai buvo kartojama: laimė, kad "Paryžiaus galvažudžiai" pradėjo skersti vieni kitus; dabar rojalistai turėtų negaišdami iškarti ir vienus, ir kitus — ir termidoriečius, ir likusius montanjarus. Tačiau apsukti istorijos ratą buvo neimanoma, ir visi jų ketinimai buvo pasmerkti žlugti. Žmones, termidoro 9-ąją padariusius galą jakobinų diktatūrai, o prerialio 1—4 dienomis susidorojusius su grėsmingu Paryžiaus sankiulotų sukilimu, — visus tuos Taljenus, Freronus, Burdonus, Buasi d'Angla, Barasus, — pagrįstai galima kaltinti ir vogimu, ir niekšingu egoizmu, ir žvėrišku žiaurumu, tačiau rojalistų baime jų kaltinti negalima. Kai rojalistai pasiskubino ir, Viljamo Pito veikliai remiami, Kiberono pusiasalyje (Bretanėje) išlaipino emigrantų būrį, termidoro Konvento vadovai nedvejodami pasiuntė ten generolą Gošą; šis desantą sutriuškino, o 750 belaisvių sušaudė vietoje.

Rojalistai po šios nesėkmės nemanė trauktis. Nepraėjo nė pora mėnesių, kai jie vėl sukilo, šį kartą pačiame Paryžiuje. Tai buvo rugsėjo pabaigoje ir pirmomis spalio dienomis, pagal revoliucinį kalendorių, 1795 metų vandemjero pirmoje pusėje.

Padėtis buvo tokia: Konventas jau buvo parengęs naują konstituciją, pagal kurią vykdomosios valdžios priešakyje turėjo būti penki direktoriai, o įstatymų leidžiamoji valdžia sutelkta dviejuose susirinkimuose: Penkių šimtų taryboje ir Seniūnų taryboje. Konventas rengėsi šią konstituciją patvirtinti ir išsiskirstyti, tačiau matydamas, kad stambiausiosios "senosios" buržuazijos sluoksniuose vis labiau stiprėja monarchistinės nuotaikos, ir bijodamas, kad rojalistai, veikdami šiek tiek sumaniau ir subtiliau, nepasinaudotų šiomis nuotaikomis ir neįgytų

daugumos Penkių šimtų taryboje, termidoriečių vadovaujančioji grupė su Barasu priešakyje pačiomis paskutinėmis Konvento dienomis pasiekė, kad būtų priimtas ypatingasis įstatymas, pagal kurį du trečdaliai Penkių šimtų tarybos ir du trečdaliai Seniūnų tarybos turėjo būti renkami iš iki šiol posėdžiavusių Konvento narių, ir tik trečdalį buvo galima rinkti iš kitur.

Tačiau šį kartą Paryžiuje rojalistai buvo toli gražu ne vieni: jų vaidmuo nebuvo lemiamas nei rengiant, nei vykdant sukilimą. Dėl to Konvento padėtis dabar buvo ypač pavojinga. Prieš savavališką dekretą, turintį aiškų ir atvirą egoistinį tikslą įtvirtinti dabartinio Konvento daugumos viešpatavimą neribotam laikui, stojo gana gausi stambioji buržuazinė aristokratija ir vadinamieji turtingieji: t. y. Paryžiaus centrinių sekcijų viršūnės. Jie pakilo, norėdami visiškai atsisieti nuo tų termidoriečių, kurie jau neatitiko tiek mieste, tiek kaime smarkiai dešinėn pakrypusių turtuolių nuotaikų. Paryžiaus centrinėse sekcijose, kurios 1795 metų spalio mėnesį staiga sukilo prieš Konventą, pripažintų, tikrų rojalistų, svajojusių tuoj pat sugrąžinti Burbonus, žinoma, buvo nelabai daug, tačiau jie džiūgavo, matydami kur einama ir žavėdamiesi spėliojo, kuo visa baigsis. Paryžiaus buržuazijos "konservatyvieji respublikonai", kuriems ir termidoro Konventas buvo pernelyg revoliucingas, skynė kelią restauracijai. Ir Konventas iš karto, pradedant vandemjero 7-ąja (t. y. rugsėjo 29 diena), kai pasklido labai nerimastingos žinios iš Paryžiaus centro, išvydo labai akivaizdų pavojų. Iš tikrųjų: kuo jis galėjo pasikliauti kovodamas dėl valdžios? Po to, kai žvėriškai buvo susidorota su darbininkais, kai visą mėnesį buvo žudomi revoliucionieriai jakobinai, kai visiškai ir be gailesčio rūsčiai buvo nuginkluoti darbininkų priemiesčiai, — Konventas, aišku, negalėjo tikėtis plačiųjų masių pagalbos.

Paryžiaus darbininkai tuo momentu tiek Konvento komitetus, tiek patį Konventą laikė pikčiausiais savo priešais. Darbininkai nė nemanė kovoti už tai, kad būsimojoje Penkių šimtų taryboje valdžią turėtų du trečdaliai šio Konvento. Ir pats Konventas negalėjo kreiptis į sostinės plebėjus, kurie jo nekentė, o pats Konventas jų bijojo.

Beliko kariuomenė, bet ir čia padėtis nebuvo geriausia. Tiesa, kareiviai nedvejodami visur ir visada šaudydavo į neapkenčiamus išdavikus emigrantus, į rojalistų gaujas ir būrius, kur tik su jais susidurdavo: ir Normandijos miškuose, ir Vandėjos kopose, ir Kiberono pusiasalyje, ir Belgijoje, ir Vokietijos pasienyje. Tačiau vandemjero judėjimas kėlė šūkį, pirma, ne restauruoti Burbonus, bet neva kovoti dėl Konvento dekretu pažeisto paties liaudies suverenumo principo, dėl pažeisto laisvo balsavimo principo ir liaudies atstovų išrinkimo; antra, kareiviai buvo visai patikimi respublikonai ir juos klaidino arba galėjo klaidinti tik painus vandemjero sukilimo šūkis. Kur kas blogiau buvo su generolais. Štai kad ir Paryžiaus įgulos viršininkas generolas Menu. Prerialio 4-ąją susidoroti su Sent Antuano priemiesčio darbininkais, pristeigti mieste kariuomenės stovyklų, ištisomis grupėmis suiminėti ir giljotinuoti darbininkus, — tai generolas Menu galėjo daryti ir sėkmingai darė. Kai prerialio 4 dienos vakarą jo kariuomenė, jau nugalėjusi darbininkus, su muzika žygiavo sostinės centriniais kvartalais, o puošni publika džiugiai sveikino ir patį Menu, ir jo štabą, visų mintys bei troškimai sutapo, ir tų, kurie kėlė ovacijas, ir tų, kuriems jos buvo skirtos. Prerialio 4-osios vakarą generolas Menu galėjo jaustis esąs turtingųjų klasių, nugalėjusių priešiškas neturtingųjų mases, atstovas, vedantis sočiuosius prieš alkanuosius. Viskas buvo aišku, suprantama ir malonu. Tačiau kieno labui jis šaudys dabar, vandemjere, į tą pačią, kadaise jį sveikinusią, puošniąją publiką, su kuria pats yra suaugęs kūnu ir krauju. Nors, tiesą pasakius, Menu buvo kur kas dešinesnis, reakcingesnis negu patys reakcingiausieji termidoriečiai. Centrinės sekcijos stengėsi išsikovoti teisę laisvai išsirinkti konservatyvesnį susirinkimą negu Konventas, ir šaudyti jų už tai Menu nenorėjo.

Naktį į vandemjero 12-ąją (spalio 4 dieną) termidoro vadų ausį pasiekia iš visų pusių sklindantis džiūgavimas: demonstrantai iškilmingai šūkalioja, girdi, Konventas atsisakąs kovoti, nebereikėsią grumtis gatvėse, dekretas atšaukiamas, rinkimai būsią laisvi. Įrodymas esąs vienas vienintelis, užtat nepaneigiamas: vienos iš centrinių Pa-

ryžiaus sekcijų (Lepeletjė sekcija) ginkluotųjų pajėgų vadas, kažkoks Delalo, buvo nuvykęs pas generolą Menu, taręsis su juo, ir šis sutikęs tartis su reakcionieriais. Kariuomenė vedama į kareivines, miestas sukilėlių rankose.

Tačiau, pasirodo, džiūgauta per anksti. Konventas nusprendė kovoti. Tą pačią naktį Konventas įsako generolą Menu pašalinti ir suimti, o netrukus vieną iš žymiausių termidoro 9-osios veikėjų, Barasą, paskiria Paryžiaus ginkluotųjų pajėgų vyriausiuoju vadu. Tą pačią naktį reikėjo pradėti veikti, nes pasipiktinusios sekcijos, sužinojusios apie Menu suėmimą ir supratusios, kad Konventas nusprendė kovoti, savo ruožtu, nedvejodamos ir karštligiškai skubėdamos būrėsi netoli Konvento rūmų, rengėsi ryto kautynėms. Tiek jiems, tiek jų vadui Rišė de Serizi, tiek daugumai pačiame Konvente atrodė, kad jie, be abejonės, nugalės. Tačiau jie klydo.

Amžininkai Barasą laikė pačių niekingiausių aistrų ir įvairiausių ydų įsikūnijimu. Jis buvo ir sibaritas, ir iždo vagis, ir ištvirkęs nuotykių ieškotojas, ir klastingas, neprincipingas karjeristas, visus kitus termidoriečius pranokęs parsidavėliškumu (šiuo atžvilgiu jam niekas neprilygo). Tačiau bailys jis nebuvo. Būdamas labai protingas ir įžvalgus, nuo pat vandemjero pradžios Barasas suvokė, kad prasidėjęs judėjimas gali priartinti Prancūziją prie Burbonų restauravimo, o jam tai būtų pavojinga. Prisidėję prie revoliucijos bajorai, tokie kaip jis, labai gerai žinojo, kaip rojalistai nekenčia tokių savo klasės atskalūnų.

Taigi reikėjo tuojau, po kelių valandų, pradėti mūšį. Tačiau Barasas nebuvo kariškis. Reikėjo ieškoti generolo. Dabar Barasas visai atsitiktinai prisiminė apsitrynusiu pilku paltu liesoką jaunuolį, kuris pastaruoju metu kelis kartus buvo pas jį atėjęs su prašymu. Barasas apie šį asmenį žinojo tik tiek: tai — dimisijos generolas, pasižymėjęs prie Tulono, paskui turėjęs kažkokių nemalonumų, dabar, negaudamas šiek tiek geresnio uždarbio, labai sunkiai besiverčiąs. Barasas įsakė surasti jį ir atvesti. Bonapartas atvyko. Paklaustas, ar imtųsi likviduoti maištą, paprašė kelių minučių pamąstyti. Neilgai svarstęs, ar verta *iš principo* ginti Konvento interesus, jis beregint

suvokė, ar naudinga stoti Baraso pusėn. Iškėlęs vieną sąlygą — niekas neturi trukdyti jam, — Bonapartas sutiko. "Aš įkišiu špagą į makštį tik tada, kai viskas bus baigta", — tarė jis.

Naujasis Baraso padėjėjas susipažino su padėtimi ir įsitikino, jog sukilėliai labai stiprūs, Konventui gresia didžiulis pavojus. Tačiau jis turėjo tam tikrą veikimo planą — reikia negailestingai panaudoti artileriją. Kai viskas buvo baigta, savo bičiuliui Žiuno (vėliau generolui ir hercogui d'Abrantesui) Bonapartas pasakys frazę, iš kurios matyti, kad jam padėjo laimėti patys maištininkai, nieko nenutuokiantys apie strategiją: "Jeigu šie šaunuoliai leistų jiems vadovauti, Konvento nariai kaip mat išlėktų į orą!" Jau auštant Bonapartas sugabeno prie Konvento rūmų artilerijos pabūklus.

Atėjo istorinė diena — vandemjero 13-oji, Napoleono gyvenime daug reikšmingesnė negu pirmoji jo akcija — Tulono šturmas. Maištininkai patraukė prie Konvento, o jiems priešpriešiais sugriaudėjo Bonaparto artilerija. Ypač baisios žudynės vyko prie šv. Roko bažnyčios, kur telkėsi jų rezervas. Maištininkai naktį irgi būtų galėję paimti patrankų, bet pražiopsojo momentą. Jie atsišaudė tik šautuvais. Vidurdienį viskas buvo baigta. Palikę kelis šimtus lavonų ir vilkdami paskui save sužeistuosius, maištininkai bėgo į visas puses, slapstydamiesi po namus, o kas galėjo ir spėjo, tuojau movė iš Paryžiaus. Barasas vakare karštai padėkojo jaunajam generolui ir išreikalavo, kad Bonapartas būtų paskirtas užnugario karinių pajėgų vadu (kai tik sukilimas buvo sutriuškintas, Barasas tuojau atsisakė šio posto).

Barasui ir kitiems veikėjams labai patiko, kad šis niūrus jaunuolis be baimės, gana ryžtingai ėmėsi tokios iki šiol nenaudotos priemonės, kaip šaudymas iš patrankų mieste, tiesiai į minią. Vėliau, 1825 metų gruodžio 14 dieną, šį metodą sėkmingai perėmė Rusijos caras Nikolajus. Skirtumas tik tas, kad caras neva baisėjęsis ir ilgai nenorėjęs imtis šios priemonės, neva tik kunigaikščio Vasilčikovo įtikintas primiršęs savo pavyzdingą kilnumą bei gailestingumą. Tuo tarpu Bonapartas niekada nė nemanė dėl nieko teisintis ir kitam versti kaltę. Ginkluotų

sukilėlių būta per 24 tūkst., o Bonapartas neturėjo nė 6 tūkst., t. y. keturis kartus mažiau. Vadinasi, visa viltis buvo patrankos; tad jas ir paleido į darbą. Jeigu jau tenka grumtis — pergalė turi būti pasiekta bet kokia kaina. Napoleonas visada šios taisyklės laikėsi be išimties. Jis veltui neeikvodavo artilerijos sviedinių, bet ten, kur reikėdavo, niekada negailėdavo. Netaupė šaudmenų ir vandemjero 13-ąją: palei šv. Roko bažnyčią virte virė kruvina košė.

Būdingiausias Napoleono bruožas — kautis be jokio gailesčio. "Manyje gyvena du skirtingi žmonės: proto žmogus ir širdies žmogus. Nemanykite, kad aš neturiu jautrios širdies, kaip kiti. Aš net gana geras žmogus. Tačiau nuo ankstyvos jaunystės stengiausi priversti šią stygą tylėti, ir ji dabar nė nevirpteleja", — šitaip retą atvirumo valandėlę jis prisipažino Lui Redererui, kuriam buvo palankus.

Kas jau kas, bet ši Napoleono styga tikrai niekada nesuskambėdavo, kai reikėdavo sutriuškinti priešą, drįstantį stoti į atvirą mūšį.

Vandemjero 13-oji Napoleono biografijai buvo labai reikšminga.

Vandemjero sukilimo istorinė reikšmė buvo ši: 1) rojalistų viltys greit laimėti, sugrąžinti Burbonus dar kartą patyrė krachą, dar skaudesnį negu Kiberone; 2) miesto buržuazijos aristokratiniai sluoksniai įsitikino, kad jie pernelyg skuba tiesiogiai, atviru ginkluotu sukilimu, paimti į savo rankas valstybės valdžią. Net pamiršo tuos miesto ir kaimo buržuazijos elementus, kurie ėjo už respubliką ir tebebijojo pernelyg greit ir beatodairiškai stiprėjančios reakcijos. Kas buvo tas Rišė de Serizi, kuris vadovavo sukilimui? Rojalistas. Aišku, kaip į šį sukilimą galėjo žiūrėti kaimo smulkioji buržuazija, kuri buvo įsitikinusi, jog, restauravus Burbonus, bus atkurtas feodalinis režimas, atimti ką tik jų nusipirkti iš dvarininkų konfiskuoti ir iš bažnyčios sekvestruoti sklypai; 3) galiausiai dar kartą buvo pademonstruota, jog kaimo antirestauracinės nuotaikos ypač paveikė kariuomenę, kuria buvo galima visiškai pasitikėti, nes kovojama su jėgomis, vienaip ar kitaip susijusiomis su Burbonais.

Tokia buvo vandemjero 13-osios istorinė reikšmė.

O Bonaparto vardas nuo šios dienos suskambo ne tik kariniuose sluoksniuose, kur jis buvo šiek tiek pažįstamas iš Tulono laikų, bet ir visuose visuomenės sluoksniuose, net ten, kur iki tol apie jį niekas nebuvo nė girdėjęs. Jis buvo laikomas sumaniu organizatoriumi, labai nuovokiu, didžiai ryžtingu žmogumi. Politikai su Barasu priešakyje pirmaisiais Direktorijos metais palankiai žiūrėjo į jaunąjį generolą. Jų nuomone, Bonapartu galima pasikliauti ir ateityje, jeigu prireiktų karinės jėgos vienokiam ar kitokiam maištui numalšinti. Tačiau pats Bonapartas svajojo apie kitką. Jį viliojo karo veiksmų laukas, jis jau svajojo, kaip savarankiškai vadovaus bet kuriai Prancūzijos respublikos armijai. Direktorius Barasas jam buvo palankus, dėl to šios svajonės atrodė realios. Ir staiga per vieną dieną viskas pasikeitė. Jis tapo Paryžiaus įgulos vadu, galingojo respublikos direktoriaus Baraso numylėtiniu, kandidatu į savarankišką postą veikiančiojoje kariuomenėje.

Netrukus jaunasis generolas sutiko per terorą nužudyto generolo, grafo Boharnė našlę ir ją pamilo. Žozefina Boharnė buvo šešeriais metais už jį vyresnė, savo gyvenime turėjusi nemažai romantiškų nuotykių ir jokio ypatingo potraukio Bonapartui nejautė. Jai, matyt, labiau rūpėjo materialinė padėtis: po vandemjero 13-osios Bonapartas buvo labai populiarus ir jau turėjo aukštą postą. Staiga apėmusi aistra ragino skubėti, todėl vestuvių jis neatidėliojo. Žozefina kažkada buvo artimai pažįstama su Barasu, taigi ši santuoka Bonapartui dar plačiau atvėrė galingųjų respublikonų duris.

Tarp Napoleonui skirtų, garsaus bibliografo Kircheizeno bei kitų specialistų užregistruotų beveik 200 tūkst. pavadinimų kūrinių, gausu literatūros, kurioje gvildenami Napoleono santykiai su Žozefina ir apskritai su moterimis. Norėdamas šį klausimą aptarti, kad nereikėtų prie jo daugiau grįžti, pasakysiu, jog nei Žozefina, nei antroji jo žmona Marija Liudvika, nei ponia Remiuza, nei artistė panelė Žorž, nei grafienė Valevska, nei apskritai kuri moteris Napoleonui niekada kokios nors reikšmingesnės įtakos ne tik neturėjo, bet ir nesistengė tu-

rėti. Jos suprato, kokia nenuramdoma, despotiška, nervinga bei įtari jo prigimtis. Garsiosios ponios Stal jis neapkentė kaip tik dėl per didelio, jo nuomone, domėjimosi politika, dėl to, kad ji dėjosi didžiai išsimokslinusi ir mąstanti. Moteris tik tada moteris, jei be išlygų paklūsta vyro valiai. Pagaliau mąstyti apie jausmus, ilgam atsiduoti širdies polėkiams jis neturėjo laiko.

Taip buvo ir dabar: 1796 metų kovo 9 dieną įvyko vestuvės, o jau po dviejų dienų, kovo 11-ąją, Bonapartas atsisveikino su žmona ir ištraukė į karą.

Europos istorijoje prasidėjo naujas — ilgas ir kruvinas — skyrius.

II skyrius

ITALIJOS KAMPANIJA

1796—1797 metai

I

Nuo to laiko, kai Bonapartas sutriuškino monarchistinį vandemjero 13-osios maištą ir įgijo Baraso bei kitų didžiūnų malonę, jis nesiliovė įtikinėjęs, kad reikia užkirsti kelią prieš Prancūziją susitelkusiai koalicijai — nieko nelaukiant pradėti karą su austrais ir jų sąjungininkais, įsiveržti į Šiaurės Italiją. Iš tikrųjų ši koalicija buvo ne nauja, o sena, susidariusi dar 1792 metais; nuo jos 1795 metais atsiskyrė Prūsija, su Prancūzija pasirašiusi separatinę Bazelio taikos sutartį. Koalicijoje buvo likusios Austrija, Anglija, Rusija, Sardinijos karalystė, abi Sicilijos karalystės ir kelios Vokietijos valstybės (Viurtembergas, Bavarija, Badenas ir kt.). Direktorija, kaip ir visa priešiška jai Europa, manė, jog 1796 metų pavasario ir vasaros kampanijos svarbiausi įvykiai klostysis Vakarų ir Pietvakarių Vokietijoje, per kurią prancūzai mėgins įsibrauti į pagrindines Austrijos valdas. Direktorija šiam žygiui rengė geriausią savo kariuomenę ir strategus, iš

kurių žymiausias buvo generolas Moro. Šiai kariuomenei nebuvo gailima lėšų, ji buvo puikiai aprūpinta, todėl Prancūzijos vyriausybė daugiausia vilčių dėjo kaip tik į ją.

Generolas Bonapartas atkakliai įtikinėjo, jog į Šiaurės Italiją reikėtų veržtis iš Pietų Prancūzijos, bet Direktorija šiuo planu nelabai domėjosi. Tiesa, kaip diversija, šis žygis galėjo būti naudingas. Tada austrai būtų priversti suskaldyti savo pajėgas, atitraukti dėmesį nuo svarbiausiojo kautynių lauko — Vokietijos. Buvo nuspręsta keliasdešimt tūkstančių kareivių, kurie stovėjo pietuose, pasiųsti prieš austrus ir jų sąjungininką Sardinijos karalių. Iškilus klausimui, ką šiame bare skirti vyriausiuoju vadu, Karno (ne Barasas, kaip ilgai buvo teigiama) pasiūlė Bonapartą. Visi direktoriai lengvai sutiko, nes niekas iš žymesnių ir garsesnių generolų šio posto nelabai troško. Į Italiją siunčiamos kariuomenės vyriausiuoju vadu Bonapartas buvo paskirtas 1796 metų vasario 23 dieną, o kovo 11 dieną išvyko į vietą.

Šis pirmasis Napoleono kariautas karas visada buvo gaubiamas nepaprasta aureole. Pirmą kartą jo vardas suskambėjo Europoje kaip tik 1796 metais ir nuo to laiko jau nenuėjo nuo pasaulio istorijos avanscenos. "Plačiai užsimojo, laikas šaunuolį sutramdyti!" — šiuos žodžius senelis Suvorovas pasakė kaip tik Bonaparto Italijos kampanijos įkarštyje. Suvorovas vienas iš pirmųjų nurodė, jog kyla audros debesis, kuriam buvo lemta taip ilgai griaudėti virš Europos ir raižyti ją žaibais.

Nuvykęs į savo kariuomenę, po apžiūros, Bonapartas iš karto suprato, kodėl įtakingiausieji Prancūzijos respublikos generolai nelabai troško šio posto. Kariuomenė buvo labiau panaši į valkatų gaują. Prancūzijos intendantinė žinyba tokio masto plėšikavimo, valstybės turto vogimo, kaip paskutiniaisiais termidoro Konvento metais ir Direktorijos laikotarpiu, niekada dar nebuvo pasiekusi. Tiesa, šiai kariuomenei Paryžius nelabai daug ir skirdavo, bet ir tai, ką skirdavo, greit ir įžūliai išvogdavo. 43 tūkst. kareivių gyveno Nicoje ir prie Nicos, neaišku, kuo misdami, kuo rengdamiesi. Vos Bonapartas spėjo atvykti, kai jam pranešė, kad išvakarėse vienas

batalionas atsisakė vykdyti įsakymą — persidislokuoti į kitą rajoną, nes nė vienas neturėjo batų. Dėl klaikiai skurdžios padėties drausmė visai buvo pakrikusi. Kareiviai savo akimis regėjo, kaip viskas vagiama, o jie dėl to kentėjo.

Bonaparto laukė labai sunkus darbas: kariuomenę ne tik aprengti, apauti, disciplinuoti, bet ir viską padaryti iš karto, per patį žygį, per mūšių pertrauką. Delsti nebuvo galima, atidėlioti žygį — taip pat. Padėtis galėjo pasunkėti dėl nesutarimų su šios armijos vadais, tokiais kaip Ožero, Masena arba Seriurjė. Jie mielai būtų paklusę vyresniam arba labiau nusipelniusiam (kaip Moro, vyriausiajam vadui Vakarų Vokietijos fronte), tačiau pripažinti savo vadu 27 metų Bonapartą jiems buvo tiesiog įžeidimas. Reikėjo laukti susikirtimų, o kareivinėse jau sklido gandai gandeliai... Pavyzdžiui, neva kartą mažasis Bonapartas, žvelgdamas į augalotąjį Ožero, griežtai taręs: "Generole, jūs ūgiu aukštesnis už mane kaip tik per vieną galvą, bet jeigu jūs storžieviškai elgsitės su manim, tai aš tuojau panaikinsiu šį skirtumą!" Jau pirmąją dieną Bonapartas leido suprasti, kad jis savo kariuomenėje nepakęs jokio prieštaravimo ir palauš kiekvieną, kas priešinsis, nepaisydamas nei rango, nei laipsnio. "Tenka dažnai sušaudyti", — probėgomis, nedetalizuodamas pranešdavo jis į Paryžių Direktorijai.

Bonapartas ryžtingai ėmė kovoti su nesiliaujančiomis vagystėmis. Kareiviai tai iškart pastebėjo, ir tai kur kas labiau negu visi sušaudymai padėjo atkurti drausmę. Tačiau Bonaparto padėtis buvo gana kebli. Atidėti karo veiksmus, kol bus ekipuota kariuomenė, vadinasi, pražiopsoti 1796 metų kampaniją. Jis priėmė sprendimą, kurį puikiai suformulavo pirmajame atsišaukime į kariuomenę. Daug buvo ginčijamasi dėl to, kada šis kreipimasis buvo galutinai suredaguotas, kada įgavo tokią formą, kokią dabar žino istorija. Vėliausieji Napoleono biografijos tyrinėtojai jau neabejoja, kad tik pirmosios atsišaukimo frazės tikros, o visa gražbylystė pridėta paskui. Tačiau tai nereiškia, kad ir čia galima garantuoti už kiekvieną žodį, veikiau tik už pagrindinę mintį. "Karei-

viai, jūs neaprengti, jūs blogai pamaitinti... Aš noriu vesti jus į derlingiausias pasaulio šalis".

Bonapartas nuo pirmųjų žingsnių buvo įsitikinęs — karas turi pats save maitinti, todėl reikia, kad kiekvienas kareivis būtų suinteresuotas brautis į Šiaurės Italiją, neatidėlioti žygio, kol visko negaus; būtina parodyti kariuomenei, kad nuo jos pačios priklauso, ar paims iš priešo visa, ko reikia, ir net daugiau. Jaunasis generolas su savo kariuomene taip elgėsi tik šį kartą. Jis visada mokėjo kurti, stiprinti ir palaikyti kareivio akyse gerą nuomonę apie save. Sentimentalūs plepalai, esą Napoleonas mylėjęs kareivius, kuriuos, atvirumo pagautas, vadindavo patrankų mėsa, neturi jokios vertės. Iš tikrųjų kareivių jis nemylėjo, tik labai jais rūpinosi. Ir ne kaip žmonėmis, bet tik kaip tinkama, pasirengusia kovoti jėga.

1796 metų balandžio mėnesį, prieš pirmąjį žygį, apie Bonapartą kariuomenė žinojo tik tiek, kad jis — gabus artileristas, prieš keletą metų puikiai užsirekomendavęs prie Tulono, sušaudęs Konventą puolusius maištininkus ir tik už tai paskirtas Pietų kariuomenės vadu, — štai ir viskas. Kareivių pagarbos ir besąlygiško paklusnumo Bonapartas dar nebuvo įgijęs. Todėl jis nusprendė pusalkanius ir pusnuogius kareivius paveikti taip, kad šie patikėtų, kokios gėrybės jų laukia Italijoje.

1796 metų balandžio 9 dieną Bonapartas su savo kariuomene patraukė per Alpes.

Žymus daugiatomės Napoleono žygių istorijos autorius, mokslininkas strategas ir taktikas, generolas Žomini, šveicaras, iš pradžių tarnavęs pas Napoleoną, o paskui persikėlęs į Rusiją, pažymi, kad jau pirmomis šio žygio dienomis Bonapartas pasireiškė kaip pašėlusiai drąsus ir nepaisantis jokių pavojų vadas; su savo štabu jis perėjo pačiu pavojingiausiu, bet trumpiausiu keliu, garsiuoju Alpių kalnagūbrio "karnizu", visą laiką pakrantėje kreisavusio Anglijos laivyno artilerijos apšaudomas. Čia pirmąkart išryškėjo vienas Bonaparto bruožas. Jis niekada nedemonstruodavo esąs narsus, pramuštgalviškai drąsus, kas buvo būdinga, pavyzdžiui, jo amžininkams — maršalui Lanui, Miuratui, Nėjui, generolui Miloradovičiui, o iš

vėlesnių karvedžių — Skobelevui. Napoleonas visada buvo tos nuomonės: jei nėra būtino reikalo, karvedys neturi statyti save į pavojų, nes, jam žuvus, savaime gali kilti sąmyšis, panika, o mūšis ir net visas karas gali būti pralaimėtas. Antra vertus, jis buvo įsitikinęs: jei aplinkybės susiklosto taip, kad asmeninis pavyzdys būtinai reikalingas, karvedys turi nedvejodamas eiti į ugnį.

1796 metų balandžio 5—9 dienomis žygis "karnizu" baigėsi sėkmingai. Bonapartas atsidūrė Italijoje ir tuojau nusprendė veikti. Prieš jį stovėjo išvien einančios Austrijos ir Pjemonto kariuomenės, trimis grupėmis dengiančios kelius į Pjemontą ir Genują. Pirmasis mūšis su Deržanto vadovaujama Austrijos kariuomene įvyko prie Montenotės. Sutelkęs savo pajėgas į vieną didžiulį kumštį, Bonapartas suklaidino Austrijos armijos vyriausiąjį vadą Boljė, kuris buvo įpiečiau — pakeliui į Genują, ir veržliai užpuolė Austrijos kariuomenės centrą. Per keletą valandų austrai buvo sutriuškinti. Bet čia buvo tik dalis Austrijos kariuomenės. Leidęs savo kareiviams trumpai pailsėti, Bonapartas patraukė toliau. Kitas mūšis (prie Milezimo) įvyko po dviejų dienų. Dabar buvo nugalėta Pjemonto kariuomenė. Mūšio lauke liko daugybė žuvusių, 5 batalionai su 13 patrankų pasidavė į nelaisvę, priešo armijos likučiai pasitraukė. Bonapartas negaišdamas žygiavo toliau, neduodamas priešui atsipeikėti.

Karo istorikai pirmuosius Bonaparto mūšius — "šešias pergales per šešias valandas" — vadino vienomis didžiulėmis kautynėmis. Tomis dienomis galutinai išryškėjo Napoleono pagrindinis principas: greit sutelkti į vieną kumštį dideles pajėgas, pereiti nuo vienos strateginės užduoties prie kitos, nerengiant pernelyg sudėtingų manevrų, skaldant priešo pajėgas.

Pasireiškė ir kitas jo bruožas — gebėjimas derinti politiką ir strategiją: šiomis 1796 metų balandžio dienomis, skindamas pergalę po pergalės, Bonapartas visą laiką neužmiršo, kad jis turi priversti Pjemontą (Sardinijos karalystę) kuo greičiau sudaryti separatinę taikos sutartį, kad liktų vienas prieš vieną su austrais. Pagaliau nugalėta Mondova, ir Pjemonto generolas Koli pradeda taikos derybas, o balandžio 28 dieną pasirašo paliaubų sutartį,

pagal kurią Pjemonto karalius Viktoras Amedėjus Bonapartui atidavė dvi geriausias savo tvirtoves ir daug kitų punktų. Galutinė taikos sutartis su Pjemontu buvo pasirašyta Paryžiuje 1796 metų gegužės 15 dieną. Pjemontas įsipareigojo neleisti per savo teritoriją jokios kitos kariuomenės, išskyrus Prancūzijos, nuo šiol su niekuo nesudaryti sąjungos, atidavė Prancūzijai Nicos grafystę ir visą Savoją; be to, buvo pakoreguota dviejų valstybių siena, žinoma, Prancūzijos labui. Pjemontas įsipareigojo viskuo aprūpinti Prancūzijos kariuomenę.

Taigi pradžia buvo padaryta. Liko tik austrai. Vėl iškovojęs pergales, Bonapartas nubloškė juos prie Po upės, o paskui privertė trauktis į rytus ir, persikėlęs į kitą upės krantą, toliau persekiojo. Panika apėmė visus Italijos monarchus. Parmos hercogas, kuris, tiesą sakant, nė nekariavo su Prancūzija, nukentėjo vienas iš pirmųjų. Bonapartas nesiklausė jo įtikinėjimų, nepripažino jo neutralumo, užkrovė Parmai 2 mln. aukso frankų kontribuciją ir įpareigojo pristatyti 1700 arklių. Žygiuodamas toliau, Bonapartas priėjo Lodžio miestelį, kur jam reikėjo persikelti per Ados upę. Šį reikšmingą punktą gynė 10 tūkst. austrų.

Gegužės 10 dieną įvyko garsusis mūšis prie Lodžio. Čia vėl, kaip ir žygiuojant Alpių "karnizu", Bonapartas surizikavo gyvybe: didžiausias mūšis prasidėjo prie tilto, ir vyriausiasis vadas grenadierių bataliono priešakyje puolė tiesiog per austrų kulkų krušą. 20 austrų patrankų tiesiog šluote šlavė viską aplink. Grenadieriai su Bonapartu priešakyje užėmė tiltą ir toli nubloškė austrus; mūšio vietoje liko 2 tūkst. žuvusių ir sužeistų, 15 patrankų. Bonapartas nedelsdamas ėmė persekioti besitraukiantį priešą ir gegužės 15 dieną įžengė į Milaną. O išvakarėse, gegužės 14 dieną (florealio 25 dieną), Direktorijai į Paryžių jis rašė: "Lombardija dabar priklauso (Prancūzijos) respublikai".

Birželio mėnesį prancūzų būrys, Miurato vadovaujamas, Bonaparto įsakymu užėmė Livorną, o generolas Ožero užėmė Boloniją. Pats Bonapartas užėmė Modeną, paskui atėjo eilė Toskanai, nors jos hercogas buvo neutralus. Bonapartas šių Italijos valstybių neutralumo vi-

siškai nepaisė. Jis įžengdavo į miestus bei kaimus, rekvizuodavo viską, ko reikia kariuomenei, atimdavo dažnai ir šiaip viską, kas jam atrodė vertinga, pradedant patrankomis, paraku, ginklais ir baigiant Renesanso epochos meistrų paveikslais.

Šiuo požiūriu Bonapartas savo kariams buvo labai atlaidus, nors kartais dėl to tekdavo ir susiremti. Pavyzdžiui, Pavijoje, Luge vietos gyventojai užpuolė prancūzų kareivius. Luge (netoli Feraros) minia nužudė 5 prancūzų dragūnus, už tai užkariautojai miestą nubaudė: užkapojo kelis šimtus žmonių, o miestiečius siaubė ir plėšė kaip tik įmanė. Taip griežtai gyventojai buvo pamokyti ir kitose vietose. Gerokai sustiprinęs savo artileriją patrankomis ir sviediniais, tiek austrų trofėjais, tiek atimtais iš neutralių Italijos valstybių, Bonapartas patraukė toliau, prie Mantujos tvirtovės, geografine padėtimi ir įtvirtinimais vienos iš stipriausių Europoje.

Bet čia Bonapartas sužinojo, kad apsuptai tvirtovei pagalbon iš Tirolio skuba 30-tūkstantinė Austrijos kariuomenė, vadovaujama labai sumanaus, talentingo generolo Vurmzerio. Ši žinia neapsakomai padrąsino visus prancūzų priešus. Tuo labiau kad per 1796 metų pavasarį ir vasarą prie katalikų dvasininkijos ir prie Šiaurės Italijos pusiau feodalinės bajorijos, neapkentusios pačių buržuazinės revoliucijos principų, kuriuos į Italiją nešė Prancūzijos kariuomenė, prisidėjo dar daugybė valstiečių, miestiečių, žiauriai nukentėjusių nuo generolo Bonaparto kariuomenės. Sutriuškintas ir priverstas sudaryti taikos sutartį, Pjemontas irgi galėjo Bonaparto užnugaryje sukilti ir atkirsti kelią į Prancūziją.

16 tūkst. karių Bonapartas paskyrė Mantujos apsiausčiai, 29 tūkst. laikė rezerve. Be to, laukė pastiprinimo iš Prancūzijos. Prieš Vurmzerį jis pasiuntė vieną iš geriausių savo generolų — Maseną. Tačiau Vurmzeris jį atrėmė. Bonapartas pasiuntė kitą, taip pat labai gabų savo padėjėją, kuris gerokai anksčiau turėjo generolo laipsnį, — Ožero. Bet ir Ožero Vurmzeris įveikė. Prancūzų padėtis labai pasunkėjo, ir tada Bonapartas ryžosi manevrui, kuris, tiek senesnių, tiek jaunesnių teoretikų nuo-

mone, garantavo "amžiną garbę" (Žomini žodžiai), net jeigu pačioje savo gyvenimo pradžioje jis būtų žuvęs.

Vurmzeris jau triumfavo, tikėdamasis nugalėsiąs baisųjį priešą, jau panaikino Mantujos apsiaustį, kai ūmai sužinojo, kad Bonapartas visomis savo pajėgomis puolė kitą austrų koloną, esančią pakeliui į Milaną, ir per trejas kautynes ją sumušė. Tai buvo mūšiai prie Lonato, Salo ir Brešos. Nedelsdamas Vurmzeris su visomis savo pajėgomis išžygiavo iš Mantujos, įveikė Valeto vadovaujamą būrį, paskui atrėmė dar kelis prancūzų būrius, kol galiausiai rugpjūčio 5 dieną prie Kastiljonės susidūrė su pačiu Bonapartu ir žiauriai pralaimėjo, nes austrai nesitikėjo tokio puikaus prancūzų manevro — dalis Prancūzijos kariuomenės puolė juos iš užnugario.

Po daugelio kautynių Vurmzeris su kariuomenės likučiais iš pradžių sukiojosi Adidžės aukštupyje, paskui užsidarė Mantujoje. Bonapartas tvirtovę vėl apsupo. Bėdon patekusiems padėti iš Austrijos paskubomis buvo išrengta nauja kariuomenė, kuriai vadovavo Alvincis, taip pat kaip Vurmzeris, erchercogas Karolis ir Melasas, vienas iš geriausių Austrijos imperijos generolų. Bonapartas patraukė prieš Alvincį, turėdamas 28 500 karių, o 8300 saugojo Mantują, rezervo beveik nebeliko, gal tik 4000. "Generolas, kuris prieš mūšį rūpinasi tik rezervais, tikrai bus sumuštas", — visada balsu kartodavo Napoleonas, nors jis, žinoma, neneigdavo, jog rezervai ilgame kare yra didžiai reikšmingi. Austrų kariuomenė buvo kur kas didesnė. Alvincis ne sykį atmušė prancūzus. Bonapartas įsakė evakuoti Vičencą ir dar kelis punktus. Jis sutelkė visas pajėgas ir rengėsi lemiamam smūgiui.

1796 metų lapkričio 15 dieną prasidėjo, o lapkričio 17-osios vakare baigėsi atkaklus ir kruvinas mūšis prie Arkolos. Alvincis galiausiai susidūrė su Bonapartu. Austrų buvo daugiau ir kovėsi jie ypač atkakliai — neveltui čia buvo Habsburgų monarchijos rinktiniai pulkai. Vienas iš reikšmingiausių punktų — žymusis Arkolos tiltas. Prancūzai tris kartus šturmavo, tris kartus užėmė tiltą, bet vėl, patirdami didžiulių nuostolių, buvo atstumti. Vyriausiasis vadas Bonapartas tiksliai pakartojo prieš kelis mėnesius įvykdytą akciją ties Lodžiu: jis pats puolė į

priekį su vėliava rankose. Šalia vado nugriuvo keli kareiviai, adjutantai. Mūšis truko tris paras su nedidelėmis pertraukomis. Alvincis buvo sutriuškintas.

Daugiau kaip pusantro mėnesio po Arkolos austrai negalėjo atsigauti ir pasirengti revanšui. 1797 metų sausio viduryje prasidėjo atomazga. Trijų dienų kruviname mūšyje prie Rivolio generolas Bonapartas sutriuškino visą Austrijos kariuomenę, kuri šį kartą, sekant jaunuoju prancūzų karvedžiu, irgi buvo sutelkta į vieną vietą. Su sutriuškintos kariuomenės likučiais išsigelbėjęs Alvincis jau nedrįso nė galvoti apie Mantują ir apie joje užblokuotos Vurmzerio armijos gelbėjimą. Po pustrečios savaitės Mantuja kapituliavo. Bonapartas su nugalėtuoju Vurmzeriu pasielgė labai geraširdiškai.

Užėmęs Mantują, Bonapartas patraukė į šiaurę, atvirai grasindamas Habsburgų valdoms. Kai 1797 metų pavasario pradžioje Bonapartas sutriuškino ir nustūmė Brenerio link į karą skubiai pašauktą erchercogą Karolį, Vienoje kilo panika. Pirmiausia ji prasidėjo imperatoriaus rūmuose. Miestas patyrė, kad skubomis pakuojamos, kažkur vežamos ir slepiamos valstybės brangenybės. Austrijos sostinei grėsė prancūzų įsibrovimas. Hanibalas prie vartų! Bonapartas Tirolyje! Bonapartas rytoj bus Vienoje! Tai jau nebuvo gandas, bet akivaizdi tikrovė, kurią vėliau prisimins ne vienas senos turtingos Habsburgų monarchijos sostinės gyventojas. Žuvo kelios geriausios Austrijos armijos, patyrė pralaimėjimą talentingiausi ir gabiausi generolai, užkariauta visa Šiaurės Italija, iškilo tiesioginė grėsmė Austrijos sostinei — tokie 1796 metų kovo pabaigoje prasidėjusios kampanijos rezultatai, kampanijos, kai Bonapartas pirmą kartą tapo Prancūzijos vyriausiuoju vadu. Europoje aidėjo jo vardas.

II

Kai erchercogo Karolio kariuomenė vėl patyrė vieną po kito pralaimėjimą ir vis buvo priversta trauktis, Austrija suprato — toliau kariauti pavojinga. 1797 metų balandžio pradžioje generolas Bonapartas gavo oficialų

pranešimą, esą Austrijos imperatorius Pranciškus prašo pradėti taikos derybas. Bonapartas, žinoma, stengėsi išnaudoti sau palankų momentą: spausdamas paskubomis besitraukiantį erchercogą Karolį, jis davė žinią, esąs pasirengęs sudaryti taikos sutartį. Žinomas įdomus laiškas, kuriame Bonapartas, glostydamas nugalėtųjų savimeilę, rašė: girdi, jeigu jam pavyks sudaryti taikos sutartį, tai tuo jis didžiuosis labiau "negu liūdna šlove, kuri gali būti įgyta karo pergale". "Argi neužtektinai išžudėme mes žmonių ir padarėme žalos vargšei žmonijai?" — rašė jis Karoliui.

Direktorija sutiko pasirašyti taikos sutartį, tik svarstė, ką pasiųsti deryboms. Tačiau kol ji svarstė ir kol jos išrinktasis atstovas vyko į Bonaparto stovyklą, generolas Napoleonas spėjo sudaryti paliaubų sutartį Leobene.

Tačiau prieš derybas Leobene Bonapartas susidorojo su Roma. Popiežius Pijus VI, prancūzų revoliucijos priešas, "generolą Vandemjerą", tapusį vyriuosiuoju vadu už vandemjero 13-ąją dievobaimingų rojalistų sunaikinimą, laikė pragaro išpera ir visokeriopai rėmė sunkiai besikaunančią Austriją. Kai tik Vurmzeris atidavė prancūzams Mantują su 13 tūkst. įgula ir keliais šimtais patrankų, Bonapartui tarsi atsirišo rankos — Prancūzijos karvedys patraukė popiežiaus valdų link.

Popiežiaus kariuomenę Bonapartas sutriuškino per pirmąjį mūšį. Ji bėgo taip sparčiai, kad Bonaparto pasiųstas Žiuno negalėjo jų pavyti dvi valandas, o pavijęs dalį iškapojo, dalį paėmė į nelaisvę. Paskui miestas po miesto Bonapartui pasidavė nesipriešindami. Jis grobė visas vertybes, kokias tik šiuose miestuose rado: pinigus, briliantus, paveikslus, vertingus daiktus. Tiek čia, tiek Šiaurės Italijoje ir miestai, ir vienuolynai, ir senų bažnyčių lobynai tapo nugalėtojų grobiu. Romą apėmė panika, turtingieji bei aukštoji dvasininkija masiškai bėgo į Neapolį.

Popiežius Pijus VI persigandęs parašė Bonapartui malonės prašymą, kurį pasiuntė per kardinolą Matėjų, savo sūnėną. Kartu atvyko ir delegacija tartis dėl taikos. Generolas Bonapartas priėmė prašymą nuolankiai, nors iš karto leido suprasti, jog turima galvoje visiška kapituliacija. 1797 metų vasario 19 dieną Tolentine buvo pasi-

rašyta taikos sutartis su popiežiumi. Popiežius perleido labai didelę ir pačią turtingiausią savo valdų dalį, sumokėjo 30 mln. aukso frankų, atidavė savo muziejų brangiausius paveikslus ir statulas. Visus meno kūrinius iš Romos, kaip ir iš Milano, Bolonijos, Modenos, Parmos, Pjačencos, o vėliau iš Venecijos, Bonapartas išsiuntė į Paryžių. Baisiausiai išgąsdintas popiežius Pijus VI bematant sutiko su visomis sąlygomis, juo labiau kad Bonapartui jo sutikimo visai nereikėjo.

Kodėl tada Napoleonas nepasielgė taip, kaip po kelerių metų? Kodėl jis neokupavo Romos, nesuėmė popiežiaus? Matyt, pirmiausia dėl to, kad dar turėjo įvykti taikos derybos su Austrija, o pernelyg griežtas elgesys su popiežium galėjo suaudrinti Centrinės ir Pietų Italijos gyventojus katalikus, dėl to Bonaparto užnugaris būtų buvęs nesaugus. Antra vertus, žinoma, jog per šį pergalingą karą, kai be paliovos buvo laimima prieš grėsmingos tada Austrijos imperijos didžiules, galingas armijas, jaunasis generolas praleido vieną nemigos naktį. Jis be perstojo vaikščiojo palei savo palapinę, bene pirmąkart savęs klausdamas, dėl ko anksčiau nebuvo nė susimąstęs: nejaugi aš ir ateityje turėsiu nugalėti ir užkariauti naujas šalis Direktorijai, "šiems advokatams"?

Praeis daug metų, daug vandens bei kraujo nutekės, kol Bonapartas prisimins šias vienatvės naktį kilusias mintis. Tačiau atsakymas į aną klausimą galėjo būti tik neigiamas. 28 metų Italijos užkariautojas jau įžvelgė, kad Pijus VI nėra įbaugintas, virpantis iškaršęs senis, su kuriuo galima elgtis kaip nori: Pijus VI Napoleonui buvo dvasios ganytojas, kaip ir daugeliui milijonų žmonių pačioje Prancūzijoje, ir kiekvienas, kuris svajoja valdyti šiuos milijonus, turi atsižvelgti į jų prietaringumą. Napoleonas bažnyčią laikė patogiu dvasios įrankiu, padedančiu valdyti liaudies mases; vadinasi, katalikų bažnyčia šiuo atžvilgiu būtų ypač paranki, jei pati nepretenduotų būti politiškai savarankiška ir įtakinga, nes ji turi tobulą ir lanksčią organizaciją ir paklūsta popiežiui, kaip aukščiausiajam valdovui.

O pontifikatą Napoleonas laikė istoriškai tobulu, beveik per tūkstantmečius įsitvirtinusiu šarlataniškumu, ku-

rį kitados pramanė Romos vyskupai, sumaniai pasinaudodami palankiomis aplinkybėmis. Tačiau kad tokia šarlatanybė gali būti itin stipri politinė jėga, Bonapartas labai gerai suprato.

Nuramdytas, netekęs geriausių savo žemių, drebantis iš pykčio popiežius kol kas liko Vatikano rūmuose. Napoleonas neįžengė į Romą; sutvarkęs reikalus su Pijum VI, jis vėl nuskubėjo į Šiaurės Italiją — čia reikėjo sudaryti taiką su nugalėtąja Austrija.

Tiek Leobeno paliaubas, tiek vėlesnę Kampoformijaus taikos sutartį Bonapartas sudarė, kaip ir apskritai visas diplomatines derybas vedė, pasikliaudamas savo valia, su niekuo niekada nesiskaitydamas. Kaip jis šitai sugebėdavo? Kodėl jam viskas taip sekdavosi? Pirmiausia jis rėmėsi sena tiesa — nugalėtojai neteisiami. Respublikos generolus (geriausius, kaip Moro) 1796 metais ir 1797 metų pradžioje austrai triuškino prie Reino; ši armija reikalavo ir reikalavo pinigų, nors iš pat pradžių buvo viskuo sočiai aprūpinta. O Bonapartas su nedisciplinuotų driskių orda, kurią jis pavertė grėsminga ir ištikima kariuomene, nieko nereikalavo, priešingai, siųsdavo į Paryžių milijonus aukso monetų, meno kūrinius, užkariavo Italiją, naikino vieną austrų armiją po kitos, privertė Austriją prašyti taikos. Mūšis prie Rivolio ir Mantujos paėmimas, popiežiaus valdų užkariavimas — šie žygdarbiai galutinai Bonapartui pelnė neginčijamą autoritetą.

III

Leobenas — Štirijos miestas. Ši Austrijos provincija yra už kokių 250 kilometrų nuo Vienos. Norėdamas galutinai ir formaliai įsitvirtinti Italijoje, t. y. jau užimtoje teritorijoje, pajungti savo valdžiai pietų žemes, taip pat norėdamas priversti austrus daug ko svarbaus atsisakyti tolimame Vakarų Vokietijos karo veiksmų teatre, kuriame prancūzams labai nesisekė, Bonapartas būtinai turėjo duoti Austrijai kokią nors kompensaciją.

Bonapartas žinojo: nors jo kariuomenės avangardas jau yra Leobene, bet Austrija, neturėdama kitos išeities,

atkakliai ginsis, todėl gaišti nėra ko. Reikia mesti paskutinę kortą — Veneciją. Tiesa, Venecijos respublika buvo neutrali ir visaip stengėsi išvengti konflikto su įžūliuoju generolu Bonapartu. Tačiau jis, radęs menkiausią dingstį, pasiuntė ten diviziją, o prieš tai Leobene su Austrija pasirašė paliaubų sutartį. Austrija Prancūzijai atidavė Reino pakrantes ir visas jai priklausiusias, dabar Bonaparto užimtas, Italijos valdas, o jai buvo pažadėta... Venecija.

Iš tikrųjų Bonapartas nusprendė Veneciją suskaldyti: miestas prie lagūnų atiteko Austrijai, o Venecijos žemyno valdos — Cizalpinei respublikai, kurią užkariautojas nutarė sudaryti iš didžiumos užgrobtų Italijos žemių. Žinoma, naujoji "respublika" dabar faktiškai buvo Prancūzijos valda. Reikėjo atlikti nedidelį formalumą: Venecijos dožui ir senatui pranešti, kad jų valstybė nuo įsikūrimo momento, t. y. nuo V a. vidurio, buvusi savarankiška, nebegyvuoja, nes to prireikė generolo Bonaparto diplomatinėms kombinacijoms sėkmingai užbaigti. Jis net savo vyriausybei, Direktorijai, pranešė, ką ketina daryti su Venecija, tik tada, kai jau buvo pradėjęs įgyvendinti šį sumanymą. "Aš negaliu jūsų priimti, nuo jūsų laša prancūzų kraujas", — atsakė jis Venecijos dožui, maldaujančiam pasigailėti. Čia turėtas galvoje Lido reide kažkieno nužudytas prancūzų kapitonas. Tačiau ir taip viskas buvo aišku. Bonapartas įsakė generolui Baragė d'Iljė užimti Veneciją. 1797 metų birželio mėnesį 13 amžių gyvavusi, labai turtingos istorijos pirklių respublika liovėsi egzistuoti.

Taigi Bonaparto rankose atsidūrė tas turtingas dalybų objektas, kurio tik ir trūko, kad būtų galima galutinai ir labai naudingai susitaikyti su Austrija. Tačiau atsitiko taip, kad Venecijos užkariavimas pasitarnavo Bonapartui dar kartą ir visiškai nelauktai.

Vieną 1797 metų gegužės vakarą pas Prancūzijos kariuomenės vyriausiąjį vadą generolą Bonapartą Milane iš prancūzų užimto Triesto atvyko nepaprasta estafetė, kurią pasiuntė jam pavaldus generolas Bernadotas. Atskubėjęs pasiuntinys įteikė Bonapartui portfelį, o Bernadoto pranešime buvo aiškinama, iš kur ir kieno jis. Pasirodo,

portfelis atimtas iš kažkokio grafo d'Antrego, rojalisto, Burbonų agento, kuris, gelbėdamasis nuo prancūzų, pabėgo iš Venecijos į Triestą, bet čia pakliuvo į Bernadoto rankas. Portfelyje buvo nepaprasti dokumentai. Norint suprasti, kokia šio netikėto radinio reikšmė, reikia bent keliais žodžiais priminti, kas tuomet dėjosi Paryžiuje.

Stambioji buržuazija ir žemvaldžiai aristokratai, savotiška 1795 metų vandemjero sukilimo "maitinamoji terpė", žinoma, nebuvo ir negalėjo būti Bonaparto patrankų sutriuškinta. Nukentėjo tik kovinė viršūnė, sekcijų vadovai, kurie tą dieną veikė ranka rankon su aktyviaisiais rojalistais. Tačiau ši buržuazijos dalis ir po vandemjero įvykių Direktorijai tebejautė gilią opoziciją.

Kai 1796 metų pavasarį buvo atskleistas Babefo sąmokslas, kai naujo proletarinio pakilimo, naujojo prerialio šešėlis vėl smarkiai sujudino miesto ir kaimo smulkiąją buržuaziją, per vandemjerą nugalėtieji rojalistai vėl sukruto ir pakėlė galvą. Bet jie vėl suklydo, kaip ir 1795 metų vasarą Kiberone, ir per vandemjerą Paryžiuje; jie vėl nesuvokė vieno dalyko: nors naujųjų žemvaldžių masės savo nuosavybei apsaugoti norėtų, kad būtų sudaryta stipri policinė valdžia, nors naujoji buržuazija, praturtėjusi parduodama nacionalinį turtą, pasirengusi pripažinti monarchiją, net monarchistinę diktatūrą, tačiau Burbono grįžimui pritartų gal tik menkutė miesto ir kaimo stambiosios buržuazijos dalis, nes Burbonas visada bus bajorijos, bet ne buržuazijos karalius, ir su juo vėl atgimtų feodalizmas, o emigrantai pareikalautų grąžinti žemes.

Ir vis dėlto rojalistai iš visų kontrrevoliucinių grupuočių organizuočiausi, sutelkčiausi, aktyviausiai remiami užsienio ir dvasininkų ir šį kartą, 1797 metų pavasarį ir vasarą, kai buvo rengiamasi nuversti Direktoriją, paėmė iniciatyvą į savo rankas. O tai vėl reiškė pražūtį. Mat kiekvieną kartą per dalinius Penkių šimtų tarybos rinkimus aiškią persvarą turėdavo dešinieji, reakcingieji, kartais net aiškiai rojalistiniai elementai. Net pačioje Direktorijoje, kuriai grėsė kontrrevoliucija, būdavo dvejojama. Bartelemi ir Karno pasisakė prieš ryžtingas prie-

mones, nors šiaip jau Bartelemi daug kam slapta pritarė. Kiti trys direktoriai — Barasas, Rebelis, Lareveljeras-Lepo — nuolat tarėsi, bet nesiryžo imtis priemonių, kad užkirstų kelią rengiamam smūgiui.

Barasą ir du jo draugus, nenorėjusius lengvai atsisakyti valdžios ir nusprendusius kovoti visomis priemonėmis, labai jaudino ta aplinkybė, kad generolas Pišegriu, išgarsėjęs Olandijos užkariavimu 1795 metais, laikėsi opozicijos. Jis buvo išrinktas Penkių šimtų tarybos prezidentu, aukščiausios įstatymų leidimo valdžios valstybėje vadovu, buvo numatytas paskirti rengiamo puolimo prieš respublikos triumviratą — Barasą, Lareveljerą-Lepo ir Rebelį — vyriausiuoju vadu.

Tokia buvo padėtis 1797 metų vasarą. Bonapartas, kariaudamas Italijoje, įdėmiai sekė, kas dedasi Paryžiuje. Jis matė, kad respublikai aiškiai gresia pavojus. Pats Bonapartas respublikos nemėgo ir netrukus respubliką pasmaugė, bet jis anaiptol neketino leisti, kad ši operacija įvyktų per anksti, o svarbiausia, pats iš to norėjo turėti naudą. Aną nemigo naktį Italijoje jis jau žinojo, kieno labui turi nugalėti. Žinoma, ne "šių advokatų", ir juo labiau ne Burbono naudai. Jam, kaip ir direktoriams, buvo neramu, kad respublikos priešams vadovauja vienas iš populiarių generolų — Pišegriu. Šis vardas lemiamą akimirką galėjo suklaidinti kareivius, nuvesti paskui save, nes tikėjo jo, Pišegriu, tikru respublikoniškumu.

Dabar jau nesunku įsivaizduoti, ką jautė Bonapartas, gavęs iš Triesto atsiųstą grafo d'Antrego išsipūtusį portfelį, kuriame rado Pišegriu slaptų derybų su princo Kondė agentu Fošu-Boreliu tiesioginių įrodymų. Tai buvo akivaizdi išdavystė. Tik viena nemaloni "smulkmena" neleido šiuos įkalčius bematant išsiųsti tiesiog į Paryžių, Barasui. Viename rašte, beje, labiausiai kaltinančiame Pišegriu, kitas Burbonų agentas, Mongajaras, be kita ko, rašė, neva buvo nuvykęs į Italiją pas Bonapartą į kariuomenės vyriausiąją būstinę ir mėginęs su juo taip pat vesti derybas. Nors nieko daugiau nebuvo pasakyta, nors Mongajaras galėjo kokia nors dingstimi kito vardu iš tiesų būti pas jį, tačiau generolas Napoleonas nusprendė

verčiau nerizikuoti, kad nesumažėtų Pišegriu kaltė. Jis įsakė atgabenti d'Antregą ir pasiūlė tuojau perrašyti šį dokumentą, praleidžiant nurodytas eilutes, priešingu atveju grasino susidorosiąs. D'Antregas bematant padarė viską, ko iš jo reikalavo, o netrukus buvo inscenizuotas "pabėgimas". Po to dokumentus Bonapartas išsiuntė Barasui. Tai triumviratui atrišo rankas. Jis ne iš karto paskelbė siaubingąjį dokumentą. Iš pradžių buvo atitrauktos ypač ištikimos divizijos, palaukė generolo Ožero, kurį Bonapartas skubiai išsiuntė iš Italijos į Paryžių padėti direktoriams. Be to, Bonapartas žadėjo atsiųsti iš Italijoje naujai rekvizuotų pinigų 3 milijonus aukso frankų, kad Direktorija kritiniu momentu turėtų daugiau lėšų. Artėjo lemtinga valanda.

Fruktidoro 18-osios 3 valandą nakties (1797 metų rugsėjo 4 dieną) Barasas įsakė suimti du nuosaikumu įtariamus direktorius; Bartelemi buvo sučiuptas, o Karno spėjo pabėgti. Prasidėjo masiniai rojalistų suėmimai, Penkių šimtų tarybos ir Seniūnų tarybos valymas; visi jie be teismo buvo tremiami į Gvianą (iš kur vėliau nedaugelis grįžo), buvo uždaryti rojališkumu įtariami laikraščiai, Paryžiuje ir provincijoje buvo masiškai suiminėjama. Jau auštant fruktidoro 18-ajai, visur buvo iškabinti didžiuliai plakatai — kopijos dokumentų, kurių originalus, kaip jau sakyta, Bonapartas atsiuntė Barasui. Pišegriu, Penkių šimtų tarybos pirmininkas, buvo sučiuptas ir taip pat ištremtas į Gvianą. Šiam fruktidoro 18-osios perversmui niekas nepasipriešino. Plebėjų masės rojalizmo neapkentė dar labiau negu Direktorijos ir viešai džiaugėsi, kad šiuo smūgiu buvo ilgam sutriuškinti seni Burbonų dinastijos šalininkai. O "turtingųjų sekcijos" šį kartą nėjo į gatves, gerai prisimindamos baisiąją vandemjero pamoką, kurią joms 1795 metais, artilerijos padedamas, davė generolas Bonapartas.

Direktorija nugalėjo, respublika buvo išgelbėta, ir triumfuojantis generolas Bonapartas iš savo tolimos stovyklos Italijoje karštai pasveikino Direktoriją (po dvejų metų pats ją sunaikino) su respublikos, kurią po septynerių metų pasmaugė, išgelbėjimu.

IV

Bonapartas fruktidoro 18-osios įvykiais buvo patenkintas dar ir dėl kitko. Leobeno paliaubų sutartis, sudaryta su Austrija dar 1797 metų gegužės mėnesį, taip ir liko paliaubomis. Austrijos vyriausybė vasarą staiga ėmė darytis drąsesnė ir kone grasinti, o Bonapartas puikiai žinojo, kodėl taip atsitiko; Austrija, kaip ir visa monarchinė Europa, užgniaužusi kvapą, stebėjo Paryžiaus įvykius. Italijoje visi laukė, kad bus nuversta Direktorija ir respublika, grąžinti Burbonai, o kartu panaikinti visi Prancūzijos užkariavimai. Fruktidoro 18-ąją, kai buvo sutriuškinti rojalistai, viešai demaskuota Pišegriu išdavystė, visos svajonės žlugo.

Generolas Bonapartas griežtai reikalavo, kad kuo greičiau būtų pasirašyta taikos sutartis. Iš Austrijos tartis su Bonapartu buvo pasiųstas sumanus diplomatas Kobenclis. Bet, kaip sakoma, dalgis atsitrenkė į akmenį. Vykstant ilgoms ir sunkioms deryboms, Kobenclis skundėsi savo vyriausybei, jog retai galima sutikti "tokį stuobrį, tokį beširdį žmogų", kaip generolas Bonapartas. Čia dar labiau negu kada nors išryškėjo diplomatiniai Bonaparto gabumai, tos epochos daugelio šaltinių liudijimu, nė kiek ne menkesni už jo, kaip karvedžio, gabumus. Tik kartą jį suėmė siutas, kuris vėliau, kai Bonapartas jau jautėsi esąs Europos viešpats, dažniau užeidavo, bet tuomet toks protrūkis dar buvo neįprastas. "Jūsų imperija — sena paleistuvė, kuri įpratusi, kad visi ant jos jodinėtų... Jūs užmirštate, kad Prancūzija nugalėjo, o jūs nugalėti... Jūs užmirštate, kad jūs čia su manimi vedate derybas, apsuptas mano grenadierių..." — pašėlusiai rėkė Bonapartas. Jis bloškė į grindis stalelį, ant kurio stovėjo Kobenclio atsivežtas brangus porcelianinis kavos servizas, Rusijos imperatorės Jekaterinos dovana Austrijos diplomatui. Servizas sutiško į šukes. "Jis elgėsi kaip beprotis", — pranešė apie tai Kobenclis. 1797 metų spalio 17 dieną Kampoformijaus miestelyje galiausiai buvo pasirašyta Prancūzijos respublikos ir Austrijos imperijos taikos sutartis.

Beveik viską, ko reikalavo Bonapartas tiek Italijoje, kur jis skynė pergales, tiek Vokietijoje, kur austrai dar nebuvo prancūzų generolų nugalėti, jis gavo. Venecija, ko Bonapartas ir norėjo, Austrijai teko kaip kompensacija už nuolaidas prie Reino.

Paryžius žinią apie taiką sutiko audringu džiūgavimu. Šalis laukė prekybos ir pramonės pagyvėjimo. Genialaus karvedžio vardą kartojo visi. Visi suprato: karą, kurį kiti generolai prie Reino pralaimėjo, Italijoje laimėjo vienas Bonapartas ir tuo išgelbėjo pati Reiną. Pergalingąjį generolo, Italijos užkariautojo, žygį be galo liaupsino tiek oficiali spauda, tiek privatūs leidiniai, tiek visos tribūnos. "O, galingoji laisvės dvasia! Tu viena tik galėjai išugdyti... Italijoje kovojusią armiją, išugdyti Bonapartą! Laimingoji Prancūzija!" — sušuko vienas iš respublikos direktorių Lareveljeras-Lepo.

Tuo tarpu Bonapartas paskubomis baigė organizuoti naują vasalinę Cizalpinę respubliką, prie kurios prijungė dalį užkariautų žemių, pirmiausia Lombardiją. Kita dalis buvo tiesiogiai prijungta prie Prancūzijos. Galiausiai trečioji dalis (kaip Roma) laikinai liko ankstesniųjų valdovų žinioje, tačiau faktiškai jie turėjo priklausyti Prancūzijai. Cizalpinė respublika faktiškai irgi turėjo priklausyti nuo prancūzų okupacinės karinės valdžios ir nuo iš Paryžiaus atsiųsto komisaro, nors čia neva veikė turtingųjų gyventojų sluoksnių atstovų patariamasis susirinkimas. Į tradicinius tautų išvadavimo, broliškų respublikų ir t. t. šūkius jis žiūrėjo su atvira panieka, nes manė, kad Italijoje nėra žmonių, kurie jaustų tokį laisvės poreikį, kurį atsišaukimuose į užkariaujamų šalių gyventojus pats teigdavo.

Europoje oficialiai buvo skleidžiama versija, esą didžioji italų tauta nusimeta ilgai trukusį prietarų, engimo jungą ir masiškai imasi ginklo, kad padėtų išvaduotojams prancūzams. Tuo tarpu ne masėms, bet Direktorijai pats Bonapartas pranešdavo: "Ar jūs įsivaizduojate, kad laisvė gali pastūmėti didiems darbams ištižusią, prietaringą, baikščią, apsukrią tautą... Mano kariuomenėje nėra nė vieno italo, išskyrus pusantro tūkstančio gatvėse surinktų valkatų, kurie tik plėšikauja ir niekam netin-

ka..." Tik sumaniai griežtai elgiantis, galima Italiją išlaikyti rankose. O italai jau turėjo progos sužinoti, kas yra griežtumas. Bonapartas žiauriai susidorojo su Binasko ir Pavijos miestų gyventojais, su kaimais, prie kurių buvo rastas nužudytas vienas kitas prancūzas.

Napoleonas laikėsi planingos politikos, kuriai buvo ištikimas visada: jis vengė betikslio žiaurumo, bet jeigu prireikdavo užkariautą tautą padaryti paklusnią, griebdavosi negailestingo masinio teroro. Užkariautoje Italijoje jis panaikino bet kokius feodalinių teisių pėdsakus, taip pat bažnyčių ir vienuolynų teisę daryti kai kurias rinkliavas. Per tuos pusantrų metų (nuo 1796 metų pavasario iki 1797 metų vėlaus rudens), praleistų Italijoje, Napoleonas įvedė kai kuriuos įstatymus, kurie Šiaurės Italijos gyvenimo socialinę-teisinę sanklodą turėjo padaryti panašią į tą, kurią spėjo parengti buržuazija Prancūzijoje. Sumaniai ir kruopščiai jis nusiaubė visas Italijos žemes, kuriose tiktai pabuvojo: Direktorijai išsiuntė daugybę aukso, taip pat šimtus vertingiausių meno kūrinių iš Italijos muziejų ir paveikslų galerijų. Nepamiršo jis ir savęs bei savo generolų: jie grįžo iš žygio gana turtingi. Tačiau Bonapartas suprato viena: italai, nors, jo nuomone, būdami baikštūs, labai simpatizuoti prancūzams, kurių kariuomenę išlaiko, neturi dėl ko, todėl jų kantrybė ūmai gali pasibaigti. Vadinasi, karinio teroro grėsmė — svarbiausia užkariautojų diktato priemonė.

Jis dar nenorėjo palikti užkariautosios šalies, bet Direktorija švelniai, kartu atkakliai kvietė jį į Paryžių. Direktorija dabar paskyrė jį vyriausiuoju vadu kariuomenės, kuri turėjo kariauti su Anglija. Bonapartas jau seniai pajuto, kad Direktorija jo prisibijo. "Jie pavydi man, aš tai žinau, nors jie mane ir liaupsina; bet jie manęs neapmulkins. Jie pasiskubino paskirti mane kovojančios su Anglija kariuomenės generolu, kad pašalintų mane iš Italijos, kur aš labiau husaras negu generolas", — taip jis apibūdino naują paskyrimą savo bičiuliams.

1797 metų gruodžio 7 dieną jis atvyko į Paryžių, o gruodžio 10 dieną iškilmingai jį sutiko visa Direktorija Liuksemburgo rūmuose. Prie rūmų susirinko didelė žmonių minia, audringais šūksmais ir plojimais sveikinusi Na-

poleoną. Tiek Baraso, tiek kitų Direktorijos narių kalbos, tiek klastingojo, įžvalgiojo, protingojo parsidavėlio užsienio reikalų ministro Taleirano, tiek kitų aukštų pareigūnų susižavėjusi šypsena 28-erių metų generolo neapstulbino — tarsi taip turėtų būti, tarsi nieko nuostabaus neatsitiko. Širdyje jis niekada nevertino minios džiūgavimo. "Žmonės taip pat aplink mane šokinėtų, jeigu būčiau vedamas į ešafotą", — pasakė jis po šių ovacijų, žinoma, ne visiems girdint.

Tik atvykęs į Paryžių, Bonapartas ėmė rūpintis, kad Direktorija patvirtintų naujo didelio karo projektą. Jo manymu, su anglais reikėtų kariauti ne prie Lamanšo — čia jų laivynas stipresnis už Prancūzijos laivyną. Geriau pirma užkariauti Egiptą ir sudaryti Rytuose placdarmą, iš kur būtų galima pakirsti Anglijos viešpatavimą Indijoje.

— Ar jis nebus išprotėjęs? — kai viskas paaiškėjo, daug kas Europoje sutriko. Suprantama, iki 1798 metų vasaros niekas nežinojo, kokie nauji Bonaparto planai, kuriuos tų pačių metų pavasarį svarstė Direktorija.

Tačiau tai, kas miesčioniškam protui iš pažiūros atrodė fantastinė avantiūra, iš tikrųjų buvo glaudžiai susiję su tam tikrais ir senais ne tik revoliucinės, bet ir ikirevoliucinės Prancūzijos buržuazijos siekiais. Bonaparto planas buvo priimtinas.

III skyrius

EGIPTO UŽKARIAVIMAS IR ŽYGIS Į SIRIJĄ

1798—1799 metai

I

Žygis į Egiptą — antrasis jo kariautas didžiulis karas — Napoleono karjerai, kaip ir Prancūzijos kolonijinei istorijai, ypač reikšmingas.

Marselio bei Pietų Prancūzijos buržuazija nuo senų laikų labai plačiai ir Prancūzijos prekybai bei pramonei itin naudingai bendravo su Levanto šalimis, kitaip sakant, su Balkanų pusiasalio pakraščiais, su Sirija, Egiptu, su Viduržemio jūros rytinėmis salomis. Prancūzų buržuazija gana seniai troško sustiprinti savo politinę įtaką šiose pelningose, bet tvirtos valdžios neturinčiose vietovėse; reikėjo, kad prekyba čia būtų nuolatos saugoma, kad dominuotų jėga, kuria pirklys galėtų pasikliauti. XVIII amžiaus pabaigoje vis plačiau buvo rašoma apie Sirijos ir Egipto gamtos turtus. Pravartu būtų ten turėti savo kolonijų ir faktorijų. Prancūzai jau seniai stebi šias, iš pažiūros silpnai Turkijos saugomas Levanto šalis, kurios buvo laikomos Konstantinopolio sultono valdomis, Otomanų Portos — taip tada buvo vadinama Turkijos vyriausybė — žemėmis. Nuo senų laikų Prancūzijos buržuazija žiūrėjo į Egiptą, skalaujamą Viduržemio ir Raudonosios jūrų, kaip į punktą, iš kurio galima grasinti prekybiniams ir politiniams konkurentams Indijoje ir Indonezijoje. Dar žymusis filosofas Leibnicas kadaise Liudvikui XIV buvo įteikęs pranešimą, kuriame Prancūzijos karaliui patarė užkariauti Egiptą, kad galėtų sužlugdyti Olandijos įtaką visuose Rytuose. Dabar, XVIII amžiaus pabaigoje, ne olandai, bet anglai buvo svarbiausias priešas, todėl, suprantama, Prancūzijos politikai nepalaikė Bonaparto bepročiu, kai jis pasiūlė užpulti Egiptą, pagaliau nenustebo, kai šaltas, atsargus, skeptiškas užsienio reikalų ministras Taleiranas kuo ryžtingiausiai parėmė šį planą.

Dar visai neseniai užgrobęs Veneciją, Napoleonas vienam savo generolui įsakė užimti Jonijos salas, nes tai esąs pirmasis Egipto užkariavimo etapas. Turime ir daugiau nenuginčijamų duomenų, rodančių, kad per pirmąją Italijos kampaniją jis nuolat mąstė apie Egiptą. Dar 1797 metų rugpjūčio mėnesį iš savo stovyklos į Paryžių jis rašė: "Jau nebetoli tas laikas, kai mes pajusime, jog, norėdami iš tikrųjų sutriuškinti Angliją, turime užimti Egiptą". Per visą karą Italijoje laisvomis valandėlėmis Bonapartas kaip visada daug ir įtemptai skaitydavo. Jis parsisiųsdino ir perskaitė Volnėjaus knygą apie Egiptą

ir dar keletą knygų ta pačia tema. Jonijos salas Napoleonas itin brangino. Kaip jis rašė Direktorijai, jeigu tektų pasirinkti, verčiau atsisakytų ką tik užkariautos Italijos negu Jonijos salų. Be to, dar galutinai nesudarius taikos sutarties su Austrija, jis primygtinai ragino užimti Maltos salą. Šios Viduržemio jūros salos labai praverstų žygiui į Egiptą.

Dabar, kai su Austrija, bent laikinai, karas baigtas, o Anglija buvo svarbiausias priešas, Bonapartas visaip stengėsi įtikinti Direktoriją, kad duotų jam laivyno ir kariuomenės Egiptui užkariauti. Rytai jį visada masino, ir tuo gyvenimo laikotarpiu jis labiau vaizdavosi esąs Aleksandras Makedonietis negu Cezaris ar Karolis Didysis arba kuris kitas istorinis didvyris. Šiek tiek vėliau, jau klajodamas po Egipto dykumas, jis lyg juokais, lyg rimtai apgailestavo, jog per daug vėlai gimęs ir jau nebegalįs, kaip Aleksandras Makedonietis, taip pat užkariavęs Egiptą, pasiskelbti dievu arba dievo sūnumi. Be to, visai rimtai jis yra pasakęs: Europa maža, ir tikriems žygdarbiams labiausiai tinka Rytai.

Šis vidinis jo potraukis labai derinosi su politinės karjeros siekiu. Iš tikrųjų: nuo tos atmintinos nemigo nakties Italijoje, kai jis suvokė, jog ne visada turi nugalėti tik Direktorijai, Napoleonas nusprendė siekti vyriausiosios valdžios. "Aš jau nebemoku paklusti", — atvirai prisipažino štabe, kai vedė taikos derybas su Austrija ir kai iš Paryžiaus ateidavo jį nervinančios direktyvos. Tačiau nuversti Direktoriją dabar, t. y. 1797 metų žiemą arba 1798 metų pavasarį, dar nebuvo galima. Vaisius dar nebuvo nunokęs, o Napoleonas, jau nebegalėdamas paklusti, dar nebuvo praradęs gebėjimo kantriai laukti momento. Direktorija dar nebuvo visiškai susikompromitavusi, o jis, Bonapartas, dar nebuvo visos kariuomenės numylėtinis bei dievaitis, nors tomis divizijomis, kurioms vadovavo Italijoje, jau visiškai galėjo pasikliauti. Tačiau kaip geriau išnaudosi laiką, kai reikia dar palūkėti? Kaip kitaip, jei ne naujiems užkariavimams, naujiems puikiems žygiams faraonų, piramidžių šalyje, jei ne eidamas Aleksandro Makedoniečio pėdomis, sudarydamas grėsmę nekenčiamos Anglijos indiškosioms valdoms?

Šiam sumanymui įgyvendinti jam buvo labai vertinga Taleirano parama. Vargu ar iš viso galima sakyti Taleiraną turėjus savų įsitikinimų. Tačiau kaip tik Taleiranas neabejojo, jog Egipte galima įsteigti turtingą, klestinčią, ekonominiu požiūriu naudingą Prancūzijos koloniją. Apie tai akademijoje jis perskaitė pranešimą, dar nežinodamas Bonaparto planų. Aristokratas, karjeros sumetimais nuėjęs tarnauti respublikai, Taleiranas šiuo atveju išreiškė ypač prekyba su Levantu suinteresuotų Prancūzijos pirklių siekius. Dabar Taleiranas norėjo įtikti ir Bonapartui — suktas diplomatas anksčiau negu kiti numatė, kad šis generolas bus Prancūzijos valdovas ir aršiausias jakobinų smaugėjas.

Tiesa, Bonapartas ir Taleiranas be didelio vargo įtikino Direktoriją skirti pinigų, kariuomenės ir laivyno šiam tolimam ir pavojingam žygiui. Pirma, ir tai svarbiausia, Direktorija jau minėtais ekonominiais ir ypač kariniais politiniais sumetimais šį žygį laikė naudingu bei prasmingu, o antra, tai buvo ne taip svarbu, kai kurie direktoriai (pavyzdžiui, Barasas) galėjo iš tikrųjų manyti, jog ši ekspedicija bus naudinga kaip tik todėl, kad ji tokia tolima ir tokia pavojinga... Staigus milžiniškas ir triukšmingas Bonaparto populiarumas jau seniai kėlė jiems nerimą; kad jis "atprato paklusti", tai Direktorija žinojo geriau negu kas kitas; Bonapartas Kampoformijaus taikos sutartį sudarė tokią, kokią norėjo, nepaisydamas Direktorijos pageidavimų. Per 1797 metų gruodžio 10 dieną surengtas jo garbei iškilmes elgėsi ne kaip jaunas karys, su dėkingumu ir jauduliu priimantis tėvynės pagyras, o kaip senovės Romos imperatorius, kuriam vergiškai paklusnus senatas po sėkmingo karo surengė triumfą: jis buvo šaltas, beveik niūrus, nekalbus, iškilmes laikantis būtinu ir įprastu dalyku. Žodžiu, visos šios manieros taip pat žadino neramias mintis. Tegu vyksta į Egiptą: sugrįš — gerai, negrįš — ką gi, Barasas ir jo draugai jau iš anksto buvo pasirengę nuolankiai iškęsti šią nelaimę. Ekspedicija buvo patvirtinta. Vyriausiuoju vadu paskirtas generolas Bonapartas. Tai įvyko 1798 metų kovo 5 dieną.

Vyriausiasis vadas netrukus pradėjo audringą veiklą — rengė ekspediciją, inspektavo laivus, rinko kareivius ekspediciniam korpusui. Čia dar labiau negu Italijos kampanijos pradžioje išryškėjo Napoleono gebėjimas, planuojant milžinišką ir labai sunkų žygi, būti atidžiam visoms smulkmenoms, nesusipainioti ir nepamesti galvos. Inspektuodamas pakrantes ir laivyną, formuodamas ekspedicinį korpusą, atidžiai sekdamas užsienio politiką, gaudydamas žinias apie Nelsono eskadrą, kuri jį galėjo paskandinti, o kol kas kreisavo prie Prancūzijos krantų, Bonapartas vos ne po vieną rinko kareivius, su kuriais kovėsi Italijoje. Jis pažinojo daugybę kareivių asmeniškai; jo nepaprasta atmintis visada stebino visus. Jis žinojo, kad šitas kareivis narsus ir ištvermingas, tačiau girtuoklis, o anas labai protingas ir nuovokus, bet greit pavargsta, nes turi išvaržą. Todėl jis sumaniai pasirinkdavo ne tik maršalus, bet ir kapralus, o ten, kur reikia, eilinius. O Egipto žygiui, kai kepina saulė, kai tvoskia 50 ir daugiau laipsnių karštis, kai tenka traukti per įkaitusią neaprėpiamą smėlio dykumą be vandens ir pavėsio, reikėjo kaip tik ištvermingiausių žmonių. 1798 metų gegužės 19 dieną viskas buvo parengta: Bonaparto laivynas išplaukė iš Tulono. Apie 350 didelių bei mažų laivų ir barkų su 30 tūkst. kariuomenės ir artilerija turėjo perskrosti išilgai beveik visą Viduržemio jūrą ir nesusidurti su Nelsono eskadra, kuri juos būtų sušaudžiusi ir paskandinusi.

Visa Europa žinojo, kad rengiama kažkokia jūrų ekspedicija; be to, Anglija puikiai žinojo, kad visuose Pietų Prancūzijos uostuose karštligiškai dirbama, kad ten be paliovos atvyksta kariuomenės, kad ekspedicijai vadovaus generolas Bonapartas ir kad jau šis paskyrimas rodo, jog sumanymas labai svarbus. Tačiau kur vyks ekspedicija? Bonapartas labai sumaniai paskleidė gandą, kad jis numatęs plaukti per Gibraltarą, aplenkti Ispaniją, paskui pamėginti išsilaipinti Airijoje. Nelsonas patikėjo gandu ir apsigavo: jis tykojo Napoleono prie Gibraltaro, o tuo tarpu Prancūzijos laivynas patraukė tiesiai į rytus, Maltos link.

Malta dar XVI amžiuje priklausė Maltos riterių ordinui. Generolas Bonapartas priplaukė prie salos, pareikalavo pasiduoti ir, kai ši pakluso, paskelbė ją Prancūzijos respublikos valda. Malta buvo maždaug pusiaukelėje, tad birželio 10 dieną jau pasiekė salos krantus, o 19-ąją patraukė toliau. Pučiant palankiam vėjui, birželio 30 dieną Bonapartas su savo kariuomene jau buvo netoli Aleksandrijos. Padėtis čia pasirodė esanti pavojinga: lygiai prieš 48 valandas anglų eskadra klausinėjo apie Bonapartą, apie kurį, žinoma, niekas nebuvo nė girdėjęs. Mat Nelsonas, patyręs, kad prancūzai užėmė Maltą, visomis burėmis nukūrė į Egiptą, norėdamas plėšikus tiesiog nuskandinti. Tačiau jam pakenkė kaip tik nereikalingas skubotumas ir Britanijos laivyno per didelis greitis; iš pradžių teisingai atspėjęs Bonaparto planą — iš Maltos plaukti į Egiptą, vėliau Nelsonas sutriko. Sužinojęs, kad Aleksandrijoje apie Bonapartą niekas nieko negirdėjęs, admirolas nurūko į Konstantinopolį, nes prancūzai neturėjo daugiau kur plaukti.

Šie atsitiktinumai išgelbėjo prancūzų ekspediciją. Nelsonas kiekvienu momentu galėjo grįžti, todėl Bonapartas, nieko nelaukdamas, kariuomenę išlaipino ant kranto. Liepos 2 dienos pirmą valandą nakties operacija buvo baigta.

II

Atsidūręs savo stichijoje su ištikimais kareiviais, Bonapartas jau nieko nebijojo. Netrukus su savo kariuomene jis patraukė į Aleksandriją, nes buvo išlipęs žvejų gyvenvietėje Marabu, už kelių kilometrų nuo miesto.

Egiptas buvo laikomas Turkijos sultono valda, bet iš tikrųjų jį valdė ir čia viešpatavo gerai ginkluotos feodalinės raitosios kariuomenės viršūnės. Raitoji kariuomenė buvo vadinama mameliukais, o jų vadai, geriausių Egipto žemių savininkai, — bejais mameliukais. Ši karinė feodalinė aristokratija mokėjo duoklę Konstantinopolio sultonui, pripažino jo viešpatavimą, bet faktiškai nuo jo priklausė labai menkai.

Pagrindiniai šalies gyventojai — arabai — versdavosi kas prekyba (iš jų buvo pasiturinčių ir gana turtingų pirklių), kas amatais, kas karavanų transportu, kas žemdirbyste. Blogiausiai gyveno, labiausiai užguiti buvo koptai, anksčiau šalyje gyvenusių genčių likučiai. Jie buvo vadinami felachais — valstiečiais. Taip pat buvo vadinami ir nuskurdę arabų kilmės valstiečiai. Jie dirbo samdiniais, juodadarbiais, kupranugarių varovais, kai kurie — smulkiais klajojančiais prekiautojais.

Nors šalis priklausė sultonui, tačiau Bonapartas visą laiką stengėsi nuduoti su Turkijos sultonu nekariaująs, priešingai, gyvenąs labai taikiai ir draugiškai, atvykęs išvaduoti žiauriai engiamų arabų iš bejų mameliukų priespaudos; apie koptus užkariautojas tylėdavo. Po keletą valandų trukusio susišaudymo prancūzai užėmė Aleksandriją, didžiulį, labai turtingą miestą. Gražbyliaudamas apie išvadavimą iš bejų mameliukų, įtikinėdamas arabus gerbiąs sostą ir musulmonų religiją, Bonapartas reikalavo visiškai paklusti jo valiai, priešingu atveju grasino imtis griežtų priemonių.

Keletą dienų išbuvęs Aleksandrijoje, Bonapartas patraukė į pietus, į dykumą. Kariuomenė kentėjo dėl vandens stokos: kaimų gyventojai, panikos apimti, bėgo iš savo namų, apnuodydami bei užteršdami šulinius. Mameliukai traukėsi palengva, retkarčiais užpuldami prancūzus, paskui savo puikiais žirgais ištrūkdavo nuo persekiojimo.

1798 metų liepos 20 dieną netoli piramidžių Bonapartas galiausiai susidūrė su bejų mameliukų svarbiausiomis pajėgomis. "Kariai! Nuo šių piramidžių aukštumos šiandien į jus žvelgia keturiasdešimt amžių!" — prieš mūšį Napoleonas kreipėsi į savo kariuomenę. Tai vyko tarp Embabės gyvenvietės ir piramidžių. Mameliukai pralaimėjo: jie paliko 40 patrankų ir spruko į pietus, keli tūkstančiai karių krito mūšio lauke.

Po šios pergalės Bonapartas įžengė į Kairą, antrąjį didelį Egipto miestą. Išsigandę gyventojai sutiko užkariautoją tylėdami; apie Bonapartą jie nieko nebuvo girdėję, net ir dabar dar nesuvokė, kas jis, ko atvyko ir su kuo kariauja.

Kaire, kuris už Aleksandriją buvo turtingesnis, Bonapartas rado didžiulių maisto atsargų. Čia kariuomenė pailsėjo po sunkių žygių. Tiesa, buvo nemalonu, kad gyventojai labai jau išsigandę, ir generolas Bonapartas vietos tarme paskelbė atsišaukimą, kuriame buvo raginama nusiraminti. Tačiau po baudžiamosios ekspedicijos Alkamo kaime, netoli Kairo, — buvo įtarta, kad jo gyventojai nužudė kelis kareivius, — arabai dar labiau išsigando. Panašiai Napoleonas elgdavosi ir Italijoje, ir Egipte, ir vėliau kariaudamas, nes kiekvienu atveju viskas būdavo apskaičiuota: kariuomenė turėjo matyti, kaip jų vadas baisiai baudžia tuos, kurie išdrįsta pakelti ranką prieš Prancūzijos kareivį.

Įsikūręs Kaire, Napoleonas pradėjo organizuoti valdymo sistemą. Neliesdamas smulkmenų, apie kurias čia būtų ne vieta kalbėti, paminėsiu tik būdingiausius bruožus: pirma, kiekviename mieste, kiekvienoje gyvenvietėje valdžia turi būti prancūzų įgulos viršininko rankose; antra, prie šio viršininko turi būti divanas, patariamasis organas, kurį sudarytų jo paskirti žymiausieji ir turtingiausieji vietos gyventojai; trečia, musulmonų religija turi būti visokeriopai gerbiama, o mečetės ir dvasininkija — neliečiami; ketvirta, Kaire prie vyriausiojo kariuomenės vado taip pat turi būti sudarytas patariamasis organas, į kurį įeitų ne tik Kairo, bet ir provincijų atstovai. Mokesčių ir prievolės rinkimo sistema turėjo būti sutvarkyta taip, kad Prancūzijos kariuomenė būtų visiškai Egipto išlaikoma. Vietos viršininkai su savo patariamaisiais organais turėjo suorganizuoti tinkamą policinę tvarką, globoti prekybą ir privačią nuosavybę. Visos bejų mameliukų žemės ūkio rinkliavos panaikinamos. Nepaklusnių, pabėgusių į pietus ir tebekariaujančių bejų dvarai atimami ir tampa Prancūzijos nuosavybe.

Bonapartas ir čia, kaip Italijoje, siekė padaryti galą feodaliniams santykiams. Tai buvo ypač patogu, nes kaip tik bejai rėmė karinį priešinimąsi, o arabų buržuazija bei arabais žemvaldžiais galima buvo pasikliauti. Suprantama, arabų buržuazijos išnaudojamų felachų Napoleonas negynė.

Visa tai turėjo sustiprinti ir garantuoti karinės diktatūros pagrindu kuriamą buržuazinę tvarką. Be visa ko, jis atkakliai skelbė pakantumą ir pagarbą koranui, o tai buvo tokia nepaprasta naujovė, jog Rusijos švenčiausiasis sinodas 1807 metų pavasarį iškėlė drąsią tezę esą Napoleonas, kaip antikristo pasekėjas, Egipte globojo musulmonų tikėjimą ir pan.

Užkariautoje šalyje įdiegęs naują politinį režimą, Bonapartas ėmė rengtis naujam žygiui — šį kartą į Siriją. Iš Prancūzijos atsivežtus mokslininkus jis nusprendė palikti Egipte. Bonapartas niekada nesižavėjo savo amžininkų genialiais atradimais, bet puikiai suvokė, kokią didžiulę naudą gali duoti mokslininkas, sprendžiantis karinių, politinių bei ekonominių aplinkybių keliamus konkrečius uždavinius. Šiuo požiūriu jis labai simpatizavo ir buvo atidus į šią ekspediciją atvykusiems mokslininkams. Net garsioji komanda "Asilus ir mokslininkus — į vidurį!" pasako, kaip rūpintasi labai vertingais žygyje nešuliniais gyvuliais ir mokslo atstovais. Gal šiek tiek pašaipiai šis žodžių derinys skamba, bet čia jau nieko nepadarysi — komanda turi būti trumpa. Reikia pridurti, jog egiptologijos istorijoje Bonaparto žygis buvo labai reikšmingas, nes mokslininkai, galima sakyti, pirmąkart atvėrė mokslui šią labai seną šalį.

III

Dar prieš žygį į Siriją Bonapartas ne kartą įsitikino, jog toli gražu ne visi arabai džiaugiasi tuo "išlaisvinimu iš bejų mameliukų tironijos", apie kurį savo atsišaukimuose nuolat kalbėjo užkariautojas iš Prancūzijos. Paleidę gerai veikiančią, bet sunkią gyventojų rekvizavimo ir apmokestinimo mašiną, prancūzai maisto turėjo užtektinai. Tačiau metalinių pinigų trūko. Teko prasimanyti kitokių priemonių.

Bonaparto paskirtas Aleksandrijos generalgubernatorius generolas Kleberis suėmė buvusį šio miesto šeichą didelį turtuolį Sidi Mohamedą El Koraimą, kaltindamas valstybės išdavimu, nors tam neturėjo jokių įrodymų.

El Koraimas buvo nugabentas į Kairą, kur jam pareiškė: jeigu nori išgelbėti savo galvą, turi atiduoti 300 tūkst. aukso frankų. El Koraimas pasirodė esąs fatalistas: "Jeigu man lemta mirti dabar, tai niekas manęs neišgelbės, vadinasi, atiduosiu savo piastrus be naudos; jeigu man nėra lemta mirti, kam juos turiu atiduoti?" Generolas Bonapartas įsakė nukirsti jam galvą ir pervežti per visą Kairą su užrašu: "Šitaip bus baudžiami visi išdavikai ir įžado laužytojai". Nužudytojo šeicho paslėptų pinigų, nors ir kaip buvo ieškoma, surasti nepavyko. Užtat keletas turtingų arabų atidavė viską, ko iš jų buvo pareikalauta. Per trumpą laiką buvo surinkta apie 4 mln. frankų, kurie ir įplaukė į Prancūzijos kariuomenės iždą. Šiaip jau su žmonėmis buvo elgiamasi paprasčiau, nesiceremonijant.

1798 metų spalio pabaigoje buvo pamėginta surengti sukilimą pačiame Kaire. Keli okupacinės kariuomenės kareiviai buvo viešai užpulti ir nužudyti, o sukilėliai keliuose kvartaluose gynėsi tris dienas. Susidorota su nepaklusniaisiais buvo negailestingai. Daugybė arabų bei felachų krito per patį sukilimą, be to, keletą dienų po maišto dar buvo vykdomos mirties bausmės, kasdien žūdavo po 12—30 žmonių.

Kairo sukilimas turėjo atgarsį ir gretimose gyvenvietėse. Generolas Bonapartas savo adjutantui Kruazjė įsakė vykti į sukilimo vietą, apsupti visą gentį, išžudyti visus be išimties vyrus, moteris ir vaikus atgabenti į Kairą, namus sudeginti. Daug vaikų ir moterų pakeliui mirė, o kai baudžiamoji ekspedicija atsidūrė Kairo didžiausioje aikštėje, baudėjai skubiai atrišo ant asilų sukrautus maišus, iš kurių ritosi... nusikaltėlių galvos.

Šios žiaurios priemonės, sprendžiant iš mačiusiųjų tvirtinimo, kurį laiką baisiai terorizavo gyventojus.

Vis dėlto Bonapartas nesijautė esąs vienvaldis padėties šeimininkas. Pirma, jau po mėnesio admirolas Nelsonas galiausiai aptiko prancūzų eskadrą, stovinčią Abu Kyre, ir ją visiškai sunaikino. Prancūzų admirolas Briėjus žuvo. Taigi Egipte kariavusi armija ilgam buvo atkirsta nuo Prancūzijos. Antra, Turkijos vyriausybė nepritarė Bonaparto prasimanymui, esą jis kariaująs ne su Otoma-

nų Porta, bet tik baudžiąs bejus mameliukus už Prancūzijos pirkliams daromą skriaudą ir už arabų engimą. Į Siriją buvo pasiųsta Turkijos kariuomenė. Bonapartas patraukė iš Egipto į Siriją pasitikti turkų. Jis manė, kad žiaurumai Egipte patikimiausiai garantuoja užnugarį naujam tolimam žygiui. Žygis į Siriją buvo baisiai sunkus, ypač dėl vandens stokos. Pradedant EI Arišu, Bonapartui pasiduodavo miestas po miesto. Perėjęs Sueco sąsmauką, 1799 metų kovo 4 dieną jis apsiautė Jafą. Miestas nepasidavė. Bonapartas pareiškė ultimatumą: jeigu miestas bus užimtas šturmu, visi gyventojai bus sunaikinti. Jafa vis tiek nepasidavė. Kovo 6 dieną įvyko šturmas. Įsiveržę į miestą, kareiviai naikino tiesiog visus, kurie pakliūdavo po ranka, plėšė namus ir krautuves. Praėjus kiek laiko, Bonapartui pranešė, jog apie 4 tūkst. išlikusių turkų kareivių, daugiausia arabų ir albanų kilmės, su visais ginklais užsibarikadavo vienoje iš visų pusių aptvertoje vietoje. Kai prancūzų karininkai pareikalavo pasiduoti, kareiviai pareiškė pasiduosią tik tada, jeigu jiems bus pažadėta gyvybė, priešingu atveju ginsiąsi iki paskutinio kraujo lašo. Prancūzų karininkai pažadėjo paimti juos į nelaisvę. Tada turkai išėjo iš savo įtvirtinimų ir atidavė ginklus. Belaisvius prancūzai uždarė į daržines. Generolas Bonapartas dėl tokios malonės labai įširdo. "Ką man dabar su jais daryti? Kuo aš juos maitinsiu?" Pagaliau nebuvo nė laivų, kuriais galėtų belaisvius išsiųsti iš Jafos į Egiptą, nebuvo nė kariuomenės, kuri, 4 tūkst. geriausių, stipriausių priešo kareivių per visas Sirijos ir Egipto dykumas palydėtų į Aleksandriją arba Kairą. Ne iš karto Napoleonas priėmė žiaurų sprendimą.... Tris dienas jis svarstė, abejojo, o ketvirtą dieną įsakė juos sušaudyti. 4 tūkst. belaisvių buvo išvesti į pajūrį ir... "Niekam nelinkiu patirti to, ką patyrėme mes, mačiusieji šį siaubą", — rašė vienas prancūzų karininkas.

Dabar Bonapartas nedelsdamas patraukė toliau, prie Ako tvirtovės, arba, kaip prancūzams įprasta sakyti, prie Sen Žan d'Ako. Turkai ją vadino *Akka.* Labai gaišuoti nebuvo galima: maras Prancūzijos kariuomenei lipo ant kulnų, ir likti Jafoje, kur tiek namuose, tiek gatvėse, tiek ant stogų, tiek rūsiuose, tiek soduose, tiek daržuose buvo

nesurinkti išžudytų gyventojų lavonai, buvo labai pavojinga.

Ako apsiaustis truko lygiai du mėnesius ir baigėsi nesėkmingai. Bonapartas neturėjo apgulos artilerijos; gynybai vadovavo anglas Sidnis Smitas; jūra anglai atgabendavo visa, ko reikėjo gana gausiai turkų įgulai. Keletą kartų nesėkmingai šturmavus, 1799 metų gegužės 20 dieną apsuptis buvo atšaukta. Prancūzai neteko 3 tūkst. kareivių. Tiesa, priešo nuostoliai buvo dar didesni. Prancūzai pasuko atgal į Egiptą.

Reikia pasakyti, kad Napoleonas iki pat mirties šią nesėkmę laikė kažkokia nepaprasta, fataline. Ako tvirtovė buvo paskutinis, pats tolimiausias Rytų žemės taškas, kurį jam buvo lemta pasiekti. Jis tikėjosi Egipte įsikurti ilgai, todėl liepė savo inžinieriams ištirti šalies senovę, sudaryti Sueco kanalo darbų planą. Kaip tik tada jis žadėjo padėti Maisoro sultonui, kariavusiam su anglais Indijos pietuose. Jis planavo bendrauti ir su Persijos šachu. Pasipriešinimas Ake, nerimą keliančios žinios apie užnugaryje vykstančius sukilimus, o svarbiausia, naujų pastiprinimų stoka sužlugdė jo svajonę įsitvirtinti Sirijoje.

Kelias atgal buvo dar sunkesnis — kamavo baisūs vasaros karščiai. Bonapartas sustodavo neilgai, kad taip pat žiauriai, kaip buvo įpratęs, nubaustų čiabuvius, kurie, jo manymu, to nusipelnydavo.

Įdomu, jog, traukdamasis atgal į Egiptą, vyriausiasis vadas nedarė jokių nuolaidų nei sau, nei kitiems vadams. Sergančius maru palikdavo, o sužeistuosius ar šiaip negaluojančius gabenosi kartu. Bonapartas įsakė visiems eiti pėstiems, o arklius, visus vežimus, ekipažus skirti ligoniams ir sužeistiesiems. Kai vyriausiasis arklininkas, būdamas įsitikinęs, jog vyriausiajam vadui reikia daryti išimtį, paklausė, kokį arklį jam palikti, Bonapartas įtūžo, drožė vytine per veidą ir sušuko: "Visiems eiti pėsčiomis! Aš eisiu pirmas! Ką, nežinote įsakymo? Šalin!"

Už šį ir panašius poelgius kareiviai Napoleoną labiau mylėjo ir, sulaukę senatvės, dažniau prisimindavo tai negu visas jo pergales. Jis, žinoma, irgi puikiai šitai suprato ir niekada panašiais atvejais nedvejodavo; ta-

čiau ir pats niekada nebūtų pasakęs, kada jo kilnus poelgis nuoširdus, kada — gerai apmąstytas. Galėjo būti tiek viena, tiek kita, kas būdinga didiems aktoriams. O Napoleonas iš tikrųjų buvo žymus aktorius, nors iš pradžių — Tulone, Italijoje, Egipte — šią savybę pastebėjo tik nedaugelis, tik patys įžvalgiausieji. O įžvalgių buvo mažai.

1799 metų birželio 14 dieną Bonaparto kariuomenė grįžo į Kairą. Tačiau pavergtoje šalyje nebuvo lemta užtrukti.

Nespėjo Bonapartas nė kaip reikiant pailsėti, kai atėjo žinia, jog netoli Abu Kyro, ten, kur prieš metus Nelsonas sunaikino Prancūzijos transporto laivus, išsikėlė Turkijos kariuomenė, atsiųsta išvaduoti Egipto nuo įsibrovėlių prancūzų. Nedelsdamas nė minutės, Napoleonas patraukė į šiaurę, prie Nilo deltos. Liepos 25 dieną jis užpuolė Turkijos kariuomenę ir ją sutriuškino. Beveik visi 15 tūkst. turkų buvo išžudyti vietoje. Napoleonas įsakė į nelaisvę nieko neimti. "Šis mūšis — vienas iš puikiausių, kokius tik esu matęs: iš visos priešo kariuomenės neišsigelbėjo nė vienas žmogus", — iškilmingai rašė Napoleonas. Atrodė, kad artimiausiems metams tai buvo gana didi ir tvirta pergalė. Menkutė dalelė turkų paspruko Anglijos laivais. Jūrą kaip ir anksčiau valdė anglai, tačiau Egiptą tvirčiau negu kada nors savo rankose laikė Bonapartas.

Ir staiga įvyko netikėtas, niekieno nenumatytas dalykas. Daugelį mėnesių Bonapartas negavo jokios žinios iš Europos. Tik vieną dieną jam į rankas pakliuvo kažkoks laikraštis. Pasirodo — koks siaubas! — kol jis pergalingai žygiavo per Egiptą, Austrija, Anglija, Rusija ir Neapolio karalystė vėl pradėjo karą su Prancūzija; Suvorovas Italijoje jau sumušė prancūzus, panaikino Cizalpinę respubliką, traukia Alpių link, grasina įsiveržti į Prancūziją; pačioje Prancūzijoje — plėšikaujama, baisus sąmyšis, suirutė; Direktorija silpna ir sutrikusi, dauguma jos neapkenčia. "Niekšai! Prarasti Italiją! Prarasti visas mano pergales! Aš turiu važiuoti!" — suriko jis perskaitęs laikraštį.

Vyriausiuoju kariuomenės vadu jis paliko generolą Kleberą, o pats su labai slapta skubiai parengtais keturiais laivais, puse tūkstančio patikimiausių karių 1799 metų rugpjūčio 23 dieną išplaukė į Prancūziją. Kleberui Napoleonas paliko didžiulę gerai aprūpintą kariuomenę, puikiai veikiantį administracinį ir mokestinį aparatą, tylius, nuolankius, įbaugintus didžiulės užkariautos šalies gyventojus.

IV skyrius

BRIUMERO AŠTUONIOLIKTOJI

1799 metai

I

Napoleonas išplaukė iš Egipto, tvirtai ketindamas nuversti Direktoriją ir pats paimti valstybės valdžią. Sumanymas buvo nutrūktgalviškas. Užpulti respubliką, sutriuškinti revoliuciją, prasidėjusią Bastilijos šturmu daugiau kaip prieš dešimt metų, — padaryti tai, net turint Tulono, Vandemjero, Italijos ir Egipto patirtį, nebuvo lengva. Pirmiausia reikėjo išvengti daug baisių pavojų, o jie tykojo vos tik Napoleonas nutolo nuo užkariauto Egipto krantų. Kelionė į Prancūziją truko 47 dienas, ir, rodos, buvo neįmanoma išvengti susidūrimo su anglais. Šiomis baisiomis valandėlėmis, kaip pasakojo mačiusieji, vienintelis Bonapartas būdavo ramus ir kaip įprasta energingai komanduodavo. 1799 metų spalio 8 dienos rytą Napoleono laivai sustojo nedidelėje įlankoje prie Frežiuso iškyšulio, Prancūzijos pietų pakrantėje. Norint suprasti, kas įvyko per tas 30 dienų, kai Bonapartas įžengė į Prancūzijos žemę ir tapo Prancūzijos valdovu, reikia keliais žodžiais priminti, kokia tuo momentu buvo šalies padėtis.

Po 1797 metų fruktidoro 18-osios perversmo ir Pišegriu suėmimo respublikos direktorius Barasas ir jo draugai,

rodos, galėjo pasikliauti tomis jėgomis, kurios tą dieną jį parėmė: 1) naująja miesto ir kaimo smulkiąja buržuazija, kuri praturtėjo, parduodama nacionalinius turtus, bažnyčios ir emigrantų žemes; dauguma jos bijojo, kad negrįžtų Burbonai, tačiau svajojo, kad būtų įvesta tvirta policinė tvarka bei tvirta centrinė valdžia; 2) kariuomene, kareiviais, glaudžiai susijusiais su darbo valstietija, kuriai baisu ir pamanyti, jog gali grįžti senoji dinastija ir feodalinė monarchija.

Tačiau per dvejus metus paaiškėjo, jog Direktorija neteko bet kokios klasinės atramos. Stambioji buržuazija svajojo apie diktatorių, apie prekybos atkūrėją, apie žmogų, kuris garantuotų pramonės plėtotę, taiką ir tvirtą vidaus "tvarką"; smulkioji bei vidutinioji buržuazija — pirmiausia, žinoma, nusipirkusi žemės ir praturtėjusi valstietija — troško to paties; diktatorius galėjo būti bet kas, tik ne Burbonas. O Paryžiaus darbininkai prisiminė, kad 1795 metų prerialyje jie buvo masiškai nuginkluoti ir žiauriai represuoti, kad 1796 metais buvo suiminėjami, kad 1797 metais buvo nužudytas Babefas, o jo šalininkai ištremti, kad Direktorija gynė tik stambiosios buržuazijos, ypač spekuliantų bei valstybės turto vagių, interesus. Prisimindami visa tai, šie darbininkai, tebebadaudami, kentėdami nuo nedarbo ir brangymečio, prakeikdami supirkėjus ir spekuliantus, žinoma, nebuvo linkę ginti Direktoriją, kad ir kas jai grėstų. O iš kaimų atvykę padieniai darbininkai kėlė tik vieną šūkį: "Mes norime tokio režimo, kuris duoda valgyti" *(un régime où I'on mange).* Direktorijos policijos agentai šiuos žodžius Paryžiaus priemiesčiuose dažnai nugirsdavo ir persakydavo sunerimusiai vadovybei.

Direktorija savo valdymo metais nepaneigiamai įrodė, jog ji nepajėgi sukurti tokią tvirtą buržuazinę santvarką, kuri galėtų normaliai funkcionuoti. Direktorija pasirodė esanti silpna ir kitoje srityje. Liono pramonininkai, šilko fabrikantai, džiūgavę dėl Bonaparto pergalės Italijoje, — iš ten jie gavo daug žaliavų, dabar nusiminė, nes Suvorovas 1799 metais iš Prancūzijos Italiją atėmė. Nusivylė ir kita Prancūzijos buržuazija, 1799 metais pamačiusi, kad respublikai vis sunkiau kovoti su galinga Europos koali-

cija, kad auksą, kurį 1796—1797 metais Bonapartas atsiuntė iš Italijos į Paryžių, išgrobstė daugiausia valdininkai ir spekuliantai, tuštinusieji iždą, nuolaidžiaujant tai pačiai Direktorijai. Kai Italijoje, prie Novio, Suvorovas smarkiai sumušė prancūzus, kai žuvo Prancūzijos kariuomenės vyriausiasis vadas Žuberas, kai respublika neteko visų savo itališkųjų "sąjungininkų" ir kilo grėsmė Prancūzijos sienoms, miesto ir kaimo buržuazija nuo Direktorijos galutinai nusigręžė.

Apie kariuomenę nėra ką ir sakyti. Visi seniai minėdavo į Egiptą išvykusį Bonapartą, kareiviai viešai skųsdavosi, jog badauja dėl visuotinio vagiliavimo, ir kartodavo, kad jie be reikalo varomi žudyti. Staiga atgijo visada rusenantis kaip pelenuose žarijos rojalistų judėjimas Vandėjoje. Šuanų vadai, Žoržas Kadudalis, Frotė, Laroššaklenas, vėl kėlė į kovą ir Bretanę, ir Normandiją. Kai kuriose vietose rojalistai taip padrąsėjo, jog kartais gatvėse šaukdavo: "Tegyvuoja Suvorovas! Šalin respubliką!" Jaunuoliai, vengiantys karo prievolės ir dėl to priversti palikti gimtąsias vietas, tūkstančiais bastėsi po šalį. Pragyvenimas kasdien brango, nes buvo visiškai pakrikusi finansinė padėtis, prekyba ir pramonė, netvarkingai ir be paliovos vykdavo rekvizavimas, iš kurio labai pelnėsi stambūs spekuliantai ir supirkėjai. Direktorijai menkai bepadėjo atstatyti savo prestižą net 1799 metų rudenį Šveicarijoje, prie Ciūricho, Masenos pergalė prieš Korsakovo vadovaujamą rusų kariuomenę; Suvorovą caras irgi atšaukė.

Trumpai tariant, 1799 metų viduryje Prancūzijos padėtis buvo tokia: dauguma turtingųjų Direktoriją laikė nenaudinga ir neveiksminga arba net žalinga; neturtingųjų masės tiek mieste, tiek kaime Direktoriją laikė turtingų vagių ir spekuliantų režimo atstove, valstybės turto vagių, prabangos ir pertekliaus režimo, darbininkų, samdinių, vargšų beviltiško bado ir priespaudos režimo atstove; kariuomenė Direktoriją laikė grupele įtartinų žmonių, kurie palieka kareivius be batų ir be duonos, kurie per kelis mėnesius atidavė priešui tai, ką dešimtimi pergalingų mūšių kadaise iškovojo Bonapartas. Dirva diktatūrai buvo parengta.

II

1799 metų spalio 13 dieną (vandemjero 21 dieną) Direktorija Penkių šimtų tarybai "maloniai" pranešė, kad generolas Bonapartas grįžo į Prancūziją ir išlipo prie Frežiuso. Aidint audringiems plojimams, džiaugsmingiems šūksniams, visas liaudies atstovų susirinkimas atsistojo ir ilgai dar nenurimo. Posėdis buvo nutrauktas. Vos tik deputatai išėjo į gatvę ir paskelbė žinią, sostinė, liudytojų žodžiais tariant, staiga iš džiaugsmo lyg išprotėjo: teatruose, salonuose, centrinėse gatvėse be paliovos buvo kartojamas Bonaparto vardas. Viena po kitos Paryžių pasiekdavo žinios, kad negirdėtai generolą sutinka tiek pietuose, tiek pačiame šalies centre, visuose miestuose, per kuriuos jis traukė į sostinę. Valstiečiai, miestiečiai vieni per kitus sveikindavo Bonapartą kaip geriausią respublikos generolą. Ne tik jis pats, apskritai niekas negalėjo nė pamanyti, kad taip staiga kils milžiniška, reikšminga manifestacija. Ir dar vienas dalykas: kai tik Paryžiuje buvo sužinota apie Bonaparto sugrįžimą, sostinės įgula išėjo į gatvę ir, grodama maršą, patraukė per visą miestą. Ir nebuvo aišku, kas būtent davė šį įsakymą. Ir ar iš viso toks įsakymas buvo duotas, o gal viskas įvyko stichiškai.

Spalio 16 dieną (vandemjero 24 dieną) generolas Bonapartas atvyko į Paryžių. Direktorijai buvo likę gyvuoti dar trys savaitės, tačiau nei Barasas, kurio laukė politinis krachas, nei tie direktoriai, kurie padėjo Bonapartui nuversti direktorių režimą, tuo momentu dar neįtarė, jog atomazga taip arti, jog iki karinės diktatūros liko ne savaitės, ne dienos, o greičiausiai — valandos.

Iš to, kaip Bonapartą sutiko Prancūzija, aiškiai matyti, kad jis laikomas "gelbėtoju". Iškilmingi sutikimai, iškilmingos kalbos, iliuminacijos, manifestacijos, delegacijos, valstiečių, provincijų miestiečių entuziazmas, karininkų, kareivių džiaugsmingi sveikinimai, — visa keitėsi kaip kaleidoskope, bet kol kas neleido įtikėti, kad sėkmė čia pat. Svarbiausia, kaip sutiks sostinė. Paryžiaus įgula džiugiai sveikino karvedį, Egipto užkariautoją, bejų mameliukų ir Turkijos kariuomenės nugalėtoją, grįžusį su švie-

žiais pergalės laurais. Bonapartas iš karto pajuto, kad aukštesnieji sluoksniai jį stipriai remia. Pirmomis dienomis taip pat paaiškėjo, jog buržuazijos dauguma, ypač iš naujųjų savininkų, į Direktoriją žiūri priešiškai, nepasitiki nei jos vidaus, nei užsienio politika, aiškiai bijo rojalistų aktyvumo, bet dar labiau nerimauja dėl bruzdėjimo priemiesčiuose, kur darbininkų masėms Direktorija ką tik buvo smogusi naują smūgį: bankininkams reikalaujant, rugpjūčio 13 dieną Sijesas panaikino paskutinį jakobinų ramstį — Laisvės ir lygybės bičiulių sąjungą, kuri turėjo apie 5000 narių ir abiejose tarybose 250 mandatų. Buržuazija bei jos vadai išsyk ir tvirtai įsitikino, jog dešiniajam, o svarbiausia — kairiajam pavojui geriausiai gali užkirsti kelią Bonapartas. Be to, netikėtai paaiškėjo, jog pačioje penkianarėje Direktorijoje nėra nė vieno, kuris galėtų bent šiek tiek pasipriešinti, net jeigu Bonapartas ryžtųsi tuojau daryti perversmą. Apie menkystas Gojė, Muleną, Rožė-Diuko iš viso nebuvo ko kalbėti. Jie ir direktoriais buvo iškelti tik dėl to, jog niekada ir niekas neįtarė juos galint pareikšti kokią savo mintį arba ryžtis prasižioti tais atvejais, kai Sijesui su Barasu tai atrodytų nereikalinga.

Taigi liko du direktoriai: Sijesas ir Barasas. Sijesas, revoliucijos pradžioje nuskambėjęs savo garsiąja brošiūra apie trečiąjį luomą, buvo ir liko prancūzų stambiosios buržuazijos atstovas ir ideologas; kartu su ja jis skaudančia širdimi ištvėrė revoliucinę jakobinų diktatūrą, kartu su ja karštai pritarė ir termidoro 9-osios perversmui, ir 1795 metų prerialio terorui prieš sukilusius plebėjus; kartu su stambiąja buržuazija ieškojo būdų, kaip sutvirtinti buržuazinę tvarką, manydamas, kad direktorių režimas tam visiškai netinkamas, nors pats buvo vienas iš penkių direktorių. Į Bonaparto grįžimą jis žiūrėjo su viltimi, tačiau dėl generolo asmenybės kurioziškai klydo. "Mums reikia špagos", — sakė jis, naiviai manydamas, jog Bonapartas bus tik špaga, o naujo režimo kūrėjas bus jis, Sijesas. Tuoj pamatysime, kas iš to apgailėtino nenuovokumo išėjo.

Barasas buvo visai kitoks — kitokios biografijos, kitokios mąstysenos žmogus. Jis, žinoma, išmintingesnis už

Sijesą jau vien dėl to, kad ne toks išdidus ir pasipūtęs politinis rezonierius, kaip Sijesas, kuris buvo ne šiaip sau egoistas, bet, jei galima taip pasakyti, pagarbiai mylintis save. Būdamas drąsus, ištvirkęs, skeptiškas, mėgstąs lėbauti, turintis daug ydų, padaręs daug nusikaltimų, iki revoliucijos grafas ir karininkas, montanjaras per revoliuciją, vienas iš parlamentinės intrigos vadovų, sudaręs termidoro 9-osios "rėmus", termidoro reakcijos centrinis veikėjas, 1797 metų fruktidoro 18-osios įvykių atsakingasis autorius, Barasas visada ėjo ten, kur buvo jėga, kur galima buvo patekti į valdžią ir pasinaudoti jos teikiamomis materialinėmis gėrybėmis. Tačiau skirtingai, pavyzdžiui, nuo Taleirano, jis mokėjo rizikuoti gyvybe, kaip kad surizikavo prieš termidoro 9-ąją, organizuodamas Robespjero užpuolimą; mokėjo priešus čiupti už gerklės, kaip jis kad čiupo rojalistus 1795 metų vandemjero 13 dieną arba 1797 metų fruktidoro 18 dieną. Valdant Robespjerui, jis netūnojo kaip pelė pogrindyje, kaip Sijesas, kuris į klausimą, ką veikė teroro metais, atsakė: "Aš stengiausi likti gyvas". Barasas savo praeities atsisakė seniai. Jis žinojo, kaip jo nekenčia tiek rojalistai, tiek jakobinai, ir nesigailėjo nei vienų, nei kitų, suprasdamas, kad ir jo nepasigailės nei vieni, nei kiti, jeigu jie nugalėtų. Jis labai mielai padės Bonapartui, jei šis vis dėlto grižo iš Egipto sveikas ir gyvas. Šiomis karštomis prieš briumerį dienomis jis pats lankydavosi pas Bonapartą, siųsdavo pas jį kitus vesti derybų ir visaip stengėsi ateityje garantuoti sau aukštesnę ir šiltesnę vietelę.

Tačiau labai greit Napoleonas nusprendė, jog Barasas nepakenčiamas. Nepasakytum, kad nereikalingas: išmintingų, drąsių, subtilių, klastingų politikų, o dar tokiame aukštame poste, ne taip jau daug, ir jų nevertinti nebuvo galima. Tačiau Barasas kaip tik pats padarė save nepakenčiamą. Jis buvo ne tik nepakenčiamas, bet ir niekinamas. Šalyje buvo begėdiškai vagiama, atvirai kyšininkaujama, bjauriai sukčiaujama, baisiai badaujančių plebėjų akivaizdoje patrakusiai lėbaujama, — dėl viso to Baraso vardas tarytum simbolizavo Direktorijos režimo supuvimą, ydingumą, pakrikimą.

Su Sijesu, priešingai, Bonapartas jau iš pat pradžių elgėsi švelniai. Sijeso ir reputacija buvo geresnė, ir jis pats, būdamas direktorium ir pereidamas į Bonaparto pusę, perversmui galėjo suteikti savotišką "įstatymiškumą". Jo, kaip ir Baraso, Napoleonas kol kas neapvylė, tausojo jį, nes Sijesas kurį laiką turėjo būti reikalingas ir po perversmo.

Tomis dienomis pas generolą atvyko du žmonės, kuriems buvo lemta savo vardus susieti su jo karjera: Taleiranas ir Fušė. Bonapartas Taleiraną pažinojo seniai, pažinojo kaip vagį, kyšininką, begėdišką, bet labai sumanų karjeristą. Bonapartas neabejojo, jog Taleiranas, pasitaikius progai, parduoda visus, ką tik gali parduoti ir kam turi pirkėjų, tačiau aiškiai matė — dabar Taleiranas neparduos jo direktoriams, priešingai, jam, Napoleonui, parduos Direktoriją, kuriai jis, kaip užsienio reikalų ministras, beveik iki pastarojo laiko tarnavo. Taleiranas nepagailėjo labai daug vertingų nurodymų ir paragino negaišti. Generolas buvo visiškai tikras, kad šis politikas protingas ir įžvalgus, ir jau tai, kaip Taleiranas ryžtingai pasiūlė savo paslaugas, Bonapartui buvo geras ženklas. Šį kartą Taleiranas tiesiog ir atvirai stojo tarnauti Bonapartui. Tą pat padarė Fušė. Jis buvo policijos ministras Direktorijos laikais, policijos ministru ketino likti ir valdant Bonapartui. Jis turėjo — Napoleonas tai žinojo — vieną vertingą savybę: labai bijodamas dėl savęs, jeigu būtų restauruoti Burbonai, buvęs jakobinas ir teroristas, votavęs mirties nuosprendį Liudvikui XVI, davė užtektinai garantijų, kad neparduos naujojo valdovo dėl Burbonų. Fušė paslaugos buvo priimtos. Stambūs finansininkai ir tiekėjai Bonapartui atvirai siūlė pinigų. Bankininkas Kolo atnešė iš karto 500 tūkst. frankų, ir būsimasis valdovas kol kas tam labai neprieštaravo, o pinigus ėmė ypač mielai — prireiks vykdant tokį sunkų sumanymą.

Per šias karštas tris su puse savaitės — nuo atvykimo į Paryžių iki valstybės perversmo — Bonapartą aplankė daugelis žmonių, kuriuos stebėdamas, jis padarė daug labai naudingų išvadų. O jiems, išskyrus Taleiraną, beveik visiems atrodė, jog šis puikus karys, sulaukęs ketvirtos dešimties, jau laimėjęs šitiek pergalių, paėmęs tiek daug

tvirtovių, pranokęs visus generolus, politinius, pilietinius reikalus menkai teišmano, todėl jam bus galima sėkmingai vadovauti. Bonaparto pašnekovai bei pagalbininkai tomis dienomis iki pat atomazgos būsimojo valdovo neperprato, laikė jį kažkuo kitu. O ir pats Bonapartas darė viską, kad šiuo pavojingu momentu neišsiduotų. Per anksti rodyti liūto nagus neverta. Išmėgintą paprastumo, atvirumo, natūralumo, šiokio tokio primityvumo ir net ribotumo metodą jis plačiai ir gana sėkmingai panaudojo 1799 metais visą briumero pirmąją pusę. Būsimieji vergai būsimąjį valdovą laikė atsitiktiniu, bet patogiu įrankiu, ir savo nuomonės neslėpė. O Bonapartas žinojo, kad liko tik keletas dienų, kai žmonės gali su juo kalbėti kaip lygūs su lygiu, žinojo, kaip svarbu neišsiduoti. Nepaisydamas nieko, kaip visada, jis ir čia buvo vyriausiasis vadas, duodantis direktyvą prasidedančiai operacijai. Parengiamuoju momentu jis taip apsukriai ir sumaniai elgėsi, kad ne tik kariuomenė, bet ir priemiesčių darbininkai iš pradžių tai, kas įvyko, palaikė kairiųjų perversmu, respublikos gelbėjimu nuo rojalistų. "Generolas Vandemjeras atvyko iš Egipto vėl išgelbėti respublikos", — taip buvo kalbama, tokią legendą skleidė Bonapartas iki ir po perversmo.

Valstybės perversmas, suteikęs Bonapartui neribotą valdžią, paprastai, kad būtų glausčiau, vadinamas briumero 18-osios (lapkričio 9-osios) perversmu, nors iš tikrųjų tą dieną viskas tik prasidėjo, o lemiami įvykiai klostėsi rytojaus dieną — briumero 19-ąją, t. y. 1799 metų lapkričio 10 dieną.

Perversmui sąlygos buvo gana parankios: du direktoriai — Sijesas ir Rožė-Diuko — atvirai persigrupavo, Gojė ir Muleną visiškai suklaidino ir apgavo mokantis įsiteikti ir labai klastingas Fušė. Vienintelis Barasas vis dar guodėsi viltimi, jog be jo neišsivers, nusprendė laikytis laukimo taktikos. Penkių šimtų tarybos, Seniūnų tarybos įtakingų deputatų dauguma nujautė rengiamą sąmokslą, kai kurie net tikrų tikriausiai apie jį žinojo; kiti, nieko nesusigaudydami, galimam perversmui pritarė, manydami, jog blogiausiu atveju pasikeis tik kai kurie asmenys.

III

Vaidmenys galutinai buvo paskirstyti tik briumero 18-osios išvakarėse. Viskas prasidėjo briumero 18-osios rytą. 6 valandą į Bonaparto namą ir į gretimą gatvę ėmė rinktis generalitetas ir karininkai, 7000 Paryžiaus įgulos karių, kuriais Bonapartas visiškai pasikliovė, apie 1500 kareivių — ypatingoji sargyba, kuri saugojo Direktoriją ir abu įstatymų leidimo susirinkimus — Penkių šimtų tarybą ir Seniūnų tarybą. Nebuvo pagrindo manyti, kad ir ypatingosios sargybos kareiviai pasipriešins Bonapartui su ginklu rankose. Ir vis dėlto labai svarbu buvo iš pat pradžių užmaskuoti tikrąją sumanymo esmę, neleisti, kad "jakobinų", t. y. kairioji, Penkių šimtų tarybos dalis lemiamu akimirksniu paragintų kareivius "ginti respubliką". Dėl to viskas buvo taip organizuota, tarsi patys įstatymų leidimo susirinkimai kviestų Bonapartą į valdžią. Auštant briumero 18-ajai, pasitelkęs tuos generolus, kuriais galėjo ypač pasikliauti, — Miuratas ir Lekleras buvo vedę jo seseris, čia taip pat atvyko Bernadotas, Makdonaldas, dar keli generolai, daug karininkų, — Bonapartas pranešė, jog atėjo diena, kai reikia "gelbėti respubliką". Generolai bei karininkai visiškai garantavo už savo dalių ištikimybę. Prie Bonaparto namų jau išsirikiavo darnios kariuomenės kolonos. Beliko gauti dekretą, kurį bičiulių ir agentų pastangomis turėjo priimti paskubomis rytą sušauktas Seniūnų susirinkimas.

Seniūnų susirinkimo didžiumą sudarė vidutinė ir stambioji buržuazija. Čia kažkoks Kornė, Bonapartui ištikimas žmogus, pareiškė — "teroristai rengia baisų sąmokslą", greit žus respublika, kurią užkapos pesliai ir t. t. Baigus tauškėti miglotus niekus, buvo pasiūlyta tuojau balsuoti už dekretą, pagal kurį, pirma, Seniūnų tarybos, taip pat ir Penkių šimtų tarybos (jos nė neatsiklausus) posėdžiai perkeliami iš Paryžiaus į Sen Klu (miestelis už kelių kilometrų nuo sostinės); antra, numalšinti "baisųjį sąmokslą" pavedama Bonapartui, kuris ir skiriamas visų sostinėje ir jos apylinkėse esančių ginkluotųjų pajėgų vadu. Paskubomis už šį dekretą balsavo tiek tie, kurie žinojo, kam šis dekretas skirtas, tiek tie, kuriems jis

buvo visiškai netikėtas. Protestuoti neišdrįso niekas. Šis dekretas tuoj pat buvo persiųstas Bonapartui.

Kam Bonapartui prireikė prieš užsmaugiant abu įstatymų leidimo susirinkimus perkelti juos į Sen Klu? Paveikė didžiųjų revoliucijų patirtis. Šios kartos vaizduotė dar įstengė atkurti grėsmingas, dabar jau tolimos praeities, valandas, kai prieš bet kokį smurtą sukildavo priemiesčių darbininkai, plebėjų masės, kai, grasinant išvaikyti liaudies atstovus, skambėdavo žodžiai: "Pasakykite savo ponui, kad mes čia liaudies valia ir pasitrauksime tik durtuvų priversti", ir kai ponas neišdrįsdavo siųsti durtuvų, patys durtuvai atsigręždavo prieš Bastiliją; praeitis priminė, kaip liaudies masės padarė galą pusantro tūkstančio metų trukusiai monarchijai, kaip buvo sutriuškinti žirondistai, kaip paskutinįkart, 1795 metų prerialyje, žmonės ant ieties nešiojo termidoro Konvento nario galvą ir rodė ją iš baimės nustėrusiems Konvento nariams... Bonapartas, kad ir kaip savimi pasitikėdamas, įgyvendinti savo planą Paryžiuje vis dėlto nesiryžo; kur kas saugiau atrodė veikti mažame miestelyje, kur vienintelis didelis pastatas — senųjų Prancūzijos karalių užmiesčio rūmai.

Operacijos pradžia buvo suvaidinta pagal Bonaparto scenarijų, laikantis tariamojo įstatymiškumo. Pirmiausia jis nuvedė kariuomenę į Tiuilri rūmus, kur posėdžiavo Seniūnų taryba, apsupo juos ir, kelių adjutantų lydimas, įžengė į salę. Kalbėti viešai, ne su kareiviais, generolas Bonapartas niekada nemokėjo, nei anksčiau, nei vėliau. Jis ištarė keletą ne itin rišlių frazių: "Mes norime respublikos, grindžiamos laisve, lygybe, šventais liaudies atstovavimo principais... Mes ją turėsime, aš tuo prisiekiu". Tačiau dabar svarbiausia buvo ne oratorinis efektas. Kaip tik tą dieną ir buvo lemta ilgam nutilti oratorinei gražbylystei, kuri revoliucinėje Prancūzijoje buvo labai reikšminga. Lauke Bonapartą audringai sveikino kariuomenės avangardinė dalis. Čia netikėtai prie jo priėjo kažkoks Boto, atsiųstas Baraso, kuris labai nerimavo, kad Napoleonas iki šiol jo nekviečia.

Išvydęs Boto, generolas, kreipdamasis į jį, kaip į Direktorijos atstovą, griausmingu balsu sušuko: "Kuo jūs pavertėte tą Prancūziją, kurią jums palikau taip tvirtai

stovinčią ant kojų? Aš jums palikau taiką — randu karą! Jums palikau Italijos milijonus, o randu plėšikiškus įstatymus ir skurdą! Aš jums palikau pergales — randu pralaimėjimus! Ką jūs padarėte šimtui tūkstančių prancūzų, kuriuos pažinojau, mano šlovės draugams? Jie negyvi!" Toliau buvo kartojamos frazės, esą jis siekia sukurti respubliką, grindžiamą "lygybe, morale, pilietine laisve ir politiniu pakantumu".

Direktorija (t. y. respublikos vyriausioji vykdomoji valdžia) buvo panaikinta be jokių keblumų, neprireikė nieko nei žudyti, nei suimti: Sijesas ir Rožė-Diuko patys buvo sąmokslininkai, Gojė ir Mulenas, matydami, jog viskas nuėjo perniek, iškiūtino su kariuomene į Sen Klu. Buvo likęs tik Barasas. Pas jį Bonapartas pasiuntė Taleiraną. Šis turėjo "įtikinti" Barasą tuojau pat pasirašyti atsistatydinimo pareiškimą. Įsitikinęs, kad Bonapartas nusprendė išsiversti be jo, Barasas nedelsdamas pasirašė, ko buvo reikalaujama, pareikšdamas norįs iš viso pasitraukti iš politinės veiklos ir išvykti į savo dvarą kaimo tylos prieglobstin. Dragūnų būrio lydimas, iškart jis buvo išsiųstas į naująją gyvenamąją vietą. Šitaip visam laikui iš politinės arenos išnyko Barasas, iki šiol visus apgaudinėjęs, o dabar savo ruožtu pats apgautas.

Taigi Direktorija buvo panaikinta. Briumero 18-osios vakare abiejų Susirinkimų kvestoriai jau buvo Sen Klu miestelyje. Beliko panaikinti ir šiuos Susirinkimus, ir nors Seniūnų taryba ir Penkių šimtų taryba, Bonaparto grenadierių, husarų bei dragūnų apsuptos, buvo visiškai jo rankose, tačiau jis norėjo viską taip sutvarkyti, kad abi Tarybos pačios prisipažintų esančios netinkamos, pačios save paleistų ir perduotų valdžią Bonapartui. Apskritai Napoleonui nebuvo būdinga savo planą įgyvendinti remiantis įstatymu. Tačiau šį kartą negalėjai būti visiškai tikras, kad kareiviai neims bruzdėti, nesudvejos, jeigu atvirai pasakysi, jog smurtu bus naikinama konstitucija. Vadinasi, reikia elgtis taikiai, nes tai gali padėti paspartinti įvykius. O jeigu nebus galima veikti taikiai, tada — ir tik tada — teks imtis durtuvų. Bonaparto 30 tūkst. kovos draugų buvo Egipte, kur jie laikė okupavę šalį. Iš kareivių, su kuriais žygiuota į Italiją, gyvi buvo ne visi.

Reikėjo paisyti ir tų žmonių, kurie jo nepažinojo ir kurių jis taip pat kol kas nepažinojo.

Bonaparto įsakymai dislokuoti kariuomenę tarp Paryžiaus ir Sen Klu buvo duoti ir įvykdyti anksti rytą. Paryžiaus gyventojai smalsiai stebėjo, kaip iš sostinės į Sen Klu traukia batalionai, daugybė karietų, pėsčiųjų. Buvo pranešama, kad priemiesčių darbininkai dirba kaip įprasta, jokių neramumų nematyti. Centriniuose kvartaluose kai kur sušukdavo: "Vive Bonaparte!", bet apskritai vyravo įtampa. Toli gražu ne visi deputatai į Sen Klu išvyko 18 dieną; dauguma ketino važiuoti tik briumero 19-osios rytą, tą dieną, kai iš tikrųjų buvo paskirtas pirmasis posėdis.

Kai atėjo ši antroji ir paskutinė valstybės perversmo diena, generolas Bonapartas dėl kai kurių dalykų labai rimtai būkštavo. Nors jau briumero 18-osios vakare iš trijų aukščiausiųjų įstaigų dvi buvo sunaikintos: Direktorija nebeegzistavo, Seniūnų taryba pasirodė esanti paklusni, pasirengusi pati užsinerti kilpą, tačiau dar buvo likę sunaikinti Liaudies atstovų rūmus, t. y. Penkių šimtų tarybą. O šioje taryboje apie 200 vietų turėjo jakobinai, Sijeso paleistos Laisvės ir lygybės bičiulių sąjungos nariai. Kai kurie iš jų, tiesa, iš gobšumo buvo pasirengę parsiduoti arba iš baimės paklusti, tačiau buvo ir kitokių pažiūrų žmonių, kuriems Bastilijos paėmimas, monarchijos nuvertimas, kova su išdavikais, "laisvė, lygybė arba mirtis" nebuvo tušti žodžiai. Buvo tokių, kurie ne itin vertino nei savo, nei kito gyvybę, kurie sakė: kur galima, ten reikia despotus naikinti giljotina, o ten, kur negalima, — Bruto durklu.

Kairioji (jakobinų) grupė per visą briumero 18-ąją rinkosi į slaptus pasitarimus. Jie nežinojo, ką daryti. Bonaparto agentai — o jis ir šioje grupėje turėjo savo šnipų — nesiliovė juos klaidinę, tvirtindami, kad nebus imamasi priemonių prieš jakobinus, o tik norima įveikti rojalistų pavojų. Jakobinai klausėsi, tikėjo ir netikėjo, o kai briumero 19-osios rytą susirinko į posėdį Sen Klu rūmuose, visai sutriko, — tik kai kurie vis labiau ir labiau niršo.

19-osios rytą generolas Bonapartas puskarietėje, kavalerijos lydimas, išvažiavo iš Paryžiaus į Sen Klu. Iš paskos traukė jo favoritai.

Atvykęs į Sen Klu, Napoleonas sužinojo, kad daugelis Penkių šimtų tarybos deputatų jau viešai širsta, kad jie, išvydę, kokia daugybė kariuomenės stovi aplink rūmus, labai pasipiktinę, jiems nesuprantama, kodėl staiga jų posėdžiai perkelti iš sostinės į Sen Klu "kaimą" (taip buvo vadinamas tas mažas miestelis), ir atvirai šneka, kad dabar jie suprato, ką Bonapartas sumanė. Jie vadina jį nusikaltėliu ir despotu, tiesiog plėšiku. Bonapartas sunerimo, bet, patikrinęs kariuomenę, liko patenkintas.

Pirmą valandą dienos Sen Klu rūmų atskirose salėse abi tarybos pradėjo posėdžiauti. Bonapartas ir jo favoritai gretimose salėse laukė, kol abi tarybos priims reikiamus dekretus, kuriais generolui Bonapartui bus pavesta parengti naują konstituciją, o paskui išsiskirstys. Tačiau slinko valandos, — net Seniūnų taryba nesiryžo, sutriko, pajuto pavėluotą norą priešintis neteisėtumui. Artėjo lapkričio vakaro sutemos. Bonapartas turėjo pasiryžti veikti tuojau, nes grėsė pavojus, kad visas jo sumanymas gali žlugti. Ketvirtą valandą dienos jis staiga įėjo į Seniūnų tarybos salę, kapų tyloje pasakė dar painesnę ir padrikesnę kalbą negu išvakarėse, tik prasmė buvo ta pati: jis reikalauja greit nuspręsti, jis siūlo savo pagalbą, norėdamas išgelbėti juos nuo pavojų; jį "šmeižia, kaip Cezarį ir Kromvelį", bet jis, priešingai, nori išgelbėti laisvę, nes vyriausybės jau nebesą. "Aš ne intriguotojas, mane pažįstate; jeigu paaiškės, kad aš klastingas, tuomet visi jūs būkite Brutai!" Taigi ragino jį nudurti, jeigu jis kėsinsis į respubliką. Bonaparto jau nebeklausė, jį ėmė užgožti. Jis truputį pagrasino, priminė turįs ginkluotųjų pajėgų ir išėjo iš Seniūnų tarybos posėdžių salės taip ir negavęs, ko norėjo, t. y. dekreto, kad jam perduodama valdžia. Reikalai krypo į blogąją pusę. Toliau turėjo būti dar blogiau: reikės kalbėtis su Penkių šimtų taryba, — čia tarp jakobinų iš tikrųjų kur kas greičiau galėjo atsirasti Bruto sekėjas.

Bonapartą lydėjo keli grenadieriai. Tačiau jų buvo per mažai, jeigu kas masiškai užpultų, o šito labai labai

galima buvo tikėtis. Be kitų, su juo ėjo generolas Ožero, kuriam jis vadovavo Italijos užkariavimo laikais. Prie pat salės durų Bonapartas staigiai atsigręžė į jį: "Ožero, prisimeni Arkolą?" Bonapartas priminė tą baisiąją valandėlę, kai jis su vėliava rankose tiesiog per austrų artilerijos ugnį puolė Arkolos tiltą. Ir iš tikrųjų artėjo panašus momentas. Bonapartas atidarė duris ir žengė per slenkstį. Jį sutiko pašėlusiais, įnirtingais, piktais šūksmais: "Šalin plėšiką! Šalin despotą! Už įstatymo ribų! Tuojau už įstatymo ribų!" Grupė deputatų puolė prie jo, iš visų pusių tiesėsi rankos, siekė apykaklės, taikėsi stverti už gerklės. Vienas deputatas atsivėdėjęs smogė kumščiu per petį. Bonapartas buvo žemo ūgio, liesas, fiziškai nestiprus, nervingas, jį ištikdavo panašūs į epilepsiją priepuoliai, ir susijaudinę deputatai jo vos neužsmaugė. Keli grenadieriai gerokai suniurkytą Bonapartą spėjo apstoti ir išvesti iš salės. Pasipiktinę deputatai grįžo į vietas ir įniršę reikalavo balsuoti už pasiūlymą, kad generolas Bonapartas būtų paskelbtas už įstatymo ribų.

Tą dieną Penkių šimtų tarybai pirmininkavo Napoleono brolis Liudvikas Bonapartas, taip pat sąmokslininkas. Ši aplinkybė labai padėjo įgyvendinti sumanymą: atsipeikėjęs po siaubingos scenos salėje, Bonapartas nusprendė būtinai išvaikyti Penkių šimtų tarybą jėga, bet pirmiausia jis pasistengė iš Penkių šimtų tarybos iškviesti savo brolį, o tai padaryti buvo nesunku. Kai Liudvikas Bonapartas atsidūrė šalia Napoleono, šis pasiūlė jam, Liudvikui, kaip pirmininkui, kreiptis į išrikiuotą kariuomenę, sakydamas, esą jų vado gyvybei gresia pavojus, jis prašąs "susirinkimo daugumą išvaduoti" iš "saujelės padūkėlių". Jokių abejonių dėl akcijos teisėtumo, jeigu kareiviai jų dar turėjo, nebeliko. Pasigirdo būgnų dundesys, ir Miurato vadovaujami grenadieriai greitai žengė į rūmus.

Kaip mačiusieji liudija, kol būgnų dundesys sparčiai artėjo prie posėdžių salės, pasigirdo deputatų balsų, siūlančių priešintis ir mirti vietoje. Durys atsivėrė, grenadieriai, atstatę šautuvus, įsiveržė į vidų ir beregint visus išvaikė. Nesiliaujantys būgnų dūžiai užtrenkė viską, deputatai masiškai leidosi bėgti. Kas pro duris, kas pro langus šoko lauk. Visa truko tris penkias minutes. Nebuvo

įsakyta deputatų nei žudyti, nei suiminėti. Išbėgę pro duris ir išsigelbėję pro langus, Penkių šimtų tarybos nariai atsidūrė tarp kariuomenės, kuri iš visų pusių artinosi prie rūmų. Akimirkai užgoždamas būgnus, Miuratas savo grenadieriams griausmingu balsu sukomandavo: "Išguikite lauk visą šią publiką!" *(Foutez-moi tout ce monde dehors!)* Ši komanda aidėjo deputatų ausyse ne tik šiomis, pirmosiomis perversmo valandėlėmis, bet, kaip iš atsiminimų žinoma, daugelis jos neužmiršo visą gyvenimą.

Bonapartui toptelėjo į galvą dar viena mintis, galbūt pakišta brolio Liudviko. Staiga kareiviams buvo įsakyta paskubomis sugauti ir atvesti į rūmus keletą pabėgusių deputatų, paskui iš šitaip sugaudytų asmenų surengti "Penkių šimtų tarybos posėdį" ir priimti dekretą dėl konsulato. Keli persigandę, permirkę ir sužvarbę deputatai buvo sučiupti vieni kelyje, kiti nakvynės namuose, atvesti į rūmus, ir tuojau padarė viską, ko iš jų buvo reikalaujama. Nubalsavusius ir už tarybos paleidimą paleido, kur akys veda. Jie džiaugėsi, kad viskas taip "sėkmingai" baigėsi.

Vakare vienoje iš menkai apšviestų Sen Klu rūmų salių Seniūnų taryba taip pat be diskusijų patvirtino dekretą, pagal kurį visa valdžia respublikoje buvo perduota trims asmenims, pasivadinusiems konsulais. Šioms pareigoms buvo paskirti Bonapartas, Sijesas ir Rožė-Diuko, nes formaliai tapti vienvaldžiu valdovu Bonapartas tuo momentu dar manė esant netikslinga, tačiau kad konsulatas bus diktatūra, jis buvo jau iš anksto nusprendęs. Jis taip pat žinojo, kad du jo draugai jokio vaidmens nevaidins ir kad jie vienas nuo kito skiriasi tik tuo, jog atviraširdis Rožė-Diuko jau dabar tuo yra įsitikinęs, o rimtasis Sijesas kol kas dar to nesuvokia, bet netrukus suvoks. Ir tikriausiai pasibaisės; gal ne tiek dėl savo trumparegiškumo, kiek dėl Napoleono Bonaparto įžūlumo.

Prancūzija buvo paklupdyta prieš Bonapartą. Antrą valandą nakties trys naujieji konsulai prisiekė būti ištikimi respublikai. Vėlai naktį Bonapartas išvyko iš Sen Klu. Su juo puskarietėje važiavo Burjenas. Bonapartas buvo paniuręs ir iki pat Paryžiaus beveik neištarė nė žodžio.

V skyrius

PIRMIEJI DIKTATORIAUS ŽINGSNIAI

1799—1800 metai

I

Nuo to momento, kai briumero 19-osios vakare Sen Klu miestelyje Miuratas Napoleonui raportavo, kad Penkių šimtų tarybos posėdžių salė ištuštinta ir viskas eina gerai, generolas Bonapartas penkiolikai metų virto neribotu prancūzų tautos valdovu. Tai, kad pirmuosius penkerius šio laikotarpio metus Napoleonas vadino save pirmuoju konsulu, o paskui dešimt metų — imperatorium, ir kad Prancūzija iš pradžių buvo vadinama respublika, o paskui imperija, iš esmės nekeitė nei naujojo režimo klasinių pagrindų, nei Napoleono karinės diktatūros prigimties. Buvo įvedama kontrrevoliucinės buržuazijos diktatūra, tos buržuazijos, kuri, vaikydamasi pelno, pražudė Prancūziją; buržuazija, kuri tai suprato, sutriko ir, "nepasitikėdama savo politiniais sugebėjimais", padarė vienintelę išvadą, jog tik užsmaugusi revoliucinį demokratiškumą, tik stiprios, tegu tironiškos, tegu net šio baisiojo kareivos Bonaparto sudarytos, bet tik tvirtos bei nenuverčiamos valdžios globojama, buržuazinė visuomenė gali nekliudomai plėtotis, garantuodama privataus kapitalo laisvę.

Bonapartas perprato šiuos būsimosios valstybės pagrindus. Šiems pagrindams įtvirtinti jis paskyrė visą savo talentą, o kad taptų šios naujosios valstybės vienvaldžiu viešpačiu, panaudojo visas savo galimybes. Jis naikino, kūrė, keitė valstybines įstaigas, bet jų prasmė bei tikslas liko visiškai tas pats: valstybės aparatą jos turėjo paversti įrankiu, vykdančiu vieningą vyriausiojo valią.

Napoleono visos politinės veiklos galutinis tikslas buvo įvesti ir įtvirtinti visišką savo viešpatavimą, o priemones šiam tikslui siekti jis naudojo pačias įvairiausias, ir viena iš jų buvo diplomatija, gebėjimas laikinai eiti

į kompromisus, sudaryti paliaubas, kantriai laukti. Ilgainiui jis šios priemonės atsisakė.

"Aš būnu čia lape, čia liūtu. Visa valdymo paslaptis yra žinoti, kada reikia būti vienu arba kitu", — sakė Napoleonas.

Centralizuotas valstybės valdžios aparatas, labiausiai pritaikytas neribotai monarchijai, valdant Napoleonui, buvo sukurtas Konsulato laikotarpiu. Ir nė viena vyriausybė, kurios keitėsi nuo Napoleono iki dabar, išskyrus Paryžiaus Komuną, nenorėjo šio aparato ne tik atsisakyti, bet nė nesiryžo jo keisti.

Buržuazijos ideologus Prancūzijoje ir už jos ribų visada džiugino (ir tebedžiugina) ne tik pirmojo konsulo administracinės reformos; juos žavi taip pat sudarytos sąlygos ramiai kaupti kapitalą prekyboje, pramonėje, žodžiu, visa sistema, aiški ir veiksminga, dėl kurios stambioji buržuazija taip veikliai griovė bei slopino 1789-ųjų ir vėlesniųjų metų didžiuosius iškovojimus.

Napoleono, kaip buržuazinės ekonomikos viešpatavimo valstybinio antstato išorės formų "kūrėjo", vaidmuo labiausiai pasireiškė kaip tik Konsulato metais, ir tai didžiai išpopuliarino jį pirmuoju valdymo laikotarpiu; juo žavėjosi ir vėlesni triumfuojančios klasės pažiūras atspindintys buržuaziniai istorikai.

Taigi trisdešimtmetis generolas, iki šiol nieko daugiau neveikęs, tik kariavęs — Italijos užkariautojas, Egipto užkariautojas, — vienu smūgiu sunaikinęs teisėtą respublikos vyriausybę, briumero 19-osios vakare pasijuto esąs valdovas vienos iš didžiausių Europos valstybių, kurios tuo momentu visiškai nepažinojo, pagaliau nė neturėjo dar laiko pažinti. Ši šalis gyvavo pusantro tūkstančio metų, jeigu skaičiuosime tik nuo Chlodvigo laikų; paskui šią karalystę sugriovė revoliucija, kuri kartu nuvertė ir feodalinę santvarką, ir su ja susijusią monarchiją; įsiviešpatavo respublika, o dabar jis, Korsikos bajoras, tos pačios respublikos generolas, sugriovė tą respubliką ir tapo vienvaldžiu valdovu. Jis regėjo šūsnis senųjų režimų skeveldrų ir daugybę naujos, revoliucijos atrastos medžiagos, labai daug to, kas buvo pradėta ir nebaigta, pradėta ir

mesta, pradėta ir atšaukta; viskas atrodė tarytum kažkoks chaosas.

Labai sudėtinga ir pavojinga buvo ir užsienio padėtis. Kol jis kariavo Egipte, antroji Europos koalicija atsiėmė iš Prancūzijos Italiją. Suvorovo žygis sunaikino 1796—1797 metais Bonaparto iškovotų pergalių vaisius. Tiesa, po žygio per Alpes Suvorovui jau nebeužteko jėgų įsiveržti į Prancūziją, kaip anksčiau kad tikėjosi padaryti, tačiau koalicija nepadėjo ginklų, ir jau pavasarį prie Prancūzijos sienų buvo galima laukti priešų. Pinigų ižde nebuvo; ištisos kariuomenės dalys mėnesiais negaudavo nė skatiko. Smalsiai ir ne be ironijos įgudę politikai laukė, kaip išsisuks iš šių labai sudėtingų, keblių, pavojingų aplinkybių jaunasis korsikietis, kuris iki šiol buvo tik karys, ir daugiau nieko neišmanė.

II

Pirmiausia Bonapartas ėmėsi organizuoti naują valdžią, t. y. įforminti savo patvaldystę. Juokinga buvo stebėti pirmuosius jo susitikimus su senais politikais, tokiais kaip Sijesas, kuris manė vaidinsiąs pagrindinį vaidmenį ir būsiąs nepritirusiam jaunuoliui lyg ir globotojas ar mokytojas. Napoleonas jau tada Prancūzijos profesionalius politikus laikė pasenusiais plepiais, nenorinčiais suprasti, kad jų laikas praėjo. Jakobinų jis neapkentė ir bijojo, Robespjero (ir vyresniojo, ir jaunesniojo, su kuriuo, kaip matėme, gerai sutarė) niekada neprisimindavo, tačiau buvo aišku: Napoleonas jau seniai žinojo, ko verti tie, kurie pražudė Robespjerą ir užėmė jo vietą. Termidoro spekuliantai, valstybės turto vagys ir kyšininkai, savo juodus darbus dangstantys tuščiažodžiavimu, kėlė jam pasibjaurėjimą.

Sijesas, kuriam Bonapartas pavedė sudaryti naujos konstitucijos projektą, atsidėjęs kūrė gudriai sumanytas ir labai įmantriai supinklintas programas, pamiršdamas, jog dabar tiek mieste, tiek kaime buržuazijos dauguma reikalavo, kad būtų įvesta stipri policinė tvarka, įtvirtintos buržuazijos teisės, kurios buvo tiesiogiai susijusios

su prekybos ir pramonės laisve; smulkioji kaimo buržuazija norėjo būti tikra, kad tvirtai turės naujai įgytas žemes. Tačiau Sijeso nuostabai, jo projektus Bonapartas pavadino absurdiškais, nurodė, kuo reikia vadovautis, padarė "pataisų".

Naujoji konstitucija buvo baigta praėjus mėnesiui po perversmo. Respublikai vadovaus trys konsulai, kurių pirmasis turės neribotą valdžią, o kiti du — patariamojo balso teisę. Senatą skirs konsulai, o jis savo ruožtu — Įstatymų leidimo korpuso ir Tribunato narius iš kelių tūkstančių kandidatų, kuriuos išrinks gyventojai.

Naujoji konstitucija — taip iš pradžių žadėta — turėjo būti priimta visos liaudies. Tačiau Bonapartas staiga paskelbė, jog konstitucija įsigalioja jau dabar, prieš plebiscitą. Pirmuoju konsulu, žinoma, buvo "paskirtas" Bonapartas.

Nivozo 4-ąją (1799 metų gruodžio 25 dieną) įvyko plebiscitas, kuris patvirtino ir naująją konstituciją, ir tris konsulus su Bonapartu priešakyje. 3 011 007 balsai buvo teigiami, 1562 — neigiami. Balsavo ir kariuomenė, be to, kai kur buvo balsuojama pulkais, ir kareiviai į vadų klausimą atsakydavo choru. Kaimuose ir miestuose buvo balsuojama budriai prižiūrint valdžios organams. Beje, savininkiškoji valstietija, dauguma miestų buržuazijos ir net, amžininkų liudijimu, nemažai darbininkų miestuose tuo momentu visai palankiai žiūrėjo į pirmąjį konsulą, kuris jiems buvo kaip žmogus, vandemjero 13-ąją išgelbėjęs nuo rojalistų, dabar galintis atremti vis dar gresiančią Anglijos, Austrijos ir Rusijos intervenciją.

Neribota valdžia buvo sutelkta vienose rankose. Visos kitos įstaigos gyvavo lyg kokie blyškūs šešėliai, kurie niekada neturėjo ir nemėgino turėti jokios įtakos. Sijesas buvo sutrikęs ir įsižeidęs. Tačiau Bonapartas jį gausiai apdovanojo ir visam laikui nušalino nuo bet kokios aktyvios veiklos. Napoleonui reikėjo tarnų ir vykdytojų, bet ne patarėjų ir tvarkytojų.

Netrukus paaiškėjo, kad jam nereikia nė kritikų. Įsigaliojus konsulato konstitucijai, buvo priimtas nutarimas, kuriuo Bonapartas (nivozo 27-ąją) įsakė iš 73 iki šiol ėjusių laikraščių 60 uždaryti, o kitus 13 buvo pavesta griež-

tai kontroliuoti policijos ministrui (po kurio laiko buvo uždaryti dar devyni). Napoleonas organiškai neapkentė visko, kas nors kiek buvo panašu į spaudos laisvę. Šie pirmieji žingsniai labai ryškiai apibūdino Napoleono požiūrį į savo valdžią. Jam atrodė, kad beribę valdžią jam suteikė tik grenadieriai 1799 metų briumero dienomis. Būti *už viską* dėkingam *tik* savo grenadieriams, t. y. tik sau, viską grįsti užkariavimo teise, — štai kas tapo Napoleonui ne tik idėja, bet, taip sakant, ir politine pasaulėjauta. "Dideli batalionai visada teisūs" *(Les gros bataillons ont toujours raison)* buvo viena iš mėgstamiausių Bonaparto patarlių. Dideli batalionai briumero 18 ir 19 dienomis jam užkariavo Prancūziją, lygiai taip pat kaip jie, jo vadovaujami, prieš tai užkariavo Italiją ir Egiptą, o paskui beveik visą Europą, ir niekas, jo įsitikinimu, negalėjo reikalauti, kad jis kam nors atsiskaitytų arba su kuo nors dalytųsi valdžia. Sijesas, savo nusivylimui, tai labai greit suprato. Pamažu šią tiesą suvokė ir kiti briumero 18-osios sąmokslo dalyviai, ir visi kiti.

Tačiau teisingai apie Napoleoną pasakė poetas Gėtė: Napoleonui valdžia buvo tas pat, kas didžiam artistui muzikos instrumentas. Jis tuojau panaudojo šį instrumentą, vos tik jį paėmė į rankas. Pirmiausia Napoleonas užsibrėžė nutraukti pilietinį karą Prancūzijos pietuose ir išnaikinti su tuo glaudžiai susijusį pietuose bei šiaurėje išsiplėtusį banditizmą. Jis gana skubėjo: neatidėliotiniausius reikalus, kuriuos ką tik minėjome, būtina sutvarkyti iki pavasario, nes pavasarį vėl teks pradėti karą.

III

Plėšikų gaujos, Direktorijos pabaigoje padariusios nepravažiuojamais visus Pietų ir Centrinės Prancūzijos kelius, virto didžiule socialine nelaime. Viduryje dienos vieškeliuose jos stabdydavo diližanus ir karietas, kartais tik apiplėšdavo, bet dažniausiai keleivius nužudydavo, užpuldavo kaimus, sučiuptus žmones ilgai kankindavo ugnimi, reikalaudami pasakyti, kur paslėpti pinigai (dėl to plėšikus dar vadindavo "kepintojais"); kartais jie įsibrau-

davo ir į miestus. Šios gaujos dangstėsi Burbonų vėliava; šie žmonės neva keršijo už nuverstą karaliaus sostą ir katalikų altorių. Į šias gaujas iš tikrųjų ėjo daug žmonių, kurie tiesiogiai patys buvo nukentėję nuo revoliucijos. Sklido gandai (taip ir nepatikrinti, tačiau labai panašūs į tiesą), neva kai kurie šių gaujų vadeivos dalį grobio atiduodavo rojalizmo agentams. Šiaip ar taip, dėl policijos aparato pakrikimo Direktorijos valdymo pabaigoje šios gaujos pasidarė beveik nesugaunamos, o jų žygiai nebaudžiami. Pirmasis konsulas pirmiausia nusprendė joms padaryti galą. Jis įveikė šią negandą per kokį pusmetį, bet pagrindinės gaujos buvo sutriuškintos jau pirmaisiais diktatūros valdymo mėnesiais.

Susidorojama būdavo žiauriai: sučiuptų plėšikų į nelaisvę neimdavo, mirtimi bausdavo ir tuos, kurie gaujoms duodavo prieglobstį arba pirkdavo iš jų grobį arba paprasčiausiai palaikydavo su jais ryšius. Negailestingai būdavo susidorojama ne tik su pačiais plėšikais bei jų pagalbininkais, bet ir su policijos pareigūnais, kurie nuolaidžiaudavo arba būdavo neveiklūs. Čia pasireiškė dar vienas Napoleono bruožas — visiškas negailestingumas nusikaltėliams. Jam bet koks nusikaltimas visada būdavo tik nusikaltimas, švelninančių aplinkybių jis nepripažindavo ir nenorėdavo pripažinti. Jeigu galima taip sakyti, Napoleonas iš principo neigė gerumą, laikydamas šią savybę valdovui nepriimtina, tiesiog žalinga. Kai jo jaunesnysis brolis Liudvikas, 1806 metais paskirtas Olandijos karalium, kartą sumanė Napoleonui pasigirti esąs labai mėgstamas, vyresnysis brolis griežtai nutraukė jį šiais žodžiais: "Mano broli, kai apie kurį nors karalių sakoma, jog jis geras, vadinasi, karaliauta nesėkmingai" *(quand on dit d'un roi qu'il est bon, la règne est manqué).*

Kai 1811 metų balandžio mėnesį vienas laikraštis *("Gazette de France")* persistengė ir pataikaujamu bei entuziastingu tonu paskelbė, koks "geras" imperatorius, kuris, džiaugsmo pagautas, kad gimė įpėdinis, patenkino kažkieno prašymą, Napoleonas dėl to taip įtūžo, jog tuojau policijos ministrui parašė: "Ponas hercoge Rovigai, kas leido "Gazette de France" įdėti labai kvailą straipsnį apie mane, kuris šiandien išspausdintas?" — ir įsakė tučtuojau

pašalinti redaktorių, nes "šis žmogus daro labai jau daug nedorybių" *(trop de niaiseries).* "Neleiskite jam redaguoti laikraščio!" Atrodo Napoleonas greičiau atleistų, jeigu būtų skleidžiamas gandas, kad jis žvėris, negu taukštų, neva jis geras. Visa tai paaiškėjo ilgainiui, tačiau jau nuožmus masiškas susidorojimas su plėšikais parodė, jog naujasis valdovas iš tikrųjų linkęs verčiau nubausti dešimt nekaltų, negu pasigailėti arba išleisti iš rankų vieną kaltą.

Valydamas Prancūziją — naikindamas plėšikų gaujas, — Bonapartas kartu ypač domėjosi Vandėja.

Čia bajorijai ir dvasininkijai kaip ir anksčiau pavyko (dėl daugelio specifinių ekonominių priežasčių, būdingų šiai provincijai ir greta esančios Normandijos pietų daliai) suvilioti kai kuriuos valstiečius, juos organizuoti, apginkluoti puikiais ginklais, kuriuos jiems atgabeno anglai, ir miškų bei pelkių prieglobstyje ilgai partizaniškai kovoti su visomis revoliucinėmis vyriausybėmis. Vandėjiečių ir šuanų (taip žmonės vadino šiuos sukilėlius) atžvilgiu Bonapartas ėmėsi kitokios taktikos, negu kovodamas su plėšikų gaujomis. Kaip tik prieš briumero 18-osios perversmą šuanai kelis kartus nugalėjo respublikos kariuomenę, užėmė Nanto miestą ir ėmė drąsiai postringauti netrukus restauruosią Burbonus. Bonapartas sustiprino su šuanais kariaujančią kariuomenę, pažadėjo amnestuoti tuos, kurie tuojau padės ginklus, priminė, kad nepersekios katalikų religinių apeigų, galiausiai panoro pats pasimatyti ir pasikalbėti su garsiuoju šuanų vadu Žoržu Kadudaliu, kuriam, kad ir kaip baigtųsi derybos Paryžiuje, garantavo visišką saugumą ir laisvą sugrįžimą.

Taigi šis fanatikas, milžiniško ūgio ir legendinės raumenų jėgos Bretanės valstietis ir tada dar liesas, nedidukas Bonapartas kelioms valandoms liko vienu du. Adjudantai, labai nerimaudami dėl Bonaparto gyvybės, mindžikavo gretimose salėse: juk visi žinojo, jog Kadudalis pasirengęs savo reikalo labui bet kaip pasiaukoti, be to, jis jau seniai laikė save pasmerktu.

Kodėl Kadudalis nenužudė Bonaparto? Tik dėl to, jog tuo momentu jis dar tikėjo iliuzija, kuri netrukus išnyko, tačiau Bonaparto karjeros pradžioje klaidino rojalistus.

Jiems vis atrodė, kad jaunam garsiam karvedžiui lemta suvaidinti tą patį vaidmenį, kurį Anglijoje 1660 metais suvaidino generolas Monkas, padėjęs išgintiems Stiuartams grįžti į sostą ir sunaikinti respubliką. Žinoma, Napoleonas sunaikino respubliką ir savo valdžia tiesė kelią monarchijai, tačiau būtų tiesiog absurdiška manyti, jog tokios kaip Napoleonas prigimties asmenybė galėtų kam nors užleisti pirmą vietą, jau nekalbant apie kitus šio klausimo niuansus.

Kadudalis Bonaparto nepasmaugė, bet išėjo iš jo kabineto vis dėlto nesusitaikęs. Pirmasis konsulas jam, be kita ko, pasiūlė generolo laipsniu stoti į kariuomenę ir, žinoma, kariauti tik su užsienio priešais. Kadudalis atsisakė ir grįžo į Vandėją. Kitas didis šuanų vadas, Frotė, buvo paimtas į nelaisvę ir sušaudytas. Kadudalis, dar 1800 metų sausio mėnesį vyriausybės kariuomenės sumuštas, dabar, po derybų su Bonapartu, tebekovojo, tačiau buvo priverstas ilgokai slapstytis ir užpuldinėti tik atsitiktinai nuklydusias kareivių grupeles. Šuanų kovingumą ir entuziazmą labai menkino ir vyriausybės kariuomenės laimėjimai, ir pažadas amnestuoti, ir sušvelnėjusi antibažnytinė politika, ir, kaip buvo minėta, Burbonai ir jų šalininkai vylėsi iš Bonaparto paramos. Kadudalis matė, kad jo būriai mažėja. Vandėjoje daug kas laukė, kuo viskas baigsis, buvo linkę įsiteikti naujajam Prancūzijos respublikos vadovui, pelnyti rojalistams jo palankumą. Bonapartas kol kas daugiau nieko nenorėjo: pirmaisiais savo veiklos mėnesiais, t. y. 1799 metų lapkritį ir gruodį, 1800 metų pirmojoje pusėje, jis turėjo imtis tik būtiniausių priemonių ir nė valandėlės nepamiršti, kad pavasarį bus karas.

Jis imdavosi čia vieno neatidėliotino reikalo, čia kito, čia kovėsi su plėšikais Vandėjoje, čia rūpinosi finansais, nes pavasariui rengiamą didžiulę kariuomenę reikėjo ir pamaitinti, ir aprengti, ir apginkluoti, o ižde pinigų (tikrų, metalinių pinigų) visiškai nebuvo, — Direktorija šeimininkaudama iždą visai ištuštino. Napoleonui reikėjo specialisto, gero specialisto, ir tuojau jį rado: tai buvo Godenas, kurį jis padarė finansų ministru.

Žinoma, pačioje Bonaparto valdymo pradžioje, tiek

finansų, tiek kitose srityse buvo laikomasi tokios pat krypties: abu — ir karinis diktatorius, ir jo valios vykdytojas Godenas — nusprendė reikšmingiausiais laikyti ne tiesioginius, bet netiesioginius mokesčius. Netiesioginis apmokestinimas, kai tiek turtingi, tiek neturtingi vartotojai galiausiai moka tokius pat įnašus, dėl automatiško pobūdžio Napoleonui atrodė parankus, nes netiesioginis apmokestinimas nepykdo mokesčių mokėtojo su mokesčių rinkėju ir vyriausybe, mat perkant vartojimo reikmenis, kad ir kaip jie būtų apmokestinti, jokių rinkėjų nėra ir negali būti.

Miesto ir kaimo buržuazija buvo patenkinta nauja finansų politika; ji buvo patenkinta ir daugeliu kitų finansinių priemonių: buvo įvesta kontrolė, sutvarkyta atskaitomybė, griežtai baudžiama už plėšikavimą ir begėdišką valstybės turto vogimą. Valstybės turto vagių buvo tiek daug, kad istoriką kartais ima pagunda laikyti juos ypatingu buržuazijos sluoksniu.

Kai kurie spekuliantai bei valstybės turto vagys naujojo valdovo kietą ranką labai greitai pajuto. Napoleonas įkalino tais laikais garsų tiekėją ir grobiką Uvrarą, pradėjo bausti ir kitus gobšuolius, įsakė labai griežtai tikrinti sąskaitas, sulaikydavo išmokas, kurios atrodydavo jam menkai motyvuotos. Jis ne kartą ėmėsi ir tokios priemonės: kai būdavo tikras, kad finansininkas padarė suktybę, nepaisydamas nieko, sodindavo jį į kalėjimą ir laikydavo, kol šis sutikdavo atsisakyti savo grobio. Tačiau visai valstybės turto vogimas, žinoma, nebuvo išnaikintas.

IV

Napoleonas veikliai darbavosi organizuodamas valdymą. Jis paliko Prancūzijos suskirstymą departamentais, tačiau iš karto šluote nušlavė bet kokius vietos savivaldos požymius. Buvo naikinamos visos renkamos pareigybės miestuose ir kaimuose, net renkamieji susirinkimai. Nuo dabar kiekvienam departamentui vidaus reikalų ministras turėjo skirti prefektą — viešpatį ir valdovą, vietinį

karaliuką. Prefektas skiria municipalines tarybas, taip pat merus miestuose ir kaimuose. Šie valdininkai atsiskaito prefektui, kuris gali atleisti juos iš pareigų. Prie prefekto yra grynai patariamasis organas — vyriausioji taryba, visiškai priklausoma nuo prefekto, jos paskirtis tik ta, kad prefektui būtų parankiau pažinti departamento poreikius. Vidaus reikalų ministras tvarko visą administracinį šalies gyvenimą; jo žinybai buvo priskirta ir prekyba, ir pramonė, ir visuomenės veikla, ir dar daug kas, ką paskui Bonapartas paskirstė kitoms ministerijoms.

Smarkiai buvo reformuota ir teismų veikla: kovo viduryje Bonapartas pasirašė dar vieną įstatymą — dėl teisingumo ministerijos organizavimo. Pertvarkydamas teismus, vėliau jis panaikino prisiekusiuosius tarėjus: jo patvaldystė pagal savo prigimtį negalėjo sutikti, kad, nagrinėjant teismo bylas, dalyvautų nuo jo valios nepriklausomas visuomenės balsas. Tačiau tai buvo padaryta ne iš karto.

Kai reikėdavo sunaikinti politinius priešininkus, Napoleonas niekada nepaisė nei to, kad teismo organai yra nepriklausomi, nei to, kad reikia laikytis teisėtumo. Tačiau visais kitais atvejais — civiliniai ieškiniai, kriminaliniai nusikaltimai, t. y. kai būdavo nagrinėjamos bylos, visiškai nesusijusios su politika, Napoleonas reikalaudavo, kad teismas neturėtų jokių politinių motyvų. Ir kai pirmajam konsului pirmąkart prisistatė jo paskirti teisėjai, šis jiems pasakė: "Niekada nežiūrėkite, kokiai partijai priklausė žmogus, kuris kreipiasi į jus, ieškodamas teisingumo".

Gindamas nuo vidaus priešų kuriamą autokratinę monarchiją, Napoleonas visą galią sutelkė vienoje didelėje ministerijoje, kuri buvo visiškai nepriklausoma nuo vidaus reikalų ministerijos ir taip pat, kaip visos kitos savarankiškos žinybos, tiesiogiai priklausė pirmajam konsului. Policijos ministerija buvo tokia stipri ir aprūpinta, kokia nebuvo valdant Direktorijai.

Ypač atidžiai Bonapartas organizavo sostinės policijos prefektūrą. Paryžiaus policijos prefektas, nors policijos ministrui ir pavaldus, palyginti su kitais aukštais pareigūnais turėjo ypatingų privilegijų, pats referuodavo pir-

majam konsului. Apskritai jau iš pat pradžių buvo aišku, jog pirmasis konsulas Paryžiaus prefektą nori padaryti įrankiu, kuris padėtų sekti pernelyg jau galingo policijos ministro veiksmus.

Bonapartas tyčia skaidė politinę policiją ir stengėsi turėti ne vieną, bet dvi arba net tris policijas, kurios sektų ne tik piliečius, bet ir viena kitą. Policijos ministerijos priešakyje jis pastatė Fušė, labai apsukrų šnipą, sumanų provokatorių, klastingą intrigantą, žodžiu, seklį tikrą specialistą. Tačiau Bonapartas žinojo ir tai, kad Fušė, pasitaikius progai, už tinkamą kainą parduotų ne tik jį, bet ir tikrą tėvą. Pirmasis konsulas, stengdamasis nuo jo apsisaugoti, užverbavo patikimų šnipų, kurių užduotis buvo gana ribota: šnipinėti patį Fušė. O kad tiksliai atspėtų, kada Fušė tai pastebės ir pasistengs juos papirkti, Bonapartas turėjo dar trečią grupę, kuri sekė tuos šnipus, kurie stebi Fušė.

Napoleonas visada manė, kad Fušė bukaprotis ir visiškai nesugeba dėl ko nors jaudintis. Praėjo daug metų, Napoleonas jau seniai buvo imperatorius, o Fušė spindėjo ordinais ir policijos ministro munduro aukso apsiuvais, kai Napoleonas, dėl kažko susinervinęs, panoro jį įžeisti ir parodyti, jog puikiai atsimena, kaip jo ministras keitėsi. "Jūs juk balsavote, kad Liudvikas XVI būtų nužudytas", — įgėlė Napoleonas. "Visai teisingai! — atsakė Fušė, kaip paprastai, žemai nusilenkdamas imperatoriui: — Juk tai buvo pirmoji paslauga, kurią teko man padaryti jūsų didenybei". Tai buvo labai reikšmingas dialogas: Fušė imperatoriui priminė, kad jų abiejų karjera — revoliucinės kilmės, nors vienas, užimdamas Liudviko XVI sostą, pasmaugė revoliuciją, o kitas uoliai padėjo jam tai padaryti. Dabar, 1799 metais, Fušė Bonapartui buvo ypač reikalingas kaip tik dėl to, kad gerai pažinojo savo buvusius draugus, kuriuos pardavė naujajam valdovui.

Bonapartas jau pirmą savo viešpatavimo žiemą suorganizavo Paryžiaus biurokratinių viršūnių valdomą, puikiai apmąstytą centralizuotos valstybės mašiną.

Naujosios "konstitucijos" svarbiausias tikslas buvo sukurti neribotą valdžią, kurią savo rankose turėtų pirmasis konsulas.

Bonapartas kartą pasakė: "Taip, taip, rašykite taip, kad būtų glausta ir neaišku". Šiais žodžiais jis išreiškė savo principą: konstitucijoje nusakant vyriausiosios valdžios apribojimus, reikia rašyti kuo glausčiau ir migločiau. Jeigu pasaulyje kada gyveno despotas, negalintis organiškai priprasti prie jokių, nors ir menkų, bet realių savo valdžios apribojimų, tai buvo kaip tik Napoleonas.

Jau pirmomis po perversmo dienomis išsisklaidė kaip dūmas iki tol Bonapartą rėmusių žmonių, ypač Sijeso, naivus klydimas. Kai Sijesas pateikė Bonapartui projektą, pagal kurį jis, Bonapartas, turėjo būti vyriausiasis šalies atstovas (kaip vėliau šalies prezidentas), kuriam reiškiama didžiausia pagarba ir kuris materialiai gausiai aprūpintas, bet valdyti turėjo kiti tik jo skiriami, nuo jo nepriklausantys žmonės, Bonapartas pareiškė: "Aš niekada nesiimsiu vaidinti tokio juokingo vaidmens", — ir kategoriškai atmetė Sijeso projektą. Šis manė spyriotis, ginčytis. Tada jį aplankė policijos ministras Fušė, kuris gana bičiuliškai ir įtikinamai jam priminė, kad Bonaparto rankose yra visos šalies ginkluotosios pajėgos, kad pernelyg ilgai ginčytis su juo neverta. Naudos kažin kiek bus, o bėdos gali susilaukti. Sijesui, matyt, šie argumentai pasirodė įtikinami, ir jis nutilo.

"Respublikos VIII metų konstitucija" (taip buvo pavadinta Napoleonui vadovaujant parengta Prancūzijos valstybės santvarka) kuo geriausiai atitiko Napoleono principą. Visa valdžia atiteko pirmajam konsului; kiti du konsulai gavo tik patariamąjį balsą. Bonapartas pirmuoju konsulu skiriamas dešimčiai metų. Pirmasis konsulas skiria 80 narių senatą. Jis skiria ir visus civilinius bei karinius pareigūnus, pradedant ministrais, ir visi jie atsiskaito tik jam. Įsteigiamos dar dvi įstaigos, kurios turi imituoti įstatymų leidimo organus: tai 1) Tribunatas ir 2) Įstatymų leidimo korpusas. Vienos ir kitos įstaigos narius savo nuožiūra skiria senatas (t. y., kitaip sakant, tas pats pirmasis konsulas) iš kelių tūkstančių kandidatų, kuriuos labai sudėtinga procedūra "rinko" rinkėjai. Aišku, net jeigu iš gyventojų numatytų kelių tūkstančių kandidatų tik 400 žmonių būtų vyriausybės pusėje, tai kaip tik šie 400 ir būtų atrinkti užimti laisvas vietas Tri-

bunate ir Įstatymų leidimo korpuse. Kai tokios atrankos sąlygos, negalima nė kalbėti apie šių žmonių savarankiškumą. Tačiau ir to negana. Be šių įstaigų, buvo dar įsteigta Valstybės taryba, kurią tiesiogiai skiria pirmojo konsulo vyriausybė.

Įstatymų leidimo mašina turėjo veikti šitaip: vyriausybė pateikia įstatymo projektą Valstybės tarybai, kuri jį apdoroja ir pateikia Tribunatui. Tribunatas dėl šio projekto turi teisę pasisakyti, bet neturi teisės priimti jokių nutarimų. Pakalbėjęs apie įstatymo projektą, Tribunatas savo funkciją baigia ir įstatymo projektą perduoda Įstatymų leidimo korpusui, kuris, priešingai, neturi teisės svarstyti šio įstatymo projekto, neturi teisės apie jį kalbėti, užtat turi teisę priimti nutarimą, paskui įstatymo projektą tvirtina pirmasis konsulas — ir įstatymas gatavas. Ši sąmoningai absurdiška "įstatymų leidimo" mašina per visą Napoleono viešpatavimo laiką, žinoma, buvo nebyli jo įsakymų vykdytoja. Beje, vėliau (1807 metais) jis panaikino Tribunatą kaip nereikalingą. Nėra ko ir pridurti, jog šių įstaigų veiklą turėjo gaubti (ir gaubė) didelė kanceliarijos paslaptis. Kad būtų greičiau, pirmasis konsulas galėjo pateikti savo įstatymo projektą — ir tiesiog senatui, kuris ir išleisdavo reikiamą įstatymą, — pavadintą *"senatus-konsulta"*. Štai ir viskas. Taigi visa reali įstatymų leidimo valdžia, kaip ir visa vykdomoji valdžia, buvo Bonaparto rankose.

Naujasis patvaldys 1800 metų pavasarį jau buvo atlikęs skubiausius darbus: jis įformino naują valstybės santvarką, likvidavo daugelį šalį užplūdusių plėšikų gaujų — kol kas paskubomis ir laikinai, — šį bei tą padarė padėčiai Vandėjoje sušvelninti, centralizavo šalies valdymą ir ėmėsi būtiniausių priemonių spekuliantų plėšikavimui sustabdyti. Didžiulis, sumaniai parengtas, Fušė vadovaujamas, policijos šnipinėjimo tinklas greit apgaubė šalį.

Fušė buvo, jei galima taip pasakyti, iš prigimties šnipas. Senovės romėnai mokėjo patarlę: "Oratoriais tampama, o poetais gimstama". Fušė buvo "kūrėjas" provokatorių bei seklių sistemos, kuria vėliau veltui mėgino sekti mokiniai ir mėgdžiotojai: Delkaretai iš Neapolio,

Benkendorfai ir Dubeltai iš Rusijos, Sedlinickiai iš Austrijos. Napoleonas Fušė kūrybai suteikė visišką laisvę, tik, perpratęs jo gana daugialypę prigimtį, kaip jau sakyta, dėl visa ko paskyrė kelis šnipus sekti patį policijos ministrą — šito Fušė, be abejo, nežinojo. Napoleonas labai gerai suvokė, jog, prieš išvykdamas pavasarį į naują tolimą žygį, turi užsitikrinti tvirtą politinį užnugarį, suvokė, kad šiuo požiūriu visa naujoji "VIII metų konstitucija" neturi jokios reikšmės, o policijos ministerija labai reikšminga. Dėl to Bonapartas ne tik skiria policijos organams gausybę lėšų, Paryžiuje ir provincijoje savo ką tik sukurtą administraciją ne tik stengiasi tobulinti bei aprūpinti reikalingais, gabiais ir energingais žmonėmis, bet ir galutinai kaip gniaužtuvais sugniaužia tuos 13 spaudos organų, kurie dar buvo išlikę, pirmajam konsului uždarius iš karto 60 laikraščių. Išvykdamas į karą, Napoleonas palieka patvaldystės mašiną savo ministrams, reikalaudamas garantuoti tvarką, kol jis kariaus su Europos valstybių koalicija.

Tačiau dar mėnuo prieš išvykstant Napoleonui, 1800 metų balandžio mėnesį Fušė susekė ir pirmajam konsului pateikė įtikinamų įrodymų, kad Paryžiuje veikia anglų ir rojalistų agentūra, kuri tiesiogiai susijusi su dviem Burbonų dinastijos princais emigrantais, per revoliuciją nužudyto Liudviko XVI broliais. Tai buvo Liudvikas, grafas Provansietis, ir Karolis, grafas Artua. Rojalistai neabejojo, kad, anglų ir kitų interventų padedami, paims valdžią. Taip pat ir Anglija savo ruožtu dėjo viltis į Prancūzijos rojalistus, kurie buvo pasirengę Anglijos prekybos ir pramonės buržuazijai daryti bet kokias ekonomines ir politines nuolaidas, kad tik būtų restauruoti Burbonai. Visa tai Bonapartas žinojo jau 1800 metų sausio mėnesį, kai į jo pasiūlymą pradėti taikos derybas Anglijos karalius Jurgis III atsakė tiesiai, girdi, verčiau... grąžink į Prancūzijos sostą Burbonus.

Pirmasis konsulas galiausiai įsitikino, jog vienas iš rimčiausių vidaus kovos uždavinių — negailestingai susidoroti su išdavikais rojalistais, o svarbiausias tarptautinės kovos uždavinys — atkakliai kariauti su Anglija. Fušė buvo duoti atitinkami įsakymai, kaip kovoti su ak-

tyviaisiais rojalistais: veikliai juos sekti, suiminėti, traukti atsakomybėn. Napoleonas labai dažnai kartojo žodžius, išreiškiančius tvirtai įsikaltą mintį: "Yra du svertai, kuriais galima išjudinti žmones, — baimė ir asmeninis suinteresuotumas". Žodis *"l'intérêt"* jam reiškė ne tik pinigus tikrąja šio žodžio prasme, bet ir garbės troškimą, savimeilę, valdžios siekimą. O kaip veikti rojalistus? Pastebima, jog šios kategorijos priešus Napoleonas visada stengėsi veikti vis kitaip: kartais — teroru, kartais — masindamas malonėmis, pareigomis, pinigais.

Dabar, 1800 metų pavasarį, skubėdamas į veikiančiąją kariuomenę, Bonapartas nebeturėjo laiko pavartoti kokių kitų priemonių išdavikams tramdyti, tik negailestingą terorą.

Kitas svarbiausias uždavinys — kariauti su Anglija. Tai turėjo būti daroma, kaip ir iki šiol, ne Anglijos pakrantėje, galingo Britanijos laivyno akivaizdoje, bet Europos žemyne, kariaujant su Anglijos sąjungininkais, pirmiausia su Austrijos imperija.

1800 metų gegužės 8 dieną, išvykdamas kariauti, pirmąkart palikdamas Paryžių po valstybės perversmo, Bonapartas gerai žinojo, jog tolesnis jo diktatūros Prancūzijoje likimas visiškai priklauso nuo prasidėjusios kampanijos rezultatų. Arba jis vėl atsikariaus iš Austrijos Šiaurės Italiją, arba interventų koalicija vėl atsidurs Prancūzijos pasienyje.

VI skyrius

MARENGAS. DIKTATŪROS STIPRINIMAS. PIRMOJO KONSULO ĮSTATYMAI

1800—1803 metai

I

Paprastai Napoleonas detaliai nė vienos kampanijos iš anksto neplanuodavo. Jis numatydavo tik pagrindinius "objektus", svarbiausius tikslus, apytikslę įvykių seką, ku-

rios reikės laikytis, kelius, kuriais teks eiti. Jis įnikdavo visokeriopai rūpintis karo dalykais tik per patį žygį, kai kasdien, o kartais net kas valandą, keisdavo dispozicijas, atsižvelgdamas ne tik į savo užsibrėžtus tikslus, bet ir į aplinkybes, pavyzdžiui, gavęs žinių apie priešo judėjimą. Jis visada laikėsi taisyklės: kol neįsitikinai, nemanyk, jog priešininkas už tave kvailesnis; tikėkis, kad jis pasielgs taip pat išmintingai, kaip, esant panašiai situacijai, pasielgtum pats.

Prieš jį stovėjo stipri, puikiai ginkluota Austrijos kariuomenė, užėmusi Šiaurės Italiją, iš kurios praėjusiais metais Suvorovas išstūmė prancūzus. Tačiau Suvorovo šį kartą ten jau nebebuvo, ir tai Napoleonui buvo gana paranku. Jis žinojo: šį kartą Rusija jau nedalyvauja koalicijoje, bet dar negalėjo žinoti, jog kaip tik tą patį 1800 metų gegužės mėnesį, kai jis su savo kariuomene žygiavo į Italiją sunaikinti Suvorovo pergalių vaisių, žymusis karvedys buvo laidojamas Peterburgo Aleksandro Neviškio lauroje. Prieš Bonapartą stovėjo ne Suvorovas, bet tik Melasas, stropus generolas vykdytojas, uolus štabo tarnautojas, vienas iš tų pareigingų generolų, kuriuos taip dažnai ir taip baisiai iki ir po 1800 metų Napoleonas triuškino ir kurie nesiliovė visą laiką karštai įrodinėti, jog jis, Bonapartas, kariauja ne pagal taisykles. Napoleonas, būdamas ištikimas savo principui, veikė taip, tarsi Melasas būtų lygiavertis priešininkas, o Melasas, priešingai, Napoleoną laikė... Melasu.

Austrai buvo susitelkę Šiaurės Italijos karo lauko pietuose, Genujos pusėje. Melasas nemanė, kad Bonapartas galėtų pereiti pačiu trumpiausiu keliu, iš Šveicarijos per Sen Bernarą, ir nepaliko ten didelės užtvaros. Pirmasis konsulas šį kelią kaip tik ir pasirinko. Snieguotų viršūnių baisus šaltis, po kojų žiojėjančios prarajos, griūtys, pūgos, nakvynė sniege, — visa tai Alpėse patyrė Bonaparto kareiviai 1800 metais, kaip ir Suvorovo kareiviai 1799 metais ir Hanibalo kariai prieš du tūkstančius metų. Tik dabar į prarajas vertėsi ne drambliai, kaip Hanibalo kariuomenės, bet patrankos, lafetai, šovinių dėžės. Avangarde žygiavo generolo Lano kariai; paskui juos tarp skardžių bei uolų nusidriekusia milžiniška vora traukė

visa Bonaparto kariuomenė. Gegužės 16 dieną buvo pradėta kopti į Alpes, gegužės 21 dieną pats Bonapartas su pagrindinėmis pajėgomis buvo Sen Bernaro perėjoje, o priešakyje, šlaituose Italijos pusėje, avangardinės dalys jau susirėmė su ten esančia silpna austrų kariuomenės užkarda. Austrai buvo sutriuškinti, prancūzai gana sparčiai nusileido pietų pusėn, ir paskutinėmis gegužės dienomis visa Bonaparto kariuomenė, divizija po divizijos išniro iš Alpių tarpeklių ir išsisklaidė po Austrijos kariuomenės užnugarį.

Negaišdamas nė valandos, Bonapartas patraukė tiesiai į Milaną. Lombardijos sostinėje jis jau buvo 1800 metų birželio 2 dieną; paskui tuojau užėmė Paviją, Kremoną, Pjačencą, Brešą, daugelį kitų miestų bei kaimų, visur nublokšdamas austrus, visiškai nelaukusius iš šitos pusės pagrindinio puolimo. Melaso kariuomenė laikė apsiautusi Genują, kurią kaip tik po kelių dienų iš prancūzų atėmė. Tačiau Bonapartui pasirodžius Lombardijoje, šis austrų laimėjimas Genujoje buvo nieko vertas.

Melasas skubėjo pasitikti taip nelauktai iš šiaurės užgriuvusių prancūzų. Tarp Aleksandrijos ir Tortonos plyti didžiulė lyguma; šios lygumos vidury yra Marengo kaimelis. Dar 1800 metų žiemą Paryžiuje, analizuodamas smulkų Šiaurės Italijos žemėlapį, Bonapartas, dūręs pirštu kaip tik į tą vietą, savo generolams pasakė: "Čia mes turime sutriuškinti austrus". Priešininkų svarbiausios pajėgos susitiko 1800 metų birželio 14 dieną, ir kaip tik toje pačioje vietoje.

Šis mūšis neapsakomai reikšmingas tarptautiniu mastu ir ypač daug davė Napoleono karjerai. Paryžiuje ir visoje Prancūzijoje buvo neramu. Rojalistai laukė, kad artimiausiu laiku Bonapartas žus Alpių tarpekliuose; taip pat buvo žinoma, kad Austrijos kariuomenė labai stipri ir kad jos artilerija už prancūzų stipresnė. Sklido gandai, jog netrukus anglai išsilaipins Vandėjoje. Šuanų vadai, Kadudalis ir jo draugai, buvo įsitikinę, jog Burbonų restauravimas jau nulemtas. Visi laukė tik signalo: žinios, jog žuvo Bonapartas arba pralaimėjo Prancūzijos kariuomenė. Europa, net neutralioji, taip pat įtemptai stebėjo, kaip plėtosis įvykiai. Čia taip pat buvo laukiama austrų

pergalės, kad būtų galima prisidėti prie koalicijos prieš Prancūziją. Burbonai rengėsi į Paryžių.

Napoleonas, jo generolai, karininkai ir kareiviai labai puikiai suvokė, kokia svarbi ši partija, jautė, kad gali pralošti: austrų šį kartą buvo kur kas daugiau; kol Napoleono kariuomenė sunkiai kasėsi per Sen Bernarą, jie ramiausiai ilsėjosi Italijos miestuose ir kaimuose; Bonapartas turėjo tik 20 tūkst. karių ir tik menką dalelę tos artilerijos, su kuria gegužės mėnesį įveikė didįjį Sen Bernarą, — didžiuma artilerijos, užtrukusi prie austrų užkardos kalnuose, dar buvo kelyje. O Melasas turėjo 30 tūkst. kariuomenės ir daug gausiai apsirūpinusios sviediniais artilerijos — apie 100 patrankų. Be to, Bonapartas dalį savo menkos artilerijos buvo davęs generolui Dezė, taigi prieš šimtą austrų patrankų turėjo tik apie pusantros dešimties patrankų.

1800 metų birželio 14 dienos rytą netoli Marengo prasidėjęs mūšis pirmomis valandomis parodė, kokia Austrijos kariuomenė stipri: prancūzai kovodami traukėsi, smogdami priešui stiprius smūgius, patys patirdami sunkių nuostolių. Apie antrą valandą dienos atrodė, jog mūšis visiškai pralaimėtas. Džiūgaujantis Melasas trečią valandą dienos pasiuntė į Vieną kurjerį pranešti, kad austrai visiškai nugalėjo, kad nenugalimasis Bonapartas sutriuškintas, kad paimta daug trofėjų ir belaisvių. Prancūzų štabe vyravo nerimastis. Bonapartas atrodė ramus ir vis kartojo: reikia laikytis, mūšis dar nebaigtas. Ir staiga po valandos viskas ūmai pasikeitė: generolo Dezė divizija, pasiųsta į pietus užkirsti priešininkui kelią iš Genujos, lemiamu momentu atskubėjo į mūšio lauką ir, atsidūrusi per šūvį nuo priešo pozicijų, smogė.

Austrai buvo įsitikinę, kad viskas baigėsi, todėl ištisos dalys jau rengėsi ilsėtis ir pietauti. Netikėtai užgriuvusi Dezė divizija, kuriai iš paskos puolė visa Bonaparto kariuomenė, Austrijos armiją visiškai sutriuškino. Jau penktą valandą vakaro, prancūzų kavalerijos persekiojami, austrai ėmė bėgti. Dezė žuvo atakos pradžioje, ir vakare po šių kautynių, švęsdamas vieną iš didžiausių savo gyvenime triumfų, Bonapartas su ašaromis pasakė: "Kokia puiki būtų ši diena, jeigu aš šiandien galėčiau

apglėbti Dezė!" — "Kodėl man negalima verkti?.." — suaimanavo Napoleonas mūšio įkarštyje, kai jam pranešė, kad Dezė ką tik nukrito nuo žirgo negyvas.

Napoleono kovos draugai tik du kartus po kautynių matė jo akyse ašaras, — antrą kartą, po kelerių metų, kai ant jo rankų mirė maršalas Lanas, kuriam sviedinys nutraukė abi kojas.

Viena dar tebedžiūgavo, kai atvyko kitas kurjeris, kuris pranešė, kokia ištiko katastrofa... Austrija vėl neteko Italijos, ir šį kartą ar tik ne visiems laikams. Grėsmingas priešas vėl pasirodė esąs nenugalimas.

Pirmieji gandai apie generalinį mūšį Italijoje Paryžių pasiekė po šešių dienų, birželio 20 dieną (mesidoro 1 dieną). Tačiau gandai gandais ir lieka. Mieste su didžiuliu susijaudinimu buvo laukiama tikslių žinių. Iš kažkur sklido gandas, neva mūšis pralaimėtas, Bonapartas žuvęs. Staiga pirmą valandą dienos pradrioksėjo patrankų saliutas, vienas, kitas, trečias; atvyko kurjeris su oficialiomis žiniomis: Austrijos kariuomenė visiškai sutriuškinta, paimta į nelaisvę tūkstančiai karių, pusė austrų artilerijos, tūkstančiai austrų iškapota. Italija vėl Bonaparto rankose.

Šį kartą pakili nuotaika užvaldė ne tik buržuazijos, bet ir darbininkų kvartalus; Sent Antuano priemiestyje seniai jau nebuvo buvę tokio sujudimo. Žinoma, darbininkai tada dar negalėjo numatyti, jog naujasis valdovas geležine ranka juos visiškai prislėgs, kad jis įves "darbininkų knygeles", padarys juos visiškai priklausomus nuo šeimininkų, kad būsimasis viešpatavimas galutinai pasmaugs revoliuciją, ir ateis toks laikas, kai bus tvirtai bei planingai stiprinama socialinė santvarka, grindžiama tuo, kad kapitalas laisvai ir įstatymiškai išnaudos darbą.

Tame pačiame Paryžiuje prie biržos, prie bankų kontorų, išsipusčiusi minia bulvaruose džiūgavo dar labiau, tačiau kaip tik todėl, kad nugalėjo Bonapartas, tas pats žmogus, kuris briumero 18 ir 19 dienomis pasmaugė revoliuciją ir dabar išsikovojo tvirtą padėtį ir teisę geležine ranka slopinti "anarchiją", kuris neleis grąžinti bajorų ir feodalų monarchijos.

Niūriai tylėjo kai kurie atkakliausieji jakobinai; buvo susikrimtę rojalistai. Tačiau ir vienus, ir kitus, tiek sostinėje, tiek provincijoje paveikė stulbinančiai greit plintanti džiugi nuotaika. Be viso kito, vyravo kažkoks pasididžiavimo kvaitulys, karinio patriotiškumo entuziazmas, kažkokia karštinė, apėmusi daugelį iki šiol buvusių blaivių protų. Visa tai pasiekė apogėjų, kai pirmasis konsulas grįžo į Paryžių. Didžiulė minia patraukė jo sutikti, beje, menkiausią abejingumą Bonapartui masės laikė rojalizmo požymiu. "Čia gyvena aristokratai! Kodėl namas neiliuminuotas?" — šaukė minia ir daužė langus. Labai didelės masės žmonių visą dieną išstovėjo prie Tiuilri rūmų, sveikinimo šūksmais kviesdamos Bonapartą. Tačiau jis balkone nepasirodė.

II

Po Marengo svarbiausia Bonapartui buvo sudaryti naudingą taiką su Austrija. Paskui jis norėjo susitaikyti su Anglija ir apskritai su visa Europos koalicija ir toliau plėtoti įstatyminę veiklą, pradėtą tuoj po briumero perversmo ir nutrūkusią dėl žygio į Italiją.

Tačiau dar vienas rūpestis vis nedavė Bonapartui ramybės ir per visą Konsulato epochą atkakliai neleido jam spręsti svarbiausių uždavinių. Tai kova su jakobinais ir rojalistais. Fušė rojalistus laikė kur kas rimtesniu ir tiesioginiu pavojumi, bet Bonapartas jau tada menkai tikėjo Fušė ir manė, jog policijos ministras, bijodamas restauravimo, jakobinus, buvusius savo bičiulius, laiko vis dėlto ne tokia blogybe ir nėra linkęs juos labai persekioti, juoba kad jie turi mažiau galimybių iškovoti valdžią. O pirmasis konsulas, priešingai, po Marengo buvo tokios nuomonės, kad jakobinai — pavojingesni priešai.

Napoleonas nuo pirmųjų savo diktatūros dienų turėjo skaitytis su priešais iš "kairės" — jakobinais ir priešais iš "dešinės" — rojalistais. Ir šiuos priešininkus vertino skirtingai.

Su rojalistais Bonapartas buvo linkęs taikytis, atvirai kalbėjo apie derybas. Konsulato administracija mielai priimdavo į darbą žinomus rojalistus, pabrėždama: jeigu

jie sutinka tarnauti Bonapartui, vadinasi, vien dėl to verta jiems atleisti. Bonapartas savo amnestijomis kai kuriems emigrantams parodė, kad rojalistams sutinka labai daug ką atleisti ir pamiršti.

Tačiau visai kitoks požiūris buvo į jakobinus. Jų Napoleonas iš tikrųjų neapkentė, juos iš tikrųjų persekiojo. Juk jis pats revoliucionierius niekada nebuvo, ir laikinai suartėjo su Robespjero broliu ir jakobinais tik karjeros sumetimais. Būdamas despotiško charakterio, apsigimęs patvaldys, po briumero 18-osios sąmoningai siekęs sukurti vienokią ar kitokią stambiosios buržuazijos monarchiją, Napoleonas neįstengė kaip reikiant įvertinti, kokie milžiniški jakobinų nuopelnai Prancūzijos revoliucijos istorijai ir kad jie, šiaip ar taip, pavojingiausiu momentu išgelbėjo revoliuciją. Negana to, visiškai pritardamas tai stambiosios buržuazijos klasei, kurios interesus pats rėmė, Napoleonas išmoko pastebėti, kad jakobinų diktatūra pirmiausia yra represyvi, šiurkšti prievarta, nutylėdamas priežastis, dėl kurių šitai buvo neišvengiama, ir padarinius, kurie padėjo išgelbėti revoliucinę Prancūziją. Neišmanydamas, kaip 1812 metais pikčiau išplūsti Maskvą sudeginusį Rostopčiną, Napoleonas pavadino jį "rusų Maratu". Žmogų, paaukojusį gyvybę už revoliuciją, lygino su Maskvos ponpalaikiu, baudžiavos šalininku, kuriam gelbėti Rusiją buvo tas pat, kas gelbėti baudžiavą, jis padėjo ginti tėvynę tik pamaiviškai, juokdariškai afišuodamasis, painiodamasis Kutuzovui po kojų, sąmoningai jį skųsdamas carui. Napoleonui politiniu požiūriu buvo paranku, kad naujajai kartai jakobinų diktatūra asocijuotųsi su žudynėmis, su visokiais siaubingais dalykais, ir su niekuo kitu.

Būdamas protingas, Napoleonas vis dėlto negalėjo absoliučiai neigti šios diktatūros istorinės reikšmės. Napoleonas jakobinų neapkentė, tačiau apie 1793—1794 metų jakobinų diktatūrą kartą pasakė, jog Konventas išgelbėjo Prancūziją. O Liudviką XVI jis tikrai iš visos širdies niekino, kaip visada kad niekino bet kokį silpnadvasiškumą. "Įspėkite šią moterį, kad aš — ne Liudvikas XVI", — pasakė jis, sužinojęs, kad ponia Stal savo salone labai daug kalba.

Žinodamas, jog aršiausi ir nepalenkiamiausi priešai, nors ir slapti, yra buvę jakobinai, Napoleonas negailestingai juos persekiojo. Iš tikrųjų jakobinų persekiojimas prasidėjo po briumero 18-osios ir, protarpiais kiek susilpnėdamas, nesiliovė iki Imperijos pabaigos. Jakobinai ir jiems palankūs asmenys buvo suiminėjami tiek sostinėje, tiek provincijoje; provincijoje dar labiau negu sostinėje. Aristokratija, grįžę amnestuoti emigrantai, turtingoji buržuazija, naujoji, savininkiškoji valstietija, — visi aliai vieno pažinojo jakobinų klubo buvusius veikėjus, Robespjero laikų pareigūnus, todėl dabar negailestingai ir šimteriopai jiems keršijo. Dėl politinės policijos provokacijos 1800 metų spalio 10 dieną įvyko "pasikėsinimas" į Napoleoną, t. y. operos pastate buvo suimti keturi žmonės su durklais, ėję prie pirmojo konsulo ložės. Šis "pasikėsinimas" virto akstinu visoje Prancūzijoje masiškai suiminėti "jakobinus". Dauguma suimtųjų arba jau niekada negrįžo į tėvynę, arba grįžo po daugelio metų visai palūžę. Kai kurie žuvo kalėjime (politinių kalinių "savižudybės" tais laikais buvo labai įprastos), kiti žūdavo Kajene, Prancūzijos kolonijoje, į kurią išsiųsdavo "nusikaltusiuosius". Po mėnesio (1800 metų lapkričio 18 dieną) Fušė policija suėmė tikrą jakobiną Ševaljė, kuris iš tikrųjų rengė pasikėsinimą. Visoje šalyje kilo nauja suėmimų ir trėmimų banga. Čiupo ką tik galėjo, nors suimtieji nieko nežinojo apie Ševaljė ir jo sumanymą. Negana to, kai tų pačių metų gruodžio mėnesį iš tikrųjų buvo rimtai pasikėsinta į pirmojo konsulo gyvybę, nors šią "pragaro mašiną" suorganizavo tik rojalistai, o jakobinai neturėjo nieko bendra, Napoleonas vėl pasinaudojo situacija jakobinams persekioti.

Tas, kuris nori perprasti Napoleono prigimtį ir suvokti jo psichologiją, niekada neturi savęs apgaudinėti — to ypač gausu daugybėje literatūros apie Napoleoną, — neturi mėginti vaizduotis jį kažkokiu "pusiau revoliucionieriumi", tuo, kuo jį iš pradžių dažnai vadindavo priešai, o paskui, XIX amžiaus pirmojoje pusėje, liaupsintojai, — "Robespjeru ant žirgo". Napoleonas niekada toks nebuvo. Jis buvo despotas, patvaldys, bet, aplinkybių verčiamas, iš pradžių kai kuriuos grynai išorinius buržuazinės res-

publikos likučius dar šiaip taip kentė. Tačiau vos tik pasidarė įmanoma, jis iššlavė visa, kas respublikos buvo dar išlikę, ir staigiai užsimojo Prancūziją galutinai paversti karine despotija, o Europą padaryti vergiškai paklusnių šiai karinei despotijai vasalinių karalysčių, kolonijų bei pusiau kolonijų konglomeratu. Napoleono absoliutinė monarchija nepripažino jakobinų ir ypač jų ideologijos, svajojančios apie "broliškas respublikas" ir apie lygybę bei laisvę. F. Engelsas teisingai pažymėjo "austriškosios santuokos" datą, kai naujoji patvaldiškoji Napoleono imperija perėmė visus senųjų, tradicinių monarchijų išorės bruožus. Žinoma, ir naujoji, ir senoji tironijos buvo amžinai priešiškos ne tik didvyriškajai jakobinų tradicijai, bet neleisdavo net nedrąsiausiai ir kukliausiai prisiminti buržuazinę respubliką.

Vienas iš būdingiausių Napoleono valdymo bruožų — žiaurumas. Nepaisydamas nieko, jis savavališkai susidorojo su jakobinais. Nors Fušė, kaip jau minėta, manė, kad jakobinai šiuo momentu mažiau pavojingi už rojalistus, kurie trokšta grąžinti Burbonus.

Taigi Fušė šiuo atveju pasirodė įžvalgesnis negu valdovas. Mat pretendentas į sostą grafas Provansietis, jo brolis Karolis ir beveik visos emigracijos viršūnės po briumero perversmo buvo įsitikinę, jog vien tai, kad perversmas pavyko, kad įvesta diktatūra, rodo — atėjo laikas grąžinti monarchiją. Jeigu taip, tai nejaugi Prancūzija nepalaikys vertesne seną, istorinę dinastiją, o paklus kažkokiam Korsikos išsišokėliui? Dešimtmečius šėlusi revoliucija briumero 18 ir 19 dienomis pasmaugta. Dabar belieka, kad ta pati ranka, kuri 1799 metų lapkričio mėnesį Sen Klu rūmuose Direktorijai smogė mirtiną smūgį, o 1800 metų birželio mėnesį prie Marengo sutriuškino austrus, į Prancūzijos protėvių sostą pasodintų krikščionių karalių Liudviką XVIII (jis kol kas grafas Provansietis). Sunku pasakyti, ar pats grafas Provansietis ryžosi kurioziškam išsišokimui (dar gerokai prieš Marengo kautynes, praėjus pusketvirto mėnesio po briumero perversmo), ar patarė brolis, labai jau menko protelio žmogus, tačiau Liudvikas, gyvenantis emigracijoje, kreipėsi į pirmąjį konsulą laišku, prašydamas Bonaparto atkurti Burbonų

dinastiją. O už tai tegu Bonapartas ir sau, ir bičiuliams reikalauja kokio tik nori atpildo — visko gaus! Ir, be to, dar gaus "būsimųjų kartų palaiminimą". Bonapartas nieko neatsakė. Bet vis tiek pas jį ir jo žmoną Žozefiną buvo siuntinėjami žmonės su naujais pavedimais, pasiūlymais, laiškais.

1800 metų vasarą, po Marengo, kai iš tikrųjų atrodė, kad Bonapartas su Prancūzija gali pasielgti taip, kaip jam patiks, Liudvikas vėl kreipėsi į jį su tuo pačiu prašymu. Tada Bonapartas pirmą ir paskutinį kartą atsakė pretendentui štai ką: "Gavau jūsų laišką. Dėkoju už malonius žodžius, kuriuos man sakote. Jūs neturite trokšti grįžti į Prancūziją: jums reikėtų pereiti per šimtą tūkstančių lavonų. Paaukokite savo interesus dėl Prancūzijos ramybės ir laimės: istorija jums atsilygins".

Kai emigracija įsitikino, kad Bonapartas ne iš tų, kuriuos valdo kiti, bet iš tų, kurie patys kitus valdo, kai gavo neigiamą atsakymą, ji nusprendė pirmąjį konsulą nužudyti.

Tą pat buvo sumanę ir jakobinai. Tačiau viską sumaišė, kaip jau sakyta, Fušė provokacija. Fušė, per savo agentus suuodęs, kad rengiamas pasikėsinimas, tiksliai sužinojęs datą — 1800 metų spalio 10 dieną ir vietą — operos teatras, suėmė sąmokslininkus (Čeraki, Areną, Demervilį, Topino-Lebreną), kai jie ginkluoti jau buvo priartėję prie pirmojo konsulo ložės. Paskui daugumas teigė, jog pats Fušė parūpino jiems ginklų. Sąmokslininkai buvo nužudyti, o Fušė autoritetas padidėjo. Jo provokatoriai veikė nepaprastai aktyviai, stengdamiesi prasiskverbti visur — pradedant aukštuomenės salonais ir baigiant skurdžiausiomis užeigomis bei smuklėmis.

1800 metų gruodžio 25 dieną (nivozo 3 dieną), kai pirmasis konsulas vakare Sen Nikezo gatve važiavo į operos teatrą, netoli jo karietos driokstelėjo baisus sprogimas. Gatvė buvo nuklota lavonų ir sužeistųjų, pusiau sudaužyta karieta laimingai nulakdino pirmąjį konsulą prie operos teatro. Jis įėjo į ložę iš pažiūros visiškai ramus, ir teatro publika tik šiek tiek vėliau sužinojo, kas įvyko. Tuojau pradėtas tardymas iš pradžių nieko nedavė, pasikėsinimo vietoje niekas nebuvo suimtas. Bonapartas buvo

įsitikinęs, jog ir šį kartą pasikėsinimą organizavo jakobinai, apkaltino Fušė, kad šis pernelyg užsiėmęs rojalistais ir per mažai domisi jakobinais, ir nusprendė kairiųjų opoziciją likviduoti. Buvo įsakyta sudaryti 130 asmenų sąrašą, kuriame būtų jakobinų vadai arba jais laikomi asmenys. Jie buvo suimti ir dauguma ištremti į Gvianą ir į Seišelių salas, iš kur retai kas sugrįždavo. Be to, provincijų prefektai baisiausiai persekiojo visus, kurie revoliucijos metais vienaip ar kitaip reiškė simpatijas ryžtingai kovai su reakcija. Dabar išlikę reakcionieriai jiems keršijo. Iš pirmojo Fušė sudaryto sąrašo kai kurie pakliuvo ne šiaip į ištremtį, bet be jokio teismo į sunkiųjų darbų kalėjimus ir nebuvo išleisti net paaiškėjus, kad jie nekalti. O paaiškėjo tam pačiam Fušė, ir kaip tik beveik tuomet, kai jakobinai buvo siunčiami į katorgą ir į ištremtį. Jis anksčiau už visus sužinojo, kad šiuo atveju jakobinai niekuo dėti; tačiau trėmė juos tik dėl to, kad įtiktų susinervinusiam Bonapartui.

Praėjus lygiai dviem savaitėms po pasikėsinimo ir teroro prieš jakobinus įkarščiu buvo suimtas kažkoks Karbonas, paskui Sen Režanas, dar vėliau Burmonas ir kelios dešimtys rojalistų, kurie gyveno Paryžiuje legaliai ir nelegaliai. Karbonas ir Sen Režanas, tiesioginiai pasikėsinimo kaltininkai, prisipažino. Visą operaciją organizavo tik rojalistai, norėdami nužudyti Bonapartą ir atstatyti Burbonus. Tačiau teroro priemonės, kurių buvo imtasi prieš jakobinus, liko galioti, tik rojalistų taip pat nebesigailėjo. Taigi Bonapartas nusprendė iš vieno pasikėsinimo turėti dvigubą politinę naudą. Paskui, kai Bonapartui buvo pasakyta, esą Fušė tikras, jog tremiamieji jakobinai visiškai nekalti, jis suabejojo: "Ar iš tikrųjų? Fušė! Jis visada toks! Beje, tai nesvarbu. Dabar aš jų (jakobinų) atsikračiau". Rojalistai, tiesiogiai prisidėję prie pasikėsinimo, buvo nužudyti, daugelis, kaip ir jakobinai, ištremti.

Vis dėlto Bonapartas tuo momentu ant rojalistų nebuvo taip įširdęs, kaip ant niekuo dėtų jakobinų. Ir čia svarbu anaiptol ne Napoleono psichologija, ne pirmosiomis savaitėmis po pasikėsinimo ant jakobinų išlietas visas įniršis, kurio neva rojalistams jau nebeužteko, ne, — Na-

poleonas mokėdavo būti žiaurus, visiškai neprarasdamas savitvardos. Priežastis kita — jis užsibrėžė atitraukti nuo Burbonų tuos rojalistus, kurių interesai visiškai sutapo su naująja tvarka Prancūzijoje. Kitaip tariant, tuos rojalistus, kurie pripažins jo, Napoleono, valdžią, jai nuolankiai paklus, tuos jis mielai priims ir atleis jiems visas ankstesnes nuodėmes, o su nesitaikstančiais, būtinai trokštančiais grąžinti Burbonus ir senąją santvarką, bus negailestingai kovojama.

Dar prieš Marengo kautynes pirmasis konsulas įsakė, kad Fušė sudarytų sąrašus tų emigrantų, kuriems galima grįžti į Prancūziją, ir, nepaisant "pragaro mašinos" Sen Nikezo gatvėje, šie sąrašai buvo daromi ir toliau. Pagal pirmuosius sąrašus emigrantų buvo apie 100 tūkst., iš jų apie 52 tūkst. jau grįžo pagal vandemjero 1-osios (1800 metų spalio 20 dienos) amnestiją. Darant vėlesnius sąrašus, paaiškėjo, kad emigrantų beveik pusantro karto daugiau negu anksčiau buvo manyta. Iš 145 tūkst. emigrantų apie 141 tūkst. gavo teisę įvažiuoti į Prancūziją; atvykę jie patekdavo policijos priežiūron. Tik 3373 emigrantams įvažiuoti buvo uždrausta. Tačiau Napoleonas tuo nepasitenkino: 1802 metų gegužės mėnesį buvo išleistas nutarimas, pagal kurį emigrantas, prisiekęs ištikimybę naujajai santvarkai, gavo teisę įvažiuoti į Prancūziją. Daugybė emigrantų, skurdusių užsienyje, pasinaudojo šiuo leidimu ir grįžo į Prancūziją.

Pasikėsinimai kuriam laikui liovėsi. Bonapartas dar energingiau griebėsi diplomatinių reikalų. Jis niekada nei iki šiol, nei vėliau nėra taip labai norėjęs taikos su koalicija. To reikėjo ir finansinei padėčiai pataisyti, be to, dauguma Prancūzijos gyventojų tikrai troško, kad kuo greičiau būtų sudaryta taika, kad turėtų atokvėpį įgyvendinti tiek pradėtas, tiek numatomas valstybės reformas.

III

Diplomatijos srityje jis pasirinko sau padėjėją ne mažiau sėkmingai negu politinės žvalgybos srityje: Fušė buvo provokacijų ir šnipinėjimo meistras, o kunigaikštis Taleiranas — tikras diplomatijos meno virtuozas. Tačiau

tiek vienu, tiek kitu atveju pirmojo konsulo padėtis buvo skirtinga: Napoleonas naudojosi Fušė ir jo aparatu, tačiau jį laikė ir vadino šunsnukiu; nepasitikėdamas Fušė, jis turėjo ypatingąją policiją, kuri sekė patį Fušė, tačiau šioje srityje, šiose varžybose įveikti savo ministrą konsulas, žinoma, negalėjo. Su Fušė jokie Napoleonai, jokie Aleksandrai Makedoniečiai nebūtų galėję susidoroti. Jis bematant atpažindavo Napoleono paskirtus seklius. Taigi Napoleonui reikėjo Fušė, reikėjo specifinio jo talento, nes policijos klausimais toli gražu neprilygo savo ministrui, ir to negalėjo nepaisyti. Priešingai, diplomatijos srityje Napoleonas ne tik prilygo Taleiranui, bet kai kuo jį pranoko. Nors Taleiranas buvo labai talentingas užsienio reikalų ministras, vis dėlto pagrindines gaires jam duodavo Napoleonas pats, visas svarbias taikos derybas vesdavo irgi pats, o Taleiranas tik patarinėdavo, įformindavo notas, rengdavo taktinius metodus tikslui pasiekti.

Vienas iš pačių didžiausių Napoleono diplomatinių pasiekimų, be abejonės, buvo tai, kad iš esmės pakeitė santykius su Rusija. Imperatoriui Pavelui, su kuriuo Prancūzija kariavo, jis pranešė, jog norėtų tuojau grąžinti visus rusų belaisvius, kurie liko, sutriuškinus Korsakovo korpusą 1799 metų rudenį, žinoma, nereikalaudamas pasikeisti belaisviais (beje, prancūzų tuomet Rusijoje beveik nebuvo). Tai Pavelą sužavėjo, galutinai šiuo klausimu susitarti į Paryžių jis pasiuntė generolą Sprengporteną.

1800 metų gruodžio viduryje Sprengportenas atvyko į Paryžių. Bonapartas išreiškė karščiausius simpatijos ir pagarbos jausmus imperatoriui Pavelui, pabrėždamas, jog, jo manymu, Rusijos caras pasižymi taurumu ir kilniaširdiškumu. Paaiškėjo, kad pirmasis konsulas ne tik įsakė grąžinti visus rusų belaisvius (apie 6 tūkst. žmonių), bet ir davė nurodymą, kad jiems visiems Prancūzijos iždo lėšomis būtų pasiūta nauja uniforma, duota visa apranga, nauji batai, grąžinti ginklai. Be šios niekada niekieno per karą nepraktikuotos malonės, Bonapartas imperatoriui Pavelui pasiuntė laišką, kuriame bičiuliškai kalbėjo, esą Prancūzija ir Rusija galinti sudaryti taikos sutartį per 24 valandas, jeigu Pavelas atsiusiąs į Paryžių įgaliotinį.

Tai galutinai sužavėjo Pavelą. Būdamas aršus Prancūzijos priešas, jis staiga virto geranoriu ir Bonapartui atsakė iš anksto sutinkąs sudaryti taiką, norėdamas, kaip ir pirmasis konsulas, grąžinti Europai "tylą ir ramybę".

"Jūsų valdovo ir mano — mūsų — pareiga pakeisti Žemės veidą", — pasakė Bonapartas Pavelo pasiuntiniui generolui Sprengportenui.

Po pirmosios sėkmės Napoleonas nutarė su Rusija sudaryti ne tik taikos, bet ir karinės sąjungos sutartį. Sąjungos idėją skatino du sumetimai: pirma, abi valstybės neturėjo dėl ko kivirčytis, antra, būtų galimybė ilgainiui bendromis jėgomis grasinti (per Pietų Rusiją ir Vidurinę Aziją) Anglijai Indijoje. Indija Napoleonui niekada neišėjo iš galvos, pradedant Egipto žygiu ir iki paskutinių viešpatavimo metų. Parengto projekto jis neturėjo nei tada, nei vėliau, tačiau idėja nedavė ramybės. Tik ši idėja 1798 metais nuvedė jį į Egiptą, 1801 metais paskatino netikėtai susidraugauti su Rusijos caru, 1812 metais paragino į žygį Maskvon. Nė vienu atveju tolimi siekiai neturėjo realaus plano, tačiau, kaip dabar matysime, šį kartą buvo imtasi lyg ir kažkokios didelės karinės žvalgybos arba tokios žvalgybos iliuzijos.

Nepaprastai sparčiai plėtojantis imperatoriaus Pavelo draugiškiems santykiams su Bonapartu, taip pat ūmai ėmė stiprėti neapykanta Anglijai, vakarykštei jo sąjungininkei kovojant su Prancūzija. Napoleonas apmąstė — kol kas bendrais bruožais — kombinaciją: kas būtų, jeigu Prancūzijos kariuomenė, jo vadovaujama, žygiuotų į Pietų Rusiją, kur ji susijungtų su Rusijos kariuomene, ir jis abi kariuomenes vestų per Vidurinę Aziją į Indiją. Pavelas ne tik buvo linkęs užpulti Indijoje anglus, bet ir aplenkė Bonapartą. Kazokų atamanas Matvejus Platovas, dėl nežinomų priežasčių Pavelo patupdytas į Petropavlovsko tvirtovę ir jau pusmetį ten sėdintis, staiga buvo nugabentas tiesiai į caro kabinetą. Ten be jokių įžangų jam buvo duotas stulbinantis klausimas, ar jis žinąs kelią į Indiją? Visiškai nieko nesuprasdamas, tačiau suvokęs, jog, neigiamai atsakęs, matyt, tuojau bus nugabentas atgal į tvirtovę, Platovas pasiskubino atsakyti žinąs. Netrukus jis buvo paskirtas Dono kariuomenės vieno iš ke-

turių ešelonų, kuriam beveik visos sudėties buvo įsakyta žygiuoti į Indiją, vadu. Į žygį ištraukė visi keturi ešelonai — 22 500 kareivių. Išžygiavo jie nuo Dono 1801 metų vasario 27 dieną, tačiau nusigavo netoli...

Europoje vis labiau buvo nerimaujama dėl stiprėjančios Prancūzijos valdovo ir Rusijos imperatoriaus draugystės. Sustiprėjus šių dviejų valstybių sąjungai, jiedu įsakinės visam Europos žemynui — taip manė ne tik Napoleonas ir Pavelas, bet ir visi to laiko Europos diplomatai. Visai rimtai buvo nerimaujama ir Anglijoje. Tiesa, Prancūzijos laivynas buvo kur kas silpnesnis už Anglijos, o Rusijos laivynas iš viso menkas, tačiau Bonaparto kėslai Indijos atžvilgiu ir tai, kad kažkokia Rusijos kariuomenė staiga buvo išsiųsta Indijos linkui, Viljamą Pitą, Didžiosios Britanijos pirmąjį ministrą, didžiai jaudino. Visose Europos diplomatų kanceliarijose ir karalių rūmuose su didžiu nerimu buvo laukiama 1801 metų pavasario, kai abu būsimieji galingi sąjungininkai galėtų imtis kokių ryžtingų veiksmų. Tačiau pirmoji pavasario diena, kovo 11-oji, atnešė ką kita.

Kai į Paryžių staiga atėjo žinia, kad Pavelas Michailovo rūmuose pasmaugtas, Bonapartas įtūžo. Žlugo visa, ką jis taip sumaniai ir taip sėkmingai per keletą mėnesių buvo pasiekęs gerindamas santykius su Rusija. "Anglai nepataikė į mane Paryžiuje nivozo 3-iąją ("pragaro mašinos" sprogimo Sen Nikezo gatvėje dieną. — *J. T.*), bet jie pataikė į mane Peterburge!" — šaukė jis. Napoleonas nė kiek neabejojo, kad Pavelo nužudymą organizavo anglai. Sąjunga su Rusija žlugo tą kovo naktį, kai sąmokslininkai įėjo į Pavelo miegamąjį.

Pirmajam konsului teko iš karto ir iš pagrindų pertvarkyti visas savo diplomatijos baterijas. Napoleonas sugebėjo manevruoti ir šiuo klausimu taip pat greit ir sumaniai, kaip manevruodavo su artilerijos baterijomis.

IV

Dabar kryptis turėjo būti pasirinkta kita: ne toliau kariauti su Anglija, o siekti taikos. Su Austrija taikos derybos vyko jau seniai; 1801 metų vasario 9 dieną Aust-

rijos įgaliotinis Kobenclis Liunevilio mieste pasirašė taikos sutartį su Prancūzija. Derybas vedė Juozapas Bonapartas, pirmojo konsulo brolis, ir užsienio reikalų ministras Taleiranas. Tačiau abu vykdė tik Napoleono nurodymus; šis sumaniai pasinaudojo savo netikėtai užsimezgusia draugyste su Pavelu. Austrija galėjo būti užpulta iš rytų ir iš vakarų, todėl turėjo sutikti su viskuo. Po kautynių prie Marengo ir prancūzų pergalės Elzase, kur generolas Moro prie Hohenlindeno nugalėjo austrus, priešintis buvo sunku. Napoleonui pagal Liunevilio taikos sutartį pavyko gauti visa, ką norėjo: galutinai atplėšti nuo Austrijos Belgiją, Liuksemburgą, visas vokiečių valdas kairiajame Reino krante, pripažinti Batavijos respubliką (t. y. Olandiją), pripažinti Helvecijos respubliką (t. y. Šveicariją), pripažinti Cizalpinę ir Ligūrijos respublikas (t. y. Genują ir Lombardiją), kurios visos faktiškai tapo Prancūzijos valdomis. O Pjemontas, kaip buvo, taip ir liko Prancūzijos kariuomenės okupuotas. "Va ji, nelaimingoji sutartis, kurią turėjau būtinai pasirašyti. Ji baisi tiek forma, tiek turiniu", — nusiminęs Kobenclis rašė savo viršininkui Koloredo.

Kobenclis tikrai turėjo pagrindo piktintis, žinodamas, kad Taleiranas per pačias derybas iš Austrijos monarcho spėjo gauti daug dovanų (žinoma, slapta), tačiau nieko nenuveikė Austrijos naudai, nes sutartį nuo pradžios iki pabaigos buvo padiktavęs pats Napoleonas.

Taigi su Austrija kol kas viskas išspręsta. Buvo aišku, jog, turėdama tokių baisių nuostolių, Austrijos imperija lauks palankios progos, kad galėtų pataisyti savo reikalus. Kol kas ji nusiramino.

Vadinasi, tuo momentu, kai Pavelą ištiko mirtis, iš visų didžiųjų valstybių Prancūzija konfliktavo tik su Anglija. Po Pavelo mirties staigiai pakeitęs savo poziciją, Napoleonas užsibrėžė kuo greičiau sudaryti taikos sutartį su anglais.

Anglijai buvo atėjęs sunkus momentas. Šalies prekybos ir pramonės buržuazija tuomet Europos žemyne ekonominiu požiūriu neturėjo varžovų, o XVIII amžiaus paskutiniaisiais dešimtmečiais įvykęs industrijos ir technikos

perversmas galutinai padarė Angliją pagrindine valstybe. Suprantama, Prancūzijos buržuazija buvo pasipiktinusi senojo režimo politika, nes 1786 metų Anglijos ir Prancūzijos prekybos sutartis sudarė sąlygas Anglijos tekstilės ir metalurgijos pramonei užkariauti Prancūzijos vidaus rinką. Visoms Konvento ir Direktorijos priemonėms, ribojančioms anglų prekybą, karštai pritarė Prancūzijos pramonininkai, todėl karas tarp Anglijos ir Prancūzijos revoliucijos metais tiek vienoje, tiek kitoje šalyje buvo laikomas anglų pirklių ir pramonininkų karu su prancūzų pirkliais ir pramonininkais.

Visoms politinėms akcijoms prieš Prancūziją, visoms Europos karinėms koalicijoms vadovavo Viljamas Pitas, Britanijos kabineto pirmasis ministras. Jis gausiai subsidijavo ir Prūsiją, ir Austriją, ir Pjemontą, ir Rusiją, ir vėl Austriją, ir Neapolį, nes aiškiai matė, ką Anglijos ekonomikai ir politikai reiškia vis didėjanti Prancūzijos galybė.

Nei Europos koalicijų subsidijavimas, nei Vandėjos kontrrevoliucionieriams teikiama pagalba — nei laivynas, nei pinigai, nei šaudmenys, nei ginklai — niekas nepadėjo, ir 1801 metais Anglijoje ėmė plisti nuomonė, jog su naujuoju Prancūzijos valdovu geriausia būtų pradėti derybas ir susitarti. Tiesa, šiai nuomonei nė kiek nepritarė pramonininkai ir tie prekybininkai, kurie išnaudojo ilgame kare užgrobtas Prancūzijos ir Olandijos kolonijas. Tačiau pirkliai, turintys ryšių su Europos prekyba, norėjo taikos; Anglijos darbininkų klasė tuo momentu buvo labai pasipiktinusi dėl išnaudojimo, gyvenimo pusbadžiu; darbininkai savo pyktį išliedavo ne tik laužydami mašinas, bet kartais ir defetistinėmis nuotaikomis.

Žodžiu, kai Bonapartas pasirašė su Austrija labai naudingą taikos sutartį, pagal kurią jam buvo atiduota daugybė Vokietijos ir Italijos žemių, kai po Pavelo mirties jis sudarė taiką su Pavelo įpėdiniu Aleksandru, kai pasiūlė taikytis su Anglija, laikinai sutrikusios dėl žlugusių vilčių sutriuškinti Prancūziją Anglijos valdančiosios sferos nutarė pradėti šias derybas. Viljamas Pitas atsistatydino kaip tik prieš Pavelo nužudymą, jo vieton atėję manė, jog galima susitaikyti. Kabinetui ėmė vadovauti

Adingtonas, o užsienio reikalų ministru tapo lordas Hoksberis, kuris irgi sutiko sudaryti taiką.

Taikos derybos vyko Amjene. Čia 1802 metų kovo 26 dieną ir buvo pasirašyta taikos sutartis. Anglija grąžino Prancūzijai ir jos vasalams (Olandijai ir Ispanijai) visas kolonijas, kurias buvo užgrobusi per devynerius metus trukusį karą, išskyrus Ceiloną ir Trinidadą. Malta turėjo būti grąžinta Maltos riteriams. Anglija įsipareigojo evakuoti visus per karą užimtus punktus Adrijos ir Viduržemio jūrose. Prancūzija įsipareigojo evakuoti Egiptą, išvesti kariuomenę iš Romos, grąžinti ją ir kitas valdas Romos popiežiui. Tokios buvo pagrindinės sąlygos. Tačiau svarbiausias dalykas visai kas kita. Argi dėl to Anglijos valdančioji aristokratija ir buržuazija devynerius metus savo ir svetimoms kariuomenėms eikvojo milijonus, siuntė savo laivyną?

Anglijos valdančiosioms sferoms skaudžiausia buvo tai, kad joms nepavyko iš Bonaparto letenų išplėšti nė vienos jo užkariautos Europos šalies. Italija, Belgija ir Olandija, Reino kairysis krantas ir Pjemontas taip ir liko jo valdomi, visa Vakarų Vokietija nuo dabar buvo bejėgis jo grobis. Visos šios užkariautos arba kol kas dar nevisiškai užkariautos šalys, patekdamos tiesioginėn arba netiesioginėn Bonaparto valdžion, tiek Anglijos fabrikantų, tiek Anglijos kolonijų produktams realizuoti, importuoti pasidarydavo neprieinamos. Anglijos įgaliotiniams Amjene, nors ir kaip šie stengėsi, nepavyko nieko padaryti, kad būtų parengta Anglijai bent kiek naudinga prekybos sutartis. Apie turtingą Prancūzijos vidaus rinką, žinoma, nebuvo galima nė svajoti: ji anglų importui kaip buvo aklinai uždaryta dar iki Bonaparto, taip ir liko. Be viso to, grynai kariniu, grynai politiniu požiūriu Anglija nebuvo saugi nuo prancūzų užpuolimo. Kol Bonapartas viešpatavo Belgijoje ir Olandijoje, jis sakė: "Antverpenas — tai pistoletas, atstatytas į Anglijos krūtinę".

Amjeno taika negalėjo būti labai ilga, Anglija dar nesijautė tokia nugalėta. Tačiau tuo momentu, kai Paryžiuje ir provincijoje sužinojo, kad pasirašyta taikos sutartis su Anglija, visi buvo labai patenkinti. Atrodė, jog

pats grėsmingiausias, pats turtingiausias, pats atkakliausias ir nesutaikomiausias priešas prisipažino nugalėtas, savo parašu patvirtino visus Bonaparto iškovojimus. Pasibaigė ilgas, sunkus karas su Europa, pasibaigė pergale visuose frontuose.

V

Valdant Napoleonui, Prancūzijai ir Europai neilgai buvo lemta džiaugtis taika. Tačiau per šiuos dvejus metus — nuo 1801 metų pavasario, kai buvo susitaikyta su Austrija, iki 1803 metų pavasario, kai po trumpos Amjeno taikos vėl prasidėjo karas su Anglija, — Napoleonas energingai tvarkė šalies valdymą ir įstatymų leidybą. Dabar jis galėjo sistemingai studijuoti tuos įstatymų leidybos veikalus, kuriuos iki šiol turėjo noromis nenoromis atidėlioti į šalį; tiesa, pirmasis konsulas buvo pradėjęs juos nagrinėti tuoj po Marengo, tačiau tada pirmiausia reikėjo sudaryti taikos sutartį su Austrija ir Anglija, sureguliuoti santykius su imperatorium Pavelu, kad galėtų svajoti apie naujus sunkius žygius.

Atėjo laikas, kai Napoleonas galėjo kelti, svarstyti, išspręsti daugelį labai svarbių administracijos, finansų, ekonomikos, civilinės ir baudžiamosios teisės klausimų. Jo darbas sprendžiant tas valstybės problemas, kurių jis deja, nesuvokė, buvo toks. Bonapartas pirmininkaudavo valstybės tarybos posėdžiuose, klausydavo ministrų pranešimų, įsakydavo, kad atvyktų tie, kurie patys rengdavo tuos pranešimus, ir smulkiai išsiklausinėdavo visa, kas atrodė neaišku.

Labiausiai Napoleonas mėgdavo kalbėtis su specialistais ir iš jų mokytis. "Kai pakliūvate į nepažįstamą miestą, — mokė jis savo posūnį Eugenijų Boharnė, vėliau Italijos vicekaralių, — nenuobodžiaujate, bet tyrinėjate šį miestą: ką žinote, gal teks jį jums kada nors užimti?" Šie žodžiai nusako patį Napoleoną: kaupti žinias, kad galima būtų jas vėliau panaudoti. Jis stebino anglų kapitonus, kalbėdamas ne tik apie Prancūzijos, bet ir apie Anglijos laivų įrangą, apie ten naudojamus lynus.

Kaip matysime, ekonomikai, kitaip sakant, kapitalistinės gamybos raidai, Napoleonas skyrė didžiulę reikšmę. Per 2—3 metus jis taip išnagrinėjo prekybos bei pramonės, gamybos ir realizavimo, tarifų ir muitų, jūrų ir sausumos transporto klausimus, jog žinojo, kodėl atpigo ar pabrango Liono aksomas, ne blogiau už Liono pirklius, galėdavo demaskuoti milžiniškos imperijos pakraštyje plentą tiesiantį rangovą, savo valdingu žodžiu ne tik išspręsdavo pasienio ginčą arba padarydavo galą atskirų Vokietijos valstybių ir kunigaikščių žemės rėžių painiavai, bet ir *istoriškai* savo sprendimą pagrįsdavo.

Napoleonas išklausydavo visų, iš kurių galėjo tikėtis protingo žodžio, bet spręsdavo pats. "Laimėjo mūšį ne tas, kuris davė gerą patarimą, o tas, kuris ėmėsi atsakomybės jį įgyvendinti ir įsakė vykdyti", — sakydavo jis. Iš daugybės nuomonių, kurias išklauso vyriausiasis vadas, dažnai gali pasitaikyti ir viena teisinga, bet reikia sugebėti ją atrinkti ir panaudoti. Lygiai tas pat pasakytina ir dėl įstatymų reformos, dėl vidaus politikos. Tačiau pats įsakymas tėra tik darbo pradžia. Napoleonas buvo tos nuomonės, jog tikrinti, ar įsakymai įvykdyti, ne mažiau svarbus valstybės valdymo dalykas. Jis buvo įsitikinęs, jog ministro pareiga kuo smulkiau ištirti ir nustatyti, kas kaltas dėl įsakymo neįvykdymo arba dėl nerūpestingo arba uždelsto vykdymo. Napoleono laikais biurokratinė tarnyba buvo labai sunki. Tekdavo vėlai gulti, anksti kelti, — prisimindavo tada tarnavusieji seni valdininkai. Vyriausybei svarbu išspausti iš žmogaus visa, ką jis gali; o jeigu toks "išsunktas" žmogus netrukus nusibaigs — valstybė dėl to nenukentės. Napoleonas atvirai sakydavo: "Neleisti žmonėms pasenti — tai didis gebėjimas valdyti" *(ne pas laisser vieillir les hommes!)*. Jis stengėsi tarnybos aparatui mokėti geras algas, bet užtat sunkdavo iš žmonių viską, ką tik galėdavo. Pats be paliovos dirbdamas beveik ištisas paras, miegodamas po keletą valandų, po 15 minučių skirdamas pietums ir pusryčiams, — Napoleonas nemanė, jog reikia būti nuolaidesniam kitiems negu sau. Ir kaip kareivius ir karininkus, baugindamas teismu, bausmėmis, atleidimu, Napoleonas versdavo valdininkus sėdėti prie darbo be jokio saiko. Senis Tremo-

kas, ilgai vilkęs sunkią tarnybos naštą kaip kanceliarijos valdininkas, paskui valstybės tarybos auditorius, prisimindavo, esą Napoleonas "skatino žmonių pasiaukojimą darbui familiarumu, pasitaikius progai, su paprastais žmonėmis elgdavosi kaip su lygiais"; tai "sukeldavo tokį pat entuziazmą kaip ir kariuomenėje. Žmonės išsekdavo darbe lygiai taip pat, kaip ir kariai mūšio lauke". Civilinėje, kaip ir karinėje, tarnyboje tarnautojai darydavo viską, kad nusipelnytų ordiną arba valdovo malonią šypseną.

Po Amjeno taikos sutarties įvyko paskubomis surengtas plebiscitas. Remiantis šiuo "visos liaudies sprendimu", 1802 metų rugpjūčio 2 dieną Napoleonas Bonapartas buvo paskelbtas Prancūzijos respublikos "konsulu iki gyvos galvos". Už tai balsavo 3 568 885 žmonės, prieš — 8374. Buvo aišku, jog Prancūzija virto absoliučia monarchija, ir jeigu ne šiandien, tai rytoj pirmasis konsulas bus paskelbtas karaliumi arba imperatoriumi. Ir šį savo būsimąjį sostą, kaip ir jau esamą, Napoleonas norėjo sutvirtinti miesto bei kaimo stambiosios buržuazijos užnugariu: pirkliais, pramonininkais, dvarininkais, žemvaldžiais. Naujoji santvarka turėjo būti pagrįsta neribota nuosavybės teise. Visiems laikams panaikinama visa, kas primintų bajorus, dvarininkus senjorus turėjus senas feodalų teises į žemę, kurią jie arba jų protėviai kadaise valdė, tačiau visiems laikams ir galutinai įtvirtinama per revoliuciją pirktų (iš emigrantų, bažnyčių bei vienuolynų konfiskuotų) žemių savininkų nuosavybės teisė, įtvirtinama tiems, kurie šiuo momentu jas valdo.

Prekybos ir pramonės įmonių savininkams buvo suteikta neribota teisė su tarnautojais ir darbininkais sudaryti "savanoriškas sutartis" (kitaip sakant, kapitalas galėjo laisvai išnaudoti darbą), be to, darbininkai neteko teisės ir galimumo kolektyviai kovoti su išnaudojimu; Prancūzijos pirkliai ir pramonininkai buvo tikri, jog Napoleono vyriausybė įstengs atriboti Prancūzijos vidaus rinką nuo užsienio konkurencijos, o dalį Europos, jei pasiseks, ir visą, pavers Prancūzijos prekybos ir pramonės kapitalo išnaudojamu objektu. Napoleonas buvo įsitikinęs, kad jo sukurta ir įtvirtinta santvarka, taip pat jos vidaus ir užsienio politika privers prekybos ir pramonės

buržuaziją bei savininkiškąją valstietiją nesipiktinti dėl bet kokios prievartos, atsisakyti pretenzijų veikliai dalyvauti politiniame gyvenime, valdyme ir įstatymų leidyboje, privers paklusti bet kokiai patvaldystei, net tokiai, kurios Liudvikui XIV valdant nebuvo, ryžtis tokioms aukoms, taikstytis su tokiais rekrūtais, kokių pačiais sunkiausiais senojo režimo laikais nebuvo nė girdėję.

VI

Nusprendęs padaryti galą viskam, kas šiek tiek kliudė viešpatauti naujausiems kapitalistiniams santykiams, įsitvirtinti jo paties valdžiai, Napoleonas ne tik amnestavo emigrantus, grąžino jiems net dalį neišparduoto turto, bet ir oficialiai susitaikė su katalikų bažnyčia. Jau dabar, po briumero 18-osios, katalikų kulto apeigos nebebuvo varžomos. Dabar jis leido švęsti sekmadienį, daugelį dvasininkų grąžino iš tremties, daugelį išleido iš kalėjimų, paskui pradėjo su popiežium derybas, kokiomis sąlygomis pirmasis konsulas sutiktų pripažinti katalikybę kaip "prancūzų tautos daugumos religiją" ir pavesti katalikų bažnyčią valstybės globon. Po šių derybų buvo išleistas žinomasis konkordatas, "valstybinės išminties stebuklas", kaip tvirtino buržuazijos istorikai.

Iš tiesų konkordatas reiškė, kad didžiuma pozicijų, kurias revoliucija buvo atkovojusi iš bažnyčios laisvosios minties naudai, jau prarasta. Revoliucija siekė, kad katalikų dvasininkija neturėtų oficialios įtakos Prancūzijos liaudžiai, o Napoleonas vėl viską grąžino kaip buvę. Kodėl jis taip padarė? Atsakymas aiškus ir nekelia jokių abejonių.

Napoleonas nebuvo tikras ateistas, bet pavadinti jį labai abejingu ir gan neryžtingu deistu galima. Iš viso religijos klausimais jis kalbėdavo labai mažai, niekada nesistengdavo pasikliauti tuo, ką deistai laiko aukščiausia būtybe, ir nereikšdavo jokių mistinių nuotaikų. Šiaip ar taip, italų aristokratą grafą Kjaramontį, kuris 1799 metais tapo popiežium Pijum VII, Napoleonas laikė ne apaš-

talo Petro įpėdiniu ir ne dievo vietininku Žemėje, bet klastingu senu italu, kuris, žinoma, būtų mielai rezgęs intrigas Burbonų naudai, būtų stengęsis grąžinti per revoliuciją sekvestruotus bažnyčios turtus. Bet jis bijojo Napoleono, nes beveik visą Italiją buvo užėmę prancūzai, pagaliau po Marengo kautynių Roma ir Romos popiežius taip pat buvo pirmojo konsulo rankose.

Pijus VII paniškai bijojo Napoleono ir laikė jį smurtininku bei grobiku. O Napoleonas netikėjo nė vienu Pijaus VII žodžiu ir laikė jį intrigantu bei melagiu. Jiedu vienas apie kitą taip manė ir pradėdami derybas, ir po jų, ir paskui, iki pat mirties, matyt, nė karto nesudvejodami dėl savo teisumo. Kalta dėl to buvo ne popiežiaus asmenybė. Napoleonas katalikų bažnyčią laikė tokia jėga, kurios nebuvo galima nepaisyti ne tik dėl to, kad ji, būdama priešo stovykloje, galėjo padaryti daug žalos, bet dar labiau dėl to, kad, perėjusi į bičiulių stovyklą, galėjo būti labai naudinga. "Verčiau vis dėlto dvasininkai negu šarlatanai, kaip Kaliostras arba Kantas arba visi šie vokiečių fantazuotojai", — kalbėdavo Napoleonas, statydamas į vieną gretą avantiūristą Kaliostrą ir filosofą Kantą. Jeigu jau žmogaus tokia prigimtis, jog nori tikėti įvairiais stebuklais, mąstė Napoleonas, tai verčiau tegu jis meldžiasi negu filosofuoja. Žmonės skiepijami nuo raupų, kad jais nesusirgtų, — argumentavo Napoleonas. Kitaip tariant, verčiau susitarti su klastinguoju senu grafu Kjaramončiu, kuris pasivadinęs popiežium Pijum VII ir kuriuo kvaili žmonės tiki kaip dievo vietininku Žemėje, verčiau priversti sau tarnauti kartu su Fušė žandarmerija ir policija gausią popiežiaus Pijaus VII "juodąją policiją", negu leisti Burbonams panaudoti gausią vienuolių arba dvasininkų kariauną arba stumti gyventojus į miklių fantazuotojų bei filosofų glėbį ir plėtoti laisvamanybę. To negana, Napoleonas aiškiai suprato, jog ši juodoji katalikiškoji kariauna gali būti labai naudinga neapkenčiamai švietėjiškajai ir revoliucinei ideologijai nuslopinti. Jau 1801 metų liepos mėnesį popiežius ir Napoleonas pasirašė konkordatą, o 1802 metų balandžio 15 dieną įstatymas dėl konkordato ir dėl katalikų bažnyčios Prancūzijoje padėties jau buvo paskelbtas. Jo esmė tokia.

Napoleonas pripažįsta katalikybę kaip "daugumos Prancūzijos piliečių religiją", bet ne valstybės religiją, kaip buvo esant ikirevoliuciniam režimui; jis leidžia laisvai atlikinėti religines apeigas visoje šalyje. Už tai popiežius pasižada niekada nereikalauti, kad būtų grąžintos bažnyčiai per revoliuciją jos konfiskuotos žemės. Vyskupus ir arkivyskupus savo nuožiūra skiria Napoleonas, o jau paskui dvasininką įšventina popiežius; vyskupų skiriami šventikai pradeda eiti pareigas tik vyriausybės patvirtinti. Popiežiaus laiškai, bulės, atsišaukimai, nutarimai gali patekti į Prancūziją tik kiekvienąkart gavus atskirą vyriausybės leidimą. Šis konkordatas gyvavo daugiau kaip 100 metų. Toliau visa vyko taip, kaip buvo numatęs Napoleonas. Netrukus po konkordato priėmimo, jau Imperijos laikais, katalikų dvasininkija visose Prancūzijos mokyklose įvedė privalomą katekizmą, kuriame buvo sakoma: 1) "dievas... imperatorių Napoleoną padarė savo valdžios įrankiu ir savo *pavidalu* Žemėje", 2) "kas priešgyniaus imperatoriui Napoleonui, tas priešgyniaus ir paties viešpaties dievo įvestai tvarkai ir bus amžinai pasmerktas, o priešgyniautojo siela susilauks amžinos pražūties ir pragaro". Šitai vaikai turėdavo mokėti mintinai. Katekizmas skelbė ir daugiau panašių "tiesų". O per šventes iš bažnyčios sakyklos kunigai aiškindavo, kad "šventoji dvasia" kol kas nusprendė persikelti į Napoleoną kaip tik dėl to, kad būtų išnaikinta revoliucinė bevaldystė ir bedievybė; pirmasis konsulas (o paskui imperatorius) nuolat nugalįs visus užsienio priešus dėl to, kad tiesiogiai strategiškai prisideda "šventoji dvasia".

Kaip tik tuomet, kai popiežius tarėsi su Napoleonu, Prancūzijoje buvo įsteigtas Garbės legiono ordinas, kuris tebėra iki šiol. Napoleonas šį dalyką sumanė dar pačioje 1801 metų pradžioje. Jis nusprendė įsteigti pasižymėjimo ženklą už karinius ir civilinius nuopelnus. Ordinas turėjo būti įvairių laipsnių ir skiriamas aukščiausiosios valdžios teikimu.

Beje, nuo Napoleono laikų iki šios dienos liaudies švietimo organizavimo pagrindai beveik nė kiek nepasikeitė. Tiesa, žemųjų mokyklų tada nebuvo, tačiau aukštasis ir vidurinis mokymas iš esmės nepakito.

Visam švietimui vadovauja žinyba, kuri vadinama "Universitetu" *(l'Université),* o šios žinybos galva — vyriausiasis viršininkas — *"Grand-Maître de l'Université"* (dabar taip vadinamas liaudies švietimo ministras). "Universitetas" Napoleono laikais vadovavo aukštajai mokyklai ir licėjams — vidurinei mokyklai. Anuomet buvo steigiamos tik aukštosios specialiosios mokyklos daugiausia technikams, inžinieriams, notarams, teismo administracijos, finansų valdininkams ir t. t. rengti. Drausmė būdavo griežta, visai kaip karinė, egzaminai labai sunkūs. Licėjai buvo įsteigti pirmiausia karininkams rengti. Žmogus, baigęs licėjų ir išlaikęs papildomą egzaminą, būdavo priimamas į specialiąsias aukštąsias karo mokyklas. Į kokią nors civilinę žinybą būdavo priimama baigus licėjų, nereikalaujant toliau mokytis, tačiau, žinoma, tikėtis tokių pat teisių ir tokios karjeros, kaip baigus vieną ar kitą aukštąją mokyklą, tokie žmonės negalėdavo.

Napoleonas mėgdavo girtis, jog globoja mokslus. Jis apvertė malonėmis matematikus, chemikus, astronomus, fizikus, labai palankus buvo egiptologams, nes egiptologijos pradžia buvo susijusi su jo žygiu į Egiptą.

Tačiau jis reikalavo, kad mokslas duotų realių rezultatų, ir mokslinę veiklą vertino iš grynai utilitarinių pozicijų. Mokslas turėjo prisidėti prie "imperijos šlovės" (apie tai rašė Laplasui 1812 metų liepos mėnesį iš Vitebsko). Tada net tokie abstraktūs mokslai, kaip astronomija, gali praversti. Tačiau istorijos mokslų Napoleonas nemėgo ir žiūrėjo į juos nepatikliai. Pavyzdžiui, jis neapkentė Romos istoriko Tacito už tai, kad šis nepagarbiai atsiliepė apie Romos imperatorius. Filosofija, ypač šviečiamoji, jam buvo nepakenčiama "ideologija"; politinę ekonomiją jis laikė šarlatanybe (ypač fiziokratų mokymą); filosofą Kantą taip pat laikė šarlatanu. Napoleono laikais mokslas universitete ir vidurinėje mokykloje buvo griežtai utilitarinės, dažniausiai techninės krypties.

Napoleonas pirmiausia sąmoningai siekė, kad niekas neprisimintų ką tik praėjusios revoliucijos, nepakenčiamos revoliucinės "ideologijos", taip pat istorinių faktų, revoliucijos laikotarpio įvykių.

Buvo draudžiama ne tik apie revoliuciją rašyti, bet netgi ją ir to laikotarpio veikėjus prisiminti. Nebuvo jokio Robespjero, nebuvo Marato, nebuvo Babefo, net Mirabo niekada nebuvo pasaulyje. Kartą 1807 metais Paryžiaus akademijoje kažkas atsitiktinai labai palankiai pakalbėjo apie Mirabo. Napoleonas įširdo ir policijos ministrui parašė: "Mokslo draugijos prezidentui nederėtų kalbėti apie Mirabo". Spaudoje buvo draudžiamas pats žodis "revoliucija". Nuomonės, kad "spaudai valdyti reikia vytinės ir pentinų", Napoleonas, kaip jau minėjome, laikėsi nuo pirmųjų valdymo dienų. Jau praėjus dviem su trupučiu mėnesio po briumero 18-osios, nivozo 27-osios nutarimu Napoleonas, neskelbdamas priežasčių, uždarė 60 laikraščių ir paliko tik 13. Tačiau ir iš tų 13 netrukus liko tik keturi. Keturi laikraščiai labai nedidelio formato (anglai vadino juos nosinėmis) buvo tokio menko turinio, kad juos mažai kas skaitydavo. Napoleonas ne tik nenorėjo, kad, pavyzdžiui, jo spauda *kovotų* su revoliucijos principais, ne, jis stačiai nepageidavo, kad skaitytojai galėtų prisiminti, jog kažkada šie principai buvo paskelbti. Jis, pavyzdžiui, uždraudė įvežti į imperiją tuos vokiečių laikraščius, kuriuose buvo atkakliai kovojama su revoliucine ideologija, kuriuose Napoleonas būdavo giriamas už tai, kad pasmaugė revoliuciją. Napoleonas, drausdamas įvežti šiuos laikraščius, nenorėjo, kad net šitaip jo valdiniai prisimintų revoliuciją. Buvo griežtai uždrausti visi keliautojų vadovai bei topografiniai aprašymai, kur minimi revoliuciniai įvykiai, — tokie (iki Napoleono išleisti) leidiniai, spaustuvėse nuolat darant kratas, būdavo konfiskuojami. Vadovėliuose buvo draudžiama minėti, jog Olandijoje ir Šveicarijoje ("kadaise") yra buvusi respublika, nors Olandijoje Napoleonas ją sunaikino tik 1806 metais.

1810 metais kažkoks Bariuelis-Boverdas surizikavo parašyti knygą "Filosofų ir respublikonų veikla". Autorius tvirtai tikėjo: jeigu pašėlusiai, bjauriausiais žodžiais koneveiks revoliucionierius, jeigu pasiaukojamai saldliežuviaus Napoleonui, tai viskas eis kaip sviestu patepta, ir knyga bus išleista. Tačiau jis klydo: knyga buvo uždraus-

ta ir konfiskuota. "Už jos žadinamus skaudžius prisiminimus", — buvo pasakyta oficialiame rašte.

Napoleono vyriausybė niekada neatleisdavo autoriams "slapto jakobiniškumo", kuris būdavo įžvelgiamas pačiuose netikėčiausiuose dalykuose: pavyzdžiui, jeigu žmogus labai girdavo senovės graiko Aristido moralę arba Katono sąžiningumą, autorius tuojau būdavo įtariamas vien dėl to, kad Atėnai ir Roma buvo respublikos, — kas žino, gal jis nori ką gero pasakyti apie respublikos valdymą?..

Sunkią Napoleono priespaudą kentė ir pavergtų tautų spauda. Dėl menkiausios užuominos galėjo būti ne tik uždarytas laikraštis, konfiskuota knyga, bet ir kilti pavojus autoriui. Knygų pardavėjo Palmos, kuris buvo sušaudytas Niurnberge tik už tai, kad nepasakė, kas Napoleonui nepatikusios brošiūros autorius, pavyzdys parodė, ko gali tikėtis užkariautų šalių autoriai ir leidėjai, bent kiek sielvartaują dėl pavergtos tėvynės.

Spaudos požiūriu Napoleonas laikėsi tokios politikos — kuo ryžtingiausiomis priemonėmis išrauti bet kokius prisiminimus apie revoliucinius įvykius ir principus Prancūzijoje, griežtai persekioti bet kokią užuominą dėl nacionalinio išsivadavimo ir savivaldos užkariautoje Europoje.

VII

Praėjo du mėnesiai po mūšio prie Marengo ir vos kelios savaitės, kai pirmasis konsulas grįžo iš Italijos, o jau 1800 metų rugpjūčio 12 dieną buvo sudaryta komisija civilinės teisės kodeksui parengti. Kodeksas turėjo tapti Prancūzijos ir jos užkariautų žemių viso juridinio gyvenimo kertiniu akmeniu. Darbas buvo neapsakomai sunkus, dėl to Napoleonas šią komisiją sudarė tik iš keturių žmonių: jis nepakentė didelių komisijų, ilgų kalbų, daugybės posėdžių. Visi keturi buvo labai žymūs juristai.

Šis kodeksas vėliau buvo pavadintas "Napoleono kodeksu", patvirtintas 1852 metų dekretu ir iki šiol oficialiai nėra atšauktas ir tebevadinamas "civiliniu kodeksu". Napoleono kodeksas, įstatymų leidėjo sumanymu, turėjo

teisiškai įforminti ir įtvirtinti buržuazijos pergalę prieš feodalinę santvarką ir garantuoti tvirtas privatinės nuosavybės pozicijas, buržuazinės nuosavybės principą apsaugoti tiek nuo feodalų, nenorinčių gulti į karstą, tiek nuo proletarų, trokštančių sutraukyti savo grandines.

Napoleonas laikėsi tos nuomonės: revoliucija Prancūzijoje įvyko ne dėl to, kad Prancūzija troško laisvės, bet dėl to, kad norėjo lygybės. Lygybė, jo supratimu, tai — įstatymo garantuojamos vienodos pilietinės teisės, bet ne socialinės-ekonominės piliečių egzistavimo sąlygos, todėl savo kodeksu ir nusprendė tvirtai garantuoti pilietinių teisių lygybę. "Laisvė buvo tik dingstis" *(la liberté n'a été qu'un prétexte)*, sakė jis apie revoliuciją. Ir panaikinęs politinę laisvę, įtvirtino ir kodifikavo "lygybę", kaip pats ją suprato.

Aiškumo, konsekventumo, buržuazinės valstybės interesų gynimo logiškumo požiūriu Napoleono kodeksas iš tikrųjų galbūt vertas tų pagyrų, kurių nepašykštėdavo (ir nepašykšti) kapitalistinių šalių buržuazinė teisinė literatūra. Vis dėlto niekas, net būdamas kone bešališkas, neneigs, jog šis įstatymų rinkinys buvo žingsnis atgal palyginti su Prancūzijos buržuazinės revoliucijos įstatymais. Žinoma, palyginti su visame Europos žemyne viešpatavusiais kodeksais, tai buvo pažangus žingsnis. Tačiau daug revoliucijos iškovojimų vėl buvo prarasta.

Vyro atžvilgiu moteris vėl tapo beteise, o palyginti su broliais jos paveldėjimo teisė gerokai apribota. Visiškai panaikinti humaniški revoliucijos įstatymai, kurie nesantuokinius vaikus pripažino lygiateisiais su santuokiniais. Vėl buvo atgaivinta vadinamoji "pilietinė mirtis". Šią žiaurią bausmę tiek katorgininkams, tiek kitiems nuteistiesiems už itin sunkius nusikaltimus revoliucija irgi buvo panaikinusi. Napoleonas padėjo kurti naują visuomenę, atsižvelgdamas į tai, ko būtinai reikėjo, kad stambioji buržuazija turėtų visas sąlygas labai plačiai, nekliudomai ekonominei veiklai, atmesdamas visas tendencijas, kurios išreiškė smulkiosios buržuazijos demokratinius siekimus. Gali kilti klausimas: nejaugi rengiant šį civilinių įstatymų rinkinį niekas nemėgino protestuoti, nesistengė naujuosiuose įstatymuose išsaugoti ankstesnius

revoliucinius užmojus? Mėgino. Kai kodeksas pateko į "įstatymų leidybos įstaigas", vienas kitas Tribunato narys nedrąsiai paprieštaravo, tačiau ši silpna opozicija nič-nieko nepasiekė.

Šie prieštaravimai buvo išspręsti labai lengvai: Bonapartas pašalino iš Tribunato visus narius, palikęs 50 pačių tyliausių ir iškart nutaręs, jog nuo dabar Tribunate niekada nebus daugiau kaip 50 žmonių. Po šios konstitucinės "reformos" viskas ėjo kaip iš pypkės. 1803 metų kovo mėnesį Napoleono kodeksas, jau svarstytas valstybės taryboje, pateko į Įstatymų leidimo korpusą, kuris net teisės neturėjo debatuoti, tik tylomis priiminėjo straipsnį po straipsnio. Po metų kodeksas, Napoleono pasirašytas, tapo pagrindiniu įstatymu ir Prancūzijos jurisprudencijos pagrindu. Prancūzijos stambioji buržuazija gavo tai, ko norėjo, nes dabar sakyti, kad po briumero 18-osios Prancūzijoje vyksta revoliucija, niekaip nebuvo galima. Tačiau nė vienas istorikas neturi teisės pamiršti, kad šis civilinis kodeksas Napoleono užkariautoms Europos šalims turėjo didžiulę pažangią reikšmę.

Į kodeksą ilgainiui buvo įtraukti ir tie įstatymai, kuriais Napoleonas ramdė darbininkų klasę dar kiečiau negu anksčiau. Ne tik visiškai tebegaliojo 1791 metų Le Šapeljė įstatymas, pagal kurį net patys ramiausi streikai, net paprasčiausias išėjimas iš darbo susitarus su draugais būdavo prilyginamas nusikaltimui; be to, buvo įsteigtos "darbininkų knygelės", be kurių darbininko niekur nepriimdavo. Į knygeles ankstesnis šeimininkas įrašydavo darbininko atestavimą, nurodydavo, dėl kokių priežasčių jį atleido. Nesunku įsivaizduoti, kaip šeimininkai piktnaudžiaudavo, šitaip lengvai galėdami atimti darbininko uždarbį ir duonos kąsnį.

Napoleono įsakymu parengtas specialus prekybos kodeksas bendrą civilinių įstatymų sąvadą papildė daugeliu nutarimų, reguliuojančių ir teisiškai garantuojančių prekybinius sandėrius, biržos ir bankų veiklą, vekselių ir notarinę teisę. Galiausiai buvo išleistas baudžiamasis kodeksas, ir pagrindiniai šio pobūdžio darbai buvo užbaigti. Napoleonas paliko mirties bausmę, vėl įvedė už kai kuriuos nusikaltimus kūno bausmes rimbais, taip pat žymė-

jimą įkaitinta geležimi, už visus nusikaltimus, pažeidžiančius privatinę nuosavybę, paskyrė labai griežtas bausmes. Jo baudžiamieji įstatymai, be abejonės, buvo žingsnis atgal palyginti su revoliucijos epochos įstatymais.

Visa ši didžiulė įstatyminė veikla dar nebuvo visiškai baigta, kai jau 1803 metų kovo mėnesį vėl prasidėjo karas su Anglija. Napoleonas vėl išsitraukė kardą, kurio jau daugiau į makštį nebesuleido iki pat savo ilgos ir kruvinos epopėjos pabaigos.

VII skyrius

NAUJO KARO SU ANGLIJA PRADŽIA IR NAPOLEONO KARŪNAVIMAS

1803—1804 metai

I

Po trumpos pertraukos vėl prasidėjo baisus karas: priešai aiškiai suvokė, koks jis bus sunkus. Prieš Napoleoną, kuris savo rankose turėjo Prancūziją, didumą Italijos ir Vakarų Vokietijos, visą Belgiją ir Olandiją, stovėjo tokios pat didžiulės pajėgos. Napoleonui visą gyvenimą teko kariauti su ekonomiškai atsilikusių pusiau feodalinių monarchijų koalicijomis, bet joms vadovavo ekonomiškai stipri, tuometiniame kapitalistiniame pasaulyje pirmaujanti valstybė. Napoleono karai išreiškė ne tik Prancūzijos buržuazinės valstybės siekį savo interesams pajungti senas, ekonomiškai atsilikusias feodalinio absoliutizmo valstybes. Šie begaliniai karai buvo ir grumtynės tarp Prancūzijos, ką tik stojusios į pramoninio kapitalizmo raidos kelią, ir Anglijos, pradėjusios žengti šiuo keliu kur kas anksčiau ir jau pasiekusios šiokių tokių rezultatų.

Dabar vertėtų kelis žodžius pasakyti apie Napoleono karų pobūdį, kuris labai skyrėsi nuo Prancūzijos revoliu-

cijos karų. Nagrinėdamas šį klausimą, V. Leninas rašė: "Nacionalinis karas *gali* virsti imperialistiniu ir *atvirkščiai.* Pavyzdžiui, Didžiosios Prancūzijos revoliucijos karai prasidėjo kaip nacionaliniai ir buvo tokie. Šie karai buvo revoliuciniai, gynė Didžiąją revoliuciją nuo kontrrevoliucinių monarchijų koalicijos. O kai Napoleonas sukūrė Prancūzijos imperiją, pavergdamas daugybę seniai susikūrusių, stambių, gyvybingų, nacionalinių Europos valstybių, tada iš nacionalinių Prancūzijos karų kilo imperialistiniai, sukėlę savo ruožtu nacionalinio išsivadavimo karus *prieš* Napoleono imperializmą" [3]. Imperializmu Leninas laiko svetimų žemių plėšimą apskritai, imperialistiniu karu — "grobuonių karą dėl šio grobio pasidalijimo", jau kita proga liesdamas Napoleono epochą.

Atkakliai, nesutaikomai kovodama su augančiu varžovu, Prancūzijos kapitalizmu, Anglijos buržuazija disponavo ir tobula technika, ir didžiuliu kapitalu, ir produktyviai išnaudojamomis kolonijomis, ir plačiais prekybos ryšiais visame Žemės rutulyje. Šioje kovoje Anglija ilgai ir sėkmingai naudojosi ekonomiškai atsilikusių pusiau feodalinių monarchijų paslaugomis bei pagalba ir savo lėšomis ginklavo šių monarchijų kariuomenes. Viljamas Pitas jaunesnysis, duodamas milijonines subsidijas Rusijai, Austrijai ar Prūsijai, kad pakeltų jas prieš Prancūzijos revoliuciją ar Napoleoną, elgėsi lygiai taip pat, kaip prieš 40 metų elgėsi jo tėvas Viljamas Pitas vyresnysis, kuris subsidijavo irokėzus bei įvairias indėnų gentis, kad šios kiltų į kovą prieš prancūzus Kanadoje. Žinoma, skyrėsi tik mastai ir užmojai.

Kodėl 1802 metų kovo mėnesį sudaryta Amjeno taikos sutartis truko tik vienerius metus? Dėl to, kad, atlėgus džiugesiui dėl alinančio karo pabaigos, Anglijos buržuazija ir kaimo aristokratija suvokė: karą jie pralaimėjo, o Bonapartas laimėjo. Bonapartas ne tik neįsileisdavo Anglijos prekių į pavaldžias milžiniškas rinkas, bet, turėdamas savo rankose Belgiją ir Olandiją, galėjo kiekvienu momentu tiesiogiai grasinti Anglijai, o svarbiausia, 1802 metais jis buvo toks stiprus, jog galėjo, niekieno ne-

3 Leninas V. I. Raštai, t. 22, p. 293.

kliudomas, tiesiog priversti sudaryti su juo "sąjungą" daugelį kol kas neva dar "nepriklausomų" šalių. Jau sudarydamas Amjeno taikos sutartį, jis buvo kur kas grėsmingesnis ir pavojingesnis negu Liudvikas XIV, būdamas savo galybės viršūnėje, nes visi Liudviko XIV aneksavimai Vakarų Pareinyje buvo vaikų žaidimas, palyginti su tuo, kaip Bonapartas tvarkėsi... toje pačioje Vakarų Vokietijoje. O Prancūzijos kariniam diktatoriui įsitvirtinus Europos žemyne, galėjai tikėtis, jog Anglija bus tiesiogiai užpulta.

Napoleonas labai sumaniai pasinaudojo trumpa Amjeno taikos sutartimi, kad nuslopintų negrų sukilimą San Domingo saloje, kur dar Direktorijos laikais buvo įsitvirtinęs žymus negrų vadas Tusenas-Luvertiuras. Jis formaliai pripažino Prancūziją, bet salą valdė savarankiškai.

Kolonijų požiūriu Napoleonas elgėsi taip pat, kaip Prancūzijos plantatoriai, kurie dar revoliucinio Konvento laikais nenorėjo savo kolonijose paleisti vergų. Napoleonas, pagal Amjeno taikos sutartį atgavęs Anglijos prieš tai užgrobtas Prancūzijos kolonijas (San Domingą, Mažąsias Antilų salas, Maskarenų salas, Gvianą), neatkurdamas ankstesnės vergovės ten, kur ji buvo panaikinta, patvirtino vergvaldystės įstatymus ten, kur anglai, laikinai užgrobę teritoriją, jų nebuvo dar panaikinę. Tuseno-Luvertiuro sukilimui nuslopinti Napoleonas 1802 metais išrengė ištisą laivyną su 10 tūkst. kariuomene. Tusenas-Luvertiuras buvo klastingai įviliotas į prancūzų stovyklą, 1802 metų birželio 7 dieną suimtas ir išsiųstas į Prancūziją. Kai tik negrų išsivadavimo kovos didvyris buvo atgabentas į Prancūziją, Napoleonas įsakė jį uždaryti į vienutę Žu tvirtovėje. Dėl atšiauraus klimato ir griežto režimo: neleidžiant pasimatyti su giminėmis, uždraudus pasivaikščioti, labai žiauriai elgiantis, Tusenas-Luvertiuras po dešimties mėnesių mirė.

Napoleonas turėjo plačių kolonijinės politikos planų, kurių dėl 1803 metų pavasarį prasidėjusio karo su Anglija teko atsisakyti. Negalėdamas savo rankose išlaikyti tolimųjų valdų prie Misisipės, Napoleonas buvo priverstas 1802 metų balandžio 30 dieną Jungtinėms Valstijoms parduoti visą likusią Luizianos dalį.

Ta (didžiuma) dalis anglų buržuazijos, kuri 1803 metų pavasarį visu balsu reikalavo nutraukti Amjeno taikos sutartį, be kita ko, norėjo sukliudyti Napoleonui išlaikyti senas Prancūzijos kolonijas ir neleisti įgyti naujų.

Tačiau Amjeno taika ėmė irti ne tik Anglijoje, bet ir Prancūzijoje. Napoleonas manė, jog, sudarydami šią sutartį, anglai ateityje nebesikiš į Europos reikalus ir galutinai pripažins jo viešpatavimą žemyne, bet staiga paaiškėjo, kad Anglija nė nemano abejingai žiūrėti į Bonaparto veiklą Europoje.

Prasidėjo sudėtingos diplomatinės derybos. Abi šalys nenorėjo ir negalėjo nusileisti viena kitai ir abi tai puikiai suprato. Jau pačioje 1803 metų pradžioje derybos ėmė krypti tokia linkme, jog reikėjo tikėtis greit jas nutruksiant. Tokios baigties buvo tikimasi ir Londone, ir Paryžiuje. Tačiau Anglijos ministrai ne visi buvo įsitikinę, kad šalis visiškai pasirengusi labai pavojingam karui ir dar be sąjungininkų, — Prancūzija tuo momentu buvo sudariusi taikos sutartis su visomis valstybėmis. Savo ruožtu Bonapartas žinojo, kad Paryžiaus ir Liono prekybininkai ir prabangos dalykų gamintojai užversti puikiais anglų komerciniais pasiūlymais bei užsakymais, kad pirmaisiais mėnesiais po Amjeno taikos sutarties atgijo prekyba — iš Anglijos atvyko 15 tūkst. turtingų turistų; Napoleonas taip pat žinojo, kad ir dabar, taikos metu, gali uždaryti Anglijos prekių rinką Prancūzijoje, dėl to karas su Anglija Prancūzijos pramonininkams šiuo požiūriu nieko gero neduotų. Tiesa, vykstant karui, šią prekybos apribojimų sistemą galima būtų sustiprinti ir išplėtoti daugelyje šalių, — to Napoleonas labai tikėjosi. Tačiau jis vis dėlto dvejojo.

Pagaliau per Anglijos ambasadoriaus audienciją Tiuilri rūmuose Napoleonas suvaidino garsiąją įtūžio sceną, suvaidino kaip paskutinį bandymą, paskutinį mėginimą įbauginti Angliją, suvaidino taip, kad galutinai pastūmėjo abi valstybes į karą.

Čia, beje, reikėtų keletą žodžių pasakyti apie šią Napoleonui būdingą savybę, kuri labai dažnai ir daugelį yra suklaidinusi. Be abejonės, ši išdidi, niūri, ūmi, beveik viską pasaulyje niekinanti asmenybė buvo linkusi pašė-

lusiai įširsti. Nors apskritai Napoleonas puikiai valdydavosi. Jis net garsiajam aktoriui tragikui Talmai, iš kurio pats daug ko išmoko ir kuriam buvo palankus, yra nurodęs, kaip tragikai teatro scenoje nenatūraliai vaidina norėdami atkurti stiprius jausmus: "Talma, jūs kartais ateinate pas mane į rūmus rytą. Čia jūs galite išvysti princesių, netekusių mylimojo, valdovų, netekusių savo valstybių, buvusių karalių, kuriems karai atėmė garbingą titulą, žymių generolų, kurie tikisi įgyti valdžią arba maldauja sau valdžios. Mane supa apviltas garbės troškimas, karšta konkurencija, mane supa katastrofos, širdies gilumoje slypintis sielvartas, skausmas, kurio nesulaikysi. Žinoma, visa tai tragedija; mano rūmai kupini tragedijos, ir aš pats, žinoma, tragiškiausia mūsų laikų asmenybė. Ką gi, nejau mes keliame aukštyn rankas? Argi mes tyrinėjame savo mostus? Argi pučiamės? Argi dedamės esą didingi? Argi mes bliauname? Ne, ar ne tiesa? Mes kalbame atvirai, kaip kalba kiekvienas, pagautas intereso arba įkarščio. Taip darydavo ir tie, kurie prieš mane buvo užėmę pasaulio areną ir taip pat vaidindavo sosto tragedijas. Tai pavyzdžiai, dėl kurių verta pamąstyti".

Napoleonas beveik visada būdavo santūrus. Tik vienintelę aistrą — pyktį — jis ne visada įstengdavo pažaboti. Šie šuorai būdavo ūmūs ir baisūs. Pykčio pagautas jis būdavo iš tikrųjų klaikus net patiems tvirčiausiems ir drąsiausiems. Tačiau Napoleonui tam tikrais sumetimais kartais tekdavo suvaidinti įpykusį, ir vaidindavo taip teatrališkai talentingai, taip nepaprastai subtiliai apsimesdamas, kad tik gerai jį pažįstantys atspėdavo veidmainystę, bet ne visada, — dažnai ir jie suklysdavo.

Paskirtas Anglijos ambasadoriumi Prancūzijoje Vitvortas jau iš pat pradžių netikėjo, jog galima taikiai gyventi su Bonapartu, ir ne dėl to, kad Prancūzija jau pernelyg daug laimėjo iš Amjeno taikos, bet dėl to, kad po šios sutarties pasirašymo pirmasis konsulas kaimyninėse Europos valstybėse ėmė tvarkytis taip, tarytum jos jau būtų jo valdžioje. Pavyzdžiui, 1802 metų rudenį Šveicarijai jis pranešė norįs ten įvesti naują santvarką ir pasodinti "Prancūzijai draugišką vyriausybę". Mat Šveicarija esanti tarp Prancūzijos ir Italijos, kuri pavaldi

Prancūzijai, o kad ši geografinė padėtis būtų "nenuginčijama", prie Šveicarijos sienos pasiuntė generolą Nėjų su 30 tūkst. kareivių. Šveicarija nusileido ir tapo besąlygiškai paklusni. Beveik tuo pačiu metu Napoleonas formaliai ir galutinai paskelbė, kad Pjemonto karalystė prijungta prie Prancūzijos. Vakarų Vokietijos smulkūs valdovai ir kunigaikščiai, 1801 metais sudarius Liunevilio taikos sutartį, praradę viltį pasikliauti Austrija, drebėjo prieš Napoleoną, o šis su jais elgėsi, tikra žodžio prasme, kaip su savo liokajais. Galiausiai ir Olandija atsidūrė jo tvirtose rankose; buvo aišku, kad ji jau niekada neištruks.

Anglija su visu tuo susitaikyti nenorėjo ir negalėjo. Jau per pirmąją didelę audienciją, 1803 metų vasario 18 dieną, susierzinęs Napoleonas vis grasino. Akcentuodamas savo galybę, jis baugino: girdi, jeigu Anglija išdrįs pradėti karą, tai pati žus, kad veltui Anglija tikisi sąjungininkų paramos, nes Austrijos, kaip didžiosios valstybės, "jau nebėra". Jis kalbėjo tokiu tonu ir taip šaukė, kad Vitvortas savo viršininkui, užsienio reikalų ministrui lordui Hoksberiui rašė: "Man atrodė, jog girdžiu veikiau kažkokį dragūnų kapitoną, bet ne vienos iš galingiausių Europos valstybių vadovą". Idėja įbauginti Angliją ir tuo išvengti karo, kad galėtų toliau šeimininkauti Europoje, vis nedavė Napoleonui ramybės. Bet dalgis atsitrenkė į akmenį. Anglijos buržuazija bei aristokratija, dėl daugelio dalykų jau tada būdamos skirtingos nuomonės, vienu klausimu sutarė: neleisti, kad Europa pasidarytų pavaldi diktatoriui Napoleonui. Jis grasino pašauksiąs pusę milijono kariuomenės. Atsakydama į jo grasinimą, Anglijos vyriausybė dar labiau sustiprino laivyną ir plačiai rengėsi karui.

Kovo 13-ąją buvo suvaidinta paskutinė scena. "Taigi jūs norite kariauti... Jūs norite kariauti dar 15 metų, ir jūs priversite mane tai daryti." Jis reikalavo grąžinti Maltą, kurią Anglija buvo užgrobusi dar prieš pasirašant Amjeno taikos sutartį ir buvo pasižadėjusi grąžinti, bet neskubėjo vykdyti ta dingstimi, kad Bonaparto veiksmai neatitiko taikos sutarties. "Anglai nori karo, — labai garsiai paskelbė jis, — bet jeigu jie pirmieji išsitrauks špagą,

tai tegul žino, kad aš paskutinis įsikišiu špagą į makštį... Jeigu jūs norite ginkluotis, aš taip pat ginkluosiuos; jeigu jūs norite grumtis, aš taip pat grumsiuos. Jūs galbūt nužudysite Prancūziją, bet įbauginti jos jūs neįbauginsite... Vargas tiems, kurie neįvykdys sąlygų!.. Malta arba karas!" — įširdęs sušuko jis ir išėjo iš salės, kurioje vyko ambasadorių ir aukštų pareigūnų priėmimas.

1803 metų gegužės pradžioje Vitvortas išvyko iš Paryžiaus. Prasidėjo Napoleono karas su Anglija, kuris nesiliovė iki pat jo viešpatavimo pabaigos.

II

Anglijoje visi žinojo, kad karas bus sunkus ir pavojingas. Beveik tuo pačiu metu, kai prasidėjo karas, Britanijos vyriausybės priešakyje faktiškai stojo Viljamas Pitas, pasitraukęs iš šio posto 1801 metais, kai Anglijos valdančiosios klasės — aristokratija ir buržuazija — manė, jog galima ir būtina pradėti taikos derybas su Bonapartu.

Dabar, 1803 metais, vėl išmušė Viljamo Pito valanda. Devynerius metus kovojęs su Prancūzijos revoliucija, dabar jis turėjo imtis atsakomybės už kur kas grėsmingesnį karą su Napoleonu. Tačiau Viljamas Pitas manė, jog šis karas, nors ir būdamas sunkesnis, nesukels šalyje tokių politinių neramumų, kokius sukeldavo ankstesnis karas su revoliucine Prancūzija. Žinoma, 1803 metais Prancūzija buvo kur kas didesnė, kur kas turtingesnė ir turėjo kur kas stipresnę kariuomenę negu anksčiau; jai vadovavo talentingas organizatorius ir didis karvedys; antra vertus, buvo išnykę tie "revoliuciniai nuodai", kurie labai stipriai veikė net britaniškosios didenybės laivyną, jau nekalbant apie akmens anglies gavybos ir kitokios pramonės centrų darbininkus. Viljamas Pitas puikiai prisiminė 1797 metų jūreivių maištus. Dabar Prancūzijoje viešpatavo despotas, žiauriai susidorojęs su jakobinais, išnaikinęs bet kokius politinės laisvės pėdsakus. Visa tai buvo tiesa. Tačiau prasidėjusi dvikova tarp Anglijos ir napoleoniškosios Prancūzijos tęsėsi jau pusantrų metų ir nežadėjo nieko gero.

Kaip jau minėta, Anglijos prekybininkai ir pramonininkai, džiaugsmingai pritarę Amjeno taikos sutarčiai, jau po kelių mėnesių įsitikino — Bonapartas prekybos sutarties su Anglija nė už ką nesudarys ir Anglijos prekių nei į Prancūziją, nei į pavaldžias Europos šalis neįsileis. Aristokratai sąmoningai buvo pasirengę kariauti, nes priešingu atveju prisieitų patenkinti reikalavimą reformuoti rinkimus buržuazijos naudai arba ryžtis ilgai ir labai pavojingai vidaus kovai. (Šis faktas nepaneigiamas.) Be to, abi klasės buvo pasirengusios galynėtis su grėsmingu darbininkų judėjimu.

Viljamas Pitas nusprendė imtis visų priemonių, kad tik sutrukdytų Napoleonui išsikelti į Anglijos pakrantę.

Napoleonas pirmiausia užėmė visą Hanoverį, plačias Vokietijos valdas, priklausiusias Anglijos karaliui, kuris kartu buvo ir Hanoverio kurfiurstas; paskui įsakė okupuoti Pietų Italiją. Olandija ir Ispanija turėjo visokeriopai padėti Prancūzijai. Buvo įsakyta visose pavaldžiose žemėse konfiskuoti Anglijos prekes, suimti visus Prancūzijoje atsidūrusius anglus ir laikyti juos tol, kol bus pasirašyta taikos sutartis su Anglija. Galiausiai buvo pradėta rengti Bulonėje, prie Lamanšo, priešais Anglijos krantus, milžinišką stovyklą. Ten turėjo būti sutelkta didžiulė kariuomenė kautynėms su Anglija. "Man reikia tik trijų dienų ūkanoto oro — ir aš būsiu Londono, parlamento, Anglijos banko viešpats", — pareiškė Napoleonas 1803 metų birželio mėnesį, praėjus mėnesiui nuo karo pradžios. 1803 metais Bulonės stovykloje darbas virte virė, o 1804 metais įgavo neregėtą mastą ir apėmė visus Prancūzijos uostus, visas laivų statyklas. Per "tris ūkanotas dienas" Prancūzijos laivynas galėjo prasmukti pro Anglijos eskadras ir išlaipinti kariuomenę Anglijos pakrantėje, o tada Napoleonas sutriuškintų visas kliūtis ir pasiektų Londoną. Taip manė pats Napoleonas, tuo neabejojo ir dauguma anglų.

Vėliau daugelis šią epochą išgyvenusių anglų prisimindavo, neva prasidėjus karui, pirmaisiais mėnesiais Anglijoje iš Bonaparto planų buvo šaipomasi. Tačiau 1803 metų pabaigoje, ypač 1804 metais, anglų juokas nebeėmė. Anglija jautė tokį pat pavojų, kaip ir 1588 me-

tais, kai laukė nenugalimosios ispanų armados. Važinėdamas po Šiaurės ir Vakarų Prancūzijos uostus, pajūrio miestus, Napoleonas ragino skubėti, atsišaukimuose prekybos centrų gyventojams piešė džiaugsmingus vaizdus, kai bus nugalėtas amžinas konkurentas. Anglijos vyriausybę baugino Napoleono pasirengimų milžiniškas mastas. Reikėjo imtis kuo ryžtingiausių priemonių. Toks žmogus, kuris 1798 metais su didžiule eskadra ir didžiule kariuomene galėjo prasmukti pro Anglijos laivyną, nors šis vaikėsi prancūzus po visą Viduržemio jūrą, ir sėkmingai išlaipinti desantą Egipte, pakeliui užkariauti Maltą, — toks žmogus iš tikrųjų gali pasinaudoti palankiu oru. Viduržemio jūroje ūkanotų dienų esti labai mažai, o Lamanše gausu. Suprantama, desantui išlaipinti prireiktų ne mėnesių, bet daugių daugiausia kelių valandų arba vienos kitos paros.

Ką reikėjo daryti?

Buvo dvi išeitys. Pirmoji — negailint nieko skubiai parengti ir pastatyti ant kojų Europos valstybių koaliciją, kuri smogtų Napoleonui iš rytų ir sutrukdytų jam žygį į Angliją. Tačiau Austrija po Liunevilio taikos sutarties dar nebuvo visiškai atsigavusi; kariauti ji norėjo, bet nesiryžo. Prūsija dvejojo, Rusija irgi. Derybos vyko toliau. Pitas neprarado vilties suformuoti koaliciją, tačiau ši priemonė, nors ir patikima, galėjo būti pavėluota.

Beliko kita priemonė. Viljamas Pitas ir Hoksberis jau seniai žinojo, jog fanatiškasis šuanų ir Bretanės sukilėlių vadas Žoržas Kadudalis, lankosi Londone, susitinka su Karoliu Artua, pretendento į karaliaus sostą grafo Provansiečio broliu, žinojo, kad prancūzų emigrantai kažką rengia. Netrukus Anglijos vyriausybė bendrais bruožais išsiaiškino, kokie Londone prieglobstį radusių rojalistų planai. Įsitikinę, kad Vandėjos maištas pralaimėtas, kad nuversti Bonaparto neįmanoma, jie nusprendė apsišaukėlį nužudyti, t. y. dar kartą pamėginti, nes 1800 metais sumanymas nepavyko.

Viljamui Pitui atsivėrė nelauktos perspektyvos. Anglijos vyriausybė norėjo veikti kuo delikačiau. Geriausia būtų viską organizuoti tykiai, ramiai, kaip ir 1801 metais su imperatorium Pavelu, kad paskui būtų galima korektiš-

kai užjausti, kaip kadaise buvo pareikštas sielvartas dėl Rusijos carą ištikusios "apopleksijos", kai Rusijos ambasadorius Voroncovas oficialiai pranešė anglams liūdną medicinos išvadą. Tačiau dabar, 1804 metais, pakartoti šią operaciją Tiuilri rūmuose buvo sunkiau bei sudėtingiau negu tada, 1801 metais, Michailovo pilyje Peterburge. Napoleono rūmuose nebuvo nei susinervinusio gvardijos karininko, nei grafo Paleno, nei Benigseno, nei Platono Zubovo, bene labiausiai prisidėjusio prie "apopleksijos". O ir kalbėtis šį kartą būtų reikėję ne su grakščia aukštuomenės dama Olga Žerebcova, Platono Zubovo seserimi, per kurią tada Peterburge Anglijos ambasadorius Vitvortas pareiškė savo susirūpinimą Pavelo I sveikata. Dabar reikėtų tartis su barzdotu Bretanės valstiečiu, kuris nesuprato nei subtilių užuominų, nei pats mokėjo nutylėti, nei suvokė, kad pirmasis konsulas galėtų būti tik "pagrobtas". Žodžiu, Kadudalis nelabai nutuokė, kaip galima "pagrobti" valstybės vadovą pačioje sostinėje. Jam iš viso nebuvo prie širdies visos šios gražbylystės, ir jis savo milžiniškomis kojomis, apmautomis ilgaauliais medžiotojo batais, visai nemokėjo laviruoti išblizgintu Londono diplomatų kabinetų bei priimamųjų parketu. Šiose derybose žodžiai "pagrobti Bonapartą" turėjo tokią pat delikačią reikšmę, kaip ir "pasiūlyti imperatoriui Pavelui atsisakyti sosto", kurie 1801 metų kovo 12 dienos išvakarėse buvo ištarti grafo Paleno ir Aleksandro pasitarime. "Kaip pavadinsi — nepagadinsi", — Viljamas Pitas jaunesnysis, nemokėdamas rusų kalbos, visą gyvenimą laikėsi šios rusų patarlės.

Sąmokslas buvo apmąstytas ir subrandintas Londone. Žoržas Kadudalis pirmąjį konsulą turėjo likviduoti, t. y. su keliais ginkluotais vyrais staiga užpulti, kai jis vienas jodinės palei užmiesčio rūmus Malmezone, pagrobti ir nužudyti.

Žoržas Kadudalis buvo fanatikas tikra to žodžio prasme. Jis dešimtis kartų rizikavo savo gyvybe Vandėjoje, buvo pakliuvęs į netikėčiausias situacijas ir dabar nedvejodamas, be baimės ėjo žudyti Bonaparto, kurį laikė pergalinga neapkenčiamos revoliucijos išraiška, uzurpa-

torium, kliudančiu teisėtam karaliui Liudvikui Burbonui grįžti į sostą.

Vieną tamsią 1803 metų rugpjūčio naktį Žoržas Kadudalis ir jo draugai iš anglų laivo išlipo Normandijos pakrantėje ir patraukė į Paryžių. Jis turėjo patikimų žmonių, apsčiai pinigų, ryšių sostinėje, slaptų adresų, konspiratyvių butų, saugių prieglobsčių. Tačiau reikėjo susisiekti su tuo žmogum, kuris nedelsdamas po Bonaparto paimtų valdžią į savo rankas ir pakviestų Burbonus į protėvių sostą. Rojalistai tokiu žmogum laikė generolą Moro, o tarpininku numatė generolą Pišegriu, kuris po fruktidoro 18-osios buvo ištremtas į Gvianą, bet iš ten pabėgo; jis dabar, 1803 metais, nelegaliai gyveno Paryžiuje. Pišegriu, demaskuotas išdavikas, pabėgęs tremtinys, neturėjo ką prarasti. Tačiau generolo Moro padėtis buvo visiškai kitokia. Moro buvo vienas iš talentingiausių Prancūzijos kariuomenės generolų, garbėtroška, tačiau neryžtingas. Jis Bonaparto neapkentė jau seniai, nuo pat briumero 18-osios, kai Bonapartas ryžosi tam, kam jis pats nesiryžo. Nuo to laiko Moro — opozicionierius. Kai kurie jakobinai manė, kad Moro — tikras respublikonas; jį pažinoję rojalistai buvo įsitikinę, kad jis vien iš neapykantos pirmajam konsului sutiks padėti.

Moro neapkentė Bonaparto labiausiai už viską, tačiau nebuvo preteksto manyti, kad jis norėtų grąžinti į sostą Burbonus. Šiaip ar taip, jau tai, kad jis žinojo apie sąmokslą ir nepranešė, jį kompromitavo. Pišegriu, nuolatos bendraudamas su Anglijos vyriausybės agentais, ir anglus, ir rojalistus tikino, jog Moro sutinka padėti. Tačiau Moro su Kadudaliu atsisakė kalbėtis, o pačiam Pišegriu aiškiai pasakė, jog sutinka veikti prieš Bonapartą, bet netrokšta tarnauti Burbonams. Kol vyko šios diskusijos, Napoleono policija nesnaudė ir kasdien pirmajam konsului pranešinėjo, ką tik sužinodavo.

1804 metų vasario 15 dieną generolas Moro buvo suimtas savo bute, po aštuonių dienų naktį įkliuvo ir Pišegriu, kurį už 300 tūkst. frankų išdavė geriausias jo bičiulis, buto savininkas. Vyko tardymas po tardymo, tačiau Pišegriu atsisakydavo ką nors pranešti. Bonaparto vardu generolui Moro buvo žadama laisvė, jeigu jis pri-

sipažins matęsis su Kadudaliu. Moro tylėjo. Po 40 dienų Pišegriu savo kameroje pasismaugė kaklaraiščiu. Sklido gandai, jog tai ne savižudybė, tik inscenizacija valdžios įsakymu. Napoleonas vėliau su panieka šiuos gandus neigė: "Aš turėjau teismą, kuris Pišegriu būtų nuteisęs, ir būrį kareivių, kurie būtų jį sušaudę. Aš niekada nedarau nenaudingų dalykų". Tačiau gandai vis dėlto sklido, nes kelios dienos prieš paslaptingą Pišegriu mirtį Prancūzijos ir Europos diduomenę sukrėtė netikėtas įvykis: buvo sušaudytas Burbonų dinastijos narys hercogas Engijenietis.

Napoleonas baisiausiai širdo. Aišku — tai anglų darbas, ir jiems vadovauja Burbonai. Napoleonas žinojo, kad anglai dar 1803 metų vasaros pabaigoje į Prancūziją atvežė Žoržą Kadudalį, davė jam pinigų, o Karolis Artua — savo instrukcijas; būdamas Paryžiuje, jis bet kurią dieną galėjo pasikėsinti vienas arba su grupe draugų. Įpykęs Napoleonas kartą pasakė, esą be reikalo Burbonai maną, jog už mėginimą jį nužudyti nebus nubausti. Išgirdęs šiuos žodžius, Taleiranas, norėdamas labiau įsiteikti ir išvengti pavojaus, taip pat atkeršyti rojalistams, tarė: "Matyt, Burbonai mano, kad jūsų kraujas ne toks brangus, kaip jų". Tai Napoleoną galutinai įsiutino. Tada ir buvo pirmąkart paminėtas hercogo Engijeniečio vardas. Įtūžęs Napoleonas skubotai sušaukė kelių žmonių tarybą (į ją įėjo Fušė ir Taleiranas), kuri nusprendė suimti hercogą Engijenietį. Tik iškilo keblumų: pirma, hercogas gyveno ne Prancūzijoje, o Badene, antra, jis neturėjo visiškai nieko bendra su susektu sąmokslu. Tačiau pirmoji kliūtis Napoleonui nebuvo esminė: jis jau tada Vakarų ir Pietų Vokietijoje tvarkėsi kaip savo namuose. O antroji kliūtis taip pat neturėjo reikšmės, nes jis jau iš anksto buvo nusprendęs teisti hercogą karo lauko teisme, kuriam įrodymai ne itin rūpės. Įsakymas buvo pasiųstas nieko nelaukiant.

Hercogas Engijenietis gyveno Badene, Etenheimo mieste, neįtardamas, kokia baisi audra kaupiasi virš jo galvos. 1804 metų kovo 14-osios naktį prancūzų raitosios žandarmerijos būrys įsibrovė į Badeno teritoriją, įžengė į Etenheimo miestą, apsiautė namą, suėmė hercogą En-

gijenietį ir tuojau išskubėjo atgal į Prancūziją. Badeno ministrai, matyt, džiaugėsi, kad jų niekas nelietė, ir, kol vyko ši operacija, Badeno valdžia buvo tarsi apmirusi. Kovo 20 dieną hercogas jau buvo atvežtas į Paryžių ir įkalintas Venseno pilyje. Tos pačios dienos vakare Venseno pilyje susirinko karo lauko teismas. Hercogą Engijenietį apkaltino tuo, kad jis iš Anglijos gaudavęs pinigų ir kariavęs prieš Prancūziją. Antrą valandą keturiasdešimt penkios minutės hercogas buvo nuteistas mirties bausme. Nuteistasis parašė Napoleonui laišką, prašydamas perduoti jį adresatui. Karo lauko teismo pirmininkas Žiuljenas (vienas iš Bastilijos didvyrių) norėjo teismo vardu rašyti Napoleonui prašymą sušvelninti nuosprendį, tačiau generolas Savari, specialiai atsiųstas iš Tiuilri rūmų stebėti proceso ištraukė iš Žiuljeno rankos plunksną ir pasakė: "Jūs savo reikalą užbaigėte, visa kita jau mano reikalas". Trečią valandą nakties hercogas Engijenietis buvo išvestas lauk ir čia pat sušaudytas. Paskubomis priimtas nuosprendis buvo įvykdytas.

Napoleonas, perskaitęs hercogo Engijeniečio priešmirtinį laišką, pasakė: "Jeigu būčiau jį perskaitęs anksčiau, tai nuteistojo būčiau pasigailėjęs". Visą dieną jis buvo labai paniuręs ir susimąstęs, ir niekas nedrįso jo kalbinti. Vis dėlto vėliau Napoleonas teigdavo, jog, nuteisdamas hercogą mirties bausme, buvęs visiškai teisus, kad to reikalavę valstybės interesai, kad Burbonus reikėję pagąsdinti.

Praėjus kelioms dienoms po hercogo sušaudymo, pagaliau buvo suimtas ir Kadudalis. Gatvėje sukilėlių vadas pašėlusiai priešinosi — nuo jo rankos žuvo ir buvo sužaloti keli sekliai. Kadudalis ir visi jo draugai buvo giljotinuoti. Generolas Moro buvo ištremtas.

III

Dar kovo mėnesį, po to, kai buvo sušaudytas hercogas Engijenietis ir kai tebevyko Kadudalio procesas, Paryžiuje ir provincijoje sklido gandas, jog kaip tik hercogą Engijenietį Kadudalis ir jo draugai manė kviesti į sostą,

kai bus susidorota su pirmuoju konsulu. Tai buvo netiesa, bet šis gandas labai padėjo Bonapartui. Įstaigos, tariamai atstovaujančios visuomenei, o iš tikrųjų esančios tik pirmojo konsulo pakalikės bei valios vykdytojos, — Tribunatas, Įstatymų leidimo korpusas, Senatas, — tiesiai ir nedviprasmiškai prabilo, jog reikia padaryti galą tokiai padėčiai, kai nuo vieno žmogaus gyvybės priklauso visos tautos ramybė bei gerovė, kai visi Prancūzijos priešai gali dėti viltis į pasikėsinimą. Išvada buvo aiški: konsulavimą ligi gyvos galvos reikia paversti paveldima monarchija.

Taigi Prancūzijoje po Merovingų, viešpatavusių nuo V iki VIII amžiaus, po Karolingų, karaliavusių nuo VIII iki X amžiaus, po Kapetingų (su dviem šakomis — Valua ir Burbonais), karaliavusių nuo X amžiaus iki 1792 metų, kai Liudvikas XVI ("Liudvikas Kapetas", kaip jis buvo vadinamas per revoliuciją) buvo nuverstas nuo sosto, taigi po šių trijų karalių dinastijų turėjo įsiviešpatauti "ketvirtoji dinastija", "Bonapartų dinastija". Nuo 1792 metų rugpjūčio 10 dienos gyvavusi respublika turėjo vėl virsti monarchija. Tik naujoji Bonapartų dinastija nenorėjo tituluotis, kaip ankstesnės dinastijos, karaliaus vardu. Naujasis valdovas buvo linkęs tapti imperatoriumi. Šį titulą pirmąkart gavo Karolis Didysis, kai buvo karūnuotas 800 metais. Dabar, po tūkstančio metų, 1804 metais, Napoleonas atvirai pareiškė, kaip Karolis Didysis būsiąs *Vakarų imperatorius* ir esąs ne ankstesnių Prancūzijos karalių, bet imperatoriaus Karolio Didžiojo įpėdinis.

Tačiau juk ir pati Karolio Didžiojo imperija buvo tik mėginimas atgaivinti ir tęsti kitą, kur kas didesnę, Romos imperiją. Napoleonas norėjo būti ir Romos imperijos įpėdinis, Vakarų civilizacijos šalių suvienytojas. Vėliau jam pavyko tiesiogiai arba vasališkai pajungti kur kas daugiau žemių negu kadaise Karoliui Didžiajam; o 1812 metais prieš žygį į Rusiją Napoleono valstybė buvo kur kas didesnė, gausesnė ir turtingesnė už Romos imperiją, be jos valdų Šiaurės Afrikoje ir Mažojoje Azijoje. Tačiau tuo momentu, kai Europa sužinojo, kad Napoleonas siekia atgaivinti Karolio Didžiojo imperiją, daugelis

tai palaikė beprotiška puikybe, suįžūlėjusio užkariautojo iššūkiu civilizuotam pasauliui.

Užsienio diplomatai įtemptai sekė, kaip Prancūzija netikėtai sparčiai virsta monarchija, ypač tai išryškėjo po Žoržo Kadudalio sąmokslo ir hercogo Engijeniečio teismo. Visi stebėjosi, kaip tiksliai Napoleonas nustatė, kad Žoržo Kadudalio sąmokslas — tikrai rojalistų sumanymas. Ir kai buvo skelbiami pranešimai apie tardymo eigą ir teismo procesą, stambioji buržuazija, žmonės, kadaise supirkę iš bažnyčios ir emigrantų konfiskuotas žemes, vis labiau siekė stiprinti valdžią ir Napoleono režimą, save ir savo nuosavybę patikimai apsaugoti nuo buvusių savininkų aristokratų kėslų. 1804 metų balandžio 18 dieną Senatas priėmė nutarimą, suteikiantį pirmajam konsului Napoleonui Bonapartui Prancūzijos imperatoriaus paveldimą titulą. Plebiscito formalumas buvo atliktas dar lengviau negu 1799 metais, po briumero.

Nors jau 1802 metais šito buvo tikėtasi, vis dėlto visi labai sutriko. Net stambioji buržuazija, visokeriopai rėmusi Napoleono politiką, manė, jog atkurti monarchiją tiesiog neišvengiama. Žinoma, tikrieji respublikonai negalėjo taikstytis su nauja padėtimi. Daugelis prisiminė revoliucijos dienas, svajonių apie laisvę ir lygybę dienas, karūnuotųjų despotų aistringą plūdimą. Kai kas manė, jog Napoleonas prarado turėtą šlovę, panorėjęs prie visame pasaulyje skambančio savo vardo prisidėti dar kažkokį titulą. "Būti Bonapartu ir paskui pasidaryti imperatorium! Koks pažeminimas!" — sušuko garsus publicistas ir pamfletistas Polis Luji Kurjė. Bethovenas, susižavėjęs Napoleonu, paskyręs jam "Didvyriškąją simfoniją", sužinojęs, kad pilietis Bonapartas virto imperatorium, atšaukė šią dedikaciją. Kai auksu išsipusčiusi minia didikų, generolų, prabangiai apsitaisiusių dvariškių Tiuilri rūmų salėse pirmąkart sveikino naująjį imperatorių, tik keletas žmonių žinojo, jog žengimo į sostą ceremonija dar nebaigta ir kad jis ne šiaip sau paminėjo Karolį Didįjį. Napoleonas įsigeidė, kad Romos popiežius *pats* jį karūnuotų, kaip prieš tūkstantį metų, 800 metais, per Karolio Didžiojo iškilmes. Tik šiuo atveju Napoleonas nusprendė

pasielgti kitaip: Karolis Didysis karūnuotis vyko pas popiežių į Romą, o Napoleonas panoro, kad *Romos popiežius...* atvyktų į Paryžių.

Sužinojęs imperatoriaus Napoleono norus, Pijus VII nusigando ir susinervino. Artimieji stengėsi guosti istorijos pavyzdžiais, paminėjo net popiežių šv. Leoną, kuris V amžiaus viduryje, kai buvo labai riesta, prieš savo valią važiavo sutikti Atilos, hunų vado, nei kultūringesnio, nei mandagesnio už naująjį Prancūzijos imperatorių. Beje, atsisakyti nebuvo galima nė galvoti. Romai grėsė Šiaurės ir Vidurio Italijoje stovinti Napoleono kariuomenė.

Šiek tiek pasvarstęs, popiežius nusprendė įvykdyti Napoleono reikalavimą, bet kartu išsiderėti nors kelis lopinėlius prancūzų pasiglemžtos žemės Šiaurės Italijoje. Tačiau popiežius Pijus VII, kardinolas Konsalvis ir visa kardinolų konklava neįstengė pergudrauti Napoleono, kuris visada buvo puikus diplomatas. Popiežius kaip įmanydamas veidmainiavo, verkšleno, vėl veidmainiavo ir vėl verkšleno, bet nieko nepešęs išvyko į Paryžių, tikėdamasis (o tokią viltį žadino pats Napoleonas), jog čia gal ir susitars. Bet viltys žlugo — popiežius nieko negavo. Napoleonas, kaip visada, viena manė, kita darė. Popiežius jam buvo reikalingas, nes šimtai milijonų Žemės rutulio žmonių ir, beje, dauguma prancūzų buvo religingi, tikėjo popiežiumi. Vadinasi, popiežius buvo svarbi karūnavimo akto dalis, ypač norint atkurti Karolio Didžiojo teises bei privilegijas. Antra vertus, Napoleonas Pijų VII laikė šamanu, burtininku, kuris sąmoningai naudojasi žmonių kvailumu, tiek bažnyčioje, tiek už jos sienų. Užsisakęs popiežių, kardinolams Napoleonas pažadėjo jį sutiksiąs. Ir sutiko: su medžiotojo kostiumu, apsuptas medžiotojų, šunininkų ir šunų, Fontenblo miške, netoli Paryžiaus, už kelių žingsnių nuo užmiesčio rūmų, kuriuose tada gyveno; kai popiežiaus kortežas sustojo, jis buvo pakviestas išlipti, pereiti per kelią ir persėsti į imperatoriaus puskarietę, — pats imperatorius nė nekrustelėjo. Su popiežiumi taip jis elgėsi visą laiką, kol šis buvo Paryžiuje.

1804 metų gruodžio 2 dieną Paryžiaus katedroje įvyko iškilmingas Napoleono karūnavimas. Kai begalinė virtinė paauksuotų karietų su monarchu ir visais dvariškiais, generalitetu, didikais, popiežiumi bei kardinolais traukė iš rūmų į Paryžiaus katedrą, didžiulės minios žmonių stebėjo šį prašmatnų kortežą. Beje, tą dieną vienur kitur buvo kartojama frazė, kurią istorija priskiria įvairiems asmenims ir kurią neva pasakęs vienas senas kariškis respublikonas, Napoleono paklaustas, kaip jam patinkančios iškilmės: "Labai puiku, jūsų didenybe, tik trūksta 300 tūkst. žmonių, paguldžiusių savo galvą, kad šitokių ceremonijų nebūtų". Šie legendiniai žodžiai kartais priskiriami ir konkordato pasirašymo momentui, bet jie ir vienam, ir kitam atvejui labai būdingi.

Popiežiui visiškai netikėtai, Napoleonas iš esmės pakeitė ir patį karūnavimo aktą: kai iškilmingu momentu popiežius Pijus VII kėlė didžiulę karūną, kad uždėtų ją imperatoriui ant galvos, kaip prieš tūkstantį metų jo pirmtakas šv. Petro soste padarė Karoliui Didžiajam, — Napoleonas staiga griebė karūną popiežiui iš rankų ir pats užsidėjo ant galvos, paskui prieš imperatorių atsiklaupė jo žmona Žozefina, kuriai jis uždėjo mažesnę karūną. Šis mostas gana simboliškas: Napoleonas nenorėjo, kad karūnavimo apeigose popiežiui būtų teikiama pernelyg didelė reikšmė. Jis nepanoro gauti karūnos iš kieno kito rankų (išskyrus savo), ypač iš rankų vadovo tos bažnytinės organizacijos, su kurios įtaka, jo manymu, verta skaitytis, tačiau kurios nemėgo ir negerbė.

Iškilmės truko keletą dienų. Sostinėje ir provincijoje švietė gausybė iliuminacijų, griaudėjo patrankų saliutai, gaudė varpai, netilo muzika. Šiomis begalinių iškilmių dienomis Napoleonas jau žinojo, koks pavojus vėl kyla imperijai. Dar prieš karūnavimą jis buvo gavęs keletą pranešimų, neleidžiančių abejoti, jog Viljamas Pitas, žlugus Kadudalio sąmokslui, kur kas energingiau ėmėsi diplomatinės veiklos — kurti naują, nuo revoliucijos karų pradžios jau trečią, koaliciją prieš Prancūziją, koaliciją, kuri faktiškai jau gyvavo.

VIII skyrius

TREČIOSIOS KOALICIJOS SUTRIUŠKINIMAS

1805—1806 metai

I

Pirmoji didžiulė Europos valstybių sąjunga, pradėjusi kariauti su Prancūzija dar iki Napoleono, 1792 metais buvo nugalėta ir 1797 metais, kai Austrijos įgaliotiniai su generolu Bonapartu pasirašė Kampoformijaus taikos sutartį, visiškai iširo. Antrąją koaliciją, kariavusią su Prancūzija Egipto kampanijos metu, grįžęs Bonapartas irgi nugalėjo; ji iširo, kai iš jos pasitraukė Pavelas I, o Austrija 1801 metais buvo priversta pasirašyti Liunevilio taikos sutartį. Dabar, 1805 metais, trečią kartą prieš Napoleoną stojo stipriausių Europos valstybių ginkluota sąjunga. Laukė milžiniškas jėgų išmėginimas.

1804—1805 metais Napoleonas manė kariauti "imperialistinį karą" Anglijoje, "paimti Londoną ir Anglijos banką", tačiau 1805 metais su tuo pačiu priešu teko kariauti ne prie Londono, bet prie Vienos.

Viljamas Pitas, negailėdamas ir neskaičiuodamas milijonų aukso svarų sterlingų, rengė naują koaliciją. Savimi pasitikinčioje Anglijoje prasidėjo tikra panika. Napoleono parengta Bulonės stovykla 1804 metų pabaigoje ir 1805 metų pirmoje pusėje virto grėsminga jėga. Didžiulė, puikiai viskuo aprūpinta kariuomenė stovėjo Bulonėje ir laukė "palankaus oro", kad galėtų sėsti į laivus. Anglijoje buvo mėginta organizuoti lyg ir savanoriškąją kariuomenę. Taigi Anglija buvo priversta visas viltis dėti į koaliciją.

Austrija pritarė naujo karo idėjai. Jos nuostoliai, sudarius Liunevilio taikos sutartį, buvo tokie dideli, o svarbiausia, Bonapartas dabar taip savavaliavo Vakarų bei Pietų Vokietijoje, jog naujas karas Austrijos imperijai atrodė vienintelė galimybė neprarasti savarankiškumo.

O čia dar pasitaikė gera proga — už viską mokėjo anglai. Viljamas Pitas, slapta tardamasis su Austrija, pradėjo derybas ir su Rusija.

Napoleonas žinojo: Anglija labai daug vilčių deda į tokį karą, kad už ją žemyne kariautų Rusija ir Austrija. Jis taip pat žinojo, jog kaip tik Austrija, įširdusi ir pabūgusi dėl Napoleono aneksijos Vakarų Vokietijoje, labai įdėmiai klauso Britanijos kabineto pamokymų. Ir jau 1803 metais pirmajam konsului išsprūdo žodžiai: Anglija nebus nugalėta, kol nesutriuškinsiu jos sąjungininkų, "samdinių", — *les salariés,* — kaip niekinamai juos vadindavo. "Jeigu Austrija įsivels į karą, tai kaip tik Anglija privers mus užkariauti Europą", — pareiškė jis Taleiranui.

Rusijos imperatorius Aleksandras, įžengdamas į sostą, nutraukė bet kokį tėvo Pavelo I pradėtą dialogą dėl sąjungos su Napoleonu. Daugiau negu kas kitas jis žinojo tėvą ištikusios "apopleksijos" priežastis, nes pats prie to buvo nemažai prisidėjęs.

Jaunasis caras žinojo, kad bajorija, parduodanti žemės ūkio žaliavas bei javus, suinteresuota bendrauti su Anglija. Svarbu ir kitas dalykas. Jau 1804 metų pavasarį buvo galima tikėtis, kad prie naujosios koalicijos tikrai prisidės Anglija, Austrija, Neapolio karalystė (tada taip manyta), Prūsija, kuri buvo taip pat smarkiai susirūpinusi dėl Napoleono veiksmų prie Reino. Geresnės progos Rusijai pradėti kariauti su Prancūzijos diktatoriumi nebuvo galima laukti. O Napoleonui susidoroti su tokia daugybe priešų neužteks nei lėšų, nei jėgų.

Kai buvo sušaudytas hercogas Engijenietis, visa monarchinė, jau pasirengusi kariauti Europa audringai ir sėkmingai agitavo pakilti prieš "Korsikos siaubūną", praliejusį Burbonų dinastijos princo kraują. Taigi atsirado palanki proga atsikeršyti. Iš pradžių visi ragino Badeno didįjį hercogą protestuoti dėl baisaus jo teritorijos neliečiamybės pažeidimo suimant hercogą Engijenietį, bet didysis Badeno hercogas, baisiausiai persigandęs, sėdėjo lyg niekur nieko, tik per tarpininkus pasiteiravo Napoleono, ar jis patenkintas Badeno vadovybės elgesiu, ar prancūzų žandarai neturi pretenzijų. Kiti monarchai irgi niurnėjo puse burnos namiškiams girdint. Tačiau visų

drąsa buvo tiesiog proporcinga atstumui, skiriančiam jų valstybes nuo Prancūzijos. Suprantama, ryžtingiausias šiuo atveju buvo Rusijos imperatorius. Aleksandras pasiuntė ypatingą notą dėl Badeno teritorijos neliečiamybės pažeidimo tarptautinės teisės požiūriu.

Napoleonas įsakė užsienio reikalų ministrui duoti tą garsųjį atsakymą, kurio Aleksandras niekada nepamiršo, nes žiauriau jo niekada niekas per visą gyvenimą nebuvo įžeidęs. Atsakymo prasmė buvo tokia: hercogas Engijenietis buvo suimtas kaip sąmokslo prieš Napoleoną dalyvis; jeigu, pavyzdžiui, imperatorius Aleksandras sužinotų, kad jo velionio tėvo imperatoriaus Pavelo žudikai yra tegu ir svetimoje teritorijoje, bet (fiziškai) įmanoma juos suimti, ir jeigu Aleksandras iš tikrųjų juos suimtų, tai jis, Napoleonas, neprotestuotų, kad Aleksandras pažeidė svetimą teritoriją. Aiškiau viešai ir oficialiai imperatorių Aleksandrą pavadinti tėvažudžiu nebuvo galima. Visa Europa žinojo: Pavelą sąmokslininkai pasmaugė susitarę su Aleksandru, o jaunasis caras, įžengęs į sostą, nedrįso nė pirštu paliesti nei Paleno, nei Benigseno, nei Zubovo, nei Talyzino, nė vieno kaltininko, nors visi jie kuo ramiausiai sėdėjo ne "svetimoje teritorijoje", o Peterburge ir lankydavosi Žiemos rūmuose.

Aleksandras užsidegė neapykanta nuožmiam įžeidėjui, o tai atitiko bajorijos ir dvariškių nuotaikas.

Siekdamas užsitikrinti gerą savo karinių priemonių užnugarį ir įgyti visuomenės liberaliųjų sluoksnių simpatijų, be to, rengdamasis prisidėti prie trečiosios koalicijos, Aleksandras neva sielojosi, kad Napoleonas trokšta patvaldystės ir kad žuvo Prancūzijos respublika. Tai buvo nevykusi veidmainystė — Aleksandrui niekada nerūpėjo Prancūzijos respublikos likimas, bet jis subtiliai suvokė vieną dalyką: virsdama patvaldiškąja imperija, Prancūzija griauna Napoleono prestižą tiek savo, tiek Europos visuomenės akyse, visuomenės, kurią revoliucija, kaip ir anksčiau, tebežavi. Baudžiavinės imperijos viešpats ir valdovas liberaliai bara Napoleoną už tai, kad šis yra despotas; tai vienas iš ano meto kuriozų.

Viljamas Pitas nedvejodamas sutiko finansuoti Rusiją, o dar anksčiau leido suprasti, jog finansuos ir Austriją,

ir Neapolį, ir Prūsiją, ir visus, kurie panorės imtis ginklo prieš Napoleoną.

Ką tuo metu veikė Prancūzijos imperatorius? Jis, aiš-ku, žinojo, kad jo priešai žaidžia diplomatinį žaidimą. Nors Pitas ir stengėsi, koalicija būrėsi lėtai. Iki pat 1805 metų rudens Napoleonui atrodė, jog Austrija karui dar nepasirengusi, todėl jis toliau stiprino desantą, žo-džiu, elgėsi taip, tarsi Europoje jis vienas karaliautų. Panorėjo prisijungti Pjemontą — prisijungė; panorėjo pri-sijungti Genują ir Luką — prisijungė; panorėjo pasiskelbti Italijos karalium ir karūnuotis Milane — karūnavosi (1805 metų gegužės 28 dieną); panorėjo daugelį smulkių Vokietijos žemių atiduoti savo vasalams (kaip Bavarija) — atidavė.

Vokiečių kunigaikščiai, Vakarų Europos žemių valdy-tojai, po 1801 metų Liunevilio taikos sutarties manė, kad juos išgelbės tik Napoleonas. Jų kirbinės trynėsi Pary-žiaus rūmų ir ministerijų prieangiuose, įrodinėdamos savo ištikimybę, kaulydamos gretimų teritorijų, skųsdamos vie-nos kitas, keliaklupsčiaudamos šmižinėjo apie Napoleoną, papirkinėjo Taleiraną. Napoleono dvariškiai iš pradžių stebėjosi (paskui apsiprato), Tiuilri rūmuose matydami tokį vaizdą: vienas nežymus Vokietijos monarchas, sto-vėdamas už kortomis lošiančio Napoleono krėslo, retkar-čiais pasilenkia ir pakšteli imperatoriaus ranką...

II

Atėjo 1805 metų ruduo. Napoleonas savo admirolams pasakė: kad galėtų išsikelti Anglijoje, jam reikia ne tri-jų, o dviejų dienų, net vienos dienos, jei Lamanšas bus ramus ir nepuls Britanijos laivynas. Artėjo rūko sezonas. Napoleonas seniai buvo įsakęs admirolui Vilnevui iš Vi-duržemio jūros plaukti į Lamanšą, prisijungti prie La-manšo eskadros ir bendromis jėgomis užtikrinti desanto operaciją. Ir staiga vos ne tą pačią dieną imperatorių, inspektavusį savo kariuomenę Bulonėje, pasiekė dvi la-bai svarbios žinios: pirma, admirolas Vilnevas greitai ne-gali įvykdyti jo įsakymo, antra, Rusijos kariuomenė jau

traukia Austrijos link, kuri pasirengusi pulti jį ir jo sąjungininkus vokiečius; priešo kariuomenė žygiuoja į vakarus.

Nedvejodamas Napoleonas nusprendžia veikti kitaip. Akivaizdžiai pamatęs, kad Viljamui Pitui vis dėlto pasisekė išgelbėti Angliją ir kad apie kėlimąsi per Lamanšą negali būti nė kalbos, Napoleonas tuojau pasikvietė savo generalinį intendantą Dariu ir įsakė įteikti korpusų vadams iš anksto apmąstytas naujas dispozicijas: kariauti ne su Anglija, bet su Austrija ir Rusija. Tai buvo rugpjūčio 27 diena.

Atėjo galas Bulonės stovyklai, visiems dvejus metus trukusiems darbams, visoms svajonėms nugalėti atkaklų, per jūras nepasiekiamą priešą! "Jeigu aš per 15 dienų nebūsiu Londone, tai lapkričio viduryje turėsiu būti Vienoje", — pasakė imperatorius, kol dar nebuvo gavęs žinių, kurios iš pagrindų pakeitė jo artimiausius ketinimus. Londonas išsigelbėjo, bet Viena nukentės. Napoleonas keletą valandų iš eilės diktavo naujos kampanijos dispozicijas. Į visas puses plaukė įsakymai dėl naujų rekrūtų rezervams papildyti, dėl kariuomenės aprūpinimo, kai ji žygiuos per Prancūziją ir Bavariją sutikti priešo. Į Berlyną, Madridą, Dresdeną, Amsterdamą išdūmė pasiuntiniai su naujomis diplomatinėmis instrukcijomis, su grasinimais bei įsakymais, su pasiūlymais ir pažadais. Paryžius buvo sutrikęs, jautėsi šioks toks nerimas: pirkliai, birža, pramonininkai patyliukais niurnėjo dėl Napoleono aneksiškos, nieko nepaisančios užsienio politikos, jis buvo kaltinamas dėl naujo grėsmingo visos Europos karo prieš Prancūziją. Tyliai, nedrąsiai, bet jau buvo niurnama.

Napoleonas to nepaisė. Sukūręs darnią karinę organizaciją, jis per keletą dienų milžinišką Bulonės stovyklą pakėlė ant kojų, visą ten sutelktą kariuomenę išrikiavo, sustiprino naujomis formuotėmis ir nuo Lamanšo krantų patraukė per visą Prancūziją sąjungininkės Bavarijos link.

Napoleonas žygiavo nepaprastai sparčiai, apeidamas iš šiaurės prie Dunojaus išsidėsčiusią Austrijos kariuomenę, kurios kairysis sparnas rėmėsi į Ulmo tvirtovę.

Trečioji koalicija, iš principo sudaryta jau 1804 metų viduryje, stojo į mūšį beveik po pusantrų metų, 1805 metų rudenį. Šį kartą norėta ypač gerai pasirengti, užsitikrinti kuo daugiau galimybių laimėti. Austrijos kariuomenė buvo aprūpinta ir organizuota nepalyginti geriau negu kada nors anksčiau. Mako armija iš pradžių turėjo susiremti su Napoleono avangardu, — iš jos buvo ypač daug tikimasi. Nuo šio pirmojo susirėmimo priklausė daug kas. Austrijoje, Anglijoje, Rusijoje, visoje Europoje buvo manoma, jog Makas nugalės ne tik dėl to, kad jo divizijos yra stiprios ir puikiai pasirengusios. Koalicijos vadovai netikėjo, kad Napoleonas iš karto pakels visą Bulonės stovyklą ir patrauks į pietryčius, o jeigu ir patrauks, tai neįstengs visų pajėgų atvesti ir sutelkti kur reikia.

Įžengęs į Bavariją, Makas tikrai žinojo, kad ir Napoleonas žygiuoja tiesiai į Bavariją. Nedidelių valstybių neutralitetas nei iki Napoleono viešpatavimo, nei po jo nieko nereiškė. Bavarijos kurfiurstas nežinojo, ką daryti. Čia jam grasino, reikalaudama sudaryti sąjungą, galinga Austrijos, Rusijos ir Anglijos koalicija, čia grasino, taip pat reikalaudamas sudaryti sąjungą, Napoleonas. Kurfiurstas iš pradžių sudarė slaptą sąjungą su koalicija, pažadėdamas austrams visokeriopą pagalbą prasidėjusiame kare, bet po kelių dienų persigalvojo, pasiėmė savo šeimą bei ministrus ir iškūrė į Viurcburgą (čionai traukė Bernadoto vadovaujama prancūzų armija) ir perėjo į Napoleono pusę.

Netrukus panašiai pasielgė Viurtembergo kurfiurstas ir Badeno didysis hercogas. "Sukandę dantis, jie privertė kol kas nutilti savo vokišką širdį", — dėl šio incidento rašoma vėlesniuose vokiečių vidurinės mokyklos vadovėliuose. Atlygindamas už drąsų priešinimąsi savo vokiškai prigimčiai, Bavarijos ir Viurtembergo kurfiurstus Napoleonas pakėlė į karalius; šiuos titulus net jų palikuonys turėjo iki pat 1918 metų revoliucijos, o Badeno didysis hercogas, kaip ir abu naujieji karaliai, buvo apdovanoti iš Austrijos atimtomis žemėmis. Jie prašė dar šiek tiek ir pinigų, bet Napoleonas nedavė.

Kelias į Bavariją buvo atviras. Maršalams buvo įsakyta sparčiau žygiuoti, ir iš visų pusių prancūzai labai

skubiai traukė prie Dunojaus. Maršalų Bernadoto, Davu, Sulto, Lano, Nėjaus, Marmono, Ožero vadovaujami korpusai ir Miurato raitoji kariuomenė imperatoriaus įsakymus vykdė, kaip yra pasakęs vienas tuometinis Prūsijos karinis stebėtojas, laikrodžio mechanizmo tikslumu. Per nepilnas 20 dienų didžiulė kariuomenė beveik be nuostolių buvo permesta nuo Lamanšo prie Dunojaus. Karo meną Napoleonas kartą taip apibūdino: tai mokėjimas susitvarkyti taip, kad kariuomenė "gyventų atskirai, o kautųsi visa kartu". Maršalai žygiavo skirtingais, imperatoriaus iš anksto nurodytais maršrutais, lengvai apsirūpindami maistu ir neužkimšdami kelių, o reikiamu momentu jie visi buvo prie Ulmo, kur kaip maiše ir uždusо Makas su geriausia Austrijos kariuomenės dalimi.

Rugsėjo 24 dieną Napoleonas išvyko iš Paryžiaus, 26 dieną jau buvo Strasbūre ir tuojau sukomandavo kariuomenei forsuoti Reiną. Įdomu, kad Napoleonas čia pat, Strasbūre, galutinai suorganizavo kariuomenę. Čia verta apie tai pasakyti keletą žodžių.

Žygiavusi į Austriją kariuomenė oficialiai buvo pavadinta *didžiąja armija*, skirtingai negu kitos dalys, stovinčios kaip įgulos ir okupaciniai korpusai toli nuo karo lauko. Didžioji armija buvo suskirstyta į 7 korpusus, kuriems vadovavo žymiausi generolai, po Napoleono karūnavimo gavę maršalo laipsnį.

Iš viso 7 korpusuose buvo 186 tūkst. karių. Kiekvienas korpusas turėjo ir pėstininkų, ir kavalerijos, ir artilerijos, visa, kas būna pačioje armijoje. Napoleono sumanymu, kiekvienas korpusas turėjo būti tarytum savarankiška armija. Pagrindinės artilerijos ir kavalerijos pajėgos nebuvo pavaldžios nė vienam maršalui, nepriklausė nė vienam korpusui; tai buvo ypatingos armijos dalys, kurioms tiesiogiai vadovavo pats imperatorius. Pavyzdžiui, maršalas Miuratas, visos kavalerijos, kurią sudarė 44 tūkst. žmonių, viršininkas, buvo tik Napoleono padėjėjas, valdovo nurodymus perteikiantis bei vykdantis asmuo. Napoleonas galėjo reikiamu momentu savo nuožiūra disponuoti tiek visa artilerija, tiek visa kavalerija.

Be jau minėtų korpusų, artilerijos bei kavalerijos, dar veikė imperatoriaus gvardija. Tai buvo rinktiniai 7 tūkst.

žmonių (paskui jų buvo daugiau, kalbu tik apie 1805 metus); gvardiją sudarė pėsčiųjų ir raitųjų grenadierių ir jėgerių pulkai, du eskadronai raitųjų žandarų, vienas eskadronas Egipte surinktų mameliukų ir "italų batalionas", nes Bonapartas buvo ne tik Prancūzijos imperatorius, bet ir užkariautos Šiaurės ir Vidurio Italijos karalius. Tiesa, šiame gvardijos "italų batalione" buvo daugiau prancūzų, negu italų. Į imperatoriaus gvardiją būdavo priimami tik labiausiai pasižymėję kareiviai. Jie gaudavo algą, ypač gerą maistą, gyveno labai arti imperatoriaus vyriausiosios būstinės, dėvėdavo ypač puošnius mundurus ir aukštas lokenos kepures. Napoleonas daugelį pažinojo iš veido, galėjo pasakyti, kaip jie gyvena, kaip tarnauja.

Napoleonas atidžiai stebėdavo vadus ir nedvejodamas pakeldavo į generolus, nė nesulaukusius 40 metų. Turėjo jis net 34 metų maršalų. Skiriant karinį laipsnį, Napoleonui jaunumas buvo teigiamas požymis, o ne neigiamas, kaip visose be išimties tų laikų kariuomenėse.

Napoleonas buvo įvedęs savotišką drausmę. Kūno bausmių kariuomenėje jis nepripažino. Labai nusikaltusius karo lauko teismas nuteisdavo mirti, mažiau prasižengusius — kalėti.

Tačiau buvo vienas ypač autoritetingas institutas — draugiškasis teismas. Įstatymu jis niekur neįteisintas, tačiau Napoleonui pritariant įvestas didžiojoje armijoje. Anų laikų liudytojai pasakoja. Įvyko mūšis. Kuopoje pastebėta, kad dviejų kareivių niekas mūšyje nematė. Jie pasirodė tik pabaigoje ir paaiškino, kodėl nebuvo. Kuopa, įsitikinusi, jog kaltininkai iš baimės tiesiog buvo pasislėpę, tuojau išrenka tris teisėjus kareivius. Jie kaltinamuosius išklauso, nuteisia mirties bausme ir čia pat, vietoje, sušaudo. Vadovybė visa tai žino, bet nesikiša. Ir tai dar ne viskas. Nė vienas karininkas neturi ne tik dalyvauti teisme, bet netgi žinoti (bent oficialiai), kad buvo sušaudyta.

Patvaldys, apsišaukėlis imperatoriaus sosto paveldėtojas, popiežiaus pateptasis, nuo 1810 metų Austrijos imperatorių dinastijos giminaitis Napoleonas įtikino savo kareivius, jog jie visi gina savo tėvynę nuo Burbonų, nuo interventų, kad jis tebėra pirmasis Prancūzijos kareivis.

Iš tikrųjų kareiviai jam buvo tik "patrankų mėsa" (šį posakį Napoleonas dažnai kartodavo), tačiau, aklai tikėdami valdovu ir jam paklusdami, kareiviai vis dėlto vadindavo jį familiariais, švelniais, maloniais vardais. Grėsmingasis Cezaris, prieš kurį drebėjo Europa ir keliaklupsčiavo valdovai, jiems buvo tik kareivis; kalbėdamiesi tarpusavy jie vadindavo Napoleoną "mažuoju kapralu", "eržiliuku" *(le petit tondu).*

Kareiviai taip pat tikėjo, jog Napoleono žodžiai: "kiekvieno kareivio kuprinėje guli maršalo lazda" šį tą reiškia; jie mielai prisimindavo, kokį laipsnį turėdami pradėjo tarnauti Miuratas, Bernadotas, Lefevras, daugelis kitų imperatoriaus generaliteto žvaigždžių.

Napoleonas savo kareiviais ir karininkais visiškai pasitikėjo, generolais ir maršalais — ne visais ir nevisiškai. Koks buvo maršalų karinis vaidmuo? Napoleonas subūrė itin talentingus kariškius, kurie buvo panašūs tik tuo, kad visi pasižymėjo, nors ir nevienodu mastu, greita orientacija ir nuovoka, puikia kario nuojauta, kaip staiga rasti išeitį iš beviltiškos padėties, atkaklumu, kai to prireikdavo, bet svarbiausia — mokėjimu iš pusės žodžio suprasti Napoleono mintį ir plėtoti ją savarankiškai. Napoleono strateginis talentas vertė maršalus būti subtiliausiais jo valios vykdytojais, bet ir neslopindavo jų savarankiškumo kautynių lauke. Ir nemokša kapotojas, geraširdis Lefevras, ir šaltakraujis, žiaurios prigimties aristokratas Davu, ir šaunus kavaleristas Miuratas, ir kartografas operatorius Bertjė — visi jie buvo nepaprasti taktikai, labai iniciatyvūs žmonės. Drąsuoliai Nėjus arba Lanas šiuo atžvilgiu nė kiek nebuvo menkesni už sumanų Bernadotą arba metodišką Maseną, šaltą, santūrų Marmoną. Žinoma, bebaimiškumas buvo būtiniausia savybė: jie turėdavo rodyti pavyzdį. Narsumą jie laikė ne šiaip sau žmogaus savybe. Kartą kažkas garsiai žavėjosi maršalo Lano, tiek kartų vedusio į ataką savo husarų pulkus, didvyriškumu. Išgirdęs tai, pats Lanas sušuko: "Husaras, kuris 30 metų dar nežuvęs, — ne husaras, o šlamštas!" Tada jam buvo 34-eri, po dvejų metų jis žuvo, pakirstas sviedinio mūšio lauke. Lanas buvo ne šiaip sau šaunus husaras, bet ir sumanus karvedys. Tokie buvo visi Na-

poleono pagalbininkai, kuriuos jis pasirinko ir iškėlė į pirmąsias gretas.

1805 metais, kai prasidėjo karas su trečiąja koalicija, beveik visi jie buvo gyvi. Nebuvo tik Dezė, kuris žuvo prie Marengo, ir dar vieno, kurį Napoleonas kone labiausiai už visus vertino: ištremtasis Moro gyveno Amerikoje. Būdamas savo talento viršūnėje, Napoleonas vadovavo šitokiai kariuomenei ir turėjo šitokius pagalbininkus.

Sulto ir Lano korpusai bei Miurato raitoji kariuomenė forsavo Dunojų ir atsidūrė Mako užnugaryje — to jis nesitikėjo. Pajutusi pavojų, dalis austrų armijos prasmuko į rytus, tačiau didumą Nėjus suvarė į tvirtovę. Makas buvo suspaustas iš visų pusių. Dar buvo galima pasitraukti, bet Maką suklaidino Napoleono atsiųsti sumanūs šnipai, iš kurių žymiausias buvo Šulmeisteris; jie įtikinėjo Maką laikytis, girdi, Napoleonas greit atšauksiąs apsiaustį, nes Paryžiuje kilusi revoliucija. Makas nepatikėjo, tada prancūzų stovyklos lauko spaustuvėje buvo išspausdintas specialus Paryžiaus laikraščio numeris, kuriame pranešama apie tariamąją revoliuciją. Šnipas atvežė laikraštį Makui, šis perskaitė ir... nurimo.

Maršalai Nėjus ir Lanas spalio 15 dieną kaudamiesi užėmė Ulmą supančias aukštumas. Mako būklė pasidarė beviltiška. Napoleonas pasiuntė pas jį parlamentarą, reikalaudamas kapituliuoti, nes priešingu atveju nebus nieko pasigailėta. 1805 metų spalio 15 dieną likusi Mako armija su visa amunicija, artilerija, vėliavomis atidavė Ulmo tvirtovę nugalėtojo malonei. Napoleonas patį Maką paleido, o kapituliavusią kariuomenę pasiuntė į Prancūziją darbams. Po kiek laiko Napoleonas sužinojo, jog Miuratas paėmė į nelaisvę dar 8 tūkst. tų kareivių, kurie prieš tai buvo ištrūkę iš Ulmo.

Po siaubingos Ulmo gėdos trečioji koalicija karą iš esmės buvo jau pralaimėjusi, tačiau Austrijos bei Rusijos štabuose tik nedaugelis iš karto tai suprato. Neužtrukdamas Ulme, Napoleonas ir jo maršalai dešiniąja Dunojaus pakrante traukė tiesiog į Vieną. Toliau persekiodami priešą, prancūzai paėmė dar daugybę belaisvių, iš viso apie 29 tūkst. žmonių. Pridėjus Ulme paimtus 32 tūkst. ka-

reivių, susidarė 61 tūkst.; o kur dar žuvusieji, sunkiai sužeistieji, dingusieji be žinios — jų niekas neskaičiavo.

"Mūsų rankose — 200 patrankų, 90 vėliavų, visi generolai. Iš šios armijos išsigelbėjo tik 15 tūkst. žmonių", — apie pirmųjų karo operacijų rezultatus Napoleonas savo kareiviams pranešė specialiame atsišaukime.

Prancūzai Vienos link žygiavo labai sparčiai. Tačiau Kutuzovo kariuomenei kairiojoje Dunojaus pakrantėje lapkričio 11 dieną prie Diurenšteino vis dėlto pavyko užpulti Mortjė korpusą ir smogti jam stiprų smūgį. Lapkričio 13 dieną į Vieną įjojo Miurato kavalerija, jai iš paskos, savo gvardijos apsuptas, įžengė ir Napoleonas. Jis įsikūrė imperatoriaus rūmuose Šenbrune, šalia Vienos. Austrijos imperatorius Pranciškus, pabėgęs iš Vienos, prieš tai pasiūlė Napoleonui paliaubas, bet Napoleonas nesutiko.

Dabar trečioji koalicija visas viltis dėjo į Rusijos kariuomenę ir į Rusijos imperatorių, o šis labiausiai pasikliovė tuo, kad į koaliciją bus įtraukta Prūsija. Tačiau visoms viltims buvo lemta žlugti.

III

1805 metų spalio mėnesį, t. y. kaip tik tomis dienomis, kai Makas, užsidaręs Ulme, su visa kariuomene rengėsi pasiduoti ar jau buvo pasidavęs į nelaisvę, imperatorius Aleksandras I buvo Berlyne ir įkalbinėjo Prūsijos karalių Frydrichą Vilhelmą III paskelbti Napoleonui karą. Frydrichas Vilhelmas buvo taip pat nusigandęs ir sutrikęs, kaip ir minėti Pietų Vokietijos kurfiurstai. Jis bijojo ir Aleksandro, ir Napoleono. Iš pradžių Aleksandras mėgino gąsdinti, girdi, Rusijos kariuomenė bus priversta žygiuoti per Prūsijos teritoriją, bet, kai karalius netikėtai užsispyrė ir nesileido į jokias kalbas, Aleksandras prašneko geruoju. Beje, kaip tik tuo metu atėjo žinia, kad Napoleonas įsakė maršalui Bernadotui traukti į Austriją per Anšpachą, Prūsijos pietus. Įžeistas dėl tokio Napoleono savavaliavimo, be to, dar nežinodamas apie prancūzų armijos laimėjimus (dar nebuvo pasidavęs Ul-

mas), karalius buvo linkęs paremti trečiąją koaliciją. Frydrichas Vilhelmas ir Aleksandras sudarė slaptą sutartį, pagal kurią Prūsija turėjo įteikti Napoleonui tam tikrą ultimatumą. Po derybų buvo suvaidinta absurdiškiausia scena: Frydrichas Vilhelmas, karalienė Liudvika ir Aleksandras nusileido į mauzoliejų ir čia prie Frydricho II karsto prisiekė... amžinai draugauti. Ši komedija atitiko ano meto sentimentus, bet absurdas lieka absurdu: kadaise Rusija kaip tik su Frydrichu II kariavo septynerius metus, čia Frydrichas pliekdavo rusus, čia rusai tuo pačiu atsakydavo Frydrichui, buvo užėmę net Berlyną ir vos neprivertė karaliaus nusižudyti. Po šios kurioziškos komedijos, pademonstravusios amžiną ir karštą vokiečių ir rusų meilę, Aleksandras I iš Berlyno išvyko tiesiai į Austriją, į karo veiksmų lauką.

Anglija ir Austrija džiūgaute džiūgavo. Jeigu visa Prūsijos kariuomenė peržygiuos per Rūdinius kalnus ir atsidurs mūšio vietoje — Napoleonas žuvęs. Šitaip rašė laikraščiai, entuziastingai pasakodami apie jaudinančią Rusijos ir Prūsijos priesaiką prie Frydricho Didžiojo karsto.

Napoleonas turėjo žūt būt paspartinti atomazgą, kol Prūsija dar neįstojo į koaliciją. Beveik tuojau po Vienos okupacijos prancūzams pavyko be mūšio paimti didžiulį tiltą, vienintelį austrų kažkodėl nesugriautą, jungiantį Vieną su kairiuoju Dunojaus krantu. Apie šio tilto paėmimą sklido daug anekdotų, iš kurių vieną, šiek tiek netikslų ir gerokai pagražintą, gerai žino skaitytojai iš "Karo ir taikos" antrosios dalies. Iš tikrųjų buvo taip: Miuratas, Lanas, Bertranas ir pulkininkas Dodas, sumaniai paslėpę grenadierių batalioną krūmuose ir brūzgynuose, patys be apsaugos atėjo prie tilto įtvirtinimų, pranešė sutrikusiems austrams, kuriems buvo liepta, vos tik pasirodys priešai, susprogdinti tiltą, kad jau sudarytos paliaubos. Nužingsniavę per tiltą, išsikvietė generolą kunigaikštį Auerspergą, vėl sumelavo ir pagal sutartą signalą, anksčiau negu Auerspergas spėjo ką atsakyti, prancūzų grenadieriai iššoko iš krūmų, užpuolė austrus ir ant tilto išrikiuotas patrankas. Per vieną minutę prancūzų

batalionas užėmė tiltą; austrai mėgino priešintis, bet jau buvo vėlu.

Tuojau pat, negaišdamas nė valandos, Napoleonas, kuriam džiūgaujantis Miuratas pranešė nuostabią žinią, įsakė persikelti per tiltą ir žygiuoti pasitikti Rusijos kariuomenės. Rusijos kariuomenei atėjo sunkus metas. Napoleonas su savo pagrindinėmis pajėgomis persikėlė per Dunojų prie Vienos ir stengėsi atkirsti rusams kelią paskubomis trauktis į šiaurę. Kutuzovas, sąjunginės kariuomenės vyriausiasis vadas, aiškiai matė, jog vienintelis išsigelbėjimas — kuo skubiau trauktis iš Kremso naujos pozicijos link — įpiečiau Olomouco; jis turėjo po ranka apie 45 tūkst. kareivių, Napoleonas — beveik 100 tūkst. Rusijos kariuomenė tiesiog negalėjo suvokti, kas atsitiko su Vienos tiltu, ir jau viešai buvo kalbama apie išdavystę; tikriausiai Austrija slapta jau susitarė su Napoleonu — kitaip šio beprasmiško, neįtikėtino įvykio nepaaiškinsi. Napoleonas greit, be jokios kovos užėmė kairįjį Dunojaus krantą, o tai Rusijos kariuomenei nieko gero nežadėjo. Po sunkių ariergardinių mūšių, pasmerkdamas tikrai pražūčiai dengiamuosius dalinius, kad tik turėtų laiko atsitraukti pagrindinės pajėgos, iš 45 tūkst. praradęs apie 12 tūkst., iškankinęs kariuomenę, Kutuzovas vis dėlto ištrūko iš Napoleono nagų ir atvedė savo kariuomenės likučius į Olomoucą, kur jau stovėjo abu imperatoriai — Aleksandras ir Pranciškus.

Padėtis dabar buvo tokia. Rusijos kariuomenę, priskaičiuojant ir tą, kurią atvedė Kutuzovas į Olomoucą ir jo apylinkes, taip pat gautą naują gvardiją ir kitus pastiprinimus, sudarė 75 tūkst. karių. Austrų buvo likę 15—18 tūkst. Nereikia pamiršti, kad vieną didelę austrų armiją Napoleonas sunaikino dar prieš užimdamas Vieną, o kita — didesnė ir geriau aprūpinta — kovėsi Venecijos srityje su maršalo Masenos armija; Masenai Napoleonas įsakė išvalyti Šiaurės Italijos rytinę dalį. Taigi daugių daugiausia sąjungininkai prie Olomouco turėjo apie 90 tūkst. žmonių. Tačiau Kutuzovas geriau už kitus žinojo, jog toli gražu ne visi 75 tūkst. rusų kareivių gali stoti į mūšį. Jis bijojo kautynių, manė, jog reikia trauktis kuo toliau į rytus, laukti, vilkinti karą, kol prūsai

galiausiai ryšis kariauti su prancūzais. Tačiau Kutuzovui buvo kuo ryžtingiausiai pasipriešinta: imperatorius Aleksandras reikalavo tučtuojau pradėti generalinį puolimą.

Nieko nenutuokdamas apie karo operacijas, kankinamas garbės troškimo, būdamas tikras dėl pergalės, nedvejodamas dėl Prūsijos pozicijos, ypač po garsiosios priesaikos prie Frydricho karsto, Aleksandras veržėsi į mūšį. Turint naują, ką tik atžygiavusią gvardiją ir milžiniškas pajėgas, carui atrodė gėdinga bėgti nuo Napoleono, slapstytis nuo jo skurdžioje kalnų šalyje. Jaunas generolas adjutantas kunigaikštis Piotras Dolgorukovas kaip tik dėl to ir buvo caro numylėtinis, kad, kaip ir beveik visa gvardijos karininkija, palaikė valdovo nuomonę. Kutuzovas žinojo, kad ir caras, ir Dolgorukovas, ir visi į jį panašūs karo reikaluose — absoliutūs nemokšos, nors šiaip gal ir nebuvo kvaili. Nors ir tvirtai įsitikinęs, kad Rusijos kariuomenei gresia katastrofa ir kad nedelsiant reikia bėgti nuo Napoleono, vengti lemiamo mūšio, pratūnoti kur nors atokiai, kategoriškos opozicijos Kutuzovas neįstengė statyti priešpriešiais lemtingam lengvabūdiškumui, nes visa valdžia buvo Aleksandro rankose.

Rusų ir austrų stovykloje Kutuzovas buvo vienintelis tikras karvedys, vienintelis supratingas generolas iš tų, kurių balsas ką nors iš viso reiškė [1], kurio vis dėlto būdavo klausoma. Tačiau čia įsikišo tokia jėga, kurios Kutuzovas neįstengė įveikti, nors pats ir įspėjo Napoleono žaidimą.

Persekiodamas rusus, Napoleonas su savo vyriausiąja būstine taip pat staiga sustojo netoli Olomouco. Bonapartas tada labiausiai bijojo vieno dalyko: kad tik rusai nepasitrauktų ir neuždelstų karo. Būdamas toli nuo Prancūzijos ir žinodamas, kad pas jį su ultimatumu iš Prūsijos atvyksta Haugvicas, Napoleonas troško kuo greičiau sulaukti lemiamojo mūšio; jis buvo visiškai tikras dėl pergalingos karo baigties. Tomis dienomis jis parodė visą savo kaip diplomato ir aktoriaus talentą: jis įspėjo viską, kas vyksta rusų štabe, "įsiteikė" ir Aleksandrui,

[1] Bagrationas įtakos carui neturėjo.

ir Kutuzovui, kuriam vis dar rūpėjo kuo greičiau pasitraukti ir išgelbėti Rusijos kariuomenę. Napoleonas artistiškai suvaidino labai išsigandusį, nusilpusį, labiausiai už viską bijantį kautynių žmogų. Jis norėjo įteigti priešui nuomonę, jog kaip tik dabar lengva sutriuškinti Prancūzijos kariuomenę, tuo paskatindamas rusus tučtuojau užpulti jį. Įgyvendindamas savo sumanymą, Napoleonas, pirma, įsakė savo priešakiniams daliniams pradėti trauktis; antra, pasiuntė pas Aleksandrą savo generaladjutantą Savari su pasiūlymu taikytis; trečia, įsakė Savari prašyti Aleksandrą asmeniškai susitikti; ketvirta, tam pačiam Savari įsakė prašyti Aleksandro (jeigu šis atsisakytų susitikti) atsiųsti pas jį patikėtinį deryboms. Rusų štabe džiaugsmui nebuvo galo: Bonapartas bijo! Bonapartas nusilpo ir jau žuvęs! Svarbiausia — neišleisti jo dabar iš rankų!

Visi šie Napoleono manevrai buvo jam tokie nebūdingi, tokie neįprasti, tokie žeminantys, jog, atrodė, išdidus imperatorius, žymiausias pasaulio karvedys, niekada ir nesumanytų taip elgtis, jeigu neverstų skaudus būtinumas. Kutuzovas dėl savo būgštavimo atrodė sugėdintas ir suniekintas. Aleksandras atsisakė susitikti su Napoleonu ir pasiuntė pas jį kunigaikštį Dolgorukovą. Napoleonas vėliau ilgai tyčiojosi iš šio jauno rūmų generolo, net oficialioje spaudoje vadino *"freluquet"*. Šį neišverčiamą prancūzų epitetą galima būtų apibūdinti žodžiais "vėjavaikis", "plevėsa". Dolgorukovas elgėsi išdidžiai, netgi įžūliai, laikydamas Prancūzijos imperatorių "bojarinu, kurį nori ištremti į Sibirą", — taip vėliau šaipydavosi Napoleonas, prisimindamas šį susitikimą. Talentingai vaidindamas tą pačią komediją, Napoleonas dėjosi sutrikęs ir susikrimtęs. Vis dėlto žinodamas, jog ir vaidinant nereikia persistengti, jog viskas pasaulyje, net kunigaikščio Dolgorukovo kvailumas, turi ribas, Napoleonas susitikimo pabaigoje pareiškė negalįs priimti pasiūlytų sąlygų (Dolgorukovas siūlė atsisakyti Italijos ir daugelio kitų užkariautų kraštų). Tačiau atsisakyta buvo taip įtaigiai, kad nebuvo galima abejoti — Napoleonas iš tikrųjų visai nepasitiki savimi, yra sutrikęs.

Išklausiusi džiugius Dolgorukovo įspūdžius, sąjungininkų stovykla nebedvejojo: buvo nuspręsta besitraukiantį, nusilpusį ir sutrikusį Napoleoną beregint užpulti ir sudoroti.

1805 metų gruodžio 2 dieną, praėjus lygiai metams nuo Napoleono karūnavimo, kalvotoje vietovėje ties Praceno aukštumomis, įvakariau Austerlico kaimo, 120 kilometrų į šiaurę nuo Vienos, įvyko kruvinos kautynės, vienos iš pačių didžiausių pasaulio istorijoje, vienos iš pačių nuostabiausių Napoleono epopėjoje.

Napoleonas pats vadovavo kautynėms nuo pradžios iki pabaigos, čia pat buvo ir beveik visi jo maršalai. Jau iš pat ankstyvo ryto buvo matyti, kad rusai ir austrai pralaimės, tačiau Rusijos kariuomenės nebūtų ištikusi tokia baisi pražūtis, jeigu rusų generolai nebūtų pakliuvę į Napoleono gudriai paspęstus spąstus. Prancūzų karvedys įspėjo rusų ir austrų planus: kad galėtų apsupti arba nuvaryti šiaurės link, į kalnus, jie stengsis atkirsti prancūzus nuo kelio į Vieną ir nuo Dunojaus; Napoleonas tyčia atitraukė savo kairįjį sparną ir neva paliko šią kariuomenės dalį nedengiamą. Kai rusai ten patraukė, prancūzai juos sutriuškino daugybe kariuomenės, užėmusios Praceno aukštumas, prispausdami priešą prie pusiau užšalusių tvenkinių. Tvenkiniuose nuskendo, buvo užkapoti ištisi pulkai, kiti pasidavė į nelaisvę. Rusų kavalergardai buvo beveik visiškai sunaikinti dar mūšio įkarštyje per žiaurų susirėmimą su Napoleono gvardijos raitaisiais grenadieriais. Maršalai žavėjosi rusų kareivių narsumu, bet stebėjosi, kaip absurdiškai elgiasi, kokie neišmanėliai, kokie sutrikę ir negabūs rusų generolai, išskyrus Kutuzovą. Jie, pavyzdžiui, ypač stebėjosi tuo, kad Rusijos kariuomenės kairiojo sparno vadas Bukshevdenas, turėdamas 29 batalionus pėstininkų ir 22 eskadronus kavalerijos, užuot padėjęs žūvančiai Rusijos kariuomenei, per visą mūšį prasitrynė prie nereikšmingo punkto, kur jį keletą valandų laikė menkas prancūzų būrys. O kai Bukshevdenas galiausiai susiprato, jog reikia trauktis, tūkstančiai jo korpuso karių buvo nublokšti prie tvenkinių ir čia nuskendo, — Napoleonas, pastebėjęs juos, įsakė šaudyti sviediniais į ledą. Likusieji buvo paimti į nelaisvę.

Imperatoriai Pranciškus ir Aleksandras pabėgo iš mūšio lauko dar gerokai prieš visišką katastrofą. Jų palyda išlakstė į visas puses, palikusi abu monarchus kelyje. Netrukus ir jiedu išsiskyrė — žirgai nešė į skirtingas puses.

Trumpa žiemos diena ėjo vakarop, saulė, visą dieną skaisčiai švietusi, nusileido, o Aleksandras ir Pranciškus tamsos prieglobstyje gelbėjosi nuo nelaisvės; Aleksandras virpėjo kaip drugio krečiamas ir, praradęs savitvardą, verkė. Jis kūrė kiek įkirsdamas ir kitomis dienomis. Sužeistas Kutuzovas vos nepakliuvo į nelaisvę.

Atėjo vakaras. Viskas pasibaigė. Per plačią lygumą, nuolatos klupinėdamas ant žmonių ir arklių lavonų, apsuptas didžiulės palydos, maršalų, gvardijos generolų ir adjutantų, sveikinamas iš visur bėgančių kareivių, jojo Napoleonas. Šios pergalės rezultatas bendrais bruožais buvo toks: apie 15 tūkst. rusų ir austrų nukauta, apie 20 tūkst. belaisvių, paimta beveik visa priešo artilerija, o svarbiausia — faktiškai sunaikinta Rusijos ir Austrijos kariuomenė, apie trys ketvirtadaliai jos išsilakstė į visas puses. Priešas paliko visą savo milžinišką gurguolę, visus karo išteklius, daugybę maisto. Prancūzija iš 80 tūkst. neteko apie 9 tūkst. kareivių.

Rytojaus dieną visose Prancūzijos kariuomenės dalyse buvo skaitomas Napoleono įsakymas. "Kariai, aš patenkintas jumis: Austerlico dienomis jūs padarėte viską, ko iš jūsų narsumo tikėjausi. Jūs papuošėt savo erelius nemirtinga šlove. Rusijos ir Austrijos imperatorių vadovaujama 100 tūkst. kariuomenė per nepilnas keturias valandas buvo suskaldyta ir išsklaidyta. Tie, kurie paspruko nuo jūsų kardo, nuskandinti ežeruose..." — tokia buvo šio įsakymo pradžia.

Austrijos imperatorius Pranciškus Aleksandrui pareiškė, jog toliau kovoti nėra prasmės. Aleksandras pritarė. Pranciškus pasiuntė nugalėtojui laišką, prašydamas susitikti. Napoleonas susitiko su Pranciškum savo stovykloje, netoli Austerlico. Jis priėmė imperatorių Pranciškų mandagiai, tačiau pirmiausia pareikalavo, kad Rusijos kariuomenės likučiai tuojau pasitrauktų iš Austrijos, ir

pats nurodė jiems tam tikrus etapus. Napoleonas pasakė, kad taikos derybos vyks tik su Austrija. Pranciškus, žinoma, neprieštaravo.

Trečioji Europos valstybių koalicija žlugo.

IV

Viljamas Pitas 1805 metų lapkričio antroje pusėje ir gruodžio pradžioje labai jaudindamasis laukė žinių apie lemiamąjį mūšį. Anglijos vyriausybės vadovas ir trečiosios koalicijos prieš Napoleoną įkvėpėjas žinojo, kad dabar Anglijai ilgai negresia užpuolimas: dar 1805 metų spalio 21 dieną jūrų mūšyje prie Trafalgaro admirolas Nelsonas užpuolė jungtinį Prancūzijos ir Ispanijos laivyną ir jį sunaikino, o pats žuvo mūšyje. Napoleonas nuo šiol laivyno nebeturėjo. Tačiau Viljamas Pitas bijojo ko kito. Jis, kaip ir visi Anglijos prekybininkai bei pramonininkai, suprato, jog Napoleonas užsibrėžęs ne tik išstumti Anglijos pirklius iš prekybos rinkų tų Europos šalių, kurios tiesiogiai arba netiesiogiai atsidurs jo valdžioje, — valdydamas labai turtingas žemyno šalis, uostus ir laivų statyklas, Napoleonas turės užtektinai priemonių pasistatyti kitą laivyną ir atkurti Bulonės stovyklą.

Mako katastrofa Ulme, Napoleono triumfas Vienoje, klastingas tilto paėmimas, į bėgimą panašus Kutuzovo armijos traukimasis apstulbino Pitą. Tačiau Prūsijos pasižadėjimas prisidėti prie koalicijos vėl sužadino vilčių. Tolimoje Moravijoje, kažkur prie Olomouco, turėjo būti sprendžiamas svarbus klausimas: ar bus nuversta pusę Europos aprėpusi Napoleono diktatūra ar ir kita pusė žemyno pateks jo valdžion.

Pagaliau atėjo į Angliją pirmieji (Olandijos) laikraščiai su lemtinga žinia: trečioji koalicija, praliejusi daug kraujo ir užsitraukusi gėdą, beviltiškai žuvo Austerlico laukuose. Parlamente Pitas atvirai buvo kaltinamas dėl pražūtingų iliuzijų, opozicija reikalavo jį atsistatydinti, šaukė, esą dėl to gėda ir Anglijai, nes Anglijos aukso milijonai išmesti nemokšiškai sužlugusiai koalicijai sukurti. Pitas tokio sukrėtimo neištvėrė, susirgo ir atgulė,

o po kelių savaičių, 1806 metų sausio 23 dieną, mirė. Austerlicas nužudė, kaip tada buvo sakoma, ir šį atkakliausią ir talentingiausią Napoleono priešą. Naujasis kabinetas, kuriam ėmėsi vadovauti Foksas, nusprendė siūlyti Napoleonui sudaryti taikos sutartį.

Napoleonas triumfavo. Jis diktavo sąlygas, jam žeminosi nugalėtieji ir nekariavusieji. Savo didžia pergale Prancūzijos valdovas pasinaudojo labai sumaniai. Pagaliau po ilgos kelionės į Vieną atvyko Prūsijos diplomatas Haugvicas su Frydricho Vilhelmo III ultimatumu ir, žinoma, pamiršo savo vizito tikslą. Jis atėjo pas Napoleoną neapsakomai maloniai šypsodamasis, žemai nusilenkė ir karštai pasveikino jo didenybę, sutriuškinusį visus nevidonus. Haugvicas baisiausiai bijojo kaip, beje, ir pats Prūsijos karalius, kad už priesaiką prie Frydricho karsto ir už kitus neseniai darytus žygius teks atsipirkti. "Sveikinu jūsų didenybę su pergale!" — tarė Haugvicas. "Fortūna pakeitė jūsų sveikinimų adresatą!" — pertraukė imperatorius.

Napoleonas iš pradžių aprėkė, pasakė suprantąs Prūsijos klastingumą, bet paskui sutiko tą nedorumą pamiršti ir atleisti, tik Prūsija turi sudaryti su Prancūzija sąjungą. Sąjungos sąlygos tokios: Prūsija atiduos Bavarijai savo pietų valdą — Anšpachą; Prūsija atiduos Prancūzijai savo valdas — Noištato ir Klevės kunigaikštystes su Vezelio miestu; už tai Napoleonas atiduos Prūsijai dar 1803 metais užimtą Hanoverį, kuris priklausė Anglijos karaliui; Prūsija sudaro sąjungą su Prancūzija, t. y. paskelbia Anglijai karą. Haugvicas sutiko su viskuo, karalius Frydrichas Vilhelmas taip pat, nes tikėjosi blogesnės baigties. Bavarija, sąjungininkė, gavo iš Austrijos Tirolį, iš Prūsijos — Anšpachą, bet užtat atidavė Napoleonui turtingą pramonės sritį Bergą. Galiausiai Austrija perleido Napoleonui, kaip Italijos karaliui, visą Veneciją ir Venecijos sritį, Friulį, Istriją ir Dalmaciją. Iš viso Austrija neteko šeštadalio gyventojų (4 milijonų iš 24) ir septintadalio valstybės pajamų, taip pat daugybės teritorijos, užmokėjo nugalėtojui 40 milijonų aukso florinų.

Taikos sutartis buvo pasirašyta Presburge 1805 metų gruodžio 26 dieną. Keletą dienų prieš tai Napoleonas pa-

sirašė tvirtą gynybos ir puolimo sąjungos sutartį su Bavarija, Viurtembergu ir Badenu. Į Prancūziją ir Italiją patraukė nesibaigiančios gurguolės su Austrijoje paimtu grobiu. Vien tik patrankų iš arsenalų ir per mūšį buvo paimta 2 tūkst., daugiau kaip 100 tūkst. šautuvų ir t. t. Tačiau prieš apleisdamas sutriuškintą Austriją, Napoleonas patvarkė dar vieną dalyką. Neapolio karalius Ferdinandas ir jo žmona Karolina, dar 1805 metų spalio mėnesį po Trafalgaro mūšio patikėję, kad Napoleonas šį kartą bus sumuštas, užmezgė santykius su Anglija ir Rusija. Ši Neapolio Burbonų dinastija visada jautė didžią ir skaudžią Napoleono priespaudą. Neapolio karalienė Marija Karolina, nužudytosios karalienės Marijos Antuanetės sesuo, suprantama, irgi negalėjo pakęsti Prancūzijos, kaip ir paties Napoleono, todėl jau seniai net nuo Prancūzijos pasiuntinio Alkjė neslėpė savo svajonių, esą Neapolio karalystė būsianti degtukas, kuris užplieks didžiulį gaisrą. "Tačiau supraskite, jūsų didenybe, kad degtukas sudega pirmiausia, net nepriklausomai nuo to, kuo gaisras baigsis", — jai atsakęs Napoleono pasiuntinys. Dabar, po Austerlico, "degtukas" sudegė akimirksniu. Po Austerlico Burbonams teko žiauriai atkentėti. "Burbonai liausis viešpatauti Neapolyje", — tarė Napoleonas ir įsakė Prancūzijos kariuomenei tuojau užimti karalystę. Burbonai pabėgo į Sicilijos salą, kurią saugojo Britanijos laivynas, o Napoleonas netrukus paskyrė Neapolio karalium savo brolį Juozapą. Paskui pasižymėjusius generolus, karininkus ir kareivius gausiai apdovanojęs pinigais, ordinais, pakėlęs jiems laipsnius, kai kuriems per du tris iš karto, pats išvyko į Paryžių. 1806 metų sausio 26 dieną nugalėtojas, sveikinamas džiūgaujančios minios, įvažiavo į Tiuilri rūmus. Netrukus Napoleonas sužinojo, kad neapkenčiamas priešas Viljamas Pitas prieš tris dienas mirė, kad Anglija nori sudaryti taiką. Dabar jis iš tikrųjų galėjo jaustis esąs Karolis Didysis, Vakarų imperatorius.

Prašmatnios puotos, pokyliai, banketai, prabangus rūmų gyvenimas apsiautė Napoleoną; šimtai perdėtai nuolankių dvariškių gaudydavo kiekvieną imperatoriaus žvilgsnį, reikšdavo jam dievišką pagarbą, begėdiškiausiai meilikaudavo.

V

Po Viljamo Pito mirties Napoleonas dar negalėjo tikėtis, kad Anglijos politika pasikeis. Tačiau kai į valdžią atėjo Foksas, amžinas Pito užsienio politikos priešas, Europa prakalbo, girdi, Anglija ir Prancūzija netrukus sudarys taikos sutartį. Derybos iš tikrųjų prasidėjo, ir Foksas pasiuntė į Paryžių lordą Jarmutą. Napoleonas nelabai tikėjo taikos galimybe, bet jau 1806 metų vasario mėnesį privertė Prūsiją oficialiai nutraukti santykius su Anglija; jis stengėsi izoliuoti Prūsiją ne tik nuo Anglijos, bet ir nuo Rusijos ir tada smogti jai lemiamą smūgį.

Prūsijos karalius jau 1806 metų ankstyvą pavasarį suvokė, į kokią pavojingą padėtį pakliuvo. Tiesa, Napoleonas "atleido" jo nuodėmes, net norėjo su Prūsija sudaryti sąjungą, žadėjo dovanoti Hanoverį. Tačiau, atsakydama į tai, Anglija paskelbė Prūsijai karą. Napoleonas Hanoverio taip ir neatidavė ir ten laikė savo kariuomenę. Tuo metu Frydrichas Vilhelmas III staiga sužinojo, kad Anglijos vyriausybės vadovas pasiuntė į Paryžių lordą Jarmutą taikos deryboms su Napoleonu ir kad Napoleonas Jarmutui leido suprasti, jog Anglija, sudariusi Prancūzijai palankią taikos sutartį, vėl atgaus Hanoverį. Prūsijos monarchas ir vyriausybė pamatė, kaip baisiai jie apgauti. Labiausiai pasipiktinę buvo kaip tik tie sluoksniai, kurie per visus 1805 metus veltui įtikinėjo Frydrichą Vilhelmą prisidėti prie trečiosios koalicijos. Jų manymu, nebūtų buvę Austerlico, Prūsija nebūtų izoliuota nuo kitų valstybių, kaip dabar atsitiko.

Tuo metu Napoleonas nusprendė įforminti ir sustiprinti savo nekontroliuojamą valdžią Vakarų ir iš dalies Centrinėje Vokietijoje. Jie įkūrė Reino sąjungą. 1806 metų viduryje sąjunga buvo galutinai įforminta, o liepos 12 dieną visi Vokietijos valdovai, Napoleono prispirti, pasirašė atitinkamą sutartį. Reino sąjungą sudarė Bavarija, Viurtembergas, Regensburgas, Badenas, Bergas, Hesenas, Darmštatas, Nasau ir dar aštuonios vokiečių kunigaikštystės. Ši sąjunga savo *protektoriumi* "išsirinko" imperatorių Napoleoną. Atsidėkodama imperatoriui už didžią garbę, Reino sąjunga įsipareigojo, kilus karui, duoti

Napoleonui 63 tūkst. kareivių. Daug nedidelių savarankiškų valdovų, anksčiau priklausiusių Austrijos Habsburgų dinastijai, dabar turėjo paklusti tiems Reino sąjungos valdovams, į kurių valdas buvo įjungtos jų žemės. Nuo šiol faktiškai išnyko šv. Romos imperija, gyvavusi bemaž tūkstantį metų. Austrijos imperatorius Pranciškus tam neprieštaravo.

Nauji Napoleono aneksijos užmojai smarkiai išgąsdino ir suerzino Prūsijos karalių ir vyriausybę. Juk Reino sąjunga įteisino Napoleono valdžią pačiose Vokietijos gelmėse, kėlė tiesioginę grėsmę Prūsijos vientisumui. Be to, rengdamas Reino sąjungą, Napoleonas padarė kelis apdairius manevrus, toliau plėsdamas Prancūzijos imperijos valdas. 1806 metų kovo 15 dieną maršalas Miuratas buvo paskirtas Klevės ir Bergo (Vakarų Vokietija) didžiuoju hercogu, kovo 30 dieną — Juozapas Bonapartas tapo Neapolio karaliumi, maršalas Bertjė — Noištato kunigaikščiu; birželio 5 dieną kitas Napoleono brolis, Liudvikas Bonapartas, paskiriamas Olandijos karalium, užsienio reikalų ministras Taleiranas — Benevento kunigaikščiu, maršalas Bernadotas — Pontekorvo (Pietų Italija) kunigaikščiu. Paskirtieji asmenys buvo ne vasalai, bet tiesiog Napoleono vietininkai ir generalgubernatoriai. Ir visa Europa tai suprato.

Tuo tarpu Napoleonas vėl rengėsi karui. Birželio mėnesį, sudaręs Reino sąjungą, Įstatymų leidimo korpusui jis tiesiai pareiškė turįs 450 tūkst. karių kariuomenę ir galįs ją išlaikyti be paskolų bei deficito. Apie 200 tūkst. kariuomenės Napoleonas ėmė telkti abiejose Reino pusėse, Elzase, Lotaringijoje, Reino sąjungos valstybėse. Sklido grėsmingi gandai, jog Prancūzijos imperatorius rengiasi užgrobti naujas žemes.

Liepos 6 dieną į Paryžių atvyko Rusijos diplomatas Ubri. Aleksandras pasiuntė jį neva tartis dėl Kataro įlankos, o iš tikrųjų jis turėjo išsiaiškinti, kokia galimybė Anglijai ir Prancūzijai sudaryti taikos sutartį. Gal po dviejų savaičių, Taleiranui labai sumaniai manevruojant, buvo pasirašyta preliminarinė taikos sutartis su Rusija. Dabar viską lėmė Taleirano ir lordo Jarmuto derybos, nes Aleksandras nusprendė palaukti, kuo viskas baigsis,

o jau tada Paryžiuje pasirašytą Ubri sutartį ratifikuoti arba ne.

Tačiau taika su Anglija nebuvo galima. Anglijos valdančiųjų klasių ir ekonominiai, ir politiniai interesai niekaip nesiderino su pusę žemyno valdančia Napoleono diktatūra. O Napoleonas per derybas iš esmės nedarė jokių nuolaidų, bet kėlė vis naujus ir naujus reikalavimus, kalbėjo apie Egiptą, Siriją...

Ir staiga Europą aplėkė žinia: rugsėjo 13 dieną mirė Britanijos užsienio reikalų ministras, vienintelis didis taikos su Prancūzija šalininkas Anglijoje — Foksas.

Prūsų grupuotė, reikalavusi ryžtingai veikti prieš Napoleono grobuoniškumą, pakėlė galvą; buvo aišku viena — dabar nei Anglija, nei Rusija taikos sutarties su Napoleonu nepasirašys. Frydrichas Vilhelmas jau rugsėjo pradžioje čia širdo, čia gūžėsi iš baimės, nesuvokdamas, ką daryti. Sužinojęs, kad vėl bręsta galimybė sudaryti koaliciją, labai nudžiugo. Fokso mirties dieną, dar nepatyręs apie fatališką ministro ligos baigtį, Prūsijos karalius nusprendė pasiųsti kariuomenę į kaimyninę Saksoniją. Po trijų savaičių paaiškėjo, jog Ispanija yra linkusi prisidėti prie vėl rengiamos koalicijos, jeigu tik ji bus pergalinga. Taigi Ispanijos karalius ir Frydrichas Vilhelmas III užmezgė slaptus ryšius.

Prūsijos bajorija ir dalis buržuazijos nerimavo ir piktinosi. Karalius buvo kaltinamas bailumu, Haugvicas — išdavikiškumu. Bajorija neapkentė Napoleono, laikydama jį tiesioginiu kaltininku dėl nykstančių senų feodalinių santykių, yrančios dvarininkinės baudžiavinės buities; Prūsijos buržuazija nerimavo matydama, kaip Napoleonas veikliai stato muito ir kitokias sienas tarp savo vasalinių valdų ir Prūsijos, kaip planingai veikia *Prancūzijos* pramonės naudai, kenkdamas kitiems. Prūsijos karininkija ir generalitetas virė troškimu atsimokėti už skriaudas, apgaulę ir už Napoleono visur atvirai reiškiamą panieką. Karalienė Liudvika (Frydricho Vilhelmo III žmona) buvo šios bajorų karininkų partijos vadovė. Iš Anglijos ir Rusijos — nors Anglija ir Rusija tuomet pačios vedė nevaisingas derybas su Napoleonu — Prūsiją pasiekdavo visokeriopi padrąsinimai bei patikinimai... Karalių skatino

imtis ryžtingų veiksmų ši mintis: Napoleonas vis tiek pradės karą, kad ir kaip jam nusileistum. Buvo nuspręsta raštu prašyti Napoleono paaiškinti, kokie jo ketinimai Prūsijos atžvilgiu. Imperatorius nieko neatsakė.

Prūsijos kariuomenė leidosi į žygį. Pulkai po pulkų, plėšdami patriotines dainas, per Berlyną ir Magdeburgą žygiavo į vakarus. Karalienė Liudvika išeidavo jų sutikti ir tapdavo manifestacijų centru. Karalius Frydrichas Vilhelmas išvyko inspektuoti kariuomenės, kuri buvo telkiama Magdeburge ir toliau už jo vakarų kryptimi. Napoleonui jis pasiuntė naują notą, reikalaudamas atitraukti Prancūzijos kariuomenę nuo Prūsijos sienų. Atsakydamas į šį reikalavimą, Napoleonas savo kariuomenės priešakyje įžengė į Saksoniją, kurioje buvo prūsai.

IX skyrius

PRŪSIJOS SUTRIUŠKINIMAS IR VISIŠKAS VOKIETIJOS UŽVALDYMAS

1806—1807 metai

I

1806 metų spalio 8 dieną Napoleonas įsakė įsiveržti į Saksoniją, Prūsijos sąjungininkę, ir didžioji armija, iki tol nuo Presburgo taikos sutarties sudarymo laikų sukoncentruota Bavarijoje, trimis kolonomis patraukė per sieną. Priešakyje centrinėje kolonoje žengė Miuratas su kavalerija, paskui jį Napoleonas — su pagrindinėmis pajėgomis. Veikiančioje didžiojoje armijoje tuo momentu buvo apie 195 tūkst. karių — tik šiek tiek daugiau kaip pusė visų Napoleono karo pajėgų, nes Italijoje stovėjo apie 70 tūkst. ir maždaug tiek pat kitose valdose. Tiesa, šiuos 195 tūkst. turėjo papildyti naujokai, kurie buvo sparčiai rengiami užnugario stovyklose. Prieš Napoleono kariuomenę Prūsija pasiuntė šiek tiek mažiau kareivių — apie 175—180 tūkstančių.

Norint suvokti neregėtai sparčiai, žaibiškai prasidėjusią neatitaisomą katastrofą, žinoma, maža būtų pasakyti, kad didžioji armija už Prūsijos kariuomenę buvo šiek tiek pranašesnė, maža būtų priminti, kad Prancūzijos karvedys turėjo ypatingą kario talentą, buvo subūręs puikius maršalus bei generolus. Čia susidūrė dvi socialinės-ekonominės sanklodos, dvi valstybinės santvarkos, dvi skirtingos karo taktikos ir dvi karinės organizacijos. Pramonės atžvilgiu atsilikusi, turinti primityvią techniką, tipiška baudžiavinė feodalinė absoliutinė santvarka susidūrė su valstybe, patyrusia gilią buržuazinę revoliuciją, kuri sunaikino feodalizmą ir baudžiavą.

Apie Napoleono kariuomenės organizaciją jau esame kalbėję. Prūsijos kariuomenė kaip veidrodis tiksliai atspindėjo visą baudžiavinę valstybės struktūrą. Kareivis — baudžiavinis valstietis, dvare plaktas rykštėmis, dabar karininko mušamas kardo plokštuma ir špicrutenais, gaunantis antausių ir niuksų nuo kiekvieno viršesnio, pradedant feldfebeliu, turintis vergiškai paklusti vyresnybei; jis puikiai žino — niekam nerūpi jo dalia, nors ir kaip narsiai, atsidavusiai kautųsi. Karininkas tik dėl to viršesnis, kad yra bajoras, kurių dažnas žiaurumą su kareiviais laikydavo tikrąja drausme. Žmonės generolais tapdavo arba sulaukę senatvės, arba pagal protekciją ir savo kilmę.

XVIII amžiaus viduryje, kai pagal senąjį režimą buvo tvarkoma visų, ne tik Prūsijos, kariuomenė, Frydrichas II dar galėjo laimėti ir Septynerių metų karą, įveikti ir prancūzus, ir rusus, ir austrus, nors retkarčiais ir pats būdavo smarkiai sumušamas. Frydrichas suprato, jog tik neregėtu žiaurumu engiamus ir pagiežingus kareivius gali priversti eiti į mūšį. Kartą vienam artimam generolui prūsų valdovas prasitarė: "Man pats nesuprantamiausias dalykas — tai mūsų su jumis saugumas karo stovykloje". Nuo Frydricho II laikų praėjo 40 metų, o Prūsijoje viskas liko kaip buvę, skirtumas tik tas, kad vietoj Frydricho vadovavo nemokša hercogas Braunšveigietis ir kiti menko proto tituluoti generolai.

Kas 1806 metų vasaros pabaigoje ir ankstyvą rudenį Prūsijoje pasikeitė, jei prieš metus Frydrichas Vilhelmas

III, bijojęs stoti prieš baisųjį imperatorių kartu su Anglija, Austrija ir Rusija, dabar išdrįso pats pulti? Čia daugiausiai lėmė jo beviltiška drąsa, įsitikinimas, kad joks nuolankumas neišgelbės, — Napoleonas vis tiek užpuls. Tačiau karininkija, generalitetas, visa aukštoji bajorija tiesiog džiūgavo ir viešai gyrėsi pamokysią Korsikos iš-sišokėlį, hercogo Engijeniečio žudiką, sankiulotų vadeivą. Ką, sakykite, Napoleonas iki šiol nugalėdavo? Baikščius, įvairiataučius austrus? Barbarus — turkus ir Egipto mameliukus? Silpnus italus? Rusus, kurie beveik tokie pat barbarai, kaip turkai ir mameliukai? Ar nepavirs jo šlovė pelenais, kai jis susirems su dar Frydricho II sukurta kariuomene?

Dvariškiai, karininkai, kariuomenės vadovybė, generolai, diduomenė, karalienė Liudvika ir jos pakalikai — visi virto visiškais lengvabūdžiais, fantazuotojais ir pagyrūnais. Jie nepaisė, kad Napoleono išteklių šaltinis — ne tik Prancūzija, bet ir keletas jau užkariautų didelių ir turtingų šalių; jie buvo tikri, jog, kai tik Prūsijos kariuomenė ryžtingu smūgiu sutriuškins Napoleoną, rojalistai užnugaryje sukils ir nuvers jį nuo buvusio Burbonų sosto. Senasis vyriausiasis vadas, hercogas Braunšveigietis, tas pats, kuris 1792 metais vadovavo karinei intervencijai ir absurdišku grasinamu manifestu prieš savo valią paspartino Prancūzijos monarchijos žlugimą, — kaip senojo režimo baudžiauninkas reakcionierius visada neapkentė prancūzų, įžūlių revoliucionierių maištininkų. Tačiau jis bijojo nenugalimojo Bonaparto ir ne itin pritarė šventiškai pergalingai nuotaikai, apėmusiai karalienę Liudviką ir princą Liudviką. Berlyno ir provincijų bažnyčių pastoriai lengva ranka garantavo veiklią pagalbą viešpaties dievo, kuris, kaip visiems žinoma, nuo senų senovės buvo gana draugiškas Hohencolernų dinastijai. Didžiai nekantraujant buvo laukiama pirmųjų pranešimų iš karo lauko. Niekas nežinojo, iš kieno pusės bus peržengta siena...

Trys Napoleono kariuomenės kolonos traukė per Frankonijos mišką, Elbės upės link, į Prūsijos kariuomenės užnugarį, kad atkirstų jai susisiekimą.

Rytojaus dieną po Napoleono įsiveržimo į Saksoniją, Prūsijos sąjungininkę, spalio 9-ąją, prie Šleico įvyko pirmasis mūšis. Avangardas, vadovaujamas maršalų Miurato ir Bernadoto, prisiartino prie Prūsijos kariuomenės, ir Napoleonas įsakė atakuoti. Kautynės truko neilgai. Netekę apie 700 karių (iš jų — 300 nukautų), prūsai buvo nublokšti. Rytojaus dieną, spalio 10-ąją, įvyko kitas mūšis, kur kas didesnis. Maršalas Lanas priėjo Zalfeldo miestą, kur stovėjo princas Liudvikas, rūmų karinės grupuotės vadovas, su 9 tūkst. kariuomene. Tuojau prasidėjęs mūšis vėl baigėsi prancūzų pergale. Atkakliai priešinęsi, prūsai ėmė bėgti; jie neteko apie 1,5 tūkst. karių. Mūšio pabaigoje pats princas Liudvikas buvo nudurtas.

Bėgliai nuo Zalfeldo jungėsi prie kunigaikščio Hohenlojės vadovaujamų pagrindinių Prūsijos kariuomenės pajėgų, kurios stovėjo netoli Jėnos miesto. Kita pagrindinių pajėgų dalis, kuriai vadovavo pats hercogas Braunšveigietis, traukėsi įšiauriau — Naumburgo link, bet jai nebuvo lemta ten nužygiuoti.

Kai į Berlyną viena po kitos atėjo žinios apie mūšius prie Šleico ir prie Zalfeldo ir apie princo Liudviko mirtį, visi buvo sukrėsti. Net keista, kad du pirmieji, nors ir nesėkmingi, bet palyginti ne itin reikšmingi mūšiai galėjo šitaip iš pagrindų pakeisti visuomenės nuotaikas. Ne tik nurimo pernelyg didis pagyrūniškumas, bet kažkaip labai jau sparčiai išryškėjo sutrikimas ir baimė. Tik karalienė Liudvika nenusiminė ir kartu su artimaisiais žavėjosi princo Liudviko didvyriška mirtimi ir tikino, kad būsimasis mūšis nulems viską.

Napoleono nuomone, dauguma Prūsijos kariuomenės telkiama Veimaro rajone, kad galėtų toliau trauktis Berlyno link, o lemiamas mūšis įvyks ties Veimaru spalio 15 dieną. Jis pasiuntė maršalą Davu Naumburgo link ir toliau į Prūsijos kariuomenės užnugarį; Bernadotas gavo įsakymą prisijungti prie Davu, tačiau jo įvykdyti negalėjo. Napoleonas su maršalais Sultu, Nėjum ir Miuratu žygiavo į Jėną. Spalio 13-osios vakare Napoleonas jau buvo Jėnoje ir, žvelgdamas nuo aukštumų, matė keliu į Veimarą besitraukiančias didžiules pajėgas. Kunigaikštis Hohenlojė žinojo — prancūzai įžengė į Jėną, bet nė

nenujautė, jog ir pats Napoleonas su keliais korpusais čia yra. Naktį iš spalio 13-osios į 14-ąją Hohenlojė sustojo ir Napoleonui visai nelauktai nusprendė atakuoti.

Dar prieš auštant Napoleonas apjojo savo kariuomenės gretas, kareiviams pasakė, kad po būsimųjų kautynių visa Prūsija atsidurs Prancūzijos rankose, kad pasikliauja jų įprasta narsa, ir, kaip visada, bendrais bruožais apibūdino rytojaus dienos planą.

Galiausiai išaušo 1806 metų spalio 14-oji — diena, kuri nulėmė Prūsijos likimą. Mūšis prasidėjo vos tik išaušus; ilgas ir atkaklus mūšis, kurio pati pradžia prancūzams buvo tokia sėkminga, kad priešas, nors ir kaip stengdamasis, nepajėgė išplėšti pergalės. Iš pradžių prūsai ir saksonai traukėsi palengva, atkakliai gindamiesi, tačiau Napoleonas, sumaniai koncentruodamas kariuomenę, įjungdamas į mūšį maršalų Sulto, Lano, Ožero, Nėjaus korpusų geriausias dalis bei Miurato kavaleriją, tiksliai įgyvendino savo planą. Prūsijos kariuomenė neišlaikė ir pasileido bėgti, bet tas bėgimas jai buvo dar pražūtingesnis negu prie Austerlico. Prūsijos kariuomenės likučiai dūmė į Veimarą, o visą laiką ją spaudė Miurato kavalerija. Veimare prūsų krito ypač daug; įsikarščiavę prancūzų raitininkai kapojo, neklausydami šauksmo pasigailėti, pasiduodančiųjų neimdami į nelaisvę. Prūsijos kariuomenė buvo visiškai sutriuškinta. Apgailėtinai menki likučiai išsigelbėjo, visi kiti buvo išžudyti arba paimti į nelaisvę, o dauguma dingo be žinios.

Hohenlojė su minia sprunkančiųjų spėjo pasitraukti ir stengėsi pakliūti į Naumburgą, kur tikėjosi rasti nenukentėjusią pagrindinę kariuomenės dalį, vienintelę, kuria buvo galima pasikliauti. Su šia antrąja kariuomenės dalimi, kuriai vadovavo hercogas Braunšveigietis, buvo ir pats karalius Frydrichas Vilhelmas. Staiga vakare ir naktį nuo Jėnos plūstelėjo nauja karių banga. Pasirodo, hercogas Braunšveigietis, nepasiekęs Naumburgo, sustojo netoli Aueršteto, už dviejų su trupučiu kilometrų nuo Jėnos. Čia jis ir susirėmė su maršalu Davu, čia mūšio lauke besikaunančius visą laiką pasiekdavo tolima artilerijos kanonada, kuriai tada niekas neteikė didelės reikšmės. Nors pajėgų Davu turėjo nepakankamai (tik vieną

korpusą, nes Bernadoto pagalbos jis dar nebuvo gavęs), pagrindinė Prūsijos kariuomenės dalis buvo sutriuškinta. Pats hercogas Braunšveigietis krito, mirtinai sužeistas kautynių įkarštyje. Taigi šios kariuomenės likučiai, kaip sakyta, susimaišė su pirmosios kariuomenės likučiais, sprunkančiais nuo Jėnos ir Veimaro.

Iš besitraukiančiųjų karalius sužinojo, jog tą pačią dieną, spalio 14-ąją, Napoleonas ir maršalas Davu galutinai sutriuškino beveik visą Prūsijos kariuomenę. Net pikčiausi Prūsijos priešai, niekas Europoje netikėjo, kad taip greit — per šešias dienas — viskas pasibaigs.

Neregėta ir negirdėta panika apėmė prūsus, kai jie vienas iš kito patyrė, jog viskas žuvo, jokios kariuomenės nebėra.

II

Prūsijos kariuomenės likučiai bėgo apimti baisios panikos. Prancūzai vis persekiojo, pakeliui rinkdami daugybę gurguolių su maistu, ekipažų, arklių, visiškai tinkamos artilerijos. Napoleonas traukė tiesiai į Berlyną. Pakeliui įsakė užimti Heseno—Kaselio hercogystę, paskelbdamas, kad tenykštė dinastija nuverčiama, užėmė Braunšveigą, Veimarą, Erfurtą, Naumburgą, Halę, Vitenbergą. Kunigaikštis Hohenlojė traukėsi į šiaurę, surinkęs apie 20 tūkst. įvairių korpusų kareivių, beveik beginklių, demoralizuotų, neklausančių karininkų.

Bėgdama į šiaurę, kariuomenė nuolat nyko — ją vijosi Miuratas su kavalerija. Anapus Prenclau, pakeliui į Štetiną, Hohenlojė buvo apsuptas ir turėjo kapituliuoti. Šiek tiek ankstėliau nesipriešindama, vos tik pareikalavus, maršalui Lanui pasidavė stipri Špandau tvirtovė su daugybe šaudmenų; praėjus kelioms dienoms po Hohenlojės kapituliacijos, generolas Lasalis su savo husarais pasiekė Štetiną, galingą tvirtovę su puikia artilerija ir didžiule įgula (per 6 tūkst. karių); maisto tvirtovė irgi turėjo apsčiai. Grėsminga tvirtovė husarų generolui, neturinčiam nė vienos patrankos, vos tik pareikalavus, pasidavė neiššovusi nė karto. Baisiausia visuotinė panika tiesiog iš

karto apėmė generalitetą, žūvančių Prūsijos kariuomenės likučių karininkus ir kareivius. Išgirtosios drausmės nebuvo likę nė padujų, tūkstančiai prūsų kareivių pasiduodavo prancūzams. Generolai ir karininkai buvo apimti tokios nevilties, jog net nugalėtojams atrodė keista. Tarytum čia būtų visai ne tie žmonės, kurie vos prieš dvi savaites taip išdidžiai ir pasipūtėliškai ketino sudoroti Napoleoną.

1806 metų spalio 27 dieną, praėjus 19 dienų nuo karo pradžios ir 13 dienų nuo mūšio prie Jėnos ir Aueršteto, Napoleonas, lydimas keturių maršalų, raitųjų grenadierių ir gvardijos jėgerių, iškilmingai įjojo į Berlyną. Miesto burmistras atidavė Napoleonui sostinės raktus ir prašė pasigailėti Berlyno. Napoleonas įsakė atidaryti parduotuves — tegu gyvenimas eina normalia vaga. Gyventojai sutiko Napoleoną baikščiai, pagarbiai lenkdamiesi ir neprieštaraudami pakluso.

Įsitaisęs Berlyne, Napoleonas pirmiausia ėmė naikinti po visą Prūsiją pasklidusius priešo kariuomenės likučius. Buvo likęs, galima sakyti, tik generolo Bliucherio, energingiausio Prūsijos karvedžio, dalinys. Bliucheriui pavyko iš išsisklaidžiusių ir sutriuškintų dalių sutelkti apie 20 tūkst. kareivių ir karininkų ir pasitraukti į šiaurę, nors jį primygtinai persekiojo maršalai Bernadotas, Sultas ir Miuratas. Jis įžengė į Liubeką. Toliau buvo Danija, kuri, paniškai bijodama Napoleono, kategoriškai uždraudė Bliucheriui žengti per sieną. Prancūzų, žinoma, nebūtų sulaikiusios jokios sienos. Lapkričio 7 dieną Napoleono maršalai jau buvo Liubeke ir čia, miesto gatvėse, užpuolė Bliucherio įgulą. Įvyko baisios skerdynės: apie 6 tūkst. prūsų prancūzai iškapojo arba paėmė į nelaisvę. Bliucheris su 14 tūkst. karių spėjo pasprukti iš miesto, tačiau vakarop lygumoje anapus Liubeko buvo apsuptas ir priverstas kapituliuoti su visais kareiviais, karininkais bei generolais, su visa artilerija.

Tuo pačiu metu prancūzai priėjo Kiustrino prie Oderio tvirtovę. Po Jėnos Prūsiją apėmusi neregėta panika prancūzams įkvėpė tiek pasitikėjimo, kad, nė dėl akių nesirengdami apsupti tvirtovės, pasiuntė ten keturias kuopas pėstininkų be artilerijos ir pareikalavo pasiduoti. Kiust-

rino tvirtovė nedelsė, tuojau kapituliavo su 4 tūkst. puikiai ginkluota įgula, galinga artilerija, su didžiuliais maisto sandėliais. Karo istorija dar nebuvo girdėjusi, kad galingos tvirtovės taip paniškai, nė kiek nesipriešindamos pasiduotų. Įdomiausia buvo Magdeburgo kapituliacija, kuria Napoleonas iš karto nė nepatikėjo.

Magdeburgas — vienintelė dar nepasidavusi labai stipri tvirtovė, kartu buvo didelis ir turtingas prekybos centras, su milžiniškais šaudmenų ir maisto sandėliais, su didžiule artilerija, gausia ir labai gerai ginkluota įgula; 22 tūkst. karių vadovavo generolas Kleistas. Magdeburgo tvirtovė buvo paskutinis Prūsijos ginkluotųjų pajėgų punktas. Prie Magdeburgo priėjo maršalas Nėjus. Per skubėjimą ir neabejodamas sėkme, Nėjus net nemalonėjo atsigabenti apsiausties artilerijos, pasiėmė tik tris keturias nedideles mortyras. Nėjus pasiūlė Kleistui tuojau kapituliuoti. Kleistas atsisakė. Tada maršalas Nėjus įsakė iššauti iš nedidukių mortyrų. Šūviai nepadarė (ir negalėjo padaryti!) miestui jokios žalos, bet to užteko: generolas Kleistas su visa savo įgula lapkričio 8 dieną pasidavė. Kleistas vėliau aiškino, girdi, kai prancūzai iššovė iš mortyrų, gyventojai labai išsigando ir prašė jį, kaip tvirtovės viršininką, negaištant atiduoti miestą. Įgulos vadas neprieštaravo.

Gavę žinią iš Magdeburgo, Napoleonas, Prancūzija ir visa Europa galutinai suprato — Prūsija nugalėta. Kariuomenė sunaikinta, likučiai paimti į nelaisvę, *visos* tvirtovės, išskyrus Gdanską — nė kiek nesugriautos, su milžiniškomis atsargomis — prancūzų rankose, sostinė ir beveik visi miestai — Prancūzijos valdomi, visur gyventojai absoliučiai nuolankūs.

Prūsijos karalius, karalienė Liudvika, jų vaikai ir labai nedaugelis dvariškių vargais negalais pasiekė Prūsijos monarchijos pakraštį, Klaipėdą. Visos karaliaus Frydricho Vilhelmo viltys sudaryti taikos sutartį buvo tuščios — Napoleonas kėlė baisiausias sąlygas. Prancūzijos laikraščiuose buvo spausdinami straipsniai, negailestingai ironizuojantys ir kandžiai pajuokiantys karalienę Liudviką — ji buvo laikoma didžiausia Prūsiją ištikusių nelaimių kaltininke.

Nepaisydamas viešų užgauliojimų, Frydrichas Vilhelmas III parašė Napoleonui nuolankų laišką, vildamasis, kad jo didenybė imperatorius Napoleonas patenkintas karaliaus rūmų patogumais Potsdame ir ten esančia tvarka. Napoleonas į tai nieko neatsakė.

Per visą savo ilgą pergalingą karjerą, nei ligi tol, nei vėliau, Napoleonas nebuvo išsikovojęs to, ką pasiekė 1806 metų rudenį. Per vieną mėnesį, skaičiuojant nuo karo pradžios (spalio 8 d.) iki Magdeburgo kapituliacijos (lapkričio 8 d.), jis galiausiai sunaikino vieną iš keturių tada gyvavusių didžiųjų Europos valstybių, su kuriomis iki tol turėdavo skaitytis. Šį kartą jo pergalė buvo tokia triuškinanti ir galutinė, kaip niekada. Prūsijos vyriausybė ir generolai po pirmųjų smūgių paniškai sutriko, visiškai nebesipriešino, gyventojai ir civilinė valdžia iš karto absoliučiai pakluso — tai Napoleonas patyrė pirmą kartą. Mameliukai Egipte priešinosi, austrai priešinosi, italai priešinosi, rusai labai narsiai kovėsi, Austerlico mūšio lauke kai kurios dalys grūmėsi taip atkakliai, kad paskui Napoleonas jas turėjo pagirti. O čia kariuomenė, kuri didžiavosi Frydricho II tradicijomis, šalis su nepaprasta administracine tvarka, gyventojai, kultūros lygiu nenusileidžiantys niekam Europoje, — staiga virto inertiška mase. Visa Europa buvo sukrėsta ir išgąsdinta. Apie vokiečių valstybes nėra ką ir sakyti: viena po kitos jos siuntė į Potsdamą Napoleonui nuolankumo pareiškimus.

Suprantama, šiomis spalio ir lapkričio dienomis, jausdamas džiugų pakilimą, nuolat gaudamas vieną po kito pranešimus apie tvirtovių ir Prūsijos kariuomenės likučių kapituliaciją, girdėdamas nusižeminusius maldaujančius balsus, prašančius pasigailėti, užtarti, regėdamas kurfiurstų, hercogų ir karalių meilikaujamai rodomus ištikimybės jausmus, Napoleonas nusprendė didžiausiam savo priešui — Anglijai — smogti triuškinamą smūgį, nes kaip tik dabar, užkariavus Prūsiją, jo manymu, buvo palankiausias momentas. Praėjus maždaug dviem savaitėm po Magdeburgo kapituliacijos, 1806 metų lapkričio 21 dieną imperatorius pasirašė garsųjį Berlyno dekretą dėl žemyno blokados.

III

Žemyno blokada Napoleono imperijos istorijoje suvaidino didžiulį vaidmenį ne tik visos Europos, bet ir Amerikos istorijoje; ji tapo visos ekonominės ir politinės kovos centru per visą imperatoriaus epopėją.

Kokia būdingiausia Berlyno dekreto dėl blokados ypatybė? Dar vykstant revoliucijai, buvo uždrausta prekiauti su anglais, ir, pavyzdžiui, V metų (1796 m.) briumero 10-osios dekretu šis draudimas buvo ypač aiškiai nusakytas bei motyvuotas. Napoleono laikais šis dekretas liko galioti. Dar daugiau, tų pačių 1806 metų vasario 22 dieną imperatorius uždraudė iš bet kur įvežti medvilninių audinių ir verpalų, tuo dar kartą patvirtino savo aiškiai protekcionistinį polinkį ginti Prancūzijos pramonininkų interesus. 1806 metų lapkričio 21 dieną paskelbdamas Berlyno dekretą, Napoleonas ne tik toliau monopolizavo imperijos vidaus rinką, stiprino ją Prancūzijos pramonininkų naudai, bet ir smogė skaudų smūgį visai Anglijos ekonomikai, nes pasmerkė ją pražūčiai, bankrotui, badui ir kapituliacijai. Svarbiausia, *šį kartą* jis norėjo išguiti anglus ne tik iš Prancūzijos imperijos, bet ir iš visos Europos, ekonomiškai juos nualinti, atimti iš jų visas Europoje esančias rinkas. Dekreto pirmajame paragrafe buvo sakoma: "Britanijos saloms skelbiama blokada", antrajame paragrafe: "Bet kokia prekyba ir bet kokie santykiai su Britanijos salomis draudžiami". Buvo uždrausta palaikyti pašto ir kitokius ryšius su anglais, įsakyta tuojau suiminėti visus anglus, konfiskuoti jų prekes ir kitą turtą.

Jeigu net ir nebūtų daugybės dokumentinių komentarų, kurių Napoleonas nė kiek nešykštėjo kurdamas kontinentinę blokadą, užtektų įsigilinti į Berlyno dekretą ir suprastum jo tikrąją istorinę prasmę: Anglijos ekonominė blokada galėjo duoti apčiuopiamų rezultatų, *jei* visa Europa būtų tiesioginėje Napoleono valdžioje arba jo griežtai kontroliuojama. Priešingu atveju užtektų, kad viena šalis nepaklustų jam ir toliau prekiautų su Anglija, tada dekretas dėl blokados netektų prasmės, nes iš

nepaklusniosios šalies Anglijos prekės (svetima marke) greit ir lengvai plistų po visą Europą.

Išvada aiški: Anglijai nugalėti reikia, kad visos Europos valstybės nepriekaištingai laikytųsi kontinentinės blokados; Napoleonui turi priklausyti visa Europa; jis turi užgrobti visos Europos pakrantes, kad prancūzų muitininkai ir žandarai galėtų kovoti su kontrabanda. Nereikėjo turėti Napoleono galvos, kad suvoktum, kokia baisiai sunki bus ši blokada ne tik Anglijai, bet ir visiems Europos vartotojams, kurie neteks Anglijos manufaktūros ir Anglijos kolonijų prekių, pradedant medvilne ir baigiant kava bei cukrumi. Napoleonas iš anksto žinojo, kokia pelninga ir kokia aktyvi bus Anglijos pirklių kontrabanda, kaip mielai tuo užsiims Prancūzijos pirkliai, įpratę parduoti anglams savo žaliavas. Visa tai Napoleonas numatė iš pat pradžių, ir logiška išvada buvo viena: kad galėtų gyvuoti kontinentinė blokada, reikia toliau tęsti taip sėkmingai pradėtą žygį Europos žemyne.

Netrukus Napoleonas patyrė, kad išsigelbėjimui nuo anglų konkurencijos visoje Europoje pritars vienas gyventojų sluoksnis — pramoninė buržuazija. Kai, sutriuškinus prūsus, Saksonija iš karto nutraukė sąjungą su Prūsija ir prisišliejo prie Napoleono, pažadėdama visiškai paklusti kontinentinės blokados dekretui, Saksonijos pramonininkai tuo labai džiaugėsi, rodė audringą entuziazmą, tačiau pirkliai, žemdirbiai, platieji vartotojų sluoksniai nerimavo, buvo susikrimtę. Napoleonas iš anksto žinojo, jog tik prievarta, tik baimė privers visas Europos vyriausybes ir tautas tiksliai vykdyti blokados dekretą.

Pasirinkęs ekonominę kovos su Anglija sistemą nuo dekreto paskelbimo momento, 1806 metų lapkričio 21 dienos, Napoleonas buvo priverstas kurti "Karolio Didžiojo imperiją", toliau ją plėsti ir stiprinti.

Į Potsdamo rūmus pas imperatorių buvo pakviestas užsienio reikalų ministras Taleiranas, kuris turėjo tuojau į visas vasalines ir pusiau vasalines šalis išsiuntinėti Napoleono įsakymą dėl blokados.

Kartu imperatorius įsakė maršalams vieną po kitos užimti Šiaurės (Vokiečių) ir Baltijos jūrų pakrantes. Na-

poleonas puikiai suvokė, kokios tai siaubingos priemonės. "Nepigiai atsiėjo mums privačių asmenų interesus padaryti priklausomus nuo monarchų vaidų ir po tiek metų civilizacijos vėl griebtis principų, kurie būdingi pirmykščių laikų barbarams; tačiau mes buvome priversti į bendrą priešą atsukti tą ginklą, kurį jis naudoja", — šitaip rašė Napoleonas oficialiame kreipimesi į Prancūzijos imperijos senatą, pranešdamas apie kontinentinę blokadą. Kreipimasis pasirašytas tą pačią dieną, kaip ir dekretas (Berlynas, 1806 metų lapkričio 21 diena).

Europa dekretą dėl blokados sutiko be žado, baikščiai nuolanki. Po Prūsijos sutriuškinimo dar niekas nespėjo kaip reikiant atsipeikėti, ir daugelis išsigandę skaičiavo dienas, laukdami pražūties. O Anglija suprato, jog dabar prasidėjo žūtbūtinė kova. Ir ji vėl kreipėsi į tą valstybę, į kurią jau du kartus buvo kreipusis 1798 ir 1805 metais. Aleksandrui I vėl buvo pažadėta finansinė parama, jeigu jis pradės kovoti su Napoleonu ir pamėgins išgelbėti Prūsiją. Anglijos kabinetas kreipėsi ir į Austriją, bet ji dar nebuvo atsigavusi po baisaus sutriuškinimo prie Austerlico ir piktdžiūgiškai stebėjo, kaip žūva Prūsija, 1805 metais nesiryžusi kariauti trečiosios koalicijos pusėje. Užtat Peterburge buvo visiškai pasirengta karui. Napoleonas visose šalyse ir sostinėse, ypač Peterburge, turėjo gausybę šnipų bei agentų, pradedant grafais, kunigaikščiais, prašmatniomis aukštuomenės damomis, baigiant laivų vadais, krautuvininkais, liokajais, pašto tarnautojais, daktarais ir kurjeriais. Per juos Napoleonas žinojo apie Anglijos derybas su Rusija, apie Aleksandro nuotaikas ir pasirengimą, žinojo, kad anglai pažadėjo Rusijos carui naujų aukso subsidijų, jeigu ši pradėtų karą. Berlyne suorganizavęs savo didžiulės imperijos laikiną valdymo centrą, Napoleonas neatsikvėpdamas sprendė du sunkius uždavinius: pirma, numatė priemones, kaip realizuoti ką tik paskelbtą kontinentinę blokadą, antra, rengė kariuomenę būsimam susidūrimui su Rusija, kuri turėjo eiti į pagalbą žūvančiai Prūsijai.

Napoleonas įsakė užimti senus pajūrio prekybos uostus — Hamburgą, Bremeną, Liubeką. Prancūzijos kariuomenė traukė Vokiečių ir Baltijos jūrų pakraščiais, oku-

puodama miestus ir kaimus, suimdama pakliūvančius anglus, konfiskuodama jų prekes, palikdama sargybos būrius ir raitus patrulius anglų kontrabandininkams gaudyti. Iki šiol Prūsija, Saksonija ir kitos Vokietijos valstybės turėdavo aprūpinti užkariautoje šalyje stovinčią Prancūzijos didžiąją armiją. Dabar Hanzos miestai turėjo išlaikyti ir Prancūzijos muitininkus bei pakrantės prižiūrėtojus, kurie Vokiečių jūros pakraštyje turėjo neleisti anglams įvežti prekių. Kartu Napoleonas energingai rengėsi įsibrauti į Lenkiją ir vėl kariauti su rusais, jau žygiuojančiais prie Rytų Prūsijos sienų.

IV

Aleksandrą pradėti kariauti skatino šį kartą kur kas reikšmingesni motyvai negu 1805 metais. Pirma, šį kartą Napoleonas kur kas realiau grasino Rusijai: jo kariuomenė jau žygiavo nuo Berlyno į rytus. Antra, viena lenkų delegacija po kitos vyko į Potsdamą pas Napoleoną, prašydamos atkurti Lenkijos savarankiškumą, ir prancūzų imperatorius, Italijos karalius, Reino sąjungos protektorius prie savo trijų titulų tikrai mielai būtų pridėjęs dar ketvirtą, susijusį su Lenkija. Tada, ko gero, iš Rusijos būtų atimta Lietuva, Baltarusija, gal ir Dešiniakrantė Ukraina. Trečia, Napoleonas, aišku, nenurims, kol vienaip ar kitaip privers Rusiją paklusti kontinentinei blokadai, o nutraukti prekybą su Anglija, nebetiekti jai žemės ūkio žaliavų Rusija negalėjo — tai būtų sukėlę pragaištingų padarinių. Žodžiu, priežasčių pradėti karą su Napoleonu buvo užtektinai net ir be to, kad norėta kaip nors atsimokėti už sutriuškinimą ir patirtą gėdą prie Austerlico. Rengiamasi žygiui buvo kur kas rimčiau negu Austerlico kampanijai. Su nerimasčiu buvo atsižvelgiama, kad neregėtai greit žuvo Prūsija, suvokiama, su kokiu stipriu priešu teks susiremti. Be to, niekieno realios pagalbos tikėtis nebuvo galima: Prūsija kaip valstybė tuo momentu, 1806 metų pabaigoje, jau beveik neegzistavo.

Peterburge buvo nuspręsta prieš Napoleoną pasiųsti pirmiausia 100 tūkst. kareivių su diduma artilerijos ir

keletu kazokų pulkų. Gvardija iš Peterburgo turėjo pajudėti šiek tiek vėliau.

Napoleonas nutarė Rusijos kariuomenei užbėgti už akių. Jau lapkričio mėnesį prancūzai įžengė į Lenkiją. Lenkų bajorija, negausi smulkioji buržuazija sutiko juos labai džiaugdamasi, jau iš anksto tikėdamasi, kad Napoleonas atkurs Lenkijos savarankiškumą, prarastą per tris šalies padalijimus XVIII amžiaus pabaigoje. Tačiau Napoleonas į Lenkijos savarankiškumo idėją žiūrėjo labai abejingai. Lenkai jam buvo reikalingi kaip tam tikras avanpostas susigrūmus su Rusija ir Austrija Europos rytuose (Prūsijos tarsi nė nebebuvo). Tačiau Napoleonas nepamiršo, kad užsienio politikoje turėtų nuosekliai laikytis Prancūzijos buržuazinės revoliucijos tradicijų, nors taip niekada nesielgė. Pagaliau sutriuškinti carinę imperiją tada irgi neketino. Šiuo momentu Lenkijos Prancūzijai reikėjo, kad papildytų ir aprūpintų kariuomenę. Naudodamasis lenkų smulkiosios bajorijos ir miesto buržuazijos palankumu Prancūzijai, kaip nacionalinės laisvės idėjų skleidėjai, griežtai rekvizuodamas, Napoleonas išlupo iš Lenkijos labai daug ką.

Vėliau Tilžės taikos sutartimi Napoleonas išsprendė "lenkų klausimą", vėl suskaldydamas Lenkiją: savo naujajam sąjungininkui, Saksonijos karaliui, atidavė didžiąją dalį prūsiškosios Lenkijos, vadinamąją Didžiąją Varšuvos hercogystę. Tai buvo šiaurinė etnografinės Lenkijos dalis, išskyrus Aleksandrui perduotą Bialistoko sritį. O kol kas (iki Tilžės taikos sudarymo) padėtis buvo gana neaiški ir Napoleonui pavyko įsteigti prancūzų partiją tarp Lenkijos magnatų, kuriuos išjudinti buvo ne taip lengva, nes visi baiminosi dėl savo giminaičių — turtingų Lietuvos, Baltarusijos ir Ukrainos dvarininkų, — juos Rusija galėjo represuoti. Lenkijos laikinosios vyriausybės karo ministras, kunigaikštis Juzefas Poniatovskis, vėliau gavęs Prancūzijos maršalo laipsnį, pasidarė Napoleono šalininku ne iš karto.

Napoleono vidaus politika Lenkijoje buržuazinės raidos kelyje turėjo reikšti žingsnį pirmyn. Jis paskelbė Varšuvos Didžiosios hercogystės konstituciją, kurios pirmajame paragrafe buvo sakoma: "Vergovė panaikinama.

Visi piliečiai įstatymui yra lygūs". Tačiau tai buvo tik žodžiai, nes "laisvasis žemdirbys", išvykdamas iš kaimo, turėjo grąžinti dvarininkui žemės nuosavybę. Laisvųjų piliečių — prancūzų armijos kareivių — veikiami, prūsiškosios Lenkijos baudžiauninkai pradėjo maištauti prieš dvarininkus. Tačiau šis judėjimas neišsiplėtė. Formaliai "išlaisvinus" valstiečius, dvarininkai neprarado teisės juos valdyti.

Vėl atsiradus vilčiai išvaduoti Lenkiją iš Prūsijos, o ateityje ir iš Austrijos viešpatavimo, gal net "susijungti" su Lietuva, Baltarusija ir Ukraina, Prancūzijos kariuomenė Lenkijoje buvo sutinkama išskėstomis rankomis. Poznanėje maršalui Davu buvo surengtas triumfališkas priėmimas. Visoje Poznanės provincijoje, net ten, kur Prancūzijos kariuomenė dar nepasirodė, prūsų valdžia buvo nuversta ir pakeista lenkais. Judėjimo prieš Prūsiją pradžioje vadovaujamą vaidmenį turėjo iš Prancūzijos grįžęs Kosciuškos sukilimo dalyvis Vybickis.

Judėjimas šalyje prieš prūsus palengva stiprėjo. Iš pradžių formuojamos kariuomenės daugumą sudarė bajorai, bet jau 1807 metų sausio pabaigoje Gdansko prieigose atsirado iš Italijos grįžusio generolo Dombrovskio reguliarūs pulkai, "legijos". 1807 metų vasario mėnesį jau buvo 30 tūkst. reguliariosios kariuomenės, kuriai vadovavo per Italijos kampaniją 1796—1797 metais Bonaparto įsteigtų "lenkų legionų" puskarininkiai ir karininkai.

Tačiau, apskritai kalbant, visuotinės ginkluotos paramos prancūzai nesulaukė, nes, kaip maršalas Lanas rašė iš Lenkijos į Berlyną Napoleonui, ypatingos naudos iš lenkų tikėtis neverta, — jie linkę į anarchiją, ir nieko patikimo čia sukurti neįmanoma.

Lapkričio pabaigoje Napoleonas gavo žinią, kad Rusijos kariuomenės avangardinės dalys įžengė į Varšuvą. Napoleonas įsakė Miuratui ir Davu tuojau traukti į Varšuvą. Lapkričio 28 dieną Miuratas įžengė su kavalerija į miestą, kurį išvakarėse buvo apleidę prūsai, — pasitraukė už Vyslos ir sudegino tiltą. Galiausiai ir pats Napoleonas pasirodė Lenkijoje, iš pradžių Poznanėje, paskui Varšuvoje. Nusižeminusiai bajorijai jis pareiškė, kad iš pradžių

reikia užsitarnauti teisę atkurti Lenkiją. Napoleonas buvo benorįs iškviesti iš Paryžiaus į Lenkiją garsųjį Tadeušą Kosciušką, Lenkijos nacionalinį didvyrį, kovotoją prieš Lenkijos suskaldymą valdant Jekaterinai. Tačiau Kosciuška kėlė sąlygas, stengdamasis apginti būsimosios Lenkijos laisvę nuo paties Napoleono, kurį sukilėlių vadas laikė despotu. Fušė, vedęs derybas su lenkų patriotu, kuo nuolankiausiai teiravosi imperatoriaus, ką atsakyti Kosciuškai. "Pasakykite, kad jis kvailys!" — supykęs imperatorius nusprendė išsiversti savo jėgomis, nes nesitikėjo, kad Lietuvoje ir Baltarusijoje prieš carinę Rusiją galėtų kilti visuotinis sukilimas.

Prasidėjo kova su rusais. Žygiuodamas iš Varšuvos, Napoleonas atakavo rusus. Po keleto susirėmimų 1806 metų gruodžio 26 dieną įvyko mūšis prie Pultusko (prie Narevo upės). Rusams vadovavo generolas Benigsenas. Aleksandras jautė jam antipatiją, bet kartu prisibijojo, kaip apskritai visų Pavelo žudikų (nors visi jie buvo bendrininkai), tačiau tinkamesnio žmogaus neturėjo. Prancūzijos kariuomenei vadovavo maršalas Lanas. Kautynės baigėsi, nei vieni, nei kiti aiškios persvaros nepasiekė, bet, kaip visada tokiais atvejais būna, abi pusės raportavo savo valdovams apie pergalę. Lanas Napoleonui pranešė, kad rusai, patyrę sunkių nuostolių, atmušti nuo Pultusko, o Benigsenas Aleksandrą pradžiugino sutriuškinęs patį Napoleoną, kurio nė padujų nebuvo nei Pultuske, nei tolimose apylinkėse.

Tačiau prancūzai jau per šias kautynes pamatė, jog reikės susiremti ne su praradusiais viltį prūsais, bet su nauja, atkakliai besigrumiančia Rusijos kariuomene.

Napoleonas įsirengė žiemos stovyklą Lenkijoje, pritraukdamas iš Prancūzijos pastiprinimą. Rusijos kariuomenė irgi laukė paspirties iš savo gubernijų.

Napoleonas Lenkijoje iš viso turėjo apie 105 tūkst. kareivių, iš jų apie 30 tūkst. buvo išsidėstę įgulomis miestuose ir dėl viso pikto kaip užkardą tarp Torūnės ir (Grudziondzo, jei kas žygiuotų nuo Klaipėdos pusės, nors Frydrichas Vilhelmas beveik jokių pajėgų neturėjo. Benigsenas turėjo 80—90 tūkst. Abi pusės ieškojo progos susigrumti.

Ir susigrūmė 1807 metų vasario 8 dieną prie Eilau (tiksliau, prie Preussisch-Eylau) Rytų Prūsijoje. Napoleonas pats vadovavo Prancūzijos kariuomenei.

Mūšis prie Eilau, vienas iš pačių kruviniausių to laikotarpio mūšių, pranokstantis beveik visas Napoleono kautynes, baigėsi lygiomis. Benigsenas neteko daugiau kaip trečdalio kariuomenės. Didžiulių nuostolių turėjo ir Napoleonas. Rusų artilerija šiose kautynėse buvo kur kas gausesnė už prancūzų, be to, ne visi maršalai laiku atžygiavo į kautynių lauką. Rusų artilerijos ugnis sunaikino beveik visą maršalo Ožero korpusą. Pats Napoleonas su pėstininkų pulkais stovėjo Eilau kapinėse, pačiame grumtynių centre, ir vos nežuvo. Jam ant galvos nuolat krito medžių šakelės, kapojamos pralekiančių sviedinių ir kulkų. Napoleonas visada laikėsi tos nuomonės, kad vyriausiasis vadas neturi rizikuoti savo gyvybe, jei nėra didžiausios būtinybės. Bet čia, prie Eilau, jis matė, jog vėl, kaip prie Lodžio, kaip prie Arkolos tilto, reikia rizikuoti. Skirtumas buvo tik toks, kad dabar nereikėjo pirmam pulti ant tilto ir savo polėkiu uždegti sutrikusius grenadierius; prie Eilau reikėjo priversti savo pėstininkus kantriai valandas stovėti rusų sviedinių apšaudomiems ir nebėgti nuo artilerijos ugnies.

Napoleonas ir jo pagalbininkai matė, jog tik paties imperatoriaus buvimas sulaiko pėstininkus, neleidžia bėgti iš šios siaubingos vietos. Imperatorius stovėjo nejudėdamas, kaip įkaltas, duodamas vis naujus ir naujus įsakymus per tuos kelis adjutantus, kurie išliko gyvi, veržėdamiesi prie kelių pėstininkų kuopų apsupto Napoleono. Prie kojų gulėjo kelių karininkų, kareivių lavonai. Rusų ugnies pamažu naikinamas pėstininkų kuopas keisdavo jėgeriai, gvardijos grenadieriai ir kavaleristai. Napoleonas duodavo įsakymus šaltakraujiškai, kol galiausiai visa prancūzų kavalerija sėkmingai atakavo pagrindines rusų pajėgas. Ši ataka buvo tikras išsigelbėjimas. Dabar mūšio centras iš Eilau kapinių persikėlė kitur.

Kai nakties tamsa apgaubė lauką, prancūzai pasijuto esą nugalėtojai, nes Benigsenas atsitraukė. Napoleono biuleteniuose apie tai tik ir buvo kalbama. Tačiau, žinoma, Bonapartas pirmasis suprato, kad jokios pergalės tą

kruvinąją dieną neiškovojo, nors ir neteko daugybės kareivių. Tiesa, rusų nuostoliai irgi nemaži, nors ir nėra nė pusės to, kaip tvirtino prancūzai. Napoleonas suprato — Benigsenas dar turi grėsmingą, labai kovingą kariuomenę ir nėmaž nelaiko savęs nugalėtu, priešingai, taip pat būgnija apie savo pergalę.

"Per keturis mėnesius mes neįstengėme įveikti rusų, ir dievai žino, kada įveiksime!" — rašė Kolenkūras, Vičencos hercogas, apskritai nelinkęs prarasti žvalios nuotaikos. Paryžiaus biržoje po Eilau kautynių iš karto krito visų valstybės obligacijų kursas. Būdamas toli nuo Prancūzijos, akis į akį su Rusijos kariuomene, kuri smogė nė kiek ne mažiau skaudų smūgį negu pati gavo, Napoleonas turėjo rengtis lemiamoms kautynėms. Nesėkmė arba neryžtingas mūšis, panašiai kaip prie Eilau, prieš užkariautoją galėjo sukelti visą Europą.

V

Buvo žiema, šalta, niūri. Reikėjo apsistoti, įsirengti stovyklas visiškai nuniokotoje Lenkijoje ir Rytų Prūsijoje. Ligoninės buvo prigrūstos sunkiai sužeistų kareivių. Mūšio laukuose puvo dešimtys tūkstančių lavonų, baisus tvaikas sklido per daugelį kilometrų, todėl reikėjo trauktis vis toliau.

Napoleonas nusprendė laukti pavasario, kad galėtų pradėti karo veiksmus. Be paliovos inspektuodamas didžiulio rajono pačius tolimiausius punktus, jis lankydavo ligonines, rūpindavosi, kad būtų maisto, komplektuodavo praretėjusias kariuomenės gretas iš Prancūzijos atvykstančiais naujokais. Imperatorius atsižvelgė į tai, kad rusai — beveik namie, per du žingsnius nuo savo sienų, o jį nuo Prancūzijos skyrė baisūs toliai, — užkariautos, beveik nugalėtos, bet slapta jo neapkenčiančios Europos valstybės. Gyvybinius reikmenis reikėdavo gauti iš toli. Vietos gyventojai, kariuomenės apiplėšti, patys mirė badu, slankiodavo apie prancūzų stovyklas su žmonomis ir vaikais, prašydami išmaldos.

Napoleonas nenorėjo praleisti šios žiemos ištaigingai viename iš užimtų miestų — Poznanėje, Vroclave arba prašmatniuose Varšuvos rūmuose. Savo pavyzdžiu jis norėjo kelti kareivių nuotaiką per tokį sunkų žygį. "Aš nenusimoviau batų 15 dienų... Aplink mus — sniegas ir purvas, neturime vyno, degtinės, duonos, valgome bulves ir mėsą, rengiame didžiulius maršus ir kontrmaršus, neturime jokių patogumų, kaunamės paprastai durtuvais arba apšaudomi kartečių, sužeistieji gabenami atviromis rogėmis už 50 li... Kariaujame kiek turime jėgų, ir baisiausią karą", — rašė imperatorius iš šių žiemos stovyklų savo broliui Juozapui, kurį buvo paskyręs Neapolio karaliumi.

Priverstinę kelių mėnesių pertrauką Napoleonas praleido gana veikliai. Beveik kas 3—4 dienos atvykdavo žmonių iš Paryžiaus, Amsterdamo, Milano, Neapolio, Berlyno su ministrų pranešimais, maršalų ir vietininkų reliacijomis, pasiuntinių raportais. Autokratiškai valdydamas kelias didžiules valstybes, Napoleonas visada pats galutinai spręsdavo visus svarbiausius klausimus. Jis gyvendavo čia sandėlyje (Ostrudoje), čia valstiečio troboje, kur skaitydavo raštus, diktuodavo įsakymus, rezoliucijas, rašydavo įsakymus dėl muitų kontrolės sustiprinimo, pareikšdavo papeikimą Olandijos karaliui, savo broliui Liudvikui, reikalaudavo iš Bavarijos karaliaus griežtesnės tvarkos Tirolyje; įsakė ispanų Burbonams sustiprinti pajūrio apsaugą; domėdamasis literatūra, širdo dėl žurnalo *"Mercure de France"* absurdiškos, jo manymu, pozicijos, įsakė policijos ministrui Fušė tuojau *pakeisti* šio žurnalo literatūrinę nuostatą ir surasti naują redaktorių, gerokai protingesnį; teiravosi apie Liono šilko gamybą, klausė, kodėl Paryžiaus valstybės teatro artistėms leidžiama intriguoti ir tuo kenkti darbui; už liberalų mąstymą įsakė išvaryti iš Paryžiaus ponią Stal; tikrino finansų ministerijos ataskaitas, rado jose klaidų bei netikslumų; keitė valdininkus Italijoje; nurodė budriai sekti Austriją ir jos karinius pasirengimus, skyrė revizorius į Prūsijos miestus ir kaimus.

Visą šią daugybę įvairių reikalų Napoleonas spręsdavo aiškiai, tiksliai, greitai, spręsdavo ne tik ministrų, gene-

rolų, pasiuntinių iškeltus klausimus, bet ir pats nuolat mąstydavo, ieškodavo. Kurjeriai galvotrūkčiais dumdavo nurodyta kryptimi, ir įsakymai bematant būdavo vykdomi. Be viso šito darbo, Napoleonas neapleido ir pagrindinės savo veiklos — kaip diplomatas ir karvedys rengėsi pavasario kampanijai.

Napoleonui puikiai pavyko visa, ko siekė jau 1806 metų pabaigoje: jis paskatino Turkijos sultoną, paskelbusį Rusijai karą, energingiau veikti. 1807 metų kovo mėnesį jis pasiuntė sultonui labai sumaniai parašytą laišką, o prieš tai apsukriai supykdė sultoną Selimą su Anglija, taigi Selimas dabar elgėsi kur kas ryžtingiau. Tai atitraukė dalį Rusijos pajėgų nuo Vyslos ir Nemuno, kur turėjo būti sprendžiamas kampanijos likimas. Napoleonas kurį laiką vedė derybas su Karaliaučiuje pasislėpusiu Prūsijos monarchu ir jo patikėtiniais. Frydrichui Vilhelmui III, šiek tiek atitokusiam po Eilau, Napoleono sąlygos atrodė pernelyg žiaurios. Bet čia įsikišo Aleksandras, ir prūsai derybas nutraukė. Balandžio 26 dieną Frydrichas Vilhelmas III Bartenšteine susitiko su Aleksandru, o tada jau pasidarė visiškai nesukalbamas: jis iškėlė tokias sąlygas, kurių Napoleonas nebūtų priėmęs net po skaudžiausio pralaimėjimo.

Napoleonas nepripažino, jog kare gali būti dėmesio nevertų smulkmenų, todėl viską apsvarstė, viską numatė, žinodamas, nuo ko lemiamu momentu kartais priklauso mūšio baigtis. Imperatoriaus stovyklos gaudavo naujų kareivių, naujos artilerijos, šaudmenų, ir visa pats Napoleonas skirstydavo korpusams. Pagal kadaise pasirašytus susitarimus prancūzų kariuomenę dabar papildė vokiečiai, italai, olandai.

Europa tuo momentu buvo taip įbauginta, kad Napoleonas darydavo tiesiog viską, kas ateidavo į galvą, net su tomis valstybėmis, kurios nei su juo, nei su kuo kitu nekariavo. Pavyzdžiui, rūpindamasis kariuomenės rezervu, Napoleonas nusprendė iš Ispanijos pareikalauti apie 15 tūkst. kareivių (beje, neturėdamas tam jokių teisių, nes Ispanija nekariavo nei su Prūsija, nei su Rusija). Į Madridą skubiai siunčiamas raštas, kuriame Napoleonas atkreipia Ispanijos ministro dono Godojaus dėmesį, jog

15 tūkst. žmonių, šiaipjau būdami "visiškai nenaudingi", jam, Napoleonui, labai praverstų. Šis argumentas (kitokių nebuvo ir negalėjo būti) Ispanijos vyriausybei pasirodė esąs toks įtikinamas, kad 15 tūkst. ispanų tuojau buvo išsiųsta Napoleonui į Rytų Prūsiją ir į Vokietijos šiaurę. 1807 metų gegužės mėnesį Napoleonas savo žinioje turėjo 8 maršalus su 228 tūkst. kareivių, be to, dar apie 170 tūkst. stovėjo okupuotoje Prūsijoje, kol kas neįtrauktų į pavasario kampaniją. Pavasarį aprūpinimas maistu pagerėjo. Gegužės 26 dieną, po palyginti ilgos apsiausties, maršalui Lefevrui pasidavė Gdanskas, — ten buvo rasta daugybė maisto ir kitokių atsargų.

Artėjo atomazga. Rusijos kariuomenė, per tuos mėnesius po kautynių prie Eilau taip pat papildyta, už Napoleono didžiąją armiją aprūpinta buvo kur kas blogiau. Žinoma, buvo piktnaudžiaujama ir Prancūzijos kariuomenėje; bausdamas vagis ir kyšininkus, nedorus finansininkus ir supirkėjus, Napoleonas nedaug ką laimėjo. Prancūzijoje net buvo kalbama, jog apsukrūs vagys tik šaiposi iš vadinamojo "nenugalimojo" imperatoriaus. Pasakojama, kaip sunkiai gyveno prancūzai šioje nualintoje šalyje 1807 metų žiemą, o rusai — dar blogiau: jie badavo, šalo, mirė.

Aleksandras I bijojo, kad nepasikartotų Austerlicas. Rusijos valdantiesiems sluoksniams, dvariškiams seniai buvo kilusi mintis sutelkti ne tik materialines, bet ir visas dvasines Rusijos visuomenės jėgas ir įkvėpti jas didžiai kovai. Tuo pretekstu buvo kreiptasi į sinodą. Ši idėja turėjo kurioziškų padarinių. Sinodas — neaišku, ar kitų pamokytas, ar savo minčių antplūdžio pagautas, — ryžosi keistam poelgiui, kuris daug ką didžiai nustebino. Dvasios ganytojų vardu buvo kreiptasi į visus krikščionis pravoslavus; kreipimesi Napoleonas buvo pavadintas antikristo pranašu, Kristaus tikėjimo amžinu priešu, Europos sinedriono įsteigėju; buvo teigiama, kad jis kadaise atsisakęs krikščionybės ir parsidavęs Mahometui (tai buvo užuomina dėl žygio į Egiptą ir Siriją); karą su Rusija jis pradėjęs ir kariaująs tik norėdamas sugriauti pravoslavų bažnyčią.

Toks buvo šio stulbinančio kreipimosi, skaitomo visose Rusijos cerkvėse iš sakyklų, turinys. Nespėjus Rusijos ideologiškai kaip reikia parengti kovai su antikristo kariauna, išmušė lemiama valanda.

Nuo gegužės pradžios Napoleonas įsakė visoms miestuose ir kaimuose stovėjusioms dalims žygiuoti į stovyklas; netrukus kariuomenė jau buvo parengta kovai. Benigsenas to nežinojo ir nusprendė pradėti puolimą birželio pradžioje. Jį labai ragino į kariuomenės stovyklą atvykęs Aleksandras I, nors pats Benigsenas, perdėtai optimistiškai pasakodamas apie kautynes prie Eilau, carą galiausiai įtikino, jog vasario 8 dieną Napoleonui buvo smogtas baisus smūgis, o dabar, kai baigėsi žiema ir keliai pasidarė pravažiuojami, neverta nė laiko gaišti.

Rusijos kariuomenės puolimas prasidėjo jau birželio 5 dieną: Benigsenas įsakė Bagrationui pulti maršalo Nėjaus korpusą, esantį priešais rusų avangardą, o kazokų atamanas Platovas forsavo Alnos upę. Nėjus kaudamasis ėmė trauktis; jam grasino apie 30 tūkst. karių — kur kas daugiau negu pats turėjo. Tuo pačiu metu Rusijos kariuomenė puolė ir kitus punktus.

Napoleonas ketino Rusijos kariuomenę užpulti birželio 10 dieną. Bet dabar buvo priverstas sudaryti kitą planą. Tučtuojau nuvykęs į kautynių vietą, jis nustebo pamatęs, jog rusai staiga nei iš šio, nei iš to nustojo persekioti Nėjaus korpusą ir maždaug po dviejų parų pasuko atgal. Beregint sutelkęs 6 korpusus, įjungęs ir savo gvardiją (iš viso daugiau kaip 125 tūkst. karių), Napoleonas maršalams įsakė pradėti visuotinį kontrpuolimą. Benigsenas tuomet turėjo, pagal vienus duomenis, 85, pagal kitus — 100 tūkst. galinčių kautis karių. Benigsenas sustojo įtvirtintose Heilsbergo pozicijose. Čia birželio 10 dieną įvyko kautynės, trukusios keletą valandų. Prancūzų avangardas neteko apie 8 tūkst., rusai — apie 10 tūkst. kareivių. Napoleonas pasiuntė 2 korpusus prie Karaliaučiaus kelio, ir Benigsenas buvo priverstas trauktis Bartenšteino link, į šiaurės rytus. Benigsenas per mūšį buvo sužeistas. Kautynės prie Heilsbergo, Benigseno manymu, Napoleoną turėjo šiek tiek sutramdyti, tačiau imperatorius pagrindines pajėgas pasiuntė per Eilau tiesiai

Karaliaučiaus link. Jis numatė, jog Benigsenas šį Rytų Prūsijos miestą pamėgins išgelbėti. Ir iš tikrųjų birželio 14 dieną, trečią valandą nakties, maršalas Lanas pastebėjo, kad Rusijos kariuomenė, išvakarėse įžengusi į Frydlando miestelį, rengiasi keltis per Alną, į vakarinį krantą, ir traukti Karaliaučiaus link. Maršalas Lanas nedelsdamas pradėjo šaudyti.

1807 metų birželio 14 dieną prasidėjo didžiulės kautynės, nulėmusios šio karo baigtį. Lanas pasiuntė adjutantus informuoti Napoleoną apie susidariusią padėtį. Imperatorius tuojau įsakė visai kariuomenei žygiuoti į mūšio vietą. Ten nuskubėjo ir pats. Napoleonas pastebėjo pražūtingą Benigseno klaidą. Pastarasis, skubėdamas forsuoti upę, didumą savo kariuomenės kimšte sukimšo Alnos upės kilpoje. Maršalas Nėjus gavo pavojingą užduotį — įsiveržti į šią Rusijos kariuomenės kamšalynę. Rusai, ypač Kologrivovo vadovaujami kavalergardai, gynėsi labai narsiai, ir dalis Nėjaus korpuso, išsidėsčiusio gana glaustai, per ataką žuvo. Prancūzai kaudamiesi įžengė į Frydlandą, pakeliui sugriovė tiltus per Alnos upę. Napoleonas pats vadovavo kautynėms. Kai virš galvos pralėkė bomba, o šalia stovintis kareivis pasilenkė, imperatorius persigandusiam kareiviui pasakė: "Jeigu ši bomba būtų skirta tau, tai net jeigu pasislėptum per 100 pėdų žemėje, ji tave rastų". Nors Rusijos kariuomenė grūmėsi narsiai, vyriausiojo vado Benigseno taktinė klaida ją pražudė: kad išvengtų prancūzų artilerijos ugnies, rusai turėjo pulti į upę. Dalis kariuomenės ėmė bėgti išilgai upės, dalis pasidavė į nelaisvę, bet daugiausia nuskendo. Beveik visa rusų artilerija pakliuvo į Napoleono rankas. Praradęs savo artileriją, patyręs baisių nuostolių (per 25 tūkst. nukautų, sužeistų ir patekusių į nelaisvę), Benigsenas, prancūzų spaudžiamas, sparčiai traukėsi Priegliaus upės link. Vienintelė galimybė išvengti visiško sunaikinimo — bėgti kiek kojos neša. Vos tik pasibaigė kautynės prie Frydlando, maršalas Sultas įžengė į Karaliaučių, kur rado didžiules atsargas šaudmenų, javų, drabužių, — visa ką buvo atgabenę jūra anglai, nesitikėję tokios greitos katastrofos. Birželio 19 dieną, praėjus penkioms dienoms nuo kautynių prie Frydlando, Napoleono

kariuomenė pasiekė Nemuną. Rusijos kariuomenės likučiai vos spėjo persikelti per upę. Napoleonas stovėjo Rusijos imperijos pasienyje, prie Tilžės.

Birželio 19-ąją, vakare, į Nemuno pakrantėje stovinčios prancūzų kavalerijos divizijos priešakinius postus su balta parlamentaro vėliava atėjo rusų karininkas iš Bagrationo armijos ir prašė maršalui Miuratui perduoti rusų vyriausiojo vado Benigseno raštą. Benigsenas siūlė paliaubas. Miuratas tuojau persiuntė raštą imperatoriui. Napoleonas pritarė paliauboms. Kruvinos grumtynės baigėsi.

VI

Aleksandras iki paskutinės akimirkos netikėjo pralaimėjęs. Dar birželio 12 dieną, kai Tilžėje buvo gauta žinių apie kautynes prie Heilsbergo (Rusijos kariuomenė tada skaudžiai nukentėjo ir buvo priversta trauktis), caro brolis Konstantinas imperatoriui Aleksandrui primygtinai ir gana atžariai patarė nedelsiant taikytis su Napoleonu, "Valdove, — sušuko Konstantinas, — jeigu jūs nenorite taikytis, tada verčiau duokite kiekvienam rusų kareiviui užtaisytą pistoletą ir įsakykite jiems visiems nusišauti. Rezultatas bus toks pat, nereikės nė naujų (paskutinių!) kautynių, kurios neišvengiamai atvers jūsų imperijos vartus Prancūzijos kariuomenei." Aleksandras griežtai pasipriešino. Jis išvyko iš Tilžės sutikti rusų rezervo birželio 14-osios vakare, kaip tik tada, kai Rusijos kariuomenė žuvo Alnos bangos; 15-osios rytą į Tilžę atėjo pirmieji pranešimai apie ištikusią katastrofą: trečdalis rusų gvardijos sunaikinta ties Frydlandu; kariuomenė, didvyriškai kovodama, vis dėlto pavargo ir nenori daugiau kariauti; Benigsenas sutriko ir nežino, ko griebtis. Netrukus tiksliai sužinota: Rusijos kariuomenė ties Frydlandu buvo beveik taip pat baisiai sutriuškinta, kaip 1805 metais prie Austerlico; Napoleonas su didžiąja armija gali tuojau pradėti brautis į Rusiją. Rusijos kariuomenės vadovybę apėmė panika.

Vėliau garsus partizanas Denisas Davydovas, matęs kariuomenę tuojau po Frydlando, rašė: "Birželio 18-ąją atjojau į vyriausiąją būstinę, kurią sudarė minia įvairios kilmės žmonių. Čia buvo anglų, švedų, prūsų, prancūzų rojalistų, rusų karinių ir civilių valdininkų, raznočinsų, kuriems svetima karinė ir civilinė tarnyba, veltėdžių, intrigantų, — žodžiu, tai buvo politinių ir karinių spekuliantų turgus. Visi buvo apimti nerimasčio dėl žlugusių vilčių, planų ir sumanymų... tarytum po pusvalandžio turėjo ateiti pasaulio pabaiga".

Benigsenas prašė Aleksandrą leisti tartis dėl paliaubų. Aleksandras šį kartą nesispyriojo...

Rusų pasiūlymą, kaip jau sakėme, Napoleonas tuojau priėmė. Toliau kariauti su Rusija nebuvo jokios prasmės: tam reikėjo kitaip pasirengti. Prūsija buvo visiškai sutriuškinta, o Rusija galėjo pripažinti kontinentinę blokadą ir prisidėti prie politinės sistemos, kuriai vadovavo Napoleonas. Daugiau nieko iš Aleksandro jis nenorėjo.

Birželio 22 dieną Aleksandras pasiuntė generolą kunigaikštį Lobanovą-Rostovskį pas Napoleoną į Tilžę, — po mūšio prie Frydlando čia buvo įsikūręs Prancūzijos imperatorius. Napoleonas pradėjo pokalbį su Lobanovu taip: priėjo prie stalo, ant kurio buvo išskleistas geografijos žemėlapis, ir, parodęs į Vyslą, pasakė: "Štai abiejų imperijų siena; vienoje pusėje turi viešpatauti jūsų valdovas, o kitoje — aš". Napoleonas parodė ketinąs nušluoti Prūsiją nuo žemės paviršiaus ir pasidalyti Lenkiją.

Aleksandras kol kas tūnojo Šiauliuose. Šiomis baisiomis dienomis, kol grįžo kunigaikštis Lobanovas su pasirašytomis paliaubomis, Aleksandras kentė kur kas labiau negu po Austerlico. Napoleonas per pusantros savaitės galėjo būti Vilniuje. "Mes netekome baisiai daug karininkų ir kareivių; visi mūsų generolai, ypač geriausi, sužeisti arba serga, — prisipažino Aleksandras. — Žinoma, Prūsijai bus riesta, tačiau būna aplinkybių, kai reikia ypač galvoti apie savisaugą, apie save ir vadovautis tik vienintele taisykle — valstybės gerove." Savisauga *(sa propre conservation)*, kaip pasakė Aleksandras, kalbėdamas su kunigaikščiu Kurakinu Šiauliuose, privertė

ūmiai, per 24 valandas po Frydlando katastrofos, pakeisti savo visą politiką ir ryžtis sudaryti taikos sutartį ir, jeigu prireiktų, net sąjungą su Napoleonu. Ar dėl šitokio staigaus rusų žingsnio Prūsija galutinai žlugs ar apgailėtinai vegetuos — Aleksandrui nerūpėjo.

Šiauliuose susitelkę caro dvariškiai virpėjo kaip epušės lapas, bijojo, kad neužpultų Napoleono avangardas.

Aleksandras ir visi dvariškiai baisiai nudžiugo sužinoję, kad Napoleonas sutinka sudaryti taikos sutartį. Tuojau Aleksandras I įsakė užtikrinti Prancūzijos imperatorių, kad jis, Aleksandras, karštai trokšta sudaryti glaudžią sąjungą su Napoleonu ir kad tik Prancūzijos ir Rusijos sąjunga gali suteikti visam pasauliui laimę ir taiką. Ratifikavęs paliaubų aktą, caras pranešė pageidaująs susitikti su Napoleonu.

Imperatorius Aleksandras ilgiau negalėjo atidėlioti, turėjo pasiteisinti Frydrichui Vilhelmui III, kuris vis dar dėjo viltis į savo bičiulį. Caras paaiškino jam viską, kaip buvo. Prūsijos karalius tada kreipėsi į Napoleoną su prašymu dėl paliaubų. Jis norėjo pasiųsti į Prancūzijos imperatoriaus būstinę Tilžėje patriotiškų pažiūrų ministrą Hardenbergą. Tačiau Napoleonas, vos išgirdęs šią pavardę, taip pašėlusiai suriko, taip ėmė trypti kojomis, kad daugiau apie Hardenbergą niekas neprasitarė. Karalius suprato — pasigailėjimo nelauk.

1807 metų birželio 25 dieną, antrą valandą, įvyko pirmasis abiejų imperatorių susitikimas. Pačiame Nemuno viduryje buvo įtaisytas plaustas su dviem puikiais paviljonais, kad Aleksandrui nereikėtų vykti į prancūzų užkariautąjį upės krantą, o Napoleonui — į rusų krantą. Prancūzų pakrantėje buvo išrikiuota visa Napoleono gvardija, rusų — nedidelė Aleksandro palyda.

Garsus rusų partizanas Denisas Davydovas matė šį istorinį įvykį, ir jo žodžiai padeda mums atkurti visus Tilžės susitikimo niuansus, ko negali padaryti joks istorikas.

"Turėjo įvykti susitikimas su didžiuoju karvedžiu, politiku, įstatymų leidėju, administratorium ir užkariautoju, nugalėjusiu... visos Europos kariuomenes ir jau du kartus mūsų armiją ir dabar stovinčiu prie Rusijos sienos.

Turėjo įvykti susitikimas su žmogum, turinčiu talentą neribotai viešpatauti visiems, su kuriais jam teko susidurti, su nuostabiai įžvalgiu žmogum...

...Mes atbėgome prie upės ir pamatėme Napoleoną, smarkiai šuoliuojantį tarp dviejų senosios gvardijos gretų. Džiaugsmingų sveikinimų ir šūksnių aidas griaudėjo aplink ir kurtino mus, stovinčius kitame krante; jo eskortą ir palydą sudarė mažiausiai keturi šimtai raitelių... Šią akimirką reginio didingumas užgožė viską... Vyrų akys nukrypo į kitą upės krantą, į barką, kurioje buvo šis nuostabusis žmogus, neregėtas ir negirdėtas karvedys nuo tų laikų, kai viešpatavo Aleksandras Didysis (Makedonietis) ir Julijus Cezaris, kuriuos jis pranoksta kur kas įvairesniu talentu ir apsišvietusių bei civilizuotų tautų užkariautojo šlove" [4].

Denisas Davydovas savo atsiminimuose dėl cenzūros negalėjo papasakoti, kaip ne tik jis ir dauguma rusų karininkų tą dieną žiūrėjo į Aleksandrą, kuris, jų žodžiais tariant, jaudinosi, tačiau "dėjosi esąs ramus". Mes ir be Davydovo tai gerai žinome iš daugybės vėlesnių pasakojimų.

Rusijos karininkai Tilžės taikos sutartį laikė kur kas gėdingesniu įvykiu negu pralaimėjimą prie Austerlico ar Frydlando. Ir vėliau liberalūs jauni bajorai buvo tokios pat nuomonės.

Puškino eilėraštyje (1823 m.) Aleksandras I regi Napoleoną:

Toks buvo jis, kai Austerlico lygumoj
Kariaunoms šiaurės kirto jo dešinioji,
Ir pirmą kartą rusas bėgo nuo žūties.
Toks buvo jis, kai, pergalingą sutartį sudaręs,
Stovėjo Tilžėje prieš jauną carą,
Taikos ir gėdos kupinas išties.

Tik po revoliucijos pas mus imta teisingai spausdinti šį tekstą; beveik visuose senuose leidiniuose būdavo švelninama ("taikos arba gėdos kupinas išties"), iškreipiant Puškino mintį.

[4] Денис Давыдов. Сп., т. 1, 1893, с. 306—308.

Šiaip ar taip, taurė, kurią Aleksandrui reikėjo išgerti, nebuvo tokia karti, kaip jis manė. Kai tik abu imperatoriai kartu užlipo ant plausto, Napoleonas apglėbė Aleksandrą, ir jiedu nuėjo į paviljoną, kuriame tuojau prasidėjo beveik dvi valandas trukęs pokalbis. Nei vienas, nei kitas imperatorius nepaliko šio pokalbio aprašymo, bet kelios frazės vėliau paaiškėjo, o visa šio pokalbio prasmė, suprantama, atsispindėjo po kelių dienų pasirašytoje taikos sutartyje. "Dėl ko mes kariaujame?" — paklausė Napoleonas. "Aš neapkenčiu anglų taip pat, kaip ir jūs jų neapkenčiate, aš būsiu visada jūsų pagalbininkas prieš juos", — tarė Aleksandras. "Tuomet viskas gali būti išspręsta ir taika sudaryta", — atsakė Napoleonas.

Karalius Frydrichas Vilhelmas visą tą laiką, kol imperatoriai sėdėjo paviljone ant plausto, laukė rusų pusėje, tikėdamasis, kad pakvies ir jį. Napoleonas jį priėmė tik rytojaus dieną ir elgėsi taip paniekinamai, kaip įmanoma. Išsiskirdamas Prancūzijos imperatorius pakvietė Aleksandrą pietums, o Prūsijos karaliaus — ne, vos linktelėjo jam galva ir atsuko nugarą.

Birželio 26 dieną Aleksandras, Napoleono pakviestas, persikėlė į Tilžę, ir nuo to laiko imperatoriai matydavosi kasdien. Iš pradžių Napoleonas neįsileisdavo į derybas nė vieno ministro. "Aš būsiu jūsų sekretorius, o jūs — mano sekretorius", — tarė jis Aleksandrui. Jau iš pirmųjų Napoleono žodžių paaiškėjo, kad Prūsijos padėtis iš tikrųjų beviltiška. Napoleonas tiesiog siūlė ją pasidalyti: viską į rytus nuo Vyslos tegu pasiima Aleksandras, o į vakarus — Napoleonas. Su karalium Frydrichu Vilhelmu Napoleonas iš viso nenorėjo kalbėtis, net kai jį priimdavo, daugiau jam piktai priekaištaudavo, negu spręsdavo reikalus. "Niekingas karalius, niekinga nacija, niekinga kariuomenė, valstybė, kuri visus apgaudinėdavo ir kuri nėra verta egzistuoti", — taip sakydavo Napoleonas Aleksandrui apie jo bičiulį, kuriam Rusijos caras kadaise taip jausmingai prie Frydricho II karsto prisiekė amžiną sąjungą ir meilę. Aleksandras tik meiliai ir pagarbiai šypsojosi ir prašė Prancūzijos imperatorių

vis dėlto šį tą iš Prūsijos palikti, nepaisant visų šių smerktinų jos savybių.

Apimtas panikos, Prūsijos karalius tiesiog buvo pasirengęs viskam. Jis skubiai į Tilžę iškvietė karalienę Liudviką, garsėjančią savo grožiu. Napoleonas karo su Prūsija pradžioje kaip tik ją ir laikė savo priešu, kaip tik ją ir įsakė šiurkščiai plūsti laikraščiuose. Tačiau Prūsijos monarchas ir dvariškiai vylėsi, kad rūstusis imperatorius, pasimatęs ir slapta pasikalbėjęs su gražuole, truputį atlėgs. Iš šios operacijos daug ko niekas nesitikėjo, nes visi žinojo, kad moterims, netgi toms, kuriomis žavėdavosi, Napoleonas nebuvo per daug dosnus. Buvo surengtas susitikimas Tilžės rūmuose. Karalienę pamokė išprašyti nors Magdeburgą ir dar vieną kitą teritoriją. Napoleonas atėjo tiesiog pajodinėjęs, vilkėdamas paprastu jėgerio munduru, su vytine rankoje, o karalienė buvo pasipuošusi pačiu iškilmingiausiu ir prašmatniausiu savo tualetu. Jų pasimatymas truko labai ilgai. Kai galiausiai karalius Frydrichas Vilhelmas, stebimas dvariškių, nebeištvėrė dėl savo gėdingos padėties ir išdrįso įeiti, imperatoriaus su karaliene intymus pokalbis nutrūko, jokių rezultatų Liudvika dar nebuvo spėjusi pasiekti... "Jeigu Prūsijos karalius būtų įėjęs į kambarį šiek tiek vėliau, būčiau turėjęs perleisti Magdeburgą", — juokaudamas sakė Napoleonas savo maršalams.

Prūsijai buvo palikta "Senoji Prūsija", Pomeranija, Brandenburgas ir Silezija. Visa kita ir vakaruose, ir rytuose atimta. Be to, Napoleonas sutrypė Prūsijos nacionalinę savimeilę, į Tilžės sutarties 4-ąjį straipsnį įrašydamas, kad grąžina minėtas keturias provincijas, t. y. Prūsijos visiškai nenušluoja nuo žemės paviršiaus, "gerbdamas jo didenybę visos Rusijos imperatorių". Visos Prūsijos valdos į vakarus nuo Elbės atiteko naujai sudarytai Vestfalijos karalystei, kuriai Napoleonas priskyrė ir Didžiąją Heseno hercogystę, o netrukus ir Hanoverį. Šią naująją karalystę Napoleonas atidavė Jeronimui Bonapartui. Iš atimtų iš Prūsijos Lenkijos žemių (Poznanės ir Varšuvos sričių) buvo sudaryta Didžioji Varšuvos hercogystė, kurios didžiuoju hercogu Napoleonas paskyrė Saksonijos karalių. Aleksandras I (Napoleonui primygtinai

reikalaujant) iš Lenkijos valdų gavo nedidelę Bialistoko sritį. Napoleonas ir Aleksandras sudarė slaptą (kol kas) gynybos ir puolimo sąjungą — Rusija įsipareigojo vykdyti Napoleono dekretą dėl kontinentinės blokados.

1807 metų liepos 8 dieną buvo galutinai pasirašyta Prūsiją ir visą Vokietiją žeminanti Tilžės taikos sutartis.

Iškilmės ir paradai vyko iki liepos 8-osios vakaro.

Abu imperatoriai visą tą laiką buvo neišskiriami, ir Napoleonas stengėsi pabrėžti savo palankumą buvusiam priešui, dabartiniam sąjungininkui. Kai liepos 9 dieną Napoleonas ir Aleksandras inspektavo prancūzų ir rusų gvardijas ir kariuomenes, kai panemunėje susirinkusių daugybės žmonių akivaizdoje pasibučiavo ir atsisveikino, tuo momentu dar niekas, išskyrus abu imperatorius ir jų artimiausius didikus, nežinojo, kaip per šias keletą Tilžėje praleistų dienų neapsakomai pasikeitė pasaulio padėtis.

X skyrius

NUO TILŽĖS IKI VAGRAMO

1807—1809 metai

I

Iš Tilžės, visoje Vokietijoje sutinkamas vergišku nuolankumu, Napoleonas atvyko į Paryžių. Atrodė, jis pasiekė dabar tokią galybę, kokios niekas niekada istorijoje nebuvo pasiekęs. Dabar jis buvo Prancūzijos imperijos, turinčios savo rankose Belgiją, Vakarų Vokietiją, Pjemontą, Genują, ne tik autokratinis imperatorius, Reino sąjungos, prie kurios dabar prijungė ir Saksoniją, didžiumos vokiečių žemių protektorius (t. y. faktinis monarchas), bet ir Italijos karalius, Šveicarijos valdovas. Napoleonas taip pat patvaldiškai, kaip ir savo imperiją, tvarkė Olandiją, Neapolio karalystę, — ten karaliavo jo broliai Liudvikas ir Juozapas, o visą vidurinę Šiaurės Vokietiją, vadinamąją Vestfalijos karalystę, atidavė tre-

čiajam broliui, Jeronimui; didžiumą buvusių Austrijos žemių, kurias atidavė savo vasalui Bavarijos karaliui; Europos pajūrio šiaurinę dalį — Hamburgą, Bremeną, Liubeką, Gdanską, Karaliaučių buvo užėmusi prancūzų kariuomenė; Lenkiją, kurioje stovėjo maršalui Davu pavaldi kariuomenė, faktiškai valdė Napoleono vasalas ir tarnas Saksonijos karalius, Napoleono paskirtas didžiuoju hercogu.

Be to, Napoleonui priklausė Jonijos salos, Kotoro miestas ir Balkanų pusiasalio Adrijos pakrantės dalis. Prūsija, valdydama tik mažą teritoriją, netekusi teisės turėti savo kariuomenę, prislėgta įvairių kontribucijų, virpėjo dėl kiekvieno Napoleono žodžio; Austrija irgi buvo paklusni, Rusija sudarė glaudžią sąjungą su Prancūzijos imperija. Tik viena Anglija tebekovojo.

Grįžęs iš Tilžės į Paryžių, Napoleonas kartu su finansų ministru Godenu ir valstybės banko viršininku Moljenu reformavo finansus. Dabar imperijos pajamos (750—770 milijonų), negailestingai plėšiamos iš prancūzų ir pavergtų tautų, padengė visas, net būsimas karo išlaidas. Būdinga, kad karo išlaidas jis laikė ne ypatingomis, bet "paprastomis". Valstybės kreditas buvo toks tvirtas, kad Napoleono įsteigtas (ir dabar gyvuojantis su tuo pačiu statusu) Prancūzijos bankas už indėlius mokėdavo ne 10 proc., kaip dar 1804—1805 metais, o 4 proc. Italija, neva būdama "savarankiška", Prancūzijai kasmet mokėdavo 36 milijonus aukso frankų. Dosnusis "Italijos karalius" Napoleonas šią sumą kasmet kilniaširdiškai padovanodavo prancūzų imperatoriui Napoleonui. O išlaidos Italijai valdyti būdavo padengiamos tik iš Italijos pajamų. Italijos vietininkas su vicekaraliaus titulu buvo Napoleono posūnis Eugenijus Boharnė. Nėra ko ir sakyti, kad Prancūzijos kariuomenė, stovinti Italijoje, buvo italų išlaikoma. Panaši padėtis buvo ir kitose šalyse, kurias tiesiogiai ar netiesiogiai valdė Napoleonas. Sunkdamas iš nukariautų šalių aukso kontribucijas ir visokiausias rinkliavas, Napoleonas Prancūzijoje įteisino aukso monetų kalybą; monetos būdavo apyvartoje. Dar Konsulato laikais pradėjęs, finansinius reikalus jis baigė tvarkyti 1807 metais, grįžęs iš Tilžės.

Napoleonas norėjo kartu imtis kai kurių priemonių Prancūzijos pramonei sustiprinti, bet tai padaryti buvo sunkiau; jo numatomos priemonės glaudžiai siejosi su kontinentine blokada. Grįžęs iš Tilžės, Napoleonas pradėjo brandinti didžiulę politinę idėją, be kurios, jo nuomone, įgyvendinti Anglijos blokados nebūtų įmanoma. Ir tik pradėjęs realizuoti ją, ėmėsi didžiulės ekonominės veiklos. Pirmiausia jis ketino užkariauti Pirėnų pusiasalį.

Priminsime, kad 1807 metų rudenį ir 1808 metų žiemą tarp imperatoriaus ir jo maršalų, imperatoriaus ir jo ministrų, imperatoriaus ir artimiausių aukštų pareigūnų iškilo tam tikrų, kol kas sunkiai pastebimų prieštaravimų. Napoleono rūmai skendo prabangoje; senoji ir naujoji diduomenė, senoji ir naujoji stambioji buržuazija varžėsi tarp savęs puotų, banketų pokylių turtingumu, aukso buvo per akis, užsienio princai, vasalai karaliai, atvykę ko nors nuolankiai prašyti, ilgai gyvendavo pasaulio sostinėje ir švaistydavo milžiniškas sumas. Tiuilri, Fontenblo, Sen Klu, Malmezono rūmuose nenutrūko prašmatni šventė, stebuklingas, pasakiškas reginys. Esant senajam režimui, niekada nėra buvę tokios prabangos ir tokios gausybės briliantais apsikarsčiusių ponų ir ponių. Tačiau visi jie žinojo, kad tolimame rūmų kabinete, kurio nepasiekia linksmybių aidas, palinkęs ties Pirėnų pusiasalio geografijos žemėlapiu, dažnai stovi jų valdovas ir kad daugeliui iš nerūpestingai šokančiųjų reikės, įsakius imperatoriui, staiga mesti viską ir vėl stovėti po sviedinių ir kulkų kruša. Ir kieno labui?

Jau po Austerlico daugeliui Napoleono bendražygių atrodė, jog reikia galiausiai padėti tašką, nes Prancūzija jau pasiekė neregėtą galybę, apie kurią vargu ar galėjo svajoti. Žinoma, visi imperijos gyventojai nuolankiai pakluso Napoleonui; valstiečiai kol kas ištverdavo rekrūtus, prekybininkai (išskyrus pajūrio miestų pirklius) ir ypač pramonininkai džiaugėsi, kad išsiplėtė rinkos galimybės. Beje, didikų ir maršalų, kurie po Tilžės vis dažniau susimąstydavo, nebaugino vidaus revoliucija. Jie žinojo — priemiesčių darbininkus Napoleonas laiko stipriai sugniaužęs; juos baugino tik Napoleono valdų baisingas dydis.

Favoritai nerimavo, kad imperatorius nekontroliuojamas, niekieno nevaržomas valdė daugybę šalių ir tautų — nuo Karaliaučiaus iki Pirėnų (ir faktiškai jau anapus Pirėnų), nuo Varšuvos ir Gdansko iki Neapolio ir Brindizio, nuo Antverpeno iki šiaurės vakarų Balkanų, nuo Hamburgo iki Korfo salos. Net visai paviršutiniškai susipažinę su istorija, net dirbtinai slopindami blaivų protą, jie jautė — tokie pasaulio monarchai labai neilgaamžiai, ne tik itin retai pasitaikantys, bet ir itin menki istorijos jėgų žaidimo nariai. Jie suvokė (ir paskui kalbėjo), jog visa, ką nuveikė Napoleonas nuo savo karjeros pradžios iki Tilžės, buvo labiau panašu į nuostabią pasaką negu į tikrovę. Tačiau daugelis iš jų — ne vien Taleiranas — manė, jog toliau įrašyti naujas pasakas į istorijos puslapius bus vis sunkiau ir pavojingiau.

Napoleonas savo artimiausiems kariniams ir civiliams pagalbininkams buvo neregėtai dosnus. Grįžęs iš Tilžės, maršalui Lanui dovanojo milijoną aukso frankų, Nėjui paskyrė apie 300 tūkst. kasmetinę rentą iki gyvos galvos; maršalui Bertjė padovanojo pusę milijono aukso, be to, paskyrė 405 tūkst. rentą iki gyvos galvos; kitus maršalus, daugelį generolų ir karininkų taip pat labai dosniai apdovanojo. Ministrus Godeną, Moljeną, Fušė, Taleiraną apdovanojo mažiau kaip maršalus, bet irgi nenuskriaudė. Visi gvardijos ir armijos karininkai, faktiškai dalyvavę mūšiuose, taip pat buvo apdovanoti, daugelis gavo geras pensijas; sužeistieji gavo trigubai daugiau už nesužeistuosius. Beje, šis dosnumas Prancūzijos iždui neatsiėjo nė vieno franko: be didžiulių kontribucijų, kurias turėdavo mokėti nugalėtosios šalys Prancūzijai, Napoleonas tas pačias šalis (dažnai atskirus miestus ir korporacijas) apdėdavo dar ypatingais dešimčių milijonų mokesčiais (Vestfalijos karalystė — 40 milijonų, Hanoveris — 20 milijonų, Lenkija — 30—35 milijonus ir t. t.), kurie eidavo jo žinion ir nebuvo kontroliuojami. Iš šių lėšų duodamas didžiulius atlyginimus savo favoritams, visa, kas likdavo, Napoleonas kraudavo į tuos "Tiuilri rūsius", kur, jo žodžiais tariant, 1812 metais turėjo 300 milijonų aukso frankų. Rūmų išlaidos — oficialiai imperatoriui skirta 25 milijonai — buvo niekai palyginti su nekontroliuoja-

momis sumomis, kurios patekdavo jo žinion, aplenkdamos valstybės biudžetą. Vargas nugalėtiesiems! "Karas turi pats save maitinti", — sakydavo Napoleonas. Šio principo Pirmoji imperija griežtai laikėsi.

Taigi Napoleono dispozicijon kasmet iš užkariautų žemių reguliariai plaukdavo milijonų milijonai. Šiais pinigais jis dosniai apdalydavo savo kariuomenę, aukštuosius pareigūnus. Tačiau maršalai ir generolai, gausiai apipilti gėrybėmis, panoro ramiai mėgautis šiais turtais ir garbe. Juk visas gyvenimas eina ir praeis be paliovos kariaujant!

Visi žinojo, jog Napoleonas, vos tik grįžęs iš Tilžės, pradėjo rengti kariuomenę žygiui į Portugaliją per Ispaniją. Tik ne visi, teisingiau — daugelis, tiesiog nesuprato, kam to reikia. Čia vėl turime priminti kontinentinę blokadą, nes be šito bent šiek tiek reikšmingesnio manevro dabar negalima bus suvokti.

Užsibrėžęs ekonomiškai pasmaugti Angliją kontinentine blokada, Napoleonas elgėsi gana nuosekliai: jis negalėjo pasikliauti nei Bragancos dinastija Portugalijoje, nei Burbonų dinastija Ispanijoje, negalėjo patikėti, kad abi šios dinastijos tyčia skurdintų savo šalis, drausdamos valstiečiams, viensėdininkams, dvarininkams parduoti Anglijai merinosų vilną, neleisdamos įsivežti į Ispaniją ir Portugaliją pigių angliškų gaminių. Buvo aišku, kad jos, besąlygiškai pripažindamos Napoleono Berlyno dekretą dėl blokados, slapta nuolaidžiaus kontrabandininkams, visaip pažeidinės šį dekretą. Negalima pamiršti ir milžiniškos Pirėnų pusiasalio pakrantės, Anglijos laivyno, kuris viešpatauja Biskajos įlankoje, visame Atlanto vandenyne ir Viduržemio jūroje. Pagaliau pačiame Pirėnų pusiasalyje yra anglų tvirtovė Gibraltaras. Taigi apie jokią tikrą blokadą nėra ko ir kalbėti, kol Napoleonas neužvaldys Portugalijos ir Ispanijos. Šį principinį klausimą jis buvo išsprendęs galutinai: visas Europos pakrantes — pietų, šiaurės ir vakarų — turi tiesiogiai kontroliuoti Prancūzijos muitininkai. Kas to nenori, tą teks pašalinti nuo kelio. Ispanijos Burbonai jam žeminosi ir melavo: jie nenorėjo ir negalėjo išguiti anglų, uždrausti jiems prekiauti. Portugalija, nors keliaklupsčiavo prieš Napoleoną,

pamiršdama savo žmogiškąjį orumą, blokadai irgi buvo abejinga.

Tuo tarpu Anglija, po Tilžės sutarties likusi be sąjungininkų, tvirtai nusprendė kautis. 1807 metų rugsėjo pradžioje anglų eskadra bombardavo Kopenhagą: sklido gandas, kad Danija prisidės prie kontinentinės blokados. Napoleonas, sužinojęs apie šį įvykį, įtūžo. Tai paragino jį greičiau užkariauti Portugaliją ir Ispaniją. 1807 metų spalio mėnesį maršalo Žiuno vadovaujama 27 tūkst. kariuomenė per Ispaniją patraukė į Portugaliją. Paskui ją beveik įkandin buvo pasiųsta kita 24 tūkst. kariuomenė, kuriai vadovavo generolas Diuponas. Be to, Napoleonas ten pasiuntė apie 5 tūkst. kavalerijos (dragūnų, husarų ir jėgerių). Portugalijos princas regentas paprašė Anglijos pagalbos. Jis bijojo Napoleono, taip pat bijojo ir anglų, kurie galėjo iš jūros lengvai sugriauti Lisaboną, kaip sugriovė Kopenhagą. Napoleonas pirmiausia norėjo susidoroti su Portugalija, o turint dvi bazes: vieną — Pietų Prancūzijoje, kitą — Portugalijoje, užkariauti ir Ispaniją bus nesunku. Imperatorius nesiteikė Ispanijai net pranešti, kad prancūzų kariuomenė žygiuos per jos teritoriją. Maršalui Žiuno imperatorius paliepė, kertant Ispanijos sieną, pasiųsti į Madridą pranešimą. Ten žinią sutiko ramiai.

Napoleono rūmuose imperijos didysis kancleris Kambaseresas išdrįso dėl pradėtojo žygio labai nuolankiai paprieštarauti. O Taleiranas imperatoriui visokeriopai pritarė. Po Tilžės sutarties sudarymo 1807 metų rugpjūčio mėnesį Taleiranas atsistatydino. Napoleonas pagrįstai priekaištavo jam dėl kyšių ir šantažo, bet tai buvo tik pretekstas, o iš tikrųjų Taleiranas, iš anksto nujausdamas, kokia katastrofiška Napoleono tarptautinė politika, nusprendė pasitraukti iš arenos.

Vis dėlto jis liko labai gerbiamas ir tituluotas dvariškis. Norėdamas vėl įsiteikti Napoleonui, pritardavo visiems jo sumanymams, nors pats jau tada tikėjo Ispanijos žygį būsiant labai sunkų ir pavojingą.

Žiuno vadovaujama kariuomenė traukė per Ispaniją tiesiai į Portugaliją. Žygis kareiviams buvo labai sunkus, prastai aprūpintas. Prancūzai plėšdavo valstiečius, šie

keršydavo, nuo rikiuotės atsilikusius galabydavo. Žygiavusi daugiau kaip šešias savaites, Žiuno kariuomenė 1807 metų lapkričio 29 dieną pasiekė Lisaboną. Karaliaus šeima prieš dvi dienas sėdo į anglų laivą ir pabėgo.

Atėjo eilė Ispanijai.

II

Ispanijos padėtis buvo tokia: soste sėdėjo Karolis IV, menkas ir kvaišas žmogelis, kurį valdė žmona ir jos favoritas donas Godojus. Karalius, karalienė ir Godojus amžinai vaidijosi su sosto įpėdiniu Ferdinandu, iš kurio tuo metu (1805, 1806, 1807 m.) ispanų bajorija ir Ispanijos buržuazija daug tikėjosi. Prasti finansiniai reikalai, pakrikusi administracinė tvarka kliudė ir prekybai, ir žemės ūkiui, ir kadaise moderniai, bet dabar silpnai pramonei. Buržuazija ir bajorija buvo vieningos nuomonės: nuvertus senųjų rūmų favoritą Godojų, būtų galima "atgaivinti" Ispaniją. Visi palaikė kažkieno iškeltą idėją — Ispanijos sosto įpėdinį Ferdinandą sutuokti su kokia nors Napoleono giminaite. Susigiminiavus su galinguoju imperatoriumi, būtų galima (taip manyta) gauti didelę paramą vykdyti reformas, išliekant savarankiškiems, kartu būti saugiems nuo užsienio. Ferdinandas oficialiai paprašė Napoleoną jo dukterėčios rankos. Napoleonas nesutiko. Prancūzijos imperatoriaus sumanymas buvo kitoks: jis norėjo nuversti dinastiją ir į Ispanijos sostą pasodinti bet kurį savo brolį arba maršalą.

Žiemą ir 1808 metų pavasarį naujos ir naujos Napoleono kariuomenės dalys traukė per Pirėnus į Ispaniją. Jau kovo mėnesį jis buvo ten sutelkęs apie 100 tūkst. kareivių. Imperatorius, pasitikėdamas savo jėgomis, nusprendė veikti. Jis labai sumaniai pasinaudojo Ispanijos karaliaus šeimos nesantaikos paaštrėjimu. Maršalas Miuratas su 80 tūkst. kariuomene patraukė į Madridą. Iš pradžių Karolis IV, jo žmona ir Godojus mėgino bėgti, bet jau Aranchuese juos sulaikė pasipiktinę žmonės. Godojus buvo sučiuptas, sumuštas ir uždarytas į kalėjimą, o karalių privertė atsisakyti sosto Ferdinando naudai. Tai

atsitiko 1808 metų kovo 17 dieną, po šešių dienų, kovo 23-iąją, Miuratas įžengė į Ispanijos sostinę. Tačiau Napoleonas nepripažino Ferdinando ir tiek naująjį, tiek senąjį karalių ir visą Ispanijos Burbonų šeimą išsikvietė į Prancūziją, į Bajonos miestą. Jis ėmėsi aukščiausiojo teisėjo, turėjusio galutinai nuspręsti, kuris teisus, pareigų. 1808 metų balandžio 30 dieną Ispanijos karalius Karolis IV, jo žmona, naujasis karalius Ferdinandas VII, donas Godojus atvyko į Bajoną. Tačiau Napoleonas pareikalavo prisistatyti visiems karališkosios dinastijos nariams. Madridas pasipiktino. Napoleonas tikėjosi klastingai suvilioti į Bajoną visą Ispanijos Burbonų dinastiją, paskelbti, kad ji nuversta, paskui suimti, o Ispaniją bet kokia dingstim prijungti prie Prancūzijos. Gegužės 2 dieną Madride prieš miestą užėmusią Prancūzijos kariuomenę sukilo liaudis. Maršalas Miuratas šį sukilimą paskandino kraujyje, bet tai buvo tik baisaus liaudies karo Ispanijoje pradžia.

Jau žinodamas apie šį incidentą, Napoleonas atvyko į Bajoną. Čia Ispanijos karališkoji šeima surengė audringą sceną: imperatoriaus akivaizdoje Karolis IV užsimojo lazda prieš Ferdinandą. Tada Napoleonas pareiškė savo valią: pareikalavo, kad tiek Karolis IV, tiek Ferdinandas atsisakytų Ispanijos sosto ir formaliai suteiktų jam, Napoleonui, teisę Ispaniją tvarkyti savavališkai. Jie, žinoma, sutiko, nes visi — ir Karolis IV, ir Ferdinandas, ir karalienė — buvo Prancūzijos žandarų ir kariuomenės rankose. Paskui Napoleonas pareiškė, kad, rūpindamasis jų gerove ir ramybe, neleis grįžti į Ispaniją, bet išsiųs karalių su karaliene į Fontenblo, o Ferdinandą ir kitus Ispanijos Burbonų dinastijos princus — į Valansė, į kunigaikščio Taleirano pilį. Taip ir buvo bematant padaryta. O praėjus kelioms dienoms, 1808 metų gegužės 10 dieną, Napoleonas įsakė savo broliui Juozapui, Neapolio karaliui, persikelti į Madridą ir nuo dabar būti Ispanijos karalium. O maršalui Miuratui, kurį jis prieš tai padarė hercogu Klevebergiečiu (Vakarų Vokietijoje), įsakė persikelti į Neapolį ir nuo dabar būti Neapolio karalium.

Imperatorius buvo neapsakomai patenkintas: viskas, atrodo, pasibaigė taip greitai ir sklandžiai, taip naiviai

Ispanijos Burbonai patys sulindo į spąstus, taip lengvai pasisekė įgyti Pirėnų pusiasalį.

Ir staiga visiškai netikėtai ne tik Napoleonui, bet ir visai Europai, tylomis ir baikščiai stebinčiai, kaip užkariautojas vėl smurtauja, Ispanijoje kilo nuožmi, įnirtinga valstiečių partizanų kova prieš prancūziškuosius užkariautojus.

Napoleonas čia pirmąkart susidūrė su nepaprastu priešu, kurio iki šiol nepažinojo, kurį buvo tekę šiek tiek matyti kol kas tik Egipte ir Sirijoje. Prieš jį pakilo įtūžęs Astūrijos valstietis, ginkluotas peiliu, Siera Morenos skarmalius piemuo su aprūdijusiu šautuvu, Katalonijos darbininkas amatininkas su geležine pyne ir ilgu durklu. "Driskiai!" — niekinamai pavadino juos Napoleonas. Argi jis, Europos valdovas, nuo kurio bėgo Rusijos, Austrijos, Prūsijos kariuomenės su artilerija ir kavalerija, su valdovais ir feldmaršalais, argi jis, nuo kurio žodžio griuvo senos valstybės ir kūrėsi naujos, turėjo bijoti šių "ispaniškųjų padugnių"?

Tačiau nei jis pats, nei iš viso niekas pasaulyje tada nežinojo, jog kaip tik šitie "driskiai" pradės pirmieji kasti tą bedugnę, į kurią buvo lemta įgriūti didžiajai Napoleono imperijai.

Kai 1808 metais Napoleonas pradėjo žygį į Ispaniją, jis prisiminė istoriją, kuri žadino didžiulį optimizmą. Juk lygiai prieš šimtą metų Prancūzijos karalius Liudvikas XIV pasodino į Ispanijos sostą savo vaikaitį Pilypą, įkurdino Ispanijoje Burbonų dinastijos atžalą. Ispanai pripažino naująjį karalių ir naująją dinastiją ir išlaikė ją soste, nors pusė Europos tada pradėjo kariauti su Liudviku XIV, siekdama pašalinti Pilypą. Kodėl dabar Napoleonui, nepalyginamai galingesniam už Liudviką XIV, gali nepasisekti tokia kombinacija? Kodėl jis negali Ispanijoje įkurdinti "ispaniškųjų Bonapartų" dinastijos? Be to, jam neteks kariauti su Europa, kaip Liudvikui XIV, — Europa jau sutriuškinta ir pavergta, o su Rusija sudaryta sąjunga.

Susiviliojęs grynai išviršine analogija, Napoleonas klydo. Jis nepanorėjo suprasti, kad Pilypo Burbono įžengimas į Ispanijos sostą 1700 metais iš pagrindų skiriasi

nuo Juozapo Bonaparto įžengimo į sostą 1808 metais. Prancūzų pirkliai, Prancūzijos laivų savininkai, Prancūzijos bajorai avantiūristai džiaugėsi, kai karaliumi pasidarė Pilypas, tikėdamiesi (kaip ir pats Liudvikas XIV), kad nuo šiol milžiniškos Ispanijos kolonijinės valdos atiteks prancūzams. Tačiau tada jie smarkiai klydo: ispanų plantatoriai ir pirkliai vieningai pasipriešino Prancūzijos kapitalo skverbimuisi į ispanų kolonijas. Pilypas V ne be širdgėlos buvo priverstas nepripažinti savo žemiečiams prancūzams lygių teisių su ispanais. Ispanija nepasidarė ekonominiu atžvilgiu Prancūzijos duoklininke, ir tik dėl to Pilypas V ir Ispanijos Burbonai išsilaikė soste. O dabar Juozapas Bonapartas su prašmatnia Ispanijos karaliaus mantija buvo tik paprastas Napoleono vietininkas, jo tarnas, Pirėnų pusiasalyje įgyvendinantis kontinentinę blokadą ir planingai paverčiantis Ispaniją išnaudojimo įrankiu tik Prancūzijos buržuazijos interesais. Juk Ispanija žinojo, kad jau nuo 1799 metų, nuo briumero perversmo laikų, Napoleonui be perstojo rašė ir rašė skundus, peticijas tekstilininkai, kiti prancūzų pramonininkai, numatydami programą, kurią imperatorius priėmė: 1) Ispanija turi tapti monopoline Prancūzijos gaminių rinka; 2) Ispanija turi tiekti vertingą, geriausią pasaulyje, merinosų vilną tik Prancūzijos tekstilės fabrikams; 3) Ispanijoje (ypač Andalūzijoje) turi būti auginama tų rūšių medvilnė, kuri reikalinga Prancūzijos tekstilininkams ir kurią Napoleonas uždraudė pirkti iš anglų. Ši programa buvo glaudžiai siejama su planu priversti Ispaniją visiškai nutraukti prekybą su Anglija; tenai tiek daug realizuojama vilnos ir taip brangiai, o iš ten tiek daug ir taip pigiai būdavo perkama Ispanijai reikalingų prekių.

Vadinasi, tose Ispanijos dalyse, kur feodaliniai santykiai dar gyvavo, ypač ten, kur jie jau silpnėjo, gyvulių augintojams, vilnų kedentojams, gelumbės gamintojams, visiems Ispanijos pramonininkams, visai valstietijai, tiesiogiai ar netiesiogiai susijusiai su vilnos ir gelumbės gamyba, visiems žemvaldžiams bajorams, turintiems ryšių su Anglija, su kolonijiniu ir plantatoriniu ūkiu, paklusti Napoleonui reiškė visiškai nuskursti. Anglija *bematant* paskelbdavo karą bet kuriai Europos valstybei ir atim-

davo iš jos visas užjūrio kolonijas, kai tik ši valstybė tiesiogiai ar netiesiogiai pakliūdavo į Napoleono politikos orbitą. Vadinasi, dabar ispanai prarastų galimybę susisiekti su labai turtingomis Ispanijos valdomis Amerikoje ir kitomis, pavyzdžiui, su Filipinais Indijos vandenyno rytuose. Visi šie įvairių klasių ekonominiai interesai, baisiausiai pažeisti Napoleono agresijos, ir buvo tas židinys, sukėlęs nacionalinio išsivadavimo judėjimo prieš visagalį užkariautoją gaisrą. Paaiškėjo, kad sukilę Ispanijos valstiečiai ir amatininkai pajėgūs ištverti pačią sunkiausią kovą. Tačiau kol kas viskas atrodė gerai. Suimtieji Ispanijos Burbonai išvyko į jiems skirtas ištremties vietas, kur bus prižiūrimi policijos, — į Fontenblo ir Valansé, Juozapas Bonapartas įsikūrė Madride.

Tiesa, imperatoriui jau buvo pranešama, jog pasitaiko šiokių tokių nemalonumų, pavyzdžiui, ispanų valstiečiai būriais naktį prisėlina prie prancūzų karo stovyklų ir jas apšaudo, sugauti tyli, o prieš mirties bausmę niekingai plūstasi. Arba kitas pavyzdys. Gegužės 2 dieną staiga sukilo Madridas; maršalas Miuratas visai iš arti šaudė į minią, o ši minia išsislapstė po namus ir pyškino pro langus; iš paskos įbėgusius prancūzus, nebeturėdami šovinių, ispanai badė peiliais, daužė kumščiais, kandžiojo, grūmėsi, kol pastovėjo ant kojų, kol užkariautojai išmesdavo juos pro langus į gatvę, kad ten durtuvais pribaigtų. Prancūzai Ispanijoje susidūrė su baisiausia fanatiška neapykanta užkariautojams, pratrūkstančia kone kasdien. Arba toks pavyzdys. Prancūzų būrys įžengia į kaimą. Visur tuščia, gyventojai pasitraukę į mišką. Vienoje troboje aptinkama jauna motina su vaiku, randama maisto. Įtardamas kažką negera, karininkas klausia moterį, ar produktai neužnuodyti. Gavęs raminantį atsakymą, paliepia pačiai šeimininkei paragauti pirmai. Nedvejodama valstietė valgo. Nesitenkindamas tuo, karininkas įsako šiuo valgiu pamaitinti ir vaiką. Motina tuojau įvykdo, kas liepta. Tada kai kurie kareiviai drąsiai valgo, o netrukus ir motina, ir vaikas, ir pasisotinę kareiviai miršta kankindamiesi. Spąstai suveikė.

Iš pradžių šitokie epizodai dar stulbindavo prancūzus, bet netrukus visa tai pasidarė kasdienis reiškinys, ir jau

niekas niekuo nesistebėdavo. Šios keistybės kol kas netrikdė ir Napoleono. Jis ne iš karto suvokė šio karo pobūdį.

Tačiau jau vasaros viduryje paaiškėjo, jog kai kurios pavergtosios valstybės pradeda daug vilčių teikti Pirėnuose kylančiam gaisrui. Sklido gandai, kad ginkluojasi Austrija... Per trejus metus po Austerlico Austrija pailsėjo ir atkuto. Ir monarchas bei jo dvariškiai, ir bajorija, ir pirkliai puoselėjo viltį išsiveržti iš Napoleono priespaudos. Pridursime, jog tiek Rusijos, tiek Austrijos, tiek Vengrijos, tiek Čekijos bajorija labiausiai bijojo, kad nesitęstų Napoleono viešpatavimas, nes ėmė baimė, jog Austrijai vis tiek bus primestas Napoleono kodeksas, ir senoji feodalinė sankloda žlugs.

Napoleonas pajuto, kad reikia pademonstruoti tvirtą Prancūzijos ir Rusijos sąjungą, apsidrausti nuo bet kokių netikėtumų iš Austrijos pusės, kol susidoros su Pirėnų "maištininkais".

"Jo imperatoriškoji didenybė greit privers susiprotėti laukinę ispanų minią", — pagarbiai buvo rašoma Europos laikraščiuose. "Atrodo, žudikas pagaliau pats užšoko ant peilio", — patyliukais tarpusavy šnibždėjo daugelis laikraščių skaitytojų Prūsijoje, Austrijoje, Olandijoje, Italijoje, Hanzos miestuose, Vestfalijos karalystėje, Reino sąjungos valstybėse, tačiau jie dar nedrįso patikėti, jog gali išsipildyti jų lūkesčiai. Vyraujant šioms nuotaikoms, staiga buvo paskelbta, kad rudenį (1808 m.) Prancūzijos ir Rusijos imperatoriai susitiks Erfurte.

III

Pademonstruoti Prancūzijos ir Rusijos sąjungos tvirtumą Napoleonas planavo jau seniai. Tačiau 1808 metų liepos viduryje atsitiko netikėtas dalykas, privertęs Napoleoną paspartinti susitikimą su Aleksandru. Generolas Diuponas žygiavo į Pietų Ispaniją. Įsibrovęs į Andalūziją, užėmęs Kordobos miestą, jis traukė toliau ir atsidūrė didžiulėje saulės išdegintoje lygumoje be maisto, iš visų pusių puldinėjamas daugybės valstiečių partizanų. Liepos

20 dieną netoli Baileno Diuponas su savo būriu pasidavė. Žinoma, tai dar nereiškė, jog Ispanija išlaisvinta nuo prancūzų, tačiau ši kapituliacija Europai padarė didžiulį įspūdį. Prancūzijos imperijos nenugalimoji kariuomenė nors iš dalies, bet pralaimėjo. Napoleonas įtūžo ir Diuponą perdavė karo lauko teismui. Imperatorius savaip suprato, kas yra moralu ir kas amoralu: "Amoraliausias dalykas *(la plus grande des immoralités)* — imtis darbo, kurio neišmanai", — sakydavo jis. O jeigu vadovauti kariuomenei imasi nesumanus generolas, tai šis "amoralumas" jau virsta sunkiu nusikaltimu. Ir Diuponas jo akyse buvo žuvęs visam laikui.

Napoleonas iš karto pajuto, kokia didžiulė Baileno katastrofos politinė reikšmė. Jis apsimetė esąs ramus, motyvuodamas tuo, jog Baileno nuostolis — visiški niekai palyginti su jo imperijos ištekliais, tačiau puikiai suprato, kaip šis įvykis atlieps Austrijai, kuri ėmė ginkluotis dvigubai sparčiau. Austrija matė, kad Napoleonas netikėtai pasijuto turįs ne vieną frontą, bet du, ir kad naujas Ispanijos pietų frontas nuo dabar labai silpnins jo padėtį prie Dunojaus. Kad Austrija nepradėtų kariauti, reikėjo ją pagąsdinti ir duoti suprasti, jog Aleksandras I įsiverš į Austrijos valdas iš rytų, kol Napoleonas, jo sąjungininkas, žygiuos į Vieną iš vakarų. Iš esmės dėl to ir buvo sumanyta pademonstruoti abiejų imperatorių draugystę Erfurte.

Aleksandras I po Tilžės sutarties gyveno sunkų metą. Sąjunga su Napoleonu ir neišvengiami šios sąjungos padariniai — teko nutraukti santykius su Anglija — smarkiai palietė bajorijos ir pirklių ekonominius interesus. Frydlandas ir Tilžė buvo laikoma ne tik nelaime, bet ir gėda.

Patikėjęs Napoleono pažadais, Aleksandras vylėsi, Prancūzijos ir Rusijos sąjungos padedamas, kada nors užimti dalį Turkijos ir nuraminti rūmų, gvardijos ir bajorų opoziciją. Tačiau laikas bėgo, o Napoleonas savo pažado netesėjo; to negana, Peterburgą pasiekdavo gandai, jog Napoleonas kurstąs turkus toliau priešintis, aktyviau kariauti su Rusija. Erfurte abu Prancūzijos ir Ru-

sijos sąjungininkai tikėjosi geriau įsižiūrėti, ko vertas jų diplomatinis žaidimas. Abu sąjungininkai kits kitą apgaudinėjo, abu tai žinojo (kol kas gal ir nevisiškai), abu nepasitikėjo vienas kitu, bet vienas antram buvo reikalingi. Aleksandras laikė Napoleoną didžiai išmintingu žmogumi; Napoleonas pripažino Aleksandrą esant subtilų ir apsukrų diplomatą. "Tai tikras bizantietis", — sakė Prancūzijos imperatorius apie Rusijos carą. Per pirmąjį susitikimą Erfurte 1808 metų rugsėjo 27 dieną jie karštai apsiglėbė ir viešai pasibučiavo. Dvi savaites iš eilės, kasdien, jiedu pasirodydavo kariuomenės paraduose, pokyliuose, puotose, teatre, medžioklėje, kartu jodinėdavo. Ir vis viešai glėbesčiavosi ir bučiavosi; tai buvo svarbiausia, nes Napoleonui šie bučiniai nebūtų saldūs, jei apie juos nesužinotų austrai, o Aleksandrui — jeigu apie juos nesužinotų turkai.

Aleksandras per šiuos metus įsitikino, kad Napoleonas tik pamasino jį pažadu atiduoti "Rytus", o sau pasiimti "Vakarus"; buvo aišku — Prancūzijos imperatorius ne tik neleistų carui užimti Konstantinopolio, bet netgi Moldovą ir Valakiją Napoleonas verčiau paliktų turkų rankose. Antra vertus, caras matė, jog Napoleonas per tuos metus nerado progos atitraukti savo kariuomenę net iš tos Prūsijos dalies, kurią grąžino Prūsijos karaliui. O Napoleonui labiausiai rūpėjo sutureti Austriją nuo karo su Prancūzija, kol jam, Napoleonui, pavyks užbaigti Ispanijoje prasidėjusį partizanų karą. Aleksandras turėjo pasižadėti aktyviai veikti prieš Austriją, jeigu ši ryžtųsi žygiui. Tačiau Aleksandras šio įsipareigojimo nenorėjo nei prisiimti, nei vykdyti. Napoleonas sutiko už karinę pagalbą iš anksto Aleksandrui perleisti Galiciją ir net dalį valdų prie Karpatų. Vėliau patys žymiausieji rusų istoriografijos tiek slavofilų, tiek nacionalinės patriotinės mokyklos atstovai smarkiai priekaištavo Aleksandrui, kad nepriėmė šių Napoleono pasiūlymų ir praleido progą, kurios daugiau nepasitaikė. Tačiau Aleksandras, šiek tiek pasimuistęs, pakluso tai stipriai rusų bajorijos srovei, kuri sąjungą su Napoleonu, du kartus sutriuškinusiu Rusijos kariuomenę (1805 ir 1807 metais), laikė ne tik gėdinga (tebūnie jau ir taip), bet ir žlugdančia. Anoni-

miniai laiškai, primenantys Aleksandrui, kuo baigėsi Pavelui, jo tėvui, draugystė su Napoleonu, buvo įtikinami.

Ir vis dėlto Aleksandras bijojo Napoleono ir nutraukti su juo santykių nė už ką nenorėjo. Napoleonas troško nubausti Švediją dėl sąjungos su Anglija, ir Aleksandras dar 1808 metų vasario mėnesį užpuolė Švediją, atplėšė visą Suomiją iki pat Torneo ir prisijungė prie Rusijos. Aleksandras žinojo, jog ir dabar suirzę ir sunerimę Rusijos dvarininkai liko nepatenkinti; jiems savi interesai kur kas svarbesni už bet kurią teritorinę valstybės ekspanciją tuščioje šiaurėje. Šiaip ar taip, Suomijos prijungimas Aleksandrui tapo savotišku argumentu, jog su Napoleonu nutraukti santykius dabar ir pavojinga, ir nenaudinga.

Erfurte Taleiranas pirmąkart išdavė Napoleoną: slapta susisiekęs su Aleksandru, patarė priešintis Napoleono hegemonijai. Taleiranas vėliau savo poelgį aiškino neva rūpinęsis Prancūzija, kurią Napoleono beprotiškas valdžios troškimas stūmęs į pražūtį. "Rusijos valdovas civilizuotas, o Rusijos visuomenė necivilizuota, Prancūzijos valdovas necivilizuotas, o Prancūzijos visuomenė civilizuota. Reikia, kad Rusijos valdovas ir Prancūzijos visuomenė sudarytų tarpusavio sąjungą", — tokia gundančia fraze senasis intrigantas pradėjo slaptas derybas su caru.

Apie Taleiraną sakydavo, kad jis visą savo gyvenimą "parduodavo tuos, kurie jį pirkdavo". Kadaise jis pardavė Direktoriją Napoleonui, dabar Erfurte stengėsi Napoleoną parduoti Aleksandrui. Vėliau jis pardavė Aleksandrą anglams. Tik anglų niekam nepardavė, nes tik jie jo nepirko (nors jiems keletą kartų siūlėsi labai nebrangiai). Šioje knygoje nedera gilintis, kokie buvo Taleirano motyvai (jis paskui gavo iš Aleksandro pinigų, nors ir ne tiek daug, kaip tikėjosi). Mums dabar svarbu pažymėti du dalykus: pirma, Taleiranas jau 1808 metais aiškiau už kitus suvokė tai, dėl ko, kaip jau sakyta, dar gana miglotai nerimavo daugelis maršalų ir aukštųjų pareigūnų; antra, Aleksandras suprato, kad Napoleono imperija nėra tokia tvirta ir nenugalima, kaip atrodė. Jis priešinosi Napoleonui, kai šis atkakliai reikalavo pradėti kariauti su Austrija, jeigu kiltų Prancūzijos ir Austrijos

karas. Per vieną tokį ginčą Napoleonas trenkė į žemę savo kepurę ir įtūžęs ėmė mindyti ją kojomis. Aleksandras dėl šio išsišokimo nesutriko: "Jūs ūmus, o aš užsispyręs... Kalbėsime, svarstysime, arba aš išvažiuoju".

Sąjunga formaliai tebegaliojo, bet dabar ja pasikliauti Napoleonas negalėjo. Su didžiuliu nerimu Rusijoje buvo laukiama, ar laimingai baigsis susitikimas Erfurte: ar nesuims Napoleonas Aleksandro, kaip prieš keturis mėnesius suėmė Ispanijos Burbonus, atviliojęs juos į Bajoną. "Niekas jau ir nesitikėjo, kad jus paleis, jūsų didenybe", — atvirai (didžiam Aleksandro apmaudui) netyčia prasitarė vienas senas prūsų generolas Aleksandrui grįžtant iš Erfurto. Iš pažiūros viskas atrodė puiku: per visą Erfurto susitikimą karaliai vasalai ir kiti monarchai, visa Napoleono palyda nesiliovė žavėjęsi Napoleono ir caro nuoširdžia meile. Tačiau pats Napoleonas, išlydėdamas Aleksandrą, buvo paniuręs. Jis žinojo, kad karaliai vasalai netiki šia sąjunga, ir Austrija netiki taip pat. Reikėjo baigti Ispanijos reikalus kuo greičiau.

IV

Ispanijoje Napoleonas turėjo 100 tūkst. kareivių. Skubiai pasiuntė ten dar 150 tūkst. Valstiečių sukilimas kas mėnesį vis stiprėjo. Ispaniškas žodis "gverilja", "mažasis karas", neteisingai apibūdino tų įvykių prasmę. Karas su valstiečiais ir amatininkais, su avių piemenimis ir mulų varovais imperatoriui kėlė nerimą labiau negu kitos didelės kampanijos. Po vergiškai nusilenkusios Prūsijos ispanų įnirtingas priešinimasis atrodė ypač keistas ir netikėtas. Ir vis dėlto Napoleonas net neįtarė, kuo virs šis Ispanijos gaisras. "Driskių maištas" iš dalies dar galėjo prablaivinti generolą Bonapartą, bet imperatorių Napoleoną, Europos nugalėtoją — ne.

Nebūdamas tikras dėl Aleksandro pagalbos ir būdamas beveik įsitikinęs, kad Austrija pradės su juo kariauti, vėlyvą 1808 metų rudenį Napoleonas išdūmė į Ispaniją. Jis buvo baisiai įtūžęs ant nepaklusnių, neraštingų ispanų "prasčiokų". Per tą laiką anglai jau spėjo išstumti

prancūzus iš Lisabonos. Portugalija tapo ne Prancūzijos, o Anglijos baze. Prancūzai valdė tik Šiaurės Ispaniją, iki Ebro upės, kitose vietose jų jau beveik nebeliko. Ispanai jau buvo sudarę kariuomenę, ginkluotą anglų ginklais. Napoleonas pradėjo pulti Ispanijos kariuomenę. 1808 metų lapkričio 10 dieną prie Burgo jis ispanus smarkiai sumušė; po kelių dienų įvyko dar dvejos kautynės, po kurių Ispanijos kariuomenė, atrodė, jau visiškai sunaikinta. Lapkričio 30 dieną Napoleonas patraukė į Madridą, kurį gynė stipri įgula. Įdomus dalykas, Ispanijai malšinti Napoleonas savo kariuomenės sudėtyje atvedė "lenkų legioną", kurį buvo įsakęs sudaryti 1807 metais, kai užėmė Lenkiją. Lenkai narsiai kapojo ispanus, tarytum nesusimąstydami, kokį gėdingą vaidmenį jie atlieka slopindami ispanų tautos nacionalinio išsivadavimo judėjimą. Napoleonas pasakė lenkams: jie turį nusipelnyti, kad jis atkurtų Lenkiją, todėl jie ir stengėsi pelnyti sau tėvynę, atimdami iš ispanų jų tėvynę. 1808 metų gruodžio 4 dieną Napoleonas įžengė į Madridą. Sostinė sutiko užkariautoją kapų tyla. Napoleonas tučtuojau Ispanijoje ir sostinėje įvedė karo padėtį ir įsteigė karo lauko teismus. Paskui imperatorius patraukė prieš anglus. Generolas Muras buvo sumuštas ir žuvo persekiodamas Anglijos kariuomenės likučius.

Atrodė, ispanų išsivadavimo viltys vėl žlugs. Tačiau kuo sukilusiems gyventojams blogiau sekėsi, tuo įnirtingiau jie priešinosi.

Saragosos miestą prancūzai laikė apsiautę kelis mėnesius. Galiausiai maršalas Lanas užėmė išorės įtvirtinimus ir 1809 metų sausio 27 dieną įsiveržė į miestą. Tačiau įvyko tai, ko nėra buvę per jokią apsiaustį — kiekvienas namas virto tvirtove; kiekvieną daržinę, arklidę, rūsį, palėpę teko atkariauti. Tris savaites vyko šios baisiosios skerdynės jau užimtame, tačiau tebesipriešinančiame mieste. Lano kareiviai žudė visus, net moteris ir vaikus, tačiau nei moterys, nei vaikai nepasigailėdavo bent kiek užsižiopsojusių kareivių. Prancūzai išskerdė apie 20 tūkst. įgulos kareivių ir per 32 tūkst. miesto gyventojų. Maršalas Lanas, šaunus husaras, nieko pasaulyje nebijantis, dalyvavęs pačiose baisiausiose Napoleono

kautynėse, nežinantis, ką reiškia žodis "nervai", ir jis buvo prislėgtas matydamas daugybę lavonų, pakrikai drybsančių visuose kampuose. "Koks karas! Būti priverstam žudyti tiek narsių žmonių arba tegu net bepročius! Ši pergalė teikia vien sielvartą! " — pasakė maršalas Lanas savo palydai, kai traukė krauju paplūdusiomis mirusio miesto gatvėmis.

Saragosos apsiaustis ir žlugimas sukrėtė Europą, o labiausiai, žinoma, Austriją, Prūsiją, kitas Vokietijos valstybes. Žmonės jaudinosi, jiems buvo neramu, gėda lyginant ispanų drąsą su vokiečių vergišku nuolankumu.

Tačiau Napoleono monarchijos grobikiška politika vertė pavergtųjų šalių buržuaziją veikti, ieškoti būdų, kaip išsivaduoti iš tų ekonomikos varžtų, kuriais ją laikė suspaudęs Napoleonas.

Išeitį padiktavo besiplėtojantis nacionalinio išsivadavimo judėjimas prieš Napoleoną. Šis judėjimas protarpiais buvo jaučiamas 1803, 1809 ir 1810 metais, o 1813 metais virto didžiuliu gaisru visose šalyse, kenčiančiose Napoleono priespaudą.

Dar 1806 metais ir iki Prūsijos sutriuškinimo Napoleonas parodė, kaip reaguos į vokiečių tautos mėginimą atgaivinti nacionalinio protesto dvasią. Dabar, po Tilžės sutarties, Napoleonas manė galįs daryti visa, kas ateis į galvą, ne tik Bavarijoje arba Reino sąjungos valstybėse, bet ir Hamburge, ir Gdanske, ir Leipcige, ir Karaliaučiuje, ir Vroclave, ir apskritai visoje Vokietijoje.

Napoleonas nežinojo, kad Berlyne Fichtė savo paskaitose miglotai užsimena apie patriotizmą, nežinojo, kad Vokietijos universitetuose steigiami studentų būreliai, dar nedrįstantys atvirai prabilti apie sukilimą prieš visuotinį pavergėją, bet slapta jaučiantys didžiulę neapykantą jam. Jis ne itin paisė, jog vasalinių šalių vokiečių buržuazija, nors ir džiaugėsi Napoleono kodeksu ir feodalizmo žlugimu, vis dėlto mano, jog politinis ir finansinis prancūzų jungas, kai reikia "mokėti krauju" (šaukiami naujokai Prancūzijos didžiajai armijai papildyti), pernelyg sunkus, pernelyg brangiai kainuojantis. Viso to jis nežinojo arba nenorėjo žinoti. Erfurte vokiečių monarchai, vokiečių aristokratai ir aristokratės elgėsi, kaip yra

pasakęs vienas stebėtojas, kaip pikto pono liokajai ir kambarinės. Mat šis ponas, laiku pabučiuotas į ranką, kartais nepagaili dovanų. Žymus vokiečių poetas Gėtė kaulijo audiencijos, ir kai Napoleonas galiausiai priėmė jį Erfurte (beje, užmiršdamas senąjį poetą pakviesti sėstis) ir teikėsi maloningai pagirti "Verterį", tai Gėtė baisiausiai apsidžiaugė. Žodžiu, Vokietijos diduomenė, su kuria Napoleonas tik ir bendravo, tada nė nemanė protestuoti. Visuomenė tylėjo ir buvo paklusni. Užtat žinios iš Austrijos buvo vis nerimastingesnės.

Austrijoje buvo turima galvoje, kad Napoleonas šį kartą gali grumtis tik viena ranka, nes kita užimta; ant jos pakibusi didžiulė našta — Ispanija. Austrija žinojo: Napoleonas iš Ispanijos niekaip nesitrauks, ir tai jau ne tik despoto kaprizas, o kažkas kita, vadinasi, jis ten įstrigo ilgai. Austrija žinojo ir suprato viso to priežastis. Prancūzijos imperatorius kontinentinę blokadą tuomet vis labiau stiprino naujais dekretais, naujomis policinėmis priemonėmis ir naujais politiniais aktais. Atsisakyti Pirėnų pusiasalio dabar, kai ten jau pasirodė anglai, vadinasi, atsisakyti kontinentinės blokados, t. y. visos Napoleono politikos svarbiausio akstino.

V

Napoleoną mažiausiai jaudino kyšininko Taleirano ir šnipo Fušė, šių niekingų, jo nuomone, šunsnukių, tikra ar tariama išdavystė; jam labiausiai rūpėjo, kaip ruošiamasi karui su Austrija. Bet jis turėjo omenyje ir viena, ir kita. 1809 metų sausio mėnesį Napoleonas paliko Ispaniją maršalų ir savo brolio, Ispanijos karaliaus, Juozapo valiai. Maršalai be vyriausiojo vado šį tą dar galėjo padaryti, o jo brolis buvo niekas. Atvykęs į Paryžių, aukštus pareigūnus ir ministrus sukvietė į rūmus ir čia 1809 metų sausio 28 dieną įtūžęs išplūdo Taleiraną. Tada jis ir prabilo į Taleiraną šaukdamas: "Jūs — vagis, niekšas, nedoras žmogus, jūs parduotumėte savo tikrą tėvą!", o užbaigė žodžiais: "Kodėl aš iki šiol nepakoriau jūsų Karuselės aikštėje? Tačiau dar yra laiko tai padaryti!

Jūs — bjaurybė šilkinėmis kojinėmis!" Jau patyręs šį tą apie Taleirano (atsistatydinusio dar 1807 metais) išdavystę, Napoleonas, be abejo, visko nežinojo, nes būtų jį sušaudęs tuojau pat. Tačiau dabar imperatoriui rūpėjo ne išpainioti užkietėjusio kyšininko intrigas. Karas su Austrija iškilo kaip nenumaldoma grėsmė.

Ką tik sutriuškintoje Ispanijoje vėl plito negęstantis valstiečių ir miestiečių sukilimų gaisras. Nesugaunamoji, neįbauginamoji, iš žemės išdygstanti ir vėl prasmenganti liaudis tebelaikė Ispanijoje pusę didžiosios armijos, 300 tūkst. geriausių Napoleono karių. Tačiau kitą pusę imperatorius skubiai rengė naujam sunkiam karui su Austrija, pašaukė dar 100 tūkst. naujokų. Be to, iš pavaldžių Vokietijos valstybių pareikalavo 100 tūkst. kareivių. Visi imperatoriaus įsakymai buvo nepriekaištingai vykdomi. Paskui surinko per 110 tūkst. seniai tarnaujančių kareivių, kuriais galėjo ypač pasikliauti, ir 70 tūkst. senų kareivių pasiuntė į Italiją — ten irgi reikėjo tikėtis austrų puolimo.

Taigi 1809 metų pavasarį Napoleonas jau turėjo kur kas daugiau nei 300 tūkst. kareivių, kuriuos galėjo pasiųsti prieš Austriją. Bet ir Austrija telkė visas jėgas. Austrijos imperatorius ir dvariškiai, aristokratija, vidutinioji bajorija — šio karo iniciatoriai — buvo vieningi; šį kartą net vengrų bajorija buvo ištikima "karūnai": reikėjo ginti ir stiprinti visų šventą turtą — baudžiavą, taip baisiai nukentėjusią per 1796—1797, 1800 ir 1805 metų karus, kai buvo sutriuškinta Austrijos kariuomenė ir Habsburgų dinastijos geriausios žemės atiteko Prancūzijai. Austrijos monarchijoje (neskaitant Čekijos) pramonininkų, kuriems kontinentinė blokada būtų naudinga, tuomet dar buvo palyginti labai nedaug; o prekybininkai ir visi vartotojai dėl jos kentėjo. Austrijos monarcho 1809 metais pradėtas karas buvo populiaresnis negu bet kuris ankstesnis karas su Napoleonu. "Galiausiai Ispanijoje sutvisko saulės spindulėlis", — kartojo tiek austrai, tiek vokiečiai...

Visas pasaulis, užgniaužęs kvapą, laukė. Napoleonas su trimis geriausiais maršalais — Davu, Masena ir Lanu — stovėjo pasirengęs karui. Jis laukė, kad Austrija "pra-

dėtų" pirmoji. Jam reikėjo dar vieno argumento Erfurte pradėtam ginčui su Aleksandru užbaigti — Napoleonas dar vylėsi, kad Rusija puls Austriją.

1809 metų balandžio 14 dieną Austrijos erchercogas Karolis, geriausias austrų generolas, įsiveržė į Bavariją. "Per du mėnesius priversiu Austriją sudėti ginklus ir tada, jeigu prireiks, vėl keliausiu į Ispaniją", — pasakė Napoleonas, vykdamas į karą.

Jis, aišku, ne itin pasikliovė 100 tūkst. vokiečių, kurie dabar sudarė trečdalį prancūzų kariuomenės. Kokie puikūs, užsigrūdinę mūšiuose korpusai liko Ispanijoje ir kiek veteranų ten žūva! Bet svarbiausia — austrai šį kartą kovėsi nepaprastai drąsiai ir ryžtingai. Pirmas didžiulis mūšis įvyko Bavarijoje prie Abensbergo. Austrai buvo atremti ir neteko per 13 tūkst. karių. Tačiau grūmėsi jie labai narsiai, kur kas geriau kaip prie Arkolos, Marengo, Austerlico. Kitos kautynės — balandžio 22 dieną prie Egmiūlio — vėl buvo sėkmingos Napoleonui. Erchercogas Karolis buvo nublokštas už Dunojaus, patyręs didžiulių nuostolių. Paskui maršalas Lanas šturmu užėmė Regensburgą. Napoleonas, vadovavęs apsiausčiai, per mūšio įkarštį buvo sužeistas į koją. Kai imperatoriui numovė batą ir skubomis koją perrišo, jis tuojau įsakė užsodinti vėl ant arklio, griežtai uždraudęs užsiminti apie žaizdą, kad nebūtų trikdomi kariai. Įjodamas į užimtąjį Regensburgą, slėpdamas baisų skausmą, Napoleonas maloniai šypsojosi jį sveikinusiems pulkams. Prie Egmiūlio ir Regensburgo austrai neteko dar apie 50 tūkst. karių: nukautų, sužeistų, patekusių į nelaisvę, dingusių be žinios. Per penkias dienas Napoleonas laimėjo penkis kruvinus mūšius.

Persikėlęs per Dunoją ir toliau persekiodamas, besitraukiantį priešą Napoleonas pasivijo prie Ebersbergo ir čia vėl sumušė, nustūmė atgal. Napoleonas sudegino miestą; beje, dalis gyventojų (austrai tvirtino, jog pusė) sudegė gyvi. "Mes ėjome per keptos žmogienos makalynę", — pasakojo generolas Savari, hercogas Rovigo, prisimindami, kaip prancūzų kavalerija jojo per Ebersbergo griuvėsius. Tai įvyko gegužės 3 dieną. Gegužės 8 dieną Napoleonas vėl, kaip ir 1805 metais, jau nakvojo Šen-

brune, Austrijos imperatoriaus rūmuose, o gegužės 13 dieną Vienos burmistras įteikė imperatoriui Austrijos sostinės raktus. Kampanija, atrodė, greitai baigsis. Tačiau Karolis spėjo Vienos tiltais permesti kariuomenę į kairįjį Dunojaus krantą ir tuojau juos sudeginti. Napoleonas ryžosi nepaprastai sunkiai operacijai. Maždaug už pusės kilometro nuo Vienos dešinėje Dunojaus pusėje buvo atabradas iki Lobau salos. Napoleonas nusprendė iki tos seklumos nutiesti pontoninį tiltą, perkelti ten pagrindinę savo kariuomenę, gerokai išretėjusią per mūšius ir pakeliui palikus įgulas, o tada jau nesunkiai forsuoti Dunojaus krantą. Gegužės 17 dieną prancūzų kariai jau buvo saloje. Tada Napoleonas įsakė nutiesti pontoninį tiltą iš salos į kairįjį krantą. Pirmas persikėlė Lano korpusas, antras — Masenos korpusas ir užėmė artimiausius kaimelius — Asperną ir Eslingą. Tada juos ir iš paskos traukiančias Prancūzijos kariuomenės dalis užpuolė erchercogas Karolis. Prasidėjo įnirtingas mūšis. Kai Lanas su kavalerija kapojo besitraukiančius austrus, staiga įlūžo tiltas, jungęs dešinįjį Dunojaus krantą su sala, ir prancūzų armija neteko iki tol be paliovos gabenamų sviedinių. Napoleonas įsakė Lanui tučtuojau trauktis. Buvo traukiamasi kaunantis, patiriant didžiulių nuostolių. Per kautynes į maršalą Laną pataikęs sviedinys sutrupino abi kojas. Maršalas mirė ant Napoleono rankų. Imperatoriaus akyse antrąkart pasirodė ašaros. Prancūzijos kariuomenė atsitraukė į Lobau. Nors Napoleonas ir guodėsi šiame mūšyje netekęs tik 10 tūkst. karių (iš tikrųjų kur kas daugiau), o erchercogas Karolis — 35 tūkst. (iš tikrųjų apie 27 tūkst.), tačiau šį kartą faktas liko faktu — jis pralaimėjo ir atsitraukė. Tai įvyko gegužės 21—22 dienomis.

Pabėgęs iš Vienos Austrijos imperatorius su dvariškiais ir vyriausybe džiūgavo, rengėsi grįžti į sostinę. Pats erchercogas Karolis, talentingas ir rimtas žmogus, ne tik nesidžiaugė pergale, bet ir nervinosi, kad kiti pervertina šį laimėjimą. Tačiau, šiaip ar taip, tai jau buvo ne Akos apsiausties atšaukimas 1799 metais ir netgi ne Eilau 1807 metais. Trečia iš eilės Napoleono nesėkmė buvo kur kas reikšmingesnė, o pralaimėjimas kur kas ryškesnis.

Be to, Vokietijoje prūsų majoras Šilis su savo husarų pulku staiga pradėjo lyg ir partizaninį karą su prancūzais; Tirolio valstietis Andrius Hoferis kariauja tokį pat partizanų karą Tirolio kalnuose; labai neramu Italijoje; Ispanijoje, nors ten paliko apie 300 tūkst. prancūzų kareivių, geriausia didžiosios armijos dalis, vėl kilo nuožmi kova. Žinia apie mūšį prie Eslingo: neva imperatorius sučiuptas ir uždarytas Lobau saloje (taip buvo kalbama Europoje, trokštant, kad noras taptų realybe), turėjo įkvėpti jėgų visiems įvairiuose kraštuose į kovą kylantiems žmonėms.

Tačiau Napoleonas neprarado šaltakraujiškumo ir geros nuotaikos. Vienintelis dalykas, kuris šiomis grėsmingomis dienomis uždavė širdį, — tai maršalo Lano mirtis, tik jau ne pralaimėtas mūšis. Jis žinojo, kad austrai patyrė didžiulių nuostolių prie Eslingo, kad per pirmą kampanijos dalį, dar iki Vienos, austrai neteko daugiau kaip 50 tūkst. karių, — kur kas daugiau negu prancūzai. Stiprindamas kariuomenę, rengdamas tolesnio karo planus, atidžiai skaitydamas kasdien gaunamus iš visų neaprėpiamos imperijos vietų pranešimus, jis tikėjo savo galimybėmis. Jam buvo įdomu, kad popiežius Pijus VII ir jo kardinolai skelbė: Eslingo mūšis esąs dievo bausmė pasaulio engėjui, tironui, bažnyčios skriaudėjui ir engėjui. Napoleonas, nors ir turėjo daug rūpesčių, gerai įsidėmėjo oficialaus dievo vietininko elgesį. Neramios žinios pasiekdavo Napoleoną iš Anglijos per visą 1809 metų vasarą. Anglija surengė ekspediciją į Belgijos šiaurę, į Valchereno salą. Ekspedicijoje dalyvavo 40 tūkst. karių ir 30 tūkst. jūreivių. Anglai trumpam buvo užėmę Flisingeną, bet galiausiai ši ekspedicija patyrė daug nuostolių, ir anglai išplaukė atgal.

Napoleonas čia vykdavo į Vieną, į Šenbruną, čia grįždavo į Lobau salą. Jis vėl įkvėpė kareiviams tikėjimą, jog greit bus laimėta; birželio viduryje kariuomenė buvo pailsėjusi, gavusi pastiprinimų, Lobau sala puikiai įtvirtinta. Imperatorius galiausiai įsitikino, kad erchercogas Karolis, visą laiką tylėjęs, iš tikrųjų negalės užpulti ir kad dabar tik nuo jo, Napoleono, priklauso, kada smogti lemiamą smūgį.

Sutvarkęs skubius karinius reikalus, turėdamas keletą dienų poilsio, Napoleonas pirmiausia prisiminė Romos vyriausią dvasininką. Pijus VII netrukus skaudžiai gailėjosi dėl savo įžvalgumo ir ypač dėl to skubotumo, mūšį prie Eslingo pavadindamas teisingu dievo pirštu. Dar 1809 metų gegužės 17 dieną, t. y. prieš šį mūšį, Napoleonas paskelbė Romos miestą ir visas popiežiaus valdas nuo šiol prijungiąs prie Prancūzijos imperijos.

"Nutarėme mes mūsų imperatoriaus stovykloje Vienoje. Napoleonas." Taip baigėsi šis dekretas, atimantis iš Romos popiežiaus valdas, kurias, anot garsaus, dar viduramžiais popiežių suklastoto dokumento, Romos imperatorius Konstantinas IV amžiaus pradžioje neva "padovanojo" popiežiui Silvestrui I.

O dabar, paskelbus dekretą, birželio 10 dieną prancūzai užėmė Romą, ir popiežius neteko visko, ką valdė apie pusantro tūkstantmečio. Popiežius buvo suimtas ir nugabentas į Pietų Prancūziją.

Susidorojęs su popiežiumi, Napoleonas toliau rengėsi karui. Liepos 2, 3 ir 4 dienomis į Lobau atvyko naujų korpusų, atgabenta daugiau kaip 550 artilerijos pabūklų, be to, iš Italijos atitrauktas Makdonaldo korpusas. Liepos 5 dieną Napoleonas įsakė forsuoti kairįjį Dunojaus krantą. Kautynės prasidėjo 1809 metų liepos 5 dieną, prasidėjo ne taip, kaip tikėjosi erchercogas Karolis, ir ne ten, kur buvo daugiau galimybės jų laukti. Napoleonas tvirtai laikydavosi taisyklės: nedaryti to, ko gali tikėtis priešas. Prancūzai turėjo apie 550—560 patrankų, austrai — šiek tiek daugiau kaip 500. Tiek austrų, tiek prancūzų artilerija buvo puikiai aprūpinta sviediniais. Gausybė kariuomenės gana organizuotai perkelta per Dunojų. Mūšis buvo neapsakomai nuožmus, ir liepos 5, ypač 6 dieną kilo rimtas pavojus Napoleonui, stovėjusiam kautynių centre. Maršalai Davu, Makdonaldas, Masena, artilerijos viršininkas generolas Druo veikė taip tiksliai, kaip reta per panašius mūšius. Po baisios kanonados Makdonaldo kolona, 26 batalionai, išsidriekę tūkstančio metrų ruožu, patyrusi didžiulių nuostolių, pralaužė Austrijos kariuomenės centrą. O iš paskos traukė prancūzų rezervai. Įšiauriau imperatorius įsakė maršalui Davu pa-

sukti į Vagramo kaimą, esantį ant aukštumos; po šių kautynių buvo sutriuškinta visa Austrijos kariuomenė. 1809 metų liepos 6 dienos vakarop viskas baigėsi. Austrai buvo atmušti. Ne visi bėgo kas sau, dalis dar traukėsi tvarkingai. Austrijos kariuomenė buvo sutriuškinta prie Vagramo taip pat siaubingai, kaip ir prie Austerlico. Antrąją kautynių dieną austrai neteko — žuvo, buvo sužeista ir pateko į nelaisvę — apie 37 tūkst. karių. Prancūzai irgi patyrė nuostolių. Taigi pergalė buvo pelnyta brangia kaina. Beveik visą kitą savaitę prancūzai persekiojo Austrijos kariuomenės likučius. Napoleonas traukė paskui kavaleriją, pribaiginėjančią padrikas austrų dalis. Liepos 11 dieną Znoimo mieste Napoleono audiencijos paprašė ką tik atvykęs imperatoriaus Pranciškaus generaladjutantas kunigaikštis Lichtenšteinas. Pranciškus prašė paliaubų. Napoleonas sutiko, tačiau pateikė labai sunkias sąlygas: visas Austrijos vietoves, į kurias paliaubų momentu bus prasiskverbęs bent nedidelis prancūzų būrys, austrai tučtuojau palieka kaip užstatą, kol bus galutinai pasirašyta taikos sutartis. Lichtenšteinas sutiko su viskuo.

Prasidėjo derybos. Nusiminęs imperatorius Pranciškus buvo pasirengęs daug kam. Jis prakeikė tuos, kurie prieš pusantrų metų pastūmėjo į šias siaubingas grumtynes; jose kraujo buvo pralieta kur kas daugiau negu per visus Austrijos kariautus karus nuo XVII a., nuo Trisdešimties metų karo. Baisu prisiminus, kaip Napoleonas nubaudė popiežių dar prieš Vagramo mūšį. Ką jis padarys Austrijai po Vagramo?

Napoleono pretenzijos buvo kur kas didesnės kaip po Austerlico. Jis pareikalavo, kad Austrija atiduotų Karintiją, Krainą, Istriją, Triestą ir Triesto sritį, didžiulius žemės plotus Austrijos vakaruose ir šiaurės vakaruose, dalį Galicijos, 134 milijonus florinų aukso. Austrai ilgai derėjosi, prašė, gudravo. Nugalėtojas buvo nepermaldaujamas. Jis tik sumažino kontribuciją, pasitenkindamas 85 milijonais, be to, padarė šiokių tokių teritorinių nuolaidų. Per šias derybas Napoleonas gyveno Šenbrune. Sostinė ir visa okupuota Austrija visiškai jam pakluso. Suspindusios po Eslingo viltys dabar išblėso ir Austrijoje,

ir Vokietijoje. Napoleonas į taikos sutarties projektą įrašė punktą, draudžiantį Austrijai turėti kariuomenės daugiau kaip 150 tūkst. žmonių. Pranciškus ir su tuo sutiko.

Prieš savo rūmus Šenbrune spalio 12 dieną Napoleonas surengė gvardijos paradą. Į paradus paprastai suvažiuodavo ir sueidavo daug publikos (ypač švenčių dienomis) pažiūrėti Napoleono, kuris visiems žadindavo nepasotinamą smalsumą. Napoleonas žiūrovais nesibodėdavo; apskritai Viena jam patiko visišku paklusnumu. Spalio 12 dieną, baigiantis paradui, kažkoks dailiai vilkintis jaunuolis prasibrovė pro palydą ir su prašymu kairėje rankoje priėjo prie arklio, ant kurio sėdėjo imperatorius. Jaunuolį sučiupo dar nespėjusį išsitraukti ilgo, išaštrinto durklo.

Po parado Napoleonas panoro pamatyti suimtąjį. Tai buvo Saksonijos studentas Štapsas iš Naumburgo. "Kodėl jūs norėjote mane nužudyti?" — "Aš manau, kol jūs, jūsų didenybe, gyvas, mano tėvynė ir visas pasaulis neturės laisvės ir ramybės." — "Kas jus pakurstė?" — "Niekas." — "Ar jus to moko jūsų universitetuose?" — "Ne, valdove." — "Jūs norėjote būti Brutas?" Studentas, matyt, neatsakė, nes paskui buvo kalbama, kad Štapsas nelabai gerai žinojęs, kas buvo tas Brutas. "O ką jūs padarysite, jeigu aš paleisiu jus? Ar vėl mėginsite mane nužudyti?" Štapsas ilgai tylėjo, paskui atsakė: "Mėginsiu, jūsų didenybe." Napoleonas taip pat patylėjo ir išėjo susimąstęs. Karo lauko teismas susirinko vakare. Štapsas buvo sušaudytas rytojaus dieną.

Praėjus dviem dienoms po šio įvykio, apie kurį Napoleonas uždraudė kalbėti ir rašyti, 1809 metų spalio 14 dieną Austrijos imperatorius Pranciškus I galiausiai nusprendė pasirašyti Šenbruno taikos sutartį, kuri gerokai apkarpė jo valdas ir neapsakomai sustiprino visos Europos diktatorių.

Austrijos imperija už nutrūktgalvišką, bet nesėkmingą mėginimą nuversti Napoleono jungą sumokėjo tuo, kad žuvo šimtai tūkstančių žmonių, buvo nuniokota šalis, uždėta daugelio milijonų kontribucija, neteko kone trečdalio geriausių savo žemių ir kelių milijonų gyventojų, pasidarė labiau priklausoma nuo nugalėtojo.

XI skyrius

DIDŽIAUSIA IMPERATORIAUS IR IMPERIJOS GALYBĖ

1810—1811 metai

I

Pasirašius Šenbruno taikos sutartį, Napoleonas tuojau išvyko iš Vienos ir po kelių dienų vėl, kaip ir grįžęs iš Egipto, Marengo, Austerlico, Tilžės, iškilmingai įvažiavo į savo sostinę.

Neaprėpiama imperija dar labiau išsiplėtė; ištikimi vasalai buvo dosniai apdovanoti; neklusnieji žiauriai nubausti už įžūlumą; iš popiežiaus atimtos valdos; Tirolio sukilėliai išblaškyti; majoro Šilio partizanai Napoleono įsakymu prūsų karo teismo nuteisti sušaudyti; iš Anglijos gaunama žinių apie nusigyvenusių pirklių ir pramonininkų savižudybes, apie liaudies nepasitenkinimą. Vadinasi, kontinentinė blokada lyg ir pateisina į ją dėtas viltis.

Atrodė, pasaulinė imperija pasiekė šaunumo, galios, turto ir šlovės viršūnę.

Napoleonas žinojo, kad tik jėga jis įveikė Europą ir kad tik baime ją išlaiko. Tačiau Anglija nepasiduoda; Rusijos imperatorius aiškiai gudrauja, niekuo nepadėjo ir tik apsimetinėjo kariaująs su Austrija; ispanai galabijami, naikinami būriais, bet vis tiek priešinasi, kaunasi įnirtingai, jiems, kaip ir anksčiau, nė motais jokie Vagramai, jokios imperatoriaus pergalės, jie nepaiso pasaulio nugalėtojo prestižo — vėl atgijusio ir sustiprėjusio.

Napoleoną supo atsidavę maršalai, kaip Žiuno, arba protingi garbėtroškos, kaip Bernadotas, arba rafinuoti aristokratiški išdavikai, kaip Taleiranas, arba panašūs į Savari vykdytojai, pasirengę po pirmojo Napoleono ženklo sušaudyti tikrą savo tėvą, arba šaltakraujai žiaurūs konsulai ir administratoriai, kaip Davu, kurie nesusimąstydami sudegintų Paryžių, jeigu to prireiktų tarnybos labui, arba garbėtroškos, savimylos, negabūs, vaidingi

imperatoriaus broliai ir seserys, kuriuos jis padarė karaliais ir karalienėmis, tačiau kurie amžinai kažko skundėsi, su kažkuo vaidijosi, pridarydavo imperatoriui aibes rūpesčių ir vesdavo jį iš kantrybės.

Ateityje dar bus daug karų — tuo Napoleonas nėmaž neabejojo, kaip neabejojo niekas Prancūzijoje, ir, visai galimas daiktas, kad jau nulieta kulka, kuri nužudys jį patį. Napoleonas puikiai skyrė, ką jis, kaip prancūzų valdovas, daro Prancūzijoje ir Prancūzijai, šalies "senųjų departamentų" labui, nuo to, ką jis daro kaip Vakarų imperatorius, Italijos karalius, Reino sąjungos protektorius ir t. t., ir t. t. Prancūzijos imperiją jis manė esant patvarią, sukurtą ilgam, o visa kita laikosi, kol jis gyvas. Taigi vienintelė išeitis — dinastija, įpėdinis, kurio Žozefina nebepagimdys; vadinasi, būtinai reikia kitos žmonos.

Dabar, kai Regensburgo kulkos žaizda ir išgaląstas Štapso durklas atkakliai primindavo, ant kokio plaukelio laikosi visa, ką Napoleonas sukūrė, dinastijos klausimas jam pasidarė itin svarbus. Tomų tomus prancūzų istorikai prirašė apie Žozefiną, apie jos gyvenimą ir nuotykius, apie jos skyrybas, apie ilgą apalpimą, kai Napoleonas pirmą kartą pasakė turįs su ja išsiskirti ir vesti kitą, apie paties imperatoriaus išgyvenimus. Mums tas epizodas įdomus tik kaip vienas iš daugelio įvykių, kilusių po Vagramo kautynių. Todėl apie tai tik trumpai papasakosime.

Jeigu Napoleonas kada nors ir mylėjo kokią moterį aistringai ir nepakartojamai, tai ta moteris, be abejo, buvo Žozefina ir tik pirmaisiais vedybinio gyvenimo metais (už savo žmoną jis buvo šešeriais metais jaunesnis). Niekuomet ir nieko jis taip nebemylėjo — netgi grafienės Valevskos, nekalbant jau apie kitas moteris, su kuriomis ilgiau ar trumpiau draugaudavo. 1796—1797 metais dar iš žygio į Italiją jis rašydavo Žozefinai liepsningus, aistringus laiškus. Napoleonas neišsiskyrė su ja net sužinojęs, kad jam nesant Žozefina turėjo meilės nuotykių. Nors ir praradęs ankstesnę aistrą, vis dėlto ją mylėjo. Ėjo metai. Savo vyro Žozefina gerokai prisibijojo. Jis kategoriškai uždraudė jai tarpininkauti dėl ko nors, o, atsakydamas prašytojui, niekada nepamiršdavo

pridurti: "Ko tu vertas, jei dėl tavęs advokatauja imperatorienė". Jis nekentė, kai moterys kišdavosi į valstybės ir apskritai į bet kokius reikalus, ir visai nesvarbu kokia forma.

Napoleono netrikdė, kad Žozefina buvo tuščia ir apie nieką, išskyrus sukneles, briliantus, pokylius, visokias pramogas, nenutuokė. Tuometiniuose aukštuomenės sluoksniuose buvo šnekama, jog Napoleonas visaip persekiojąs ponią de Stal ne dėl jos liberalumo ir opozicingumo, — tatai jis galėtų pakęsti, — o dėl to, kad ji protinga ir apsiskaičiusi, o jau šitų savybių, jo įsitikinimu, net nepadorių moteriai, nieku gyvu negalėjo atleisti. Tuo požiūriu Žozefina jo neerzino. Kalbos nėra, kad archyvai ir biografai teisūs, vienu balsu tvirtindami, jog toli gražu ne lengva širdimi Napoleonas ryžosi skirtis.

"Politika neturi širdies, ji turi tiktai galvą", — pasakė jis Žozefinai 1809 metų lapkričio mėnesį, kai buvo tvarkomi skyrybų formalumai. Jis tebemylėjo ją. Ištisas dienas jiedu praleisdavo kartu. Atėjo 1809 metų gruodžio 15 diena, kai dalyvaujant visiems aukščiausiems imperijos pareigūnams ir visai imperatoriaus giminei, buvo pasirašytas skyrybų protokolas. Jiedu išsiskyrė, tačiau kurį laiką Napoleonas kasdien rašydavo pačius švelniausius laiškus į Malmezoną, kur Žozefina įsikūrė jai dovanotuose rūmuose.

Katalikų bažnyčios vardu (tokius reikalus ji paprastai labai vilkina) Romos popiežiui buvo pasiūlyta patvirtinti skyrybas. Tačiau už Pijų VII — neįtikėtinai greitai, kone atgaliniu paštu! — visa padarė kiti: labai jau įtakingas buvo prašytojas.

Netrukus buvo sukviestas iškilmingas didžiūnų susirinkimas, kuris nutarė prašyti jo didenybę imperijos gerovės labui išsirinkti sau kitą žmoną. Dauguma didžiūnų, be abejo, nuoširdžiai pritarė imperatoriaus ketinimui. Iš vienos pusės, materialiai jie buvo glaudžiai susiję su imperija, bijojo Burbonų karalystės restauravimo ir geidavo palikti Bonapartų imperiją, o "naująją Prancūziją" įtvirtinti, jų manymu, galėjo tiktai tiesioginis imperatoriaus sosto įpėdinis. Kita vertus, visi jie, netgi išdavikas Taleiranas, kol dar nebuvo patekęs į nemalonę, visą laiką

svajojo apie glaudesnį Napoleono suartėjimą su kuria nors iš dviejų didžiųjų valstybių — Austrija arba Rusija, suartėjimą ne vien politinį, bet ir dinastinį. Tai leistų atsikvėpti nuo nesiliaujančių karų ir amžinų pavojų. Vieni (su Fušė priešaky) norėjo, kad Napoleonas vestų rusų didžiąją kunigaikštytę Aną Pavlovną, Aleksandro I seserį, kiti nuotaką nužiūrėjo Austrijoje — imperatoriaus Pranciškaus dukterį, erchercogienę Mariją Liudviką. Pats Napoleonas, vos tik skyrybos buvo įformintos, tuojau ėmė dairytis nuotakos.

Napoleonas suvokė: nuotakai pasirinkti per daug laiko nereikia gaišti. Pasaulyje, be didžiosios Prancūzijos, yra tik trys didžiosios valstybės, apie kurias verta kalbėti: Anglija, Rusija ir Austrija. Bet su Anglija vyksta žūtbūtinis karas. Lieka Rusija ir Austrija; Rusija, be abejo, stipresnė už Austriją, kurią jis pats, Napoleonas, ką tik žiauriai sumušė jau ketvirtajame (per 13 metų) kare. Vadinasi, reikia pradėti nuo Rusijos, kur gyveno didžiosios kunigaikštytės, Aleksandro seserys. Kurią imti, nesvarbu, — vis tiek Napoleonas nė vienos iš jų nėra matęs. Bet Jekateriną Pavlovną pasistengta ištekinti už Jurgio Oldenburgiečio. Prancūzijos ambasadoriui Peterburge buvo pavesta neoficialiai pasiteirauti carą dėl likusios sesers — Anos.

1809 metų gruodžio ir 1810 metų sausio mėnesiais didis nerimas apėmė Rusijos caro rūmus. Peterburge Aleksandras I be paliovos kuo delikačiausiai įtikinėjo prancūzų ambasadorių Kolenkūrą, kad jis pats labai trokštų matyti savo seserį Napoleono žmona, bet, imperatorienės Marijos Fiodorovnos nuomone, Ana esanti dar per jauna, jai vos 16 metų ir t. t. Pavlovske Marija Fiodorovna visomis išgalėmis priešinosi šiai santuokai, didžiuma dvariškių ją palaikė. Dėl griežtinamos kontinentinės blokados visa bajorija ir ypač stambieji žemvaldžiai aristokratai Napoleono vis labiau nekentė.

1810 metų sausio 28 dieną Napoleonas vėl sukvietė į rūmus aukštuosius pareigūnus pasitarti dėl savo skyrybų ir naujų vedybų. Dalis valdininkų, taip pat didysis kancleris Kambaseresas, Neapolio karalius Miuratas ir policijos ministras Fušė pasisakė už didžiąją kunigaikš-

tytę Aną Pavlovną, kiti — už Austrijos erchercogienę, imperatoriaus Pranciškaus I dukterį Mariją Liudviką. Pats Napoleonas, jau, matyt, suirzęs dėl Rusijos caro rūmų išsisukinėjimų, aiškiai davė suprasti labiau linkstąs į austrę. Aukštieji pareigūnai taip nieko ir nenutarė.

Po devynių dienų iš Peterburgo gauta žinia, kad didžiosios kunigaikštytės motina norėtų kiek atidėti savo dukters vedybas su Napoleonu, nes Ana Pavlovna dar esanti per jauna. Tą pačią dieną Austrijos ambasadorius Paryžiuje Meternichas buvo užklaustas, ar sutinka austrų imperatorius išleisti už Napoleono savo dukterį Mariją Liudviką? Ir čia pat, be didelių svarstymų (viskas buvo seniai apgalvota, kol dar vyko "rusiškosios" piršlybos), Meternichas pareiškė, kad Austrija pasirengusi atiduoti jaunąją erchercogienę, nors iki tol oficialiai tartasi nebuvo (o ir būti negalėjo). Tuojau, vasario 6-osios vakare, Tiuilri rūmuose buvo sukviesta nauja didžiūnų taryba, kuri šįsyk jau vienbalsiai pasisakė už santuoką su austre.

Kitą dieną, 1810 metų vasario 7-ąją, buvo parengta ir vedybų sutartis. Prie teksto neteko ilgai plušėti: pakėlė iš archyvo ir paprasčiausiai perrašė vedybų sutartį, kurią sudarė Napoleono pirmtakas, Prancūzijos karalius Liudvikas XVI, tuokdamasis su austrų erchercogiene Marija Antuanete, dabartinės Napoleono nuotakos Marijos Liudvikos tikrąja teta.

Vedybų sutartis tuojau buvo išsiųsta ratifikuoti Austrijos imperatoriui. Pranciškus I neuždelsė; vasario 21 dieną buvo gautas teigiamas atsakymas, o vasario 22 dieną vyriausiojo štabo viršininkas maršalas Bertjė išvažiavo į Vieną su įdomia misija: vaizduoti jaunikį, t. y. Napoleoną, vestuvių iškilmėse, kurios turėjo įvykti Vienoje.

Žinia apie netikėtą Napoleono sprendimą Vienoje buvo sutikta džiaugsmingai. Po baisių 1809 metų pralaimėjimų ir nuostolių ši santuoka atrodė tartum koks išsigelbėjimas. Nemalonumai ir nesklandumai, iškilę kaip tik tomis džiūgavimo Vienoje dienomis, buvo apeiti negirdomis. Pavyzdžiui, pačiame ikivestuvinių iškilmių įkarštyje Napoleonas įsakė sušaudyti paimtą į nelaisvę Tirolio sukilėlių vadą. Andrius Hoferis, prieš driokstelint salvei

(jį sušaudė Mantujoje), dar spėjo sušukti: "Tegyvuoja mano gerasis imperatorius Pranciškus!" Bet gerasis imperatorius Pranciškus, už kurį Hoferis paguldė galvą, uždraudė net minėti tamsuolio Tirolio valstiečio vardą, nes dėl besaikės ištikimybės ir nederamo patriotizmo jis galėjo užtraukti Napoleono nemalonę visai Austrijai.

1810 metų kovo 11 dieną Vienos katedroje, apsuptoje daugybės žmonių, labai iškilmingai, dalyvaujant visai Austrijos imperatoriaus giminei, visiems dvariškiams, visiems diplomatams, valdininkams, generalitetui, įvyko aštuoniolikmetės erchercogienės Marijos Liudvikos ir imperatoriaus Napoleono jungtuvės. Nuotaka, iki tol nė akyse nemačiusi jaunikio, neregėjo jo ir vestuvių dieną, nes Napoleonas, kaip jau sakyta, laikė per menka dingstimi pačiam dangintis į Vieną, kad ir į savo vestuves. Bet ir su tuo Viena susitaikė. Maršalas Bertjė ir erchercogas Karolis oriai *dviese* atliko visa, kas derėjo jaunikiui. Skaitytojas, be abejo, truputį nustebs ir paklaus: kaip galima dviese vaizduoti jaunikį? Stebėjosi ir amžininkai, nenutuokiantys karališkosios santuokos subtilybių. Napoleonas pasiuntė Bertjė į Vieną vaizduoti imperatorių Napoleoną ir formaliai prašyti Marijos Liudvikos rankos, o erchercogas Karolis, paties Napoleono prašomas ir kviečiamas, turėjo eiti į bažnyčią; čia Bertjė perdavė jam Mariją Liudviką, kurią erchercogas Karolis (iki tol, kaip ir Bertjė vaizdavęs Napoleoną) nuvedė prie altoriaus ir stovėjo šalia per visas pamaldas, po kurių naujoji Prancūzijos imperatorienė su visa tokia proga derančia pagarba ir palyda buvo išlydėta į Prancūziją. Visos vasalinės šalys (kaip Bavarija) leido pajusti, kad ji — Europos valdovo žmona. Napoleonas pasitiko nuotaką netoli Paryžiaus, pakeliui į Kompjeną. Tiktai čia sutuoktiniai pirmą kartą gyvenime pamatė vienas kitą.

Europai šis įvykis padarė didžiulį įspūdį ir buvo visaip svarstomas. "Dabar — galas karams, Europoje atstatyta pusiausvyra, prasideda laiminga era", — kalbėjo Hanzos miestų pirkliai, įsitikinę, kad Anglija, galutinai praradusi kontinente tokią atsparą kaip Austriją, bus priversta taikytis. "Po kelerių metų imperatorius kariaus su ta iš dviejų valstybių, kuri jam iš karto nepasiūlys

nuotakos, — dar po pirmojo prancūzų didžiūnų pasitarimo kalbėjo diplomatai.

Esant tokiai nestabiliai pasaulio padėčiai, buvo aišku, kad bet koks Napoleono sąjungos su Rusija stiprinimas gresia pačiai Austrijos monarchijai, o bet koks Napoleono suartėjimas su Austrija gerokai atriša jam rankas kovoti su Rusija. Kai kurie austrų aristokratai, kaip senasis kunigaikštis Meternichas (Austrijos ambasadoriaus Paryžiuje tėvas), sužinojęs apie būsimą santuoką, verkė laimės ašaromis; jo sūnus, jau tada žinomas Klementas Meternichas, taip pat neslėpė savo džiaugsmo. "Austrija išgelbėta", — tolydžio buvo kartojama imperatoriaus Šenbruno rūmuose.

Peterburgą apėmė neaiškus nerimas. Marija Fiodorovna džiūgavo, kad "pabaisai Minotaurui" mesta ne jos, o Austrijos imperatoriaus duktė. Bet Aleksandras I, Riumiancevas, Kurakinas ir netgi aršūs sąjungos su Prancūzija priešininkai buvo gerokai sunerimę. Jiems atrodė, kad Austrija galutinai paklus Napoleono politikai ir kad tik viena Rusija Europoje liks akis į akį su nekenčiamu užkariautoju.

Tuoj po vestuvių Napoleonas ėmėsi energingai vykdyti savo ekonominę politiką.

II

Neperpratus Napoleono ekonominės politikos, neįmanoma tiksliai atsakyti, kuo rėmėsi jo imperija ir kodėl ji sugriuvo. Kontinentinė blokada buvo tik Napoleono sukurtos ekonominės politikos sudėtinė dalis.

Napoleono ekonominė politika visiškai atitiko jo bendrąją politiką. Per grobikiškus karus iš prancūzų imperatoriaus virtęs Vakarų imperatoriumi, užsimojęs išplėsti savo valdas iki Egipto, Sirijos, Indijos, jis ir ekonominiu požiūriu tuos "naujus departamentus" ryžtingai stengėsi pajungti "senųjų departamentų" interesams, kitais žodžiais tariant, tai Prancūzijai, kurią rado briumero 18-ąją, kai tapo patvaldžiu. Kuo skyrėsi "senieji" ir "naujieji" didžiulės imperijos departamentai? Daug kuo. "Se-

nuosius departamentus" Napoleonas *sąmoningai* ir planingai kėlė į eksploatatorių, o "naujuosius" — į eksploatuojamųjų padėtį, dėl to reikėjo prievarta stabdyti užkariautųjų šalių ekonomikos raidą.

Napoleonas turėjo aiškią nuo pirmųjų valdymo metų tobulai parengtą doktriną, be mažiausių pakeitimų išsilaikiusią ligi pat jo viešpatavimo pabaigos: yra "nacionaliniai" interesai ir yra visos likusios žmonijos interesai, kurie turi būti ne tik pajungti, bet tiesiog paaukoti nacionaliniams. Kur tos "nacijos" ribos? Šiaurėje — Belgija, rytuose — ne Reinas, o senosios Prancūzijos siena, skirianti nuo kairiakrantės Vokietijos, vakaruose — Lamanšas ir okeanas, pietuose — Pirėnai. Kuo labiau Napoleonas stengėsi išplėsti savo valstybės galios ribas, tuo labiau stengėsi siaurinti "nacionalinių" interesų sampratą, net geografiškai apriboti šią privilegijuotą šalį, "senąją Prancūziją", — nes tai lietė jos ekonominius interesus. Ir tai suprantama: tiek viena, tiek kita kuo glaudžiausiai siejo stambiąją pramoninę ir prekybinę prancūzų buržuaziją, kurios interesus Napoleonas padarė savo grobikiškos politikos principu; taigi stambiosios prancūzų buržuazijos interesus jis ir vadino "nacionaliniais".

Sakysim, Belgija ir kairiakrantė Vokietija, patikimai užkariautos, neatskiriamai prijungtos, padalytos į departamentus, buvo "nenacionalinės", t. y. paprasčiausiai prancūzų buržuazijos konkurentės, kurias galima ir būtina palaužti, paversti jas dirva Prancūzijos kapitalui tarpti. Ką jau bekalbėti apie vėliau prijungtus Pjemontą, Olandiją, Hanzos miestus, Ilyrijos provincijas. Visa užkariauta imperija — nuosavybė, iš kurios galima reikalauti rekrūtų, mokesčių, lėšų kariuomenei išlaikyti ir t. t., bet *svetima,* nes reikia stengtis, kad belgų, vokiečių, olandų metalurgai, tekstilininkai ir degtinės fabrikantai nedrįstų konkuruoti su prancūzais nei senojoje Prancūzijoje, nei savo namuose, t. y. savo tėvynėje, kurią nukariavo Napoleonas.

Nėra reikalo nė kalbėti apie tas užkariautas teritorijas, kurios tam tikra dingstimi gyvavo atskirai nuo Prancūzijos; pavyzdžiui, apie Italiją, kurios karalius buvo Napoleonas, Šveicariją, kurios "mediatorius" irgi jis bu-

vo, Reino sąjungą (Bavariją, Saksoniją, Viurtembergą, Badeną ir t. t.), kurios "protektorius" buvo Napoleonas, Vestfalijos karalystę, t. y. Vidurio ir Šiaurės Vokietijos valstybių konglomeratą, kurio karaliumi pasodino savo brolį Jeronimą, Lenkiją, kur įtaisė savo vasalą — Saksonijos karalių ir t. t., ir t. t. — visos jos turėjo tapti prancūzų pramonės produkcijos arba žaliavų rinka. Buvo sodinama į kalėjimą už mėginimą slapta pervežti į Italiją kokį nors pramonei reikalingą technikos išradimą; tai buvo griežtai draudžiama Prancūzijos pramonininkų, kuriuos globojo pats Napoleonas, interesų labui. Napoleonas akylai sekė, kad jo politika būtų vykdoma: neleido įvežti Zolingeno peilių į Prancūziją, Olandiją, Italiją, Saksonijos gelumbių — į Vestfaliją, suvaržė muitu šilko žaliavos tiekimą iš Italijos į Ispaniją, nes pirma reikėjo aprūpinti Liono fabrikantus; apdėjo ypatingais mokesčiais prekes, kurios iš Ilyrijos buvo gabenamos ne per tiesiogiai Napoleonui pavaldžias, o per vasalines šalis. Įvairiausi įsakymai, draudimai, nurodymai, papeikimai kasdien spiečiais skraidė iš imperatoriaus kabineto po visą Europą. Ši politika turtino ir stiprino stambiąją prancūzų buržuaziją, podraug ir Napoleono valdžią Prancūzijoje, bet erzino, skurdino, slėgė pramoninę ir prekybinę buržuaziją bei visus vartotojus visose neaprėpiamose imperijos srityse, išskyrus "senuosius departamentus". Kurdamas Vakarų imperiją, ūkiniu požiūriu Napoleonas liko tik nacionalinis prancūzų valdovas, Liudviko XIV ir XV politikos tęsėjas, daugelio Kolbero idėjų pasekėjas. Dėl Prancūzijos pramoninės buržuazijos klasinių interesų jis keletą metų iš eilės plėtė didžiulį pasaulinės imperijos pastatą. Suprantama, prievarta gniuždant pavergtųjų šalių gamybines jėgas, gigantiškas statinys negalėjo nesugriūti, net jei ir nebūtų buvę ispanų liaudies sukilimo, Maskvos gaisro, Marmono išdavystės Paryžiaus prieigose, jei Gruši nebūtų pavėlavęs prie Vaterlo, žodžiu, net jei visa politinė ir strateginė gigantiška Napoleono kova paskutiniaisiais jo viešpatavimo metais būtų susiklosčiusi kitaip, negu susiklostė iš tikrųjų.

Neteisinga būtų Napoleoną laikyti tik klusniu stambiosios buržuazijos, kuri suteikė jam valdžią ir iš esmės

rėmė jo diktatūrą, valios vykdytoju. Tiesa, stambiosios buržuazijos interesais jis grindė visą savo vidaus ir užsienio politiką. Bet kartu jis stengėsi primesti savo valią ir pačiai buržuazijai, priversti ją tarnauti valstybei, kurią laikė savitiksliu dalyku; tą ekonominę Europos vergovę, apie kurią ką tik kalbėjome, Napoleonas iš esmės ir įvedė Prancūzijos buržuazinės valstybės labui. Suprantama, kai kurie buržuazijos sluoksniai su tuo negalėjo sutikti ir slapta priešinosi: pažeidinėdavo neparankius potvarkius, supirkinėdavo prekes, dirbtinai išpūsdavo kainas, griebdavosi kitokių neteisėtų operacijų.

Čia pravartu prisiminti labai subtilią ir įžvalgią K. Markso išvadą, apibūdinančią priežastis, sugriovusias didžiąją Napoleono imperiją.

"Briumero 18-ąją Napoleono laimikiu tapo ne aplamai revoliucinis judėjimas... — rašė K. Marksas "Šventojoje šeimoje", — Napoleono *laimikiu* tapo liberalinė buržuazija...". "Tiesa, Napoleonas jau suprato tikrąją *šiuolaikinės valstybės* esmę; jis suprato, kad tos valstybės pagrindą sudaro nevaržomas buržuazinės visuomenės vystymasis, laisvas privačių interesų judėjimas ir t. t. Jis ryžosi pripažinti tą pagrindą ir jį ginti. Jis nebuvo teroristas svajotojas. Bet kartu Napoleonas į *valstybę* dar žiūrėjo kaip į *savitikslį*" dalyką, o į buržuaziją "tik kaip į iždininką ir savo *pavaldinį,* kuris negali turėti *savo valios.* Jis *užbaigė terorizmą, permanentinę revoliuciją pakeitęs permanentiniu karu.* Jis visiškai patenkino prancūzų nacijos egoizmą, bet taip pat pareikalavo, kad buržuazijos reikalai, malonumai, turtai ir t. t. visuomet būtų aukojami, kai tik to reikės politiniam užkariavimui. Despotiškai slopindamas buržuazinės visuomenės liberalizmą — jos kasdienės veiklos politinį idealizmą — jis taip pat nepaisė jos esmingiausių *materialinių* interesų, prekybos ir pramonės, kai tik jie imdavo prieštarauti jo politiniams interesams. Niekindamas pramonės verteivas, jis niekino ir *ideologus.* Ir vidaus politikoje jis kovojo su buržuazine visuomene kaip su valstybės priešininku, o valstybė buvo jame, Napoleone, įsikūnijusi vis dar kaip absoliutus savitikslas. Pavyzdžiui, valstybės taryboje jis pareiškė nepakęsiąs, kad didžiulių žemės plotų savi-

ninkai savo nuožiūra dirbtų žemę arba jos nedirbtų. Tokią pat prasmę turėjo ir jo planas — perdavus valstybei *krovinių pervežimą*, pajungti valstybei prekybą. Prancūzijos pirkliai parengė tą įvykį, kuris pirmą kartą sukrėtė Napoleono galybę. Dirbtinai sukėlę badą, Paryžiaus biržos verteivos privertė Napoleoną atidėti žygį į Rusiją beveik dviem mėnesiams ir nukelti jį per daug vėlyvam laikui" [5].

Be kitų pasisakymų apie Bonapartą, šioje "Šventosios šeimos" vietoje K. Marksas taip apibūdina Napoleono politiką ir jo asmenybę. K. Marksas taip pat primena istorikui, analizuojančiam Napoleono klasinės politikos prigimtį, kad jis neišleistų iš akių konkrečių tos politikos vadovų, jų charakterio, individualių savybių. Kalbėdamas apie "liberalinę buržuaziją", kuri tapo Napoleono "laimikiu", K. Marksas turi omenyje, kad Napoleonas likvidavo liberalinės buržuazijos, laikiusios valstybės idealu konstitucinę monarchiją, politinius principus, kad Napoleonas-diktatorius pasisavino visą valstybės valdžią, likvidavo bet kokias "laisves", kurių siekiant prasidėjo 1789 metų buržuazinė revoliucija. K. Marksas pabrėžia, kad buržuazinį liberalizmą, įkūnytą 1791 metų konstitucijoje, iš pradžių sumynė Visuomenės gelbėjimo komiteto teroristinė diktatūra revoliucinės kovos procese, paskui jį buvo mėginta atgaivinti ir sustiprinti Direktorijos laikais, bet ne mažiau staigiai jį likvidavo bonapartistinis briumero 18-osios perversmas. Ir vienu, ir kitu atveju buvo ruošiama dirva kapitalizmui vystytis, ir buržuazija iki tam tikro laiko rėmė jakobinų diktatūrą — jos būtinai reikėjo norint galutinai sugriauti feodalinę tvarką; buržuazija rėmė ir Napoleono diktatūrą, kaip valdžios formą, įtvirtinančią kapitalo viešpatavimą ir labiausiai tinkančią grobikiškiems karams.

Valdydamas taip, kaip reikalavo stambiosios buržuazijos interesai, Napoleonas kartu nėmaž jos negerbė, plutokratiją vadino "blogiausia iš visų aristokratijų" ir buvo linkęs kartoti: "Turtas šiuo metu — tai vagysčių ir plėšikavimo vaisius" *(le fruit du vol et de la rapine).*

[5] K. Marksas ir F. Engelsas. "Šventoji šeima arba kritinės kritikos kritika". V., 1960, p. 136—137.

Napoleono diktatūra, veikdama Prancūzijos buržuazinės valstybės labui, stengdamasi išplėsti jos galybę kaimyninių tautų sąskaita, nepaisė atskirų buržuazinės visuomenės sluoksnių siekių ir poreikių. Buržuaziją diktatūra laikė kiauru pinigų maišu, tarnaujančiu jos eiliniams politiniams tikslams. Politiškai neišprususi buržuazijos dalis, saugodama savo kapšus, ne kartą priešinosi Napoleonui, ir K. Marksas tarp kitko pažymi, kaip prieš žygį į Rusiją Napoleonas ir prancūzų buržuazija smarkiai nesutarė; tai rodo, kad iškilo grėsmė ne tik Napoleono imperijai, bet ir jo sukurtam kapitalistiniam ūkiui. Štai kodėl, kalbant apie Napoleono imperijos žlugimo priežastis, būtina prisiminti tas aplinkybes.

III

Dar prieš prasidedant paskutiniam didžiosios istorinės tragedijos veiksmui, dar tuomet, kai visi drebėjo, nedrįsdami prasižioti prieš visagalį valdovą, prie kurio kojų gulėjo visiškai sugniuždyti karaliai, kai besipriešino tik driskiai ispanų valstiečiai ir amatininkai, dar tuomet imperiją pasiekė pirmasis artėjančios audros gūsis — prasidėjo ekonominė krizė. Tai atsitiko 1811 metais, bet žmogus, regis, stovėjęs pačiame pasaulio įvykių centre, nesuvokė tikrosios šio viesulo prasmės. Krizė užklupo, kai paaštrėjusi kontinentinė blokada perėjo į antrąją fazę. Apie tai reikia pasakyti dar keletą žodžių.

1810—1811 metais blokada buvo jau nebe tokia, kaip 1806 metais, ir jos kūrėjas buvo nebe tas žmogus, kuris Potsdamo rūmuose 1806 metų lapkričio 21 dieną pasirašė dekretą.

Nuo 1809 metų antrosios pusės, po mūšio prie Vagramo ir Šenbruno taikos, Napoleonas vis labiau įtikėjo (pirmą kartą tas jausmas išryškėjo po mūšio prie Austerlico, o galutinai užvaldė paėmus Berlyną, pasirašius Tilžės taikos sutartį), kad Angliją gali "paklupdyti ant kelių" tik nuskurdinęs ją ekonomine blokada; kita mintis — "aš viską galiu" — irgi nedavė ramybės; "vadinasi, galiu įgyvendinti ir ekonominę blokadą, nors dėl to visą

Europą tektų paversti Prancūzijos imperija". Nugalėtojas darė, ką norėjo. Atila V amžiuje prievarta ėmė sau į žmonas bet kurią patikusią gausybės puslaukinių vokiečių genčių kunigaikštukų dukterį, o Napoleonui pirmu pareikalavimu pristatė į Paryžių Austrijos imperatoriaus dukterį, vienos iš labiausiai išpuikusių, senomis valdymo tradicijomis besididžiuojančių Europos dinastijų princesę. Ir visi tai dar laikė didele laime tokiai Habsburgų valstybei, kokia ją pavertė Napoleonas.

Kai šitaip vergiškai keliaklupsčiauja visas žemynas, "susidoroti su vieninteliu likusiu priešu — Anglija — atrodė visai įmanoma. Kitų neverta nė minėti: "niekšus, driskius", kaip imperatorius vadino ispanus, būtų per didelė garbė laikyti savo priešais. Napoleonas vaizdavo, kad, dar kartą sumalęs juos į miltus 1809—1810 metais, jau nebekovoja su ispanais, o tik įsakinėja juos gaudyti ir šaudyti. Tokia iliuzija neilgai guodė: partizaninis karas — gverilja — tęsėsi. Bet ir čia dėl visko labiausiai kaltino anglus, kurie į pagalbą Ispanijai siuntė jau ne vien ginklus, bet ir ištisus ginkluotus būrius.

Anglija ir tik Anglija stovi jam ant kelio. Žūtbūtinė Napoleono ir Anglijos dvikova galėjo baigtis tik vieno iš priešininkų pergale. Bet tuščiai imperatorius stengėsi paversti savo dvikovą viso Europos žemyno kova su Anglija. Blokada skaudžiai (ir kuo toliau, tuo labiau) smogė tiek Anglijai, tiek žemynui. Napoleonas tai *suvokė,* bet kaip tik tai jo neglumino ir nepykdė, kaip iki ir po Tilžės sutarties pasirašymo, o kėlė neslepiamą įtūžį.

Tais metais jis labiausiai siuto ant slaptų kontinentinės blokados pažeidėjų — kitokių neklaužadų visame Europos žemyne nebebuvo, neskaitant ispanų sukilėlių vyriausybės, atsiradusios pačiuose Pirėnų pusiasalio pietuose. Susidorojama būdavo greitai. Kontrabandininkus sušaudydavo, konfiskuotas angliškas prekes sudegindavo, kontrabandininkams nuolaidžiaujančius monarchus Napoleonas vydavo lauk.

1806 metais Napoleonas Olandijos karaliumi paskyrė savo jaunesnįjį brolį Liudviką. Naujasis karalius suprato: visiškai nutraukus prekybą su Anglija, olandų prekybinė buržuazija, žemės ūkis, prekybos laivynas nuskurs,

ir ši ūkinė katastrofa Olandiją ištiks kur kas anksčiau negu kitus, nes nuo to laiko, kai anglai atėmė visas jos kolonijas (kaip tik įvedus šalyje prancūzų viešpatavimą), Olandijos prekybos apimtis dideliu mastu priklausė nuo olandiškos degtinės, sūrių, plonų audinių rinkos Anglijoje ir nuo iš Anglijos įvežamų kolonijinių prekių. Tokia situacija vertė Liudviką Bonapartą nepaisyti kontrabandinės prekybos su anglais Olandijos pakrantėse.

Napoleonas kelis kartus brolį rūsčiai išbarė, sostą iš jo atėmė, paskelbė, kad Olandijos karalystė panaikinama, ir specialiu 1810 metų dekretu prijungė Olandiją prie Prancūzijos imperijos, suskaldė ją į departamentus ir paskyrė prefektus.

Sužinojęs, kad Hanzos miestai — Hamburgas, Bremenas ir Liubekas — nepakankamai griežtai kovoja su kontrabanda ir kad jo atstovas Hamburge Burjenas ima kyšius už nuolaidžiavimą, Napoleonas nedelsdamas pašalino Burjeną, o Hanzos miestus prijungė prie Prancūzijos imperijos.

Jis išvydavo vokiečių kunigaikštukus, turėjusius valdų pajūryje, ne todėl, kad šie kuo nors būdavo prasikaltę, bet kad nieku kitu nepasitikėjo. Nušalinęs hercogą Oldenburgietį, Napoleonas prijungė Oldenburgą prie savo valdų, nors tai ir sukėlė didį imperatoriaus Aleksandro, su kuriuo Oldenburgietis buvo susigiminiavęs, nepasitenkinimą.

Ekonominė blokada kaip sunkus akmuo slėgė visus Centrinės Europos vartotojus, be to, galutinai žlugdė Hanzos miestų ir Šiaurės Vokietijos pakrantės prekybinę buržuaziją bei laivų savininkus. Užuominų apie tai retkarčiais prasprūsdavo net griežtos cenzūros užgniaužtoje pavergtų šalių spaudoje. "Vokietijoje spausdinami politiniai straipsniai visada turės rūpėti Prancūzijos vyriausybei" [6], — 1810 metais buvo pranešama policijos ministrui; vokietis mėgsta politinius samprotavimus, jis godžiai skaito gausybę laikraščių, savaitraščių, almanachų ir kalendorių, nekalbant jau apie brošiūras, dramas ir romanus, kuriuose apsukrūs autoriai Reino sąjungą vaizduoja

[6] Nacionalinis archyvas, F^7 3458. Paris, le 29 août 1810.

kaip vergovę, Prancūzijos ir Austrijos sąjungą — kaip abipusio išsekimo rezultatą, Angliją — kaip nenugalimą šalį, Rusiją — kaip pasaulinės monarchijos paveldėtoją. Nekaip, cenzūros akimis žiūrint, klostėsi reikalai ir Olandijoje, galutinai nualintoje kontinentinės blokados, nes ji, galima sakyti, tik ir gyveno iš jūrų prekybos. Olandijoje, kaip ir Šiaurės Vokietijoje, ta pati bėda: "joje per daug laikraščių" [7], — skaitome kitame policijos pranešime.

Su laikraščiais Napoleonui susidoroti buvo nesunku, — čia jokios priemonės jo nevaržė. Kur kas kebliau buvo įgyvendinti blokadą praktiškai.

Užsimoto žygio sunkumai tykojo Napoleoną iš visų pusių: pasirodo, rasti keletą dešimčių tūkstančių muitininkų, žandarų, policininkų ir visokiausių valdininkų, kurie sąžiningai, uoliai ir nepaperkamai vykdytų savo pareigas visoje milžiniškoje Europos pakrantėje, buvo kur kas sunkiau negu susidoroti su nuolaidžiaujančiu karaliumi ar sukčiaujančiu vietininku. Už kavą, cukrų, kakavą, pipirus, prieskonius Europos vartotojai mokėjo penkis, aštuonis, dvylika kartų brangiau negu ligi blokados, — ir šių prekių gaudavo, nors ne tiek kaip anksčiau. Už indigo dažus, medvilnę, be kurios sustodavo manufaktūros, prancūzų, saksonų, belgų, čekų, Pareinės medvilnės verpėjai ir kartūno dažytojai mokėdavo penkis ir dešimtį kartų brangiau, — ir šių prekių gaudavo, nors irgi ne tiek kaip kadaise. Kur keliaudavo tas pasibaisėtinas pelnas? Pirmiausia į anglų laivų savininkų ir kontrabandininkų kišenes, žinoma, ir į Napoleono muitininkų ir žandarų kišenes. Pagunda būdavo per daug didelė. Sakysim, budinčiam raitosios sargybos būriui arba muitinės valdininkui už tai, kad tie sutiktų vieną naktį ramiai pamiegoti, būdavo siūloma suma, prilygstanti penkerių metų atlyginimui, o žandarą už tai, kad tas trejetą valandų pasivaikščiotų atokiau nuo tam tikros pakrantės vietos, suviliodavo plona gelumbe už 500 aukso frankų ir smulkiu cukrum už tiek pat frankų.

[7] Nacionalinis archyvas, F[7] 3458. Rapport sur les journaux hollandais.

Napoleonas suprato, kad nugalėti šiame fronte jam bus sunkiau negu prie Austerlico, Jėnos ar Vagramo. Jis skyrė ir siuntinėjo revizorius ir kontrolierius — ir paprastus, ir nepaprastus, — bet ir tuos papirkdavo. Jis šalindavo tokius nuo pareigų, atiduodavo teismui, bet nauji valdininkai tęsdavo nušalintojo ir nuteistojo darbą, tik stengdavosi būti atsargesni. Tada imperatorius sumanė naują priemonę. Prasidėjo visuotinės kratos jau ne vien pajūrio miestuose ir kaimuose, bet ir toli Europos centre, parduotuvėse, sandėliuose, kontorose. Buvo konfiskuojamos visos "angliškos" prekės, o įrodyti, kad jos ne angliškos, turėdavo patys savininkai. Panikos apimti jie stengdavosi įtikinti, kad jos amerikietiškos, o ne angliškos. Ir iš tikrųjų amerikiečiai tuo metu darė puikų biznį — savo laivais vežiodavo ir realizuodavo angliškas prekes.

1810 metais Napoleonas pasirašė Trianono draudžiamąjį tarifą, pagal kurį legaliai prekiauti kolonijinėmis prekėmis, nesvarbu iš kur jos būtų atvežtos, pasidarė visai neįmanoma. Ir štai visoje Europoje suliepsnojo laužai: nepasitikėdamas muitininkais, policininkais, žandarais, mažesniais ar didesniais valdininkais, pradedant karaliais ir generalgubernatoriais ir baigiant sargais ir raitąja policija, Napoleonas įsakė *viešai deginti* visas konfiskuotas prekes. Žmonių minios, tylios ir rūškanos, žiūrėjo į aukštus kartūno, plonos gelumbės, kašmyro kalnus, į cukraus, kavos, kakavos statines, medvilnės ir medvilninių verpalų gniutulus, arbatos, indigo, pipirų, cinamono dėžes, kurias apdėdavo degiomis medžiagomis arba apipildavo degalais ir viešai sudegindavo" [8]. "Cezaris paikioja", — rašė anglų laikraščiai, remdamiesi gandais apie šias represijas. Napoleonas nusprendė, kad tik sunaikindamas visas atvežtas gėrybes, kontrabandą pavers nuostolingu verslu ir atbaidys nuo rizikos ne tiktai tuos, kurie gūdžią naktį nuošalioje vietelėje, pasislėpę už uolos, negyvenamoje jūros pakrantėje iškrauna atgabentas prekes, bet ir turtingus Leipcigo, Hamburgo, Strasbūro, Paryžiaus, Antverpeno, Amsterdamo, Genujos, Miunche-

[8] Tiesa, netrukus buvo apsiribota tik pusfabrikačių deginimu, o kolonijinė produkcija būdavo konfiskuojama iždo naudai.

no, Varšuvos, Milano, Triesto, Venecijos ir kitus pirklius, kurie, ramiai sėdėdami savo kontorose, tas kontrabandines prekes perpirkinėja iš trečių ar ketvirtų rankų.

Tam tikra buržuazijos dalis — tiek Prancūzijos imperijoje, tiek ir vasalinėse šalyse — ir tokiomis sąlygomis susišlavė milžiniškus pelnus, tad ir toliau gyrė kontinentinę blokadą, pritarė visoms imperatoriaus antikontrabandinėms priemonėms. Bet kartais tekstilės fabrikantai jau nusiskųsdavo: be medvilnės vis dėlto nebuvo galima austi kartūno, be indigo dažyti medžiagų.

Prekybinė buržuazija ir amatininkai, gaminantys prabangos dalykus, niurzgėjo dar garsiau: su liūdesiu prisimindavo tuos neilgus 1802—1803 metų mėnesius po Amjeno taikos pasirašymo, kai tūkstančiai turtingų anglų plūstelėjo Paryžiun ir vienu gaistu išpirko kone visus sostinės juvelyrų dirbinius ir kone visą aksomą ir šilką iš Liono sandėlių. Pabėdodavo dėl nesibaigiančių karų, nuskurdinusių buvusius Europos klientus. Dar labiau murmėjo visi vartotojai, priversti baisingai permokėti už kavą ir cukrų, taip pat už manufaktūrą, išvaduotą nuo anglų konkurencijos ir dėl to gerokai pabrangusią.

Tokiomis aplinkybėmis ir kilo 1811 metų prekybos ir pramonės krizė.

IV

Jau vėlų 1810 metų rudenį pastebėta, kad mažėja prancūziškų prekių realizacija. Šis reiškinys sparčiai apėmė visą imperiją, ypač "senuosius departamentus", kitaip sakant, Prancūziją, tikslia to žodžio prasme. Pramonininkai ir prekybininkai kuo pagarbiausiai skundėsi, kad blokada alina ne tik anglus, bet ir juos pačius, kad trūksta žaliavų, kad eksploatuodamas nugalėtas tautas (peticijų autoriai, žinoma, būdavo delikatesni), jo imperatoriškoji didenybė visoje Europoje sumažinęs vartotojų perkamąją galią, o savavališkai konfiskuodamas prekių sandėlius ir leisdamas nežabotai siautėti karinei valdžiai bei muitininkams (ir čia būdavo kalbama ne taip tiesmukiškai), imperatorius galįs visiškai pakirsti normalaus

kredito, be kurio negali egzistuoti nei pramonė, nei prekyba, galimybes.

Krizė stiprėjo kas mėnesį. Daugelis medvilnės verpimo, audimo ir kartūno manufaktūrų savininkų atsidūrė ties bankroto riba. Pavyzdžiui, Rišarui Lenuarui, kuris iki 1811 metų krizės turėjo 3600 verpėjų, 8822 audėjas, 400 kartūno dažytojų, iš viso per 12 tūkst. žmonių, 1811 metais būtų nelikę nė penktosios dalies darbininkų, jei Napoleonas nebūtų įsakęs suteikti jam skubios 1,5 milijono aukso frankų subsidijos. Bet bankrotas sekė po bankroto. 1811 metų kovo mėnesį Napoleonas liepė išmokėti milijoną frankų Amjeno fabrikantams ir iš karto užpirko už 2 milijonus prekių Ruane, Sen Kantene ir Gente. Milžiniškos subsidijos buvo asignuotos ir Lionui. Bet visa tai buvo tik lašas jūroje.

Tarp dokumentų, kuriuos šios knygos autorius aptiko Prancūzijos Nacionaliniame archyve ir kurie apibūdina didžiulės krizės raidą, įspūdingiausi yra krizės padarinius apibendrinantys dokumentai. 1811 metų balandžio 19 dieną vidaus reikalų ministras Napoleonui pranešė: "Daugumos verslų darbininkai skundžiasi, kad jie neturi darbo. Tikina, kad daugybė darbininkų emigruoja". Ruane nedarbas buvo toks baisus ir fabrikantų nuskurdimas toks akivaizdus, jog Napoleonas buvo priverstas asignuoti 15 milijonų frankų žlungančioms manufaktūroms gelbėti.

Valdininkai įsidrąsino. Prancūzijos banko valdytojas 1811 metų gegužės 7 dieną tiesiai imperatoriui pareiškė: nugalėtosios šalys pernelyg nualintos, ligi jas užkariaujant prancūziškų prekių paklausa ten buvusi didesnė negu dabar; Paryžiaus amatininkai, gaminantys prabangos dalykus, badauja; vartojimas tiek šalies viduje, tiek ir už jos ribų staigiai sumažėjo... Napoleonas dalijo subsidijas, tačiau nėmaž nešvelnino blokados. Anglų prekės (o visos kolonijų prekės būdavo laikomos angliškomis) buvo konfiskuojamos kaip ir anksčiau. 1811 metų Bokero vasaros mugė buvo tiesiog sužlugdyta: policija netikėtai konfiskavo "visą gatvę" cukraus, prieskonių, indigo ir kitokių sandėlių.

Be daugiamilijoninių paskolų ir subsidijų fabrikantams, Napoleonas 1811 metais griebėsi ir didžiulių užsa-

kymų valstybės iždo sąskaita: jis užpirko gausybę vilnonių audinių kariuomenei, Liono šilko ir aksomo manufaktūros turėjo papuošti rūmus, o visiems pavaldiems Europos rūmams buvo įsakyta pirkti tik Lione. Jau 1811 metų birželio mėnesį, vietoje 5630 staklių, veikusių lapkričio mėnesį, Liono šilko pramonėje veikė 8000. Žiema buvo sunki. Neaiškus bruzdėjimas buvo jaučiamas ir Paryžiaus darbininkų priemiesčiuose, ir kituose pramonės centruose. Ne viską nugirsdavo policijos šnipai, ne visada provokatoriams darbininkai atverdavo širdį, bet šiaip ar taip darbininkų reikalai 1811 metais klostėsi ne taip sklandžiai, kaip vaizduoja anų ir vėlesnių laikų istorikai. Napoleonas tankiai sakydavo, kad vienintelė revoliucija, galinti būti pavojinga, — tai "tuščio pilvo revoliucija". Ministras Šaptalis savo atsiminimuose rašė: "Napoleonas bijo liaudies sukilimų, kurie kyla dėl nedarbo" [9]. "Darbininkas neturi darbo... jis gali sukilti; aš bijau sukilimų, kuriuos sukelia duonos stygius; aš mažiau bijočiau kautynių su 200 tūkst. žmonių armija" [10], — kartodavo Napoleonas.

Didesnių riaušių sostinėje ir provincijose nekilo, nors apie ryškėjantį irzlumą, nekantravimą, nusiminimą, o kartais ir visišką neviltį nuolat pranešinėdavo ir policijos, ir privatūs sekliai.

1811 metų ekonominę krizę Napoleonas panaudojo labai savitai. Jis nusprendė: kol kontinentinė blokada nepalauš Anglijos, kol jūros nepasidarys atviros prancūzams, tol Prancūzijos prekybos ir pramonės padėtis nebus tvirta, o krizė vėl pasikartos. Vadinasi, blokadą būtina užbaigti iki galo ir jei dėl to teks paimti Maskvą — paims.

Napoleonas įsidėmėjo, kaip Liono šilko gamintojai aiškino realizacijos krizę; iš dalies dėl to kalta Rusija — iš ten "netikėtai" sumažėjo užsakymų; 1810 metų gruodžio mėnesį Aleksandras pasirašė naują muito tarifą, smarkiai apmokestinęs prabangos dalykus, t. y. šilką, aksomą, brangius vynus, žodžiu, visa, kas ėjo į Rusiją iš Prancūzijos.

[9] "Mes souvenirs sur Napoléon", Paris, 1893, 283 p.
[10] Ten pat, 285 p.

Šį punktą Napoleonas taip pat įrašė į Aleksandro sąskaitą, kuri didėjo jau nuo Erfurto laikų. Visus 1811 metus Napoleonas vis labiau įsitikindavo, kad šios sąskaitos gali būti ir bus suvestos tiktai Maskvoje.

Kaip Napoleonas vertino pavojingus ekonominės būklės simptomus?

Krizė brendo seniai, ir imperatorius jautė ją artėjant. Napoleonas jau buvo patyręs kritišką valstybės finansų būklę, prasidedančią "infliaciją", buvo spausdinęs auksu nepadengtus popieriukus, pagaliau buvo demaskavęs sumanias žymių finansininkų machinacijas, kurios būtų apnarpliojusios iždą įvairiomis abejotinomis paskolomis ir lupikiškais įsipareigojimais. Taip buvo pačiais pirmaisiais jo viešpatavimo metais (1799—1800), taip buvo 1805-aisiais ir 1806 metų pradžioje. Bet tokius sunkumus Napoleonas visada įveikdavo. Čia jis parveždavo iš karo milijonus aukso kontribucijos, čia nepriklausomai nuo kontribucijos, kurią mokėdavo nugalėtų šalių vyriausybės, visokiausiomis dingstimis apkraudavo baisiais mokesčiais ir rinkliavomis tų šalių gyventojus, čia paprasčiausiai išplėšdavo iš finansininkų didžiumą to, ką šie spėdavo pasigrobti. Pavyzdžiui, vos grįžęs į Paryžių po Austerlico kampanijos 1806 metų sausio pabaigoje, Napoleonas pareikalavo ataskaitos apie finansų būklę ir pastebėjo, kad garsus milijonierius ir plėšrūnas Uvraras bei prie jo besišliejanti finansininkų kompanija, veikianti "Susivienijusių negociantų" firmos priedanga, itin apsukriai ir suktai, juridiškai gana painiai apraizgė iždą ir padarė milžiniškų nuostolių. Napoleonas įsakė Uvrarui ir "Susivienijusių negociantų" atstovams atvykti į rūmus ir be didelių įžangų pareikalavo grąžinti visa, ką šie yra pavogę per paskutinius metus. Uvraras mėgino įsiteikti Napoleonui, pasiūlydamas naujų "įdomių iždo" kombinacijų, kurios jo didenybei tikriausiai patiktų, tačiau jo didenybė manė, jog pati įdomiausia iždo kombinacija būtų, jei tučtuojau pasodintų Uvrarą ir jo draugužius į Venseno pilį ir atiduotų baudžiamąją bylą teismui. "Susivieniję negociantai" tokią imperatoriaus nuomonę sutiko pagarbiai ir, gerai pažindami pašnekovą, jo argumentaciją palaikė gana įtikinama: netrukus jie grąžino

iždui 87 milijonus aukso frankų. Šią liūdną operaciją jie atliko, nereikalaudami jokių — nei buhalterinių, nei juridinių — įrodymų. "Aš priverčiau tuziną sukčių grąžinti, ką jie pasigrobė", — taip šį įvykį Napoleonas komentavo laiške broliui Juozapui, tada dar Neapolio, vėliau Ispanijos karaliui.

Valiuta buvo tvirta, aukso ižde pakankamai, finansinės ir ekonominės eksploatacijos sistema, "senųjų departamentų", t. y. Prancūzijos, tikslia šių žodžių prasme, labui engianti tiek užkariautas imperijos šalis, tiek ir visą vasalinę Europą, regis, daugelį metų pasiteisino.

Ir staiga grėsmingai subraškėjo visas milžiniškas pastatas: Napoleonas patyrė, kad kovoti su bendra ekonomine krize kur kas sunkiau negu su laikinais finansiniais sunkumais, kad likviduoti iždo nesklandumus kur kas lengviau negu aptikti ir — svarbiausia — ištaisyti visos ekonominės sistemos, visos milžiniškos valstybės ūkinės veiklos trūkumus. Čia jau nebegalėjo padėti nei kontribucijos, nei gobšuolių finansininkų demaskavimas, nei pavyzdinga atskaitomybė, nei griežta kontrolė, nei tobula Napoleono sukurta biurokratinė mašina. 1811 metais užgriuvusi krizė — tai pirmiausia (bet toli gražu ne tik) pelningų pramonės prekių realizacijos krizė. Kam parduoti garsiuosius Paryžiaus meistrų juvelyrinius dirbinius? Kam įsiūlyti brangius baldus, kuriuos gamino kone trys ketvirtadaliai Sent Antuano priemiesčio gyventojų? Arba vertingus brangių rūšių odos dirbinius, iš kurių pelnėsi sau duoną Sen Marselio priemiesčio ir didžiulio Muftaro kvartalo darbininkai? Arba prašmatnius moteriškus apdarus ir vyriškus kostiumus, iš kurių vertėsi gausybė sostinės siuvyklų? Kaip galėjo išsilaikyti Liono šilko ir aksomo, Sedano aukščiausios rūšies gelumbės, Lilio, Amjeno, Rube ploniausios drobės baltinių, Valansjeno mezginių kainos?

Visi tie prabangos dalykai buvo gaminami ne tik vidaus rinkai, bet ir visam pasauliui, o tas pasaulis šiuo požiūriu labai sumažėjo. Anglija atkrito, Amerika — tiek Šiaurės, tiek Pietų — taip pat, turtingi Antilų ir Maskarenų salų plantatoriai — irgi. Apskritai atkrito visi pirkėjai (gausiausi ir turtingiausi) iš užjūrio šalių, kurias

nuo Europos žemyno skyrė "sūrus vanduo", nes "sūriame vandenyje" viešpatavo vien tik anglai. Ne kaip klostėsi reikalai ir kontinente. Napoleono užkariauti kraštai buvo visiškai nualinti, nugalėtosioms šalims, net jeigu jos ir nebuvo tiesiogiai užkariautos, būdavo primetama kontinentinė blokada, kuri smukdė jų valiutos perkamąją galią. Nuo to laiko, kai rusai nebegalėjo parduoti Anglijai žemės ūkio žaliavų, dingo ir tas anglų auksas, kuriuo jie mokėdavo už Paryžiaus prekes: rusų rublis po Tilžės taikos sutarties nusmuko iki 26 kapeikų. Tas pat nutiko ir lenkų, austrų, italų aristokratijai. Vakarų, Pietų, Centrinės, galų gale ir Šiaurės Vokietijos valstybėse feodalai taip pat sparčiai skurdo ne tik dėl kontinentinės blokados, bet ir dėl to, kad drebėjo baudžiavos pamatai, o daugelyje vietų — ir dėl to, kad baudžiava buvo panaikinta.

Visa bėda, žinoma, buvo ne tik Europos feodalų nuskurdimas. Naujoji buržuazija, atsirandanti drauge su besivystančiu pramoniniu kapitalizmu, ėjo savo keliu, augo, stiprėjo, įsitvirtindavo Napoleono užkariautose šalyse ir visoje nuo jo priklausančioje ar pusiau priklausančioje Europoje, ir jokiomis gudrybėmis nebuvo įmanoma sutrikdyti pramonės raidos Vakarų, iš dalies ir Centrinėje Vokietijoje, Bohemijoje (taip tada buvo vadinama čekiškoji Austrijos dalis), Belgijoje, Silezijoje, kurios ir taip buvo labiausiai pramoniniu atžvilgiu klestinčios žemyno dalys. Ta konkurencija (jau nekalbant apie smarkiai stiprėjančią Anglijos konkurenciją) išstumdavo netgi tokias prancūzų prekes, kurių nepavadinsi prabangos dalykais. Bet vilnoniams ir marškoniams audiniams, metalurgijos gaminiams, kasdieninio vartojimo prekėms dar likdavo "senųjų departamentų" vidaus rinka, kur prancūzų imperatorius neįsileisdavo jokių kitų savo pavaldinių — nei belgų, nei vokiečių, nei italų šilko gamintojų, apskritai nieko. Tačiau ir čia buvo viena plati gamybos šaka, kurią nuo seno itin globojo Napoleonas ir kuri kentėjo ne tik (ir ne tiek) dėl paklausos sumažėjimo, kiek dėl baisaus žaliavų pabrangimo. Tai buvo medvilnės apdirbimo pramonė. Uždraudus įvežti kolonijines prekes, medvilnė įgijo vos ne aukso vertę. Kilo neregėta

žaliavų krizė, kuri privertė fabrikantus 1811 metais smarkiai sumažinti gamybą. Krizės, nedarbo ir bado grėsmės Paryžiaus, Liono, Ruano darbininkų kvartaluose spiriamas, taip pat akivaizdaus vyndarių nuskurdimo pietų departamentuose paakintas, Napoleonas truputį sušvelnino blokadą. Jo potvarkiu buvo išduodama ribotas kiekis licenzijų ir vardinių pažymėjimų, leidžiančių už tam tikrą sumą įvežti į Prancūziją "uždraustų prekių" su sąlyga, jeigu licenzijos savininkas lygiai už tokią pat sumą parduos prancūziškų prekių užsienyje. Tos licenzijos dėl policijos, kuri jas išduodavo, piktnaudžiavimų kainuodavo labai brangiai, vis dėlto buvo laikomos nepaprastai pelningomis.

Ši nuolaida rodo, kaip buvo sunerimęs Napoleonas dėl 1810—1811 metų krizės. Tiesa, itin didelės naudos anglams prancūzų licenzijos duoti negalėjo, bet šiaip ar taip tai buvo tam tikras atsitraukimas. Kaip kovos su krize priemonė licenzijos tik šiek tiek pagyvino prekybą. Dar mažiau reikšmės šia prasme turėjo Napoleono reikalavimas, kad visi dvariškiai ir aukšti pareigūnai apsidarytų kuo prabangiausiai ir puošniausiai, kuo dažniau keistų tualetus ir t. t. Tie imperatoriaus potvarkiai didžiulę prabangos prekių gamybą menkai tegelbėjo. Nors dvariškiai Napoleono laikais ir anksčiau gyveno nepaprastai turtingai, dabar švaistyti pinigus Paryžiaus juvelyrams ir Liono šilko fabrikantams, kelti puotas šimtams svečių, kur šampanas ir kiti brangūs vynai liejosi upėmis, keisti baldus į dar brangesnius ir prašmatnesnius, dabintis kuo brangesniais nėriniais ne tik patiems, bet ir išpuošti tarnus, užsisakinėti prabangias karietas ir pan., pasidarė tiesiog gero tono požymiu. Pats Napoleonas 1811 metais Paryžiaus ir Liono pramonininkams bei amatininkams irgi davė nemažai labai didelių ir labai brangių užsakymų — daugiausia valdiškiems pastatams ir rūmams puošti.

Dabar, kaip ir 1806 metais, kai šalis patyrė nepalyginamai švelnesnę ir trumpesnę pramonės bei prekybos krizę, Napoleonas laikėsi savo principo: "Mano tikslas — ne užbėgti už akių negociantų bankrotams, — tam neužtektų visų valstybės finansų, o neleisti užsidaryti tai ar kitai manufaktūrai". Ir jei vidaus reikalų ministras su-

teikdavo kam finansinę paramą, Napoleonas reikalaudavo, kad padarytas išlaidas šis pateisintų taip: "Aš paskolinau pinigų manufaktūrai, kurioje dirba tiek ir tiek darbininkų, nes jai iškilo grėsmė likti be darbo".

Artėjant 1811—1812 metų žiemai, krizė po truputį silpnėjo. Tačiau Napoleonas suprato, kad nė viena 1811 metų krizės priežastis nepašalinta, kad ji rusena toliau; suprato jis ir tai, kad karas su Anglija ir su tuo susijusi kontinentinė blokada trukdo radikaliai pagerinti imperijos ekonomiką. Norint nutraukti blokadą, reikia pasiekti, kad Anglija sudėtų ginklus. Dabar labiau negu bet kada anksčiau jis buvo tikras, kad anglai jau pramušė blokadoje didžiulį plyšį, kad Aleksandras gudrauja ir apgaudinėja jį, kad anglų prekės iš Rusijos per visą neaprėpiamą vakarų sieną, per Prūsiją, Lenkiją, Austriją, per tūkstančius spragų plūsta į Europą, ir tai niekais verčia kontinentinę blokadą, t. y. atima vienintelę viltį "paklupdyti" Angliją. Napoleoną iš visų pusių įspėjinėjo, kad anglų kontrabanda skverbiasi ne tik į jam pavaldžią Europą, bet ir į Prancūziją, t. y. į jo milžiniškos imperijos "senuosius departamentus" ir kad eina ji nuo Europos žemyno "šiaurės pakrantės" [11].

Visą gyvenimą Napoleonui be galo rūpėjo Londonas. Bet jam vis sutrukdydavo Alpės, Viena, Berlynas, Madridas. O kai nurimdavo kontinentiniai karai, atsirasdavo atokvėpis, Napoleonas vėl atkakliai žvelgdavo į Londoną. Tik šįsyk jo žvilgsnis krypo į pačią tolimiausią Europos sostinę.

"Šiaurės pakrantė" — suktojo bizantiečio, Rusijos caro valdžioje... Ar atsisakyti kovos su Anglija, tokios jau, regis, artimos pergalės, sutriuškinti britų ekonominę galybę, ar griebti už gerklės Aleksandrą ir priminti Tilžės įsipareigojimus? Tokia dilema dingojosi Napoleonui jau 1810 metais.

Jau tada Napoleonas įsakė parūpinti knygų apie Rusiją, jos istoriją, jos ypatybes.

Sprendžiant iš imperatoriaus kalbų nuotrupų ir dvariškių skurdžių duomenų, jau nuo 1810 metų rudens Na-

[11] Nacionalinis archyvas AN IV. 1318, Nr. 62. Vidaus reikalų ministro 1810 m. gegužės 7 d. pranešimas.

poleonas apsiprato su mintimi, kad anglams — tam atkakliam, nesugaunamam ir tolydžio spaudžiančiam priešui, kurio nepasisekė pergalėti nei Kaire, nei Milane, nei Vienoje, nei Madride, — galima suduoti galutinį, triuškinantį smūgį tik Maskvoje.

Didžioji armija Maskvoje — tai reikštų Aleksandro nuolankumą, visišką kontinentinės blokados įgyvendinimą, pergalę prieš Angliją, galą karams, galą krizėms, galą nedarbui, pasaulinės imperijos sustiprinimą iš vidaus ir iš išorės. 1811 metais ši mintis galutinai užvaldė imperatorių. Vėliau Vitebske, jau žygiuojant į Maskvą, grafas Dariu atvirai pareiškė Napoleonui, kad nei kariuomenė, nei daugelis dvariškių nesupranta, dėl ko kariaujama su Rusija, nes vien dėl prekybos angliškomis prekėmis Aleksandro valdose to daryti tikrai neverta. Bet Napoleonas tokių samprotavimų nepaisė. Jis manė, kad tik nuosekliai smaugdamas Anglijos ekonomiką galutinai ir patikimai įtvirtins savo sukurtą didingą monarchiją. Kartu jis suvokė, kad sąjungą su Rusija pakerta ne tik nesutarimai dėl Lenkijos, kad Aleksandrą jaudina ir erzina dalies Prūsijos okupacija, grobikiška politika Šiaurės Vokietijoje, bet pirmiausia Rusijos dedamos labai didelės viltys į Angliją, o Anglijos — į Rusiją. Bet smogti tiesiogiai Anglijai Napoleonas negalėjo. Vadinasi, reikėjo smogti Rusijai.

Kruvina naujo didžiulio ginkluoto susirėmimo šmėkla vėl kilo virš pasaulio horizonto.

XII skyrius

NESANTAIKA SU RUSIJA

1811—1812 metai

I

Iš Erfurto Aleksandras grįžo į Peterburgą dar ketindamas palaikyti Prancūzijos ir Rusijos sąjungą, remti Napoleono politikos kursą bent jau pirmosiomis dieno-

mis. Kai bus parašyta mokslinė ir detali socialinė-ekonominė ir politinė XIX amžiaus pradžios Rusijos istorija, būsimasis tyrinėtojas tikriausiai daug dėmesio ir labai daug puslapių skirs tam įdomiam tarpsniui — nuo Erfurto laikų iki Napoleono antplūdžio 1812 metais. Visus tuos ketverius metus vyko sudėtinga ir atkakli kova priešiškų jėgų ir srovių, kurios dėsningai iškėlė ir sužlugdė Speranskį.

Matyt, kai kurias Rusijos imperijos reformas lėmė to meto aplinkybės. Kad tokios reformos būtinos, priežasčių buvo gana daug — Austerlicas, Frydlandas, Tilžė. Kita vertus, skaudžiai pralaimėjusi du didelius karus (1805—1807 metais) prieš Napoleoną, Rusija (kad ir ką ten bekalbėtų apie Tilžės gėdą!) su pasaulio užkariautoju sudarė palyginti naudingą sutartį, o netrukus ji užgrobė ir didelę Suomiją. Vadinasi, Rusijos caras nemanė daryti esminių reformų, kad ir tokių, kokias po sutriuškinimo prie Jėnos buvo numatęs Prūsijoje. Beje, Speranskis iškilo pačiu laiku. Protingas, apsukrus ir atsargus nekilmingas inteligentas iš Erfurto, kur jis važiavo kaip Aleksandro palydos narys, grįžo be galo susižavėjęs Napoleonu. Baudžiavinės santvarkos Speranskis nė iš tolo nelietė, priešingai, gana argumentuotai įrodinėjo, kad baudžiava — visai ne vergovė. Pravoslavų bažnyčios jis irgi nelietė, priešingai, kiekviena patogia proga berdavo komplimentus. Apie kokį nors patvaldystės apribojimą jis niekada neprasitardavo, priešingai, caro absoliutizmą laikė pagrindiniu svertu savo užsimotiems pertvarkymams įgyvendinti. O tie pertvarkymai kaip sykis ir buvo skirti tam, kad sukiužusią pusiau rytietišką despotiją, bojarinišką išmirusių Romanovų pavardę pasisavinusios Holšteinų-Hotorpų šeimos tėvoniją pavertus šiuolaikine europietiška valstybe su taisyklingai veikiančia biurokratija, su formalia teisėtvarkos sistema, su organizuota finansų ir administracijos kontrole, su apsišvietusiais ir dalykiškais valdininkais, despotus gubernatorius paverčiant prefektais, žodžiu, Speranskis norėjo Rusijoje įdiegti tą pačią tvarką, kuri, jo galva, ir padarė Prancūziją pirmąja pasaulio valstybe. Pati savaime ta programa nėmaž nesikirto su paties Aleksandro mintimis, jausmais, norais,

ir caras keletą metų savo numylėtinį palaikė. Bet ir Aleksandras, ir Speranskis apsiriko. Kilmingoji aukštuomenė ir jos vadovaujami vidutiniai bajorai užuodė priešą, kad ir kaip jis dangstėsi saikingumu ir geranoriškumu. Tiesiog instinktyviai jie suvokė, kad Speranskis feodalinę absoliutinę valstybę nori paversti buržuazine absoliutine ir sukurti tokias jos formas, kurios iš esmės nesiderina su Rusijoje egzistuojančia feodaline baudžiavine sankloda ir politinės bei visuomeninės būties bajoriška santvarka.

Susitelkę jie patraukė prieš Speranskį. Jų manymu, ne atsitiktinai, bet organiškai Speranskio reformatoriška veikla siejosi su pirmojo ministro ištikimybe Prancūzijos ir Rusijos sąjungai, su simpatijomis Prancūzijos ir Europos kariniam diktatoriui; ne atsitiktinai, bet organiškai rusų aukštuomenė popo sūnų, kuris įveda egzaminus valdininkams ir nori išstumti bajorus iš valstybės valdymo aparato, kad paskiau visą tą mašiną perduotų nekilmingiems inteligentams, bažnytininkams ir pirkliams, lygino su prancūzų užkariautoju, kuris kontinentine blokada skurdina tuos pačius rusų bajorus ir kuriam nusilenkti į "Erfurto ordą" važiavo caras su savo favoritu. Tokia griežta dvariškių ir bajorų opozicija Peterburge ir Maskvoje buvo 1808—1812 metais. Ta opozicija vienodai aštriai buvo nukreipta prieš vidaus ir prieš užsienio politiką, kurią vykdė caras ir jo ministras.

Vien dėl tos aplinkybės Prancūzijos ir Rusijos sąjunga buvo nepakankamai tvirta. Rusijos aristokratai rūgojo, kad iš Švedijos atimta Suomija, nes tai buvo padaryta Napoleono noru, buvo išsižadama netgi Galicijos, jeigu dėl to Rusija turėtų talkinti nekenčiamam Napoleonui prieš Austriją. Kuo lipšnesnis ir širdingesnis Prancūzijos ambasadoriui Peterburge Kolenkūrui būdavo caras, tuo pabrėžtiniau savo neprielankumą demonstravo ir "naujojo" Peterburgo, ir ypač senosios Maskvos aristokratija.

Tačiau nuo 1810 metų pabaigos Aleksandras šiai viršų imančiai srovei nebesipriešino. Viena, Napoleono kalbos Tilžėje apie Rusijos įtakos plėtimą Rytuose, Turkijoje, pasirodė esančios tuščios — tai nuvylė Aleksandrą; ant-

ra, Napoleonas vis dar neišvedė kariuomenės iš Prūsijos ir svarbiausia laikėsi keistos taktikos su lenkais, neišsižadėjo minties atkurti Lenkiją, o tai grėsė Rusijos sienų vientisumui, be to, galėjo būti atplėšta Lietuva; trečia, Napoleonas užgauliai reaguodavo, kad tiksliai nesilaikoma kontinentinės blokados sąlygų; ketvirta, Aleksandrą baugino ir erzino aneksiška Napoleono politika, kurią jis taip mielai praktikavo 1810—1811 metais. Neišpasakyta Napoleono galybė savaime kybojo kaip amžina grėsmė virš jo vasalų, o į Aleksandrą po Tilžės taikos jau imta žiūrėti (ir caras tai žinojo) kaip į paprastą Napoleono vasalą. Buvo šaipomasi iš mažų dovanėlių, kuriomis jis "pamalonindavo" Aleksandrą: 1807 metais "padovanojo" prūsų Bialistoką, 1809 metais vieną Austrijos sritį prie rytinės (Galicijos) sienos; buvo šnekama, kad Napoleonas dabar elgiasi su Aleksandru kaip ankstesni Rusijos carai, kurie ištikimiems savo rūmų tarnams už gerą tarnybą duodavo tam tikrą "sielų" skaičių.

Kai nenusisekė Napoleono vedybos su didžiąja kunigaikštyte Ana Pavlovna, visa Europa pirmą kartą prakalbo apie būsimą dviejų imperatorių vaidą. Napoleono vedybos su Austrijos imperatoriaus dukterimi buvo išaiškintos kaip Prancūzijos ir Rusijos sąjungos iškeitimas į Prancūzijos ir Austrijos sąjungą.

Turima tikslių žinių, kad ne tik garsiai mąstyti apie karą su Rusija, bet ir rimtai studijuoti šį klausimą Napoleonas pradėjo nuo 1811 metų sausio, kai susipažino su nauju rusų muito tarifu. Tas tarifas labai padidino mokesčius už vyną, šilką ir aksomą bei kitas į Rusiją įvežamas prabangos prekes, t. y. kaip tik už tas, kurios dominavo prancūzų importe į Rusiją. Napoleonas protestavo prieš šį tarifą; jam buvo atsakyta, kad apverktina Rusijos finansų būklė verčia imtis tokios priemonės. Tarifas liko galioti. Vis dažniau buvo skundžiamasi, kad kolonijinės prekės tariamai neutraliais, o iš tikrųjų anglų laivais pernelyg lengvai įsileidžiamos į Rusiją. Napoleonas neabejojo — rusai slapta praleidžia anglų prekes, o iš Rusijos jos plačiai sklinda po Vokietiją, Austriją, Lenkiją ir niekais verčia Anglijos blokadą.

Aleksandras taip pat galvojo, kad karas neišvengiamas, ieškojo sąjungininkų, vedė derybas su Bernadotu, buvusiu Napoleono maršalu, dabar Švedijos princu — sosto įpėdiniu ir Napoleono priešu. 1811 metų rugpjūčio 15 dieną iškilmingame diplomatų, susirinkusių pasveikinti Napoleoną su gimtadieniu, priėmime imperatorius stabtelėjo prie Rusijos ambasadoriaus kunigaikščio Kurakino ir gana piktai, grasinančiai prakalbo. Jis kaltino Aleksandrą neištikimybe sąjungai, priešiškais veiksmais. "Ko tikisi jūsų valdovas?" — grėsmingai paklausė imperatorius. Paskui Napoleonas pasiūlė Kurakinui nedelsiant pasirašyti susitarimą, kuris likviduotų visus nesusipratimus tarp Rusijos ir Prancūzijos imperijos. Sutrikęs ir susijaudinęs Kurakinas pareiškė neturįs tokių įgaliojimų. "Neturite įgaliojimų? — sušuko Napoleonas. — Tai išsireikalaukite tokius įgaliojimus!.. Aš nenoriu karo, aš nenoriu atkurti Lenkijos, bet jūs patys norite prisijungti prie Rusijos Varšuvos kunigaikštystę ir Gdanską... Kol nepaaiškės Jūsų rūmų kėslai, aš toliau didinsiu Vokietijoje laikomą kariuomenę!" Kurakino pasiteisinimų ir paaiškinimų, atmetančių visus šiuos kaltinimus, imperatorius nė nesiklausė, kalbėjo toliau ir vis kitoniškai kartojo tą patį.

Po šio įvykio jau niekas Europoje nebeabejojo dėl artėjančio karo.

Visą vasalinę Vokietiją Napoleonas pamažu vertė didžiuliu būsimo puolimo placdarmu.

Kartu imperatorius nusprendė priversti sudaryti su juo karinę sąjungą Prūsiją ir Austriją — dvi kontinento valstybes, kurios dar buvo laikomos savarankiškomis, nors faktiškai Prūsija buvo visiška Napoleono politinė vergė. Ši karinė sąjunga turėjo būti sudaryta dar prieš užpuolant Rusiją.

II

Labai sunkūs laikai buvo Prūsijai, kai ją slėgė Napoleono jungas. Vis dėlto netgi pirmosiomis dienomis po Tilžės sutarties 1807—1808 metais ten nebuvo tokios panikos, kaip po mūšio prie Vagramo ir austriškųjų Napo-

leono vedybų. Pirmaisiais metais dėl Šteino ir "reformų partijos" įtakos Prūsijoje baudžiava buvo jei ne visiškai panaikinta, tai bent ganėtinai pakirsti beveik visi jos teisiniai pagrindai. Įvykdytos dar kai kurios reformos.

Bet štai liepsningas patriotas Šteinas, pernelyg jau atvirai žavėjęsis ispanų sukilimu, atkreipė į save Napoleono policijos dėmesį: buvo perimtas vienas jo laiškas, kuris Napoleonui pasirodė nelojalus, ir imperatorius įsakė karaliui Frydrichui Vilhelmui III nedelsiant ištremti Šteiną iš Prūsijos. Karalius uolumo ženklan ne tik tučtuojau įvykdė įsakymą, bet dar ir konfiskavo nemalonėn patekusio valstybės veikėjo turtą.

Reformos Prūsijoje sulėtėjo, bet nenutrūko. Karo ministras Šarnhorstas, Gneizenau ir jų padėjėjai stengėsi, kiek tik įmanoma, reorganizuoti armiją. Napoleono reikalavimu Prūsija negalėjo turėti didesnės negu 12 tūkst. žmonių kariuomenės, bet prūsų vyriausybė įsigudrino, pašaukdama trumpam laikui, apmokyti daugybę vyrų.

Vergiškai vykdydama Napoleono valią, nuolaidžiaudama, pataikaudama, žemindamasi, Prūsija patyliukais vis dėlto ruošėsi ateičiai ir vylėsi išsikapstyti iš tos beviltiškos, nepakenčiamos padėties, kurioje ji atsidūrė po baisaus 1806 metų sutriuškinimo ir 1807 metų Tilžės taikos sutarties.

Kai 1809 metais įsiplieskė Napoleono karas su Austrija, prūsai pašėlusiai narsiai, iš paskutiniųjų jėgų, nebijodami rizikos, mėgino išsivaduoti iš priespaudos. Majoras Šilis su husarų pulko dalimi, kuriai vadovavo, pradėjo partizaninį karą, bet buvo sumuštas ir žuvo, jo draugus Napoleono įsakymu prūsų karo teismas nuteisė sušaudyti. Karalius buvo tiesiog nesavas iš baimės ir iš įniršio ant Šilio, bet Napoleonas kol kas pasitenkino šiomis mirties bausmėmis ir nuolankiais Frydricho Vilhelmo patikinimais. Sutriuškinus Austriją prie Vagramo, pasirašius Šenbruno taikos sutartį ir Napoleonui susituokus su Marija Liudvika dingo paskutinės viltys išgelbėti Prūsiją: Austrija, atrodė, visiems laikams pakliuvo į Napoleono politikos orbitą. Kas begalėjo pagelbėti? Kuo pasikliauti? Gal prasidėjusiu Napoleono kivirču su Rusija? Bet ši nesantaika brendo labai lėtai, ir Rusijos jėga da-

bar, po Austerlico ir Frydlando, jau nebebuvo tiek pasitikima, kaip anksčiau.

Jau nuo pat 1810 metų pradžios klaidžiojo kraupus gandas, kad Napoleonas ketina be karo, vien paprastu dekretu sunaikinti Prūsiją: padalyti ją tarp Prancūzijos imperijos, Jeronimo Bonaparto valdomos Vestfalijos karalystės ir Saksonijos, kuri buvo visiškai priklausoma nuo Napoleono arba išvyti iš ten Hohencolernų dinastiją ir pakeisti ją vienu kuriuo iš savo giminaičių arba maršalų. Kai 1810 metų birželio 9 dieną paprastu dekretu Napoleonas prisijungė Olandiją, paskui pavertęs ją devyniais naujais Prancūzijos imperijos departamentais, kai taip pat lengvai buvo prisijungti Hamburgas, Bremenas, Liubekas, Lauenburgo, Oldenburgo, Salm-Salmo, Arenbergo hercogystės ir daugybė kitų valdų, kai, užėmęs visą šiaurinę Vokietijos pakrantę nuo Olandijos ligi Holšteino, maršalas Davu kaip vienintelę paguodą oficialiame atsišaukime į prijungtuosius pareiškė: "Jūsų nepriklausomybė juk ir buvo tik tariama", prūsų karalius ėmė laukti lemtingos valandos. Jo nepriklausomybė juk taip pat buvo tik "tariama", ir jis žinojo, kad dar Tilžėje Napoleonas kategoriškai pareiškė, jog Prūsijos nuo Europos žemėlapio jis nenutrynė *tiktai* norėdamas būti prielankus Rusijos carui. O dabar, 1810—1811 metais, Napoleono santykiai su caru labai pablogėjo ir jau apie jokias "malonias paslaugas" nebegalėjo būti nė kalbos. Juk 1810 metų pabaigoje, esant visuotinei taikai, Napoleonas nesidrovėjo nei iš šio, nei iš to išvyti hercogą Oldenburgietį iš jo valdų ir prijungti Oldenburgą prie savo valstybės, nors to hercogo sūnus ir sosto įpėdinis buvo vedęs tikrą Aleksandro seserį Jekateriną Pavlovną.

Prūsija 1810—1811 metais laukė savo pražūties. Baiminosi ne tik karalius Frydrichas Vilhelmas III, niekada drąsa nepasižymėjęs, pritilo ir tokios liberalinės patriotinės asociacijos kaip Tugenbundas, kurios tuomet atspindėjo dalies jaunosios vokiečių buržuazijos siekį išsivaduoti nuo svetimšalio užkariautojo, o paskui sukurti naują, "laisvą" Vokietiją. Tugenbundas buvo ne vienintelė, tik pati žymiausia iš nelegalių asociacijų; 1810 metais, ypač 1811-aisiais ir 1812-ųjų pradžioje jis irgi aptyko

ir nuliūdo. Labai jau beviltiška atrodė padėtis. Ministras Hardenbergas, kadaise buvęs pasipriešinimo šalininkas ir už tai Napoleono reikalavimu išvarytas iš Prūsijos karaliaus rūmų, dabar formaliai atgailavo ir raštu pranešė Prancūzijos ambasadoriui Sen Marsanui, kad visiškai pakeitė savo įsitikinimus. "Tik nuo Napoleono priklauso mūsų išsigelbėjimas", — rašė Hardenbergas generolui Šarnhorstui. Pats Hardenbergas 1810 metų gegužės mėnesį kreipėsi į Prancūzijos ambasadorių su tokiu nuolankiu prašymu: "Tegu jo imperatoriškoji didenybė teikiasi tarti, kaip aš galėčiau pasitarnauti reikalui. Tai bus geriausias įrodymas, kad karaliui grąžinama imperatoriaus malonė ir pasitikėjimas".

Napoleonas padarė malonę ir leido Frydrichui Vilhelmui paskirti Hardenbergą valstybės kancleriu. Tai įvyko 1810 metų birželio 5 dieną, o jau birželio 7 dieną naujasis prūsų kancleris Napoleonui rašė: "Esu giliai įsitikinęs, kad Prūsija gali atgimti ir užsitikrinti savo vientisumą ir būsimą laimę, tik sąžiningai sekdama jūsų sistema, valdove... aš laikysiu didžiausia garbe pelnyti jūsų imperatoriškosios didenybės pritarimą ir didį pasitikėjimą. Su giliausia pagarba, valdove, lieku nusižeminęs ir nuolankiausias jūsų imperatoriškosios didenybės tarnas. Baronas fon Hardenbergas, Prūsijos karaliaus valstybės kancleris".

Kontribucija buvo mokama tvarkingai, kontinentinė blokada vykdoma be priekaištų, karalius drebėjo ir keliaklupsčiavo, Hardenbergas padlaižiavo ir žeminosi, tačiau Napoleonas neišvedė savo karinių dalinių iš prūsų tvirtovių ir nieko nežadėjo. Todėl nenuostabu, kad Napoleonui pareikalavus, Prūsija, nors ir po rimtų abejonių, aktyviai jį rėmė karine jėga. Tiesa, Napoleonas vienu ypu nutraukė visas abejones. 1811 metų lapkričio 14 dieną maršalui Davu jis įsakė po pirmo signalo su prancūzų kariuomene žygiuoti ir užimti visą Prūsiją. 1812 metų vasario 24 dieną Paryžiuje buvo pasirašyta sutartis — Prūsija įsipareigojo kariauti už Napoleoną bet kokiame kare.

Netrukus Napoleonas kreipėsi į Austriją. Čia irgi viskas klostėsi gana lengvai. Po mūšio prie Vagramo ir Šenbruno taikos sutarties austrų vyriausybė buvo įbauginta;

vėliau po Napoleono vedybų su Marija Liudvika Meternichas ir kiti vadovaujantys Austrijos veikėjai nusprendė, kad plaukti Napoleono politikos farvateryje naudinga — mainais už prarastas provincijas galima kai ką gauti. Napoleonas galėjo smogti Austrijai iš vakarų ir iš šiaurės — iš Bavarijos ir Saksonijos, pietuose — iš Ilyrijos provincijų, t. y. iš Karniolijos, Karintijos, iš Italijos karalystės; Napoleonas galėjo pasirodyti ir iš šiaurės rytų — iš Lenkijos (iš Galicijos). Jo imperija ir jo vasalai iš visų pusių spaudė ir supo Austriją.

Invazijos baimė ir viltis, kad visagalis žentas bus maloningas, imperatorių Pranciškų darė tokiu pat nuolankiu Napoleono tarnu, kaip ir įbaugintasis Frydrichas Vilhelmas III. Iš Vienos, išskyrus vergiškus meilikavimus, Napoleonas tais metais daugiau nieko nebegirdėjo. Kai imperatorienė Marija Liudvika 1811 metais pagimdė sūnų, Napoleono imperijos paveldėtoją, Vienoje pasirodė sentimentalų dvariškių graudulį sukėlusi graviūra, vaizduojanti dievo motiną — Mariją Liudviką su kūdikėliu Kristumi ant rankų, kuris turėjo visus "Romos karaliaus" bruožus, o debesyse iš viršaus matėsi pats dievas tėvas visagalis, be galo panašus į Napoleoną. Žodžiu, nebuvo tokios kvailystės, tokio kuriozo ir banalybės, kurie nebūtų paleidžiami apyvarton, jei tik atsirasdavo proga dar kartą pademonstruoti savo vergišką nuolankumą, kone religinę ekstazę ir isterišką džiūgavimą.

Tiems, kas turėjo daugiau proto ir politinės nuovokos, pavyzdžiui, tam pačiam Meternichui, atrodė, kad didžioji Napoleono imperija — neilgaamžis reiškinys. Kita vertus, netgi labai skeptiškos mąstysenos žmonės 1810—1812 metais suvokė, kad dabar sėkminga kova su Napoleonu neįmanoma.

Anglija su savo kolonijomis ir jūromis dar laikėsi, tačiau ir iš ten vis dažniau ateidavo žinių apie bankrotą, nusigyvenimą, nedarbą, gresiančią revoliuciją, žodžiu, Anglija duso, smaugiama kontinentinės blokados. Nuskurdėliai ispanų piemenys, pasirodžius prancūzų daliniams, bėgdavo į tarpeklius ir miškus ir iš čia kaudavosi. Bet Austrija negalėjo ir nenorėjo taip kovoti. Rusija? Ji buvo daug silpnesnė už Napoleoną; gėdingai sumušta

prie Austerlico, tuščiai mėgindama padėti Austrijai, ji išdavė Prūsiją Tilžėje. Kad ir kas būtų vėliau, o dabar reikia eiti su Napoleonu. Ir kai Napoleonas, 1812 metų vasario mėnesį privertęs Prūsiją pasirašyti su juo sąjungininkišką sutartį prieš Rusiją, to paties pareikalavo iš Austrijos, Viena, nesvyruodama ir netgi ne per daug derėdamasi dėl būsimo atlyginimo, sutiko.

1812 metų kovo 14 dieną Paryžiuje buvo pasirašyta Prancūzijos ir Austrijos sutartis. Austrija įsipareigojo duoti Napoleonui 30 tūkst. kareivių. Napoleonas garantavo atimsiąs iš Rusijos Moldovą ir Valakiją, kurias tada buvo užėmusi rusų kariuomenė. Be to, austrams buvo pažadėta Galicija arba tolygi valstybė.

Šios dvi "sąjungos" — su Prūsija ir Austrija — Napoleonui buvo reikalingos ne tiek didžiajai armijai papildyti, kiek atitraukti dalį rusų pajėgų į šiaurę ir į pietus nuo to tiesaus kelio (Kaunas—Vilnius—Vitebskas—Smolenskas—Maskva), kuriuo turėjo būti puolama.

Prūsija Napoleonui įsipareigojo duoti 20 tūkst., Austrija — 30 tūkst. žmonių. Be to, Prūsija dar žadėjo patiekti Napoleono armijai (neišmokėtų skolų Prancūzijos imperatoriui, iš kurių ji niekaip neįstengė išsikapstyti, sąskaita) 20 mln. kg rugių, 40 mln. kg kviečių, per 40 tūkst. jaučių, 70 mln. butelių spiritinių gėrimų.

Diplomatiniu požiūriu karui buvo pasirengta dar ankstyvą pavasarį. Žinoma, kad dėl prasto 1811 metų derliaus kai kurios Prancūzijos vietovės žiemos pabaigoje ir 1812 metų pavasarį badavo, kad kai kur kaimuose dėl to kilo bruzdėjimai, o kai kur dar jų buvo laukiama, todėl Napoleono žygis pusantro—dviem mėnesiais užtruko. Supirkinėjimas ir grūdų spekuliacija didino nerimą ir susierzinimą kaime — tai irgi užlaikė Napoleoną. K. Marksas aprašė šį faktą "Šventojoje šeimoje" ir padarė teisingą išvadą, kad supirkinėtojai savo spekuliacijomis prisidėjo prie žygio į Rusiją nesėkmės; jie pirmieji sukrėtė Prancūzijos imperiją. Be to, per pastaruosius šešerius metus (po Austerlico kampanijos) labai sunkiai vyko rekrūtai. Vyrai bėgo į miškus, slapstėsi, kiūtojo įvairiose palėpėse. Ekonominiai sunkumai, kuriuos sukėlė

nesiliaujantys karai ir mokesčiai (ypač nesibaigiantis Ispanijos karas), pradėjo erzinti valstiečius, todėl ir vengiančių rekrūtų padaugėjo. Dargi pasiturinti valstietija reiškė nepasitenkinimą, skundėsi dėl nuolatinių rekrūtų, nes kai kurie šeimininkai likdavo be pigių darbo rankų.

Napoleonas buvo priverstas organizuoti specialius būrius, kurie turėjo gaudyti po miškus besislapstančius vyrus ir prievarta tempti juos į karines dalis. Represinės priemonės Napoleonui šiek tiek padėjo.

Kariniu ir diplomatiniu požiūriu 1812 metų pavasario pabaigoje karui iš esmės ir detaliai buvo pasirengta. Visa vasalinė Europa klusniai pasiruošė stoti prieš Rusiją. Ispaniją imperatorius nutarė suskaldyti: 1811 metais nuo savo brolio Juozapo Bonaparto, kurį pats paskyrė Ispanijos karaliumi, valdų atplėšė didelę, turtingą ir labiausiai pramoniniu atžvilgiu išsivysčiusią Katalonijos provinciją, prijungė ją prie Prancūzijos ir padalijo į keturis departamentus. Šis aktas buvo savotiška bausmė už ispanų "maištą". O šiaip ta provincija gerokai pagyvino prancūzų prekybą. Tačiau "maištas" tęsėsi tiek naujuosiuose Katalonijos departamentuose, tiek ir likusioje, taip pat prancūzų kariuomenės užimtoje, nors nominaliai dar tebelaikomoje "savarankiška", karaliaus Juozapo Bonaparto valdomoje Ispanijoje. Ten liko maršalai Sultas, Marmonas, Siuše su dideliais kariniais daliniais. Napoleono nuomone, jų pakako atremti anglų, kurie Velingtono vadovaujami kovėsi pusiasalyje, ir ispanų partizanų, kurie jau ketveri metai žūtbūtinai grūmėsi, spaudimą.

Užnugaryje liko Anglija. Bet čia tiesioginio pavojaus, atrodė, nebuvo: jau nekalbant apie kritišką šalies vidaus padėtį, kontinentinės blokados padarinius, nedarbą, milžinišką darbininkų maištą prieš mašinas (mašinos buvo daužomos ištisai pramonės įmonėse), sumaniai manipuliuodamas, Napoleonas amerikiečiams suteikė daug privilegijų prekybos srityje, leido jų naudai pakeisti kai kuriuos savo prekybos įstatymus, ir tuo sukiršino Jungtines Valstijas su Anglija. 1812 metų birželio 15 dieną Jungtinių Valstijų prezidentas paskelbė Anglijai karą, kaip sykis devyniomis dienomis anksčiau negu Napoleonas įžengė į Rusijos teritoriją. Karas su Amerika susilp-

nino Angliją ir ji nebebuvo tokia grėsminga Prancūzijos imperijai.

Užnugaris buvo užtikrintas, kelias — laisvas, Napoleono rankose sutelkta karinė galia keliskart pranoko tą, kurią turėdavo bet kada anksčiau; priešas irgi pažįstamas — ne kartą triuškintas.

Diplomatai numatė katastrofą. Bet dauguma jų pradedant pačiais protingiausiais, kaip Meternichas, pačiais atsargiausiais, kaip Hardenbergas, labiausiai neapkentusiais Napoleono, kaip Žozefas de Mestras, manė, kad katastrofa pražudys Rusiją, virš kurios kaupėsi tokia audra, kokios nebuvo nuo pat totorių antplūdžio laikų.

Napoleonui jau tada reikėjo pusės milijono žmonių armijos, neskaitant 50 tūkst., kuriuos imperatorius dar turėjo gauti iš Austrijos ir Prūsijos. Daugiau kaip 200 tūkst. karių iš to pusės milijono turėjo atsiųsti kiti vasalai — Italija, Ilyrija, Vestfalijos karalystė, Bavarija, Viurtembergas, Badenas, Saksonija, visos kitos Reino sąjungos valstybės, Didžioji Varšuvos kunigaikštystė; 90 tūkst. lenkų jau tarnavo Napoleono armijoje. Belgija, Olandija, Hanzos miestai nebuvo priskiriami prie vasalų, nes įėjo į Prancūzijos imperijos sudėtį.

Klausydamasis visų tų išvedžiojimų, bavarų generolas Vredė vis dėlto baikščiai suabejojo: ar ne geriau būtų susilaikius nuo karo su Rusija? "Dar treji metai ir aš — viso pasaulio viešpats", — atsakė Napoleonas.

III

1812 metų gegužės 9 dieną, 6 valandą ryto, imperatorienės Marijos Liudvikos lydimas Napoleonas išvažiavo iš Sen Klu rūmų (netoli Paryžiaus) ir išvyko į didžiąją armiją, kuri įvairiais keliais per vokiečių kraštus jau žygiavo Lenkijos link ir pamažu telkėsi prie Vyslos ir Nemuno. Gegužės 16 dieną imperatorius drauge su Saksonijos karaliumi, atvykusiu čia iš vakaro, įvažiavo į Dresdeną. Čia pasveikinti savo vyriausiojo valdovo susirinko vasalinių valstybių karaliai ir didieji hercogai. Be daugelio kitų monarchų, į Dresdeną atvyko ir Prūsi-

jos karalius Frydrichas Vilhelmas III, prisistatė ir Austrijos imperatorius Pranciškus su imperatoriene. 15 dienų Napoleonas praleido Dresdene, apsuptas vergiškai nuolankių vasalų. Jo akivaizdoje visi jie (neišskiriant nė uošvio — Austrijos imperatoriaus) stovėdavo be kepurių: vienas tik Napoleonas būdavo su savo garsiąja trikampe. Apskritai Napoleonas su jais elgėsi maloniai: švelniai užsukdavo ausį, ir šie tirpdavo iš džiaugsmo dėl tokio imperatoriaus lipšnumo, juokais paerzindavo, kartais labiausiai nusipelniusius paplekšnodavo per nugarą, kitus labai griežtai ir viešai išbardavo (Dresdene taip retai būdavo). Pataikavimas šį sykį buvo toks besaikis ir netvardomas, netelpantis į jokius rėmus, kad pačiame visų tų Dresdeno iškilmių įkarštyje kažkas garsiai išsakė jau kažką panašaus į hipotezę apie dievišką pasaulio užkariautojo kilmę. Pats Napoleonas visą savo palydą Dresdene — karūnuotus ir nekarūnuotus, vokiečius ir nevokiečius — laikė vergais ir baudžiauninkais, mirtinai jo bijančiais ir niekada netikėjo jų nuoširdumu; kita vertus, Dresdene visi tikėjo Napoleono pergale kare su Rusija.

Toks įsitikinimas tuomet viešpatavo visur: ir Europoje, ir Amerikoje, ir stambių pramonininkų kabinetuose, ir už pirklių prekystalių. Tik, kaip ir anksčiau, savo valandos laukė Anglija, kaip ir anksčiau, nieko nebodami, nenorėdami nieko žinoti apie 600 tūkst. kariuomenę ir nepripažindami prancūzų Cezario, įnirtingai kovėsi Ispanijos valstiečiai ir miestų vargetos, spjaudydami į veidą Napoleono karininkams, kurie vesdavo juos surištomis už nugaros rankomis į mirtį. Tiktai Anglijai ir Ispanijai niekas neatstovaudavo šituose prašmatniuose Dresdeno paraduose, iškilmėse ir priėmimuose, šitoje neišpasakytai įdomioje padlaižiavimo, vergiško nuolankumo ir paniško baikštumo parodoje.

Tas visuotinis tikėjimas Napoleono pergale, regis, buvo pagrįstas. Prieš Rusiją traukė nesuskaičiuojami pulkai puikiai organizuotos armijos, tiems pulkams vadovavo karvedys, kuris laikomas didesniu karo genijum negu Aleksandras Makedonietis, Hanibalas, Cezaris, dar iki 1812 metų pasiekęs kur kas daugiau pergalių — didesnių ir mažesnių — negu visi tie pasaulinės šlovės istoriniai

veikėjai. "Sąjunga" su Austrija ir Prūsija, viešpatavimas visoje Europoje kiekybiškai stiprino jo kariauną ir užtikrino užnugarį. Prieš jį stovėjo Rusija, kuri galėjo gintis triskart mažesne armija. Tai armijai vadovavo generolai, kuriuos jau ne sykį buvo triuškinęs ir pats Napoleonas, ir jo maršalai. Imperatorius manė, kad rusai, išskyrus Bagrationą, neturi nė vieno verto generolo; visa Europa irgi buvo tokios pat nuomonės apie rusų generolus.

Napoleonas tuomet be galo pasitikėjo savimi. Nors 1812 metais jo nuomonė dažnai keitėsi: Smolenske ji buvo vienokia, stebint Kremliuje Maskvos gaisrą — kitokia, traukiantis didžiajai armijai — vėl kitokia. Bet tuomet, pačioje žygio pradžioje, pajudėjus iš Dresdeno ir keliantis per Nemuną, jis mąstė tik apie Rytus, Indiją, prisimindavo tuos planus, kurių atsisakė 1799 metų gegužės 20 dieną, kai teko nutraukti Ako tvirtovės apgultį ir žygiuoti iš Sirijos atgal į Egiptą: "Aleksandras Makedonietis pasiekė Gangą, pradėjęs žygį iš tokio pat tolimo punkto, kaip ir Maskva... Įsivaizduokite, kad Maskva paimta, Rusija parblokšta, caras susitaikė arba žuvo per kokį nors rūmų sąmokslą ir, sakykite man, argi neįmanoma tuomet prancūzų armijai ir pagalbinei kariuomenei pasiekti Gangą, juk pakanka tik prisiliesti prie Gango prancūziška špaga, kad sugriūtų visas tas merkantiliškos didybės pastatas" (Anglija).

Taip kalbėjo jis Narbonui, vienam iš saviškių, su kuriuo kartais šnekučiuodavosi gana atvirai. Tokiu teiginiu galime patikėti, jeigu remsimės ne memuarine literatūra, bet nenuginčijamais dokumentais. Retai kada Napoleono diplomatinė veikla Turkijoje, Persijoje, Egipte buvo tokia aktyvi, kaip 1811—1812 metais. Kaip tik tais metais po Siriją ir Egiptą su oficialia ir slapta Napoleono misija važinėjo Prancūzijos konsulas Nersia, kuris turėjo išžvalgyti padėtį prieš naują prancūzų ekspediciją į šias vietas. Kadaise iš Egipto ir Sirijos taip pat buvo manoma patraukti Indijos link, tik tas sumanymas žlugo 1799 metais prie Akos. Įdomu, kad iš Dresdeno į Vilnių pas Aleksandrą, neva paskutinį kartą pamėginti išsaugoti taiką, Napoleonas pasiuntė tą patį grafą Narboną,

su kuriuo dalijosi mintimis apie žygį į Indiją po būsimos pergalės prieš Rusiją ("iš Maskvos — prie Gango"). Beje, Narbonas puikiai suvokė savo misiją — tuščiomis derybomis sulaikyti galimą rusų puolimą Varšuvos link. Žinoma, iš Narbono misijos nieko neišėjo ir negalėjo išeiti. Kariauti Napoleonas buvo apsisprendęs galutinai. 400 tūkst. armija jau žygiavo per Rytų Prūsiją Nemuno link ir tik laukė signalo įsiveržti į Rusiją.

Iš Dresdeno Napoleonas išvažiavo į Poznanę, kur praleido keletą dienų. Lenkų bajorija šį kartą sveikino jį su dar didesniu entuziazmu negu 1807 metais; viena, šįsyk lenkai iš tikrųjų galėjo tikėtis, kad bus atkurtos senosios Lenkijos sienos, blogiausiu atveju nuo Rusijos bus atskirta Lietuva ir Baltarusija, antra, jų nėmaž nebejaudino žemės reformos klausimas. Jau nė kalbos nebebuvo apie valstiečių būklę (jie buvo "išlaisvinti" be žemės 1807 metais). Nė kalbos taip pat nebebuvo apie Lietuvos ir Baltarusijos valstiečių išlaisvinimą. Vadinasi, lenkų bajorų simpatijos Napoleonui galėjo reikštis be galo be krašto.

Bet nekantrus, irzlus, pasinėręs į karinius rūpesčius, nuo ankstyvo ryto iki vėlaus vakaro užsiėmęs imperatorius buvo ne itin patenkintas išsipusčiusiais, susigarbiniavusiais ir išsipudravusiais šlėktomis, per kits kitą demonstruojančiais savo ištikimybę ir begalinę meilę. "Ponai, aš norėčiau jus matyti apsiavusius batais su pentinais, su kardais prie šono; taip darydavo jūsų protėviai artėjant totoriams ir kazokams, mes gyvename tokiu laiku, kai reikia būti apsiginklavusiems nuo galvos ligi kojų ir nuolat laikyti suspaudus špagą", — taip kreipėsi jis į didžiūnus, kurie su Poznanės vyskupu Gorževskiu priešakyje pasitiko jį 1812 metų gegužės 28 dieną. Lenkų bajorai šią imperatoriaus kalbą priėmė kaip sveikinimą. Gerom manierom Napoleonas niekada nepasižymėjo, ypač kai išsirengdavo į karo žygį.

Iš Poznanės Napoleonas išvažiavo į Torūnę, iš čia — į Gdanską; čia prabuvo keturias dienas, praleisdamas vis naujus ir naujus, nesibaigiančius kariuomenės ešelonus; iš Gdansko išvyko į Karaliaučių; čia visas penkias dienas (birželio 12—17 d.) be atvangos tvarkė armijos val-

dymo ir tiekimo organizavimo reikalus. Birželio 20 dieną jis jau buvo Gumbinėje, o birželio 22 dieną — Lietuvoje, Vilkaviškyje. Čia jis parašė atsišaukimą į didžiąją armiją:

"Kareiviai, antrasis lenkų karas pradėtas. Pirmasis baigėsi Frydlande ir Tilžėje. Tilžėje Rusija prisiekė amžiną sąjungą su Prancūzija ir saikstėsi kariauti su Anglija. Dabar ji laužo savo priesaiką. Kol Prancūzijos ereliai negrįš atgal per Reiną, palikdami jos valiai savo sąjungininkus, Rusija nenori savo keisto elgesio paaiškinti. Likimas tempia paskui save Rusiją: visa, kas jai lemta, turi įvykti. Gal ji mano, kad mes išsigimėme? Argi mes jau nebe Austerlico kareiviai? Ji verčia mus pasirinkti: negarbė arba karas. Dėl pasirinkimo negali būti abejonių. Taigi žengsim pirmyn, persikelsim per Nemuną, nunešim karą į jos teritoriją. Antrasis lenkų karas, kaip ir pirmasis, atneš šlovę prancūzų ginklui. Bet taika, kurią mes sudarysime, bus užtikrinta ir padarys galą pražūtingai įtakai, kurią Rusija štai jau 50 metų daro Europoje".

Napoleono atsišaukimas buvo vertinamas kaip oficialus karo paskelbimas.

Po dviejų dienų, naktį į 1812 metų birželio 24 dieną (birželio 12 d. sen. st.) Napoleonas įsakė keltis per Nemuną, ir 300 lenkų iš 13-ojo pulko pirmieji atsidūrė anoj upės pusėj. Tą pačią ir kitomis dienomis visa senoji gvardija, visa jaunoji gvardija, Miurato kavalerija, o joms įdurmu vienas po kito ir maršalai su savo korpusais nenutrūkstamu srautu kėlėsi į rytinį Nemuno krantą. Birželio 24-osios rytą iš akių dingo kazokų sargybiniai, ir dabar prancūzai nebepamatė nė gyvos dvasios visoje žvilgsniu neaprėpiamoje erdvėje už Nemuno. "Prieš mus tvyrojo dykvietė, gelsvai rusva žemė su skurdžia augmenija ir tolimais miškais horizonte", — prisimena vienas iš žygio dalyvių. Jau tada šis vaizdas pasirodė "pranašaujantis nelaimę".

Napoleonas nepastebėjo jokių pikta lemiančių ženklų. Kaip visada per karą, jis buvo gerokai judresnis ir žvalesnis. Prasidėjo pats didžiausias iš visų iki tol jo

kariautų karų ir, sprendžiant iš visko, jis pats tai puikiai suprato. Galėjo atsitikti, kad šis karas būtų buvęs *paskutinis iš jo kariautų Europoje ir pirmasis — Azijoje;* galėjo atsitikti ir taip, kad pirmą kartą žygį būtų tekę užbaigti Smolenske, o jį pratęsti (t. y. traukti į Maskvą ir Peterburgą) kitais metais. Tas dvi hipotezes jis numatė: apie Gangą ir Indiją kalbėjosi su Narbonu, apie sustojimą Smolenske — su maršalais.

Maršalų ir didžiulės palydos apsuptas, praleidęs į priekį visą kavaleriją, Napoleonas tiesiu keliu traukė į Vilnių, niekur nesutikdamas nė mažiausio pasipriešinimo.

XIII skyrius

NAPOLEONO ĮSIVERŽIMAS Į RUSIJĄ

1812 metai

I

Pradėdamas bet kurį iš savo nesiliaujančių karų, Napoleonas pirmiausia visada domėdavosi: 1) priešo karvedžiu ir 2) priešo kariniu vadovavimu apskritai. Ko vertas vyriausiasis karo vadas? Ar turi jis absoliučią laisvę? Tie du svarbiausi klausimai pirmiausia rūpėdavo Napoleonui.

Šiuo atveju Napoleonas, regis, galėjo būti visiškai patenkintas. Rusai turėjo tik vieną tikrą, gerą generolą — Bagrationą, bet jam skirtas antraeilis vaidmuo. Prastesnis už Bagrationą Benigsenas. "Negabus", kaip sakė pats Napoleonas, sumaltas į dulkes prie Frydlando, Benigsenas vis dėlto buvo atkaklus ir ryžtingas žmogus, įrodęs savo tvirtumą ne tuo, kad kadaise pasmaugė Pavelą, bet tuo, jog ištvermingai atlaikė aną dieną prie Eilau. Tačiau Benigsenui taip pat skirtas antraeilis vaidmuo. Kutuzovas? Napoleonas sutriuškino Kutuzovą prie Austerlico, bet niekada jo neniekino, laikė gudriu ir atsargiu vadu. Bet Kutuzovas šiuo metu be pareigų. Vyriausiąjį vadą

Barklajų de Tolį, karo ministrą (apie jį imperatorius dar neturėjo savo nuomonės), Napoleonas buvo linkęs laikyti nelabai išsiskiriančiu iš kitų rusų generolų, kuriuos šiaipjau ne itin vertino. Atsakymas į antrą klausimą galėjo būti dar optimistiškesnis. Jokios tikros vienvaldystės rusų armijoje nebuvo, vadovaujama buvo taip, kad blogiau nė neįmanoma. Kitaip nė būti negalėjo, nes Aleksandras laikėsi prie armijos ir tolydžio kišosi į visus Barklajaus patvarkymus. Napoleonas tatai gerai žinojo dar artėdamas prie Vilniaus ir viską ironiškai išsakė į Vilnių atvykusiam generolui adjutantui Balašovui, kurį Aleksandras pirmą ir paskutinį kartą pasiuntė siūlyti Napoleonui taiką: "Ką visi jie daro? Tuo metu, kai Fūlis siūlo, Armfeldas priešginiauja, Benigsenas nagrinėja, Barklajus, kuriam pavesta vykdyti, nežino, ką nuspręsti, ir taip visų jų laikas praeina nieko neveikiant!"

Šiais Rusijos policijos ministro generolo Balašovo prisiminimais visiškai galima tikėti, nes tatai patvirtina ir kiti liudininkai. Šiaipjau Balašovo raštą, kurį iš rankraščio Tjeras atspausdino "Konsulato ir Imperijos istorijos" XIV tome ir kone pažodžiui pagal Tjero tekstą atkurtą tikrai meniškoje "Karo ir taikos" scenoje, reikia vertinti labai atsargiai, ypač tas vietas, kur Balašovas neva priminęs Napoleonui Ispaniją ir Poltavą. Rusijos policijos ministras niekada nepasižymėjo nepriekaištingu teisingumu, ir daugiau negu tikėtina, kad šias herojiškas savo užuominas jis prikūrė vėliau. Su tuo istorikai visada turi skaitytis. Herstleto knyga "Sąmojus ant laiptų" *(Der Treppenwitz der Geschichte)* kaip tik skirta tokiems vėliau prikurtiems sąmojingiems "istoriniams" posakiams ir poelgiams, kurių po teisybei niekada nė nebuvo, bet kurie šovė į galvą vėliau, kuomet žmogus jau atsisveikino su savo pašnekovu ir "leisdamasis laiptais" sumojo, kaip gerai būtų pasakius dar tą ir aną. Šiaip ar taip, persikėlęs per Nemuną ir ketvirtą dieną be jokio pasipriešinimo įžengęs į Vilnių, su ištikimiems pavaldiniams derama pagarba sutiktas vietinės lenkų aukštuomenės, suvokdamas savo pajėgų pranašumą, Napoleonas Balašovui atsakė neigiamai ir, daugiau negu tikėtina, kad to atsakymo tonas iš tikrųjų buvo šiurkštus ir užgaulus.

Vilniuje Napoleonas praleido 18 dienų, ir vėliau karo istorikai tai laikė viena iš lemtingiausių jo klaidų. Bet ir Vilniuje, kaip prieš tai Dresdene, Napoleonas lūkuriavo naujų ir naujų karinių dalinių. Apskritai iš 685 tūkst. žmonių, kuriuos turėjo savo dispozicijoje karui su Rusija (235 tūkst. Napoleonas buvo priverstas kol kas palikti Prancūzijoje ir vasalinėje Vokietijoje), per sieną pervedė tik 420 tūkst. žmonių. Tačiau ir tie 420 tūkst. judėjo pernelyg lėtai. Jau Vilniuje Napoleonui pranešė pirmą nemalonią žinią: masiškai krito arkliai — trūko pašarų. Būta ir kitų nemalonumų: lenkai Lietuvoje ir Baltarusijoje nesurinko pakankamai karių. Jau Vilniuje Napoleonas kur kas geriau negu prieš pereidamas sieną ir nepalyginamai geriau nei Dresdene pradėjo suvokti užsimoto žygio ypatybes ir sunkumus. Ir tai beregint atsiliepė jo politikai: didžiausiam lenkų nusivylimui jis neprijungė prie Lenkijos Lietuvos (Lietuva tada buvo laikoma Lietuva ir Baltarusija), tik Lietuvoje įsteigė ypatingą laikinąjį valdymą. Taigi jis nenorėjo imtis nieko, kas šiuo metu trukdytų sudaryti taiką su Aleksandru. Jau čia ryškėjo Napoleono planų ir nuotaikų dvilypumas dėl galimos užsimoto žygio baigties. Atrodo, jis tikėjo, jog po karo Aleksandras bus nuolankus, o Rusija virs paklusniu vasalu, reikalingu tolesnei kovai su Anglija Europoje, galimas daiktas, ir Azijoje. Priklausomai nuo tolesnės įvykių raidos, Napoleonas vis labiau buvo linkęs manyti, kad tas karas ilgainiui virs paprasčiausiu "politiniu karu" (taip jis kalbėjo truputėlį vėliau), kabinetų karu, kaip sakydavo XVIII amžiuje, kažkuo panašiu į diplomatinę diskusiją, kuri vyksta žvanginant ginklus, kol pagaliau abi pusės kaip nors susitaria. Žinoma, didžiausia Napoleono bėda buvo ta, kad jis visiškai nepažinojo rusų liaudies. Ne tik jis, bet ir niekas visoje Europoje neįtarė, kokiam didvyriškumui gali ryžtis rusų liaudis, kai reikia ginti tėvynę nuo įžūlaus, niekuo neišprovokuoto priešo. Niekas nenumatė, kad rusų valstiečiai verčiau visą šalies centrą pavers plyna išdeginta dykuma, bet nė už ką nenusilenks užkariautojui. Visa tai Napoleonas patyrė pernelyg vėlai.

Ryškėjant užsimoto žygio sunkumams, Napoleono pažiūra į karą keitėsi. Karvedys žinojo: nors jis turi po ranka 420 tūkst. žmonių, o rusų nėra nė 225 tūkst., anaiptol ne visi jo armijos junginiai lygiaverčiai. Jis žinojo, kad visiškai pasikliauti gali tik prancūzais (iš viso didžiojoje armijoje buvo 355 tūkst. Prancūzijos imperijos valdinių, nors toli gražu ne visi jie buvo tikri prancūzai) ir tai ne visais, nes jaunų negalima statyti vienon greton su užgrūdintais, žygiuose dalyvavusiais kariais. Vestfalai, saksonai, bavarai, Reino ir Hanzos vokiečiai, italai, belgai, olandai, jau nekalbant apie priverstinius "sąjungininkus" — austrus ir prūsus, atitemptus mirti Rusijoje, nors daugelis jų nekenčia ne rusų, o paties Napoleono, vargu ar kausis su ypatingu įkarščiu. Gerai žinodamas karo istoriją, jis atsiminė, kad ne itin uoliai persų kariuomenės gretose kovėsi ta gausybė nukariautų genčių, kuriuos Kserksas varė prieš graikus. Šiek tiek daugiau vilčių Napoleonas dėjo į lenkus, nes šie gynė savo reikalą. Bet ir čia, kaip jau sakyta, jis tikėjosi didesnės paramos (grynai kiekybiniu požiūriu).

Napoleonas žinojo — rusų štabas sutrikęs; dar būdamas Vilniuje jis patyrė, jog pirmosios minties — gintis prie Dvinos, įtvirtintoje Drisos stovykloje, rusai atsisakė, nes Barklajus pabūgo, kad stovykla bus apeita iš užnugario ir teks kapituliuoti; rusų armija dviem kolonomis traukiasi į šalies gilumą. Barklajaus kolona Vitebsko link traukėsi greičiau, Bagrationo kolona į Minską — lėčiau. Napoleonas su pagrindinėmis jėgomis pasuko paskui Barklajų. Tačiau Barklajus susigriebė ir įsakė savo ariergardo viršininkui Ostermanui-Tolstojui pagal išgales sulaikyti puolančius prancūzus. Taip ir buvo padaryta kautynėse prie Astravo liepos 25—26 dienomis. Taigi įžengęs į Vitebską, Napoleonas jau nebeužtiko Barklajaus, kuris dabar skubėjo Smolensko link. Tomis pat liepos dienomis maršalas Davu žygiavo iš Vilniaus į Minską — jis turėjo atkirsti Bagrationui kelią ir sunaikinti anksčiau negu šis susitiks su Barklajumi. Bagrationo laimė, visiškai nenutuokiantis apie karą (kaip ir apie kitus dalykus) jaunesnysis Napoleono brolis Vestfalijos karalius Jeronimas Bonapartas, persekiojęs Bagrationą kelyje Gardinas —

Minskas, neįvykdė nė vieno įsakymo ir pavėlavo su savo korpusu. Liepos 23 dieną įpiečiau Mogiliovo prasidėjo mūšis tarp Davu ir Bagrationo, bet pastarasis labai sėkmingai atrėmė keletą atakų ir, pasukęs Smolensko link, toliau sėkmingai traukėsi.

Sužinojęs, kad įvyko kautynės prie Mogiliovo ir kad Bagrationas persikėlė per Dneprą ties Novo Bychovu, Barklajus nusprendė susijungti su Bagrationu prie Smolensko ir patraukė ten link per Rudnią. Napoleonas pasirengė dideliam mūšiui prie Vitebsko, tikėdamasis sunaikinti Barklajų, kai staiga liepos 28 dieną, išjojęs į pozicijas, įsitikino, jog rusų armija nužygiavo į rytus. Imperatorius baisiai nusivylė. Naujas Austerlicas prie Vitebsko, kaip jam atrodė, galėjo vienu gaistu užbaigti karą ir paakinti Aleksandrą sudaryti taiką. Kareiviai buvo iškankinti kaitros ir sunkių žygių. Karštis buvo toks, kad seni kareiviai guodė jaunuosius tik tuo, jog Egipte būdavę dar karščiau. Trūko pašaro. Kai kuriuose eskadronuose nuo tos dienos, kai išėjo iš Vilniaus, krito daugiau negu pusė arklių. Podraug atsirado demoralizacijos požymių, kareivių plėšikavimas įgijo neregėtą mastą.

II

Teko traukti vis toliau ir toliau paskui Barklajų ir Bagrationą, kurie ėjo skirtingais keliais, abu taikydami į Smolenską. Teko pastūmėti prie Dvinos du korpusus į kraštinį, kairįjį (t. y. šiaurinį) Smolensko link (Peterburgo kryptimi) puolančios armijos flangą, kur veikė Vitgenšteino korpusas. Teko skirti keletą divizijų dešiniajam (pietiniam) flangui, kad užkirstų kelią iš Turkijos skubantiems rusų kariuomenės daliniams, kurie atsilaisvino netikėtai pasirašius Rusijos ir Turkijos taikos sutartį. Ir vis dėlto mūšiui prie Smolensko Napoleonas kariuomenės turėjo gerokai daugiau negu rusai. Po susirėmimo prie Krasno (rugpjūčio 14 dieną) su Neverovskio divizija, stebėtinai ištvermingai atlaikiusia pranašesnių Nėjaus ir Miurato jėgų spaudimą ir dėl to praradusia trečdalį savo sudėties, Napoleonas priėjo Smolenską.

Bagrationas pavedė generolui Rajevskiui sulaikyti prancūzus, ir vėliau Rajevskio korpusas kovėsi taip atkakliai, kad maršalas Nėjus vos nepateko į nelaisvę. Bagrationas primygtinai įrodinėjo, kad be didelio mūšio atiduoti Smolenską nevalia. Tačiau iki "didelio mūšio" neprieita. Pagrindinės rusų armijos jėgos jau buvo pasiekusios Smolenską ir traukė į rytus. Vis dėlto Barklajus nesiryžo atiduoti miestą be kovos, nors pats manė, kad to nereikia. Rugpjūčio 16 dieną, 6 valandą ryto, Napoleonas įsakė bombarduoti ir šturmuoti Smolenską. Užvirė įnirtingi mūšiai, trukę iki 6 valandos vakaro. Prancūzai užėmė Smolensko priemiesčius, bet ne miesto centrą. Dochturovo korpusas, gynęs miestą drauge su Konovnicyno ir princo Viurtembergiečio divizija, kovėsi taip narsiai ir atkakliai, kad stebino pačius prancūzus. Vakare Napoleonas išsikvietė maršalą Davu ir kategoriškai įsakė kitą dieną bet kuria kaina paimti Smolenską. Jau anksčiau jis puoselėjo viltį, o dabar ji dar labiau sustiprėjo, kad šis Smolensko mūšis, kuriame neva dalyvaujanti visa rusų kariuomenė (jis žinojo, jog Barklajaus ir Bagrationo pajėgos jau susijungė), ir bus tas lemiamas mūšis, nuo kurio rusai iki šiol vis išsisukinėjo, be kovos atiduodami jam didžiausias savo imperijos vietoves. Rugpjūčio 17 dieną kautynės įsiliepsnojo iš naujo. Rusai didvyriškai priešinosi, kareivius teko ir prašymais, ir grasinimais varyti į užnugarį, jie tiesiog nenorėjo vykdyti įsakymų atsitraukti [12].

Po kruvinos dienos atėjo naktis. Napoleono įsakymu miestas buvo bombarduojamas toliau. Ir staiga nakties vidury vienas po kito, drebindami žemę, sugriaudėjo sprogimai — visą miestą apėmė gaisras. Tai rusai sprogdino savo parako sandėlius ir padeginėjo miestą; Barklajus davė įsakymą trauktis. Auštant prancūzų žvalgai pranešė, kad kariuomenė paliko miestą. Davu be mūšio įžengė į Smolenską.

Gatvėse tysojo žmonių ir arklių lavonai. Tūkstančių sužeistųjų aimanos ir dejonės sklido po miestą: jie buvo

[12] Didvyriškai rusų gynybai aš paskyriau atskirą veikalą. «Нашествие Наполеона на Россию», М., 1938.

palikti likimo valiai. Dalis miesto dar liepsnojo. Napoleonas su palyda lėtai prajojo Smolensko gatvėmis, įdėmiai aplink žvalgydamasis, nurodinėdamas gesinti gaisrus, surinkti pradedančius pūti lavonus ir garsiai dejuojančius sužeistuosius, apskaičiuoti aptiktas atsargas. Napoleonas buvęs niūrus ir nekalbus. Sugrįžęs iš miesto, įėjęs į namą, kur greitosiomis buvo parengtas būstas, imperatorius metęs kardą ant stalo ir pasakęs: "1812 metų kampanija baigta". Bet minties apsistoti Smolenske, patikimai sustiprinti užnugarį Lenkijoje, Lietuvoje, Baltarusijoje, pritraukti pastiprinimus iš Europos ir toliau žygiuoti į Maskvą arba į Peterburgą tik 1813 metų pavasarį, idėjos suskirstyti karą su Rusija į du žygius teko atsisakyti dar tenai, Smolenske. Rusai vėl išslydo iš rankų. Napoleonas nežinojo, su kokiais sunkumais kuo toliau, tuo dažniau susidurdavo Barklajus duodamas naują įsakymą trauktis, nežinojo, kad rusų vyriausiasis kariuomenės vadas kaltinamas išdavyste, kad caro rūmai visai sutrikę. Jis matė tik viena: generalinio mūšio kaip nėra, taip nėra, reikia žygiuoti toliau į rytus, į Maskvą. Tuo tarpu kuo giliau jis pasistūmėja į rytus, tuo sunkiau darosi užbaigti šią kovą taikiai, paprasta diplomatine sutartimi. Apie didelę, įtikinamą pergalę prieš Rusiją Napoleonas Smolenske jau nebegalvojo. Daug kas dabar jam atrodė visai kitaip negu prieš tris mėnesius, dar prieš persikeliant per Nemuną.

Ir svarbiausia buvo ne tai, kad jo armija sumažėjo perpus, nes reikėjo aprūpinti milžinišką komunikacijų liniją ir sandėlius, sumažėjo dėl mūšių, mažesnių ir didesnių, atkaklių ir kruvinų, dėl baisios kaitros, nuovargio ir ligų. Jis matė ir ką kita. Rusų kareiviai kovėsi nė kiek ne prasčiau negu prie Eilau. Rusų generolai — ne vien tik Bagrationas — pasirodė ne tokie jau paiki, kaip jis buvo linkęs manyti, kalbėdamas su Balašovu Vilniuje. Apskritai Napoleonas labai teisingai vertindavo žmonių gabumus, o visų teisingiausiai — kaip tik karinius gabumus. Ir jis negalėjo nepripažinti, kad, pavyzdžiui, Rajevskis, Dochturovas, Tučkovas, Konovnicynas, Neverovskis, Platovas atskiras labai sunkias operacijas atliko taip, kaip negėda būtų atlikti bet kuriam iš geriausių jo

maršalų. Pagaliau Napoleoną ir jo artimuosius seniai neramino pats karo pobūdis, kuris vis labiau ryškėjo.

Pamažu traukdamasi rusų armija pakeliui šluote nušluodavo viską. Čia, Smolenske, jau mėginta sunaikinti ugnyje ne atskirą kaimą ar gyvenvietę, bet visą miestą, didelį prekybos ir administracinį centrą. Tai rodė ryžtą nesutaikomai kovoti su užkariautoju. Napoleonas atsiminė, kaip anksčiau iš Vienos pabėgęs Austrijos imperatorius įsakė miesto valdžiai besąlygiškai vykdyti visus prancūzų įsakymus, Berlyną palikęs Prūsijos karalius asmeniškame laiške reiškė viltį, jog Potsdamo rūmuose jo imperatoriškajai didenybei gyventi būsią patogu.

O čia valstiečiai apleidžia apgyventas vietas, degina savo trobas ir atsargas; ugny paskandinamas ištisas miestas; matyt, ir liaudies masės, ir karo ministras Barklajus, ir kunigaikštis Bagrationas, ir visų vyriausias ir viršiausias Aleksandras vykstantį karą laiko žūtbūtine kova... Būdamas Smolenske, Napoleonas ilgas valandas praleisdavo mąstydamas. Nejudindamas iš karto visų Smolenske apsistojusių pajėgų, Napoleonas pasiuntė Miuratą su kavalerijos korpusais įkandin Barklajaus, kuris dabar vadovavo visai rusų armijai (Bagrationas po susijungimo buvo jam pavaldus) ir traukė Maskvos keliu. Po to tenlink pajudėjo Nėjus ir Davu. Rugpjūčio 18—19 dienomis įvyko kautynės prie Valutino kalno ir Lubino. Dėl Žiuno kaltės (jis pasiklydo mėgindamas apeiti Barklajaus armiją iš sparno) rusai pasitraukė dar toliau į rytus. Rusija neteko 7 tūkst. žmonių, bet mažiau negu prancūzai.

Naktį į rugpjūčio 24 dieną Napoleonas su savo gvardija išžygiavo iš Smolensko ir patraukė Dorogobužo link. Barklajus irgi paliko stovyklą ir patraukė toliau į rytus, nes čia buvo labai nepalanki geografinė padėtis net ariergardiniams mūšiams. Jis traukėsi Viazmos, Gžatsko, Carevo Zaimiščės link, o Napoleonas su visais iš Smolensko išvestais daliniais sekė pavymui rusų armijos nusiaubtu keliu.

Kiekvieną kartą, kai rusai kur nors bent trumpam stabtelėdavo, Napoleonas pradėdavo svajoti apie generalinį mūšį... Taip buvo Dorogobuže, Viazmoje, Gžatske.

"Ministras (Barklajus) veda svečią tiesiai į Maskvą", — apmaudžiai buvo pranešama iš Bagrationo štabo Peterburgui.

Baimė, neįveikiama ir tolydžio didėjanti, pamažu apėmė tam tikrą Rusijos aukštuomenės dalį. Nejaugi viskas žuvo? Nejaugi taip be pasipriešinimo teks atiduoti Rusiją? Kodėl neužbaigtas mūšis prie Smolensko? Kodėl pasitraukta? Ar tik ne išdavikas tas vokietis Barklajus?

Aleksandras I pagal išgales pats griovė Barklajaus autoritetą. Antai aiškiai pritardamas jis persakė generolui Robertui Vilsonui, Anglijos vyriausybės komisarui, žodžius, kuriuos po Smolensko evakuacijos Barklajui tėškė atamanas Platovas: "Jūs matote — aš apsivilkęs tik apsiaustą. Aš niekada daugiau neužsivilksiu rusiško mundūro, nes dabar tai pasidarė gėdinga"[13].

Aleksandras I išgyveno pačias skausmingiausias dienas. Dvariškius apėmė panika. Sąmyšis didėjo. Miestiečiai ir valstiečiai visaip šnekėjo ir apie carą, ir apie Napoleoną. Kas tas Napoleonas jau seniai buvo neaišku. Iki 1807 m. birželio iš cerkvių ambonų jį skelbė antikristo pirmtaku, o šiaip pokalbiuose jis buvo laikomas pačiu antikristu ir krikščionių tikėjimo naikintoju; nuo tų pačių metų liepos mėnesio antikristas nei iš šio, nei iš to tapo Rusijos caro draugu ir sąjungininku. Dabar jis vėl virto antikristu ir beveik be pasipriešinimo užkariavo pusę Rusijos. Smolensko žūtis visus nuliūdino. "Išerzino caras ir caro brolis Konstantinas tūžmingą mužiką", — pirmaisiais karo mėnesiais burbėjo liaudis. Tačiau, ko būtent nori "tūžmingas mužikas", susigaudyti buvo sunku. Šiaip ar taip nuo pirmų dienų vis labiau ir labiau rusų liaudyje įsiplieskė priešiškumas, nuoskauda, kerštas, karštas noras atsimokėti įsiveržusiam prievartautojui ir grobikui. Šie jausmai kasdien stiprėjo, kol kilo grėsmingas visos liaudies pasipriešinimas, ilgainiui pražudęs didžiąją užkariautojo armiją. Bajorų baimė buvo ne tokia stichiška kaip "paprastos" liaudies. Napoleono pergalė, jų akimis žiūrint, grėsė jau ne vien blokada, ko

[13] Wilson R. Narrative of events during the invasion of Russia. London, 1860, p. 115.

gero, sudrebėtų ir pati baudžiavinė santvarka. Nors iš tikrųjų Napoleonas ne tik neketino panaikinti baudžiavinės santvarkos užkariautose srityse, bet ir negailestingai ginklu slopino kiekvieną savarankišką valstiečių mėginimą nusimesti savo dvarininkų jungą. Vis dėlto carui ir visai bajorijai atrodė neįmanoma be mūšio atiduoti Maskvą, o ir patys kareiviai nelabai suprato, kodėl traukiamasi. Kai palikusi Gžatską, rusų armija pasiekė Carevo Zaimiščę (rugpjūčio 29 d.), Aleksandras nušalino Barklajų ir paskyrė jo vieton Kutuzovą, nors seniai nekenčiamą, bet tinkamesnių generolų nebuvo. Bagrationu caras pasikliovė mažiau, be to, jo pavardė, kaip ir Barklajaus, nerusiška.

Kutuzovas, suprantama, žinojo, kad Barklajus buvo teisus, kad Napoleoną pražudys (jeigu iš viso kas nors jį gali pražudyti) nutolimas nuo bazių, neįveikiami sunkumai, kurie iškyla kariaujant metus arba dargi ilgus mėnesius dykoje, skurdžioje, priešiškai nusiteikusioje didžiulėje šalyje, per keletą tūkstančių kilometrų nuo Prancūzijos, maisto stygius, neįprastas klimatas. Bet dar geriau Kutuzovas žinojo, kad atiduoti Maskvą be generalinių kautynių, nepaisant rusiškos pavardės, niekas neleis nė jam, kaip neleido Barklajui. Ir jis nusprendė stoti į šias nereikalingas, jo giliu įsitikinimu, kautynes, kaip savo laiku, taip pat prieš savo įsitikinimą, stojo į mūšį prie Austerlico. Napoleonui Barklajaus pakeitimas (apie tai jis tuoj sužinojo iš savo šnipų) buvo signalas, kad rusai pagaliau ryžosi generalinėms kautynėms.

Rugsėjo 4-osios rytą Napoleonas įsakė Miuratui žygiuoti iš Gžatsko į Gridnevą. Rusų kariuomenė traukėsi lėtai ir pagaliau visai sustojo, kai ariergardas atsirėmė į keletą įtvirtinimų. Labiausiai išsikišęs puolančių prancūzų pusėn buvo redutas, įrengtas prie Ševardino kaimelio. Atvykęs su savo gvardija į Gridnevo kaimą, Napoleonas tuojau pradėjo studijuoti priešais plytinčią lygumą, kurioje pagaliau sustojo rusų armija. Imperatoriui pranešė, kad Ševardino redutą užėmė gausios priešo pajėgos. Pro žiūrono vamzdį toli, už pusiau išdžiūvusio Koločės upelio buvo matyti rusų kariuomenės pozicijos. Rugsėjo 4-osios vakare žvalgai pranešė imperatoriaus šta-

bui, kad rusų armija sustojo ir užėmė pozicijas prieš dvi dienas ir kad šalia tolumoje dūluojančio kaimelio taip pat įrengti įtvirtinimai. Į klausimą, kaip vadinasi tas kaimelis, žvalgai atsakė: *"Borodino"*.

III

Borodino mūšis labai domino istorikus ir karo specialistus, žymius žodžio meistrus ir žymius dailininkus. Napoleono imperijos likimas išsisprendė ne Borodino lauke, o viso Rusijos žygio metu; Borodino buvo tik vienas iš tragedijos aktų, o ne visa tragedija. Net pats žygis į Rusiją dar nebuvo jos pabaiga, o tik dar labai tolimo galo pradžia.

Amžininkų ir palikuonių vaizduotę visada jaudino Borodino laukas su tūkstančiais lavonų, kurių dar ilgus mėnesius niekas nerinko. Atėjo momentas, kurio Napoleonas taip nekantriai laukė ir apie kurį be paliovos svajojo dar Dresdene, paskui prie Nemuno, Vilniuje, Vitebske, Smolenske, Viazmoje, Gžatske. Pasiekęs dabar vietą, kur buvo lemta įvykti vienoms iš šiurpiausių skerdynių, kokių iki tol dar nepatyrė žmonija, Napoleonas turėjo savo žinioje tris su puse karto (apytikriai) mažiau pajėgų negu perkirtęs Rusijos sieną.

Ligos ir sunkus žygis, dezertyravimas, plėšikavimas, būtinumas stiprinti nutolusius flangus ir užnugarį Rygos ir Peterburgo kryptimis, iš vienos pusės, ir pietuose — prieš rusų karines dalis, traukiančias iš Turkijos, iš kitos, būtinumas vis rimčiau ir rimčiau aprūpinti įgulomis milžinišką komunikacijų liniją nuo Nemuno iki Ševardino — visa tai baisiai sumažino didžiąją armiją. Ševardino redutą Napoleonas pasiekė su 135 tūkst. kareivių ir 587 artilerijos pabūklais. Rusai turėjo 103 tūkst. reguliariosios kariuomenės ir 640 patrankų, 7 tūkst. kazokų ir apie 10 tūkst. apsauginių kareivių. Rusų artilerija buvo nė kiek ne prastesnė negu prancūzų, be to, rusai jos turėjo daugiau. Napoleonas pernelyg daug neteko arklių, todėl ne visas patrankas įstengė atsigabenti prie Maskvos kelio iš Mogiliovo, Vitebsko ir Smolensko.

Per Borodino kautynes vyriausioji Napoleono būstinė įsikūrė Valujevo kaime.

Napoleonas visiškai tikėjo pergale, tuo labiau kad mūšio pradžia buvo sėkminga. Rugsėjo 5 dieną jis įsakė atakuoti Ševardino redutą. Miuratas nubloškė dalį rusų kavalerijos, o generolas Kompanas po artilerijos parengties su penkiais pėstininkų pulkais puolė Ševardiną ir po įnirtingų kautynių durtuvais paėmė redutą. Vėlai vakare prancūzai stebėdamiesi pasakojo, kad rusų kanonieriai, kai atakuojantieji įsiveržė į redutą, nors galėjo, bet nebėgo, atkakliai gynėsi ir buvo subadyti vietoje. Rugsėjo 6 dieną, švintant, Napoleonas sėdo ant arklio ir beveik nenulipo nuo jo visą dieną. Jis būgštavo, kad rusai, stovintys už keleto kilometrų nuo Ševardino, pasitrauks, vos tik užėmus redutą. Bet būgštauta be reikalo: Kutuzovas stovėjo ankstesnėse pozicijose. Imperatorius taip bijojo, kad rusai vėl pasitrauks be generalinio mūšio, ir vien dėl to atmetė Davu pasiūlymą apeiti rusų armijos kairįjį flangą (iš Uticos pusės) stipriomis pajėgomis, nes toks manevras galėjo išgąsdinti Kutuzovą ir priversti trauktis.

Po Smolensko įvykių ir galutinai nusprendus neištęsti karo dvejiems metams, o baigti per vienerius, pagrindinis, tiesioginis Napoleono tikslas buvo užimti Maskvą ir čia pasiūlyti carui taikytis. Tačiau kad ir kaip Napoleonas troško paimti Maskvą, nieku gyvu nenorėjo ją gauti be mūšio: sunaikinti rusų armiją, t. y. surengti generalines kautynes prie Maskvos — štai ką reikėjo pasiekti bet kuria kaina, o ne vaikytis Kutuzovą, jeigu tas sumanytų trauktis už Maskvos Vladimiro arba Riazanės link, arba dar toliau. Dėl to Barklajus su Kutuzovu ir nenorėjo kautis, nes labai jau to norėjo Napoleonas. Tačiau Barklajus dabar tylėjo, po Carevo Zaimiščės priverstas besąlygiškai paklusti Kutuzovui, Kutuzovas irgi tylėjo, nepajėgdamas imtis baisios atsakomybės — pasitraukti be mūšio, palikus likimo valiai Maskvą, nors ir išgelbstint armiją.

Rugsėjo 6-ąją, sekančią po Ševardino reduto paėmimo dieną, Napoleonas mūšio nepradėjo. Įsakė leisti kareiviams kaip reikiant pailsėti, išduoti pagerintą maisto davinį,

sudarinėjo ir detalizavo rytojaus kautynių planą, tikslino individualius įsakymus maršalams ir generolams, būriu lydėjusiems jį kur tik bepasisuktų. Ir pats Napoleonas, ir jo palyda, ir paprasti kareiviai tolydžio dirsčiojo ton pusėn, kur iš tolo buvo matyti rusų pozicijos: ar tik nepaspruko Kutuzovas? Bet ten buvo ramu: rusų pulkai niekur nejudėjo. Napoleonas buvo persišaldęs, bet per visą tą rūpesčių kupiną dieną neparodė nė menkiausio nuovargio.

Atėjo naktis. Armija sugulė anksti, nes buvo žinoma, kad mūšis prasidės auštant. Napoleonas, nepaisydamas nežmoniškos fizinės ir protinės įtampos, per visą dieną beveik neprigulė. Jis slėpė savo jaudinimąsi, bet šįsyk nelabai sekėsi; kalbėjosi su adjutantais, tačiau šie matė, kad jų nesiklausoma. Jis vis išeidinėjo iš palapinės pasižiūrėti, ar dar dega laužai rusų stovykloje. Vos saulė pakilo, Napoleonas įsakė pulti, ir Italijos vicekaralius Eugenijus Boharnė, vykdydamas imperatoriaus įsakymą, su savo korpusu puolė Borodino kaimo kairįjį sparną. Davu, Nėjus, Miuratas su savo korpusais vienas po kito veržėsi Bagrationo flešių ties Semionovskojės kaimu link, taikėsi į centrą. Kilo toks kurtinantis ir jau nebenutylantis artilerijos trenksmas iš abiejų pusių, kad net Eilau ir Vagramo kautynėse dalyvavę žmonės nieko panašaus nebuvo girdėję.

Per visą tą ilgą, dar šiltą rugsėjo dieną, kaip teigia mačiusieji, Napoleono nuotaika keitėsi du kartus. Švintant, kai saulė tik pasirodė virš horizonto, jis linksmai sušuko: "Štai Austerlico saulė!" Ir ta nuotaika laikėsi visą rytą. Atrodė, prancūzai rusus pradeda pamažu, atkakliai išstumti iš jų pozicijų. Bet jau pirmą kartą galingai atakuojant Ševardino redutą, į vyriausiąją būstinę, iš kur imperatorius stebėjo mūšį, pakaitom su džiugiomis ir pergalingomis pradėjo eiti ir nerimastingos žinios. Antai imperatoriui jau pirmosiomis ankstyvo ryto valandomis pranešė, kad vienas iš geriausių jo generolų, 106-ojo linijinio pulko vadas Plozonas įsiveržė su savo pulku į Borodino kaimą, išstūmė iš ten rusų šaulius, kurie visiškai sunaikino dalį jo pulko, nukovė patį Plozoną ir daugelį karininkų. Tiesa, laiku atėjo pagalba, ir prancūzai užėmė

Borodino. Tačiau Plozono žuvimo aplinkybės rodė, kad rusai kaunasi įnirtingai. Paskui atskubėjęs vienas adjutantas pranešė: maršalas Davu puola sėkmingai; tuojau išniro kitas: geriausia Davu korpuso — generolo Kompano — divizija pateko į baisią ugnį, generolas sužeistas, o jo karininkai arba sužeisti, arba nukauti, pats maršalas Davu, atskubėjęs į pagalbą, šturmavo Kompaną apšaudžiusias rusų baterijas, paėmė jas, ir vėl (kaip ir prieš dvi dienas Ševardine) rusų kanonieriai sukapoti ant savo patrankų, nes šaudė iki paskutinės minutės; sviedinys užmušė maršalo Davu arklį, pats maršalas kontūzytas, nukrito be sąmonės.

Nespėjo imperatorius išklausyti ir duoti naujų įsakymų, kai vėl pranešė, kad maršalas Nėjus su trim divizijomis įsiveržė į rusų grenadierių ginamas flešes. Nors prancūzai kol kas dar išlaiko tas Bagrationo flešes, bet rusai be atvangos atakuoja. Kitas adjutantas atnešė žinią, kad Neverovskio divizija išstūmė Nėjų. Po kurio laiko Nėjus vėl atgavo pozicijas, bet kunigaikštis Bagrationas kovėsi kaip patrakęs. Vieną iš svarbiausių flešių, kurią užėmė generolas Rezu, rusai atakavo durtuvais, ir prancūzai buvo baisiai sumušti. Galų gale Miuratas vėl atėmė šias flešes ir — vėl patyrė didelių nuostolių.

Napoleonui be perstojo iš įvairių punktų pranešinėjo, kad rusų nuostoliai kur kas didesni negu prancūzų, kad rusai nepasiduoda, o žūva visi iki vieno kontratakose, mėgindami atgauti prarastas pozicijas. Kad galėtų kautis kavalerija, teko baisiai sunkiai atakuoti nedideles kalveles ir aukštumėles, beveik per vidurį kertančias didžiulį kautynių lauką. Ir šios natūralios kliūtys brangiai atsiėjo prancūzams. Rajevskio korpusas, pats patirdamas didelių nuostolių, Nėjui ir Miuratui padarė tokią žalą, kad abu maršalai sutelkė čia visas dalis, kokias tik galėjo. Semionovskojės dauba ir šalia esanti vietovė keletą kartų ėjo iš rankų į rankas. Pagaliau maršalai pasiuntė pas Napoleoną adjutantą prašydami pastiprinimų; jie garantavo, kad kautynės bus laimėtos, jeigu laiku bus iš Bagrationo atkovoti Semionovskojės dauba ir kaimas.

Napoleonas nusiuntė jiems vieną diviziją, bet daugiau paremti atsisakė. Neregėtai įnirtingas mūšis rodė,

jog Nėjus ir Miuratas klysta; rusų korpusai, jų nuomone, pasirengę atsitraukti, nepasitrauks, o prancūzų rezervai bus išnaudoti dar iki lemiamo momento. Tuo tarpu lemiamo momento vis nebuvo. Dieną generolo Morano divizija šturmu paėmė Rajevskio bateriją, išsidėsčiusią tarp Borodino ir Semionovskojės kaimų, bet rusų daliniai durtuvais išstūmė prancūzus ir vėl susigrąžino bateriją. Rusų nuostoliai buvo didžiuliai, tačiau baterija iš Morano buvo atimta, o pats generolas žuvo mūšio lauke.

Nuožmus mūšis su Bagrationu užvirė dėl Semionovskojės flešių. Keletą valandų flešės ėjo iš rankų į rankas. Vien šitame bare griaudėjo daugiau kaip 700 pabūklų — 400 išstatytų Napoleono įsakymu ir per 300 rusų. Ir rusai, ir prancūzai ne kartą čia susirėmė durtuvais, ir ta maišalynė be atodairos buvo apšaudoma artilerijos, nes nei vieni, nei kiti nespėjo laiku patikslinti susidariusios padėties.

Ištvėrę tą dieną maršalai iki pat savo gyvenimo pabaigos susižavėję pasakojo apie rusų kareivių narsą prie Semionovskojės flešių. Prancūzai nenusileido jiems. Kaip tik čia prancūzų grenadierius, kurie nebodami kartečių krušos, atstatę durtuvus, neatsišaudydami veržėsi atakon, pasitiko priešmirtinis Bagrationo šūksnis: "Bravo! Bravo!" Po kelių minučių kunigaikštis Bagrationas, — Napoleono nuomone, pats geriausias rusų armijos generolas, — krito mirtinai sužeistas ir švilpiant kulkoms vargais negalais buvo išneštas iš Borodino lauko.

Buvo vidudienis. Napoleono nuotaika staigiai ir galutinai pasikeitė. Ir visai ne dėl persišaldymo, kaip vėliau atkakliai įrodinėjo senieji jo biografai. Priežastis buvo visai kita. Pakartotinai ir primygtinai Nėjaus ir Miurato prašomas atsiųsti pastiprinimų, duoti pagaliau gvardiją, jis nematė galimybės tai padaryti ne tik dėl to, kad per keletą tūkstančių kilometrų nuo Prancūzijos negalėjo rizikuoti savo gvardija, kaip tada pasakė, bet ir dėl kitos, akivaizdesnės priežasties: rusų kavalerija, įskaitant Uvarovo ir Platovo vadovaujamus kazokus, staiga diversijos tikslais užpuolė prancūzų gurguoles ir tą diviziją, kuri dar rytą dalyvavo paimant Borodino kaimą. Rusų raiteliai buvo nuvyti, tačiau tas mėginimas galutinai atėmė

norą mesti į kovą visą gvardiją: susidarė įspūdis, kad prancūzų kariuomenės pozicijos giliame užnugaryje nesaugios. Trečią valandą dienos Napoleonas įsakė dar kartą šturmuoti Rajevskio bateriją. Po kelių pakartotinų atakų redutą prancūzai paėmė. Napoleonas geriau už bet kurį savo maršalą galėjo įvertinti siaubingus nuostolius, apie kuriuos buvo pranešama iš visų pusių.

Diena slinko vakarop, kai imperatorių pasiekė svarbios žinios: kunigaikštis Bagrationas krito mirtinai sužeistas, abu Tučkovai žuvo, Rajevskio korpusas beveik sunaikintas, rusai, įnirtingai gindamiesi, pagaliau traukiasi iš Semionovskojės. Napoleonas pasislinko prie Semionovskojės. Visi, kas tada buvo prie jo prijoję ir kalbėję, vienu balsu tvirtina, tiesiog negalėję pažinti imperatoriaus. Paniuręs, nekalbus Napoleonas žvelgė į kalnus žmonių ir arklių lavonų ir neatsakinėjo netgi į pačius neatidėliotiniausius klausimus, į kuriuos niekas, išskyrus jį, negalėjo atsakyti. Pirmą kartą jį matė apimtą kažkokios niūrios apatijos ir tartum neryžtingumo.

Jau visai sutemo, kai į lėtai, bet tvarkingai besitraukiančius rusų pulkus pradėjo pliekti apie 300 prancūzų pabūklų. Tačiau laukiamo efekto ir tai nedavė: kareiviai krito, bet nebėgo. "Jiems dar maža, duokite jiems dar", — tokiais žodžiais Napoleonas įsakinėjo vakare dar sustiprinti ugnį. Rusai traukėsi, bet atsišaudydami. Užklupo naktis.

Naktį, gavęs pirmuosius duomenis ir pamatęs, kad tą dieną, rugsėjo 7-ąją, sunaikinta pusė rusų armijos, Kutuzovas kategoriškai nusprendė išgelbėti bent kitą pusę ir atiduoti Maskvą be mūšio. Moraliniu požiūriu jis laimėjo.

Kaip rodo tolesni įvykiai, ir strateginiu požiūriu Borodino kautynės vis dėlto buvo daugiau rusų pergalė negu prancūzų.

Kai Napoleonui naktį po mūšio pranešė, kad 47 jo generolai nukauti arba sunkiai sužeisti, kad keliasdešimt tūkstančių jo armijos kareivių liko gulėti mūšio lauke negyvi arba sužeisti, kai pats įsitikino, jog nė vienos ankstesnės kautynės savo nuožmumu ir kruvinumu neprilygsta Borodino kautynėms, per savo amžių pasiekęs

tiek puikių, neginčytinų pergalių, jis, žinoma, negalėjo nesuvokti (nors Borodino mūšį ir laikė savo pergale), kad tai toli gražu ne Lodis arba Rivolis, ne mūšis piramidžių papėdėje arba turkų armijos sunaikinimas prie Abu Kyro, ne Marengas arba Austerlicas, ne Jėna ir ne Frydlandas arba Vagramas. Borodino mūšį reikia vadinti kitokiu vardu. Jis laukė, kad Kutuzovas prie pat Maskvos sienų stos į mūšį, bet šįsyk Kutuzovas pasiekė savo. Napoleonas nežinojo apie karinį pasitarimą Filiuose, tačiau iš daugelio neabejotinų požymių jau trečią dieną po Borodino kautynių suprato — miestą nuspręsta atiduoti be mūšio.

Besitraukiančio Kutuzovo pėdomis sekė Miuratas su kavalerija. Rugsėjo 9 dieną Napoleonas įžengė į Možaiską; rytojaus dieną Italijos vicekaralius princas Eugenijus įžygiavo į Ruzą. Saulėtą rugsėjo 13-osios rytą Napoleonas su palyda užjojo ant Poklono kalno ir negalėjo nuslėpti susižavėjimo: jį, kaip ir visą palydą, tiesiog pribloškė atsivėrusio reginio grožis. Didžiulis, saulėje švytintis miestas, išsidriekęs priešais, bus ta vieta, kur jis pagaliau duos savo armijai atsikvėpti, apsitvarkyti, bet pirmiausia bus tas užstatas, kuris būtinai privers Aleksandrą taikytis. Šiurpius Borodino vaizdus iš karto užgožė šis reginys ir šios perspektyvos.

IV

Visą rugsėjo 14 dieną rusų armija nenutrūkstamu srautu traukė per Maskvą ir toliau — Kolomnos ir Riazanės keliais. Įkandin ėjo Neapolio karalius Miuratas su kavalerija. Miloradovičiui, kuris vadovavo avangardui, pavyko išgauti Miurato pažadą leisti rusų kariuomenei ramiai pereiti miestą. Rajevskio vadovaujamas rusų ariergardas vakare sustojo prie Viazovkos kaimo, per šešis varstus nuo Kolomnos užkardos.

Tuo metu prancūzų kavalerijos, perėjusios miestą Arbato rajone, priešakiniai postai pasiekė Karačarovo kaimą.

Rugsėjo 16 dieną Kutuzovo armija, perėjusi Maskvą, žygiavo tolyn Riazanės traktu. Pernakvojusi prie Kula-

kovos kaimo, kitą dieną Napoleono nepastebėta pasuko į dešinę, patraukė aukštyn palei Pachros upę ir 19 dieną užėmė pozicijas kairiajame krante, netoli Krasno Pachros kaimo prie senojo Kalugos kelio. Vienintelę Napoleono komunikaciją — Smolensko kelią — perkirto rusų kavalerija.

Jau prie Dorogomilovo užkardos Napoleoną pasiekė iš gvardijos plitę keisti gandai: iš Maskvos pasitraukė beveik visi gyventojai, ji liko tuščia, jokios deputacijos su miesto raktais, kurios tikėjosi imperatorius, nėra ir nebus. Gandai pasitvirtino.

Rugsėjo 15 dieną Napoleonas įžengė į Kremlių. O jau išvakarėse, vėlai vakare, plykstelėjo pirmieji gaisrai. Bet nei masto, nei reikšmės to, kas prasidėjo, net apytikriai dar nebuvo galima įspėti.

Rugsėjo 16-osios rytą gaisrai sustiprėjo. Dieną jie dar nebuvo tokie pastebimi. Tačiau naktį iš 16-osios į 17-ąją pakilo labai stiprus vėjas, kuris be perstogės pūtė visą parą. Liepsnos jūra užliejo centrą netoli Kremliaus, Zamoskvorečę, Solianką; ugnis beveik vienu metu apėmė labiausiai vieną nuo kitos nutolusias vietas.

Kai Napoleonui pranešė apie pirmuosius gaisrus, iš pradžių jis neatkreipė ypatingo dėmesio, bet rugsėjo 17-osios rytą apėjęs Kremlių ir pro rūmų langus — kur bepažvelgtų — matydamas vien siautėjantį ugnies okeaną, grafo Segiuro, daktaro Metivjė ir daugelio kitų teigimu, imperatorius išblyško, ir ilgai tylomis žiūrėjo į gaisrą, o paskui pasakė: "Koks baisus reginys! Tai jie patys padeginėja... Koks ryžtas! Kokie žmonės! Tai — skitai!" O gaisras jau grėsė pačiam Kremliui, dalis (Troicos bokštas) jau liepsnojo, pro kai kuriuos vartus nebegalima buvo išeiti, nes vėjas nešė liepsną jų pusėn. Maršalai primygtinai prašė imperatorių nedelsiant persikelti į Petro rūmus užmiestyje. Napoleonas neišsyk sutiko, ir už tai vos neužmokėjo gyvybe. Kai jis pagaliau su palyda išėjo iš Kremliaus, žiežirbos jau biro ant galvos, kvėpuoti buvo sunku: "Mes ėjome ugnine žeme po ugniniu dangumi tarp ugnies sienų", prisimena vienas iš Napoleono palydovų.

Baisus gaisras siautėjo dar ir rugsėjo 17-ąją, ir 18-ąją, tik vakarop pradėjo slopti. Nurimo vėjas, užėjo lietus.

Gaisrai liepsnojo ir kitomis dienomis, bet jau nė iš tolo nebepriminė tos gigantiškos ugnies katastrofos, kuri rugsėjo 15—17 dieną sunaikino geroką miesto dalį.

Napoleonas nedvejodamas suprato, kokios šitos visiškai netikėtos katastrofos priežastys: rusai sudegino miestą, kad jis neatitektų užkariautojui. Ir tai, kad Rostopčinas išvežė visas gaisro gesinimo priemones, ir kad jie kilo vienu metu įvairiose vietose, ir kai kurių įtariamų padeginėjimu suimtų žmonių parodymai, ir kelių kareivių, neva savo akimis mačiusių padegėjus su deglais, liudijimai — visa tai tik patvirtino jo nuomonę. Vėliau Rostopčinas, kaip žinoma, čia gyrėsi, kad jis prisidėjo prie Maskvos gaisro, čia neigė prisidėjęs, čia vėl koketavo bei puikavosi savo pašėlusiu patriotizmu, čia vėl viską neigė (net specialioje brošiūroje). Dėl paties šio darbo pobūdžio mus, žinoma, domina ne objektyvios, realios gaisro priežastys (apie jas buvo išsakyta daugybė nuomonių ir spėliojimų), o vien to gaisro padariniai, paveikę Napoleono galvoseną ir tolesnę įvykių raidą.

Vienu balsu teigiama, kad tomis dienomis ir Petro rūmuose, ir Kremliuje, į kurį imperatorius vėl sugrįžo, kai gaisrai aprimo, Napoleonas patyrė patį didžiausią nerimą. Kartais jį apimdavo siutas — vargas tada būdavo visiems! — kartais it nebylys tylėdavo valandų valandas. Bet energijos neprarado. Iš Maskvos ir toliau valdė savo neaprėpiamą imperiją, pasirašinėjo dekretus, įsakus, paskyrimus, perkėlimus, apdovanojimus, valdininkų ir aukštų pareigūnų atleidimus. Maskvoje, kaip visada, jis stengėsi į viską įsigilinti, tvarkė ir svarbiausius, ir antraeilius, ir net trečiaeilius reikalus. Kaip kuriozišką pavyzdį priminsim, kad tą detalų statutą, pagal kurį iki šiol be pakeitimų tvarkosi svarbiausias Prancūzijos valstybinis teatras ("Prancūzų komedija"), Napoleonas pasirašė Maskvoje, ir jis iki šios dienos taip ir vadinamas — "Maskvos dekretu".

Bet imperatorių be atvangos persekiojo didžiausias rūpestis — ką daryti toliau? Gaisras nesunaikino visų Maskvos atsargų, dar liko nesudegusių parduotuvių. Tačiau pašaro paieškos už miesto buvo nesėkmingos; kareiviai plėšikaudavo arba dingdavo be žinios; drausmė

aiškiai pašlijo. Žiemoti Maskvoje, žinoma, buvo galima, kai kurie maršalai bei generolai ir patarė taip daryti, bet Napoleonas instinktyviai jautė, jog ne tokia jau patvari jo didžioji imperija ir ne tokie jau patikimi jo "sąjungininkai", kad galėtų ilgai palikti Europą ir apsikasti Rusijos sniegynuose. Sekti paskui Kutuzovą, kuris su savo armija neberodė jokių gyvybės ženklų? Bet Kutuzovas gali trauktis nors ir iki Sibiro ar net toliau. Arkliai krito jau nebe tūkstančiais, kone dešimtimis tūkstančių. Milžiniška komunikacijų linija labai menkai buvo aprūpinta, nors Napoleonas ir buvo priverstas pakeliui išmėtyti nemažai karinių dalinių ir tuo susilpninti savo didžiosios armijos galią. O svarbiausia — Maskvos gaisras ir daugybė gaisrų kituose Rusijos miestuose ir kaimuose užkariautojui traukiant paskui Barklajų ir Bagrationą nuo Nemuno iki Smolensko ir nuo Smolensko iki Borodino, nesuprantamas, mįslingas kone visų senosios sostinės gyventojų išsikraustymas, Borodino mūšio vaizdas, kuris (kaip Napoleonas prisipažino gyvenimo pabaigoje) buvo *pats šiurpiausias* iš visų jo mūšių, — visa tai pirštu prikišamai rodė, kad šįsyk jo priešininkas nusprendė tęsti žūtbūtinę kovą.

Liko viena išeitis — duoti Aleksandrui suprasti, kad Napoleonas sutinka sudaryti pačią nuolaidžiausią, pačią lengviausią, pačią garbingiausią ir pačią nekalčiausią taiką. Pasirašyti taiką būnant Maskvoje, išsaugant nugalėtojo pozą, laimingai išsidanginti iš Rusijos — štai viskas, ko jis dabar galėjo tikėtis; jis buvo pasirengęs tenkintis Aleksandro žodžiais ir pažadais, daryti nuolaidas. Dabar nebegalėjo būti nė kalbos apie Aleksandro pavaldumą, vasalitetą. Tačiau kaip tai pranešti carui, su kuriuo po užgaulaus atsakymo Vilniuje, perduoto per generolą Balašovą, daugiau nebesusižinojo, o ir negalėjo susižinoti? Tris kartus mėgino Napoleonas pranešti Aleksandrui savo taikingus ketinimus.

Maskvoje gyveno generolas majoras Tutolminas, Auklėjimo namų viršininkas. Jis kreipėsi į prancūzų karinę valdžią dėl Maskvoje pasilikusių auklėtinių ir pačių namų apsaugos. Napoleonas liepė iškviesti jį ir daug ir karštai kalbėjo generolui apie Maskvos sudeginimo siau-

bingumą, apie nusikaltėlišką Rostopčino barbariškumą, apie tai, kad jokios skriaudos nei Maskvai, nei taikiems gyventojams jis, imperatorius, nebūtų padaręs. Tutolmino prašomas leisti parašyti raportą apie Auklėjimo namus imperatorienei Marijai, Napoleonas ne tiktai leido, bet ir staiga, visai netikėtai, pridūrė: "Aš prašau jus tuo pačiu parašyti imperatoriui Aleksandrui, kurį aš po senovei gerbiu, kad aš noriu taikos". Tą pačią dieną, t. y. rugsėjo 18-ąją, Napoleonas įsakė praleisti pro prancūzų sargybos postus Auklėjimo namų valdininką, per kurį Tutolminas siuntė savo raportą.

Napoleonas negavo atsakymo. Jis net neišlaukė laiko, per kurį galėjo jį gauti, ir ryžosi pamėginti dar kartą. Kaip ir generolas Tutolminas Maskvoje prieš savo norą liko vienas turtingas ponas, toksai Jakovlevas, Aleksandro Ivanovičiaus Gerceno tėvas. Jis paprašė prancūzų apsaugos ir globos; apie tai buvo pranešta maršalui Mortjė, kuris anksčiau susitikinėdavo su Jakovlevu Paryžiuje, o maršalas savo ruožtu pranešė apie jį Napoleonui. Imperatorius įsakė pristatyti jam Jakovlevą. "Praeityje ir godose" Gercenas apie imperatoriaus pokalbį su tėvu rašė: "...Napoleonas išbarė Rostopčiną už gaisrą, kalbėjo, kad tai vandalizmas, įtikinėjo, kad jis be galo atsidavęs taikai, aiškino, kad jo karas Anglijoje, o ne Rusijoje, gyrėsi, kad pastatęs sargybą prie Auklėjimo namų ir Uspenskio soboro, skundėsi Aleksandru, kalbėjo, kad tasai esąs apsuptas blogų žmonių, kad jo taikingi norai imperatoriui nežinomi". Po kelių frazių vėl: "...Napoleonas pagalvojo ir staiga paklausė: "Ar jūs apsiimtumėte pristatyti imperatoriui mano laišką? Šita sąlyga aš liepsiu išduoti leidimą jums ir visiems jūsiškiams". — "Aš priimčiau jūsų didenybės pasiūlymą, bet man sunku laiduoti" [14]. Napoleonas parašė laišką Aleksandrui su taikos pasiūlymais ir įteikė Jakovlevui, davusiam garbės žodį, jog padarys viską, kad perduotų jį Aleksandrui. Šiame labai taikiai parašytame laiške yra viena įdomi ir Napoleonui būdinga eilutė: "Aš kariauju su jūsų didenybe be jokio pykčio". Matyt, Napoleonui atrodė, kad po viso

[14] A. Gercenas. Praeitis ir godos. V., 1958, 27—28 p.

to, kas įvyko, jis dar nesupykdė Aleksandro, nors pats, žinoma, turėjo teisę rūstauti. Ir į šį laišką atsakymo nebuvo. Tada Napoleonas pamėgino siūlyti taiką trečią ir paskutinį kartą.

Rugsėjo 4 dieną į Kutuzovo stovyklą Tarutino kaime jis pasiuntė markizą Loristoną, prieš pat karą, buvusį ambasadorių Rusijoje. Tiesą sakant, Napoleonas norėjo pasiųsti generolą Kolenkūrą, Vinčencos hercogą, taip pat buvusį ambasadorių Rusijoje dar prieš Loristoną, bet Kolenkūras primygtinai patarė to nedaryti, kad rusai nepajustų, kaip netvirtai jaučiasi prancūzų armija. Napoleonas suirzo, kaip visada, kai prieštaraujančio argumentai būdavo teisingi, o ir galutinai atprato, kad jam kas nors prieštaraututų. Loristonas pakartojo Kolenkūro argumentus, tačiau imperatorius nutraukė pokalbį tiesiog įsakydamas: "Man reikia taikos, kad tik garbė būtų išsaugota. Nedelsdamas vykite į rusų stovyklą".

Prie rusų forpostų pasirodęs Loristonas sukėlė tikrą audrą Kutuzovo vyriausiojoje būstinėje. Kutuzovas norėjo vykti į priešakines pozicijas pasikalbėti su Loristonu. Bet paaiškėjo, kad štabe esama rusų patriotų, kur kas karštesnių už patį karvedį ir nepalyginamai labiau įsižeidusių dėl Maskvos netekimo. Tai buvo oficialus Anglijos agentas prie rusų armijos Vilsonas, pabėgęs iš Reino sąjungos grafas Vincengerodė, hercogas Viurtembergietis, hercogas Oldenburgietis ir daugelis kitų užsieniečių, akylai sekančių kiekvieną Kutuzovo žingsnį. Prie jų prisidėjo ir Kutuzovo nekentęs Benigsenas, kadaise informavęs carą, esą visai nebuvę reikalo atiduoti Maskvą be mūšio. Rusų liaudies ir rusų kariuomenės vardu (kuriai šiuo atveju atstovavo išvardinti asmenys) Vilsonas atvyko pas Kutuzovą ir labai griežtai pareiškė vyriausiajam vadui, kad armija *atsisakys paklusti, jeigu jis, Kutuzovas, išdrįs vykti į forpostus ir akis į akį kalbėsis su Loristonu.* Feldmaršalas išklausė šį pareiškimą ir pakeitė sprendimą. Jis priėmė Loristoną štabe, atsisakė vesti su juo derybas dėl taikos arba paliaubų ir tik pažadėjo informuoti Aleksandrą apie Napoleono pasiūlymą. Caras neatsakė. Napoleonui liko kita priemonė: sukelti Rusijoje valstiečių revoliuciją. Bet tam jis nesiryžo. Be

to, visiškai neįmanoma buvo tikėtis, kad negailestingai slopinęs karine jėga bet kokias valstiečių nepaklusnumo dvarininkų valdžiai apraiškas, nekalbant jau apie mėginimą sukilti Lietuvoje, Napoleonas staiga taps rusų valstiečių išvaduotoju.

Pašėlęs nerimas apniko bajorijos viršūnes, kai Napoleonas paėmė Maskvą. Aleksandrui pranešinėdavo, kad gandai apie laisvę sklinda ne tik tarp valstiečių, jau ir kareiviai pakalba, esą pats Aleksandras slapta paprašęs Napoleoną ateiti į Rusiją ir išvaduoti valstiečius, dėl to, matyt, kad pats caras prisibijojo dvarininkų. O Peterburge buvo kalbama (už tai net buvo teisiamas kažkoks Šebalkinas), kad Napoleonas — Jekaterinos II sūnus ir eina atimti iš Aleksandro teisėtai jam priklausančios Rusijos karūnos, o tada išvaduosiąs valstiečius. Kad 1812 metais vyko daug valstiečių bruzdėjimų prieš dvarininkus ir vietomis gana rimtų, tatai mes žinome iš dokumentų.

Kurį laiką Napoleonas aiškiai svyravo. Čia staiga liepdavo ieškoti Maskvos archyvuose žinių apie Pugačiovą (jų nespėta surasti), čia imperatoriaus artimieji rengdavo valstiečiams skirtą manifestą, čia jis pats rašydavo Eugenijui Boharnė, kad būtų gera sukėlus valstiečius, čia teiraudavosi parduotuvės Maskvoje savininkę, prancūzaitę Ober Šalmė, ką ta mananti apie valstiečių išlaisvinimą, čia nustodavo apie tai kalbėjęs ir klausinėdavo apie totorius ir kazokus.

Vis dėlto Napoleonas įsakė supažindinti jį su Pugačiovo sukilimo istorija. Mintys apie Pugačiovą rodo, kad jis gana realiai įsivaizdavo, kokių padarinių susilauktų, jei ryžtųsi pasirodyti valstiečių išlaisvintojo vaidmenyje. Rusijos bajorai stichiškai, visa savo esybe, bijojo ne tiek kontinentinės blokados, kiek to, kad gali būti išjudinti baudžiavinės santvarkos pamatai. Kas atsitiktų, jei Napoleonas laimėtų? Gal būtų pasekta Šteino ir Hardenbergo pavyzdžiu: kai prie Jėnos buvo sutriuškinta Prūsijos monarchija, sudarius taikos sutartį, šalyje prasidėjo reformos "iš viršaus"? Tokios permainos Rusijos bajorams buvo visiškai nepriimtinos. O gal būtų naujas milžiniškas pugačiovmetis, Napoleono sukeltas visuotinis valstiečių su-

kilimas, siekiantis atvirai, revoliuciniu būdu nuversti vergiją?

Napoleonas nepanoro nė pradėti realizuoti šio plano. Naujos, buržuazinės Europos imperatoriui mužikų revoliucija atrodė nepriimtina net kovojant su feodaline absoliutine monarchija, net tada, kai tokia revoliucija galėjo būti vienintelis šansas laimėti pergalę.

Sėdėdamas Kremliuje, taip pat probėgšmais, jis pagalvojo ir apie sukilimą Ukrainoje, apie galimą totorių bruzdėjimą. Ir visas tas mintis atmetė. Įdomu, kad ir šiandien naujausioji Prancūzijos istoriografija visaip giria Napoleoną, kad jis taip tvirtai laikėsi konservatyvių nuotaikų net tuomet, tarp Maskvos gaisraviečių.

Štai ką rašo naujausios, didžiulės aštuonių tomų studijos apie Napoleono užsienio politiką autorius Eduardas Drio: "Jis manė sukelti Kazanės totorius, jis įsakė išstudijuoti Pugačiovo kazokų sukilimą, jis turėjo omenyje Ukrainą... Jis mąstė apie Mazepą... Sukelti revoliuciją Rusijoje — pernelyg didelė rizika! Napoleonas ne be baimės sustojo prieš grėsmingą stepių paslaptį... Jis buvo ne revoliucijų kūrėjas, o jų malšintojas; jis mėgo tvarką; niekas niekuomet daugiau neturėjo tokio imperatoriškos valdžios pojūčio, bemaž instinkto kaip jis; jis jautė kažką panašaus į fizinį pasišlykštėjimą liaudies judėjimu... Jis liko imperatoriumi, be kompromisų, be niekšybės..." [15]. Būdamas tikras patriotas, Napoleono istorikas nepaprastai karštai giria savo herojų už tai, kad šis 1812 metais ryžosi iškęsti bet kokius negandus ir išvengti revoliucijos, — taip 1927 metais entuziastingai rašė Napoleono gerbėjas, tarp kitko, 1937—1938 metais susidėjęs su pačia aršiausia reakcija.

Tą spalio dieną, būdamas Petro pilyje Maskvoje, Napoleonas negalėjo įveikti savęs, vis dvejojo — išleisti ar neišleisti dekretą dėl baudžiauninkų išlaisvinimo. 25-erių metų generolas, ką tik įveikęs kontrrevoliucinį Tuloną, Ogiusteno Robespjero draugas, Maksimiliano Robespjero šalininkas, Napoleono kodekso autorius, žinoma, dėl to nebūtų abejojęs. Kad baudžiavinė teisė Rusijoje labiau

[15] E. Driault. La chute de l'Empire, 27-28, Paris, 1927.

panaši į negrų vergovę negu į baudžiavą bet kurioje iš jo sutriuškintų Europos feodalinių absoliutinių valstybių, Napoleonas labai gerai žinojo; šnipų Rusijoje jis turėjo devynias galybes ir informaciją gaudavo gana išsamią ir įvairią. Bet revoliucinio generolo jau seniai nebebuvo, ir po Petro rūmų sales, slapta stebimas budinčių adjutantų, pirmyn atgal paskendęs mintyse vaikščiojo jo didenybė imperatorius Napoleonas I, iš dievo malonės vienvaldis Prancūzijos imperatorius, Italijos karalius, faktiškas viso Europos žemyno vyriausiasis siuzerenas ir šeimininkas, Austrijos imperatoriaus žentas, giljotinavęs arba supūdęs kalėjimuose ir tremtyje daugybę žmonių, kurie taip pat kadaise buvo Maksimiliano ir Ogiusteno Robespjerų draugai ir vyriškai liko ištikimi savo įsitikinimams.

Dekretas dėl valstiečių išlaisvinimo, jei Napoleonas jį būtų išleidęs ir įgyvendinęs visose jo kariuomenės užimtose gubernijose (Rusijos armija ištisai buvo baudžiavinė ir laikėsi lazdos drausme), galėjo, kaip atrodė kai kuriems Napoleono artimiesiems, įsiūbuoti valstiečių milijonus, pakirsti caro kariuomenės discipliną, sukelti panašų į Pugačiovo sukilimą. Juk Rusija vis dėlto buvo vienintelė šalis, kur tik prieš kokius 35—36 metus iki Napoleono atėjimo į valdžią liepsnojo didžiulis, labai ilgas valstiečių karas. Karas, kai būta pergalių ir pralaimėjimų, kai būdavo paimami dideli miestai (sukilėliai kartais turėdavo net geresnę artileriją negu caro kariuomenė). Tas karas, pergalingai nusiritęs per milžinišką teritoriją, keletą mėnesių drebino visą Rusijos imperiją. Apie Vokietijos valstiečių sukilimą Napoleonas galėjo sužinoti tik iš 300 metų senumo dokumentų, o apie pugačiovmetį jam galėjo papasakoti net nelabai seni žmonės. Juk Rusijos baudžiauninkų gyvenimas nė kiek nepasikeitė. Saltyčichą, mėčiusią baudžiauninkus ant žarijų, pakeitė Izmailovai ir Kamenskiai, kurie turėjo kankinimo kambarius ir haremus; kaip ir Jekaterinos laikais Nižnij Novgorode — šiaurėje ir Kremenčiūge — pietuose išliko tos pačios Rusijos vergų turgavietės, kur buvo galima nusipirkti baudžiauninkų ir urmu, ir po vieną, vaikus skyrium nuo tėvų. Skirtumas buvo tik toks, kad vals-

tiečių sukilimo ramstis šįsyk būtų Prancūzijos armija, stovinti pačioje šalies širdyje.

Dabar jau tiksliai žinoma, kaip baisiai bijojo Rusijos bajorija 1812 metų valstiečių sukilimo. Mes ką tik priminėme, kokie gandai klaidžiojo po kaimus, kaip vienur ir kitur pratrūkdavo pyktis, kokia bejėgė jautėsi valdžia prieš artėjančią vidaus audrą; mes žinome, kokia kapų tyla pasitiko liaudies minios mirtinai išblyškusį Aleksandrą, kai jis privažiavo prie Kazanės soboro, vos tik Peterburgą pasiekė žinios apie nuostolius Borodino mūšyje ir apie prancūzų imperatoriaus įžengimą į Maskvą.

Kas sulaikė Napoleono ranką? Kodėl jis nesiryžo nė mėginti patraukti į savo pusę daugiamilijoninę baudžiauninkų minią? Spėlioti nėra reikalo, nes jis pats tatai paaiškino. Vėliau imperatorius išsitarė, nenorėjęs "duoti valios liaudies maišto stichijai", nenorėjęs sudaryti padėties, kuriai esant nebūtų su kuo sudaryti taikos sutartį. Žodžiu, naujos, buržuazinės monarchijos imperatorius vis dėlto jautėsi kur kas artimesnis baudžiavinės, pusiau feodalinės Romanovų valstybės šeimininkui negu valstiečių sukilimo stichijai. Su pirmuoju jis galėjo labai greit susitarti, — jeigu ne dabar, tai vėliau, ir gerai tai žinojo iš Tilžės laikų; o su antruoju nė nepageidavo pradėti derybų. Prancūzijos buržuaziniai revoliucionieriai 1789 metų vasarą ir ankstyvą rudenį prisibijojo šalies valstiečių judėjimo ir nuogąstavo dėl jo raidos. Tad nieko nuostabaus, kad buržuazinis imperatorius nebuvo linkęs vėl išleisti į sceną Pugačiovo šešėlį.

V

Atsisakęs minties sukelti valstiečių bruzdėjimą Rusijoje ir žiemoti Maskvoje, Napoleonas turėjo nedelsdamas nuspręsti, kur pasidėti. Kad Aleksandras neketina vesti jokių derybų, buvo visiškai aišku: caras nieko neatsakė į pasiūlymus, perduotus iš pradžių per Tutomliną, paskui per Jakovlevą ir pagaliau per Loristoną.

Patraukti į Peterburgą? Tokia mintis Napoleonui kilo pirmiausia. Peterburgą buvo apėmusi panika: kai kas jau

krovėsi daiktus ir spruko. Labiausiai už visus skubėjo ir didžiausio siaubo apimta buvo Marija Fiodorovna, Aleksandro motina, baisingai nekentusi Napoleono. Ji norėjo, kad kuo greičiau būtų sudaryta taika. Konstantinas norėjo to paties. Arakčejevas pabūgo ir taip pat geidė taikos. Napoleono žygis į Peterburgą galėjo, žinoma, dar labiau padidinti tą paniką, bet žygiuoti pasirodė esą neįmanoma. Tiesa, žmonės Maskvoje šiek tiek pailsėjo ir atkuto, bet arklių baisiai maža, todėl kai kurie maršalai net patarė palikti dalį patrankų.

Maskvoje nebuvo nei šieno, nei avižų, o artimiausiose visiškai nusiaubtose vietovėse valstiečiai žiauriai priešinosi ir apsirūpinti ten pašaru niekas nesitikėjo. Pagaliau prancūzų armijos nuotaika buvo nebe tokia, kad būtų galima ryžtis naujam tolimam žygiui į šiaurę. Netikėtai viena Kutuzovo armijos dalis užpuolė Miuratą, kuris stovėjo stebėjimo punkte prie Černyšnios upės priešais Tarutino kaimą. Tai privertė Napoleoną skubiai apsispręsti. Rugsėjo 18 dieną antpuolis virto kautynėmis ir baigėsi tuo, kad Miuratas buvo atblokštas už Spas-Kuplios kaimo. Tiesa, tai buvo tik šiaip susirėmimas, bet jis parodė, kad Kutuzovo armija po Borodino sustiprėjo ir, matyt, perims iniciatyvą į savo rankas. Iš tikrųjų Tarutino kautynės įvyko prieš Kutuzovo valią, ir Benigsenas niršo ant vyriausiojo vado, kam šis neskyrė pajėgų.

Pagaliau Napoleonas apsisprendė. Atsisakęs žygiuoti į Peterburgą, imperatorius nutarė Maskvoje palikti maršalą Mortjė su 10 tūkstančių įgula, o su kita armija žygiuoti Senuoju Kalugos keliu prieš Kutuzovą. Napoleonas žinojo, kad Kutuzovas papildė savo armiją, bet ir pats jis per tą laiką gavo kai kurių pastiprinimų, taigi dabar turėjo per 100 tūkst. žmonių, iš jų 22 tūkst. — rinktinė gvardija. Spalio 19 dieną visa prancūzų armija, išskyrus maršalo Mortjė korpusą, pajudėjo iš Maskvos Senuoju Kalugos keliu.

Begalinė visokiausių ekipažų ir vežimų vilkstinė su maisto atsargomis ir Maskvoje prisiplėštu turtu sekė paskui armiją. Drausmė tiek susilpnėjo, kad net maršalas Davu nebešaudė neklaužadų, kurie visaip gudraudami mėgindavo įkišti į vežimą mieste sugriebtą vertingesnį

daiktą, nors arklių trūko net artilerijai. Pajudėjusi armija su ta nesibaigiančia gurguole nepaprastai "išsitęsė": po visą dieną nepaliaujamo žygio plačiausiu Kalugos keliu, kur greta laisvai galėjo važiuoti aštuoni ekipažai, spalio 19 dienos vakare armija ir gurguolė dar nebuvo išėjusios iš miesto.

Būdamas patyręs karvedys, Napoleonas iš karto suvokė: tokia gurguolė itin pavojinga armijai, tokią begalinę virtinę sunku apsaugoti nuo netikėtų priešo raitelių antpuolių, bet... *nesiryžo* duoti reikalingo nurodymo, nors iš pradžių ir ketino tatai padaryti. Armija buvo jau nebe ta. Po viso to, ką patyrė, aiškiai suvokdama savo kritišką padėtį, numanydama, kad ateityje laukia labai sunkios dienos, armija laikėsi jau ne tiek disciplina, kiek savisaugos svetimoje ir priešiškoje šalyje jausmu. Seni Prancūzijos kareiviai dar tebesižavėjo imperatorium, o nukariautųjų tautų atstovai nejautė jam jokių simpatijų ir galėjo duoti netinkamą pavyzdį kitiems.

Be galo išsitęsusi kariuomenės ir gurguolių virtinė Napoleonui darė didžiausią įspūdį. Galimas daiktas, dar didesnį įspūdį darė... pašlijusi drausmė.

Ir staiga imperatorius visiškai pakeitė savo planą. Planą, kurio vedamas prieš keletą valandų išvažiavo iš Maskvos.

Napoleonas nusprendė nepulti Kutuzovo. Naujas Borodino, nors ir baigtųsi pergale, jau nebegalėjo atstoti to, kas tuomet jam atrodė svarbiausia, — paliktos Maskvos. Jis jautė, kokį įspūdį tai padarys Europai, ir dėl to baiminosi. Tačiau sykį nusprendęs vengti mūšio su Kutuzovu, jis tučtuojau ėmėsi vykdyti naują planą: pasukti iš Senojo Kalugos kelio į dešinę, aplenkti priešo pozicijas, išeiti į Borovsko kelią ir karo dar nepaliestomis Kalugos gubernijos vietovėmis žygiuoti į pietvakarius Smolensko link. Kariauti Napoleonas dar neatsisakė: per Malojaroslavecą ir Kalugą ramiai pasiekus Smolenską, žiemoti būtų galima tame pačiame Smolenske arba Vilniuje, arba dar ką nors sugalvoti. Bet pirmiausia reikėjo išsikraustyti iš Maskvos. Spalio 20 dienos vakare iš vyriausiosios būstinės Troicko kaime Napoleonas pasiuntė įsakymą maršalui Mortjė: nedelsiant prisi-

jungti su savo korpusu prie armijos, išeinant iš Maskvos — susprogdinti Kremlių,

Įsakymas susprogdinti Kremlių buvo įvykdytas tik iš dalies. Per sumaištį Mortjė nebeliko laiko kaip reikiant imtis to reikalo. "Aš niekada nedarau nenaudingų dalykų", — sykį prasitarė Napoleonas, išgirdęs paskalas, esą jis įsakęs pasmaugti kalėjime Pišegriu. Tačiau šiuo atveju susprogdinti Kremlių, be abejonės, būtų buvę ne tik barbariška, bet ir visiškai nenaudinga. Tai būtų buvęs tarsi atsakymas į Aleksandro tylėjimą, į tris pasiūlymus taikytis.

Taigi armija, vykdydama Napoleono potvarkį, staiga pasuko iš Senojo Kalugos kelio į Naująjį, ir jau spalio 23 dieną jos didžiuma pasiekė Borovską. Generolo Delzono divizijos dalys užėmė Malojaroslavecą. Įspėjęs Napoleono planą, Kutuzovas nusprendė užtverti Naująjį Kalugos kelią. Spalio 24 dieną, auštant, generolas Dochturovas, paskui ir Rajevskis atakavo Delzono išvakarėse užimtą Malojaroslavecą. Kruvinas mūšis tęsėsi visą dieną, nes abi pusės tolydžio telkė čia vis daugiau jėgų. Aštuonis kartus Malojaroslavecas ėjo iš rankų į rankas. Pagaliau vakarop Malojaroslavecas vėl atiteko prancūzams. Abiejų armijų nuostoliai buvo baisūs. Apie 5 tūkst. prancūzų nukauta. Miestas, užsidegęs dar mūšio metu, supleškėjo iki pamatų, daug šimtų žmonių — rusų ir prancūzų — žuvo nuo ugnies gatvėse, daug sužeistų sudegė.

Kitą dieną, anksti rytą, Napoleonas su nedidele palyda išjojo iš Gorodnios kaimo apžiūrėti priešo pozicijų. Staiga, atstatę ietis, atlėkė kazokai. Maršalai Miuratas ir Besjeras, generolas Rapas ir keletas karininkų susigrūdo aplink Napoleoną ir atsimušinėjo. Lenkų raiteliai (lengvoji kavalerija) ir atskubėję gvardijos šauliai išgelbėjo imperatorių ir visus kitus. Mirties arba nelaisvės pavojus buvo toks didelis, kad vargu ar ta šypsenėlė, per visą tą incidentą neišnykusi nuo Napoleono lūpų, buvo nuoširdi. Tačiau ją visi matė, apie ją visi susižavėję kalbėjo ir tą dieną, ir vėliau; kaip tik dėl to imperatorius ir šypsojosi. Vakare jis liepė gvardijos gydytojui Juvanui paruošti ir duoti jam buteliuką stiprių nuodų, jei vėl iškiltų pavojus pakliūti į nelaisvę.

Apžiūrėjęs pozicijas, Napoleonas sukvietė Gorodnioje karo tarybą. Malojaroslaveco įvykiai parodė: nors Napoleonas nebenori naujo Borodino, rusai nerimsta, taigi be naujo Borodino imperatorius Kalugos nepasieks.

Visa karo taryba buvo tokios pat nuomonės, su tuo galų gale sutiko ir pats Napoleonas. Reikia atsisakyti minties stoti į generalines kautynes, vadinasi, tenka žygiuoti į Smolenską visiškai nusiaubtu Smolensko keliu ir kaip galima greičiau, kol rusai neužėmė be apsaugos palikto Možaisko ir neužkirto kelio atsitraukti. Išklausęs generolų ir maršalų, Napoleonas suabejojo, ar nebūtų verčiau stoti su Kutuzovu į generalinį mūšį ir prasiveržti į Kalugą. Napoleono dvejonės baigėsi spalio 26 dieną, kai sužinojo, kad rusai atbloškė Poniatovskio raitelius nuo Medynės.

Tačiau Kutuzovas kautis netroško ir neieškojo tam dingsties.

Po kautynių prie Malojaroslaveco Kutuzovas tvirtai nusprendė leisti Napoleonui trauktis, per daug netrukdyti. Kuomet užsieniečiai (vokiečiai ir anglai), Aleksandro valia pristatyti prie Kutuzovo štabo kaip vyriausiojo vado sekliai, imdavo pernelyg jau įkyriai kibti prie senojo feldmaršalo, priekaištaudami dėl neveiklumo, jis netikėtai įniršdavo ir duodavo suprasti puikiai permanąs jų žaidimą ir neblogai nutuokiąs, kodėl šie taip bijo, kad Rusija "prieš laiką" baigs karą su Napoleonu.

VI

Napoleonas įsakė žygiuoti į Smolenską, ir spalio 27 dieną prasidėjo atsitraukimas iš Borovsko Verėjos, Možaisko, Dorogobužo, Smolensko link. Armija traukė ilgių ilgiausia virtine. Šįsyk Napoleono įsakymu buvo deginami visi kaimai, gyvenvietės, sodybos, pro kuriuos tik praeidavo kariuomenė. Bet pradedant Možaisku ir deginti beveik nebebuvo ko — taip baisiai nusiaubtos buvo tos vietos dar iki Borodino mūšio. Možaiskas virto išdeginta dykviete. Kai žygiavo pro Borodino lauką, kur niekieno nejudinti puvo tūkstančiai rusų ir prancūzų lavo-

nų, Napoleonas paragino paspartinti žingsnį; šiurpus reginys slogiai veikė kareivius, ypač dabar, kai jie jautė, kad karas pralaimėtas.

Artėjant prie Gžatsko (tai buvo spalio 30 dieną) prasidėjo pirmieji šalčiai. Tai buvo tam tikra staigmena: Napoleonas žinojo, kad šalčiai šioje Rusijos juostoje 1811 metais prasidėjo tiktai gruodžio pabaigoje. 1812-ųjų žiema užgriuvo neįprastai anksti ir buvo kaip reta šalta. Kutuzovas žygiavo įdurmu besitraukiančio priešo. Kazokų antpuoliai prancūzams nedavė ramybės: prieš Viazmą reguliarioji rusų kavalerija užpuolė prancūzų armiją, tačiau Kutuzovas aiškiai vengė didesnių kautynių, nors jį provokavo iš visų pusių. Kutuzovui svarbiausia buvo, kad Napoleonas išsinešdintų iš Rusijos, o anglų agentui Vilsonui ir visai šutvei vokiečių bei prancūzų emigrantų Napoleono išėjimas iš Rusijos buvo ne pabaiga, o tik pradžia: jiems rūpėjo atsikratyti Napoleonu, vadinasi, jis turi arba visiškai pralaimėti, arba žūti, arba patekti į nelaisvę. Kitaip, jie manė, Europoje viskas liks po senovei, ir Napoleonas, kaip ir pirma, viešpataus iki Nemuno. Tačiau šį kartą Kutuzovas nenuolaidžiavo. Dėl sustiprėjusių šalčių, dėl čia vienur, čia kitur kazokų ir rusų partizanų (Figneris, Seslavinas, Davydovas) antpuolių, prancūzų armija katastrofiškai sparčiai tirpo.

Kai lapkričio 6 dieną armija pasiekė Dorogobužą, ginkluotų ir tinkamų mūšiui karių buvo likę 50 tūkst.

Napoleonas, kaip visada, visus žygio sunkumus ištvėrė stengdamasis savo pavyzdžiu kelti kareivių nuotaiką. Ištisas valandas jis brido per pusnis, smarkiai sningant, pasiramsčiuodamas lazda, šnekučiuodamas su šalia ėjusiais kareiviais. Tada jis dar nežinojo, ar žiemós ir apskritai ar ilgai pasiliks Smolenske. Tačiau atėjęs į Dorogobužą, Napoleonas gavo iš Prancūzijos žinių, kurios paragino greičiau palikti Smolenską.

Keistų pranešimų į Dorogobužą atvežė kurjeris iš Paryžiaus. Toksai generolas Malė, senas respublikonas, seniai sėdėjęs Paryžiaus kalėjime, įsigudrino pabėgti, padirbo Senato įsaką, prisistatė į vieną kuopą, paskelbė apie tariamą Napoleono mirtį Rusijoje, perskaitė fiktyvų Senato įsaką dėl respublikos paskelbimo, suėmė policijos

ministrą Savari, o karo ministrą sužeidė. Sąmyšis truko dvi valandas. Malė buvo atpažintas, sučiuptas, atiduotas karo lauko teismui ir sušaudytas drauge su 11 žmonių, kurie niekuo nebuvo prasikaltę, išskyrus tai, kad patikėjo įsaku; Malė visa sugalvojo kalėjime vienas.

Napoleoną šis įvykis (nors ir absurdiškas) labai paveikė. Jis jautė, kaip svarbu dabar būti Paryžiuje. Dorogobuže, o paskui Smolenske, į kurį atvyko lapkričio 9 dieną, Napoleonas sužinojo, kad Čičagovas su Pietų armija, grįžęs iš Turkijos, dabar skuba prie Berezinos, nori atkirsti jam kelią atsitraukti. Sužinojo apie didelius nuostolius, kuriuos patyrė vicekaraliaus Eugenijaus Boharnė korpusas, susidūręs su kazokais. Pagaliau sužinojo ir tai, kad Vitgenšteino armijos dalys užėmė Vitebską. Likti Smolenske buvo neįmanoma: reikėjo pereiti Bereziną anksčiau, negu rusai atkirs kelią, kitaip Napoleonui ir jo armijos likučiams grėsė nelaisvė.

Šalčiai stiprėjo. Jau išeinant iš Smolensko, žmonės taip nusilpo, kad pargriuvę nebegalėdavo atsikelti ir sušaldavo. Visas kelias buvo nuklotas lavonų. Iš Maskvos šiltų žieminių drabužių nebuvo pasiimta. Teko mesti didžiumą gurguolės, artilerijos, ištisi eskadronai liko be arklių, nes jų krito vis daugiau.

Partizanai ir kazokai vis drąsiau ir drąsiau užpuldinėjo ariergardą ir atsiliekančiuosius. Iš Maskvos Napoleonas išvedė apie 100 tūkst. kareivių, pajudėjus lapkričio 14 dieną iš Smolensko, armijoje buvo likę apie 36 tūkst. rikiuotėje ir dar keletas tūkstančių pamažu besivejančių. Dabar jis padarė tai, ko nesiryžo padaryti išeidamas iš Maskvos: įsakė sudeginti visus vežimus ir ekipažus, kad būtų galima vežti patrankas. Lapkričio 16 dieną prie Krasno rusai užpuolė Eugenijaus Boharnė korpusą, ir prancūzai patyrė didelių nuostolių. Rytojaus dieną kautynės užvirė iš naujo. Prancūzai buvo atblokšti; per dvi dienas jie prarado 14 tūkst. žmonių, iš jų apie 5 tūkst. nukautų ir sužeistų, likusieji pasidavė į nelaisvę. Tačiau tuo mūšiai prie Krasno nesibaigė. Nėjus buvo atkirstas nuo likusios armijos, iš 7 tūkst. jam liko tik 3 tūkst. karių. O čia prie upės jį prispaudė bemaž visa Kutuzovo armija. Naktį Nėjus persikėlė per upę

įšiauriau Krasno, bet ledas buvo dar labai plonas, todėl daug žmonių įlūžo ir nuskendo. Nėjus su keletu šimtų karių išsigelbėjo ir atvyko į Oršą.

Napoleonas visaip stengėsi palaikyti drausmę, sutvarkyti tiekimą, bet nepakankamai rūpinosi savo komunikacijomis Minsko kryptimi. Dar Dubrovkoje jis sužinojo, kad lenkų daliniai, kuriems dar žygio pradžioje buvo įsakyta saugoti Mogiliovą ir Minską, neatliko savo uždavinio; generolas Dombrovskis, gavęs įsakymą žygiuoti į Borisovą, neatėjo į pagalbą generolui Bronikovskiui, ir lapkričio 16 dieną Minską užėmė Čičagovas. Minske į rusų rankas pateko didžiuliai maisto sandėliai, kuriuos Napoleono nurodymu čia sukaupė hercogas Basano (Marė) ir kuriais Napoleonas taip pasikliovė. Negana to prasidėjo atlydys.

Padėtis darėsi beviltiška. Iš šiaurės, nuo Dvinos, prie Berezinos, per kurią turėjo persikelti Napoleonas, artėjo Vitgenšteinas; maršalai Udino ir Viktõras neįstengė jo sulaikyti.

Iš pietų Borisovo link traukė Čičagovas. Lapkričio 22 dieną Čičagovas įžengė į Borisovą, išstūmęs iš ten Dombrovskį.

Napoleonas išblyško, kai jam pranešė šią žinią. Platovo ir Jermolovo būriai — Kutuzovo avangardinės dalys — buvo jau dviejų, jeigu ne vieno žygio atstu nuo prancūzų. Napoleonas nedelsdamas įsakė ieškoti kitos vietos, kur būtų galima permesti tiltus.

Borisove buvo tiltas. Kai imperatoriaus štabe sužinojo, kad ir ši galimybė persikelti prarasta, sutriko net patys tvirčiausi. Napoleonas susitvardė labai greitai. Išklausęs generolo Korbino raportą, jis nusprendė persikelti prie Studiankos, įšiauriau Borisovo, kur lenkų ulonai aptiko brastą. Šioje vietoje Berezina nebuvo nė 25 metrų pločio, bet jos pakrantės labai dumblotos, todėl tiltą reikėjo statyti beveik tris kartus ilgesnį negu pati upė. Napoleonas gudriu manevru apgavo Čičagovą. Jis pavaizdavo norįs persikelti prie Borisovo. Lapkričio 23 dieną maršalas Udino sumušė ir nubloškė Borisovo link Čičagovo avangardo vadą grafą Paleną ir, persekiodamas jį, privertė Čičagovą palikti ką tik užimtą miestą. Bet Čiča-

govas laikėsi netoliese, o iš šiaurės skubėjo Vitgenšteinas. Persikelti čia Napoleonas nenorėjo ir negalėjo. Sumaniai manevruodamas, Napoleonas įtikino Čičagovą, kad rengiasi keltis Borisove arba netoli Borisovo, o pats, dar auštant lapkričio 26 dienai, jau buvo prie Studiankos. Prancūzų pionieriai, dirbdami iki juosmens vandenyje, tarp plaukiojančių ledo lyčių, tuojau ėmė statyti du pontoninius tiltus, o truputį po pusiaudienio Udino korpusas jau kėlėsi į kitą krantą. Operacija truko dvi dienas — lapkričio 26-ąją ir 27-ąją. Rusai mėgino atakuoti jau persikėlusius dalinius dešiniajame krante, netoli perkėlos, tačiau prancūzų gvardijos korpusai surengė kontrataką ir generolą Čaplicą atbloškė. Vitgenšteinas pavėlavo į mūšio vietą, Čičagovą Napoleonas apmulkino, ir prancūzų armijos likučiai išvengė nelaisvės. Rusų karo istorikas, generolas Apuchtinas sako: "Sunku kaltinti Čičagovą ir Vitgenšteiną, neabejotinai prastus karvedžius, dėl to, kad jiems pristigo vyriškumo stoti vienas prieš vieną į kovą su Napoleonu".

Persikeliama buvo tvarkingai, beveik visa Prancūzijos armija sėkmingai pasiekė kitą krantą, tik staiga prie perkėlos siūbtelėjo apie 14 tūkst. atsilikusių kareivių — juos persekiojo kazokai. Ši minia, apimta panikos, neklausydama komandos, puolė ant tiltų; dar nespėjusi persikelti maršalo Viktõro korpuso reguliarioji dalis atsuko į ją ginklus. Iš kazokų sužinojęs apie persikėlimą prie Studiankos, Kutuzovas tučtuojau informavo Čičagovą. Tuo metu vienas iš tiltų, per kurį kėlėsi artilerija, įlūžo, o kai jį greitosiomis pataisė, įlūžo vėl. Jei Čičagovas būtų suspėjęs, katastrofa būtų buvusi galutinė. Bet jis — sąmoningai ar nesąmoningai — pavėlavo, ir Napoleonas su armijos likučiais išlipo į dešinįjį krantą. Apie 10 tūkst. karių vis dėlto liko anoje pusėje; iš dalies juos iškapojo kazokai, iš dalies buvo paimti į nelaisvę. Napoleonas tučtuojau įsakė sudeginti tiltus: jei ne šis įsakymas, visi likusieji irgi galėjo išsigelbėti, bet karinė būtinybė vertė skubėti, atkirsti kelią rusams, o likimas 10 tūkst. karių, nespėjusių pereiti per tiltus ir pasmerktų žūti, imperatoriaus nejaudino. Reikalingais žmonėmis jis laikė tik stovinčius rikiuotėje, o išėjusieji iš rikiuotės, nesvar-

bu, dėl kokių priežasčių: dėl ligos, dėl nušalusios rankos ar kojos, jo akimis žiūrint, jau nebeprilygo kareiviui, ir kas jiems toliau nutiks, imperatoriui nelabai rūpėjo. Sergančiais ir sužeistais Napoleonas rūpindavosi tik tada, kai tas rūpestis negalėdavo pakenkti rikiuotei tinkamiems kareiviams. Šiuo atveju sudeginti tiltus reikėjo kuo greičiau, ir jis sudegino juos nė minutės nedvejodamas.

Ir pats Napoleonas, ir jo maršalai, ir daugelis karo istorikų — tiek senų, tiek naujų — manė ir mano, kad Berezinos forsavimas yra puikus Napoleono karinis laimėjimas. Kiti šią sėkmę daugiau aiškina Čičagovo ir Vitgenšteino klaidomis, jų sutrikimu, Aleksandro sukelta painiava. Iš Peterburgo, aplenkdamas Kutuzovą, caras siuntinėjo generolams Napoleono apsupimo planą; Kutuzovas jį laikė absurdišku. 1898 metais pasirodė rusų karo istoriko Charkevičiaus specialus veikalas "Berezina", kuris ir dabar laikomas pavyzdiniu. Pagal Charkevičių išeina, kad Kutuzovas nė neketinęs vykdyti Aleksandro plano ir tyčia neskubėjęs prie Berezinos, nors ir turėjęs galimybę pribūti tenai laiku. Kruopščiai išanalizavęs tiek Čičagovo, tiek Jermolovo, Deniso Davydovo ir net paties Kutuzovo atitinkamus dokumentus įsitikinau, kad paneigti Charkevičiaus nuomonę labai sunku. Kaip ir Apuchtinas, Charkevičius mano, kad baimė, paniška Napoleono baimė taip prislėgė ir paralyžiavo Vitgenšteiną bei Čičagovą, kad jie nebepadarė to, ką privalėjo padaryti. Napoleonas, anot Charkevičiaus, veikė visiškai tikslingai.

Kad ir kaip būtų, prancūzų armijos likučiai išsigelbėjo ir traukė Vilniaus link. Bet trumpą atlydį (dėl kurio ir teko statyti tiltus per Bereziną) staiga pakeitė baisus šaltis. Temperatūra nukrito iki 15, paskui iki 20, 26, 28 laipsnių pagal Reomiūrą; ir žmonės vos ne kas minutę griuvo dešimtimis ir šimtais. Mirusius, leisgyvius, nusilpusius aplenkdavo, vėl suglausdavo gretas ir žygiuodavo toliau. Nieko siaubingesnio nebuvo per tą vargingą atsitraukimą. Niekada iki tol nebuvo ir tokių baisių šalčių. Kutuzovas beveik lipo ant kulnų. Jo kariuomenė taip pat baisiai kentėjo nuo speigo, nors buvo nepaly-

ginamai šilčiau aprengta negu prancūzų. Pakanka pasakyti, kad spalio mėnesį, pajudėjęs iš Tarutino iš pradžių Malojaroslaveco link, o paskui įkandin Napoleono, Kutuzovas turėjo daugiau kaip 97 tūkst. karių, o į Vilnių gruodžio viduryje atvedė mažiau kaip 27 500. Be to, iš 662 pabūklų, kuriuos išsigabeno iš Tarutino, pakeliui prarado 425, taigi liko apie 200. Tokie vargingi ir sunkūs buvo tie begaliniai maršai tą kaip reta speiguotą žiemą.

Čia reikia pridurti, kad Napoleonas rimtai prisibijojo tik pagrindinės Kutuzovo armijos puolimų. Kazokai, žinoma, gerokai komplikavo padėtį; jie užpuldinėdavo gurguoles, neduodavo ramybės ariergardui, tačiau savarankiškų kautynių su prancūzų karinėmis dalimis organizuoti, suprantama, negalėjo. Mūšiuose prie Krasno jie vaidino svarbų, tačiau tik šalutinį vaidmenį; partizanų prancūzai bijojo dar mažiau negu kazokų. Partizanų būrių buvo keletas: Davydovo, Fignerio, Dorochovo, Seslavino, Vadbolskio, Kudaševo ir dar du trys. Prancūzai jų nepripažino reguliaria kariuomene ir į nelaisvę beveik neimdavo, pagavę sušaudydavo. Partizanai irgi belaisvius dažniausiai sunaikindavo. Ypač negailestingas buvo Figneris. Partizanavo karininkai ir kareiviai, kuriems leido vadovybė, taip pat savanoriai. Apie partizanus savo memuarinėje literatūroje prancūzai beveik nieko nekalba, o apie kazokus rašo labai daug ir vieningai pripažįsta, kad judri, nepagaunama kazokų raitija netikėtais antpuoliais, po kurių akimoju dingdavo, besitraukiančiai armijai darė didžiulę žalą. Partizanai užpuldinėjo pakrikusius dalinius ir juos pribaigdavo.

Štai kaip vieną iš daugelio antpuolių piešia garsusis partizanas Denisas Davydovas: "Pagaliau priėjo ir senoji gvardija, kurioje buvo ir pats Napoleonas... Mes šokome ant arklių ir vėl pasirodėme prie didžiojo kelio. Priešas, pamatęs triukšmingus mūsų būrius, pasirengė šaudyti ir išdidžiai traukė toliau, nespartindamas žingsnio. Kiek mes besistengėme atplėšti nors vieną kareivį nuo tų suglaustų kolonų, jos kaip granitinės, nebodamos nieko, liko kaip buvusios; aš niekada neužmiršiu tų visų rūšių mirtimi išmėgintų karių laisvos eigasties ir rūsčios išvaizdos. Užsimaukšlinę aukštas lokenų kepures, mėlynais

mundurais su baltais diržais, raudonais sultonais ir epoletais jie atrodė kaip aguonų ugnis vidury sniego lauko... Visos mūsų aziatiškos atakos nė kiek nepaveikė šios glaustos europietiškos rikiuotės... kolonos ėjo viena po kitos, jos nubaidydavo mus šautuvų šūviais ir tyčiodavosi iš mūsų tuščio džigitavimo. Per visą dieną mes paėmėme vieną generolą, daug gurguolių ir apie 700 belaisvių, tačiau Napoleono gvardija praplaukė pro mūsų kazokų minią nelyginant jūrų laivas su šimtu pabūklų tarp žvejų valčių".

Priminsime, kad partizanai tą dieną susijungė su kazokais, tik dėl to jiems ir pavyko paimti 700 žmonių. Bet jie buvo puikūs žvalgai ir dažnai Kutuzovui ir jo generolams suteikdavo vertingos informacijos. Keletą žodžių reikia pasakyti ir apie 1812 metų liaudies karą Rusijoje. "Liaudies karas" Rusijoje buvo kiek kitoks negu Ispanijoje, nors įnirtingumu Napoleonui priminė ispanus.

Rusijoje liaudies įniršis prieš įsiveržusį priešą didėjo kasdien. Jau pačioje karo pradžioje liaudžiai aišku buvo viena: Rusijon įsibrovė nuožmus ir gudrus priešas, kuris niokoja šalį ir plėšia gyventojus. Nuoskaudos jausmas dėl tėvynės kančių, dėl sunaikintos ir apiplėštos Maskvos, dėl visų antpuolio baisybių, noras apginti Rusiją ir nubausti įžūlų ir žiaurų užkariautoją — šie jausmai ilgainiui apėmė visą liaudį. Valstiečiai susiburdavo nedidelėmis grupėmis, gaudydavo atsiliekančius prancūzus ir negailestingai juos galabydavo. Vos tik pasirodę prancūzų kareiviai reikalaudavo duonos ar šieno, valstiečiai įnirtingai priešindavosi, o jei prancūzų būrys būdavo per stiprus, viską sudegindavo ir bėgdavo į miškus. Priešui tai ir buvo baisiausia.

Kartais valstiečiai Rusijoje sudarydavo būrius, kurie užpuldinėdavo atskiras karines dalis, ypač kai Napoleono armija traukėsi, nors tokių atvejų kaip Ispanijoje ir nepasitaikydavo: ten, būdavo, patys valstiečiai, be ispanų kariuomenės pagalbos, apsupdavo ir priversdavo pasiduoti ištisus prancūzų pulkus. Tačiau Rusijos valstiečiai entuziastingai stodavo savanoriais į organizuojamus partizanų būrius, visaip padėdavo jiems, eidavo vedliais, teikdavo rusų kariuomenei maistą, reikalingas žinias.

Bet labiausiai rusų liaudis tvirtą ryžtą apginti tėvynę parodė beatodairiška drąsa mūšiuose prie Smolensko, prie Krasno, prie Borodino, prie Malojaroslaveco, mažesnėse kautynėse ir susirėmimuose. Prancūzai suvokė: Rusijoje prieš juos nekilo lygiai toks pat liaudies karas kaip Ispanijoje pirmiausia dėl to, kad ispanų armiją Napoleonas buvo galutinai sunaikinęs ir ilgus mėnesius valstiečiai savanoriai vieni tik ir galėjo kovoti, o Rusijos armija buvo gyva. Ir liaudies neapykanta užkariautojui, ir noras išvyti jį iš Rusijos labiausiai organizuotai galėjo reikštis reguliariosios kariuomenės gretose. Iš dokumentų mes žinome, kad Tambovo gubernijos valstiečiai *šoko iš džiaugsmo,* kai 1812 metais juos ėmė į kariuomenę, nors anksčiau rekrūtai buvo laikomi pačia sunkiausia prievole.

Ir tie šokę iš džiaugsmo, kad juos ima į kareivius, žmonės, paskui, kruvinuose mūšiuose, kaudavosi ir žūdavo kaip tikri didvyriai.

"Liaudies karas", iš pradžių amžininkų vadintas "partizanų būrių veiksmais", kilo tada, kai prancūzai išėjo iš Maskvos, po mūšio prie Malojaroslaveco, kai paspaudė šalčiai ir gerokai pakriko prancūzų armija, kuriai ant kulnų lipo Kutuzovas. Partizanai Figneris, Davydovas, Seslavinas, Kudaševas, Vadbolskis ir kiti buvo reguliariosios rusų kariuomenės karininkai, gavę leidimą ir pavedimą sudaryti draugoves (iš reguliariosios kariuomenės kareivių ir savanorių) ir nedidelėmis grupėmis (po keletą šimtų žmonių) netikėtai užpuldinėdami gurguoles, atsilikusius dalinius ir punktus, trikdyti besitraukiančius prancūzus. Tuose partizanų būriuose buvo kareivių, buvo kazokų, buvo jau karo metu pašauktų apsauginių, buvo valstiečių savanorių.

Apie visa tai aš smulkiai pasakoju knygoje "Napoleono invazija į Rusiją".

Po Berezinos forsavimo prancūzų kariuomenė sumažėjo ne tik dėl baisių šalčių, bet ir dėl to, kad Partuno diviziją, kuriai Napoleonas, norėdamas apdumti akis Čičagovui, buvo įsakęs pasilikti prie Borisovo, užpuolė pagrindinės Kutuzovo pajėgos ir po dviejų dienų kautynių

iš 4 tūkst. karių liko truputį daugiau negu pusė, bet, būdama iš visų pusių apsupta, po kurio laiko kapituliavo.

Vilniuje prancūzų armijos likučiai jau buvo prie išsigelbėjimo nuo gresiančios pražūties slenksčio. Miestą jie pasiekė neįsivaizduojamai iškankinti šalčio, pervargę. Kai kurios dalys dar buvo kovingos: netoli Vilniaus Nėjus ir Mezonas atidengė stiprią artilerijos ugnį į pavymui slenkančius rusus, kurie paskui keletą dienų atlėgo.

Įžengiant į Vilnių, įvyko sąmyšis ir dargi susirėmimas tarp įvairių dalių kareivių, ieškojusių maisto ir pastogės ir iš karto puolusių plėšti sandėlius bei parduotuves. Gruodžio 10—12 dienomis armija žygiavo į Kauną, vis persekiojama kazokų, kuriuos, beje, vis įstengdavo nuvyti. Kutuzovas su pagrindinėmis jėgomis dar buvo kelių žygių atstu nuo Vilniaus. Neužsilaikydami Kaune, armijos likučiai tuojau persikėlė per užšalusį Nemuną. Baisusis Maskvos žygis baigėsi. Iš 420 tūkst. žmonių, 1812 metų birželio mėnesį perėjusių sieną, ir dar 150 tūkst., prisijungusių iš Europos, dabar, tų pačių metų gruodžio mėnesį, beliko tik nedidelės grupės, padrikai grįžtančios per tą patį Nemuną. Iš jų vėliau, jau Prūsijoje ir Lenkijoje, pavyko suorganizuoti 30 tūkst. žmonių (daugiausia iš tų karinių dalių, kurios visą pusmetį buvo paliktos flanguose ir nežygiavo į Maskvą). Likusieji arba žuvo, arba buvo paimti į nelaisvę. Pačiais optimiškiausiais apskaičiavimais nelaisvėn pateko ne daugiau kaip 100 tūkst. žmonių. Kiti žuvo mūšiuose, o daugiausia — nuo šalčio, bado, nuovargio ir ligų atsitraukiant.

Dar savaitę prieš rusų kariuomenei peržengiant savo valstybės ribas, 1812 metų gruodžio 6 dieną Smurgainyse, Kolenkūro, Diuroko, Lobo ir lenkų karininko Vonsovičiaus lydimas, Napoleonas paliko armiją, perdavęs vadovavimą Miuratui.

Prieš tai buvo kalbėtasi su maršalais, kurie iš pradžių mėgino pagarbiai prieštarauti, tačiau Napoleonas pareiškė: jo nuomone, armijai dabar nebegresia pavojus pakliūti į nelaisvę, kuris grėsė prie Berezinos, maršalai ir patys nuves ją iki sąjungininkės Prūsijos, t. y. iki Nemuno. O Paryžiuje jis turi būti būtinai, nes niekas, be

jo, nesugebės specialiais rekrūtais organizuoti naują, blogiausiu atveju 300 tūkst. žmonių armiją, su kuria pavasarį tikriausiai teks sutikti priešą. Maršalai baiminosi, kad besitraukianti armija, patyrusi tiek baisybių, be jo galutinai pakriks, nes tik imperatorius, būdamas kartu, dar pridavė jai jėgų.

Kalbėdamas su maršalais, Napoleonas buvo visiškai ramus. Kad armiją jis palieka ne iš bailumo, kad jo gyvybei dabar nebegresia joks pavojus, kad jis daug kartų jų pačių akivaizdoje nė nemirktelėjęs pasitikdavo ir tikrą pavojų, — tatai jie žinojo. Nesijaudino jis ir kalbėdamas apie tą baisų paties sumanytą ir pralaimėtą karą, ir apie pražudytą didžiąją armiją; liūdna, žinoma, bet juk tai veikiau nelaimė negu klaida; labai pamaišė oras ir t. t. Bet jis mielai prisipažino, kad klydo ir pats: pavyzdžiui, per ilgai užsisėdėjo Maskvoje. Apskritai nė šešėlio sumišimo ar dvasios sutrikimo jo balse nebuvo justi. Napoleonas kategoriškai reikalavo iš maršalų kol kas niekam nesakyti, kad jis išvyko.

Buvo svarbu išvengti galutinio kareivių, kuriems dar reikėjo pereiti per Nemuną, dvasios nuopuolio ir pasiekti Vokietiją anksčiau negu ten sužinos apie didžiosios armijos žuvimą ir tai, kad imperatorius važiuoja be apsaugos.

Dėl vieno maršalai neabejojo — imperatorius važiuoja kurti ir būtinai sukurs naują armiją ir padarys tai labai greit ir dar daug kartų ves juos ir tą būsimąją armiją į mūšį.

Išėję išlydėti, maršalai matė, kaip imperatorius sėdo su Kolenkūru į roges; jis buvo toks pat ramus, koks bus ir po keturių mėnesių, kai jau naujų korpusų priešakyje žygiuos iš Prancūzijos tramdyti sukilusios Europos. Tarp išlydinčių maršalų buvo žmonių, dalyvavusių visuose nesuskaičiuojamuose Napoleono karuose — nuo pirmojo Italijos užkariavimo iki Rusijos žygio, — bet kol kas nieko baisesnio už Borodino jiems regėti neteko. Jie nenumatė Leipcigo. Rogės, išnykusios baltoje gruodžio vakaro migloje, vežė žmogų, tvirtai apsisprendusį be įnirtingos kovos neužleisti nė vieno žemės lopinėlio savo užkariautoje Europoje.

XIV skyrius

VASALINĖS EUROPOS SUKILIMAS PRIEŠ NAPOLEONĄ IR "TAUTŲ MŪŠIS". DIDŽIOSIOS IMPERIJOS ŽLUGIMO PRADŽIA

1813 metai

I

Per 12 parų iš pradžių rogėmis, paskui ekipažu Napoleonas pralėkė Lenkiją, Vokietiją, Prancūziją ir 1812 metų gruodžio 18 dienos rytą atsidūrė Tiuilri rūmuose. Važiavo jis laikydamasis kuo griežčiausio inkognito, gerai suvokdamas tų kritiškų dienų pavojingumą: dėl vokiečių tikrųjų jausmų savo asmeniui jis nepuoselėjo tuščių iliuzijų. Napoleoną lydėjęs Kolenkūras pasakojo, jog imperatorius buvęs visiškai ramus, žvalus, energingas, pasirengęs tolesnei kovai. Imperatorius kalbėjęs ir apie ką tik pasibaigusį 1812 metų karą: "Aš apsirikau, bet ne dėl politinio to karo tikslingumo, o dėl kariavimo taktikos. Reikėjo pasilikti Vitebske. Aleksandras dabar būtų prie mano kojų". Su Kolenkūru jis kalbėjęs kaip ką tik pralošęs šachmatų didmeistris, analizuojantis savo klaidas prieš naują partiją, kurią reikia pasistengti laimėti. Jis nė kiek nesibaisėjęs dėl to, kas įvyko, nejautęs slegiančios didžiulės asmeninės atsakomybės, nebuvę matyti nė šešėlio blogos nuotaikos, kuri taip dažnai jį apimdavo 1810—1811 metais, kai jis dar stovėjo pačioje galybės ir didybės viršūnėje. Karas buvo tikroji jo stichija. Kai jis rengdavosi kariauti arba kariaudavo, visada atrodydavo kaip žmogus, gyvenantis pilnakraujį gyvenimą, kvėpuojantis visa krūtine. Vos tik sėdęs su Kolenkūru į roges, Napoleonas jau mąstė apie naują karą, apie diplomatinį ir techninį jo parengimą. Ar vien su rusais teks toliau kariauti? Ar sukils Europa? Kuri vals-

tybė pradės sukilimą? Ar įmanoma ir kaip to išvengti? Kiek mėnesių prireiks naujai armijai sukurti?

Pakeliui Napoleonas sustojo Varšuvoje ir išsikvietė savo ambasadorių Saksonijoje abatą Pradtą. Ir Pradtą jis nustebino savo ramumu. Kaip tik jam tada imperatorius pasakė: "Nuo didingo iki juokingo — tik vienas žingsnis, ir tegu sprendžia palikuonys". Bet čia pat pridūrė, kad greitai grįš prie Vyslos su 300 tūkst. armija ir "rusai brangiai sumokės už savo sėkmę, už kurią jie turi būti dėkingi ne sau, bet orui". Kas išvengė nesėkmių! "Tiesa, panašių neteko patirti niekam, bet jos turėjo būti proporcingos mano laimei; beje, greitai jos bus užglaistytos."

Atvykęs į Paryžių, kaip jau sakyta, gruodžio 18-ąją, Napoleonas iš karto pastebėjo, kad gyventojų nuotaika gana prasta. Seniai klaidžiojusius kraupius gandus kaip tik prieš dvi dienas iki Napoleonui sugrįžtant į sostinę patvirtino garsusis 29-asis biuletenis, kuriame imperatorius atvirai kalbėjo apie žygį į Rusiją. Visuomenę itin slėgė šimtų tūkstančių šeimų gedulas.

Kitomis dienomis Napoleonas priiminėjo savo ministrus, Valstybės tarybą ir Senatą. Jis rūsčiai ir niekinamai smerkė valdžią už generolą Malė, reikalavo atsiskaityti už savo elgesį, apie žygį į Rusiją kalbėjo tik probėgšmais, nieko smulkiau neaiškindamas.

Didžiūnai ir dvariškiai Napoleoną sutiko taip pat meilikaudami, taip pat keliaklupsčiaudami, kaip ir anksčiau. Senato prezidentas Lasepedas su nuolankaus pavaldinio uolumu meldė atlikti pusantrų metų sosto įpėdinio karūnavimo apeigas — tegu tai bus "valdymo nenutrūkstamumo simbolis"; visas senatas susilenkė trilinkas prieš soste sėdintį imperatorių. Napoleono ataskaitoje apie karą su Rusija akivaizdžiai atgijo iliuzijos, kurių, atrodė, visiškai buvo atsikratęs, kai įsakė Mortjė susprogdinti Kremlių; imperatorius manė, kad dar ir dabar galima sudaryti taiką su Aleksandru ir užbaigti partiją lygiosiomis.

"Karas, kurį aš kariauju, yra politinis karas. Aš jį pradėjau be priešiškumo ir aš norėjau apsaugoti Rusiją nuo tų blogybių, kurių ji pati prisidarė. Aš galėjau apgink-

luoti prieš ją dalį jos pačios gyventojų, paskelbęs dekretą apie valstiečių išlaisvinimą... *Daug kaimų manęs to prašė, bet aš atsisakydavau tokio žingsnio, kuris būtų pasmerkęs myriop tūkstančius šeimų."* Per savo senatorių galvas šiais žodžiais Napoleonas kreipėsi į rusų dvarininkus ir į "pirmąjį" iš rusų dvarininkų (kaip vėliau apibūdino rusų carus Aleksandro I brolis Nikolajus Pavlovičius) — į patį carą. Napoleonas dabar reikalavo iš caro ir dvarininkų dėkingumo, kad padėjo jiems išvengti pugačiovmečio, tarsi jis kada nors tokią mintį iš tikrųjų būtų turėjęs galvoje. Visi tie didžiūnų ir aukštųjų įstaigų manevrai, visa ta pataikūniško melo komedija, iš vienos pusės, ir pasipūtėliško, nepakantaus atsakomojo melo — iš kitos, t. y. iš imperatoriaus sosto aukštybių, — visa tai, suprantama, buvo tiktai butaforija, reikalinga akims Prancūzijoje ir Europoje apdumti. Du uždaviniai imperatoriui atrodė svarbiausi: pirma, sukurti armiją, antra, užtikrinti Austrijos, o jei bus įmanoma, ir Prūsijos paramą arba bent jau neutralitetą.

Pirmas uždavinys buvo išspręstas greitai. Dar būdamas Rusijoje, Napoleonas įsakė pirma laiko pašaukti į armiją 1813 metų naujokus; dabar, 1813-ųjų pavasarį, jie buvo baigiami apmokyti. Vargais negalais jų pririnko 140 tūkst. Dar 1812 metais Napoleonas įsakė organizuoti "nacionalinės gvardijos kohortas", dabar visas jas įjungė į armiją (neva jų prašymu, nors nacionalinė gvardija buvo formuojama tik tvarkai imperijos viduje palaikyti). Susirinko dar 100 tūkst. žmonių. Apie 235 tūkst. 1812 metų birželio mėnesį Napoleonas paliko Prancūzijoje ir vasalinėje Vokietijoje. Dabar ir juos buvo galima panaudoti. Pagaliau keletas tūkstančių (kaip vėliau pasirodė, apie 30 tūkst.) vis dėlto išsigelbėjo Rusijoje, nes korpusai, traukę šiaurės (Rygos—Peterburgo) ir pietų (Gardino) kryptimi, nukentėjo kur kas mažiau negu tos dalys, kurios buvo prie Borodino, o vėliau ištisus du mėnesius ėjo Nemuno link.

Visa tai imperatoriui teikė vilčių, kad 1813 metais, pavasariop, turės ne 300 tūkst., o 400—450 tūkst. žmonių armiją. Tiesa, tie skaičiai buvo per daug optimistiški, tačiau jis neabejojo, kad labai greitai ir labai didelę ar-

miją vėl turės savo žinioje. Šaudmenų atsargas, artileriją, pionieriams reikalingas medžiagas, apskritai visą materialinę dalį, suprantama, reikėjo atkurti, papildyti, sparčiai ruošti. Armijos aprūpinimo ir apmokymo klausimus Napoleonas spręsdavo nuo ryto ligi vakaro.

Nors Aleksandras I dabar, 1813 metų pavasarį, nebesiklausė taikingų Napoleono kalbos Senatui gaidelių, lygiai kaip ir 1812 metų rudenį nepaisė jo laiškų, perduotų per Tutolminą, Jakovlevą ir Loristoną, Napoleonas buvo visiškai tikras, kad pasitiks rusus prie Vyslos ir sumals juos į dulkes. Jis jautė: Kutuzovui 1812 metų žiema atsiėjo labai nepigiai, nors tada dar ir nežinojo, jog anas per du žygio nuo Tarutino iki Nemuno mėnesius prarado du trečdalius 100 tūkst. armijos ir daugiau kaip du trečdalius artilerijos. Turint tokius bjaurius kelius ir esant baudžiavinei tvarkai, greitai likviduoti tuos nuostolius, papildyti armiją ir atkurti artileriją, Napoleono nuomone, Kutuzovas negalės. Nebekartojant įsiveržimo klaidos, galima ramiai laukti rusų prie Vyslos ir Nemuno ir ten juos sumušti.

Bet čia savaime iškilo kita grėsminga problema: ar rusai bus vieni? Dar 1812 metų gruodžio mėnesį prūsų generolas Jorkas, buvęs maršalo Makdonaldo žinioje (Prūsija buvo sudariusi "sąjungą" su Napoleonu), staiga perėjo rusų pusėn. Tiesa, persigandęs Frydrichas Vilhelmas skubiai išsižadėjo Jorko, tačiau Napoleonas žinojo, karaliaus padėtis dabar tokia, kad rusai gali jį nuversti, jei, žinoma, pats nepereis į jų pusę, lygiai kaip gali nuversti ir jo paties valdiniai. Suprato Napoleonas ir kitką — būtų absurdiška tikėtis, kad prancūzų sutriuškinta Prūsija nemėgins išsilaisvinti, kai tik rusai įžengs į šalį.

Kutuzovas buvo prieš tolesnį karą. Ir ne tik todėl, kad nematė jokios prasmės lieti kraują už Prūsiją ir kitus vokiečių kraštus, bet ir dėl to, kad, turėdamas omenyje nedidelę ir išsekusią rusų armiją, numatė baisingus naujo karo su Napoleonu sunkumus. Tačiau Aleksandras nebuvo nusiteikęs taikytis. Jam dingojosi: jei duos Napoleonui atsikvėpti, Europa, kaip ir anksčiau, liks jo valdžioje, o grėsmė prie Nemuno bus nuolatinė ir neišvengiama. Jei rusų kariuomenė, peržengusi Prūsijos sie-

ną, gaus pastiprinimų, prūsų karalius bus priverstas pakelti ginklą prieš prancūzų imperatorių.

Napoleonui nebepatiko ir Austrijos politika. Jo uošvis imperatorius Pranciškus ir Meternichas, jau tada svarbiausias austrų politikos vadovas, sudarė "paliaubas" su Rusija, su kuria Austrija (kaip Napoleono "sąjungininkė") nuo 1812 metų kariavo. Buvo aišku, kad, nepaisydamas giminystės, austrų imperatorius padėtį, į kurią pakliuvo jo žentas Napoleonas, vertino kaip netikėtą likimo dovaną, kaip artimo išsivadavimo laidą iš baisaus jungo, kurį vilko Austrija po Vagramo ir Šenbruno taikos.

Tuo sunkiu metu Napoleonas prisiminė, jog dar 1809 metais, užėmęs Romą, prievarta pervežė į Savoną Romos popiežių, o 1812 metais, išvykdamas į Maskvą, įsakė pergabenti jį į Fontenblo, kur sargyba buvo laikoma garbės eskortu, o imperatoriaus rūmai — ne įkalinimo vieta, bet jo didenybės svečio rezidencija. Popiežius protestavo ir dėl Romos, kurią Napoleonas dovanojo savo naujagimiui sūnui, "Romos karaliui", ir dėl nelaisvės. Staiga Napoleonas atvyko į svečius pas savo kalinį. Tai buvo 1813 metų sausio 19 dieną. Reikėjo kaip nors susitaikyti bent su katalikais: nuo 1809 metų jie patyliukais murmėjo prieš imperatorių. Tačiau iš Napoleono ir popiežiaus šnekų nieko doro neišėjo.

Napoleonas privertė Pijų VII pasirašyti naują konkordatą (iš esmės tai buvo tik 1802 metų akto pakartojimas), tačiau Romos negrąžino. Nesisekė Napoleonui ir su nuolaidomis — nemėgo ir nemokėjo jų daryti. Tas niekam nereikalingas flirtas su popiežiumi 1813 metų sausio mėnesį baigėsi tuo, kad Napoleonas iš Fontenblo ištrėmė popiežių kursčiusį kardinolą di Pietro.

Kai Napoleonui nepasisekė susitaikyti su popiežiumi, jis pasakė: "Palikim kol kas Romą... Palaukim mano įtikinamos pergalės prie Elbės arba prie Vyslos". Taigi, kaip tuojau pamatysime, visus 1813 metus ir vėliau Napoleonas žlugdė derybas su priešais, vis tikėdamasis didelės pergalės. Laimė pernelyg ilgai jam šypsojosi. Palyginti su visu jo gyvenimu, su visais negirdėtais darbais, kuriuos jam pasisekė atlikti pradedant Tulonu 1793 metais ir baigiant pasaulinės valstybės sukūrimu, kurios

karines pajėgas 1812 metais perkėlė per Nemuną, 1812 metų karas vis dėlto buvo vienintelė tamsi dėmė milžiniškame jo laimėjimų fone.

Prūsija buvo pasirengusi atsisakyti sąjungos su Prancūzija: karalius meldė Napoleoną išvesti prancūzų įgulas nors iš kai kurių vietų; prašė 94 milijonų frankų, kuriuos Prancūzijos iždas buvo jam skolingas už tų įgulų išlaikymą, bet gavo neigiamą atsakymą. Anglija negalėjo taikstytis su Ispanijos užkariavimu, o Napoleonas, 1813 metų vasario 14 dieną atidarydamas Įstatymų leidimo korpusą, tiesiai pareiškė: "Prancūzų dinastija viešpatauja ir *viešpataus* Ispanijoje". Meternichas panoro (kovo mėnesį) sužinoti sąlygas, kuriomis Napoleonas sutiktų sudaryti visuotinę taiką, bet aiškaus atsakymo negavo. Viską išspręsti turėjo didelė pergalė prie Vyslos arba prie Nemuno. Vasario 14 dieną Napoleonas garantavo — visa imperijos teritorija išliks neliečiama, o Varšuvos kunigaikštystė tokia, kokia buvus. Meternichas, tuomet dar nenorėjęs gadinti santykių su Napoleonu, prancūzų ambasadoriui Vienoje Otui kalbėjo, kad dėl tokio imperatoriaus pareiškimo nebeįmanoma taika nei su Rusija, nei su Anglija, nei su Prūsija.

Austrijos atstovai pabuvojo ir Londone pas Kestlerį, ir Kališe pas Aleksandrą. Ir vienur, ir kitur jiems atsakė vienodai: jei Napoleonas nedaro absoliučiai jokių nuolaidų, tegu bus karas. Pagaliau Prūsijos karalius formaliai prisidėjo prie Aleksandro ir sudarė su juo sąjungą. Atsakydamas į tai, Napoleonas vėl paskelbė rekrūtus. Saksonija, Bavarija, Viurtembergas, Badenas dar liko paklusnūs.

II

1813 metų balandžio 15 dieną Napoleonas išvažiavo į Erfurtą ir su savo kariuomene patraukė prieš rusus ir prūsus. Armija buvo labai gerai aprūpinta. Pirmaisiais 1813 metų mėnesiais Napoleonas dienų dienas gyveno armijos kūrimo ir organizavimo reikalais, o didžiumą nakties tvarkydavo finansus, todėl armijai dabar nieko ne-

stigo, už viską jis galėjo mokėti grynais, nebereikėjo alinti, erzinti vokiečių šalių, kurios kol kas dar buvo "sąjungininkės", t. y. nuolankios.

200 tūkst. buvo visiškai parengta, beveik tiek pat rezervo jau surinkta arba dar formuojama. Prieš pat prasidedant kampanijai mirė Kutuzovas, ir iš pradžių vyriausiojo vado rusai ir prūsai faktiškai neturėjo. Jau pirmuosius Napoleono žingsnius vainikavo laimėjimai. Rusai buvo išstumti iš Veisenfelso. Paskui, gegužės 1—2 dienomis, įvyko mūšiai prie Veisenfelso ir Liutceno. Napoleonas iškovojo įtikinamą pergalę. Mūšyje prie Veisenfelso kartu su Napoleonu buvo maršalas Besjeras. Kai imperatoriaus palyda šiek tiek išlindo prieš senosios gvardijos gretas, sviedinys užmušė maršalą Besjerą. "Mirtis artinasi prie mūsų", — pasakė Napoleonas, žiūrėdamas, kaip negyvą maršalą vynioja į apsiaustą, kad galėtų išnešti iš mūšio lauko. Mūšis prie Liutceno buvo labai atkaklus, pareikalavo daug kraujo. Napoleonas pats vadovavo visoms kovos operacijoms, šuoliavo iš vieno sparno į kitą. Aleksandras ir Frydrichas Vilhelmas buvo netoli mūšio vietos, bet patys jame nedalyvavo. Rusai ir prūsai buvo nublokšti, sąjungininkai neteko apie 20 tūkst. karių, bet ir prancūzai ne ką mažiau. Po kelių dienų Napoleonas jau buvo Dresdene.

Po pergalės prie Liutceno Meternichas ėmėsi iniciatyvos atkurti taiką tarp Napoleono ir sąjungininkų ir užtikrinti Napoleono sąjungą su Austrija tokiomis sąlygomis: Napoleonas turi atsisakyti Varšuvos kunigaikštystės, protektorato Reino sąjungai, Hanzos miestams ir Ilyrijai. Visa kita (t. y. visa imperija su Belgija, visa Italija, Olandija, Jeronimo Bonaparto Vestfalijos karalystė), kaip ir pirma, liktų Napoleonui. Napoleonas nesutiko. "Aš nenoriu, kad jūs tarpininkautumėte ginklu, — pasakė Napoleonas Vienos rūmų atstovui generolui fon Bubnai. — Jūs norite gaudyti žuvį drumstame vandenyje. Negalima įsigyti (naujų) provincijų, liejant tiktai rausvą vandenėlį. Jūs pradėsite nuo to, kad pareikalausite iš manęs Ilyrijos, o paskui Venecijos srities, paskui — Milano žemių, paskui Toskanos ir galų gale priversite mane susikauti su jumis. Geriau nuo to dabar ir pradėti. Taigi,

jei jūs norite gauti iš manęs žemių, jums teks lieti kraują." Jis nusprendė kariauti, kariauti toliau be jokių nuolaidų. Hamburge prasidėjo judėjimas prieš Napoleoną. Imperatorius pasiuntė ten Davu, kad nubaustų Hanzos miestus už maištavimą prieš policiją ir prancūzų muitininkus, žlugdžiusius prekybą pernelyg griežta blokada. Napoleonas įsakė Davu sušaudyti kai kuriuos Hamburgo senatorius, taip pat antiprancūziško judėjimo vadus, kai kuriuos karininkus, suimti 500 įtakingų, bet nepatikimų piliečių, konfiskuoti visą jų turtą.

Paskui Napoleonas su gvardija išvyko iš Dresdeno ir prisijungė prie armijos, žygiavusios Bauceno (prie Šprės) link. Iš Dresdeno į Vroclavą kartu su juo traukė keturi korpusai — Nėjaus, Marmono, Udino, Bertrano. Sąjungininkų kariuomenei vadovavo Vitgenšteinas, Barklajus de Tolis, Miloradovičius ir Bliucheris. Mūšis prie Bauceno prasidėjo gegužės 20 dieną ir baigėsi rytojaus vakarą. Nėjų Napoleonas pasiuntė į šiaurę apeiti dešinįjį flangą, bet Nėjus, nebodamas savo štabo viršininko Žomini patarimų, laiku neatvyko į mūšio lauką. Sąjungininkai tvarkingai atsitraukė.

Mūšis buvo beveik toks pat kruvinas, kaip ir prie Liutceno. Tiek vieni, tiek kiti iš viso neteko apie 30 tūkst. žmonių — nukautų ir sužeistų. Pergalė vėl buvo Napoleono pusėje, ir jis ketino, persekiodamas besitraukiančius rusus ir prūsus, žygiuoti tiesiai į Berlyną.

Sąjungininkai traukėsi kaudamiesi, sulaikydami persekiotojus. Gegužės 22 dieną prie Herlico Napoleonas užpuolė ariergardą ir nubloškė jį. Kautynės ėjo į pabaigą, priešas traukėsi. Vakare Diurokas priėjo prie Napoleono, šnektelėjo su juo, paskui atsistojo nuošalyje ir su liūdesiu Kolenkūrui pasakė: "Mano drauge, ar jūs stebite imperatorių? Štai dabar jis vėl laimi pergales po nesėkmių, tai ir būtų geriausia proga pasimokyti. Bet jūs matote — jis nepasikeitė. Jis nepasotinamai trokšta kovų... Visa tai negali laimingai baigtis."

Tai buvo paskutinė maršalo gyvenimo minutė. Sviedinys trenkė į medį, po kuriuo stovėjo Napoleonas, ir rikošetu pataikė į Diuroką. Jis dar suspėjo pasakyti imperatoriui, kad linki jam pergalės ir sudaryti taiką. "Su-

die, — atsakė Napoleonas, — galbūt mes greitai pasimatysime."

Diuroko, vieno iš nedaugelio, kurį Napoleonas mylėjo ir kuriuo pasitikėjo, mirtis smarkiai jį sukrėtė. Jis nesąmoningai atsisėdo ant kelmo; prūsų ariergardo sviedinių skeveldros krito aplink, bet jis taip susimąstė, kad negreit atitoko. Per visą 1813 metų kampaniją jis labai dažnai rizikavo savo gyvybe ir svarbiausia be jokio reikalo, nors anksčiau taip niekada nedarydavo, nes tai prieštaravo jo paties nuomonei apie vyriausiojo vado vietą mūšyje. Palydai net susidarė įspūdis, kad 1813 metais Napoleonas slapta ieškojo sau mirties: rusai ir prūsai traukėsi energingai atsišaudydami, ir jis, nors nebuvo nė mažiausios karinės būtinybės, žengė kartu su avangardu.

Po Bauceno ir kelias dienas trukusio besitraukiančių sąjungininkų persekiojimo abi kariaujančios pusės priėmė tarpininkės Austrijos pasiūlymą, kurį inspiravo Meternichas, ir sudarė paliaubas. 1813 metų birželio 4 dieną Pleisvice paliaubos buvo pasirašytos.

Nei sąjungininkai, nei Napoleonas, pasirašydami paliaubas, nenorėjo, kad jos virstų taika, nors abi pusės ir sutiko su Meternichu pasiųsti į Vieną savo atstovus deryboms. Sąjungininkai žinojo, kad Napoleonas, dar iki Liutceno ir Bauceno nesutikęs daryti jokių nuolaidų, nedarys jų nė dabar, po dviejų pergalių; kita vertus, Aleksandras irgi sutiko su paliaubomis tik dėl to, kad Barklajus de Tolis tiesiai pareiškė — armijai būtina leisti atsigauti po patirtų pralaimėjimų, apsitvarkyti ir sulaukti pastiprinimų. Napoleonas sutiko sudaryti paliaubas, kad gautų pastiprinimų ir galutinai sutriuškintų sąjungininkus. Pasirašydamas šias paliaubas, jis padarė lemtingą klaidą, nes jos išėjo į naudą priešui ir buvo viena iš priežasčių, paskatinusių Austriją atsisakyti tarpininkės vaidmens ir prisidėti prie sąjungininkų.

Įdomu, kad sąjungininkai visiškai nieko nenutuokė apie šią Napoleonui lemtingą klaidą, nors po daugelio metų jų generolai (tiek rusų, tiek prūsų, tiek ir švedų sosto įpėdinis princas Bernadotas) tikino, neva jau nuo pat pradžios sumaniai pasinaudoję paliaubomis ir labai dėl

jų džiaugęsi. Mums žinomi papulkininkio Vladimiro Levenšterno (jis buvo patikimas sąjungininkų armijos štabuose vyraujančių nuotaikų stebėtojas) parodymai: "Sąjungininkų kariuomenėje, Prūsijoje, vokiečių šalyse, visur, kur tik skambėjo vokiečių kalba, šios paliaubos buvo apverkiamos kaip didžiausia nelaimė." Ir Levenšternas su teisėta ironija sušunka: "O, žmogiškoji išmintie!" Tie vokiški Levenšterno užrašai *("Denkwürdigkeiten eines Livländers")* — vienas iš vertingiausių ir objektyviausių 1813 metų istorijos dokumentų, istorijos, dėl kurios tiek kartų sąmoningai arba netyčiomis melavo ir prancūzų, ir prūsų, ir rusų, ir austrų, ir švedų memuaristai.

Taigi paliaubos buvo pasirašytos. Tačiau Napoleonas netikėjo, kad atsirado rimtų šansų sudaryti tokią taiką, kokios jis siekė. O kitokios tvirtai nusprendė nepasirašyti.

Viskas arba nieko! Tokiu lozungu Napoleonas pradėjo didžiąją 1813 metų kovą, tokiu ją ir tęsė. Netgi šv. Elenos saloje, pralaimėjęs viską, praradęs asmens laisvę, imperatorius niekada nėmaž nesisielojo dėl padarytos klaidos, pagaliau tokio savo elgesio jis visiškai nelaikė klaida. "Jeigu aš būčiau ne aš, o mano paties vaikaitis, — ironiškai kalbėjo jis, — galėčiau grįžti nugalėtas ir viešpatauti toliau kad ir ką praradęs." Ir vėliau jis ne kartą dėstė šią savo mintį, kalbėjo apie skirtumą tarp savęs ir monarchų, kurie viešpatauja paveldėjimo teise.

Po Maskvos žygio baisybių, kurios prislėgė beveik visų Prancūzijos gyventojų nuotaiką, Paryžius pasitiko Napoleoną besąlygiškai klusnus. Taip jis būtų sutikęs imperatorių ir po puikios 1813 metų kampanijos, jei šis, išsaugojęs visas milžiniškas savo valdas, būtų grįžęs be tolimos ir nereikalingos Balkanų Ilyrijos, paaukojęs tik Varšuvos kunigaikštystę ir Reino sąjungą, kurių pats nė nevaldė, tik per savo vasalus, ir kurios net neįėjo į jo imperijos sudėtį. Tačiau Napoleonas žinojo, kad šios nuolaidos, minties sukurti pasaulinę imperiją išsižadėjimas būtų reiškęs ekonominę ir politinę Anglijos pergalę. Tas uždavinys, kurį jis manė turįs išspręsti, būtų likęs neįvykdytas, Prancūzijos prekyba ir pramonė ir toliau liktų

bejėgės kovoti su anglų konkurencija, 1811 metų krizė taptų chronišku reiškiniu, nedarbas — taip pat, nebijanti kulkų "tuščio pilvo revoliucija" susisuktų sau patikimą lizdą darbininkų centruose, sostinėje ir provincijose, o buržuazijai jis, patikimas, galingas vadas ekonominėje kovoje su Anglija, pasidarytų tiesiog nebereikalingas. Kieno labui prancūzų buržuazija ir toliau kęstų negirdėtą jo despotizmą? O kitaip valdyti Napoleonas ir nenorėjo, ir organiškai negalėjo. Štai kas privertė imperatorių — kaip sykis tomis pačiomis dienomis, kai Meternichas nėrėsi iš kailio stengdamasis įkalbėti jį atsisakyti Hamburgo, Bremeno ir Liubeko, — pasiųsti ten Davu, įvykdyti žiaurų įsakymą — sušaudyti antiprancūziško judėjimo vadus, konfiskuoti suimtų piliečių turtą. Štai kas skatino jį mąstyti ne apie taiką ir grįžimą į Paryžių, o apie naują žygį prie Vyslos ir Nemuno, štai kas derybas Prahoje pavertė tuščia komedija. Jam siūlė perleisti Hamburgą, o jis galvojo apie Nemuną; siūlė atsisakyti Ilyrijos, o jis vis dar neatšaukė iš Turkijos, Persijos, Sirijos, Egipto savo agentų ir žvalgų, kuriuos pasiuntė tenai dar prieš žygį į Rusiją. Šį ginčą išspręsti galėjo tik patrankos, o ne diplomatija.

Austrijos diplomatija, tiesą sakant, nenorėjo nei galutinės Napoleono pergalės prieš koaliciją, nei galutinės koalicijos pergalės prieš Napoleoną, kuri atiduotų hegemoniją Rusijos carui. Meternichas norėjo, kad Napoleonas padarytų nuolaidų, ir, atvažiavęs į Dresdeną, 1813 metų birželio 28 dieną imperatorių aplankė.

Napoleonas pradėjo grūmoti, tiesiai apkaltino Austriją, jog ši tarpininkavimo priedanga rengiasi prisidėti prie koalicijos. "Paaiškinkite: jūs norite kariauti su manim? Vadinasi, žmonės nepataisomi! Pamokos jums nieko neduoda! Rusai ir prūsai, nepaisydami žiauraus patyrimo, padrąsinti paskutinės žiemos pasisekimų, išdrįso eiti prieš mane, ir aš juos sumušiau. Argi ir jūs norite gauti savo ruožtu? Gerai, jūs gausite savo! Aš jums skiriu pasimatymą Vienoje spalio mėnesį!"

Meternichas pagarbiai, bet labai tvirtai paprieštaravo, kad Austrija nieko panašaus neturinti omenyje, tik norinti tvirtos taikos. Ir čia pat išdėstė sąlygas: jei Napo-

leonas perleis Ilyriją, Hamburgą, Bremeną ir Liubeką, taip pat Varšuvos kunigaikštystę ir atsisakys Reino sąjungos protektoriaus vardo, visa kita liks jam. Napoleonas įsiuto. "Aš žinau jūsų sekretą! Jūs, austrai, norite visos Italijos, jūsų draugai rusai nori Lenkijos, prūsai — Saksonijos, anglai — Belgijos ir Olandijos... ir jei aš nusileisiu šiandien, jūs viso to pareikalausite iš manęs rytoj! Bet dėl to būkite pasirengę mobilizuoti milijonus žmonių, pralieti kelių kartų kraują ir vesti derybas Monmartro papėdėje!"

Meternichas atsakė, nieko panašaus iš jo nereikalaująs, taika, kurią jis siūląs, — garbinga, šlovinga taika. Tuomet Napoleonas metė tokį argumentą: net mažiausia nuolaida pažemintų jį. "Jūsų valdovai, pagimdyti sostuose, negali suprasti jausmų, kurie įkvepia mane. Jie grįžta nugalėti į savo sostines, ir tatai jiems nė motais. O aš kareivis, man reikia garbės, aš negaliu pažemintas pasirodyti savo tautai. Aš turiu išlikti didis, garsus, keliantis pasigėrėjimą!"

Meternichas atsakė: jei taip, tai karas niekada nesibaigs, o visa Europa ir Prancūzija pavargo nuo karo ir trokšta taikos. "Valdove, aš ką tik praėjau pro jūsų pulkus. Jūsų kareiviai — vaikai. Jūs kelis kartus prieš laiką pašaukėte į kariuomenę vos subrendusius naujokus. Kai ši karta bus sunaikinta dabartiniame kare, ar jūs paskelbsite dar vieną priešlaikinį šaukimą? Ar imsite dar jaunesnius?"

Napoleonas išblyško iš pykčio, prisimena Meternichas, ir tėškė ant grindų savo špagą: "Jūs ne kariškis, jūs neturite kareivio dvasios, kokią turiu aš, jūs negyvenote stovyklose, jūs neįpratote niekinti, kai to reikia, ir savo, ir kito mirties. Ką man reiškia 200 tūkst. žmonių?" Napoleoną ištiko vienas iš tų įniršio priepuolių, kai, stengdamasis įžeisti priešininką, imdavo kalbėti ciniškiausius dalykus. "Pagaliau prancūzai, kurių kraują jūs čia ginate, negali taip labai jau ir skųstis manimi. Tiesa, Rusijoje aš praradau 200 tūkst. žmonių; iš jų 100 tūkst. geriausių Prancūzijos kareivių; jų iš tikrųjų man gaila. O kiti buvo italai, lenkai, daugiausia — vokiečiai!" Tardamas paskutinį žodį, jis niekinamai mostelėjo. "Sakykim, tai tiesa, —

atsiliepė Meternichas, — bet sutikite, valdove, kad tai ne tas argumentas, kuris dera kalbantis su vokiečiu." Suprantama, po tokių žodžių pokalbis nieko gero nedavė. Napoleonas tyčiojosi iš Austrijos, kad ji pervertinanti savo karinę galią, o atsakydamas į Meternicho prašymą leisti jam kaip diplomatui tarpininkauti nurodytomis sąlygomis, Napoleonas užriko: "O, jūs reikalaujate! Jūs vis dėlto norite diktuoti man! Ak, Meternichai! — įtūžęs šaukė imperatorius. — Sakykite, kiek užmokėjo jums Anglija, kad priverstų vaidinti šį vaidmenį prieš mane? Gerai, tebūnie karas! Tačiau iki pasimatymo, susitiksime Vienoje!"

Kuomet Meternichas nusilenkęs atsisveikino ir išėjo iš salės, maršalui Bertjė, kuris pasiteiravo apie derybų rezultatus (pats Bertjė karštai geidė taikos ir manė, kad sąlygos visiškai priimtinos ir garbingos), Meternichas pasakė: "Prisiekiu jums, jūsų valdovas išsikraustė iš proto!"

Tarp kitko, Napoleonas Meternichui pareiškė, esąs Austrijai palankus ir padaręs malonę, paimdamas į žmonas Mariją Liudviką, nors tai buvusi jo klaida. Vis dėlto Napoleonas, niekuo oficialiai neįsipareigodamas, galų gale sutiko su austrų tarpininkavimu. Kol Meternicho pakviesti rusų, prūsų ir austrų įgaliotiniai 1813 metų liepos 12 dieną suvažiavo į Prahą ir gaišo laiką nevaisingoms deryboms, Napoleono armija sustiprėjo, tačiau politinė padėtis aiškiai pablogėjo. Viena po kitos plaukė žinios apie prancūzų nesėkmes Ispanijoje. Anglai ir ispanų gveriljasai nustūmė prancūzų kariuomenę ligi Pirėnų. Mūšis prie Vitorijos baigėsi visiška Anglijos vyriausiojo kariuomenės vado lordo Velingtono pergale.

Iš anksto žinodamas, kad iš Prahos derybų nieko neišeis, ir nenorėdamas, kad kas nors išeitų, Napoleonas tiktai vilkino reikalą. Rusų ir prūsų įgaliotiniai ir pats Meternichas dėl tokio delsimo buvo įsižeidę ir įniršę. Nuo liepos 12 dienos jie sėdėjo Prahoje, o prancūzai vis nesirodė ir visaip komplikavo derybas.

Beje, po Meternicho pokalbio su Napoleonu austrai apsisprendė. Meternichas tiesiai pareiškė Prancūzijos atstovui Narbonui: jei Prahos pasitarimas neprasidės iki

paliaubų pabaigos, t. y. iki rugpjūčio 10 d., Austrija prisijungs prie koalicijos.

Nieko iš tų bevaisių derybų neišėjo. Napoleonas iš anksto grafui Narbonui įsakė: 1) vilkinti reikalą ir nepradėti posėdžių; 2) jei vis dėlto jie prasidėtų, tai nedaryti jokių nuolaidų, laikytis diplomatinio principo, išsakyto lotynų formule: "kas ką valdo, tegu tatai jam ir lieka".

Narbonas, Kolenkūras, Fušė, Savari, Bertjė, beveik visi maršalai įtikinėjo imperatorių sudaryti taiką. Viskas buvo veltui. Policijos ministras Savari, kurį Napoleonas padarė hercogu Rovigo, išdrįso pasakyti imperatoriui, kad liaudis iškankinta nesibaigiančių karų ir gali, ko gero, pagaliau užpykti ir ant dievinamojo monarcho. Tačiau policijos ministrui buvo liepta tylėti ir "nesikišti, kur jis nieko neišmano."

Rugpjūčio 10 dieną baigėsi paliaubos, o rugpjūčio 11 dieną Meternichas pranešė, kad Austrija skelbia Napoleonui karą.

Džiūgavimas Londone ir rusų—prūsų stovykloje buvo beribis. Dabar koalicijos jėgos aiškiai pranoko Napoleono jėgas.

III

Artėjo 1813 metų kampanijos atomazga. Naujokų šaukimai sekė vienas po kito ir Rusijoje, ir Austrijoje, ir Prūsijoje. Buvo kaupiami rezervai, įtempiamos visos jėgos. Anglija vėl plačiai atvėrė savo iždą ir nešykštėjo aukso koalicijai remti, lygiai kaip nešykštėjo jo ir Velingtono armijai Ispanijoje stiprinti. Koalicija dabar su rezervais turėjo beveik 850 tūkst. armiją, Napoleonas (taip pat su rezervais) — apie 550 tūkst.

Visų sąjungininkų karinių pajėgų vyriausiuoju vadu buvo paskirtas Austrijos feldmaršalas Švarcenbergas. Jo Napoleonas nė kiek nebijojo. Rusai jau nebeturėjo nei Kutuzovo, nei Bagrationo, o visų kitų Rusijos generolų ir po 1812 metų jis nepradėjo gerbti labiau negu pirma. Apie kai kuriuos mūšių prie Smolensko ir Borodino da-

lyvius buvo gana geros nuomonės, tačiau apskritai Rusijos armijos vyriausiojo štabo Napoleonas nemaž nevertino. Visiškai absurdiškais, pavyzdžiui, jis laikė rusų vadovybės veiksmus Prancūzijos armijai traukiantis iš Maskvos, tvirtai tikėjo ir iki pat gyvenimo pabaigos nesiliovė kartojęs, jog tik neaprėpiamos platybės, Maskvos gaisras, baisūs šalčiai, jo paties klaida, kad užėmė Maskvą ir per ilgai joje užsibuvo, sužlugdė žygį, o rusų generolai, rusų strategai ir taktikai esą nieko doro nepadarę, kad bent kiek sumaniau pasinaudotų kuo palankiausiai jiems susiklosčiusiomis aplinkybėmis. O dabar, 1813 metais, rusų kareivius Napoleonas vertino labiau negu po kautynių prie Eilau 1807 metais, labiau negu visų kitų priešiškų armijų kareivius.

Prūsų, kaip ir austrų su rusais, Napoleonas nelaikė bent kiek pavojingais karo meno varžovais. Tačiau jis žinojo, kad buvęs maršalas, dabar, 1813 metais, Švedijos princas, sosto įpėdinis Bernadotas, taigi Napoleono priešas, patarė Aleksandrui I ir sąjungininkų monarchams prašyti ateiti į pagalbą generolą Moro, talentingą karvedį, kuriam 1804 metais buvo iškelta byla. Apkaltintas sąmokslu prieš Napoleoną, Moro buvo ištremtas iš Prancūzijos ir gyveno Amerikoje. Nesutaikomas Napoleono priešas Moro atvyko į Aleksandro stovyklą kaip tik prieš kautynių pradžią, žlugus mėginimams taikiai susitarti Prahoje. "Nepulkite tų armijos padalinių, kur yra pats Napoleonas, pulkite tik maršalus", — pirmiausia patarė Moro Aleksandrui ir jo sąjungininkams. Tiesa, sprendžiant iš visko, generolas Moro jautėsi nekaip, nors ir guodėsi kariaująs ne su Prancūzija, o tik su jos despotu. Rusų generolas kunigaikštis Repninas regėjo jaudinančią sceną. Moro sutiko vieną belaisvį, seną kareivį, ir užkalbino jį. Tas pažino prancūzų karvedį, dabar padedantį Prancūzijos priešams. Kareivis atsitraukė nuo Moro keletą žingsnių ir sušuko: "Tegyvuoja respublika!" Buvusio respublikos generolo asmenyje kareivis dabar matė išdaviką, su kuriuo nepanoro nė kalbėtis. Aleksandras generolui Moro buvo didžiai dėmesingas ir pagarbus, būtinai norėjo jam įpiršti pagrindinį vaidmenį. Rusijos imperatorius manė, kad, pirma, vienintelis Moro, kaip talentingas strate-

gas, gali būti vertas Napoleono priešininkas, antra, vien Moro buvimas sąjungininkų stovykloje gali iš dalies sutrikdyti prancūzų kariuomenę, nes Moro ligi tol buvo nepriekaištingas respublikos generolas, nekaltai įpainiotas į Žoržo Kadudalio bylą ir be reikalo Napoleono ištremtas. Bet prancūzų kareivių masėms tuomet žodžiai: Prancūzija, imperija, imperatorius, tėvynė sudarė nedalomą visumą, kuri buvo priešpriešinama interventams, rojalistams, emigrantams, ir caro išskaičiavimai pasirodė klaidingi. Generolas Moro Napoleono kareiviams neteko autoriteto, vos tik perėjo į priešo stovyklą. Aleksandras norėjo, kad Moro būtų paskirtas visų sąjungininkų armijų vyriausiuoju karo vadu vietoj Švarcenbergo. Moro siūlė vyriausiuoju vadu laikyti Aleksandrą, o pats vadovautų štabui ir faktiškai būtų visų viršininkas. Bet viskas susiklostė kitaip.

Pirmas didelis vėl prasidėjusios kampanijos mūšis įvyko 1813 metų rugpjūčio 27 dieną prie Dresdeno. Napoleonas čia pasiekė vieną puikiausių pergalių. Nukautų, sužeistų, paimtų į nelaisvę sąjungininkai neteko apie 25 tūkst., o Napoleonas — apie 10 tūkst. Sąjungininkų kariuomenė tvarkingai atsitraukė, tačiau kai kurie korpusai bėgo iš mūšio lauko persekiojami ant kulnų lipančios kavalerijos. Iš abiejų pusių pliekė artilerija, tad mūšis vyko be paliovos griaudėjant 1200 pabūklų. Kautynių įkarštyje, kai sąjungininkų kairysis sparnas jau buvo visai sutriuškintas, Napoleonas pats perėmė vadovavimą artilerijai. Ant nedidelės Ronikso aukštumėlės priešo pozicijose jis pastebėjo raitelių grupę, į kurią pirmiausia ir įsakė nukreipti ugnį vienai iš savo baterijų. Tos raitelių grupės centre, pasirodo, būta imperatoriaus Aleksandro, o šalia — generolo Moro, pirmą kartą čia debiutuojančio jungtinių karinių pajėgų vadovo vaidmenyje. Ir vienas iš pirmųjų sviedinių, paleistų į tą grupę Napoleonui įsakius, sutrupino abi generolo Moro kojas. Po kelių dienų jis mirė. Prancūzų ir sąjungininkų kariuomenėse sklido legenda, esą Moro užmušęs sviedinys, kurį paleidęs pats Napoleonas, pro žiūrono vamzdį atpažinęs "išdaviką". Kad ir kaip ten būtų, sąjungininkų armijos dalys, kovojusios prie Dresdeno, buvo visiškai

sutriuškintos, o geriausio stratego Moro netekimas — skaudus smūgis.

Prie Dresdeno sumušti sąjungininkai keliais srautais traukė Rūdinių kalnų link. Kitomis dienomis maršalai Marmonas, Viktõras, Miuratas, Sen Siras, generolas Vandamas, persekiodami sąjungininkus, paėmė dar keletą tūkstančių rusų, austrų ir prūsų. Bet Vandamas per daug įsismagino ir atitrūko nuo pagrindinių jėgų avangardo; rugpjūčio 29—30 dienomis prie Kulmo Vandamas buvo sutriuškintas, sužeistas ir paimtas į nelaisvę su dalim kareivių.

Tai šiek tiek pakėlė po Dresdeno gerokai sutrikusių sąjungininkų nuotaiką. Atkakliai laikytis, nesitaikstyti su Napoleonu po pralaimėjimų patarinėjo Moro prieš netikėtą mirtį. Sąjungininkai matė: Napoleonas, kaip karo genijus, nepasikeitė, bet jo kareiviai tikrai buvo nebe tie. Aštuoniolikmečiai ir devyniolikmečiai jaunuoliai negalėjo pakeisti tų nenugalimų, geležinių legionų, su kuriais imperatorius kovėsi Egipte ir Sirijoje, užkariavo Europą, dargi tų karinių dalinių, su kuriais žygiavo į Maskvą ir kurių kaulais nusėjo kautynių laukus. Napoleonas tą žinojo ir matė dar vieną iškilusį sunkumą. Klasikinė jo sukurta taisyklė, vėliau įėjusi į visus strategijos ir taktikos vadovėlius, skelbė, jog didžiausia karo meno paslaptis — reikiamu momentu reikiamoje vietoje būti stipresniam už priešą. O dabar, kai viskas priklausė nuo kampanijos Saksonijoje, Napoleonas pats laužė tą taisyklę. Kur buvo vienas iš geriausių jo maršalų Davu su dideliu savo daliniu? Šaudė pirklius Hamburge. Kur buvo stiprūs pėstininkų, artilerijos, kavalerijos daliniai, kurie taip praverstų Napoleonui artėjančiame lemiamame mūšyje? Gdanske, Šiaurės Vokietijoje, Pietų ir Vidurio Italijoje, Ispanijoje. Sušaukdamas juos pas save, pats sugriautų didžiąją imperiją, besilaikančią vien per tas įgulas, nesušaukdamas — irgi sugriautų, neišvengiamai pralaimėdamas sąjungininkams, kurie dabar, po Moro mirties, nebeturi gerų generolų, užtat turi beveik dvigubai daugiau kareivių.

Neįveikiami, baisūs prieštaravimai iš visų pusių apniko Napoleoną. Kelias į Berlyną pasirodė sunkus. Ber-

nadotas su švedų armija ir Biulovas su dalimi prūsų armijos atbloškė prancūzų divizijas, kuriose buvo labai daug bavarų, saksonų ir kitų Napoleono vasalų, — kasdien jie darėsi vis nepatikimesni, dezertyruodavo šimtais ir paprasčiausiai nenorėjo kovoti su kitais vokiečiais dėl jiems nežinomų Napoleono tikslų. Rugpjūčio 23 dieną prie Grosbereno nuo pagrindinių kelių Berlyno link buvo atblokštas maršalas Udino. Makdonaldas patyrė pralaimėjimą prie Kacbacho upės pakeliui į Sileziją. Rugsėjo 4 dieną Miuratas užpuolė ir privertė bėgti Bliucherį, bet jo korpuso nesunaikino. Rugsėjo 6 dieną prie Denevico ištiko nesėkmė maršalą Nėjų. Savo armijoje vokiečių kareiviais Napoleonas dabar jau visiškai nebegalėjo pasikliauti: Nėjus tik dėl to turėjo atsitraukti, kad jo būryje buvę saksonai be jokios aiškios dingsties masiškai leidosi bėgti. Napoleonas buvo nepatenkintas ir maršalais. "Generolai ir karininkai išvarginti karo ir nebėra tokie paslankūs, kad, kaip anksčiau, atliktų didžius dalykus", — rašė jis karo ministrui Klarkui 1813 metų rugsėjo 8 dieną, įsakydamas sustiprinti ir viskuo aprūpinti Pareinės tvirtoves.

Rugsėjis baigėsi be lemiamų grumtynių, tačiau ir Napoleonas, ir sąjungininkai geidė dar iki žiemos susiremti generaliniame mūšyje. Nacionalinis išsivaduojamasis judėjimas vis labiau ir labiau apėmė Vokietiją. Atsirado savanoriškų partizanų būrių, kuriuos organizavo Tugenbundas ir kitos patriotinės asociacijos. Prūsijos, Saksonijos, Reino sąjungos valstybės, Vestfalijos jaunoji buržuazija ir studentija dabar užsidegė idėja išvaduoti Vokietiją nuo svetimšalio užkariautojo.

Napoleonas intensyviai ruošėsi rudens kampanijai, nors iš anksto suvokė: jei jis ir nugalėtų, karas greitai nesibaigtų, nes buvo tvirtai nusprendęs nedaryti jokių nuolaidų; suprato taip pat, kad ir sąjungininkai su savo didžiuliais rezervais, net jei pralaimėtų, nenorėtų prisipažinti esą nugalėti. Ir Napoleonas davė naują nurodymą: pašaukti po imperijos vėliavomis dar 280 tūkst. naujokų, iš jų 160 tūkst. 1815 metų naujokų, t. y. dar beveik paauglių. Meternicho pranašystė išsipildė: į kareivines jau buvo siunčiami kone vaikai.

Nuo pat pirmųjų spalio dienų priešiškos armijos sudėtingai manevravo, kartais viena su kita susidurdavo, viena kitą atakuodavo arba vėl traukdavosi. Tomis lemtingomis dienomis Napoleonas buvo tiesiog nuostabiai veiklus: jis vadovavo, kontroliavo, sumanydavo vis naujų ir naujų karinių gudrybių.

Rusai tuo metu įsiveržė į Jeronimo Bonaparto valdomą Vestfalijos karalystę. Pats karalius pabėgo. Bavarija atsiskyrė nuo sąjungos su Napoleonu ir prisidėjo prie koalicijos, todėl imperatoriui dabar reikėjo kuo greičiau surengti generalines kautynes ir nugalėti. Taip jis kalbėjo, tačiau negalėjo nesuvokti grėsmingo fakto: nepaisant būsimų mūšių baigties, vasalai jam jau nebeištikimi.

1813 metų spalio 16 dieną lygumoje prie Leipcigo prasidėjo pats didžiausias mūšis per visą Napoleono epopėją — "tautų mūšis", kaip jį jau tada vadino Vokietijoje. Tris dienas — spalio 16, 18 ir 19 — Leipcigo laukuose Napoleonas grūmėsi su rusų, austrų, prūsų ir švedų koalicija. Jo paties armijoje, be prancūzų, dar buvo lenkų, saksonų, olandų, italų, belgų, Reino sąjungos vokiečių. Mūšio pradžioje Napoleonas turėjo 155 tūkst., sąjungininkai — 220 tūkst. žmonių. Kuomet nusileido naktis, kautynės nieko nenulėmė. Napoleonas tą dieną neteko bemaž 30 tūkst., sąjungininkai — apie 40 tūkst. karių.

Buvo laukiama kitos dienos. Pastiprinimai ir Napoleonui, ir sąjungininkams žygiavo kiaurą naktį. Antrai mūšio dienai Napoleonas papildomai gavo 15 tūkst., o prie sąjungininkų prisidėjo Bernadoto ir Benigseno Šiaurės armija, kurioje buvo 110 tūkst. karių. Anksti rytą Miurato lydimas Napoleonas apjojo vakarykščio mūšio lauką. Miuratas pastebėjo, kad nuo Borodino laikų nebuvo tokios daugybės nukautų. Tomis spalio 17-osios ryto valandomis Napoleonas galvojo atsitraukti, bet galų gale ryžosi pasilikti, liepęs atvesti išvakarėse į nelaisvę paimtą austrų generolą Merveldtą, su kuriuo prakalbo apie taiką su Austrija. Merveldtas pasakė žinąs, jog Austrija ir dabar norinti taikos, ir jei Napoleonas "viso pasaulio ir Prancūzijos laimei" sutiktų taikytis, tai taika tuojau galėtų būti sudaryta.

Visa spalio 17-oji praėjo berenkant sužeistuosius ir besiruošiant tolesnei kovai. Po ilgų svyravimų Napoleonas nusprendė pasitraukti iki Zalės upės, bet savo ketinimo nespėjo įvykdyti, nes auštant spalio 18-ajai įsiliepsnojo naujos kautynės. Jėgų santykis dar labiau pasikeitė sąjungininkų naudai. Spalio 16-ąją praradę apie 40 tūkst. žmonių, spalio 17-ąją ir naktį į 18-ąją jie sulaukė didžiulių pastiprinimų ir spalio 18-osios mūšyje turėjo kone dvigubai daugiau kareivių negu Napoleonas. Spalio 18-osios mūšis buvo dar nuožmesnis negu spalio 16-osios, o čia dar staiga pačiame mūšio įkarštyje visa Saksonijos armija (prievarta kovojusi Napoleono pusėje) netikėtai perėjo į sąjungininkų stovyklą ir, akimoju atgręžusi patrankas, pradėjo šaudyti į prancūzus, kurių gretose ką tik buvo. Nepaisydamas beviltiškos padėties, Napoleonas kovėsi dvigubai energingiau.

Kai sutemo ir mūšis aprimo, vėl abi pusės liko stovėti viena priešais kitą, o lemiamos atomazgos nebuvo. Tačiau naktį iš 18-osios į 19-ąją ji atėjo. Po tiekos naujų baisių nuostolių ir saksonų išdavystės Napoleonas jau nebegalėjo ilgiau laikytis. Jis nusprendė trauktis. Atsitraukimas prasidėjo naktį ir tęsėsi visą spalio 19-ąją. Sąjungininkų atkakliai spaudžiamas, Napoleonas kaudamasis traukėsi iš Leipcigo ir toliau. Mūšiai buvo nepaprastai kruvini, nes miesto ir priemiesčių gatvėse, taip pat ant tiltų susigrūdo tiršta karių minia. Napoleonas įsakė atsitraukus susprogdinti tiltus, tačiau pionieriai per klaidą susprogdino juos per anksti ir apie 28 tūkst. karių, tarp jų ir lenkų, nespėjo persikelti. Lenkų korpuso vadas maršalas Poniatovskis sužeistas nuskendo, mėgindamas raitas perplaukti Elsterio upę. Beje, sąjungininkai greitai atstojo. Napoleonas su savo armija ištrūko ir patraukė Reino kryptimi.

Spalio 16—19 dienomis prancūzai mažiausiai prarado 65 tūkst., o sąjungininkai apie 60 tūkst. karių. Daug dar dienų Leipcigo laukus šiurpino sunkiai sužeistųjų aimanos, o nepakeliamas pūvančių lavonų tvaikas užtvindė apylinkes. Neužteko jėgos nuvalyti laukus, nepakako medicinos personalo suteikti pagalbą suluošintiems ir sužeistiems.

IV

Iš Leipcigo Napoleonas traukėsi Prancūzijos link, prie tos ribos, kuri ją skyrė nuo vokiečių valstybių dar iki Napoleono užkariavimų pradžios, Reino link. Kaip tik tas momentas ir 1814 metų pradžios įvykiai buvo mėgstama daugelio prancūzų dailininkų tema, ir visada jų dėmesio centre būdavo Napoleonas. Genialus Meisonjė teptukas pagavo imperatoriaus nuotaiką. Imperatorius joja ant kovos žirgo tarp savo grenadierių ir niauriai žvelgia į kažką, ko nemato grenadierių akys. Tomis dienomis, 1813 metų spalio pabaigoje ir lapkričio pradžioje, tarp Saksonijos kampanijos pabaigos ir Prancūzijos kampanijos pradžios, Napoleono viduje vyko didžiulė ir, be abejo, skausminga kova, apie kurią jis nekalbėjo su savo palyda, jojusia iš paskos tarp praretėjusių senosios gvardijos raitų grenadierių gretų, bet kuri atsispindėjo rūškaname jo veide ir niūriame žvilgsnyje.

Pirmą kartą Napoleonas turėjo suprasti, kad didžioji imperija griūva, kad iširo margas šalių ir tautų konglomeratas, kurį jis tiek metų ugnimi ir kalaviju stengėsi sulydyti į vieningą imperiją. Štai su juo atsisveikino Miuratas, jo maršalas, kavalerijos viršininkas, daugelio mūšių didvyris, kurį jis pats padarė Neapolio karaliumi. Miuratas išvyko į Neapolį. Napoleonas žinojo — Miuratas jį išduos, kad tik išsaugotų savo sostą; slapta jis jau buvo perėjęs koalicijos pusėn. Štai jo brolį Juozapą, paskirtą Ispanijos karaliumi, baigia išstumti iš Pirėnų pusiasalio anglai ir ispanų sukilėliai. Iš Kaselio išvažiavo kitas jo brolis, Vestfalijos karalius Jeronimas. Hamburge rusai ir prūsai apsupo Davu. Svyruoja prancūzų valdžia Olandijoje. Anglija, Rusija, Austrija, Prūsija tol nenurims, kol neįspraus Prancūzijos tarp ankstesnių sienų. Jo sukurtai didžiajai imperijai artėja galas, ji ištirpo.

Napoleonas dar turėjo apie 100 tūkst. žmonių, iš jų 40 tūkst. deramai ginkluotų, likusius dar reikėjo apginkluoti ir apmokyti. Jis dar turėjo įgulų ir Gdanske, ir Hamburge, šen bei ten išmėtytų kol kas dar paklusniose Europos dalyse: iš viso 150—180 tūkst. žmonių. 1815 metų

naujokai, paimti į kariuomenę 1813 metais, buvo sparčiai apmokomi stovyklose.

Napoleonas dar nesudėjo ginklų. Jis galvojo apie naują būsimos kovos stadiją, ir kai po ilgos niūrios tylos prakalbindavo savo maršalus, duodavo jiems tik naujus nurodymus. Dabar Napoleonas nusprendė leisti popiežiui grįžti į Romą, į Ispaniją — karaliui Ferdinandui VII, kurį išlaikė nelaisvėje penkerius metus.

Prireikė 125 tūkst. žmonių aukų (tiek abi pusės prarado Leipcigo lauke) ir, svarbiausia, prireikė atsitraukimo iš Leipcigo, kol Napoleonas pagaliau susitaikė su mintimi, jog jau nebepataisys vienu smūgiu to, kas prarasta, neužglaistys Borodino, Maskvos gaisro, didžiosios armijos pražūties Rusijos sniegynuose, Prūsijos, Austrijos, Saksonijos, Bavarijos, Vestfalijos karalystės atskilimo, nebelikviduos Leipcigo pasekmių, ispanų liaudies karo, nebenublokš Velingtono su visais jo anglais į jūrą. Dar tų baisių 1813 metų birželio, liepos, rugpjūčio mėnesiais jis galėjo šaukti ant Meternicho, trypti kojomis, klausti, kiek pinigų jis gavo iš anglų, įžeidinėti Austrijos imperatorių, provokuoti Austriją, nutraukti taikos derybas, siusti vien nuo minties apie Ilyrijos atidavimą pietuose arba Hanzos miestų šiaurėje ir toliau deginti konfiskuotas anglų prekes, šaudyti Hamburgo senatorius, žodžiu, elgtis taip, tarsi 1812 metais būtų grįžęs iš Rusijos kaip nugalėtojas ir dabar, 1813 metais, tarsi kalba eitų tik apie maištaujančios Prūsijos sutramdymą. Tačiau po Leipcigo įvykių artėdamas prie senosios Prancūzijos sienų, vesdamas paskui save nesuskaičiuojamus priešų pulkus, jis privalėjo iš esmės keisti savo politinę mąstyseną. Kalba ėjo apie priešo įsiveržimą į Prancūziją, apie nuosavų teritorijų gynimą.

Pakeliui, prie Hanau, spalio 30 dieną jam dar teko ginklu prasiveržti pro bavarus ir austrus, taigi, kai 1813 metų lapkričio 2 dieną imperatorius įžengė į Maincą, su juo buvo likę tik apie 40 tūkst. kovai tinkamų kareivių. Kiti buvo beginkliai, iškamuoti, ligoti — tos minios drąsiai buvo galima ir nebeskaičiuoti.

Lapkričio viduryje Napoleonas jau buvo Paryžiuje. 1813 metų kampanija pasibaigė, prasidėjo 1814 metų kam-

panija. Rezultatai buvo liūdni; be pusės milijono (apytikriai) pražudytų 1812 metais, dabar, 1813 metais, Prancūzija neteko dar šimtų tūkstančių gyvybių.

O karas siautėjo vis nuožmiau ir nuožmiau, pabūklai griaudėjo jau prie pat Prancūzijos sienų. Šalyje vėl kilo ekonominė krizė, panaši į tą, kuri buvo apėmusi imperiją 1811 metų pirmoje pusėje. Tačiau šįsyk niekas nė nemėgino sušvelninti ją vyriausybinėmis subsidijomis, niekas nesivylė, kad greitai ateis galas nedarbui. 1813 metais, kol Napoleonas kariavo Vokietijoje, Paryžiaus policija pastebėjo (ir pradėjo fiksuoti raportuose) tokį reiškinį, apie kurį buvo kalbama — tiesa, santūriai — jau 1811 metais: darbininkai atvirai niurna, yra suirzę, vartoja, pasak policijos, "maištingus žodžius".

Ilgai spaudžiami baisaus karinio despotizmo jungo ir organizuotai nesipriešinę jau beveik 18 metų (nuo 1795 metų žerminalio ir prerialio) darbininkų priemiesčiai pradėjo bruzdėti, nebepakęsdami skurdo ir nedarbo. Tačiau ir 1813 metais vis dėlto nebuvo prieita ne tik ligi sukilimų sostinės darbininkų kvartaluose, bent šiek tiek primenančių žerminalį ir prerialį, bet net ligi masiškesnių demonstracijų. Ir ne vien dėl to, kad šnipinėjimo tarnyba buvo tobulai organizuota dar Fušė laikais ir toliau puoselėjama jo įpėdinio Savari, hercogo Rovigo, ne vien dėl to, kad policijos buvo devynios galybės, kad raiti patruliai dieną naktį jodinėjo po miestą, ypač Sent Antuano ir Sen Marselio priemiesčiuose, Muftaro gatvėje ir Tamplio kvartale. Taip pat ne dėl to, kad darbininkija nebūtų turėjusi priežasčių išlieti susikaupusį kartėlį, savo didžiulį susierzinimą vyriausybei. Tokių priežasčių buvo. Napoleonas, sumanęs "darbininkų knygeles", kurios padarė darbo žmogų tiesiogiai priklausomą nuo šeimininko ir atidavė visiškon darbdavio valdžion; Napoleonas, kasmet reikalavęs kraujo pyliavos, iš pradžių suaugusių sūnų, o paskui aštuoniolikmečių jaunuolių ir šimtus tūkstančių jų laidojęs tolimuose pasaulinių skerdynių laukuose; Napoleonas, pasmaugęs net menkiausią galimybę darbo žmogui apsiginti nuo šeimininkų eksploatacijos, — ne, jis neturėjo jokių teisių tikėtis darbininkų masių simpatijos.

Tačiau dabar, kai prie Prancūzijos sienų, kaip ir revoliucijos pradžioje, artėjo priešų antplūdis, kai šis antplūdis grėsė vėl atkurti aristokratijos viešpatavimą ir grąžinti į sostą Burbonus, darbininkai sutriko, nebežinojo, ko griebtis. Kruvinojo, nepasotinamai trokštančio valdžios despoto paveikslas staiga vėl kažkur išnyko. Vėl iškilo tie nekenčiami bjaurybės rojalistai, tie išdavikai emigrantai. Jie vėl šliaužia į Prancūziją, į Paryžių, slėpdamiesi svetimšaliu, užpuolikų gurguolėse, jau iš anksto svajoja atkurti ikirevoliucinę tvarką ir apsiputoję plūsta visa, ką revoliucija yra nuveikusi.

Ką daryti? Sukilti Napoleono užnugaryje ir tuo padėti priešui primesti savo valią Prancūzijai, vėl pasodinti į sostą Burbonus?

Darbininkų masės nesukilo nei 1813 metų pabaigoje, nei 1814 metų pradžioje, nors per visą Napoleono viešpatavimo laikotarpį joms dar niekada neteko tiek kentėti, kiek tuomet.

Buržuazijos nuotaikos buvo kitokios. Dauguma pramonininkų dar buvo linkę remti Napoleoną. Jie geriau negu kas nors kitas žinojo, ko nori ir laukia Anglija ir kaip sunku jiems bus kovoti su anglų konkurencija šalies viduje ir už jos ribų, jei Napoleonas pralaimės. Stambioji prekybinė buržuazija, finansininkai, birža jau seniai skundėsi, kad neįmanoma gyventi ir dirbti, kai nesiliauja karai, kai viešpatauja savivalė. Jau seniai katastrofiškai pradėjo mažėti užsienio rinka, dabar ne mažiau katastrofiškai susiaurėjo ir vidaus rinka. Pinigų buvo, bet jie buvo "slepiami" — šį faktą pastebėjo ne vienas. Žymiausi piniguočiai jau prarado viltį, kad viešpataujant Napoleonui kada nors liausis karai. Kai didžioji armija patyrė katastrofą Rusijoje, ypač kai žlugo taikos derybos Leipcige, kai reikėjo laukti imperatoriaus pralaimėjimo, nebuvo galima nė svajoti apie pastovesnį kreditą, apie prekybinius sandėrius, apie didelius užsakymus ir užpirkimus. Ta (gana didelė) buržuazijos dalis nebetvėrė savo kailyje, buvo suirzusi, apimta kartėlio, todėl sparčiai traukėsi nuo Napoleono.

Kaime jis dar galėjo tikėtis paramos. Nors nesibaigiančiais rekrūtais, tiek fiziškai, tiek materialiai Napoleonas

nualino Prancūzijos kaimą, vis dėlto laisvųjų valstiečių masės (išskyrus Vandėją) itin bijojo politinių permainų, kurias pranašavo priešo invazija. Valstietijos didžiumai Burbonai reiškė feodalizmo atgaivinimą ir senjorų valdžią; be to, buržuazija ir valstiečiai būtų praradę nuosavybę, kurią buvo įgiję dar revoliucijos metais nusipirkdami iš emigrantų ir bažnyčios konfiskuotų žemių. Bijodama netekti taip sunkiai iškovotos teisės laisvai tvarkytis savo žemės sklypuose, valstietija buvo pasirengusi ir toliau kęsti visas Napoleono užkariautojiškos, grobikiškos užsienio politikos pasekmes. Kaimui Napoleonas dingojosi labiau pakenčiamas negu senoji feodalinė santvarka, kurią nešė Burbonai.

Pagaliau buvo ir dar viena nedidelė, bet įtakinga grupuotė — senoji ir naujoji aristokratija. Senoji (net ta jos dalis, kuri tarnavo Napoleonui), žinoma, visada buvo artimesnė Burbonams negu imperatoriui. Naujoji aristokratija — maršalai, grafai, hercogai, baronai — Napoleono iškelta ir dosniai apipilta auksu bei kitokiomis imperatoriškomis malonėmis, taip pat toli gražu ne visa iki galo palaikė jį. Aristokratija tiesiog pavargo nuo tokio gyvenimo, kokį buvo priversta gyventi. Ji troško pasinaudoti savo milžiniškais turtais, kaip ir dera tikriems aristokratams: pagyventi garbingai ir prabangiai, mielai prisimenant nesenus karo žygdarbius. "Jūs nenorite daugiau kariauti, jūs norite paūžauti Paryžiuje", — susierzinęs pasakė imperatorius 1813 metais vienam savo generolui. "Taip, jūsų didenybe, juk aš tiek mažai savo gyvenime esu smaginęsis Paryžiuje!" — su kartėliu atsakė tas. Gyvenimas karo stovyklose, tarp nuolatinių pavojų, krentant baisiai kulkų krušai, o svarbiausia — amžinas baisus azartinis žaidimas su mirtimi taip iškankino ir nuvargino juos, kad net patys drąsiausi ir ištvermingiausi, kaip Makdonaldas, Nėjus, Ožero, Sebastijanis, Viktõras, patys ištikimiausi, kaip Kolenkūras arba Savari, pradėjo atidžiau įsiklausyti į Taleirano ir Fušė užuominas ir insinuacijas (jie sumaniai išnaudojo susidariusią situaciją, kantriai ir atsargiai rengė išdavystę).

Tokia buvo padėtis, tokios buvo nuotaikos, kai spalio 16—19 dienomis Leipcige pralaimėjęs taip puikiai

1813 metų pavasarį pradėtą kampaniją, lapkričio mėnesį Napoleonas pasirodė Paryžiuje ir pradėjo telkti naujas jėgas, su kuriomis ketino pasitikti Prancūzijos link slenkantį Europos tautų antplūdį.

V

"Einam mušti senelį Pranciškų, — sakydavo mažasis Romos karalius. Trejų metų vaikas rimtai kartodavo frazę, kurios išmokė pats Napoleonas, tiesiog dievinęs savo sūnų. Imperatorius skaniai juokdavosi girdėdamas žodžius, kuriuos berniukas kartodavo kaip papūga, nesuprasdamas jų prasmės. Tuo tarpu senelį Pranciškų, artėjant sąjungininkų armijoms prie Reino krantų, apniko vis didėjančios abejonės. Ir ne tik jį, bet ir jo vadovą bei įkvėpėją — ministrą Meternichą.

Žinoma, svarbiausia buvo ne giminystės ryšiai, ne tai, kad Napoleonas vedė Austrijos imperatoriaus dukterį ir Napoleono sosto įpėdinis buvo tikras Pranciškaus I vaikaitis. Visai dėl kitko Austrijos diplomatija turėjo ne taip tiesmukai vertinti pageidautinus karo rezultatus, kaip, pavyzdžiui, anglai, Aleksandras I arba Prūsijos karalius Frydrichas Vilhelmas III. Anglijai Napoleonas buvo pats aršiausias ir pats pavojingiausias priešas iš visų priešų, kokių tik ji kada nors yra turėjusi per savo pusantro tūkstančio metų istoriją. Valdant Napoleonui, bent kiek patvaresnės taikos tarp Prancūzijos ir Anglijos negalėjo būti. Aleksandrą jis buvo asmeniškai įžeidęs, be to, caras jį laikė vieninteliu monarchu, kuris pirma proga gali atkurti Lenkiją. O jei Napoleonas liktų soste, jis ras ir karinių, ir diplomatinių galimybių suduoti savo priešams dar ne vieną smūgį — tuo Aleksandras nė kiek neabejojo.

Panašiai, tik dar labiau baimindamasis dėl savęs, mąstė ir Prūsijos karalius; Frydrichas Vilhelmas III, kurį, galima sakyti, kone jėga privertė 1813 metų kovo mėnesį stoti prieš Napoleoną, nuo tol ligi pat Leipcigo tiesiog mirė iš baimės. Po nesėkmių prie Liutceno, Bauceno, Dresdeno, pagautas nevilties, jis nuolat kartojo Alek-

sandrui: "Štai aš ir vėl prie Vyslos!" Net Leipcigo įvykiai jo nepaguodė. Tiesiog paniškai, kone prietaringai, Napoleono bijojo kone visi. Netgi po Leipcigo mūšio, praradęs beveik visas užkariautas žemes, iš dalies jau niurzgančiu užnugariu, Napoleonas atrodė dar toks grasus, jog Frydrichas Vilhelmas be šiurpo negalėjo nė pagalvoti, kad, karui pasibaigus ir išėjus sąjungininkams, jam, Prūsijos karaliui, vėl teks gyventi šalia tokio kaimyno kaip Napoleonas.

Austrijos motyvai buvo kitokie negu Anglijos, Aleksandro, Frydricho Vilhelmo, kurie manė taip: jei šįsyk koalicija paliks Napoleoną soste, tai visas kraujas, pralietas 1812 ir 1813 metais, bus pralietas veltui. Meternichas visiškai nepageidavo, kad Rusija Vakaruose neturėtų deramos atsvaros. Tegu jau Europoje lieka Napoleonas, tik nebaisus Austrijai, bet kaip potencialus Austrijos sąjungininkas didžiai nemalonus Rusijai.

Meternichas ir Pranciškus I vėl pamėgino susitarti su Napoleonu. Ir štai Meternichui, kuris galėjo smarkiai pagąsdinti sąjungininkus grasindamas, kad Austrija pasitrauks iš koalicijos, pasisekė išgauti iš Anglijos, Rusijos ir Prūsijos sutikimą vėl siūlyti Napoleonui taikos derybas, šįsyk tokiomis sąlygomis: jis atsisako užkariautų žemių (ir taip jau prarastų) ir nutraukia karą; Prancūzijos sienos su labai nedideliais pakeitimais lieka tokios pat, kokios buvo patvirtintos po Liunevilio taikos sutarties 1801 metais. Sąjungininkų monarchai tuomet dar buvo Frankfurte. Meternichas iškvietė Frankfurte užtrukusį prancūzų diplomatą Sent Enjaną ir, dalyvaujant Anglijos atstovui lordui Eberdinui, Rusijos atstovui Neselrodei (šis čia pat pareiškė išsakęs taip pat ir Prūsijos kanclerio Hardenbergo nuomonę) pavedė vykti pas imperatorių ir įteikti sąjunginių valstybių taikos pasiūlymus.

Liunevilio taika kadaise buvo pergalingo karo rezultatas. Taigi Napoleonui būtų likusi didžiulė valstybė, kurią jis sukūrė 1801 metais po prancūzų pergalės prie Marengo ir prie Hohenlindeno. Jau ant paties bedugnės krašto, po baisių 1812 ir 1813 metų katastrofų, iškilus tiesioginei sąjungininkų įsiveržimo į Prancūziją grėsmei,

nelauktai atsirado galimybė išsigelbėti. Napoleonas būtų likęs žymiausios valstybės valdovas.

Sent Enjanas su sąjunginių valstybių pasiūlymu atvyko į Paryžių 1813 metų lapkričio 14 dieną.

Napoleonas nenorėjo iš karto atskleisti savo kortų. Jis buvo pasinėręs į kunkuliuojančią, karštligišką veiklą — vėl nauji šaukimai į kariuomenę, vėl naujas pasirengimas karui. Nenoromis, su išlygomis jis sutiko pradėti derybas, dar energingiau ruošdamas naują armiją.

"Palaukit, palaukit, — kalbėjo jis pats su savimi, be perstogės žingsniuodamas po kabinetą, — greitai jūs įsitikinsite, kad aš ir mano kareiviai dar neužmiršome savo amato! Mus nugalėjo tarp Elbės ir Reino, nugalėjo išdavyste... Bet tarp Reino ir Paryžiaus išdavikų nebus..."

Tie žodžiai sklido po Prancūziją ir Europą.

Nė vienas iš pažinojusių Napoleoną netikėjo, kad taikūs sąjungininkų pasiūlymai bus priimti. Kasdien naujos ir naujos formuotės pražygiuodavo pro skvarbų imperatoriaus žvilgsnį Rytų link, prie Reino. Artėjo didžiosios tragedijos pabaiga.

XV skyrius

KARAS PRANCŪZIJOJE IR PIRMASIS NAPOLEONO ATSISAKYMAS NUO SOSTO

1814 metai

I

Ir 1814 metais, kaip ir 1813 metais, kariaudamas su Europa, Napoleonas visiškai pasikliovė ginklu ir tik ginklu. Bet jis suvokė, kad dabar, po Leipcigo mūšio, priešo įsiveržimo į Prancūziją išvakarėse, negalima elgtis taip, kaip elgėsi 1813 metų liepos ir rugpjūčio mėnesiais, kai sąmoningai ir planingai žlugdė Prahos derybas. Tuomet sąjungininkai jam žadėjo palikti ne tik Prancūziją, bet

ir visus užkariautus kraštus, išskyrus Ilyriją, Hanzos miestus, dar vieną kitą Vokietijos vietovę, taip pat palikti visas jo teises bei titulus, išskyrus Reino sąjungos protektoriaus vardą. Napoleonas nutraukė derybas, nes tikėjosi vienu smūgiu sudoroti koaliciją.

Dabar, suprantama, siūloma buvo mažiau, be to, valstietija ir darbininkai, prekybinė ir finansinė buržuazija, visas didžiulis Napoleono sukurtas biurokratinis visuomenės sluoksnis, ir, kas itin svarbu, armijos viršūnės su maršalais priešaky, žodžiu, visa tauta, visos klasės (su pavienėmis išimtimis) be galo nukamuoti karų ir trokšta taikos. Todėl tiesiai neatmesdamas taikos sutarties sąlygų, kurias 1813 metų lapkričio 15 dieną iš Frankfurto į Paryžių atvežė Sent Enjanas, Napoleonas beveik du mėnesius apsimetinėjo irgi norįs taikos, o iš tikrųjų kaip įmanydamas vilkino reikalą. Napoleonas tikėjosi (ir visiškai pagrįstai), kad sąjungininkai patys pažeis pasiūlytas sąlygas, tuomet dėl prasidėjusio karo kaltas būtų ne jis. Napoleonas suprato: išskyrus Austriją, jokia kita su juo kariavusi valstybė nebenori, kad jis toliau viešpatautų, o Anglija negali būti patenkinta, kol Antverpenas lieka prancūzų rankose. O pagal iš Frankfurto per Sent Enjaną perduotas taikos sąlygas visa Belgija (ne vien Antverpenas) liktų Prancūzijos sudėtyje. Suvokė jis ir kitką: kuo ilgiau vilkins reikalą, tuo daugiau šansų, jog Anglijos užsienio reikalų ministras, lordas Kestleris atsisakys sąlygų, su kuriomis Meternicho spaudžiamas lapkričio pradžioje Frankfurte sutiko Anglijos atstovas lordas Eberdinas.

Tačiau kol kas reikėjo sudaryti regimybę, neva šį sykį jis, Napoleonas, nėmaž nesipriešina taikos deryboms, o naujokus šaukia ne karui, bet savo taikiems ketinimams sustiprinti. "Niekas man nekliudo atkurti taiką, — 1813 metų gruodžio 19 dieną imperatorius pasakė senatoriams. — Aš pažįstu prancūzus, suprantu jų jausmus; *prancūzų,* nes, žinau, nėra tarp jų nė vieno, kuris norėtų taikos, prarasdamas garbę. Apgailestaudamas aš reikalauju iš tos kilnios tautos naujų aukų, tačiau tas aukas diktuoja patys tauriausi ir brangiausi tautos interesai. Aš buvau priverstas sustiprinti savo armijas vėl šaukdamas naujo-

kus: nacijos veda derybas nesibaimindamos tik tada, kai jos sutelkia visas savo jėgas." Buvo aišku — taikos jis nenori. "Tegu būsimos kartos nesakys apie mus: jie paaukojo svarbiausius šalies interesus, jie pripažino įstatymus, kuriuos Anglija veltui stengėsi primesti Prancūzijai."

Taip Napoleonas sosto kalba atsakė į daugiau kaip prieš mėnesį Europos valstybių pateiktus taikius pasiūlymus.

110 tūkst. naujokų buvo pašaukta 1813 metų gruodžio mėnesį. Numatyta pašaukti dar. Napoleonas į visus Prancūzijos kraštus išsiuntinėjo senatorius, kurie turėjo priversti energingiau veikti vietos valdžios organus renkant naujokus ir paprastus bei specialius mokesčius armijai išlaikyti.

Jau 1814 metų sausio mėnesį buvo sužinota, kad priešų armijos pagaliau perėjo Reiną, kad invazija plūsta per Elzasą ir Franš-Kontė, kad Velingtonas iš Ispanijos persikėlė per Pirėnus ir įsiveržė į Pietų Prancūziją...

"Aš nebijau prisipažinti, — pasakė imperatorius senatoriams, kuriuos išsiuntinėjo po Prancūziją, — aš nebijau prisipažinti, kad per daug kariavau; aš sukūriau didžiulius planus, aš norėjau užtikrinti Prancūzijos valdžią visam pasauliui. Aš apsirikau, tie projektai neatitiko kiekybinės mūsų galios. Reikėjo pašaukti prie ginklo visus iki vieno gyventojus, bet aš pripažįstu, jog visuomeninės būties pažanga, pasikeitę papročiai trukdo visą naciją paversti kareiviais." Jei senatoriai Napoleono viešpatavimo metais nebūtų atpratę kalbėti, jie būtų galėję paprieštarauti imperatoriui, kad šis be reikalo kuklinasi, nes kaip tik jis visą naciją, išskyrus moteris, vaikus ir senius, jau pavertė kareiviais. "Aš apsirikau — man ir kentėti, — tęsė imperatorius. — Prancūzija niekuo nenusikalto, ji dosniai davė man savo kraujo, ji neatsakė man nė vienos aukos." Pats Napoleonas neva aukojasi, sudarydamas taiką ir išsižadėdamas "pačios didžiausios ambicijos, kokia tik kada nors yra buvusi." "Savo tautos laimės labui aš paaukosiu didybę, kurią galima buvo pasiekti tik tokiomis pastangomis, kokių aš daugiau nebenoriu reikalauti."

Retai kada Napoleonas kalbėdavo taip atvirai kaip

tąsyk. Tačiau senatoriais jis nelabai pasitikėjo. Šiandien vergai, rytoj — išdavikai, regis, tokia buvo jo nuomonė. Taleirano išdavyste jis nebeabejojo. Jau po Leipcigo mūšio, 1813 metų lapkričio mėnesį grįžęs į Paryžių, viename priėmime Napoleonas stabtelėjo prie Taleirano: "Kurių galų jūs čia? — šaukė imperatorius. — Saugokitės, nieko negalima laimėti kovojant su mano galybe. Aš įspėju jus, jei sunkiai susirgčiau, tai jūs mirtumėt pirmas."

Tačiau Napoleonas Taleirano nesušaudė, nors senasis diplomatas kurį laiką dėl to būgštavo; priešingai, 1814 metų sausio mėnesį pasiūlė jam vykti drauge su Kolenkūru vesti derybų ir rūsčiai pagrasino, kai šis atsisakė.

Netikėjo Napoleonas ir Fušė. Nustojo tikėjęs net maršalais. Pasikliovė tik kareiviais — ne tais, visai dar berniūkščiais, kuriuos atplėšė nuo šeimų per pastaruosius dvejus metus, o senosios tarnybos. Bet mažai tokių beliko, jų kaulai buvo išbarstyti ir ties Roma, ir ties Madridu, Maskva ir Berezina, ir prie Leipcigo. Teko skubiai atšaukti senus kareivius iš Ispanijos, Olandijos, Italijos. Napoleonas vis dėlto troško kautynių, o ne taikių derybų.

Beje, dabar, po dviejų mėnesių vilkinimo į Prancūziją įsiveržę sąjungininkai įsitikino, kaip baisiai šalis išvargusi, kaip neregėtai dezertyruoja naujokai, ir nutarė siūlyti Napoleonui tik tokias Prancūzijos sienas, kokias ji turėjo 1790 metais, t. y. be Belgijos, Olandijos, Savojos, be tos Reino kairiakrantės dalies, kuri buvo prijungta revoliucinių karų laikais. Tai buvo mažiau negu siūlyta 1813 metų lapkričio mėnesį. Su tokiomis naujomis taikos sąlygomis visi sutiko, netgi į sąjungininkų vyriausiąją būstinę atvykęs lordas Kestleris.

Taikos kongresas susirinko Šatiljone. Žinoma, iš šių derybų irgi nieko neišėjo.

"Aš taip pasipiktinęs begėdišku projektu (taikos derybų), kurį man atsiuntėte, kad jaučiuosi įžeistas vien tuo pasiūlymu, — rašė Napoleonas savo atstovui Šatiljono kongrese Kolenkūrui, kuris pranešė, kad tai paskutinė viltis išsaugoti imperatoriaus sostą ir išvengti Burbonų dinastijos, kurią grąžinti padėtų sąjungininkų armijos. — Visi jūs kalbate apie Burbonus, bet aš verčiau linkęs ma-

tyti Prancūzijoje Burbonus protingomis (taikos) sąlygomis, negu priimti šlykščias sąlygas, kurias jūs man siūlote!"

Viską išspręsti turėjo karas ir tik karas. Šatiljono kongresas išsiskirstė nieko nenutaręs. Bet žūtbūtinė kova, kurion prieš sąjungininkus veržėsi Napoleonas, jau buvo prasidėjusi.

Naktį iš 1814 metų sausio 24 į 25 dieną Napoleonas turėjo išvykti į armiją. Imperijos regente jis paskyrė savo žmoną Mariją Liudviką. Jei Napoleonas mirtų, imperatoriaus sostą nedelsiant turėjo užimti trejų metų sūnus, Romos karalius, toliau regentaujant imperatorienei. Napoleonas taip mylėjo tą mažą būtybę, kaip niekada ir nieko gyvenime nebuvo mylėjęs. Pažinojusieji Napoleoną nė neįtarė, kad jis apskritai gali prie ko nors taip beatodairiškai prisirišti. Baronas Menevalis, vienas iš asmeninių Napoleono sekretorių, pasakojo: nesvarbu, ar imperatorius dirbdavo prie stalo, rašydavo ar skaitydavo prie židinio, vaikas tiesiog nenulipdavo nuo jo kelių, nenorėdavo išeiti iš kabineto, reikalaudavo, kad tėvas žaistų su juo kareivėliais. Jis vienintelis visuose rūmuose nė kiek nebijojo imperatoriaus ir tėvo kabinete jausdavosi kaip tikras šeimininkas. Visą sausio 24-ąją Napoleonas praleido savo kabinete tvarkydamas skubius reikalus, kuriuos reikėjo išspręsti dar prieš išvykstant į lemiamą karą, į grėsmingą susitikimą kovos lauke su visa prieš jį pakilusia Europa. Berniukas su mediniu arkliuku kaip visada buvo šalia tėvo. Jam, matyt, nusibodo Napoleono terliojimasis su popieriais ir pradėjo tampyti už munduro skvernų, reikalaudamas dėmesio. Imperatorius pakėlė jį ant rankų, pamėtė aukštyn. Mažasis Romos karalius buvo be galo laimingas ir apipylė tėvą daugybe bučinių. Bet atėjo vakaras, jį išnešė miegoti. Trečią valandą nakties vaiko miegamajame budėjusi auklė pamatė netikėtai ant pirštų galų *("à pas de loup")* įsėlinusį Napoleoną, neįtariantį, kad jį kas stebi. Imperatorius pastovėjo nejudėdamas prie giliai įmigusio vaiko lovelės, ilgai žiūrėjo į jį nenuleisdamas akių ir išėjo. Po minutės jis jau buvo ekipaže ir lėkė į savo armiją. Daugiau Napoleonas jau niekada nebematė savo sūnaus.

II

Naujokai dar buvo apmokomi, šaukimas tebesitęsė, parengtų rikiuotei kareivių Napoleonas ir jo maršalai turėjo gal kokius 47 tūkst., o įsiveržę sąjungininkai — apie 230 tūkst., be to, dar beveik tiek įvairiais keliais traukė jiems į pagalbą. Beveik visi maršalai, netgi Nėjus, puolė į neviltį. Tik Napoleonas buvo žvalus, pagyvėjęs, visiems stengėsi įkvėpti entuziazmo. "Jis atrodė energingas, atjaunėjęs", — vėliau tikino mačiusieji.

Atvykęs į Vitri, rytojaus dieną, sausio 26-ąją, Napoleonas sutelkė maršalų vadovaujamas pajėgas ir išmušė maršalo Bliucherio korpusą iš Sen Dizjė. Nužiūrėjęs, kur Bliucheris traukia, Napoleonas pasiuntė prieš jį ir prieš rusų Osten-Sakeno vadovaujamą korpusą savo pulkus ir sausio 31 dieną po atkaklaus mūšio prie Brieno iškovojo dar vieną pergalę. Tai nepaprastai pakėlė gerokai smukusią kareivių nuotaiką.

Pralaimėjęs Bliucheris nuskubėjo prie Bar-Siur-Obo, kur buvo sutelktos pagrindinės Švarcenbergo jėgos. Tarp Šomono ir Bar-Siur-Obo sąjungininkai disponavo 122 tūkst. karių.

Napoleonas turėjo šiek tiek daugiau kaip 30 tūkst., bet nusprendė nesitraukti ir stoti į mūšį. Kautynės prie La Rotjerė prasidėjo vasario pirmosios anksti rytą ir truko iki 10 valandos. Po šio mūšio niekieno nepersekiojamas Napoleonas persikėlė per Obo upę ir vasario 3 dieną įžengė į Trua miestą.

Kautynes prie La Rotjerė prancūzai laikė laimėtas: taip sėkmingai Napoleonas gynėsi nuo keturis—penkiskart pranašesnių priešų. Tačiau padėtis vis dėlto buvo be galo pavojinga: pastiprinimų trūko, be to, jie plaukė lėtai. Nėjus, Bertjė, Marmonas manė, kad vienintelė galimybė išgelbėti imperatoriaus sostą — taikos derybos, o kai Šatiljono kongresas baigėsi nesėkmingai, maršalai visai nusiminė.

O Napoleonas, didėjant pavojui, darėsi vis energingesnis. Dar 1812 metais maršalai pastebėjo tarsi Napoleonas suglebo, nuvargo, sumenko jo karinis genijus. Tačiau dabar, 1814 metų vasario ir kovo mėnesiais, jie savo

akimis netikėjo: prieš juos vėl buvo generolas Bonapartas, jaunas Italijos ir Egipto didvyris. Tarsi nebūtų nei 15 metų viešpatavimo, nei nesiliaujančių kruvinų karų, nei vienvaldiško milžiniškos imperijos ir vasalinės Europos valdymo. Jis palaikė maršalų nuotaiką, kareivių žvalumą, ramino Paryžiuje likusius ministrus. Vasario 10 dieną po kelių sparčių maršų jis užpuolė prie Šampobero stovėjusį Olsufjevo korpusą ir sumalė į dulkes. Daugiau kaip 1500 rusų buvo nukauta, apie 3 tūkst. (kartu su pačiu Olsufjevu) paimta į nelaisvę, kiti pabėgo.

Vakare Napoleonas pareiškė savo maršalams: "Jeigu rytoj aš būsiu toks dalingas kaip šiandien, tai per 15 dienų nublokšiu priešą iki Reino, o nuo Reino iki Vyslos — tik vienas žingsnis".

Rytojaus dieną nuo Šampobero jis pasuko Monmirailio link, kur stovėjo rusai ir prūsai. Vasario 11 dieną mūšis prie Monmirailio baigėsi nauja puikia Napoleono pergale. Iš 20 tūkst. tą dieną su sąjungininkų vėliavomis kovojusių žmonių priešas neteko apie 8 tūkst., o Napoleonas — mažiau kaip tūkstančio. Sąjungininkai paskubomis traukėsi iš mūšio lauko. Nedelsdamas Napoleonas pasuko Šato-Tjeri link, kur stovėjo apie 18 tūkst. prūsų ir apie 10 tūkst. rusų. "Aš suradau savo Italijos kampanijos batus!" — sušuko Napoleonas, prisiminęs žaibiškas 1796 metų pergales.

Karo kritikai, vertindami imperatoriaus strateginę kūrybą, 1814 metų kampaniją laiko vienu iš nuostabiausių Napoleono epopėjos puslapių.

Mūšis prie Šato-Tjeri vasario 12 dieną vėl baigėsi Napoleono pergale. Jeigu ne klaidingas maršalo Makdonaldo manevras ir pavėlavimas, sąjungininkai būtų visai sunaikinti. Vasario 13 dieną Bliucheris sumušė ir atbloškė maršalą Marmoną. Bet vasario 14 dieną atskubėjęs Marmonui į pagalbą Napoleonas vėl sumalė Bliucherį mūšyje prie Vošanė. Bliucheris prarado apie 9 tūkst. žmonių. Napoleonas gavo pastiprinimų, o sąjungininkai patyrė keletą pralaimėjimų, bet imperatoriaus padėtis ir toliau liko kritiška; sąjungininkų jėgos buvo kur kas didesnės. Tačiau tos nelauktos, kasdien iškovojamos Napoleono pergalės taip suglumino sąjungininkus, kad vyriausiuoju ka-

ro vadu laikomas Švarcenbergas pasiuntė į Napoleono stovyklą adjutantą prašyti paliaubų. Prie Mormanė ir Vilnevo vykę mūšiai, pasibaigę prancūzų pergale, ir paakino sąjungininkus žengti tą nelauktą žingsnį — prašyti paliaubų. Napoleonas atsisakė pasimatyti su Švarcenbergo pasiuntiniu (grafu Paru), o laišką priėmė, tik atsakymo iš karto nedavė.

"Aš paėmiau 30—40 tūkst. belaisvių, 200 patrankų ir daug generolų", — rašė Napoleonas Kolenkūrui ir čia pat pridėjo, kad susitaikyti su koalicija galįs tik tuomet, jei Prancūzijai būtų paliktos jos "natūralios sienos" (Reinas, Alpės, Pirėnai). Sudaryti paliaubas imperatorius nesutiko.

Vasario 18 dieną vėl įvyko mūšis prie Montero, ir vėl sąjungininkai buvo atstumti, neteko nukautų ir sužeistų 3 tūkst., į nelaisvę pakliuvo 4 tūkst. žmonių.

Netgi priešų stebėtojai ir memuaristai pripažįsta, kad Napoleonas toje, regis, visiškai beviltiškoje 1814 metų kampanijoje pranoko pats save. Tačiau kareivių buvo mažai, o maršalai (Viktõras, Ožero) baisiai išvargę ir smarkiai klysdavo; dėl to Napoleonas negalėjo kaip reikiant išnaudoti visų netikėtų ir puikių savo pergalių. Napoleonas piktai ir nekantriai barė, ragino savo maršalus. "Kokie apgailėtini jūsų pasiteisinimai, Ožero! Aš sunaikinau 80 tūkst. priešų su naujokais, kurie buvo vos aprengti. Jeigu jūsų 60 metų jums tampa našta, perduokite vadovavimą..." "Imperatorius niekaip nenorėjo suprasti, kad ne visi jo pavaldiniai — Napoleonai", — vėliau, prisimindamas tuos laikus, kalbėjo vienas jo generolas.

Švarcenbergas surinko karo tarybą, pasiteiravo imperatoriaus Aleksandro, Prūsijos karaliaus, Austrijos imperatoriaus nuomonės ir nusprendė vėl siūlyti Napoleonui paliaubas.

Siūlyti paliaubų pas Napoleoną buvo pasiųstas vienas iš kilmingiausių valdančiųjų Austrijos kunigaikščių Lichtenšteinas. Buvo aišku, kad sąjungininkai gerokai sunerimę ir kad kai kurie iš jų labai norėtų viską kuo greičiau užbaigti kompromisu.

Šįsyk Napoleonas koalicijos pasiuntinį priėmė. Lichtenšteinas kalbėjo labai taikingai, tikino Napoleoną, kad sąjungininkai iš tikrųjų linkę taikytis ir nesirengia so-

dinti į Prancūzijos sostą Burbonų, tačiau ir iš to pasimatymo nieko neišėjo. Napoleonas savo puikių pergalių įkarštyje, sutriuškinęs per keletą kautynių kone pusę, kaip jis tada įsivaizdavo, sąjungininkų armijų (80 tūkst. iš 200), pasikliovė savo tobulu mokėjimu kariauti, kai ne sykį nugalėdavo pranašesnį priešą. Taleiranas ir kiti seniai ir energingai iš Paryžiaus palaikė ryšius su sąjungininkais, siekė restauruoti Burbonus. Sąjungininkai Burbonų atžvilgiu elgėsi labai santūriai ir net aršiausi Napoleono priešai (pavyzdžiui, Aleksandras) būtų sutikę, kad jo sūnus, trejų metų Romos karalius, būtų pasodintas į sostą, kad tik nuo jo atsisakytų pats Napoleonas. Bet dabar ir apie imperatoriaus atsisakymą nuo sosto niekas nebeužsiminė. Žinomas toks faktas: vienas prancūzų aristokratas, senas baronas de Guo, kilimo iš Trua miesto, Aleksandrui I įteikęs peticiją, prašydamas padėti Burbonams; Aleksandras atsakęs, esą sąjungininkai dar ničnieko nenutarę dėl Bonaparto dinastijos pakeitimo Burbonų dinastija, įspėjęs peticininkus (Guo buvęs ne vienas) susilaikyti nuo tokių pavojingų žingsnių kaip peticijos. Praėjo keletas dienų. Napoleonas įžengė į Trua miestą, Guo buvo suimtas, atiduotas karo lauko teismui ir sušaudytas.

Kiek vėliau Aleksandras I nustebo, kad Prancūzijos kaimuose valstiečiai nė kiek nemaištauja prieš Napoleoną. Priešingai, Vogėzų kalnuose, Lotaringijos pietuose, prie Juros valstiečiai netgi puldinėja atsilikusius sąjungininkų kareivius, akivaizdžiai nekenčia įsibrovusio priešo. Taip valstiečiai protestavo, kad sąjungininkai grobia jų turtą, būgštavo, kad sąjungininkai "savo furgonuose" veža atgal Burbonus, ikirevoliucinę senjorų tvarką. Napoleonas tuoj pat tatai įvertino. "Reikia ryžtingai kautis kaip 1793 metais", — rašė jis maršalams.

Nors ir pralaimėję, sąjungininkai nesugniužo. Pernelyg jau daug kas buvo pastatyta ant kortos. Tos stulbinančios, viena po kitos sekančios, puikios jau visai, regis, pasmerkto Napoleono pergalės ir vertė juos baimintis: o kas bus, jei tas žmogus, kurį visi sutartinai nuo seno laikė pirmuoju karvedžiu per visą žmonijos istoriją, liks soste, pailsės, atgaus jėgas? Kas įveiks jį tada, po metų, po kitų?

Kovo pradžioje imperatorius turėjo jau daugiau kaip 75 tūkst. žmonių, iš jų 40 tūkst. stovėjo kaip dengiamieji daliniai prieš besitraukiantį Švarcenbergą, o 35 tūkst. puolė Bliucherį, kuris vos nežuvo ir išsigelbėjo tik per Suasono miestą atidavusio komendanto neapdairumą.

Tačiau Bliucheris išvengė nelaisvės, bet ne kautynių: kovo 7 dieną Napoleonas pasivijo jį prie Kraono ir sumušė; patyręs didelių nuostolių, Bliucheris pabėgo Laono miesto link. Išstumti jį iš Laono pozicijų (kovo 9—10 dienomis) Napoleonui nepasisekė. Bliucherio kurį laiką jis atsikratė, nors ir nepribaigė, kaip buvo užsimojęs. Bet tuo metu maršalai Udino ir Makdonaldas, kuriems imperatorius davė 40 tūkst. kareivių ir įsakė sekti įkandin vyriausiojo Austrijos kariuomenės vado Švarcenbergo, buvo atblokšti į Provanso rajoną.

Kovo 9 dieną Šamono mieste sąjunginių valstybių atstovai sudarė naują tarpusavio sutartį, įsipareigodami: pirma, reikalauti iš Napoleono, kad Prancūzija apsiribotų iki 1792 metų buvusiomis sienomis, visiškai išlaisvintų Olandiją, Italiją, Ispaniją, Šveicariją, visas vokiečių valstybes, ir nesudėti ginklų, kol to neišreikalaus; antra, užsibrėžtam tikslui pasiekti Rusija, Austrija ir Prūsija įsipareigoja pateikti po 150 tūkst. kareivių, o Didžioji Britanija nuo šiol pasižada kasmet duoti sąjungininkams 5 mln. svarų sterlingų šio karo reikalams.

Sąjungininkai tiesiog nežinojo, dargi apytikriai, kada ir kaip jiems pasiseks palaužti pašėlusį Napoleono priešinimąsi, kaip ir anksčiau, nė girdėti nenorėjusio apie tokias imperijos sienas, kokios jam buvo siūlomos.

O Napoleono maršalus persekiojo nesėkmė po nesėkmės. Pietuose, perėję Pirėnus, Velingtono vadovaujami anglai atstūmė maršalus Sultą ir Siušė. Švarcenbergas stengėsi išnaudoti pergalių prieš Makdonaldą ir Udino rezultatus.

Nespėjęs pailsėti ir nedavęs atsikvėpti savo armijai po mūšio prie Laono, Napoleonas puolė įžengusį į Reimsą 15 tūkst. Rusijos—Prūsijos kareivių dalinį, kuriam vadovavo rusų generolas, grafas Sen Pri, revoliucijos metais emigravęs prancūzas. Mūšyje prie Reimso (kovo 13 die-

ną) priešas buvo sutriuškintas, pusė kareivių sunaikinta, pats Sen Pri žuvo.

Bet visos tos naujos pergalės jau nieko nebegalėjo pakeisti, nes sąjungininkai tvirtai nusprendė laikytis savo sąlygų, o Napoleonas taip pat tvirtai nusprendė jų nepriimti: geriau prarasti viską, net sostą, negu valdyti imperiją su senosiomis sienomis.

Napoleonas įsakė Kolenkūrui Šatiljono taikos kongreso posėdyje pranešti Anglijos, Rusijos, Prūsijos ir Austrijos atstovams, jog imperatorius galutinai atmeta jų sąlygas ir reikalauja, kad į jo imperiją, kaip ir anksčiau, įeitų kairysis Reino krantas, Kelnas, Maincas, Antverpenas, Savoja ir Nica. Derybos buvo nutrauktos.

Kovo 17 dieną į sąjungininkų stovyklą iš Paryžiaus atvyko ir Aleksandro buvo priimtas Burbonų agentas ir Taleirano emisaras grafas Vitrolis. Vitroliui pasisekė prasmukti pro Napoleono kariuomenę ir rusų avanpostus pas sąjungininkus. Jis pranešė sąjungininkams Taleirano nuomonę, verčiau esą skubėti į Paryžių, o ne vaikytis Napoleoną; Paryžiuje esą jų laukia ir vos tik jie ten pasirodys, bus paskelbta, jog Napoleonas nuverstas, į sostą Liudviko XVIII asmenyje (taip iš anksto save vadino grafas Provansietis, revoliucijos metais nužudyto Liudviko XVI brolis) grįžta Burbonai.

Vitrolį apėmė siaubas, kai patyrė, kad Aleksandras, taip norintis nuversti Napoleoną, visiškai nemano, jog sąjungininkai turi spręsti sosto įpėdinio klausimą; pasirodo, Rusijos caras laikytų nebloga karo baigtimi dargi, sakysim, respubliką. Girdėdamas tai Vitrolis tiesiog savo ausimis netikėjo. "Štai iki ko mes nusigyvenome, viešpatie!" — sušunka Vitrolis, aprašinėdamas tą susitikimą.

Matyt, Aleksandrą bus labai paveikusi žinia, jog karas įgauna kitokį pobūdį: prancūzai gina naują, porevoliucinę Prancūziją nuo svetimšalių įsibrovėlių, kurie nori atkurti senąją santvarką su Burbonais priešakyje. Kaip tik toji aplinkybė stiprina vis dar pavojingo, vis dar pergalingai žengiančio Napoleono pozicijas, ir Aleksandras užsimojo Paryžiaus prastuomenei *(la vile populace)* leisti pasirinkti — Napoleonas arba Burbonai, Napoleonas arba respublika. Paika karaliaus rūmų dvariškio, legitimisto,

emigranto grafo Vitrolio galvelė viso to niekaip negalėjo suvokti, todėl jį taip nustebino Rusijos patvaldžio prancūziškas respublikoniškumas. Kad Burbonai ir visi jų Vitroliai nėmaž nesupranta prancūzų nuotaikų, Aleksandras buvo tikras, tačiau Taleirano patarimą, kurį Vitrolis perdavė drauge su nepasirašytu ir tyčia neraštingai pakeverzotu rašteliu, jis mielai priėmė. Rizikuodamas savo galva (pakeliui Vitrolį galėjo sučiupti Napoleono žandarai, pagal raštelį nesunkiai prisikasti ir ligi jo autoriaus), Taleiranas primygtinai siūlė Aleksandrui ir jo sąjungininkams žygiuoti tiesiai į Paryžių, nepaisyti užnugaryje ir flanguose liekančios dar nesumuštos Napoleono kariuomenės. Taleiranas — atsargus išdavikas, rizikuoti nebuvo įpratęs, tačiau jis puikiai žinojo, kokia suirutė ir netikrumas viešpatauja Paryžiuje ir už jo ribų, mieste ir kariuomenėje.

Kovo 20 dieną įvyko mūšis prie Arsi-Siur-Obo tarp Napoleono, kuris tuo metu mūšio lauke turėjo apie 30 tūkst. žmonių, ir sąjungininkų (Švarcenbergo), iš pradžių turėjusio apie 40 tūkst., o į pabaigą — apie 90 tūkst. Nors Napoleonas laikė save nugalėtoju ir keliuose punktuose įveikė priešą, iš tikrųjų mūšis, sprendžiant iš jo rezultatų, buvo nesėkmingas; po kautynių Napoleonas nebeįstengė persekioti Švarcenbergo, persikėlė atgal per Obą ir susprogdino tiltus. Mūšyje prie Arsi-Siur-Obo imperatorius prarado 3 tūkst. žmonių, sąjungininkai — bemaž 9 tūkst., bet sutriuškinti jų armijas Napoleonui šį sykį, žinoma, nepavyko.

Sąjungininkai bijojo liaudies karo, bijojo savanoriškos liaudies kariuomenės, panašios į tą, kuri didvyriškais revoliucijos metais išgelbėjo Prancūziją nuo interventų ir Burbonų restauracijos...

Aleksandras, Frydrichas Vilhelmas, Pranciškus, Švarcenbergas ir Meternichas būtų gerokai apsiraminę, jeigu būtų girdėję, ką tą vakarą po mūšio prie Arsi-Siur-Obo su generolu Sebastijaniu kalbėjo Napoleonas: "Na ką, generole, ką jūs pasakysite apie įvykius?" — "Aš pasakysiu, kad jūsų didenybė tikriausiai dar turi naujų rezervų, kurių mes nežinome". — "Tiktai tą, ką matote prieš savo akis, jokių kitų". — "Tačiau kodėl tuomet, jūsų didenybe,

neketinate pakelti visos nacijos?" — "Iliuzija! Iliuzija, primenanti Ispaniją ir prancūzų revoliucijos laikus. Pakelti naciją šalyje, kurioje revoliucija sunaikino bajorus ir dvasininkiją, kurioje aš pats sunaikinau revoliuciją!"

Napoleonas teisingai suprato reikalą: taip ilgai gniaužęs bet kokius prisiminimus apie revoliuciją, bet kokią revoliucinę dvasią, net dabar, žūtbūtinai kaudamasis už Paryžių, jis, kad ir būtų norėjęs, negalėjo telktis į pagalbą prancūzų revoliucijos, kurią taip ilgai trempė ir taip sėkmingai smaugė.

Tas Napoleono pokalbis su generolu Sebastijaniu vyko kaip sykis praėjus trims dienoms, kai Aleksandras priėmė Vitrolį. *Iliuzija* Napoleonas laikė visos liaudies apsauginę kariuomenę, tokią kaip 1792 metais, kuomet viską apvainikavo respublikos paskelbimas, o nesutaikomas jo priešas Aleksandras kaip tik ir geidė atimti iš Napoleono bet kokią prancūzų liaudies paspirtį, kėlė respublikos atkūrimo idėją.

III

Po mūšio prie Arsi-Siur-Obo Napoleonas pamėgino įsibrauti į sąjungininkų užnugarį ir užpulti jų komunikacijas su Reinu, tačiau sąjungininkai jau galutinai apsisprendė žygiuoti tiesiai į Paryžių. Iš imperatorienės Marijos Liudvikos ir policijos ministro Savari Napoleonui rašytų laiškų, kuriuos atsitiktinai perėmė rusų kazokai, Aleksandras įsitikino, jog Paryžių apėmė tokios nuotaikos, kad liaudies pasipriešinimo nėra ko laukti; jei sąjungininkų armijos įžengtų į Paryžių, karo klausimas iš karto būtų išspręstas, Napoleonas nuverstas.

Galutinai sąjungininkus ryžtis tam įkalbėjo Poco di Borgas, korsikietis, senas ir mirtinas Napoleono priešas, todėl artimas Aleksandro draugas. Kuomet po mūšio prie Arsi-Siur-Obo sąjungininkų stovyklą pasiekė žinia, kad Napoleonas kėsinasi į jų užnugarį, Poco di Borgas pareiškė: "karo tikslas — Paryžiuje. Kol jūs galvosite apie kautynes, rizikuosite būti sumušti, nes Napoleonas visada vadovaus joms geriau negu jūs todėl, kad jo armija, nors

ir nepatenkinta, bet laikys garbės reikalu kautis iš paskutiniųjų, kol Napoleonas bus kartu. Kad ir kaip sukrėsta jo *karinė* galybė, ji vis dar tebėra didi, labai didi, didesnė negu jūsų. Bet jo *politinė* galybė sunaikinta. Laikai pasikeitė. Karinis despotizmas buvo priimtas kaip labdarybė rytojaus dieną po revoliucijos, bet dabar visuomenės akyse jis žlugo... Reikia stengtis baigti karą ne karinėmis priemonėmis, o politinėmis... Tik palieskite pirštu Paryžių, ir Napoleono didybė išnyks, jūs sulaužysite kardą, kurio neįstengiate išplėšti iš jo rankų". Kad Burbonus šalis visai užmiršo, Poco di Borgas neabejojo ir neslėpė nuo sąjungininkų, kurie, beje, ir patys buvo linkę taip manyti. Sąjungininkai sutiko su juo, kad nuvertus Napoleoną, Burbonai pasidarys realus dalykas. Kalbėti apie respubliką Aleksandras nebematė reikalo; ir kam, jei galima apsieiti be kalbų ta nemalonia tema ir sudoroti Napoleoną. Buvo nuspręsta rizikuoti ir pasinaudoti tuo, kad Napoleonas toli (imperatorius kaip tik ir traukė priešo užnugarin, kad sulaikytų jį atokiau nuo Paryžiaus), žygiuoti tiesiai į sostinę, pasikliaujant išdavikais, kurie atiduos miestą anksčiau negu imperatorius sugrįš.

Kelią į Paryžių saugojo tik maršalai Marmonas ir Mortjė, generolai Pakto ir Amė, iš viso apie 25 tūkst. žmonių. Napoleonas su pagrindinėmis jėgomis buvo toli priešo užnugaryje. Mūšį su maršalais prie Fer-Šampenuazė kovo 25 dieną laimėjo sąjungininkai. Prancūzai buvo atblokšti Paryžiaus link, 100 tūkst. sąjungininkų armija artinosi prie sostinės.

Kovo 29 dieną imperatorienė Marija Liudvika su mažuoju sosto įpėdiniu, Romos karaliumi, išvažiavo iš Paryžiaus į Blua.

Paryžiui ginti prancūzai turėjo apie 40 tūkst. žmonių. Sostinėje kilo panika, kareivių nuotaika taip pat smuko. Aleksandras nenorėjo kraujo praliejimo prie Paryžiaus ir apskritai vaizdavo didžiadvasį nugalėtoją. "Netekęs savo gynėjų ir savo didžiojo vado, Paryžius nepajėgus gintis, aš tuo esu giliai įsitikinęs", — pasakė caras M. Orlovui, įgaliodamas jį nutraukti mūšį, kai tik atsiras viltis, kad sostinė kapituliuos taikiai. Įnirtingas mūšis truko keletą valandų, sąjungininkai prarado 9 tūkst. žmonių, iš jų apie

6 tūkst. rusų, tačiau bijodamas pralaimėti, taip pat Taleirano veikiamas, maršalas Marmonas kovo 30 dieną, 5 valandą vakaro, kapituliavo.

Apie netikėtą sąjungininkų žygį į Paryžių Napoleonas sužinojo pačiame mūšių tarp Sen Dizjė ir Bar-Siur-Obo įkarštyje. "Tai puikus šachmatų ėjimas. Niekada nebūčiau patikėjęs, kad nors vienas iš sąjungininkų generolų galėtų šitaip padaryti", — pagyrė Napoleonas, kovo 27 dieną sužinojęs, kas įvyko. Ir dabar jis kalbėjo pirmiausia kaip strategas.

Jis tučtuojau pasuko armiją Paryžiaus link.

Kovo 30-osios naktį jis atvyko į Fontenblo ir jau čia sužinojo apie ką tik pasibaigusias kautynes ir Paryžiaus kapituliaciją.

Kaip ir visada, imperatorius buvo kupinas energijos ir ryžto. Patyręs, kas ištiko, ketvirtį valandos tylėjo, o paskui Kolenkūrui ir buvusiems kartu generolams išdėstė naują planą. Kolenkūras vyksta į Paryžių ir Napoleono vardu pasiūlo Aleksandrui ir sąjungininkams taiką tomis sąlygomis, kokias šie kėlė Šatiljone. Paskui Kolenkūras bet kokia dingstimi važinėjimams iš Paryžiaus į Fontenblo ir atgal sugaišta tris dienas, per tą laiką iš Sen Dizjė suspės ateiti pagrindinės jėgos, kurios dar išliko po operacijų priešo užnugaryje, tada sąjungininkai bus išvyti iš Paryžiaus. Kolenkūras sumikčiojo: o gal geriau nebegudrauti, gal *iš tikrųjų* pasiūlyti taiką sąjungininkams Šatiljono sąlygomis? "Ne, ne! — užginčijo imperatorius. — Pakanka ir to, kad dvejojome. Ne, viską lems špaga. Nežeminkite manęs!"

Kolenkūras tučtuojau išvyko į Paryžių, o Napoleonas vėl energingai rengė mūšį, kuris turėjo įvykti po 3—4 dienų. Jam buvo svarbu, kad per tas dienas sąjungininkai nesiimtų kokių nors ryžtingų politinių priemonių, nesudrumstų protų ir nepalenktų į savo pusę abejojančių. Dėl to jis ir sumanė komediją su taikos pasiūlymu Šatiljono sąlygomis, kurias su panieka galutinai atmetė prieš dvi savaites.

Tačiau nieko jau nebebuvo galima pakeisti. Džiaugsmingos rojalistų manifestacijos, kuriomis jie sutiko įvažiavusius į Paryžių sąjungininkų monarchus, didžiumos

gyventojų apatija ir nuolankumas — visa tai rodė, kad sostinė priims tokią vyriausybę, kokią jai primes.

Sąjungininkų monarchai išleido atsišaukimą, skelbdami, kad derybų su Napoleonu neves, bet pripažins tą vyriausybę ir tą valstybinę santvarką, kurią išsirinks pati prancūzų tauta. Taigi iš Kolenkūro derybų su sąjungininkais, esant tokioms aplinkybėms, nieko doro negalėjo išeiti. Aleksandras Kolenkūrui tiesiai pasakė: Prancūzija pavargo nuo Napoleono ir nebenori jo. Švarcenbergas su kartėliu priminė: Napoleonas 18 metų iš eilės drebino visą pasaulį; prie jo niekam ir niekada nebus ir negali būti ramybės; Napoleonui be perstogės buvo siūloma taika, netgi paliekant imperiją, tačiau jis nedarė jokių nuolaidų, o dabar jau per vėlu. Šitaip kalbėdamas, Švarcenbergas nežinojo, kad ir dabar Napoleonas nedaro jokių nuolaidų, o Kolenkūrą pasiuntė tik tam, kad sugaišintų kalbomis mažiausiai tris dienas, kol į Fontenblo ateis armija.

Grįžęs į Fontenblo, Kolenkūras pamatė tokį vaizdą: prie imperatoriaus būstinės telkiama kariuomenė, balandžio 5 dieną tikimasi turėti 50 tūkst. ir su jais patraukti į Paryžių.

Balandžio 4-osios rytą Napoleonas išrikiavo kariuomenę ir kreipėsi į ją: "Kareiviai, priešas, aplenkęs mus trim dienom, užėmė Paryžių. Reikia jį iš ten išvyti. Negarbingi prancūzai, emigrantai, kuriems per savo silpnybę mes kadaise atleidome, dabar, susidėję su priešu, prisisegė baltas kokardas. Niekšai! Jie gaus, ko nusipelnė už tą naują pasikėsinimą. Prisiekime nugalėti arba mirti, atlyginti už tėvynės ir mūsų ginklo įžeidimą!" — "Prisiekiame!" — sušuko kareiviai. Tačiau grįžęs į Fontenblo rūmus, Napoleonas patyrė visai ką kita. Liūdni, paniurę, nebylūs stovėjo maršalai, ir niekas nedrįso prašnekti pirmas. Čia buvo Udino, Nėjus, Makdonaldas, Bertjė, hercogas Basano.

Napoleonas paprašė paaiškinti, kas yra, ir šie išklojo visiškai netikį pergale; visas be išimties Paryžius drebąs iš baimės laukdamas, kada imperatorius puls miestą užėmusius sąjungininkus; tas puolimas prilygsiąs gyventojų ir pačios sostinės pražūčiai; sąjungininkai būtinai atker-

šysią už Maskvą ir sudeginsią Paryžių; sunku būsią priversti kareivius kautis Paryžiaus griuvėsiuose. "Eikite, aš jus pašauksiu ir pranešiu, ką nusprendžiau", — pasakė Napoleonas, paliepęs likti Kolenkūrui, Bertjė ir hercogui Basano. Napoleonas piktai priekaištavo dėl maršalų baikštumo ir dvejonių, ištikimybės jam stokos. Po kelių minučių jis pareiškė maršalams išsižadąs sosto savo sūnaus, mažojo Romos karaliaus, naudai, o regente skiriąs Mariją Liudviką; jei sąjungininkai sutinką tokiomis sąlygomis sudaryti taiką, karas baigtas, ir su šiais pasiūlymais siunčiąs Kolenkūrą į Paryžių vesti derybų su sąjungininkais. Napoleonas perskaitė čia pat surašytą dokumentą, kuriame buvo sakoma: jei jau sąjunginės valstybės paskelbė, jog imperatorius Napoleonas — vienintelė kliūtis atkurti taiką Europoje, tai imperatorius Napoleonas, ištikimas savo priesaikai, esąs pasirengęs išsižadėti sosto, palikti Prancūziją ir netgi paaukoti gyvybę tėvynės gerovei, kuri glaudžiai susijusi su jo sūnaus ir regentės imperatorienės teisėmis, taip pat su imperijos įstatymais.

Maršalai karštai pritarė šiam aktui. Perskaitęs raštą, imperatorius paėmė plunksną ir staiga dar prieš pasirašydamas paklausė: "O gal mes vis dėlto patrauksim prieš juos? Mes juos sumušim!" Tačiau maršalai tylėjo. Nė vienas nepritarė jo žodžiams. Napoleonas pasirašė dokumentą ir įteikė delegacijai, kurią siuntė į Paryžių, — Kolenkūrui, Nėjui ir Makdonaldui.

Daug kas per tą laiką pasikeitė Paryžiuje. Taleiranas paskubomis surinko dalį senatorių, kuriais galėjo pasitikėti, privertė balsuoti už Napoleono dinastijos nuvertimą ir už Burbonų grąžinimą, o svarbiausia — maršalas Marmonas išdavė imperatorių ir su savo korpusu pasitraukė į Versalį, perėjo Taleirano ir jo vadovaujamos (sąjungininkų noru) "laikinosios vyriausybės" pusėn.

Aleksandras iš pradžių dvejojo; nei jis, nei imperatorius Pranciškus nelabai prieštaravo, kad trejų metų "Napoleonas II" būtų pasodintas į sostą, tačiau sąjungininkų monarchus apsupę rojalistai primygtinai reikalavo Napoleono siūlymą atmesti. Sužinoję apie Marmono išdavystę, sąjungininkai apsisprendė. Dabar, atskilus pagrindinėms jėgoms, kuriomis tiesiogiai disponavo Napoleonas, Pary-

žių pulti pasidarė nebeįmanoma, ir sąjungininkai pagaliau ryžosi atiduoti sostą Burbonams. "Įtikinkite savo valdovą, jog būtina nusilenkti likimui, — pasakė Aleksandras, atsisveikindamas su Kolenkūru. — Visa, kas tik bus galima padaryti, kad nenukentėtų jo garbė, bus padaryta", — ir Aleksandras vėl pavadino Napoleoną "didžiu žmogumi".

Išsiskirdami su Kolenkūru, sąjungininkai prašė jį paakinti Napoleoną atsisakyti sosto ir nekelti jokių sąlygų; žadėjo palikti jam imperatoriaus titulą ir atiduoti visiškon jo dispozicijon Elbos salą Viduržemio jūroje. Sąjungininkai ir rojalistai, vadovaujami jau visiškai atvirai perėjusio į jų pusę Taleirano, truputį prisibijojo pilietinio karo ir kareivių masių, kurios, kaip ir anksčiau, aiškiai simpatizavo Napoleonui. Oficialus atsisakymas nuo sosto galėjo padėti išvengti maišto pavojaus. Senato nutarimas šiuo atveju visiškai nieko nereiškė. Senatoriai buvo laikomi Napoleono liokajais, kurie dabar kaip niekur nieko pardavė savo poną ir stojo tarnauti kitam. "Tas niekingas Senatas, — sušuko maršalas Nėjus, kalbėdamasis su Aleksandru, — visada skubėjo nusilenkti valiai žmogaus, kurį nūnai vadina tironu! Kokią teisę turi Senatas dabar kelti savo balsą? Jis tylėjo tada, kai privalėjo kalbėti; kaip jis gali kalbėti dabar, kai viskas verčia jį tylėti?"

Tik Napoleono žodis galėjo nutraukti šį slegiantį netikrumą, atpalaiduoti nuo priesaikos kareivius, karininkus, generolus, valdininkus. Taip manė visų partijų prancūzai, taip manė ir sąjungininkai.

IV

Balandžio 5-osios vakare Kolenkūras, Nėjus ir Makdonaldas iš Paryžiaus grįžo į Fontenblo. Išklausęs jų pasakojimo apie susitikimą su Aleksandru ir sąjungininkais, jų patarimo susitaikyti su tuo, kas neišvengiama, Napoleonas pasakė dar turįs kariuomenės, kareiviai jam esą ištikimi. "Beje, mes dar pamatysim. Iki rytojaus!" Atleidęs maršalus, jis vėl liepė pašaukti Kolenkūrą. "O, žmonės, žmonės, Kolenkūrai!" — pradėjo ilgą pokalbį Napo-

leonas. — Mano maršalai gėdintųsi pasielgti taip, kaip Marmonas, jie kalba apie jį pasipiktinę, tačiau jiems apmaudu, kad jis taip aplenkė juos kelyje į garbės pakylą. Jie norėtų, tiesa, neužsitraukdami gėdos, pelnyti tokių pat teisių į Burbonų palankumą..." Jis ilgai kalbėjo apie lemiamą valandą jį išdavusį Marmoną. "Nelaimingasis, jis nežino, kas jo laukia. Jo vardas suterštas. Patikėkite manimi, aš negalvoju apie save, mano veikla baigėsi arba artėja prie pabaigos. Beje, kokį malonumą aš dabar patirčiau, jei vėl galėčiau valdyti širdis, kurias taip nukamavau ir kurios nūnai pasirengusios atsiduoti kitiems!.. Aš mąstau apie Prancūziją... Ak, jei tik tie kvailiai nebūtų manęs išdavę, juk aš per keturias valandas būčiau atstatęs jos didybę, nes, patikėkite manimi, dabartinė sąjungininkų padėtis pražūtinga: užnugaryje — Paryžius, priešais — aš! Jei vengdami tokio pavojaus, jie išeitų iš Paryžiaus, niekada ten nebegrįžtų... Tas nelaimingas Marmonas sugadino tokią puikią atomazgą... Žinoma, būtų viena priemonė vėl pasikelti ir tęsti karą. Iš visų pusių mane pasiekia žinios, kad valstiečiai Lotaringijoje, Šampanėje, Burgundijoje naikina atskiras priešo kareivių grupes... Pasirodys Burbonai, ir dievas žino ko sulauksime... Burbonai — tik tariama taika... Pamatysite, ką jie po metų padarys su šalimi!.. Tarp kitko šiuo momentu reikia ne manęs, reikia kažko kito. Mano vardas, mano paveikslas, mano špaga — visa tai kelia baimę. Reikia pasiduoti. Aš pašauksiu maršalus, ir jūs pamatysite, kaip jie apsidžiaugs, kai aš išgelbėsiu juos iš keblios padėties ir leisiu pasielgti taip, kaip pasielgė Marmonas, ir dar neprarandant garbės".

Tą naktį jis išsakė Kolenkūrui tai, apie ką, be abejo, seniai mąstė. Pirmiausia išryškėjo baisus, tiesiog neįtikėtinas nuovargis nuo to kruvino viešpatavimo, to nesiliaujančio ir nesibaigiančio mirties šokio, tų gausybės lavonų, to ištisų kartų aukojimo aiškiai neįgyvendinamam tikslui.

"Aš norėjau, kad Prancūzija valdytų visą pasaulį", — atvirai prisipažindavo Napoleonas 1814 metais. Tuomet jis nežinojo, kad tarp tolimų jo ainių atsiras ištisa patriotiškai nusiteikusių prancūzų istorikų mokykla, kuri

stengsis įrodinėti, esą Napoleonas, tiesą sakant, visą gyvenimą nieko neužpuolė, tiktai gynėsi, o žengdamas į Vieną, Milaną, Madridą, Berlyną, Maskvą iš esmės tik norėjo apginti "natūralias sienas", o prie Maskvos upės "gynė" Reiną. Pats Napoleonas šitaip aiškintis nesumojo. Jis buvo kur kas atviresnis.

Nežinojo jis ir tų tikslių skaičių, kuriuos visai neseniai, remdamasis visais oficialiais ir neoficialiais archyviniais duomenimis, pateikė dabartinis tyrinėtojas Alberas Meinjė: jo apskaičiavimais, bendras Prancūzijos piliečių, žuvusių ir dingusių be žinios kautynėse ir žygiuose Napoleono viešpatavimo metais, skaičius viršija milijoną (471 tūkst. nukautų, jau tada oficialiai užregistruotų, ir 530 tūkst. dingusių be žinios, apie kuriuos niekada ir nieko nebebuvo girdėti). Į tą skaičių, žinoma, neįeina, pavyzdžiui, sunkiai sužeistieji ir suluošintieji, kurie mirė nuo žaizdų ne mūšio lauke, o kiek vėliau karo ligoninėse. Tokia šiurpi karo statistika.

Tie Meinjė apskaičiavimai liečia ne visą Napoleono imperiją, o tik "senąją Prancūziją", senuosius departamentus, t. y. ne tą šalį, kurią jis rado paimdamas valdžią 1799 metų briumero 18 dieną (nes nepriskaičiuota Belgija, Pjemontas ir kitos dar revoliucijos metais ir paties Napoleono dar iki briumero 18-osios užkariautos teritorijos), o vien Prancūzija su savo senosiomis, dar ikirevoliucinėmis sienomis. Ir apimti ne visi Napoleono karai, o tik tie, kuriuos jis kariavo nuo 1800 metų (vadinasi, nėra skaičių apie pirmąjį Italijos užkariavimą 1796—1797 metais, Egipto užkariavimą, žygį į Siriją). Kad iš 26 milijonų "senųjų departamentų" gyventojų, skaičiuojant ir moteris bei vaikus, jo karuose užmušta ir sunaikinta per milijoną suaugusių vyrų, — to tiksliai Napoleonas galėjo ir nežinoti, bet ištuštėjusius po daugybės šaukimų kaimus jis matė, kaip ir nesuskaičiuojamų mūšių laukus. Kartais jis mėgindavo nuraminti kitus (pats dėl to jis ne itin sielodavosi), nurodydamas, kad jo karuose žūva kur kas daugiau kareivių, pašauktų iš vasalinių šalių ir šalių "sąjungininkių", t. y. vokiečių, šveicarų, italų, belgų, olandų, lenkų ir t. t., negu tikrų prancūzų.

Tačiau trijų ar keturių milijonų užsieniečių, kovojusių Napoleono armijos gretose, mirtis palyginti su milijono "grynų" prancūzų mirtimi buvo menka paguoda (milijonų žuvusių, dingusių be žinios, suluošintų priešų jis apskritai niekada neminėdavo).

Dabar, tą ilgą naktį, kurios didžiumą jis praleido žingsniuodamas pirmyn ir atgal puikiomis prabangių, bet niūrokų Fontenblo rūmų salėmis, sumuodamas rezultatus, Kolenkūrui imperatorius išsakė tik vieną pagrindinę išvadą: jis nuvargino Prancūziją, šalis nusilpo; galbūt ir blogi Burbonai, galbūt ir neilgai jie išsilaikys soste, bet dabar reikia ne jo, reikia kažko kito.

Tomis balandžio dienomis jam pranešė, kad Paryžiaus pirkliai, stambioji buržuazija, nors ir nesutiko sąjungininkų taip entuziastingai kaip bajorai rojalistai, bet ir jie, pirkliai, garsiai guodėsi esą iškankinti ir nuskurdinti karų.

Tą naktį Napoleonas beveik negulė. Išaušo 1814 metų balandžio 6-osios rytas. Jis liepė sušaukti maršalus ir jiems pasakė: "Ponai, nusiraminkite! Nei jums, nei armijai daugiau neteks lieti kraujo. Aš sutinku atsisakyti sosto. Aš norėčiau jūsų, taip pat ir savo šeimos labui užtikrinti, kad sostą paveldėtų mano sūnus. Aš manau, jog tokia atomazga jums būtų naudingesnė negu man, nes jūs tada gyventumėte valdomi vyriausybės, kuri atitiktų jūsų kilmę, jūsų jausmus, jūsų interesus... Tai būtų įmanoma, tačiau niekinga išdavystė atėmė iš jūsų padėtį, kurią aš norėčiau jums užtikrinti. Jeigu ne 6-ojo korpuso (Marmono) parsidavimas, mes būtume pasiekę ir tai, ir dar daugiau, mes galėtume pakelti Prancūziją. Bet išėjo kitaip. Aš susitaikau su savo likimu, susitaikykit ir jūs su savuoju. Susitaikykit su tuo, kad gyvensite prie Burbonų, ir ištikimai tarnaukite. Jūs norėjote ramybės — jūs gausite ją. Bet, deja! Tegu dievas mane nubaus, jei aš klystu sakydamas, jog mes ne ta karta, kuri sutverta ramybei. Taika, kurios jūs geidžiate, pūkinėse lovose pakirs greičiau ir daugiau žmonių iš jūsų tarpo, negu karas pakirstų bivuakuose".

Paskui Napoleonas paėmė popieriaus lapą ir perskaitė: "Sąjunginės valstybės paskelbė, kad imperatorius Napo-

leonas yra vienintelė kliūtis atstatyti taiką Europoje, todėl imperatorius Napoleonas, ištikimas savo priesaikai, skelbia, kad jis savo ir savo įpėdinių vardu atsisako Prancūzijos sosto ir Italijos sosto, nes nėra tokios asmeninės aukos, net gyvybės aukos, kurios jis nebūtų pasirengęs sudėti Prancūzijos labui". Jis atsisėdo prie stalo ir pasirašė. Maršalai buvo sujaudinti. Jie bučiavo imperatoriui rankas, meilikavo, kaip buvo įpratę jo viešpatavimo metais. Kolenkūras su dviem maršalais tuojau išvežė dokumentą į Paryžių.

Aleksandras ir sąjungininkai laukė atomazgos labai nerimaudami. Gavę dokumentą apie atsisakymą nuo sosto, tiesiog nesitvėrė iš džiaugsmo. Aleksandras patvirtino, kad Elbos sala nedelsiant bus perleista Napoleonui visiškon jo valdžion, o Napoleono sūnus, Romos karalius, ir Marija Liudvika gaus savarankiškas valdas Italijoje.

Viskas buvo baigta.

V

Napoleono mintys krypo į tai, apie ką jis, be abejo, daug kartų galvojo per visą strateginiu požiūriu puikią, tačiau politiškai iš esmės beviltišką 1814 metų kampaniją. Jau 1813 metais maršalai, generolai, karininkai, palyda, dargi gvardijos kareiviai pastebėdavo, kad imperatorius tuščiai rizikuoja savo gyvybe, ne taip, kaip tai darydavo, pavyzdžiui, ankstesniuose karuose: ant Arkolos tilto 1796 metais arba Eilau miesto kapinėse 1807 metais, t. y. ne tuomet, kai to reikėdavo kokiais nors sumetimais, o visiškai be reikalo.

Pavyzdžiui, kaip jau buvo pažymėta, dar 1813 metais, kai žuvo Diurokas, imperatorius atsisėdo ant kelmo ir kurį laiką sėdėjo nejudėdamas, tapęs gyvu taikiniu aplink skraidančioms kulkoms. 1814 metais gana keistai jis elgdavosi vis dažniau, ir klysti, vertinant tuos poelgius, jau buvo neįmanoma. Pavyzdžiui, mūšyje prie Arsi-Siur-Obo kovo 20 dieną Napoleonas patraukė — vėlgi be jokio reikalo — į tą mūšio vietą, kurią jo paties įsakymu buvo palikę kareiviai, nes nebeįmanoma buvo

išsilaikyti. Generolas Ekselmansas puolė iš paskos norėdamas sulaikyti imperatorių, o maršalas Sebastijanis Ekselmansui pasakė, ką seniai visi žinojo: "Palikite jį, juk matote, kad jis taip daro tyčia; jis nori nusižudyti!" Tačiau nei kulkos, nei sviediniai jo nelietė.

Į savižudybę Napoleonas visada žiūrėjo kaip į silpnumo ir silpnadvasiškumo pasireiškimą. Matyt, prie Arsi-Siur-Obo ir daugeliu kitų atvejų (1813—1814 metais) jis tarsi gudravo, ieškojo mirties, bet pats prieš save rankos nekėlė, vylėsi užmaskuotos savižudybės.

Tačiau 1814 metų balandžio 11 dieną, praėjus penkioms dienoms nuo sosto atsisakymo, kai Fontenblo rūmuose pradėta ruoštis išvykti į Elbos salą, atsisveikinęs su Kolenkūru, su kuriuo tomis dienomis praleisdavo daug laiko, Napoleonas išėjo į savo apartamentus ir, kaip vėliau paaiškėjo, išsiėmė iš nesesero, su kuriuo niekada nesiskirdavo, buteliuką opiumo.

Kaip mes jau minėjome, dar 1812 metais, po kautynių prie Malojaroslaveco, kur grėsė pavojus pakliūti į nelaisvę, Napoleonas įsakė daktarui Juvanui dėl viso pikto duoti jam stiprių nuodų. Tada jis ir gavo tą buteliuką su opiumu, kurio neišėmė iš nesesero pusantrų metų.

Dabar Fontenblo Napoleonas ištraukė jį ir viską išgėrė.

Prasidėjo baisios kančios. Kolenkūras, nujausdamas kažką negera, įėjo pas Napoleoną. Iš pradžių pamanė, kad tas staiga susirgo, ir norėjo bėgti gydytojo, kuris buvo rūmuose. Napoleonas prašė — ir dargi griežtai — nieko nekviesti. Traukuliai buvo tokie stiprūs, kad Kolenkūras vis dėlto išsiveržė iš kambario ir pažadino gydytoją — tą patį Juvaną, kuris kadaise ir davė Napoleonui opiumo. Pamatęs ant stalo buteliuką, daktaras iš karto suprato, kas atsitiko. Napoleonas skundėsi, kad nuodai silpni arba išsivadėję, ir įsakmiai reikalavo tuojau duoti šviežio opiumo. Juvanas išbėgo iš kambario sakydamas, jog antrą kartą niekada nebepadarysiąs tokio nusikaltimo.

Kančios truko keletą valandų, nes jis atsisakė priešnuodžių. Imperatorius kategoriškai reikalavo niekam nieko nesakyti. "Kaip sunku mirti! Kaip lengva buvo numirti

mūšio lauke! Kodėl manęs neužmušė prie Arsi-Siur-Obo!", — ištrūko tąsomam siaubingų konvulsijų.

Nuodai neturėjo mirtino poveikio. Nuo tol Napoleonas nebemėgino nusižudyti ir niekada apie tai neužsimindavo.

Kelionei jau buvo beveik pasiruošta. Pagal susitarimą su sąjungininkais imperatorius galėjo pasiimti su savimi į Elbos salą vieną savo gvardijos batalioną.

1814 metų balandžio 20 dieną viskas buvo parengta. Napoleono, nedidelės jo palydos ir valstybių komisarų, kurie turėjo jį lydėti į Elbos salą, ekipažai jau stovėjo prie rūmų.

Napoleonas pareiškė norą atsisveikinti su savo gvardija. Gvardiečiai išsirikiavo paradinėje rūmų aikštėje, tame pačiame didžiuliame kieme, kuris dabar toks žinomas keliautojams, apžiūrinėjantiems Fontenblo rūmus, ir kuris nuo tol vadinamas "Atsisveikinimo kiemu" *(La cour des adieux).*

Priekyje stovėjo senoji gvardija su savo karininkais ir generolais, už jų — jaunoji. Kai imperatorius išėjo, kareiviai pagerbė jį ginklu, vėliavnešys nulenkė senosios gvardijos vėliavą prie Napoleono kojų.

"Kareiviai, jūs mano seni ginklo draugai, su kuriais aš visada ėjau garbės keliu, dabar mums reikia atsisveikinti. Aš galėčiau toliau likti su jumis, bet reikėtų tęsti nuožmią kovą, prie karo su svetimšaliais dar, galimas daiktas, prisidėtų ir tarpusavio karas; aš negalėjau ryžtis toliau draskyti Prancūzijos krūtinę. Ilsėkitės — jūs to teisėtai nusipelnėte, ir būkite laimingi. Manęs nesigailėkite. Aš turiu misiją ir, kad ją įvykdyčiau, sutinku gyventi; aš turiu papasakoti palikuonims apie didžius žygius, kuriuos mes su jumis atlikome. Aš norėčiau visus jus apkabinti, bet leiskite pabučiuoti tik vėliavą, kuri jus visus įkūnija..."

Napoleonas daugiau kalbėti nebegalėjo. Balsas užsikirto. Jis apkabino ir pabučiavo vėliavnešį ir vėliavą, greitai nuėjo ir, atsisveikinęs su gvardija, sėdo į karietą. Karietos pajudėjo lydimos gvardijos šūksnių "Tegyvuoja imperatorius!" Daugelis gvardiečių verkė kaip vaikai.

"Didingiausia ir herojiškiausia pasaulio istorijos epopėja pasibaigė — jis atsisveikino su savo gvardija", — taip vėliau tą dieną aprašė Anglijos laikraščiai.

Tačiau iš tikrųjų ta 20 metų epopėja, prasidėjusi 1793 metų gruodžio mėnesį Tulone visiškai nepasibaigė 1814 metų balandžio mėnesį Fontenblo.

Napoleonui dar buvo lemta apstulbinti pasaulį, kurį, regis, jis pats per dvidešimt metų jau buvo atpratinęs kuo nors stebėtis.

XVI skyrius

ŠIMTAS DIENŲ

1815 metai

I

Prieš pradedant pasakojimą apie patį nuostabiausią Napoleono gyvenimo įvykį, pirmiausia dera pažymėti štai ką. Neginčytina, kad atvykęs į Elbą, iš pradžių jis neturėjo jokių planų, manė, kad jo politinis gyvenimas baigėsi, ir ketino, kaip buvo žadėjęs, rašyti savo valdymo istoriją. Mažų mažiausia taip atrodė pirmąjį pusmetį. Jis buvo ramus ir santūrus. Pervažiavęs Pietų departamentus, kur rojalistai sutikdavo jį perdėm priešiškai, kur kartkartėmis net jo gyvybei grėsė pavojus, 1814 metų gegužės 3 dieną Napoleonas atvyko į Elbos salą. Jis atsidūrė nuošalioje vietovėje, tarp svetimų taikių gyventojų, kurie savo naują valdovą sutiko su didžiausia pagarba.

Lygiai prieš trejus metus iki atvykstant į Elbos salą, 1811 metų pavasarį, Napoleonas Tiuilri rūmuose priėmė bavarų generolą Vredė. Kuomet Vredė pagarbiai užsiminė, ar ne geriau būtų susilaikyti nuo jau beveik atvirai rengiamo Rusijos puolimo, Napoleonas šiurkščiai jį nutraukė: "Po trejų metų aš būsiu viso pasaulio valdovas".

Dabar, praėjus trejiems metams, "didžioji imperija" išnyko, prieš Napoleoną plytėjo 223 kvadratinių kilometrų sala su trim nedideliais miestais ir keletu tūkstančių gyventojų.

Likimas atvedė Napoleoną labai arti gimtųjų vietų: Elbos sala buvo maždaug per 50 kilometrų nuo Korsikos. Iki 1814 metų balandžio Elba priklausė Toskanos hercogystei, vienai iš vasalinių Napoleono valdų Italijoje. Dabar, nuvertus imperatorių, ta sala buvo atiduota visiškon Napoleono valdžion.

Napoleonas stengėsi susipažinti su savo valdomis, priiminėjo gyventojus, kūrėsi ir, atrodė, ilgam. Kartkartėmis pas jį atvykdavo giminės, pabuvojo motina Leticija ir sesuo kunigaikštienė Polina Borgezė. Atvažiuodavo grafienė Valevska, su kuria Napoleonas susidraugavo 1807 metais Lenkijoje ir kuri mylėjo jį visą gyvenimą. Jo žmona Marija Liudvika su mažu sūneliu nepasirodė: neleido Austrijos imperatorius, o ir ji pati ne per daug veržėsi aplankyti savo vyro. Napoleono biografai prancūzai paprastai smerkia imperatorienę už abejingumą vyrui ir išdavystę, matyt, užmiršę, kad 1810 metais išsireikalavęs ją sau už žmoną, nei pats Napoleonas, nei kas kitas nė nepasiteiravo, ar ji geidžia tos santuokos. Pakanka prisiminti, kad prieš tai, 1810 metų sausio mėnesį, iš Ofeno (Austrija) vienai artimai savo draugei ji rašė: "Nuo pat Napoleono skyrybų aš vis atsiverčiu "Frankfurto laikraštį" vildamasi rasti ten jo naujos žmonos vardą, ir prisipažįstu, jog toks delsimas kelia man nerimą.

Aš patikiu savo likimą dievo apvaizdai... Bet jeigu nelemtas mano likimas to panorės, tai aš pasirengusi paaukoti savo gerovę valstybės labui". Taip būsimoji nuotaka 1810 metais žiūrėjo į jai gresiančias piršlybas. Suprantama, Napoleono imperijos žlugimą ji laikė vos ne išsivadavimu iš nelaisvės.

Neatvažiavo pas jį ir pirmoji žmona, kurią kadaise taip aistringai mylėjo ir kurią paskui atstūmė. Žozefina mirė Malmezono rūmuose, netoli Paryžiaus, 1814 metų gegužės 29 dieną, vos po kelių savaičių, kai imperato-

rius atvyko į Elbos salą. Sužinojęs tą naujieną, Napoleonas keletą dienų buvo niūrus ir nekalbus.

Taip tykiai ir vienodai slinko pirmieji gyvenimo Elboje mėnesiai. Niekuo ir niekam jis neatskleidė savo jausmų. Ilgas valandas praleisdavo giliai susimąstęs. Matyt, jau nuo 1814 metų rudens ėmė atidžiai įsiklausyti į pranešimus apie įvykius Prancūzijoje ir apie prasidėjusį Vienos kongresą. Informatorių buvo daug ir Italijoje — artimiausią punktą (Pjombino miestą) nuo Elbos salos skyrė vos 12 kilometrų, ir iš Prancūzijos Napoleoną pasiekdavo žinios, kad restauruotieji Burbonai ir jų patikėtiniai elgiasi dar neatsargiau, dar absurdiškiau negu galima buvo tikėtis. Taleiranas, būdamas protingiausias iš visų, kurie 1814 metais išdavė Napoleoną ir prisidėjo prie Burbonų restauracijos, jau iš pat pradžių prasitarė: "Nieko jie neužmiršo ir nieko neišmoko". Tą pačią mintį išsakė ir Aleksandras Kolenkūrui: "Burbonai ir nepasitaisė, ir nepataisomi".

Pats karalius, senas ligotas podagrikas Liudvikas XVIII buvo atsargus žmogus, bet jo brolis Karolis Artua ir visa drauge su Burbonais grįžusių emigrantų šutvė, ir Karolio Artua vaikai, hercogas Angulemietis ir hercogas Berietis elgėsi taip, tartum jokios revoliucijos, jokio Napoleono niekada nė nebuvo. Jie maloningai teikėsi užmiršti ir dovanoti visas Prancūzijos nuodėmes nuodėmėles, bet su sąlyga, kad, padariusi atgailą, šalis grįš prie ankstesnio dievobaimingumo ir ankstesnės tvarkos. Nors ir būdami trumparegiai, netrukus jie įsitikino, jog neįmanoma sugriauti įstaigų, kurias įsteigė Napoleonas. Visos jos išliko nepaliestos — ir prefektai provincijose, ir ministerijų struktūra, ir policija, ir piniginių mokesčių sistema, ir Napoleono kodeksas, ir teismas, visi ligi vieno Napoleono tvariniai, netgi Garbės legiono ordinas ir visa biurokratinio aparato sankloda, ir armijos, universitetų, aukštųjų ir vidurinių mokyklų organizacija, ir konkordatas su popiežiumi, žodžiu, išliko visas Napoleono valstybės aparatas, tik vietoj patvaldžio imperatoriaus pačiame viršuje įsikūrė "konstitucinis" karalius.

Tos konstitucijos griebtis karalius buvo priverstas. Pirmiausia to primygtinai reikalavo Aleksandras I, kuris

buvo įsitikinęs, kad be konstitucijos Burbonai tikrai neišsilaikys. Rinkimų teisę ta konstitucija suteikė tik saujelei labai turtingų žmonių (vienam šimtui tūkstančių iš 28—29 milijonų gyventojų).

Visiško senosios tvarkos atkūrimo šalininkai, "ultrarojalistai" niršo dėl tos konstitucijos. Kodėl uzurpatorius tiek metų valdė kaip diktatorius, o teisėto "iš dievo malonės" karaliaus teisės apribojamos? Ir dar daug dėl ko jie buvo nepatenkinti. Nuo pirmų dienų nesiliovė šaukę, kad jų žemės, kadaise revoliucijos konfiskuotos ir per varžytines išparduotos miestiečiams ir buržuazijai, turi būti grąžintos. Žinoma, niekas nedrįso to daryti, tačiau jau pačios kalbos kėlė didžiausią valstiečių nerimą ir labai dirgino kaimą.

Dvasininkija mūru stojo grįžusių bajorų emigrantų pusėn ir dargi iš sakyklų skelbė, kad valstiečius, kurie kadaise įsigijo konfiskuotas žemes, ištiks dievo bausmė ir juos surys šunys kaip Biblijos Jezavelę. Sugrįžę bajorai elgėsi labai įžūliai. Kartais valstiečius sumušdavo, bet teismas skriaudėjų nesudrausdavo. Protingesni Liudviko XVIII dvariškiai matė, kas dedasi kaime ir kaip smarkiai valstiečius jaudina gandai apie žemių atėmimą, tačiau nieko negalėjo padaryti.

Buržuazijos reikalai klostėsi kitaip. Iš pat pradžių, vos tik žlugus imperijai, didžiuma buržuazijos pajuto dargi palengvėjimą: atsirado viltis, kad baigsis nuolatiniai karai, naujokų ėmimai (paskutiniais imperijos gyvavimo metais buržuazija jau nebegalėjo kaip anksčiau vietoj savo sūnelių pakišti samdinius, nes trūko žmonių), kad pagyvės prekyba, liausis bizniui pražūtinga savivalė. Net stambioji pramoninė buržuazija 1813—1814 metais nebelaikė imperijos būtina savo gerovės sąlyga.

Tačiau praėjo keli mėnesiai po imperijos žlugimo ir kontinentinės blokados panaikinimo, ir platieji prekybinės bei pramoninės buržuazijos sluoksniai ėmė aimanuoti: Burbonų vyriausybė iš pradžių nedrįso nė galvoti apie ryžtingesnę muitų kovą su anglais — jie ypač padėjo nuversti Napoleoną. Su tam tikru pritarimu Burbonus sutiko ir palyginti ilgiau jiems simpatizavo inteligentija — laisvųjų profesijų žmonės, advokatai, gydytojai, žurna-

listai ir t. t. Po Napoleono baisaus despotizmo nuosaiki Liudviko XVIII konstitucija jiems atrodė nepaprastas gėris. Padaugėjo laikraščių, brošiūrų, knygų, apie ką anksčiau negalėjo būti nė kalbos. Tačiau tą apsišvietusią masę, išauklėtą švietėjų literatūros ir XVIII amžiaus laisvamanybės, labai greitai ėmė erzinti dvasininkijos įsigalėjimas ir Burbonų dvare, ir administracijoje, ir visuomeniniame gyvenime. Visa, kas nors iš tolo priminė volterizmo dvasią, imta persekioti iš visų pusių. Fanatikai šventeivos ypač paikiojo provincijoje, kur nauji valdininkai neretai buvo skiriami bažnyčios nuožiūra arba pagal bažnyčios rekomendacijas.

Kaskart Burbonų ir jų patikėtinių padėtis vis labiau blogėjo. Nepajėgdami atkurti senosios tvarkos, panaikinti revoliucijos ir Napoleono paskelbtų pilietinių įstatymų, neįstengdami nė prisiliesti prie imperatoriaus suręsto pastato, savo kalbomis, straipsniais, liepsninga agitacija, įžūliu elgesiu jie provokuote provokavo tiek valstietiją, tiek buržuaziją. Jų grasinimai ir provokacijos trikdė nestabilią politinę padėtį apskritai. Ypač įsiaudrino kaimas.

Buvo ir dar viena reikšminga aplinkybė. Kareivių masės beveik ištisai ir didžiuma karininkų Burbonus laikė iš šalies primestu blogiu, kurį reikia tylomis ir kantriai kęsti. Palengva gijo šiurpios žaizdos, užsimiršo ilgus metus trukęs karas, atsitraukimo iš Rusijos baisybės. Visa blanko ir dilo iš atminties, tik ryškėjo prisiminimai apie karvedį, vedusį į negirdėtas neregėtas pergales, apgaubusį juos amžina šlove. Kareiviams Napoleonas buvo ne tik garsus didvyris, didis karvedys ir pusės pasaulio valdovas, bet ir brolis, mažasis kapralas, kuris atsiminė kiekvieno vardą ir palankumo ženklan užsukdavo ausį arba papešdavo ūsą. Kareiviams visada atrodė, kad imperatorius juos myli lygiai taip pat, kaip ir jie jį — Napoleonas visada labai vykusiai puoselėjo tą iliuziją.

Karininkai Burbonų atžvilgiu buvo nusiteikę ne taip priešiškai, kaip kareiviai. Bent jau dalis jų iš tikrųjų buvo baisiai pavargę nuo karų ir geidė poilsio. Tačiau Burbonai, pirma, nepasitikėdami karininkija politiškai, antra, nematydami būtino reikalo laikyti tokią gausybę

karinių kadrų, iš karto paleido į atsargą labai daug karininkų, paskyrę jiems tiktai pusę pensijos. Likę tarnauti su įniršiu ir panieka žiūrėjo į jaunus karininkus, kilusius iš rojalistinės bajorijos, kurie dažniausiai būdavo skiriami viršininkais. Erzino kareivius bei karininkus ir balta vėliava, kurią Burbonai įvedė vietoj trispalvės, plevėsavusios revoliucijos ir Napoleono laikais. Napoleono kareiviams balta vėliava buvo išdavikų emigrantų, ponų, kuriuos jie kadaise sutikdavo ir kuldavo, kai reikėdavo atremti interventų spaudimą, vėliava. Dabar su šitomis vėliavomis, rusų, austrų ir prūsų durtuvų remiami, atėjo ir įsitaisė tie patys kontrrevoliucionieriai išdavikai, be to, kaip rašoma iš kaimų, jie dar kėsinasi atimti valstiečių žemes...

"Kur jis? Kada jis vėl pasirodys?" — tas klausimas kareivinėse ir kaime iškilo kur kas anksčiau negu kituose visuomenės sluoksniuose.

Napoleonas tai žinojo. Žinojo jis ir kitką. Iš Italijos pasiekdavo žinios, pagaliau jis skaitydavo laikraščiuose, kas darosi Vienos kongrese. Ten valdovai ir diplomatai dalijasi ir niekaip negali pasidalyti milžiniško jo palikimo, ten atimtos iš Prancūzijos jo užkariautos teritorijos žadina gobšumą ir verčia vaidytis buvusius sąjungininkus. Jis matė, kad Anglija ir Austrija ryžtingai stoja prieš Rusiją ir Prūsiją tiek Saksonijos, tiek Lenkijos klausimu. Ankstesnės Europos valstybių vienybės, 1814 metais padariusios galą didžiajai Napoleono imperijai, dabar jau sunku buvo tikėtis...

1814 metų gruodžio mėnesį, vaikštinėdamas prie savo rūmų Portoferajuje (didžiausias Elbos salos miestas), Napoleonas staiga sustojo prie sargyboje stovinčio grenadieriaus. Tai buvo senosios gvardijos kareivis, kuris, sąjungininkams leidus, drauge su imperatoriumi atvyko į Elbą. "Ką, senas burbekli, nuobodu tau čia?" — "Ne, valdove, bet aš ne per daug pramogauju". Napoleonas įspraudė jam į delną auksinę monetą ir nuėjo, pusbalsiu pasakęs: "Ne amžinai visa tai tęsis".

Nežinia, ar ką pasiekė šie Napoleonui ištrūkę žodžiai. Tik aišku viena, ir Meternichas, ir Liudvikas XVIII, ir Anglijos kabinetas labai nerimavo, kad Napo-

leonas laikomas pernelyg arti Prancūzijos krantų. Kalbėta, jog reikėtų perkelti kur nors atokiau. Jis vis dar atrodė grasus, netgi gyvendamas mažoje salelėje. Ėjo gandai, kad ten norima pasiųsti žudikų. Kuo daugiau kvailysčių darė Burbonai ir jų šalininkai Prancūzijoje, tuo labiau nerimavo valdovai ir diplomatai Vienoje. Bet iš Elbos salos pasiekdavo paguodžiančios žinios: imperatorius beveik neišeinąs iš savo kambarių, esąs labai romus, gana maloniai kalbėjęsis su anglų atstovu Kempbelu ir pareiškęs, kad dabar jo ničniekas nedominąs, išskyrus šią mažą salą.

1815 metų kovo 7 dienos vakare Vienoje, imperatoriaus rūmuose, vyko pokylis, kurį austrai kėlė susirinkusių valdovų ir Europos valstybių atstovų garbei. Staiga pačiame iškilmių įkarštyje svečiai pastebėjo kažkokį sambrūzdį aplink imperatorių Pranciškų, išblyškę, persigandę dvariškiai skubiai leidosi paradiniais laiptais, tarsi būtų kilęs gaisras. Akimoju visas rūmų sales apskriejo neįtikėtina naujiena, privertusi visus tučtuojau paniškai sprukti iš pokylio, — ką tik atvykęs kurjeris atvežė žinią, kad Napoleonas paliko Elbos salą, išsikėlė Prancūzijoje ir beginklis tiesiu keliu traukia į Paryžių.

II

Jau 1815 metų vasario pradžioje Napoleonas brandino planą grįžti į Prancūziją ir atkurti imperiją. Jis niekada ir niekam nepasakojo, kaip priėjo prie tokios minties. Galbūt tik 1814 metų pabaigoje ar pačioje 1815 metų pradžioje imperatorius galutinai įsitikino, kad visa armija, ne vien gvardija, jam tokia pat palanki, kaip ir pirma, kad šalia maršalų, kurie 1814 metų balandžio mėnesį jį įkalbinėjo atsisakyti sosto, dar yra tokių kaip Davu ir Ekselmansas, yra tiek atsargos, tiek ir kadrinių karininkų, su panieka ir neapykanta žiūrinčių į Burbonus. Imperatorius įsitikino, kad didžiuma maršalų, troškusių poilsio po tiekos nesibaigiančių karų ir mielai perėjusių tarnauti Burbonams, dabar buvo suirzę ir nepatenkinti karaliumi Liudviku XVIII, jo broliu, kitais giminaičiais.

Be abejonės, jis atsižvelgė ir į valstiečių nuotaikas, tą nerimą, kuris tolydžio didėjo kaime. O vienas pranešimas padėjo apsispręsti galutinai.

Vasario viduryje imperatorius kalbėjosi su vienu jaunu, tarnavusiu dar jo laikais, valdininku — Fleri de Šabulonu, kurį į Elbą atsiuntė Prancūzijoje gyvenęs buvęs užsienio reikalų ministras Marė, hercogas Basano. Hercogas Basano pavedė Fleri de Šabulonui smulkiai papasakoti imperatoriui apie didėjantį visuotinį nepasitenkinimą, apie grįžusių į savo kaimus bajorų emigrantų niekšybes, apie tai, kad bemaž visa armija širdies gilumoje savo teisėtu valdovu laiko tik Napoleoną, o apie Liudviką XVIII ir kitus Burbonus nenori nė girdėti. Pranešimas buvo išsamus. Beje, Napoleonas labai daug ką žinojo jau ir prieš atvykstant hercogo Basano emisarui. Šiaip ar taip, po šio pokalbio imperatorius apsisprendė.

Tuomet pas jį viešėjo motina Leticija, protinga, tvirto būdo, vyriška moteris, kurią Napoleonas gerbė labiau negu bet kurį kitą šeimos narį. Jai pirmai sūnus išpasakojo savo sumanymą. "Aš negaliu numirti šioje saloje ir užbaigti savo veiklą ramybėje, kuri būtų neverta manęs, — pasakė jis motinai. — Armija manęs geidžia. Viskas verčia tikėti, kad vos pamačiusi armija atskubės pas mane. Žinoma, aš galiu sutikti karininką, ištikimą Burbonams, kuris sustabdys staigų karių entuziazmą, tuomet aš žlugsiu per keletą valandų. Bet verčiau toks galas negu gyvenimas šioje saloje... Aš noriu vykti ir dar kartą išmėginti savo laimę. Kokia jūsų nuomonė, motin?" Leticija buvo taip sujaudinta netikėto klausimo, kad neįstengė iš karto atsakyti: "Leiskite minutėlę man pabūti motina, aš jums atsakysiu paskui". Ilgai tylėjusi, ji prabilo: "Eikite, mano sūnau, ir vykdykite savo misiją. Galbūt jūs patirsite nesėkmę, ir jus ištiks mirtis. Bet jūs negalite čia pasilikti, aš matau ir man dėl to liūdna. Tikėsimės, kad dievas, kuris jus saugojo per tiek kautynių, dar sykį pasaugos jus". Tai pasakiusi ji stipriai apkabino sūnų.

Tuoj po šio pokalbio Napoleonas iškvietė generolus, kurie kartu buvo atvykę į Elbos salą, — Bertraną, Druo ir Kambroną. Bertranas ir Kambronas žinią sutiko džiaugs-

mingai, Druo — abejodamas sėkme. Tačiau pats Napoleonas pasakė jam, kad dabar nesirengiąs nei kariauti, nei autokratiškai valdyti, tik norįs pasiekti, kad prancūzų tauta būtų laisva. Tai buvo naujos politinės programos, su kuria Napoleonas pradėjo savo žygį, būdingas bruožas. Jei šios programos neįgyvendins, tai bent panaudos ją taktiniais sumetimais.

Tučtuojau jis davė įsakymus ir instrukcijas generolams. Napoleonas vyko ne užkariauti Prancūzijos ginklu, jis tiesiog ketino išsilaipinti Prancūzijoje, paskelbti savo tikslus ir pareikalauti grąžinti imperatoriaus sostą. Jis taip pasikliovė savo šlove, kad šalis turėjo be mūšio, nė nesipriešindama, iš karto pulti jam po kojų. Vadinasi, ginkluotosios pajėgos — ne kliūtis. O kad jo nesuimtų ir nenugalabytų anksčiau negu kas sužinos apie atvykimą ir anksčiau negu bent vienas tikras kareivis jį pamatys, Napoleonas turėjo po ranka žmonių. Drauge su juo buvo 724 žmonės, jų visiškai pakako asmeninei apsaugai, kurios prireiks iš pradžių; iš jų 600 — senosios gvardijos grenadierių bei pėsčiųjų jėgerių ir per 100 — kavaleristų. Be to, jo dispozicijoje atsidūrė dar 300 kareivių iš seniai čia laikomo 35-ojo pėstininkų pulko, kadaise paties atsiųsto į salą. Visus juos — apie 1100 žmonių — Napoleonas nusprendė pasiimti su savim. Persikėlimui atsirado ir keletas nedidelių laivų.

Žygiui rengiamasi buvo nepaprastai slapta. Napoleonas įsakė savo trims generolams vasario 26 dieną būti pasirengusiems. Tą dieną Portoferajaus mieste, po pusiaudienio, 1100 kareivių su pilna ginkluote staigiai buvo pasiųsti į uostą ir susodinti į laivus. Nors niekas nepratarė nė žodžio, jie vis dėlto nujautė, kas čia dedasi, ir entuziastingai sveikino imperatorių, kai šis, trijų generolų ir kelių senosios gvardijos karininkų lydimas, pasirodė uoste.

Atsisveikindama su sūnumi, Napoleono motina sielvartingai raudojo.

Kareiviai, karininkai, generolai ir pats Napoleonas užėmė savo vietas, ir septintą valandą vakaro maža flotilė, palankiam vėjui pučiant, išplaukė į šiaurę.

Pavojų kėlė nuolat aplink Elbos salą besisukiojančios anglų ir prancūzų karališkosios karinės fregatos. Tie laivai čia buvo laikomi dėl viso pikto, stebėti salą. Vienas karinis prancūzų laivas praplaukė taip arti, kad jo karininkas garsiakalbiu netgi persimetė keliais žodžiais su Napoleono brigo kapitonu. "Kaip imperatoriaus sveikata?" — paklausė karininkas. "Labai gera", — atsakė kapitonas. Susitikimas tuo ir pasibaigė, — kareiviai buvo paslėpti, tad iš karališkojo laivo niekas nieko nepastebėjo. Laimė, anglų visai nesutiko. Vėjas šiek tiek aprimo, todėl plaukė beveik tris paras.

1815 metų kovo 1 dieną, trečią valandą, flotilė pasiekė Prancūziją, sustojo Žiuano užutekyje, netoli Antibo rago; imperatorius išlipo į krantą ir įsakė nedelsti. Atbėgę muitininkai, pamatę Napoleoną, nusiėmė skrybėles ir triukšmingai sveikino jį. Napoleonas pasiuntė Kambroną su keliais kareiviais į Kanų miestą maisto produktų. Produktai buvo tuojau pristatyti, ir Napoleonas su savo būriu leidosi į šiaurę per Dofinė provinciją, ant kranto palikęs keturias patrankas, kurias pasiėmė iš Portoferajaus. Žygiuoti nusprendė kalnų keliais. Jis įsakė Graso miesto spaustuvėje atspausdinti atsišaukimą į prancūzų kariuomenę ir tautą. Ir Kanai, ir Grasas atsidūrė Napoleono valdžioje be jokio pasipriešinimo. Negaišdamas jis traukė toliau per Sernono kaimelį, per Dinį ir Gapą Grenoblio link.

Grenoblyje, didžiausiame departamento mieste, stovėjusių karinių dalinių komendantas norėjo priešintis, tačiau kareiviai nesivaržydami, garsiai kalbėjo, kad jie nė už ką nekariaus prieš imperatorių.

Grenoblio buržuazija atrodė sunerimusi ir sutrikusi, dalis bajorų apgulė miesto valdžią maldaudama priešintis, dalis padrikai leidosi bėgti.

Kovo 7 dieną į Grenoblį įžengė skubiai išsiųsti prieš Napoleoną kariniai daliniai — du su puse linijinio pėstininkų pulko su artilerija ir vienas husarų pulkas.

Napoleonas jau buvo netoli Grenoblio. Artėjo pati kritiškiausia minutė. Apie kautynes su tais pulkais, ginkluotais artilerija, negalėjo būti nė kalbos. Karališkoji kariuomenė sušaudytų jį ir jo kareivius iš tolo, nieko

neprarasdama, — juk Napoleonas neturėjo nė vieno pabūklo.

Kovo 7-osios rytą Napoleonas atvyko į Lamiūro kaimą. Toli priekyje buvo matyti išsirikiavę kariniai daliniai, užtvėrę kelią ir turintys susprogdinti tiltą prie Pengo. Napoleonas ilgai žvelgė pro žiūrono vamzdį į prieš jį išrikiuotus dalinius. Paskui įsakė savo kareiviams pasibrukti šautuvus po kaire ranka, o vamzdžius nuleisti žemyn. "Pirmyn!" — sukomandavo ir pats žengė pirmas tiesiai prieš atstatytus karališkosios kariuomenės priekinio bataliono šautuvus.

Bataliono vadas pasižiūrėjo į savo kareivius, kreipėsi į įgulos komendanto adjutantą: "Ką man daryti? Pažvelkite į juos! Jie išblyškę kaip mirtis ir dreba vien tik nuo minties, kad reikės šauti į šį žmogų". Jis įsakė batalionui atsitraukti, tačiau nebespėjo. Napoleonas įsakė 50 savo kavaleristų sulaikyti besirengiantį trauktis batalioną. "Draugai! Nešaudykite! — šaukė kavaleristai. — Štai imperatorius!" Batalionas sustojo. Tada Napoleonas priėjo visai arti prie kareivių, kurie apmirė su atstatytais šautuvais, nenuleisdami akių nuo tvirtu žingsniu artėjančios figūros su pilku surdutu ir trikampe skrybėle. "Penktojo pulko kareiviai! — nuaidėjo mirtinoje tyloje. — Ar jūs girdite mane?" — "Taip, taip, taip!" — šaukė iš rikiuotės. Napoleonas atsisegiojo surdutą ir atidengė krūtinę. "Kas iš jūsų nori šauti į savo imperatorių? Šaukite!" Šio įvykio liudytojai iki pat gyvenimo pabaigos negalėjo užmiršti tų griausmingų, džiugių šūksnių, su kuriais kareiviai puolė prie Napoleono.

Kareiviai jį tirštai apsupo, bučiavo rankas, kelius, verkė iš džiaugsmo, elgėsi it masinės beprotybės priepuolio ištikti. Nelengva buvo juos nuraminti, vėl surikiuoti ir nuvesti į Grenoblį.

Visi kariniai daliniai, pasiųsti ginti miesto, pulkas po pulko perėjo Napoleono pusėn. Pulkininkas Labedojeris, nuo kovo 7 dienos pačiame Grenoblyje stovėjusio pulko vadas, nenorėjo laukti, surinko savo pulką pagrindinėje aikštelėje ir sušuko: "Tegyvuoja imperatorius!"; paskui nužygiavo pasitikti Napoleono. Labedojeris dargi nežinojo, kas įvyko Lamiūre. Napoleonas įžengė į Grenoblį

lydimas perėjusių į jo pusę pulkų ir lazdomis bei senais šautuvais apsiginklavusių valstiečių minios. Jį rėmė ir vietiniai amatininkai — račiai.

Grenoblyje jam prisistatė vietos valdžia ir visų žinybų vadovai, išskyrus nedaugelį, kurie pabėgo iš miesto. Napoleonas visiems kartojo, kad jis galutinai nusprendė duoti liaudžiai laisvę ir taiką, kad anksčiau iš tikrųjų pernelyg "mėgo didybę ir užkariavimus", bet dabar vykdysiąs visai kitokią politiką. Jis pabrėžė, kad "jam reikia atleisti už pagundą padaryti Prancūziją viršiausią virš visų tautų". Dar atkakliau jis kartojo atėjęs išgelbėti valstiečius nuo gresiančio baudžiavinės santvarkos atkūrimo, atėjęs apginti valstiečių žemes nuo bajorų emigrantų pasikėsinimo. Jis tvirtai pareiškė norįs peržiūrėti savo sukurtą valstybinę santvarką ir imperiją pakeisti konstitucine monarchija, tikra monarchija su atstovaujamuoju valdymu; dabar jis atvirai pripažino, kad Įstatymų leidimo korpusas buvęs kas tik nori, tik ne tikra atstovavimo institucija. Jis žadėjo atleisti visiems, stojantiems jo pusėn, tvirtino, kad, atsisakydamas sosto, visiems savo artimiesiems patarė tarnauti Burbonams ir atpalaidavo nuo priesaikos jam, imperatoriui. "Bet Burbonai parodė", kad jie "nesuderinami su naująja Prancūzija".

Įsakęs visiems aplinkiniams pulkams atvykti į Grenoblį, atlikęs apžiūrą, Napoleonas su šešiais pulkais ir gana pajėgia artilerija iš Grenoblio žygiavo tiesiai į Lioną. Pakeliui iš visų pusių plaukė valstiečių delegacijos. Priekyje žygiavo 7 tūkstančiai kareivių su 30 pabūklų. Napoleonas su likusia kariuomene dar dieną užtruko Grenoblyje ir išvyko, išsiuntinėjęs šūsnį įsakymų bei potvarkių. Jis vėl jautėsi kaip tikras Prancūzijos valdovas. Dabar, reikalui esant, jis galėjo stoti į mūšį su karaliaus kariuomene, tačiau, kaip ir pirma, buvo giliai įsitikinęs, kad nė vieno šūvio iššauti neprireiks ir kad apskritai jokios karališkosios kariuomenės Prancūzijoje nėra ir niekada nebuvo, yra tik jo, Napoleono, kariuomenė, kuriai per nelaimę 11 mėnesių teko išbūti su svetima balta vėliava.

Valstiečių minios — liudytojų apskaičiavimais, po 3—4 tūkst. žmonių — ėjo paskui Napoleoną ir jo armiją, ly-

dėdamos nuo kaimo ligi kaimo; viena minia tarsi perduodavo estafetę kitai, nešdavo šaudmenis, siūlydavo visokią pagalbą. Keitėsi jų sudėtis, bet nesikeitė skaičius. Net visada savim pasitikintis Napoleonas nieko panašaus nelaukė. Jis jau nėmaž nedvejojo, kad po kelių dienų bus Paryžiuje. Kas galėjo jį sustabdyti? Užrakinti miestų vartai? Juk ir Grenoblyje rojalistai prieš pabėgdami mėgino užrakinti miesto vartus. "Aš tik pabeldžiau į tuos vartus savo tabokine, ir jie atsidarė", — vėliau prisimins Napoleonas. Tačiau jis perdėjo, nė tabokine belstis neprisiėjo — vartai buvo plačiai atlapoti vos tik jis pasirodė. Kaip triumfatorius, lydimas ir aplenkiamas darniai žygiuojančių pulkų, Napoleonas traukė tiesiai į Lioną, davinėdamas pakeliui įsakymus, siuntinėdamas estafetes, išklausydamas pranešimus, skirdamas naujus vadus ir pareigūnus.

III

Kovo 5-osios vakare Liudvikui XVIII pranešė ką tik gautą (optiniu telegrafu) neįtikėtiną naujieną — Napoleonas jau Prancūzijoje. Paryžius dar nieko nežinojo — karalius įsakė nuslėpti telegramą. Tiktai kovo 7 dieną buvo leista tą žinią paskelbti laikraščiuose. Visi tiesiog apstulbo. Iš pradžių niekas negalėjo suprasti, kaip Napoleonas įsigudrino, pirma, ramiai praplaukti tą Viduržemio jūros ruožą, kurį saugo laivynas, antra, kaip jo, beginklio, su saujele palydos, nesugriebė vos išlipusio ant kranto. Iš pradžių vyriausybė buvo įsitikinusi, kad pasiseks greitai likviduoti nemalonų incidentą: plėšikas Bonapartas, matyt, išsikraustė iš proto, nes tik išprotėjęs gali ryžtis tokiam poelgiui. Reikia pagaliau pažaboti tą įžūlų kareivą, pamokyti jį, kad daugiau nedrįstų maištauti.

Tačiau Paryžiaus policija tuojau pastebėjo vieną nerimą keliantį požymį: revoliucionieriai, jakobinai, bedieviai, visi didžiosios revoliucijos epigonai atvirai džiaugėsi tuo, kas įvyko, džiaugėsi grįžimu despoto, kuris pačioje savo karjeros pradžioje pasmaugė revoliuciją ir taip ilgai smaugė jos šalininkus. Paryžius dar nežinojo

Napoleono naujosios politinės platformos, negirdėjo "laisvę" skelbiančių kalbų Grenoblyje.

Tačiau stambioji buržuazija buvo sutrikusi. Pirmiausia bijota naujo karo ir naujo prekybos nuosmukio. Liberalams-konstitucionistams galima Napoleono pergalė asocijavosi su kariniu despotizmu; jiems atrodė, kad tada būtų likviduotos ir tos valstybės valdymo formos, kurias tikėjosi įtvirtinti Burbonų laikais.

Baisiausia panika apėmė rojalistus, ypač bajorus emigrantus, grįžusius 1814 metais drauge su Burbonais. Jie tiesiog kraustėsi iš proto, su neslepiamu siaubu mąstydami, ką jiems padarys tas Korsikos žmogėdra. Kruvinas hercogo Engijeniečio šešėlis tomis dienomis tolydžio iškildavo prieš Burbonų ir jų dvariškių akis.

Ir vis dėlto karalius kol kas nenorėjo tikėti iškilusiu pavojum. Paryžių pasiekdavo vis naujos ir naujos žinios apie Napoleono žygį per kalnus Grenoblio link. Dar niekas nieko negirdėjo apie Lamiūrą, bet, kad kariuomenė nepatikima, buvo visiškai aišku. Maršalai ir generolai kol kas laikėsi, karininkai galbūt irgi nepereis imperatoriaus pusėn, bet Paryžiaus įgulos kareiviai nebeslėpė savo džiaugsmo.

Buvo nutarta kovai prieš Napoleoną iškelti žmogų, kuris po imperatoriaus buvo bene populiariausias armijoje, — maršalą Nėjų. Maršalas Nėjus, rodos, visiškai nuoširdžiai prisijungė prie Burbonų: juk tai jis 1814 metais labiausiai įtikinėjo Napoleoną atsisakyti sosto. Kita vertus, pats Napoleonas suteikė jam maršalo lazdą, o vėliau ir hercogo titulą, ir — o tai buvo garbingiausia žiūrint kareivių akimis, — imperatorius davė jam "drąsiausio iš drąsiausių" vardą. Jeigu toks žmogus sutiktų vadovauti, galimas daiktas, kareiviai su juo eitų dargi prieš Napoleoną.

Nėjų iškvietė pas karalių. Jis be jokių išlygų buvo prieš Napoleono akciją, iš kurios nieko, išskyrus blogį Prancūzijai, nesitikėjo. Karštakošis, ūmus kareiva, apsvaigęs nuo karaliaus ir visų Burbonų gražbylystės, sušuko, garantuodamas už visus kareivius: "Aš atvešiu jį uždaręs į geležinį narvą". Tačiau anksčiau negu maršalas Nėjus išsirengė, Burbonai gavo naujų, siaubingų žinių:

kareiviai pereina į imperatoriaus pusę be mūšio, provincija po provincijos, miestas po miesto puola prie jo kojų be mažiausio pasipriešinimo, darosi tai, ko niekaip nebuvo galima numatyti.

Reikėjo žūt būt išlaikyti Lioną, antrą po Paryžiaus pagal turtingumą, pagal gyventojų skaičių, pagal politinę reikšmę Prancūzijos miestą. Ten išvyko karaliaus brolis grafas Artua, labiausiai nekenčiamas iš visų Burbonų, naiviai vildamasis įžiebti Liono darbininkų ištikimybės Burbonams jausmą. Prisistatė ten ir maršalas Makdonaldas, kuriuo Burbonai irgi pasikliovė, kaip ir Nėjumi. Užblokavęs tiltus, paskubomis atlikęs dar kai kuriuos gynybos darbus, Makdonaldas sumanė išrikiuoti kariuomenę ir pristatyti jai karaliaus brolį grafą Artua.

Jau viskas buvo parengta iškilmingam paradui, kai pas Makdonaldą atėjo vienas generolas ir pasakė, kad geriau būtų karaliaus brolį nuvežus į saugesnę vietą. Makdonaldas vis dėlto surinko tris įgulos pulkus, pasakė kalbą, užsimindamas apie gresiantį naują karą su Europa, jei Napoleonas pasiektų ką užsimojęs, ir pasiūlė pasveikinti karaliaus atsiųstą grafą Artua šūkiu: "Tegyvuoja karalius!", tuo patvirtinant savo ištikimybę Burbonams. Bet kareivių gretose tvyrojo mirtina tyla.

Baisiausiai persigandęs grafas Artua nė minutės negaišuodamas apleido Lioną. Pats Makdonaldas liko vadovauti gynybai. Kareiviai dirbo paniurę, be ūpo. Vienas pionierius priėjo prie maršalo ir papriekaištavo: "Verčiau jūs vestumėte mus pas mūsų valdovą, imperatorių Napoleoną". Maršalas nieko neatsakė.

"Tegyvuoja imperatorius! Šalin bajorus!" — tokiais šūksniais, įžengę į Liono priemiestį La Giljotjerą, Napoleono husarai ir kirasyrai pranešė miestui apie artėjantį imperatoriaus avangardą.

Makdonaldas su savo pulkais išėjo pasitikti, vis dar vildamasis, kad teks susikauti. Bet vos jo pulkai (priekyje jojo dragūnai) pamatė kirasyrus, surikę "Tegyvuoja imperatorius!", puolė tiesiai prie jų. Išsyk, per vieną minutę, visi Makdonaldo daliniai susimaišė su Napoleono daliniais į vieną bendrą masę. Kad nepakliūtų į nelaisvę

savo kareiviams, Makdonaldas greitai nušuoliavo ir pabėgo iš miesto.

Po pusvalandžio, palydos apsuptas, Napoleonas įžengė į Lioną, kaip ir visi kiti miestai atitekusį jam be vieno šūvio. Tai įvyko kovo 10 dieną, praėjus dešimčiai dienų po išsilaipinimo Žiuano užutekyje.

Rytojaus dieną Napoleonas priiminėjo Liono divizijos, kurią karaliaus vyriausybė čia specialiai atsiuntė ir papildė kovai su grįžusiu imperatoriumi, paradą. "Visi tiltai, krantinės, gatvės buvo pilnos žmonių — vyrų, senių, moterų, vaikų", — pasakoja Fleri de Šabulonas, važiavęs su Napoleono palyda. Žmonės spraudėsi prie palydos arklių, "kad gautų jį pamatyti, išgirsti, iš arčiau pasižiūrėti, paliesti jo drabužį. Viešpatavo tikrų tikriausia beprotybė". Kurtinantys šūksniai "Tegyvuoja imperatorius!" ištisas valandas be perstogės griaudėjo aplinkui. Kad ir kaip Napoleonas pasitikėjo savimi, panašaus triumfo, sprendžiant iš netyčia išsprūdusių žodžių, vis dėlto nelaukė.

Priimdamas Liono miesto valdžią, Napoleonas patvirtino, ką jau daug kartų buvo kalbėjęs ir Grenoblyje, ir prieš tai, ir vėliau: jis suteiks Prancūzijai laisvę ir taiką. Jis atvyko išsaugoti ir įtvirtinti didžiosios revoliucijos principus, jis supranta, kad laikai pasikeitė, tad nuo šiol apsiribos tiktai Prancūzija ir negalvos apie kokius nors užkariavimus. Lione jis pasirašė aktą, panaikinantį Perų rūmus ir Deputatų rūmus, t. y. įstaigas, veikiančias pagal Burbonų konstituciją, paskyrė naujus teisėjus. Daugumą prefektų jis paliko, nes — buvo jo paties paskirti — 1814 metais Burbonai jų pakeisti ir negalėjo, ir nesiryžo.

Lione imperatorius formaliai atkūrė savo valdžią, nuvertė nuo sosto Burbonus ir panaikino jų konstituciją. Beveik 15 tūkst. karių priešakyje iš Liono jis patraukė Paryžiaus link. "Mano ereliai skris nuo varpinės ant varpinės ir nutūps ant Paryžiaus katedros", — kartojo Napoleonas atsišaukimo į kareivius žodžius.

Napoleonas žygiavo, kaip ir anksčiau, nesutikdamas jokių kliūčių, triumfališkai įžengė į Makoną, į kaimus ir bažnytkaimius nuo Liono iki Makono, nuo Makono iki Šalono. Bet Šaloną pirma reikėjo pasiekti. Dar turėjo

įvykti lemiamas susitikimas su maršalu Nėjumi. Napoleonas pažinojo Nėjų, mylėjo jį už gerą širdį ir visai nevertino dėl paikos galvos. Jis matė Nėjų kautynėse, prisiminė prie Semionovskojės flešių Borodino lauke, niekada neužmiršo, kaip Nėjus vadovavo iš Rusijos besitraukiančios didžiosios armijos ariergardui. Kai išėjus iš Makono Napoleonui pranešė, kad maršalas Nėjus apsistojo Lon-le-Sonjė ir užtvėrė kelią, imperatorius jau nebebijojo mūšio. Su 15 tūkst. kareivių dar ne tokių dalykų savo gyvenime yra pridaręs! Tačiau kraujo pralieti nenorėjo, svarbu užvaldyti šalį be vienos aukos, nes įtikinamesnės politinės demonstracijos savo naudai niekas negalėjo nė sumanyti.

Maršalas Nėjus į Lon-le-Sonjė atvyko kovo 12 dieną. Jis turėjo keturis pulkus ir dar laukė pastiprinimų. Maršalas buvo įsitikinęs savo teisumu: jam vis dar atrodė, kad 1814 metais Prancūziją išgelbėjo vienintelis dalykas — imperatoriaus atsistatydinimas. Tada Napoleonas pats leido maršalams pasilikti tarnauti Burbonams. Dabar, sulaužęs susitarimą su valstybėmis, Napoleonas paliko Elbą ir nori vėl užimti sostą, o tai neišvengiamai vėl sukels karą su Europa. Nėjus nuoširdžiai manė esąs teisus kovodamas su imperatoriumi. Maršalas žinojo: su juo dabar susietos visos karaliaus Liudviko XVIII viltys, nes Nėjumi šis visiškai pasitikėjo.

Tačiau kareiviai niauriai tylėjo, kai Nėjus, jų numylėtinis, mėgino pasikalbėti su jais. Maršalas surinko karininkus ir kareivius, priminė, kaip jis, negailėdamas savęs, visą gyvenimą tarnavo imperatoriui, bet dabar imperijos atkūrimas užtrauktų ant Prancūzijos galvos daugybę bėdų, pirmiausia karą su visa Europa, kuri nieku gyvu nesutiks taikytis su Napoleonu. Nėjus pridūrė, kad dėl kokių nors priežasčių nenorintys kautis paleidžiami. Tačiau kareiviai ir karininkai tylėjo. Suirzęs ir sunerimęs maršalas grįžo į savo būstinę.

Naktį iš kovo 13 į 14 dieną Nėjų išbudino žinia — artilerijos dalinys, turėjęs atvykti iš Šalono, drauge su savo eskortu (kavalerijos eskadronu) perėjo Napoleono pusėn. Vėliau, auštant ir rytą, be paliovos plaukė vis naujos ir naujos žinios apie miestus, išvijusius rojalistus

ir prisidėjusius prie imperatoriaus, apie imperatoriaus žygį Lon-le-Sonjė link. Baisių dvejonių, kurios vis labiau audrino sielą, kamuojamas, niūrių, aiškiai nenorinčių nei kalbėtis, nei atsakinėti kareivių ir vengiančių žvilgsnio karininkų apsuptas, Nėjus gavo raštelį, kurį į stovyklą pristatė raitas Napoleono pasiuntinys: "Aš priimsiu jus taip pat, kaip priėmiau rytojaus dieną po kautynių prie Maskvos. Napoleonas", — perskaitė maršalas.

Maršalas Nėjus nebedvejojo. Jis įsakė pulkų vadams tuojau surinkti ir išrikiuoti savo karius. Sustojęs prieš rikiuotę, Nėjus išsitraukė špagą ir garsiai sušuko: "Kareiviai! Burbonai pralaimėjo visiems laikams. Teisėta dinastija, kurią išsirinko Prancūzija, grįžta į sostą. Mūsų valdovui imperatoriui reikės toliau viešpatauti šioje puikioje šalyje". Šūksniai "Tegyvuoja imperatorius!", "Tegyvuoja maršalas Nėjus!" nustelbė jo žodžius. Keli karininkai rojalistai tučtuojau dingo. Nėjus jiems nekliudė. Vienas iš jų čia pat sulaužė savo špagą ir karčiai paprieKaištavo Nėjui. "O ką, jūsų nuomone, reikėjo daryti? Argi aš galiu dviem rankom sustabdyti jūrą?" — atsakė Nėjus.

Netikėtai perėjęs į Napoleono pusę maršalas Nėjus tuojau ėmėsi vykdyti tikslų (kaip visada) imperatoriaus įsakymą dėl būrio, stovinčio Lon-le-Sonjė, tolesnio maršo. Napoleonas atsiuntė tą įsakymą iš anksto, dar nieko nežinodamas apie Nėjaus perėjimą jo pusėn, bet tvirtai įsitikinęs, kad maršalas nepakels prieš jį ginklo.

Paryžiuje beveik vienu metu sužinota ir apie Napoleono įžengimą į Lioną, ir apie tolesnį žygį į šiaurę, ir apie Nėjaus perėjimą su kariuomene jo pusėn.

Bėgti! Daugiau nieko nesumojo karaliaus dvariškiai. Bėgti neatsigrįžtant, bėgti nuo mirtino pavojaus, bėgti nuo Venseno griovio, kur pūva hercogo Engijeniečio lavonas. Protas visai susijaukė. Karalius Liudvikas XVIII iš pradžių priešinosi šiai minčiai, pabėgti jam atrodė gėdinga. O sostas? Bet ko tada griebtis? Visu rimtumu buvo svarstomas toks strateginis planas: karalius sėda į karietą ir su visais didžiūnais, su visa šeima, su aukštaisiais dvasininkais išvažiuoja už miesto: prie užkardos visi ekipažai sustoja ir laukia žygiuojančio į sostinę uzurpatoriaus.

Pamatęs žilaplaukį legitiminį monarchą, išdidžiai ir bebaimiškai pastojusį kelią į sostinę, uzurpatorius, be abejo, susigės dėl savo elgesio ir pasuks atgal. Panikos apimti išminčiai siūlė vieną nesąmonę po kitos, nes ir šiaipjau nebuvo per daug nuovokūs.

Oficiali ir pusiau oficiali Paryžiaus spauda nuo kraštutinio pasitikėjimo savo padėtimi perėjo prie visiškos nevilties ir neslepiamos baimės. Jos poziciją tomis dienomis gerai atspindi nuosekli epitetų, pridedamų prie Napoleono vardo, kaita priklausomai nuo jo maršo iš pietų į šiaurę. Pirmoji žinia: "Korsikos pabaisa išlipo Žiuano užutekyje". Antroji: "Žmogėdra slenka Graso link". Trečioji: "Uzurpatorius įžengė į Grenoblį". Ketvirtoji: "Bonapartas užėmė Lioną". Penktoji: "Napoleonas artėja prie Fontenblo". Šeštoji: "Jo imperatoriškosios didenybės pasirodymo ištikimajame Paryžiuje laukiama šiandien". Visa tai per kelias dienas spausdino vieni ir tie patys laikraščiai, esant vienai ir tai pačiai redakcijai.

Būta dar vienos menkos vilties, bet ir ji veikiai užgeso. Paryžiuje buvo žinoma: Napoleonas nesiima jokių atsargumo priemonių, pavyzdžiui, iškilmingai žengdamas į Lioną, jojo palydos ir armijos priešakyje, jo arklys ėjo žingine tarp didžiulės jį apsupusių ir sveikinusių žmonių minios. Vieni niekai būtų durklo smūgiu išgelbėti Burbonų dinastiją. Ir Paryžiuje, kaip tvirtina liudytojai, "slapti agentai įsimaišydavo į minią, kad įbruktų į rankas durklą naujam Žakui Klemanui" (1589 metais jis nužudė karalių Henriką III). Būsimajam žudikui atvirai buvo siūlomas didelis atlyginimas; be to, toks poelgis būsiąs visiškai teisėtas, nes Vienos kongresas paskelbęs Napoleoną žmonijos priešu ir paskelbęs jį už įstatymo ribų. Bet Žako Klemano per kelias dienas surasti nebespėta.

Naktį iš kovo 19 į 20 dieną Napoleonas su savo avangardu įžengė į Fontenblo. Jau kovo 19 dieną, 11 valandą vakaro, karalius su savo šeima pabėgo iš Paryžiaus ir leidosi Belgijos sienos link.

1815 metų kovo 20 dieną, 9 valandą vakaro, Napoleonas, apsuptas palydos ir kavalerijos, įžengė į Paryžių.

Minių minios laukė jo prie Tiuilri rūmų.

Iš labai toli rūmų aikštę pasiekė kaskart stiprėjan-

tys nesuskaičiuojamos minios, bėgusios paskui Napoleono karietą ir ją lydėjusius raitelius, šūksmai. Kai pagaliau jie virto vientisu, kurtinančiu, džiaugsmingu klyksmu, kita didžiulė minia, laukusi prie rūmų, siūbtelėjo pirmyn. Veltui raiti gvardiečiai stengėsi atlaisvinti kelią: "Žmonės šaukė, verkė, puolė tiesiai po arklių kojomis, prie karietos, nieko nenorėdami girdėti", — pasakojo kavaleristai, lydėję imperatoriaus karietą. Minia tarsi išprotėjusi (liudytojų žodžiais) šoko prie imperatoriaus, nustūmusi palydą, atidarė karietą ir šūkaudama ant rankų nunešė jį į rūmus, o paskui paradiniais laiptais į antrąjį aukštą.

Po pačių grandioziškiausių pergalių, po pačių puikiausių žygių, po pačių didžiausių ir turtingiausių užkariavimų dar niekada jo taip nebuvo sutikę Paryžiuje, kaip tą 1815 metų kovo 20 dienos vakarą. Vienas senas rojalistas vėliau tai pavadino pačia tikriausia stabmeldyste.

Vos tik vargais negalais įkalbėta minia išėjo iš rūmų, Napoleonas vėl atsidūrė savo senajame kabinete (iš kurio prieš 24 valandas pabėgo karalius Liudvikas XVIII) ir tuojau ėmėsi iš visų pusių griūvančių reikalų.

Neįtikėtina! Beginklis žmogus be šūvio, be jokios kovos per 19 dienų praėjo nuo Viduržemio jūros pakrantės iki Paryžiaus, išvijo Burbonų dinastiją ir vėl susigrąžino sostą.

Bet Napoleonas geriau negu kas kitas žinojo, kad vėl, kaip ir anksčiau, ne taiką atnešė, o kalaviją ir kad netikėto jo pasirodymo sukrėsta Europa šįkart padarys viską, idant neleistų jam sutelkti savo jėgų.

IV

Pradėdamas savo naująjį viešpatavimą, Napoleonas iškilmingai žadėjo šaliai laisvę ir taiką, kartu atvirai ir viešai pripažindamas — ir Grenoblyje, ir Lione, ir Paryžiuje, — jog anksčiau nesuteikė Prancūzijai nei laisvės, nei taikos. Napoleonas — laisvė ir taika, — šis žodžių derinys prancūzams ir visiems europiečiams, žinoma, turėjo skambėti maždaug kaip "šalta ugnis" arba "karštas ledas".

Didžiu, aiškiu ir viską akimoju įvertinančiu protu Napoleonas puikiai suprato: be jokios kovos, plikomis rankomis per kelias dienas jis vėl atsikovojo Prancūzijos sostą ne todėl, kad visi taip jau iš karto susižavėjo tos laisvės mastais ir tos taikos patikimumu, kuriuos žadėjo savo valdiniams. Burbonai kol kas nė su kuo nekariavo ir neketino kariauti. Vadinasi, nuo jų nusigręžta dėl kitų priežasčių. Napoleonas labai gerai suvokė, kad jo sėkmę didžiu mastu lėmė jo pažadai valstiečiams, t. y. nacijos daugumai.

"Nesavanaudžiai žmonės mane atvedė į Paryžių. Puskarininkiai ir kareiviai padarė viską. Už viską aš skolingas liaudžiai ir kariuomenei", — net kelis sykius kartojo Napoleonas jau patį pirmąjį vakarą Tiuilri rūmuose, 1815 metų kovo 20 dieną, prisimena su juo buvęs Fleri de Šabulonas.

"Valstiečiai šaukė: "Tegyvuoja imperatorius! Šalin dvasininkus! Šalin bajorus! Jie sekė paskui mane iš miesto į miestą, o kai nebegalėjo eiti toliau, juos pakeisdavo kiti, ir taip — ligi pat Paryžiaus. Po provansiečių — dofiniečiai, po dofiniečių — lioniečiai, po lioniečių — burgundiečiai sudarė mano kortežą, ir didžiausi sąmokslininkai, pasiuntę man visus šiuos draugus, buvo patys Burbonai", — pasakojo Napoleonas apie savo žygį į Paryžių pirmosiomis viešpatavimo Tiuilri rūmuose dienomis.

Valstiečius patenkinti, bent jau iš dalies, buvo lengva: Napoleoną jie laikė feodalizmo panaikinimo ir valstiečių aprūpinimo žemės nuosavybe simboliu. Tiesa, valstiečiai dar geidavo, kad nebūtų karų ir ėmimo į armiją, todėl dėmesingai klausėsi, kai imperatorius kalbėdavo apie būsimą savo taikią politiką. Šiaip ar taip taikos klausimas nebuvo visų svarbiausias. Aktualus buvo kitas klausimas. Po 11 mėnesių konstitucinės Burbonų monarchijos ir šiokios tokios spaudos laisvės miestų buržuazija laukė bent jau minimumo: reikėjo kuo greičiau realizuoti tą programą, kurią skelbė žygiuodamas į Paryžių ir vaizduodamas save revoliuciniu generolu. "Aš atėjau, kad išvaduočiau Prancūziją nuo emigrantų", — pasakė jis Grenoblyje. "Tegu pasisaugo bajorai ir dvasininkai, kurie

norėjo pavergti prancūzus. *Aš juos iškarstysiu ant žibintų",* — pareiškė Lione.

Provincijose per stebuklą nuo persekiojimų anais laikais buvo išlikę senų jakobinų. Dabar jie sveikino Napoleoną kaip revoliucinio judėjimo, nukreipto prieš Burbonus, vienuolius, bajorus, dvasininkus, atstovą. Tulūzoje visą dieną, skambant "Marselietei" ir šūksniams "Aristokratus ant iečių!", buvo nešiojamas imperatoriaus Napoleono biustas. Į maršalą Davu, Napoleono numylėtinį, paskirtą karo ministru, kreipdavosi iš provincijos, prašydami, kad imperatorius vėl įvestų 1793 metų terorą. Ir pats Napoleonas puikiai jautė tas nuotaikas. Jau kovo 20-osios naktį, kai minia ant rankų įnešė į rūmus, jis pasakė grafui Molė: "Aš visur patyriau tą pačią neapykantą bajorams ir dvasininkams, ir tokią pat didžią kaip revoliucijos pradžioje".

Tačiau lygiai kaip 1812 metais Kremliuje jis pabūgo pasitelkti sąjungininke rusų valstiečių revoliuciją, taip 1815 metais Tiuilri išsigando žakerijos ir revoliucinio teroro paslaugų. Jis nepasišaukė į talką nei "Pugačiovo" tuomet, nei "Marato" dabar, ir tai nebuvo atsitiktinumas. Napoleonui buvo artimi ir suprantami stambiosios buržuazijos siekiai, vienintelės klasės, kuri nugalėjo per revoliuciją ir kurios svarbiausias atstovas bei pergalės įtvirtintojas pats buvo. Kaip tik toje klasėje jis norėjo rasti sau paspirtį, dėl jos interesų buvo pasirengęs kovoti. 1812 metais jis jautėsi artimesnis priešui Aleksandrui I negu Rusijos valstiečių masėms, todėl ir 1815 metais nenorėjo dargi kovos su priešų ordomis labui kviestis į pagalbą revoliucijos. "Aš nenoriu būti žakerijos karalius", — pasakė Napoleonas tipiškam to meto buržuazijos lūkesčių reiškėjui Benžamenui Konstanui, pakviestam į rūmus kaip tik dėl liberalios valstybinės reformos, kuri patenkintų buržuaziją, įrodytų imperatoriaus Napoleono naująją laisvamanybę ir podraug nuramintų vėl pakėlusius galvas jakobinus.

Napoleonas tada ir vėliau puikiai nutuokė, kad tuo momentu jam galėtų padėti tik revoliucinis pakilimas, o ne saikingai liberali konstitucija: "Mano gynybos sistema buvo nieko verta, nes priemonės nė iš tolo neati-

tiko pavojaus. Reikėjo iš naujo pradėti revoliuciją, kad galėčiau iš jos perimti visas priemones, kokias tik ji sukuria. Reikėjo įsiūbuoti visas aistras ir jomis pasinaudoti. Be viso to aš jau nebegalėjau išgelbėti Prancūzijos", — kalbėjo jis prisimindamas 1815 metus. Žymus karo istorikas ir teoretikas generolas Žomini šiuo atveju visiškai pritaria imperatoriui. Nė nemėgindamas prikelti 1793 metų ir visų tų galingų revoliucijos jėgų, kurias pats pripažino, Napoleonas įsakė surasti kažkur pasislėpusį liberalą ir teoretiką, publicistą Benžameną Konstaną ir pristatyti į rūmus. Benžamenas Konstanas slapstėsi todėl, kad dieną prieš Napoleono sugrįžimą į Paryžių spaudoje tą faktą pavadino visuomenės nelaime, o patį Napoleoną — Neronu.

Benžamenas Konstanas stojo prieš "Neroną" ne be išgąsčio. Tačiau, didžiausiam savo džiaugsmui, įsitikino, kad jo ne tik neketina sušaudyti, bet dargi siūlo nedelsiant parengti Prancūzijos imperijos konstituciją.

Balandžio 6 dieną Konstaną atvedė pas imperatorių, o balandžio 23 dieną konstitucija jau buvo gatava ir gana keistai pavadinta: "Papildomas Imperijos konstitucijos aktas". Napoleonas norėjo išryškinti perimamumą tarp pirmojo ir antrojo savo viešpatavimo. Benžamenas Konstanas paprasčiausiai paėmė Liudviko XVIII konstituciją ir truputį ją suliberalino. Nors rinkėjų ir renkamųjų cenzas buvo gerokai sumažintas, vis dėlto į deputatus galėjo pakliūti tik turtingas žmogus. Kiek patikimiau buvo užtikrinta spaudos laisvė: panaikinta išankstinė cenzūra, už nusižengimus spaudos darbuotojai nuo šiol galėjo būti baudžiami tik per teismą. Be renkamų Deputatų rūmų (iš 300 žmonių), steigiami dar vieni — Aukštieji rūmai, kuriuos skiria pats imperatorius, be to, vietos juose paveldimos. Įstatymai turėjo būti svarstomi abiejuose rūmuose ir tvirtinami imperatoriaus.

Napoleonas priėmė projektą, ir balandžio 23 dieną naujoji konstitucija buvo išspausdinta. Imperatorius ne itin priešinosi liberaliai Benžameno Konstano kūrybai. Jis pageidavo tik šiek tiek atidėti rinkimus ir rūmų sušaukimą, kol išsispręs karo klausimas, o tuomet, jeigu bus pasiekta pergalė, bus matyti, ką daryti ir su deputatais,

ir su spauda, ir su pačiu Benžamenu Konstanu. O kol kas ta konstitucija turėjo apraminti protus. Tačiau liberali buržuazija menkai tikėjo jo liberalizmu, ir imperatorius buvo nuolankiai prašomas skubiau sušaukti rūmus. Po kai kurių priešginiavimų Napoleonas sutiko, ir gegužės 25 dieną turėjo būti paskelbti plebiscito dėl naujosios konstitucijos projekto rezultatai, išdalytos nacionalinės gvardijos vėliavos ir atidaryti rūmų posėdžiai.

Per plebiscitą 1 552 450 žmonių balsavo už konstituciją, 4800 — prieš. Vėliavų išdalijimo ceremonija (faktiškai ji įvyko ne gegužės 26, o birželio 1 dieną) buvo didinga ir jaudinanti; tą pačią dieną buvo atidaryti ir naujai išrinktų rūmų (jie, kaip ir pirma, vadinosi Įstatymų leidimo korpusu) posėdžiai.

Liaudies patikėtiniai posėdžiavo vos pusantros savaitės, o Napoleonas jau buvo jais nepatenkintas ir akivaizdžiai rūstavo. Jis absoliučiai nemokėjo taikstytis su bet kokiu jo valdžios apribojimu ir menkiausiu nepaklusnumu. Savo atstovu rūmai išrinko nuosaikų liberalą, buvusį žirondistą Lanžiuinė, kurį Napoleonas ne itin gerbė. Žinoma, tai dar nereiškė opozicijos, nes Lanžiuinė Napoleoną vertino labiau negu Burbonus, o imperatorius jau niršo. Priimdamas nuolankų ir labai pagarbų Įstatymų leidimo korpuso adresą, jis pasakė: "Neseksime Bizantijos pavyzdžiu, kuri, iš visų pusių spaudžiama barbarų, virto pajuokos objektu palikuonims, tuščiai diskutavo tokiu momentu, kai buvo taranuojami miesto vartai". Tai buvo užuomina į Europos koaliciją, kurios ordos iš visų pusių veržėsi prie Prancūzijos sienų.

Liaudies atstovų adresą imperatorius priėmė birželio 11 dieną, o rytojaus dieną jau išvažiavo į armiją, į paskutinį savo gyvenime gigantišką susirėmimą su Europa.

Išvažiuodamas Napoleonas gerai žinojo, kad užnugaryje palieka perdėm nepatikimus žmones ir kad tai liečia ne tiek birželio 11 dieną į rūmų posėdžius susirinkusius liberalus, kiek žmogų, kurį, vos grįžęs iš Elbos salos, vėl padarė policijos ministru. Visai prieš pat lemtingąją kovo 20-ąją Fušė įsigudrino užrūstinti Burbonus ir patekti į nemalonę; šis suktas žingsnis ir užtikrino jam ministro vietą, kai tik imperatorius įžengė į sostinę. Na-

poleonas puikiai žinojo, kad Fušė nesibodi jokios intrigos, niekšybės ir išdavystės. Tačiau, pirma, Vandėjoje buvo neramu, o Fušė geriau negu bet kas kitas nutuokė apie Vandėjos ginkluotus sukilimus ir mokėjo su jais kovoti, antra, imperatorius pasikliovė Fušė nesantaika su Burbonais. Kartu, kaip ir anais laikais, remdamasis visu Fušė policininko ir provokatoriaus talentu, Napoleonas įsteigė ypatingą, visiškai slaptą, paties Fušė priežiūrą. Sekti Fušė jis paskyrė Fleri de Šabuloną, tą patį, kuris slapta atvažiuodavo pas imperatorių į Elbos salą. Fleri de Šabulonas kartą jau demaskavo Fušė ir Meternicho machinacijas. Tiesa, Fušė tada išsisuko, tačiau Napoleonas su juo vis dėlto užbaigė pokalbį (tai buvo dar gegužės mėnesį) tokiais žodžiais: "Jūs išdavikas, Fušė! Derėtų jus pakarti!" Per ilgus tarnavimo Napoleonui metus jau įpratęs prie tokių staigių minties posūkių, Fušė nuolankiai atsakė, susilenkdamas trilinkas: "Aš nesu tokios pat nuomonės, jūsų didenybe!"

O kas beliko daryti? Ir Deputatų rūmai bus priversti susitaikyti, ir Fušė bus ištikimas ir nepavojingas, jei pasiseks nugalėti sąjungininkus. O jei nepavyks, tai ar ne vis tiek, kas palaidos imperiją — deputatai liberalai ar neištikimi ministrai?

Napoleonas pasikliovė Davu, kurį paliko Paryžiaus generalgubernatoriaus ir karo ministro teisėmis, pasikliovė senu, įsitikinusiu respublikonu Karno, kuris anksčiau nė už ką nesutiko tarnauti despotui, pasmaugusiam revoliuciją, o dabar, 1815 metais, pats pasiūlė Napoleonui savo paslaugas, laikydamas Burbonus didesne blogybe.

Napoleonas tikrai žinojo, kad ir darbininkų priemiesčiai (1815 metais badavę dar labiau negu 1814 metų pavasarį) nesukils jo užnugaryje, kaip nesukilo nei 1814 metais, nei dar anksčiau, 1813 metais, nesukils dėl tos pačios priežasties, dėl kurios ėmėsi jam tarnauti Karno, o jakobinai sveikino jo desantą Žiuano užutekyje. Jis suprato, kad ir darbininkai, ir Karno, ir jakobinai provincijoje dabar žiūri į jį ne kaip į imperatorių, ginantį savo sostą nuo kito monarcho pretendento, bet kaip į porevoliucinės Prancūzijos kariuomenės vadą, kuris išsirengė apginti šalį nuo interventų ir Burbonų, užsimojusių atkurti

senąją tvarką. Be to, viso pasaulio — ir priešų, ir draugų — akivaizdoje jis buvo neprilygstamas karo meno meistras ir virtuozas, genialiausias iš visų kada nors iki tol gyvenusių didžių karvedžių, nepakartojamas taktikas ir strategas. Šalis ir prieš ją pakilusi Europa apmirė laukdamos.

V

Tas paskutinis karas Napoleono gyvenime visada buvo karštų ginčų objektas, jis plačiai aprašytas ne tik mokslinėje, bet ir grožinėje literatūroje. Beveik visur kalbama apie ištisą virtinę fatališkų atsitiktinumų, kurie esą išplėšė iš Napoleono jau bemaž iškovotą pergalę.

Tačiau tų atsitiktinumų mokslinė analizė gali būti įdomi nebent kariniu techniniu aspektu. Net nesigilindami į faktus ir nekritikuodami jų, sutikdami su išlyga: jei ne tokie ir tokie atsitiktinumai, Napoleonas tikrai būtų laimėjęs mūšį prie Vaterlo, vis tiek Imperija būtų žlugusi, nes Europa dar tik telkė savo jėgas, o Napoleonas jau buvo galutinai išsekęs, nebeturėjo rezervų.

Iš 198 tūkst. žmonių, kuriuos Napoleonas turėjo savo žinioje 1815 metų birželio 10 dieną, daugiau kaip trečdalis buvo išmėtyta įvairiose šalies vietose (vien tik Vandėjoje dėl viso pikto teko palikti apie 65 tūkst.). Būsimai kampanijai liko 344 pabūklai ir apie 128 tūkst. gvardijos karių, kurie įėjo į penkių armijos korpusų ir kavalerijos sudėtį. Be to, dar ypatingoji armija (nacionalinė gvardija ir kt.) su 200 tūkst. žmonių, iš kurių pusė neapmundiruota, trečdalis neapginkluota. Jei kampanija užsitęstų (o Napoleono pergalės atveju kitaip nė negalėjo būti!), didžiausiomis karo ministro Davu pastangomis surinktų dar kokius 230—240 tūkst. žmonių. Anglai, prūsai, austrai, rusai iš karto subūrė apie 700 tūkst. žmonių, vasaros pabaigoje reikėjo tikėtis dar 300 tūkst., o rudeniop pridurtų ir papildomų pajėgų. Iš viso jie tikėjosi surinkti per milijoną karių.

Koalicija tvirtai nusprendė susidoroti su Napoleonu. Po pirmojo išgąsčio ir nusiminimo valstybių, kurių atsto-

vai posėdžiavo Vienos kongrese, vyriausybės pasirodė esančios neįprastai veiklios. Visi Napoleono mėginimai pradėti su kuria nors valstybe separatines derybas buvo atmesti. Napoleonas, kaip "žmonijos priešas", buvo paskelbtas už įstatymo ribų.

Primename, kad po Vaterlo į Prancūziją tuojau įsiveržė šios armijos: austrų (230 tūkst. žmonių), rusų (250 tūkst. žmonių), prūsų (310 tūkst. žmonių), anglų (100 tūkst. žmonių). Šias armijas pradėta skubiai telkti tučtuojau, kai buvo gauta žinia apie Napoleono išsilaipinimą Prancūzijos pietuose.

Be neapykantos grobikui ir užkariautojui, be siaubo, kurį kėlė tas baisus karvedys ir amžinas nugalėtojas, šįkart Aleksandrą, Pranciškų, Frydrichą Vilhelmą, Meternichą, lordą Kestlerį (tuomet kaip tik labai sunerimusį dėl darbininkų nuotaikų ir buržuazinių-reformistinių srovių savo šalyje), visą tą reakcinę valdančiąją Europos viršūnę veikė dar ir baimė dėl naujų "liberalių" grįžusio Napoleono užmačių. Raudona skarelė, kuria apsirišdavo galvą Maratas, Europos valdovams atrodė baisesnė negu auksinė imperatoriaus Napoleono karūna. 1815 metais jiems regėjosi, kad Napoleonas bendrai kovai ketina "atgaivinti Maratą". Nors Napoleonas labiausiai už viską bijojo kaip tik "Marato", Vienoje, Londone, Berlyne ir Peterburge vaidenosi tik tai ir dar labiau stiprino nesutaikomą sąjungininkų priešiškumą užkariautojui.

Armija Napoleoną sutiko nepaprastai entuziastingai. Anglų šnipai negalėjo atsikvošėti iš nuostabos ir pranešinėjo savo kariuomenės vadui Velingtonui, kad Napoleono garbinimas armijoje pasiekė pamišimo ribą. Tokios pat nuomonės buvo ir kitų šalių agentai. Tačiau nei Velingtonas, nei jo šnipai nepastebėjo dar vieno bruožo, kurio iki tol nebuvo Napoleono armijoje, — kareivių įtarumo ir nepasitikėjimo generolais bei maršalais. Kareiviai gerai atsiminė, kaip maršalai 1814 metais išdavė imperatorių. Aklai tikėdami Napoleonu, jie norėjo, kad šis pasielgtų su "išdavikais" lygiai taip pat, kaip kadaise su įtartinais generolais pasielgė Konventas. Giljotina išdavikams su generolų galionais! Bet Napoleonas tokio žings-

nio neženge, maršalai ir generolai liko savo vietose, jis nesiryžo imtis revoliucinio teroro nei užnugaryje, nei fronte, nors ir prasitardavo, kad tai dvigubai sustiprintų jo jėgas.

Imperatorius kėlė kareivių nuotaiką: jie įtikėjo, kad maršalai ir generolai akylai sekami ir nėra ko bijoti dėl galimos vieno ar kito išdavystės.

Prieš Napoleoną stovėjo anglai ir prūsai, pirmieji iš visų sąjungininkų atžygiavę į mūšio lauką. Austrai taip pat skubėjo prie Reino. Dar 1815 metų kovo mėnesį Neapolio karalius Miuratas, išsilaikęs soste 1814 metais ir kol kas Vienos kongrese tyliai pripažįstamas karaliumi, sužinojęs apie imperatoriaus sugrįžimą, netikėtai perėjo į jo pusę, paskelbė karą austrams, tačiau buvo sumuštas anksčiau negu pats Napoleonas susirėmė su koalicija. Taigi dabar, birželio viduryje, Napoleonas negalėjo tikėtis net tokios diversijos, kuri atitrauktų bent dalį austrų armijos. Bet austrai buvo dar toli. Pirmiausia reikėjo atblokšti anglus ir prūsus. Velingtonas su anglų armija stovėjo Briuselyje, Belgijoje, Bliucheris su prūsais — išsibarstęs prie Sambro upės ir Maso, tarp Šarlerua ir Lježo.

Birželio 14 dieną Napoleonas pradėjo kampaniją prieš Belgiją. Jis greitai įsispraudė tarp Velingtono ir Bliucherio ir pastarąjį atakavo. Prancūzai užėmė Šarlerua, kaudamiesi persikėlė per Sambros upę. Tačiau operacija dešiniajame krante šiek tiek sulėtėjo: generolas Burmonas, įsitikinęs rojalistas, perbėgo į prūsų stovyklą. Po to kareiviai pasidarė dar įtaresni. Bliucheriui tas incidentas pasirodė geras ženklas, nors ir atsisakė priimti Napoleoną išdavusį generolą Burmoną, netgi liepė perduoti, kad laiko jį "šuns atmatomis" (Bliucheris pasakė dar emocingiau). Napoleonas, kuomet jam pranešė apie vandėjiečio ir rojalisto Burmono išdavystę, pasakė: "Baltieji visada liks baltieji".

Napoleonas įsakė maršalui Nėjui dar birželio 15 dieną užimti Katr-Bra gyvenvietę pakeliui į Briuselį, tačiau Nėjus veikė vangiai ir pavėlavo. Birželio 16 dieną įvyko

didelės Napoleono kautynės su Bliucheriu prie Linji. Nugalėjo Napoleonas; Bliucheris prarado per 20 tūkst. žmonių. Napoleonas — apie 11 tūkst. Bet Napoleonas nebuvo patenkintas, nes, jei Nėjus nebūtų be reikalo užlaikęs 1-ąjį korpusą ir privertęs jį tuščiai sukarti kelią tarp Katr-Bra ir Linji, imperatorius būtų galėjęs sunaikinti prie Linji visą prūsų armiją. Bliucheris buvo sumuštas ir atblokštas nežinoma kryptimi, bet nesutriuškintas.

Birželio 17 dieną Napoleonas leido atsikvėpti savo armijai. Karo specialistai priekaištauja dėl veltui prarastos brangios dienos ir dėl sumuštam Bliucheriui suteiktos galimybės atsigauti. Apie pusiaudienį Napoleonas atskyrė 36 tūkst. žmonių, pavedė juos maršalui Gruši ir įsakė persekioti Bliucherį. Dalis Napoleono kavalerijos persekiojo anglus, kurie išvakarėse prie Katr-Bra mėgino sukaustyti prancūzus, bet baisi vasaros liūtis išplovė kelius ir sumanymo teko atsisakyti. Pats Napoleonas su pagrindinėmis jėgomis susijungė su Nėjumi ir patraukė į šiaurę, tiesiai Briuselio link. Velingtonas su visomis anglų pajėgomis įsitvirtino per 22 kilometrus nuo Briuselio, Mon-Sen-Žano plynaukštėje, įpiečiau nuo Vaterlo kaimo. Šiauriau nuo Vaterlo esantis Suanji miškas atkirto jam kelią trauktis Briuselio link.

Velingtonas įsitvirtino toje plynaukštėje. Jis manė laukti Napoleono šioje labai stiprioje pozicijoje ir truks plyš išsilaikyti tol, kol Bliucheris, atsigavęs po pralaimėjimo ir sulaukęs pastiprinimų, suspės į pagalbą.

Žvalgai vienas po kito pranešinėjo anglų būstinei, kad, nepaisydamas liūties išplauto kelio, Napoleonas nesustodamas traukia tiesiai į Mon-Sen-Žano plynaukštę. Jei pasiseks išsilaikyti, kol ateis Bliucheris — pergalė, jei ne — anglų armija žus. Tokia dilema jau nuo birželio 17-osios pusiaudienio iškilo Velingtonui, kuomet Bliucherio štabo viršininkas, generolas Gneizenau pranešė, kad Bliucheris, kai tik apsitvarkys, skubės pas jį.

Baigiantis birželio 17-ajai, Napoleonas su savo kariuomene pasiekė plynaukštę ir toli vakaro migloje pamatė anglus.

VI

1815 metų birželio 18-osios rytą Napoleonas turėjo apytikriai 72 tūkst. žmonių, Velingtonas — 70 tūkst. Abu laukė pastiprinimų: Napoleonui maršalas Gruši turėjo atvesti ne daugiau kaip 33 tūkst. žmonių, o Bliucheris, kuriam po pralaimėjimo prie Linji liko apie 80 tūkst., galėjo parengti kovai apie 40—50 tūkst. kareivių.

Jau baigiantis nakčiai Napoleonas buvo vietoje, tačiau pradėti atakos auštant negalėjo, nes praūžęs lietus taip ištelžė žemę, kad sunku buvo išskleisti kavaleriją. Imperatorius iš ryto apjojo savo kariuomenę ir buvo sužavėtas sutikimo: tai buvo nepaprastas masinio entuziazmo protrūkis, neregėtas nuo Austerlico dienų. Ta armijos apžiūra, kuriai buvo lemta būti paskutinei Napoleono gyvenime, jam pačiam ir visiems kitiems padarė neišdildomą įspūdį.

Napoleono vadavietė iš pradžių buvo prie diu Kaiju fermos. Pusę vienuoliktos Napoleonui pasirodė, kad žemė jau pakankamai išdžiūvusi, ir įsakė pradėti mūšį. Prieš kairįjį anglų sparną buvo atidengta stipri 84 pabūklų artilerijos ugnis, Nėjus vadovavo atakai. Prancūzai nutarė sutrikdyti priešą, kartu atakuodami ir dešinįjį anglų kariuomenės sparną prie Ugumono pilies, tačiau susidūrė su pačiu energingiausiu pasipriešinimu ir gerai įtvirtintomis pozicijomis.

Puolimas kairiajame anglų sparne užtruko. Kruvina kova vyko pusantros valandos. Staiga Napoleonas pastebėjo dar labai toli, šiaurės rytuose, prie Sen Lambero, neryškius judančios kariuomenės kontūrus. Iš pradžių pamanė, kad tai Gruši, kuriam dar naktį ir kelis kartus rytą siuntė įsakymus skubėti į mūšio lauką. Tačiau tai buvo ne Gruši, o Bliucheris. Išvengęs Gruši persekiojimo, keliais labai sumaniais manevrais suklaidinęs prancūzų maršalą, jis atskubėjo į pagalbą Velingtonui. Tatai sužinojęs Napoleonas vis dėlto nesutriko: jis buvo įsitikinęs, kad Bliucherio pėdomis eina Gruši, o kai abu jie prisistatys į mūšio lauką (nors Bliucheris ir atves Velingtonui daugiau pastiprinimų negu Gruši imperatoriui), vis dėlto jėgos daugiau ar mažiau išsilygins, o jei iki tol

jis suspės suduoti anglams triuškinantį smūgį, kautynės bus galutinai laimėtos.

Pasiuntęs prieš Bliucherį dalį kavalerijos, Napoleonas įsakė maršalui Nėjui spausti anglų kairįjį sparną ir centrą, nors nuo mūšio pradžios jie jau atlaikė keletą baisių smūgių. Glausta kovine rikiuote puolė keturios d'Erlono korpuso divizijos. Visame fronte užvirė kruvinos kautynės. Anglai ugnimi pasitiko masyvias prancūzų kolonas ir keletą kartų patys kontratakavo. Prancūzų divizijos viena po kitos stojo į mūšį ir patyrė baisių nuostolių. Škotų kavalerija įsirėžė į šias divizijas ir dalį jų iškapojo. Pastebėjęs tas pjautynes ir divizijos galą, Napoleonas pats atšuoliavo ant aukštumos prie Bel-Aljanso fermos, pasiuntė ten keletą tūkstančių generolo Miljo kirasyrų, ir škotai, praradę visą pulką, buvo atblokšti.

Ta ataka išardė beveik visą d'Erlono korpusą. Kairysis anglų armijos sparnas nepasidavė. Tuomet Napoleonas pakeitė planą ir pagrindinį smūgį nutaikė į centrą ir dešinįjį sparną. Pusę keturių La-He-Sento fermą paėmė kairiojo flango d'Erlono korpuso divizija. Tačiau korpusas jau nebeturėjo jėgų išnaudoti sėkmę. Tada Napoleonas perdavė Nėjui 40 eskadronų Miljo ir Lefevro-Denueto kavalerijos ir įsakė smogti anglų dešiniajam sparnui tarp Ugumono pilies ir La-He-Sento. Ugumono pilis pagaliau buvo paimta, nors anglai laikėsi krisdami šimtais ir tūkstančiais, bet nesitraukdami iš savo pagrindinių pozicijų.

Per tą garsiąją ataką prancūzų kavalerija pateko į anglų pėstininkų ir artilerijos ugnį. Bet tai nieko nesutrikdė. Vienu momentu Velingtonas jau manė, kad viskas baigta, o štabe apie tai kalbėjo net pilna burna. Atsakydamas į sunerimusių generolų pranešimus, kad anglų kariuomenė nebepajėgia išlaikyti savo punktų, karvedys pareiškė: "Tokiu atveju tegu visi miršta savo vietose! Aš daugiau neturiu pastiprinimų. Tegu žūva visi iki paskutinio žmogaus, bet mes privalome išsilaikyti, kol ateis Bliucheris". Velingtonas į mūšį paleido paskutinius savo rezervus.

Tačiau Napoleonas pėstininkų rezervų nelaukė. Jis vėl pasiuntė į ugnį kavaleriją, 37 Kelermano eskadronus.

Atėjo vakaras. Pagaliau pats Napoleonas pakėlė į ataką savo gvardiją. Ir tuomet pasigirdo riksmai ir šūvių griausmas kairiajame prancūzų armijos sparne: Bliucheris su 30 tūkst. kareivių prisistatė į mūšio lauką. Gvardijos atakos tęsėsi — Napoleonas vis dar tikėjo, kad Bliucheriui įkandin eina Gruši. Vis dėlto netrukus kilo panika: prūsų kavalerija užgriuvo prancūzų gvardiją, atsidūrusią tarp dviejų ugnių, o pats Bliucheris su likusiomis savo pajėgomis siūbtelėjo prie Bel-Aljanso fermos, iš kurios išsiveržė atakon Napoleonas su savo gvardija. Tokiu manevru Bliucheris norėjo atkirsti Napoleonui kelią atsitraukti. Jau buvo aštunta valanda vakaro, bet dar gana šviesu. Velingtonas, visą dieną atlaikęs nesiliaujančias baisingas prancūzų atakas, pagaliau perėjo į bendrą puolimą. O Gruši vis dar nesirodė. Veltui Napoleonas jo laukė iki paskutinės minutės.

Viskas buvo baigta. Išsirikiavusi karė, įnirtingai gindamasi, gvardija lėtai traukėsi tarp tirštų priešo gretų. Napoleonas žingine jojo tarp jį saugojusio gvardijos bataliono grenadierių. Pašėlęs senosios gvardijos priešinimasis sulaikė nugalėtojus. "Narsieji prancūzai, pasiduokite!" — sušuko anglų pulkininkas Helketas, prijojęs prie iš visų pusių apsupto karė, kuriam vadovavo Kambronas, tačiau gvardiečiai pašėlusiai gynėsi, linkę verčiau mirti negu pasiduoti. Į anglų pasiūlymą pasiduoti Kambronas niekinančiai nusikeikė. Kitose vietose, ypač prie Plansenua, kur kovėsi rezervinis Lobo korpusas, prancūzų kariai dar priešinosi, bet galų gale, tolydžio atakuojami šviežių prūsų jėgų, iškriko ir leidosi bėgti įvairiomis kryptimis. Tik rytojaus dieną ir tai tik iš dalies vėl pradėjo burtis. Prūsai persekiojo priešą visą naktį ir gana toli.

VII

25 tūkst. prancūzų ir 22 tūkst. anglų bei jų sąjungininkų nukauti arba sužeisti liko gulėti mūšio lauke. Prancūzų armijos pralaimėjimas, beveik visos artilerijos praradimas, šimtatūkstantinės naujos austrų kariuomenės artėjimas prie Prancūzijos sienų ir tokios pat gausios rusų

armijos pasirodymo artimiausiu metu perspektyva — visa tai Napoleonas suvokė kaip beviltišką galą, suvokė iš karto, toldamas nuo Vaterlo lauko, kuriame baigėsi jo kruvinoji veikla. Ar išdavė Gruši, savo pavėlavimu pražudęs prancūzų armiją, ar tik atsitiktinai apsiriko ir išklydo iš kelio, ar Nėjus, atakuodamas anglus, elgėsi kaip didvyris (Tjero nuomonė), ar kaip pamišėlis (Madleno nuomonė), ar geriau buvo pradėti mūšį auštant, kad sumušus anglus dar iki pasirodant Bliucheriui, ar verčiau reikėjo palaukti pusiaudienio — gausybė klausimų, susijusių su kautynėmis prie Vaterlo, daugiau kaip šimtą metų domino istorikus, rūpėjo jie (dar kaip!) ir to mūšio amžininkams. Tačiau tie klausimai iš pradžių kuo mažiausiai jaudino patį Napoleoną. Jis atrodė ramus ir visą kelią nuo Vaterlo iki Paryžiaus buvo giliai susimąstęs, tačiau ne toks niaurus kaip po Leipcigo, nors šį kartą iš tikrųjų viskas buvo prarasta ir prarasta amžinai.

Praėjus savaitei po Vaterlo, Napoleonas įdomiai įvertino šias kautynes: "Valstybės kariauja ne su manim, o, su revoliucija. Jos visada manyje matė revoliucijos atstovą, jos žmogų".

Taip sakydamas Napoleonas buvo teisus. "Napoleonas išerzino tautas iki padūkusio laukinio įniršio, — rašė Gercenas, — ir jos ėmė žūtbūtinai kautis už savo vergovę ir savo ponus. Šį kartą feodalinis despotizmas nugalėjo karinį... Aš negaliu abejingai praeiti pro graviūrą, atkuriančią Velingtono susitikimą su Bliucheriu po pergalės prie Vaterlo. Kaskart aš ilgai žiūriu į ją ir kaskart darosi šalta ir baisu krūtinėje". Velingtonas ir Bliucheris "džiaugsmingai sveikina vienas kitą. Ir kaip jiems nesidžiaugti. Jie ką tik išsuko istoriją iš didžiojo kelio į purvą iki pat stebulių ir dar į tokį purvą, iš kurio nė per pusę šimtmečio jos nebeištrauksi... Vyko tatai auštant... Europa tuomet dar miegojo ir nė neįtarė, kad jos lemtis pasikeitė". Gercenas kaltino patį Napoleoną, kuris "išerzino" Europos tautas iki įsiūčio savo savivale, jų interesų ir savigarbos niekinimu; pats Napoleonas apie tai niekada nekalbėdavo, jo tai nė kiek nedomino. Tačiau, sprendžiant iš imperatoriaus žodžių, aišku buvo viena: tiek kartų jo triuškinta feodalinė absoliutinė aristokra-

tija prie Vaterlo tam tikru mastu atsirevanšavo, o porevoliucinė Prancūzija 1815 metų birželio 18 dieną drauge su senąja gvardija irgi savotiškai atsitraukė.

Apie visą savo grandiozinę epopėją ir apie prasidėjusią po Vaterlo jos baigtį Napoleonas kalbėjo tarsi trečiuoju asmeniu.

Imperatorius patyrė staigų lūžį. Po Vaterlo jis grįžo į sostinę ne kovoti dėl sosto, bet užleisti visas savo pozicijas. Ir ne todėl, kad būtų išblėsusi nepaprasta energija, ne; jis, matyt, ne tik protu suvokė, bet ir pajuto visa esybe, jog savo darbą — gerai ar blogai — atliko ir savo vaidmenį suvaidino. Dar prieš 15 mėnesių, Fontenblo, jau laikydamas rankose plunksną, kad pasirašytų atsisakąs sosto, jis staiga pakėlė galvą ir savo maršalams tarė: "O gal mums vis dėlto patraukti prieš juos? Mes juos sumušime!" Jam atrodė, kad jo vaidmuo nesibaigė. Net prieš tris mėnesius, tų pačių 1815 metų kovo mėnesį, jis padarė tai, ko niekas pasaulyje nebuvo padaręs, — jis tada dar buvo kupinas pasitikėjimo savimi ir savo galia.

Dabar viskas užgeso iš sykio ir amžinai. Po Vaterlo jis nė karto nebuvo pasidavęs tokiai nevilčiai, kaip 1814 metų balandžio 11 dieną, kai išgėrė nuodų. Napoleonas prarado bet kokį norą ir tikslą ką nors veikti, paprasčiausiai laukė, kaip klostysis įvykiai toliau.

Jis atvažiavo į Paryžių birželio 21 dieną, sukvietė ministrus. Karno siūlė pareikalauti iš deputatų rūmų paskelbti Napoleono diktatūrą. Davu patarė paprasčiausiai padaryti sesijos pertrauką ir paleisti rūmus. Napoleonas sosto atsisakė. Susirinkę deputatai, istorijos scenoje vėl pasirodžiusiam Lafajetui pasiūlius, pasiskelbė esą nepaleidžiami.

Napoleonas vėliau pasakė: tereikėję tik vieno žodžio, ir liaudies masės būtų išpjovusios visus rūmus; daugelis pergyvenusių anas dienas deputatų patvirtino tuos žodžius. Bet vėl jis būtų turėjęs Lafajetą supriešinti su "Maratu", liberalus, norėjusius atgaivinti 1789 metus, supriešinti su 1793 metais, buržuaziją supriešinti su plebėjų mase, kuri prieš ketvirtį amžiaus išgelbėjo Prancūziją nuo monarchinės Europos. Nei anksčiau, nei dabar Napoleonas nepanoro žengti tokio žingsnio.

Birželio 21, 22 ir 23 dienomis iš darbininkų priemiesčių be perstogės plaukė nepaprastai įdomios žinios: ten susirinkusios didelės minios garsiai ir ryžtingai pasisakė prieš imperatoriaus atsistatydinimą, reikalavo toliau kautis su atslenkančiu priešu.

Visą birželio 21 dieną, beveik visą naktį ir visą birželio 22 dieną Sent Antuano ir Sen Marselio priemiesčių, Tamplio kvartalo gatvėmis ėjo žmonės su šūkiais: "Tegyvuoja imperatorius!", "Šalin išdavikus! Imperatorius arba mirtis! Nereikia atsisakyti sosto! Imperatorius ir gynyba! Šalin deputatų rūmus!" Tačiau Napoleonas jau nebenorėjo kovoti ir nebenorėjo viešpatauti.

Birželio 22 dieną jis antrą kartą atsisakė sosto savo mažojo sūnaus (nuo 1814 metų pavasario su motina buvusio pas savo senelį, imperatorių Pranciškų) naudai. Antrasis jo viešpatavimas, trukęs 100 dienų, baigėsi. Šįkart Napoleonas negalėjo tikėtis, kad valstybės sutiks paaukoti Burbonus jo sūnaus labui.

Didžiulė minia susirinko prie Eliziejaus rūmų, kur apsistojo grįžęs iš armijos Napoleonas. "Nereikia atsisakyti sosto! Tegyvuoja imperatorius!" — šaukė susirinkusieji. Prieita iki to, kad sostinės centrinių kvartalų buržuazija ėmė ne juokais būgštauti ir laukti revoliucinio sprogimo. Revoliucija — ir dar tokia, kuri gali paskelbti Napoleoną diktatoriumi, — vaidenosi net blaiviai biržai. Kai tik pasklido girdas, kad imperatorius atsisako sosto, valstybinė renta žaibiškai pakilo: buržuazijai kur kas lengviau buvo susitaikyti su galima anglų, prūsų, austrų ir rusų invazija, negu matyti, kaip sostinės priemiesčių darbininkai pradeda kištis į šalies politiką. Birželio 22-osios vakare sužinojusios, kad Napoleonas išvažiavo į Malmezoną ir galutinai atsisakė sosto, minios pamažu ėmė skirstytis.

Darbininkų aktyvumas ir kovingos nuotaikos iš dalies paaiškinamos ir tuo, kad vasarą Paryžiuje visuomet, be sėslių gyventojų, būdavo ir dešimtys tūkstančių iš departamentų atvykusių statybininkų, kurie statė namus, grindė gatves, taip pat stogdengių, baldų apmušėjų, žemkasių ir pan. Iš kaimų į sostinę juos traukė laikini darbai, vasaros statybų sezonas. Jie buvo kur kas labiau susiję

su kaimu negu nuolatiniai Paryžiaus darbininkai. Todėl jie dvigubai nekentė Burbonų — ir kaip darbininkai, ir kaip valstiečiai, o Napoleoną laikė patikima garantija atsikratyti Burbonų. Ši masė nenorėjo apsiraminti, nenorėjo susitaikyti su Napoleono atsisakymu nuo sosto. Ji kone mirtinai primušė gatvėje keletą gerai apsirengusių žmonių, kuriuos palaikė rojalistais "aristokratais", nes šie nepanoro šaukti drauge su minia: "Nereikia atsisakyti sosto!" Minios be paliovos keitė viena kitą. "Niekada liaudis, ta pati liaudis, kuri už viską moka ir kovoja, nerodė tokio prieraišumo imperatoriui, kaip tomis dienomis" — rašė anų įvykių liudytojas. Aistros nenurimo net birželio 23, 24, 25 dienomis, nes tūkstantinės minios vis dar nenorėjo susitaikyti su tuo, kas įvyko.

Atsistatydinęs imperatorius birželio 28 dieną išvyko iš Malmezono. Jis pasuko Atlanto vandenyno link. Napoleonas sumanė Rošforo uoste sėsti į fregatą ir plaukti į Ameriką. Jūrų ministro įsakymu tai kelionei buvo parengtos ir atiduotos imperatoriaus dispozicijon dvi fregatos. Kai liepos 3 dieną, 8 valandą ryto, Napoleonas atvyko į Rošforą, fregatos jau laukė, bet išplaukti į jūrą buvo neįmanoma: anglų eskadra visiškai užblokavo uostą. Napoleonas laukė, o gal paprasčiausiai delsė. Romantiška trečiojo ir ketvirtojo dešimtmečių karta netgi sukūrė hipotezę, esą "imperatoriaus šlovei trūko tik kankinio vainiko", Napoleono legenda būtų buvusi ne tokia išsami ir ne tokia didinga, jei žmonijos atmintyje visiems laikams nebūtų išlikęs tas prikaustyto prie uolos naujojo Prometėjo paveikslas, esą Napoleonas sąmoningai vengė kitokios savo epopėjos pabaigos. Ir vėliau jis niekada deramai nepaaiškino savo elgesio tomis dienomis. Jam buvo siūloma slapta išvykti ne fregata, o nedideliu laivu. Jis nepanoro. Rošforo mieste žmonės sužinojo apie imperatorių ir kasdien po jo langais susirinkusios tūkstantinės minios valandų valandas skanduodavo: "Tegyvuoja imperatorius!". Pagaliau liepos 8 dieną jis įlipo į vieną iš dviejų fregatų ir išplaukė į jūrą. Fregatos sustojo prie didelės Ekso salos, truputį į šiaurės vakarus nuo Rošforo, tačiau plaukti toliau negalėjo, nes anglų eskadra užtvėrė visus kelius į vandenyną.

Napoleonas išlipo į krantą. Jį tučtuojau atpažino. Jūreiviai, kareiviai, žvejai, visi gyventojai subėgo prie fregatos. Įgulos kareiviai prašė imperatoriaus pravesti apžiūrą. Didžiausiam jų džiaugsmui, Napoleonas sutiko. Jis apžiūrėjo ir salos įtvirtinimus, kadaise pastatytus jo paties įsakymu.

Kai Napoleonas grįžo į laivą, paaiškėjo, kad iš Paryžiaus fregatos gavo įsakymą išplaukti į jūrą tiktai tuo atveju, jei arti nėra anglų eskadros. Tačiau anglai pasirengę kovai stovėjo prie pat įlankos.

Napoleonas taip pat apsisprendė. Drauge su imperatoriumi buvo hercogas Rovigo (Savari), generolas Montolonas, maršalas Bertranas ir Las Kazas, atsidavę jam didžiosios armijos karininkai. Imperatorius pasiuntė į kreisuojančią anglų eskadrą Savari ir Las Kazą paklausti, ar nepraleistų ji prancūzų fregatų, kurios nugabens Napoleoną į Ameriką? Ar negauta kokių nurodymų? Kapitonas Metlendas priėmė juos "Belerofono" laive, tačiau čia jų laukė mandagus, bet ryžtingas atsakas: "Kur garantija, kad imperatorius Napoleonas, dabar išplaukęs į Ameriką, nesugrįš dar kartą ir vėl neprivers Angliją ir visą Europą lieti kraują ir aukoti naujas aukas?" Savari paaiškino, kad esama didžiulio skirtumo tarp pirmojo atsisakymo nuo sosto 1814 metais ir dabartinio, antrojo, kad dabar atsisakyta savo valia, nors imperatorius galėjo pasilikti soste ir po Vaterlo toliau kariauti, bet jis ryžtingai ir visam laikui pasitraukia iš politinės arenos. "Bet kodėl imperatorius nesikreipia į Angliją ir neieško prieglobsčio Anglijoje?" — prieštaravo Metlendas. Napoleono pasiuntiniai taip ir neišgavo jokių pažadų, neišgirdo net svarbiausio dalyko: ar laikys Anglija Napoleoną belaisviu, ar ne.

Kai jie sugrįžo į savo fregatą ir kai prancūzų jūreiviai bei karininkai sužinojo, jog imperatorius gali patekti į anglų rankas, ekipažas labai susijaudino. Antrosios fregatos kapitonas Ponė pareiškė generolui Montolonui: "Aš ką tik tariausi su savo karininkais ir visa įgula. Taigi kalbu ir savo, ir visų vardu". Po tokios įžangos jis išdėstė savo planą: jo fregata "Medūza" naktį užpuls "Belerofoną" ir išprovokuos mūšį. Tai atitrauks

anglų dėmesį dvi valandas; žinoma "Medūza" žus, bet per tą laiką fregata "Zalė" su imperatorium spės prasmukti ir išplaukti į vandenyną, nes likusi anglų eskadra yra toli nuo "Belerofono", o arti esantys laivai labai maži ir "Zalės" sulaikyti neįstengs. "Medūzos" jūreiviai ir karininkai pareiškė esą visiškai pasirengę žūti, kad tik išgelbėtų imperatorių. Jiems, prancūzų armijos jūreiviams ir karininkams, Napoleonas vis dar buvo imperatorius, kuriam ištikimai tarnauti lemta paties viešpaties. Jiems atrodė, kad panašiu atveju nieko kito savo imperatoriui išgelbėti negali padaryti, kaip išpirkti jo didenybės gyvybę savo gyvybės kaina. Ilgai svarstyti nebuvo kada — visi laukė Napoleono atsakymo.

Napoleonas atsisakė priimti tokią auką; dabar jis nebe imperatorius, o dėl paprasto žmogaus aukoti prancūzų fregatą su visa įgula nevalia. Napoleonas paliko "Zalės" fregatą ir persikėlė į Ekso salą. Ir čia keletas jaunų karininkų siūlėsi nedideliu laivu slapta išgabenti imperatorių.

Tačiau Napoleonas jau buvo pasirinkęs savo dalią. Las Kazas pranešė kapitonui Metlendui, kad Napoleonas nusprendė patikėti savo likimą Anglijai. Metlendas tikino, žinoma, pats niekuo neįsipareigodamas, kad imperatorius bus priimtas su derama pagarba.

1815 metų liepos 15 dieną Napoleonas sėdo į "Vanago" brigą, kuris turėjo perkelti į "Belerofoną". Jis vilkėjo mėgstamą gvardijos jėgerių mundurą ir buvo užsidėjęs trikampę skrybėlę. "Vanago" jūreiviai išsirikiavo, brigo vadas atraportavo imperatoriui. Jūreiviai šaukė: "Tegyvuoja imperatorius!" "Vanagas" priplaukė prie "Belerofono". Kapitonas Metlendas pasitiko imperatorių ant paskutinės laiptų pakopos, žemai nusilenkė. Užlipęs į denį, Napoleonas pamatė išrikiuotą visą anglų karo laivo ekipažą; Metlendas pristatė štabą.

Napoleonas tuojau nuėjo į geriausią laivo patalpą, kurią paskyrė Metlendas.

Pats galingiausias, atkakliausias ir grasiausias priešas, kokį tik Anglija turėjo per visą savo istoriją, dabar buvo jos rankose.

XVII skyrius

ŠV. ELENOS SALA

1815—1821 metai

I

Po Vasko da Gamos vieni pirmųjų keliaudami į Pietų Atlanto vandenyną, portugalai jau XVI amžiaus pradžioje 15,5° pietų platumos aptiko nedidelę negyvenamą salelę. Tai buvo 1501 metų gegužės 21 dieną, kaip sykis tą dieną katalikų bažnyčia pagerbia šv. Elenos atminimą; dėl to sala ir gavo tokį vardą. Kurį laiką (XVII amžiuje) sala priklausė olandams, o 1673 metais ją galutinai užėmė anglai. Anglų Ost Indijos bendrovė jau tada čia įrengė prieplauką laivams, kursavusiems iš Anglijos į Indiją ir atgal.

Kaip tik čia anglų vyriausybė ir nusprendė įkurdinti Napoleoną, kai tik gavo žinią, kad imperatorius yra "Belerofone". Pats artimiausias krantas (Afrikos) buvo beveik už 2 tūkst. kilometrų, atstumą, skyrusį salą nuo Anglijos, tuometiniai buriniai laivai įveikdavo tiktai per 2,5—3 mėnesius. Tokia šv. Elenos salos geografinė padėtis daugiausia ir nulėmė anglų vyriausybės sprendimą. Po "Šimto dienų" Napoleonas atrodė dar baisesnis negu iki šio paskutinio savo epopėjos veiksmo. Jei Napoleonas vėl pasirodytų Prancūzijoje, ko gero, vėl atkurtų Imperiją, vėl sukeltų visos Europos karą.

Geografinė salos padėtis garantavo, kad Napoleonas nebesugrįš.

Romantikai poetai ir prancūzų istorikai patriotai vėliau rašė, kad anglai šią salą specialiai išrinko, norėdami greičiau pribaigti savo belaisvį. Tai netiesa. Šv. Elenos salos klimatas labai sveikas. Patį karščiausią mėnesį vidutinė dienos temperatūra buvo 24° C, patį šalčiausią apie 18,5° C, o vidutinė metinė temperatūra čia 21° šilumos. Dabar saloje miškų palyginti mažai, bet prieš 100 metų jų buvo daug. Geriamas vanduo labai skanus ir sveikas.

Saloje netrūksta drėgmės, čia gausu žalumos, tankių krūmų, brūzgynų, yra paukščių ir žvėrelių. Sala užima 122 kvadratinius kilometrus ir tamsiai žaliomis bemaž stačiomis bazalto uolomis tarsi išnyra iš okeano.

Išgirdęs, jog teks gyventi šv. Elenos saloje, Napoleonas protestavo, pareikšdamas, kad su juo niekas neturi teisės elgtis kaip su karo belaisviu. Iš "Belerofono" Napoleonas persėdo į "Notumberlendo" fregatą, kuri po 2,5 mėnesio 1815 metų spalio 15 dieną pristatė belaisvį imperatorių į salą, kur jam buvo lemta užbaigti savo dienas.

Tremtin Napoleoną lydėjo labai nedidelis būrys, nes Anglijos vyriausybė daugumai prašiusiųjų vykti su imperatoriumi į šv. Elenos salą neleido. Drauge buvo maršalas Bertranas su žmona, generolas grafas Montolonas su žmona, generolas Gurgo ir Las Kazas su sūnum. Taip pat buvo ir jo tarnas Maršanas, vienas kitas patarnautojas (korsikietis Santinis ir kt.). Iš pradžių Napoleonui paskyrė nelabai patogią patalpą, vėliau gavo erdvesnį namą Longvudu vadinamoje salos dalyje.

Iki 1816 metų didžiausia valdžia čia priklausė admirolui Kokbernui, o nuo 1816 metų balandžio mėnesio iki pat Napoleono mirties salos gubernatoriumi buvo Hadsonas Lou. Tas Lou buvo bukas ir ribotas tarnautojėlis, bijojęs visko pasaulyje, o labiausiai — savo belaisvio. Lou tiesiog slėgė atsakomybės jausmas, baimė, kad Napoleonas vėl pabėgs. Vis dėlto pagal instrukciją, kuri buvo duota Lou, Napoleonas gyveno gana laisvai, ėjo ir važiavo kur širdis geidė, jodinėjo, priiminėjo, ką tik norėjo. Nuo pat pirmos dienos Napoleonas su Hadsonu Lou buvo nesutaikomi priešai. Imperatorius bemaž visai nepriimdavo gubernatoriaus, neatsakydavo į jo kvietimus pietų ta dingstimi, kad jie buvo adresuojami generolui Bonapartui (Anglija kariavo su Napoleonu nuo 1803 metų, kai Napoleonas dar nebuvo imperatorius). Napoleonas jautė savo vertę ir negalėjo pakęsti, kai kas nors tai ignoruodavo. Su anglais jis niekada nesibičiuliavo, laikydamas juos visų savo nesėkmių didžiausiais kaltininkais.

Saloje buvo ir Prancūzijos, Rusijos, Austrijos valstybių atstovų. Napoleonas kartais priimdavo anglų ir ki-

tus keliautojus, kurie pakeliui į Indiją arba Afriką (arba iš Indijos ir Afrikos į Europą) užsukdavo į šv. Elenos salą.

Apsaugai buvo atsiųstas ir vieninteliame salos miestelyje Džeimstoune, esančiame tolokai nuo Longvudo, įkurdintas visas kariuomenės būrys. Įdomu, kad ir įgulos karininkai, ir kareiviai Napoleonui, mirtinam Anglijos priešui, jautė ne tik pagarbą, bet ir simpatiją. Kareiviai perdavinėdavo jam gėlių puokštes, kaip malonės prašinėdavo patarnautojų leisti bent slapčiomis žvilgtelėti į imperatorių. Netgi po daugelio metų karininkai su meile kalbėdavo apie belaisvį, dėl kurio jiems teko keletą metų praleisti nykioje saloje.

Tai pastebėjo ir į salą atsiųsti valstybių komisarai. "Kas visų nuostabiausia, — rašė Aleksandro I atstovas, grafas Balmenas, — šis žmogus, belaisvis, praradęs sostą, apsuptas sargybinių, veikia visus, traukia prie savęs... Prancūzai jo akivaizdoje dreba ir jaučiasi be galo laimingi, kad jam tarnauja... Anglai eina pas jį su didžiausia pagarba. Dargi tie, kurie jį saugo, uoliai gaudo jo žvilgsnį, stengiasi išgirsti bent vieną žodelį. Niekas nedrįsta elgtis su juo kaip lygus su lygiu".

Negausus Napoleono dvariškių būrys, atvykęs drauge į šv. Elenos salą ir įsikūręs Longvude, vaidijosi ir rezgė intrigas lygiai taip pat, tarsi būtų Tiuilri rūmuose, Paryžiuje. Las Kazas, Gurgo, Montolonas, Bertranas dievino Napoleoną ir pavyduliavo vienas kitam. Generolas Gurgo sykį net iškvietė į dvikovą Montoloną, ir tiktai piktas Napoleono riksmas nutraukė kivirčą. Po trejų metų Napoleonas rado pretekstą ir išsiuntė Gurgo į Europą, — taip buvo įgrisęs jam nesiliaujančiu garbstymu ir nepakenčiamu charakteriu. Las Kazą Hadsonas Lou išėdė iš salos 1817 metais. Las Kazas užrašinėdavo pokalbius su Napoleonu, daug ką Napoleonas tiesiog diktuodavo, tad iš visų atsiminimų, susijusių su šv. Elenos sala, tie užrašai, be abejo, patys įdomiausi. Kai Las Kazas išvyko, tokio tinkamo ir tokio išprususio sekretoriaus nebeliko, todėl apie paskutiniuosius imperatoriaus gyvenimo metus žinome kur kas mažiau.

II

Ne Hadsono Lou priekabės, nemalonios ir smulkmeniškos (tiesą pasakius, jos nieko nereiškė, nes Napoleonas gubernatoriaus neprisileisdavo nė iš tolo), ne salos klimatas, sveikas ir pastovus, ne materialinės gyvenimo sąlygos, nė kiek ne blogesnės, negu, tarkim, paties gubernatoriaus, kėlė melancholiją. Nors Napoleonas niekada apie tai nekalbėjo, bet visi tą jautė. Matyt, labiau už bet ką kita jį kamavo dykinėjimas. Jis labai daug skaitydavo, jodinėdavo, vaikščiodavo, diktuodavo Las Kazui. Tačiau per visą gyvenimą įpratęs prie penkiolikos, neretai ir aštuoniolikos valandų darbo dienos, prie neveiklos priprasti jis jau tiesiog nebegalėjo.

Savo būseną Napoleonas slėpdavo, stengdavosi būti šnekus ir dėmesingas kitiems, laikydavosi stoiškai.

Jau plaukdamas "Nortumberlendu" Napoleonas pradėjo diktuoti Las Kazui savo atsiminimus. Tęsė juos ir saloje, kol Las Kazas išvyko. Pokalbiai su Las Kazu, pokalbiai su Montolonu, paties Napoleono padiktuoti ir peržiūrėti "Laiškai iš Iškyšulio", kuriuos vėliau jo pavestas (tačiau be parašo) išspausdino Las Kazas, leidžia suvokti ne minimų istorinių faktų objektyvią tiesą, bet Napoleono norą įteigti palikuonims savo nuomonę apie tuos faktus.

Visi užrašyti pokalbiai su Napoleonu, visi atsiminimai, kuriais bent kiek galima tikėti (tiksliau sakant, tik Las Kazo, Montolono ir Gurgo; Antomarkos ir O'Miro raštai tikrai nieko verti), tinka vadinamajai "Napoleono legendai" kurti, bet juose labai maža vertingos ir įtikinančios medžiagos, apibūdinančios patį Napoleoną ir jo viešpatavimą. "Napoleono legenda", vėliau suvaidinusi tokį aktyvų istorinį vaidmenį, ėmė formuotis dar gerokai iki Viktoro Hugo ir Heinės, Gėtės ir Cedlico, Puškino ir Lermontovo, Balzako ir Beranžė, Mickevičiaus ir Tovianskio, iki viso legiono poetų, publicistų, politinių veikėjų ir istorikų, kurių mintis ir jausmus, ypač vaizduotę atkakliai traukė ir ilgam prikaustydavo ši gigantiška figūra, po Jėnos kautynių Hėgeliui pasirodžiusi "pasaulinės

dvasios" įsikūnijimu, žmonijos istorijos varikliu. Legendą imta kurti jau šv. Elenos saloje.

Šiame mano darbe kalbama išimtinai apie Napoleoną, o ne apie "Napoleono legendos" istoriją.

Taigi medžiaga, atsiradusi šv. Elenos saloje, menkai vertinga. "Dievas" skelbė neklaidingas tiesas, o tikintieji užrašinėjo. Dievinimas, įsimylėjimas, religinis garbinimas netinka kritinei analizei. Ir kalbėjo tada Napoleonas, žinoma, daugiausia palikuonims, istorijai. Ar galėjo jis būti tikras, kad jo dinastijai dar lemta viešpatauti Prancūzijoje, mes nežinome, bet kalbos tonas buvo toks, tarsi iš tikrųjų tokia galimybė būtų. Kartą net tiesiai pasakė, kad jo sūnus dar viešpataus.

Atskirai reikėtų panagrinėti gausų Napoleono palikimą karybos klausimais. Kiekviename žodyje jaučiamas puikus dalyko žinovas ir mėgėjas. "Keistas menas — karas, aš koviausi 60-yje mūšių ir, patikėkite manim, nė viename neišmokau nieko, ko nebūčiau žinojęs jau pirmajame mūšyje", — pasakė jis. Iš karvedžių labai vertino Tiureną ir Kondė. Save, be abejo, Napoleonas laikė didžiausiu karvedžiu per visą pasaulio istoriją, nors nė sykio to atvirai nepasakė. Nepaprastai didžiavosi Austerlicu, Borodino ir Vagramu, taip pat pirmąja savo kampanija į Italiją 1796—1797 metais ir priešpaskutiniąja — 1814 metų. Jei Tiurenas arba Kondė būtų buvę prie Vagramo, jie iš karto būtų pamatę, kaip ir pats Napoleonas, kur "pozicijos raktas", "o Cezaris ir Hanibalas nebūtų pamatę", — pridurdavo imperatorius. "Jei kariaudamas šalia būčiau turėjęs Tiureną, dabar būčiau viso pasaulio valdovas", — tikindavo Napoleonas. Pačia geriausia armija jis laikė tą, kurios kiekvienas karininkas žino, ką daryti konkrečiomis aplinkybėmis.

Sykį jis apgailestavo, kad nežuvo prie Borodino arba Kremliuje. Kartais minėdavo ne Borodino, o Dresdeną, dar mieliau — Vaterlo, "Šimtą dienų" prisimindavo su pasididžiavimu, kalbėdavo apie "liaudies meilę", kuri ypač išryškėjo išsilaipinus Žiuano užutekyje ir po Vaterlo.

Napoleonas visą laiką gailėjosi, kad paliko užkariautą Egiptą ir, nutraukęs Ako apgultį 1799 metais, grįžo iš Si-

rijos. Jo nuomone, derėjo pasilikti Rytuose, užkariauti Arabiją, Indiją, tapti Rytų, o ne Vakarų imperatoriumi. "Jeigu aš būčiau paėmęs Aką, būčiau patraukęs į Indiją. Kas valdo Egiptą, tas valdys ir Indiją", — kartodavo Napoleonas. Anot jo, anglus iš Indijos būtų išvijęs mažu būreliu. Dažnai ir daug kalbėdamas apie Vaterlo, Napoleonas tikindavo: jei ne tie atsitiktinumai, jei būtų gyvi buvę maršalai Besjeras, Lanas, jei kartu būtų buvęs Miuratas, mūšio baigtis būtų buvusi kitokia. Jam ypač skaudu būdavo prisiminti, kad tą paskutinį mūšį laimėjo kaip tik anglai.

Dabar jis pripažino, jog, įsiverždamas į Ispaniją, padarė pirmąją klaidą ("ispaniškoji piktžaizdė"), o žygį į Rusiją 1812 metais laikė antrąja ir pačia lemtingiausia klaida. Atlaidžiai (savo atžvilgiu) kalbėdamas apie "nesusipratimus", paakinusius žygiuoti į Maskvą, jis nėmaž nesikratė atsakomybės. Napoleonas dabar manė, jog reikėjo atsisakyti minties pulti, vos tik 1812 metais Dresdene sužinojo, kad Bernadotas, tapęs Švedijos princu — sosto įpėdiniu, neketina padėti jam prieš Rusiją, o turkų sultonas sudaro taikos sutartį su Rusija. Įžengus į Maskvą, derėję tučtuojau vytis Kutuzovą ir sunaikinti rusų armiją. "Tas lemtingas karas su Rusija, į kurį per nesusipratimą buvau įtrauktas, tas siaubingas stichijos atšiaurumas, prarijęs ištisą armiją... ir sukėlęs prieš mane visą pasaulį!" Ar ne stebuklas, kad jis, imperatorius, dar įstengęs taip ilgai priešintis, kad ne sykį pergalė šioje kovoje prieš visą pasaulį svirusi jo pusėn?

Tai, kad Tilžėje atsisakė minties nušluoti Prūsiją kaip savarankišką valstybę nuo žemės paviršiaus, jis irgi laikė klaida. Austriją, kaip dabar prisipažino, norėjęs sunaikinti 1809 metais, tačiau sukliudžiusi nesėkmė prie Eslingo, todėl, nors ir daug praradusi prie Vagramo, ji vis dėlto išsilaikė.

Ne kartą Napoleonas prisimindavo hercogą Engijenietį, tačiau nieko nesigailėdavo, priešingai, sakydavo, jei tektų viską pradėti iš naujo, pasielgtų lygiai taip pat. Įdomu, kad ilgų, 20 metų trukusių pasibaisėtinų skerdynių visos Europos mastu, kurių centre jis buvo ir kuriose, jo paties nuomone, vaidino lemiamą vaidmenį, neprisi-

mindavo kaip kažko liūdno, slogaus, nors akimirką aptemdančio sielą. Ir tai suprantama, jis troško užkariavimų, nes jautė tam aistrą, "pernelyg mėgo karą".

Mažai mergaitei Betsei Balkomb, vienai šv. Elenos saloje gyvenusio anglo dukrelei, Napoleonas jautė didelį prielankumą. Jis pasišovė mokyti mažąją anglę prancūzų kalbos, tad ji dažnai atbėgdavo pas jį ir daug plepėdavo. Jau prijunkusi prie tremtinio, drauge su kita tokia pat maža mergaite, vardu Ledžė, Betsė sykį paklausė imperatorių, ar tiesa, kad jis valgąs žmones, taip kalbant jos girdėjusios dar Anglijoje. Napoleonas ėmė jas įtikinėti iš tikrųjų valgąs žmones ir visuomet jais maitindavęsis... Jį prajuokino tai, kad vaikai suaugusiųjų žodžius suprato pernelyg tiesmukai; perkeltine prasme juos girdėdavo gerokai prieš susipažindamas su mažąja Balkomb ir jos drauge, bet tik niekinamai gūžtelėdavo pečiais, daugiau nieko.

Po skyrybų su Žozefina, po Lano mirties prie Eslingo, po Diuroko mirties prie Herlico pasaulyje liko dar viena būtybė, kurią savo gyvenime Napoleonas mylėjo, — mažas sūnelis, nuo 1814 metų drauge su motina, imperatoriene Marija Liudvika gyvenęs pas senelį, Austrijos imperatorių Pranciškų. Napoleonas jau 1816 metais, vos atsidūręs šv. Elenos saloje, pareiškė, kad jo sūnus dar viešpataus Prancūzijoje, nes nuo šiol galima remtis tik "masėmis", vadinasi, arba respublika, arba populiari, "liaudies" monarchija. O populiari gali būti tik liaudies valia išrinkta dinastija, t. y. Bonapartų dinastija.

Išorinis nenuoseklumas, neleidęs jam 1815 metais stoti plataus masinio sąjūdžio prieš Burbonus, bajorus ir dvasininkus priešakyje, šv. Elenos saloje vėl atgijęs, aiškintinas tuo, kad Napoleonas tiksliai nesuvokė įvykių esmės.

Juk jo monarchija buvo ne "liaudies", o buržuazijos, taigi ir jo sūnaus valstybė jam dingojosi besiremianti ne plačiųjų plebėjiškųjų darbo žmonių masių, o buržuazijos valia ir interesais. "Už ką tie žmonės man dėkingi? Aš radau juos skurde ir palieku skurde!" — ištrūko jam sykį po Vaterlo, kuomet statybininkų minia apsupo rūmus ir reikalavo, kad Napoleonas liktų soste.

Tam pačiam grafui Montolonui ir Paryžiuje, ir šv. Elenos saloje Napoleonas kartodavo: jei būtų pasinaudojęs 1815 metų revoliucine neapykanta bajorams ir dvasininkijai, tai būtų atvykęs į Paryžių lydimas "dviejų milijonų valstiečių", bet jis nenorėjęs vadovauti "prastuomenei", nes jį "piktinusi jau pati mintis apie tai". Taikliau pasakyti negalima buvo.

Suprantama, jo įsitikinimai ir dabar nebuvo pasikeitę. Tik jau į pačią pabaigą, aiškiai paveiktas žinių iš Europos (šv. Elenos salą pasiekdavo laikraščiai, užklysdavo pakeleivių) apie revoliucinius bruzdėjimus Vokietijoje, apie studentų riaušes, apie įvairias išsivaduojamojo sąjūdžio sroves ir pan., imperatorius staiga persiorientavo ir 1819 metais tam pačiam Montolonui pareiškė diametraliai priešingą nuomonę: "Man reikėjo remtis jakobinais". Jakobinų revoliucija — tai vulkanas, galintis lengvai susprogdinti Prūsiją. Jei tik revoliucija nugalėtų, dingojosi jam, visa Prūsija būtų jo valioje, o podraug jo rankose atsidurtų ir visa Europa. Tiesa, kalbėdamas apie būsimą arba galimą revoliuciją, Napoleonas turėdavo galvoje tik smulkiaburžuazinį "jakobinizmą", be socialinio perversmo. Kartais jakobinų revoliucija jam atrodydavo kaip sąjungininkė, kurią be reikalo atstūmė.

III

Paskutinį sykį su Montolonu apie jakobinus ir revoliuciją Napoleonas ilgai kalbėjosi 1819 metų kovo 10 dieną. Nuo to laiko vis retesnės ir gūdesnės, miglotesnės ir padrikesnės darėsi žinios apie imperatorių.

Nebebuvo Las Kazo, kurį išsiuntė Hadsonas Lou, nebebuvo Gurgo, kurį išvykti įkalbėjo pats imperatorius. Kurį laiką sukaliojosi, bet irgi netrukus išvažiavo gydytojas airis O'Miras, ta pačia proga atlikęs ir seklio vaidmenį, pranešinėjęs gubernatoriui, kas dedasi Longvude. Tarp likusiųjų buvo Napoleono giminės iš Europos atsiųstas nemokša gydytojas (ir melagis memuaristas) Antomarka, kuriam galų gale Napoleonas uždraudė ir į akis rodytis. Bertranas, Montolonas, keletas tarnų — štai kas

per tuos paskutiniuosius dvejus metus dažniausiai matydavo Napoleoną.

Jau 1819 metais jis sirgo vis dažniau ir dažniau. 1820 metais liga progresavo, o 1821 metų pradžioje anglų gydytojas Arnotas, kuriam Napoleonas leidosi apžiūrimas, nustatė, kad ligonio būklė visai prasta. Vis dėlto dar ilgokai, pagerėjus savijautai, Napoleonas išeidavo pasivaikščioti. 1820 metų pabaigoje jėgos gerokai išseko. Jis pradėdavo ką nors sakyti ir nebaigęs paskęsdavo giliuose apmąstymuose. Pasidarė nekalbus, nors iki tol imperatoriaus diktuojamus atsiminimus apie viešpatavimo metus Las Kazas surašė į du didžiulius foliantus, o Montolonas — net aštuonis tomus (1847 metų leidimas), be to, pastarasis parengė atskirą dvitomį apie imperatoriaus gyvenimą šv. Elenos saloje.

Nuo 1820 metų pabaigos jis vis rečiau besivėžindavo, seniausiai nebejodinėjo.

1821 metų kovo mėnesį baisūs vidurių skausmai padažnėjo. Imperatorius, matyt, seniai suprato, kad tai — vėžys, paveldima giminės liga, nuo kurios vos 40 metų sulaukęs mirė tėvas Karolis Bonapartas.

Beje, per pastaruosius 15—20 metų Prancūzijos ir Vokietijos medicininiuose žurnaluose ne kartą buvo reiškiama nuomonė, esą Napoleonas miręs ne nuo vėžio, bet nuo kažkokios tropikų ligos, kuria užsikrėtęs dar jaunystėje, žygyje į Egiptą ir Siriją; atsidūrus tropikuose, liga vėl atsinaujinusi.

Balandžio 5 dieną daktaras Arnotas maršalui Bertranui ir grafui Montolonui pranešė, kad ligonio būklė be galo rimta. Kai skausmai kiek susilpnėdavo, Napoleonas stengdavosi pakelti visų nuotaiką, net šmaikštaudavo: "Vėžys — tai įlindęs į vidų Vaterlo".

Balandžio 13 dieną grafui Montolonui Napoleonas padiktavo testamentą, kurį balandžio 15 dieną pats perrašė ir pasirašė. Jame buvo ir žodžiai, dabar puošiantys marmurinę lentą Paryžiaus Invalidų rūmuose, katedroje, kur nuo 1840 metų laikomas sarkofagas su imperatoriaus palaikais: "Aš noriu, kad mano palaikai ilsėtųsi ant Senos krantų, tarp prancūzų liaudies, kurią taip mylėjau". Marmoną, Ožero, Taleiraną ir Lafajetą testamente jis pa-

vadino išdavikais, kurie du kartus padėjo Prancūzijos priešams pasiekti pergalę; Ožero, matyt, dėl aštraus ginčo su imperatorium 1814 metais, Lafajetą — dėl opozicijos Deputatų rūmuose 1815 metų birželio mėnesį. Nors šiam rūsčiam nuosprendžiui vėliau nepritarė net patys karščiausi imperatoriaus šalininkai, Marmonui ir Taleiranui išdavikų vardas prilipo. Testamentu Napoleonas paliko Bertranui pusę milijono, tarnui Maršanui — 400 tūkst., kitiems patarnautojams — po 100 tūkst., tiek pat Las Kazui ir daugeliui generolų bei didžiūnų, gyvenusių Prancūzijoje, bet labai jam ištikimų ir t. t. Didumą savo turtų, kurių bendra vertė buvo apie 200 milijonų aukso frankų, Napoleonas paliko "karininkams ir kareiviams", kovojusiems su jo vėliava, likusią dalį paskyrė Prancūzijos vietovėms, nukentėjusioms nuo karo 1814 ir 1815 metais. Apie anglus ir Hadsoną Lou testamente pasakyta: "Aš mirštu prieš laiką, nužudytas anglų oligarchijos ir jos samdinio. Anglų tauta negaišuos atkeršyti už mane". Sūnui jis prisakė niekada nestoti prieš Prancūziją ir visuomet atsiminti šūkį: "Viskas prancūzų liaudies labui!".

Jis buvo visiškai ramus diktuodamas ir paskui perrašinėdamas testamentą. Po trijų dienų Napoleonas padiktavo Montolonui laišką, kuriuo šis po imperatoriaus mirties turėjo pranešti gubernatoriui, kas atsitiko, ir pareikalauti iš anglų visus dvariškius ir tarnus išgabenti į Europą.

Balandžio 21 dieną, ketvirtą valandą nakties, Napoleonas pradėjo diktuoti Montolonui nacionalinės gvardijos pertvarkymo projektą, kad būtų galima racionaliau ją panaudoti ginant Prancūziją nuo priešų.

Gegužės 2 dieną daktaras Arnotas, Šortas ir Maikelsas pasakė palydai — mirtis jau visai arti. Kančios taip sustiprėjo, kad naktį į gegužės 5-ąją pusiau kliedėdamas Napoleonas puolė iš lovos ir, konvulsingai, nepaprastai stipriai suspaudęs Montoloną, drauge su juo nuvirto ant grindų. Ligonį paguldė atgal, bet jis taip ir nebeatgavo sąmonės, keletą valandų išgulėjo atviromis akimis, nejudėdamas ir nedejuodamas. Jis ir anksčiau net per patį baisiausią priepuolį beveik niekada nedejuodavo, tiktai blaškydavosi. Napoleono kambaryje — vieni prie lovos,

kiti prie durų — susirinko visi dvariškiai ir patarnautojai. Imperatorius krutino lūpas, tačiau beveik nieko nebebuvo galima išgirsti. Vandenyne tą dieną siautėjo baisus štormas, rovęs su šaknimis medžius, nunešęs keletą salos namų ir be perstogės drebinęs visą Longvudo sodybą.

Salos gubernatorius Hadsonas Lou ir anglų įgulos karininkai, sužinoję apie agoniją, skubiai prisistatė ir laukė kituose namo kambariuose. Paskutiniai žodžiai, kuriuos pasisekė išgirsti stovintiems arčiau lovos, buvo: "Prancūzija... armija... avangardas..."

1821 metų gegužės 5 dieną, pavakary, Napoleonas mirė.

Tarnas Maršanas verkdamas atnešė seną milinę, kurią Napoleonas vilkėjo 1800 metų birželio 14 dieną mūšyje prie Marengo, ir užklojo kūną. Į kambarį įėjo gubernatorius su karininkais ir žemai nusilenkė velioniui. Paskui Bertranas ir Montolonas pakvietė ir valstybių komisarus, kurie pirmą kartą per visus buvimo saloje metus peržengė anksčiau jų neprisileidusio imperatoriaus namų slenkstį.

Po keturių dienų karstą išnešė iš Longvudo. Laidotuvių procesijoje, be dvariškių ir tarnų, dalyvavo visa įgula, taip pat visi jūreiviai ir karininkai, visi civiliai valdininkai su gubernatoriumi priešakyje ir beveik visi salos gyventojai. Kai karstą nuleido į kapą, sugriaudėjo patrankų saliutas: anglai atidavė paskutinę karinę pagarbą mirusiam imperatoriui.

PABAIGA

I

Su Napoleonu I susijęs istorinis reiškinys, gavęs "bonapartizmo" vardą. Marksizmo klasikai dėmesingai analizuodavo šį reiškinį, jų pasisakymai visiškai harmoningi ir papildo vienas kitą. Gilindamiesi į bonapartizmą, jie turėjo omenyje Napoleono I ir Napoleono III epochą, teisingai laikydami tos politinės sistemos pradininku kaip tik Pirmąjį Prancūzijos imperatorių. Kai Napoleonas I, stengdamasis įtvirtinti stambiosios buržuazijos diktatūrą, kovojo ne tik su jakobinais, bet ir (ypač valdymo pradžioje) su rojalistais, troškusiais restauruoti pusiau feodalinę monarchiją, "senąjį režimą", Napoleonas III kūrė savo imperiją būtent kaip buržuazijos (ir daugiausia stambiosios buržuazijos) kovos ginklą prieš darbininkų klasę ir prieš demokratines smulkiosios buržuazijos sroves.

Nagrinėdami, kiek leidžia mūsų tema, bonapartizmą Pirmojo Napoleono laikais, turime išsiaiškinti, kokią įtaką Napoleonas I turėjo XVIII amžiaus pabaigos Prancūzijos buržuazinės revoliucijos raidai.

Ne tik senoji, bet ir dabartinė buržuazinė istoriografija Napoleoną vadina revoliucijos užbaigėju.

Tai, žinoma, neteisinga. Napoleonas iš tikrųjų perėmė ir panaudojo visa, ką revoliucija padarė Prancūzijos stambiosios buržuazijos ekonominei veiklai plėtoti, ir nuslopino revoliucinę audrą. Vadinasi, Napoleono negalima vadinti revoliucijos "užbaigėju", o teisėtai dera laikyti jos likviduotoju. Tai, kad revoliucija įtvirtino Napoleono diktatūrą, pirmiausia rodo stambiosios buržuazijos pergalę prieš amatininkiškąjį proletariatą, prieš

nelabai pasiturinčią buržuaziją, prieš tą plebėjiškąją stichiją, kuri 1789—1794 metais, iki termidoro 9-osios, suvaidino tokį didingą revoliucinį vaidmenį. Privačiasavininkiškoji valstietija, kurios interesus Napoleonas gynė nuo mėginimo restauruoti feodalizmą, irgi visiškai palaikė jo diktatūrą.

Napoleonas, šaudęs jakobinus, vienvaldis monarchas, pavertęs kaimynines respublikas karalystėmis ir išdalijęs jas savo broliams, svainiams, maršalams, — tikras istorinis asmuo neturi nieko bendra su revoliucijos užbaigėjo vardu. Ir tik perdėtai idealizuojant Napoleoną galima tatai neigti. Demokratijos likvidavimas, neribotos asmeninės valdžios įvedimas, stengiantis tiesiogiai apsaugoti turtingųjų klasių interesus ir įsiviešpatauti visoje Europoje, — štai kas buvo būdinga Pirmojo Napoleono veiklai. Neigti tai gali tik tas, kuris atsisako istorinės tiesos, kuris nori tęsti ir puoselėti "Napoleono legendą", jau pridariusią tiek blogio praeityje kaip tik todėl, kad ji buvo skirta nelabai sąmoningai, dvejojančiai masei. Galų gale ta legenda, ypač pradedant XIX amžiaus ketvirtuoju dešimtmečiu, visada būdavo paranki socialinei ir politinei reakcijai.

Nepripažinti didžio ir įvairaus Napoleono talento, jo, kaip istorinės asmenybės, nepaprasto didingumo, žinoma, būtų absurdiška.

Šioje knygoje skaitytojas, tarp kitko, ras labai teigiamų atsiliepimų, pavyzdžiui, Markso ir Engelso apie Napoleoną kaip karo genijų, apie jo užkariavimų įtaką feodalinei Europai. Dar daugiau tokių vertinimų besidomintieji ras sistemingai skaitydami Markso ir Engelso pilną raštų rinkinį. Marksizmo klasikai nešališkai pažymi ne tik tą pažangų vaidmenį, kurį Napoleonui objektyviai teko suvaidinti žmonijos istorijoje, bet ir jo, kaip *reakcinio bonapartizmo*, sutrempusio politinės laisvės daigus Prancūzijoje, pradininko reikšmę.

Marksas ir Engelsas pergyveno Antrąją imperiją, tačiau jiems, suprantama, ir to žiauraus eksperimento nereikėjo, idant aiškiai suvoktų, kokiu mastu bonapartizmas, kaip vidaus ir užsienio politikos sistema, sparčiai besivystančios XIX amžiaus kapitalistinės santvarkos są-

lygomis gali būti *tiktai* reakcinis ir egzistuoti *tiktai* palaikomas nevaržomos prievartos, sistemingo masių apgaudinėjimo, o patogiai progai pasitaikius — griebiantis karinių avantiūrų.

II

Užkariautojiški, imperialistiniai užsienio politikos siekiai, kuriuos diktavo stambioji prancūzų buržuazija, pastūmėjo Napoleoną į Europą, o trūnijanti pusiau feodalinė Europa negalėjo sėkmingai atremti didžiausio karvedžio, koks tiesiog nuo pat pirmųjų žingsnių pasirodė esąs Napoleonas. Jungas, kuriam Napoleonas pasmerkdavo nukariautas tautas, sukėlė nacionalinio išsivadavimo judėjimo bangą, lygiai kaip ir Napoleono politika Anglijos ekonomikos atžvilgiu sustiprino tos šalies darbininkų klasės revoliucines nuotaikas.

Napoleono karinė teorija ir praktika suvaidino didžiulį vaidmenį griaunant feodalizmą ir absoliutizmą baudžiavinėje Europoje. Tą teoriją ir praktiką pagimdė buržuazinė revoliucija, sudarė tas galimybes, kuriomis Napoleonas sumaniai pasinaudojo. Ne jis, o revoliucija sukėlė masinius sąjūdžius, sukūrė išskleistos rikiuotės jungimo su glaudžiomis kolonomis taktiką, subūrė didžiules armijas, išugdė kareivių sąmoningumą, išplėtojo naujus naujokų rekrūtavimo principus. Tačiau tik jis, niekas kitas, genialiai parodė, kaip viso to galima pasiekti ir kaip tai panaudoti. Engelsas, nuodugniai išstudijavęs jo žygius, tvirtino, kad apskritai suvokti, apmąstyti, paprasčiausiai įsisąmoninti visas tas permainas pirmasis išmokė Napoleonas. Karo srityje jis tada pasirodė esąs tikrai neprilygstamas, kur kas talentingesnis negu visose kitose savo veiklos srityse.

Napoleonas, Engelso nuomone, pranoko ne tik savo pirmtakus, bet ir dabartinius generolus, mėginusius mokytis iš jo ar jį mėgdžioti: "...istorinis Napoleono nuopelnas, kad jis rado vienintelį teisingą būdą, kaip strategiškai ir taktiškai panaudoti nepaprastai gausias ginkluotas mases, kurios atsirado irgi tik per revoliuciją; be

to, tą strategiją ir taktiką jis taip ištobulino, kad dabartiniai generolai anaiptol neįstengia prilygti jam, o tik stengiasi mėgdžioti per pačias puikiausias ir sėkmingiausias operacijas" [16].

Engelso nuomone, Napoleonas ištobulino karo sistemą, kuri, iš vienos pusės, buvo pagrįsta "...puolimo priemonių, įskaitant žmones, arklius ir pabūklus, masiškumu, ir to puolamojo aparato mobilumu, iš kitos pusės" [17].

Apskritai Engelsas Napoleoną laiko didžiu karvedžiu net tada, kai šis žygį pralaimėdavo. "Įspūdingiausi, pavyzdžiui, buvo du Napoleono žygiai, kai jis gynėsi puldamas ir tiesiogiai atakuodamas; po pirmojo žygio — 1814 metais — jis buvo ištremtas į Elbą; po antrojo — 1815 metais — pralaimėjo prie Vaterlo ir neteko Paryžiaus. Abiejose tose nepaprastose kampanijose karvedys, norėdamas tik apginti priešo užpultą šalį, atakuodavo visus jo punktus ir kiekviena patogia proga; iš esmės visada būdamas gerokai silpnesnis už priešą, jis kiekvienąkart sugebėdavo būti pranašesnis ir paprastai tame atakos ruože nugalėdavo"[18]. Abu žygius — 1814 ir 1815 metų — Napoleonas pralaimėjo dėl priežasčių, kurios "visiškai nepriklausė" nuo karvedžio planų arba jų vykdymo, bet daugiausia dėl didžiulio susivienijusios Europos jėgų pranašumo ir dėl to, kad "neįmanoma vienai nacijai, per ketvirtį šimtmečio išsekintai karų, priešintis viso prieš ją apsiginklavusio pasaulio puolimui"[19]. Apie Austerlicą Engelsas sako: "Austerlicas teisėtai laikomas viena iš didžiausių Napoleono pergalių ir pačiu svariausiu jo neprilygstamo karinio genijaus įrodymu; nors pirmoji pralaimėjimo priežastis, be abejo, buvo sąjungininkų klaidos, tačiau mokėjimas įžvelgti *(coup d'oeil)* tas klaidas, kantrumas ir žaibiška sparta užbaigiant katastrofą — visa tai nusipelno paties didžiausio pagyrimo ir visokeriopo susižavėjimo. Austerlicas yra strategijos stebuklas, jis nebus užmirštas, kol egzistuos karai" [20].

[16] Маркс К. и Энгельс Ф. Сочинения, т. 7, с. 513.
[17] Ten pat, p. 506.
[18] Маркс К. и Энгельс Ф. Сочинения, т. 11, ч. 2, с. 553.
[19] Ten pat, p. 565.
[20] Ten pat, p. 565.

"Europoje yra daug gerų generolų, — sakydavo Napoleonas, — bet jie nori žiūrėti į daugelį dalykų iš karto, o aš žiūriu tik į vieną — į masę (priešo) ir stengiuosi ją sunaikinti". Meistriškai Napoleonas taip pat panaudodavo pergales, gebėdavo priešą triuškinti toliau jį persekiodamas. Prūsų karo istorikas, grafas Jorkas fon Vartenburgas, žinomas dvitomės studijos apie Napoleoną, kaip karvedį, autorius, primena 1805 metų gruodžio 3 dieną (rytojaus dieną po Austerlico) maršalui Sultui duotą įsakymą, kuriame "trumpais žodžiais išdėstytas visas persekiojimo mokslas, išanalizuotas autoritetingiausių šaltinių". Napoleonas meistriškai laikydavo savo rankose ir priversdavo manevruoti milžiniškas kareivių mases ne tik rengiantis kautynėms, bet ir mūšio lauke, kai priversdavo armiją netikėtai, niekam neįtariant persigrupuoti.

Istorikai-strategai, rašę apie Napoleoną specialias studijas arba tik probėgomis užsiminę apie jį, pripažįsta, kad Napoleonas panaudojo ir įprasmino kaip tik tas naujas, neregėtas karo veiksmų galimybes, kurias sukūrė Prancūzijos revoliucija, genialiai pritaikęs tą palikimą, jis tapo ir žymiausiu porevoliucinių kariavimo metodų teoretiku. Napoleonas visu mastu atskleidė *didelių masių*, didelių rezervų, kokiais tik pajėgė aprūpinti buržuazinės valstybės galia, milžiniškų užnugario materialinių resursų ir žmonių formuočių veiksmingo panaudojimo kare galimybę. Kompaktiškos jo vadovaujamos didžiosios armijos masės pasirodydavo, jo paties žodžiais tariant, stipresnės už priešą "reikiamu momentu, reikiamoje vietoje".

Napoleonas puikiai "skaitė" žemėlapį ir mokėjo juo naudotis kaip niekas kitas, šia prasme pranokdavo net savo štabo viršininką ir kartografą maršalą Bertjė, visus iki tol buvusius garsius karvedžius. Tačiau žemėlapis jo niekada nevaržė. Kai Napoleonas atsitraukdavo nuo žemėlapio, išjodavo į mūšio lauką, įkvėpdamas karius naujiems žygiams savo atsišaukimais, įsakinėdamas, vadovaudamas milžiniškoms glaustoms kolonoms, jis vėl būdavo nepralenkiamas. Napoleono įsakymai, laiškai maršalams, atskiri pasisakymai iki šiol tebėra tarsi pagrin-

diniai traktatai apie tvirtoves, apie artileriją, apie užnugario sandarą, apie flangų judėjimą, apie apeinamąjį manevrą, apie pačius įvairiausius karybos dalykus.

Tiesa, niekada ir nė vienas iš žymiausių karvedžių, galbūt išskyrus tik Aleksandrą Makedonietį, taip ilgai neturėjo tokių palankių sąlygų kaip Napoleonas: jis buvo ne tik absoliutus monarchas ir vyriausiasis kariuomenės vadas, bet ir valdė turtingiausias pasaulio šalis. Cezaris iš pradžių ilgai kariavo būdamas kariuomenės vadu, kuriam valstybę valdęs senatas pavedė užkariauti naują provinciją, o paskutiniaisiais gyvenimo metais atkakliai ir ilgai vaikėsi priešiškos partijos kariuomenę. Jis niekada nekariavo naudodamasis visomis Romos valstybės jėgomis kaip vienvaldis jos valdovas. Hanibalas buvo karvedys, priklausęs nuo šykštaus ir nuolat intriguojančio pirklių respublikos senato. Tiurenas ir Kondė priklausė nuo Prancūzijos rūmų kaprizų, Suvorovas iš pradžių priklausė nuo nesimpatizavusios jam Jekaterinos, paskui nuo pusiau išprotėjusio Pavelo ir nuo austrų hofkrigsrato. Švedijos karaliai Gustavas Adolfas ir Karolis XII, Prūsijos karalius Frydrichas II, tiesa, buvo monarchai, bet turėjo labai jau menkus tų nedidelių, neturtingų šalių, kurias valdė, gyvosios jėgos ir materialinius resursus.

Napoleonas tik iš pradžių (Tulonas, Italija, Egiptas, Sirija) buvo pavaldus vyriausybei, kurios, beje, jau tada nelabai paisė, o nuo 1799 metų tapo Prancūzijos ir visų šalių, tiesiogiai ar netiesiogiai pavergtų, vienvaldžiu valdovu. Tarp tų šalių buvo ir tokių, kurios ekonominiu požiūriu buvo laikomos pirmaujančiomis žemyne: pati Prancūzija, Olandija, Pareinės Vokietija. Neribotu valdovu po briumerio 18-osios Napoleonas išbuvo ištisus 15 metų, o pavyzdžiui, Julijus Cezaris, persikėlęs per Rubikoną, — vos penkerius metus, iš kurių dveji pirmieji ištisai buvo skirti tarpusavio kovoms, skaldžiusioms valstybės jėgas.

Ir materialinių išteklių, ir priemonių, ir laiko, ir galimybių Napoleono kariniam genijui tobulėti buvo skirta daugiau negu bet kuriam iš jo pirmtakų. Vis dėlto negin-

čytina, kad ir pats jo genijus pasirodė esąs galingesnis negu bet kurio kito.

Napoleonas, būdamas originalus oratorius, gero karvedžio savybes lygino su kvadratu, kurio pagrindas ir kraštinė visada lygūs; pagrindu jis laikė charakterį, o kraštine — protą, intelekto savybes. Jeigu charakteris stipresnis už protą, tai karvedys įsismagins ir žengs toliau negu reikia. Jeigu protas stipresnis už charakterį, tai, priešingai, jam pristigs vyriškumo įgyvendinti savo planą. Visišką vienvaldystę kariuomenėje jis laikė absoliučiai būtina, jei tik kariuomenė iš anksto nenusprendė pralaimėti. "Vienas prastas vyriausiasis kariuomenės vadas geriau negu du geri". Pats Napoleonas, išskyrus Tulono šturmą 1793 metais, niekada nė viename kare neturėjo nei lygiateisio draugo, nei juo labiau viršesnio už save.

Paliesime tik labai nedaugelį konkrečių detalių.

Napoleonas nuvainikavo tą durtuvų atakos garbinimą, kuris po Suvorovo pasidarė toks visuotinis, nors pats Suvorovas visiškai neneigė ir artilerijos vaidmens. "Dabar kautynių baigtį lemia ugnis, o ne durtuvai", — kategoriškai pareiškė imperatorius, rašydamas apie lauko įtvirtinimus. Tęsdamas Prancūzijos revoliucinių armijų taktiką, pirmuosiuose mūšiuose jis išvesdavo į priekį judrias šaulių gretas, kurios, artilerijos palaikomos, parengdavo pagrindinį smūgį, nuvalydavo kelią šturmuojančioms kolonoms. Jis buvo įsitikinęs ir griežtai įtikinėjo savo maršalus ir Italijos vicekaralių Eugenijų Boharnė, kad nepakanka vien apmokyti kareivį šaudyti, reikia pasiekti, kad tas šaudytų kaip galima taikliau. Kita vertus, Napoleono nuomone, niekada nedera armijos pėstininkus šaulius pernelyg ilgai palikti be artilerijos paramos; jei juos apšaudo priešo artilerija, tai galų gale jie lengvai gali sutrikti ir būti sutriuškinti; įjungti į mūšį artileriją buvo patariama kuo energingiau, nes tik sutelkta artilerijos ugnis gali turėti bent kiek didesnę reikšmę. Napoleono karuose artilerija vaidino didžiulį, o kartais ir lemiamą vaidmenį; pavyzdžiui, prie Frydlando 40 stambių Senarmono pabūklų, palaikiusių Viktõro korpusą, jau pačioje mūšio pradžioje sukėlė baisiausią

sumaištį ir privertė rusų armiją netvarkingai, todėl pragaištingai trauktis per Frydlando miestą ir per Alną.

Nuo 1807 metų Napoleonas vis dažniau naudoja naują taktiką ir naują kovinę rikiuotę, operuodamas pernelyg jau masyviomis, todėl ir pažeidžiamomis grupuotėmis, ko nedarydavo anksčiau; kol nebuvo praretėjusios senųjų, dar revoliucinių armijų kareivių ir Egipto, Marengo, Austerlico veteranų gretos, jis nenaudodavo tokių perdėm sutankintų kovinių grupuočių.

Neteisinga plačiai pasklidusi nuomonė, esą Napoleonas neteikdavęs reikšmės priešo tvirtovėms. Jis tik griežtai įtikinėdavo savo maršalus ir generolus, kad svarbiausia ne paimti priešo tvirtovę, bet sunaikinti gyvąją jėgą. Tačiau, suprantama, jis visada viską spręsdavo nuostabiai lanksčiai, pagal besikeičiančias aplinkybes.

Kai 1805 metais Napoleonas įsitikino, kad, paėmus Ulmą, sunaikins pagrindines Austrijos armijos jėgas, kaip tik tos tvirtovės apgulčiai sutelkė visas pastangas ir nukreipė pagrindinį smūgį.

Antraeilis vaidmuo, kurį jis skyrė tvirtovėms, logiškai susijęs su Napoleonui būdinga pažiūra į iniciatyvą: "Pradėk žygį apgalvotai, bet pradėjęs truks plyš kovok taip, kad iniciatyva liktų tavo rankose".

Baigėsi baisi 1807 metų vasario 8 diena prie Eilau. Napoleono armija, lygiai kaip ir rusų, patyrė tokių nuostolių, kad kai kuriuose pulkuose beliko vos po vieną batalioną, o kai kuriuose — nė tiek. Napoleonas užsidaro naktį palapinėje ir rašo savo draugui Diurokui laiškelį, kuriame miglotai kalba apie savo nesėkmę. Bet štai brėkšta blausus žiemos rytas ir pasirodo, kad Benigsenas ne tik pasitraukė, bet visai paspruko. Vadinasi, iniciatyva liko Napoleono rankose. Vadinasi, vakar laimėta. Ir imperatorius skelbia savo pergalę, nors puikiai žino, kad rusai dar toli gražu nepalaužti. Benigsenui pristigo ištvermės ir atkaklumo, jis pabūgo, pasitraukė pirmas, neišplėšė iniciatyvos iš Napoleono, nors mūšio lauke šalia trijų nukautų rusų gulėjo kai kur du, o kai kur ir visi trys prancūzų lavonai.

Apskritai visa karo organizacija ir laikas, pirmieji taktiniai veiksmai prieš mūšį ir jam prasidėjus turi pri-

klausyti vyriausiajam kariuomenės vadui. Bet prieš mūšį duodamas maršalams įsakymus (tie įsakymai iki šiol žavi specialistus aiškumu), Napoleonas niekada jų nevaržė detaliais, smulkmeniškais nurodymais, į ką, beje, taip buvo linkę jo amžininkai, senosios mokyklos vyriausieji vadai.

Jis išakydavo maršalams stengtis įvykdyti tokį ir tokį uždavinį tokiame ir tokiame punkte ir nurodydavo, koks to uždavinio strateginis tikslas, o jau kaip maršalas tą tikslą pasieks — jo reikalas. Tačiau mūšyje Napoleonas visada būdavo armijos centrinė figūra, armijos smegenys. Vykdydami savo užduotis, maršalai palaikydavo nuolatinį ryšį su Napoleonu, pranešinėdavo, kaip vyksta mūšis, prašydavo pastiprinimų, informuodavo apie tolydžio besikeičiančią padėtį.

Pats Napoleonas, praėjus beveik penkiems mėnesiams po Austerlico kautynių, kritikuodamas Kutuzovo raportą Aleksandrui apie tą mūšį, rašė: imperatorius valdo visą didžiulę Prancūzijos armiją, kuri yra pasirengusi įvykdyti bet kokį jo įsakymą, kaip majoras valdo bet kurį batalioną.

Visų sunkiausia amžininkams ir palikuonims buvo suvokti, kaip Napoleonas išlaikydavo tą vadovaujantį vaidmenį, neslopindamas savo maršalų ir žymiausių generolų iniciatyvos. Suprantama, ta dalinė, vadinama vykdomoji jų iniciatyva visiškai priklausė nuo vyriausiojo vado, viską reguliuojančios imperatoriaus iniciatyvos, galų gale mokė juos, kai nėra šalia Napoleono, savarankiškai nieko nespręsti, jeigu rizika būdavo pernelyg didelė. Žymių, visiškai savarankiškų karvedžių buvo nedaug: Davu, Masena, iš dalies Ožero. Kiti daugiausia tik puikūs, talentingi vykdytojai, ir jų savarankiškumas būdavo, kaip ir dera vykdytojams, tik sąlyginis. Napoleonui su kartėliu ištrūkdavo: "Negaliu juk aš vienu metu būti visur!" Ir jis, be abejo, buvo teisus.

Kai 1814 metais vyko kautynės Paryžiaus prieigose, Napoleonui trūko ne tik 300 tūkst. rinktinių kareivių, kurie jau nuo 1808 metų arba gulėjo po žeme, arba dar laukė mirties Ispanijoje; trūko ne tik prancūzų, kurie vis dar stovėjo kai kuriuose Vokietijos miestuose ir kai

kuriose Italijos vietose; jam trūko ir Masenos, kuris taip ilgai ir tuščiai alino save begaliniame Ispanijos kare, ir Davu, kuris sėdėjo priešų apgultame Hamburge, ir Miurato, neatvykusio iš Neapolio. Savo geriausius karius, ištikimus pagalbininkus jis išbarstė įvairiausiuose neaprėpiamos imperijos kraštuose, ir lemiamą valandą daugelio iš jų nebuvo šalia. *Ne tik tai, bet taip pat ir tai* buvo viena iš jo galutinio pralaimėjimo priežasčių 1814—1815 metais.

Tačiau kol dar visi jie buvo kartu, kol didžioji armija nebuvo beviltiškai ir ilgam padalyta į dvi dalis (viena iš jų, beje, kovojo ir žuvo tolimojoje Ispanijoje), Napoleonas ilgai jautėsi esąs neįveikiamas, absoliutus Europos valdovas.

Puikūs vykdytojai padėjo Napoleonui išplėtoti gilių apeinamųjų manevrų praktiką, kurios teoretiku, nuodugniai išstudijavęs Napoleono karus, tapo Žomini. Apeiti priešo kariuomenę prasminga tik tada, kai, pirma, pasiekiamas priešo užnugaris ir perkertamos jo komunikacijos, antra, kai šis manevras išprovokuoja *kautynes, kuriose dalyvauja ir apeinančiosios kolonos.*

Kitas Napoleono laikų teoretikas fon Biulovas manė, kad pakanka tik grasinti komunikacijoms. Tačiau Žomini, kaip tik remdamasis Napoleono karine išmintimi, pasisakė už kautynes, kai sėkmingai ir tikslingai apeinamos priešo pozicijos. Napoleonas manė, jog pats apeinantysis, jeigu laiku nesuspės, gali susidurti su kontrmanevru ir priešo ataka. Mūšiuose išaugę maršalai apėjimo operacijas kai kada atlikdavo idealiai tiksliai ir greitai ir beveik visada sėkmingai.

Jei priešas su pagrindinėmis jėgomis užsidarydavo tvirtovėje arba įtvirtintoje stovykloje, Napoleonas pradėdavo apgultį; jei priešas atsisakydavo pasiduoti, šturmuodavo, o pasiekęs pergalę, būdavo negailestingas. Kai 1806 metais Bliucheris mėgino gintis Liubeko gatvėse, po prancūzų pergalės, beje, pagal gana seną tradiciją, miestas buvo apiplėštas iki paskutinio siūlo, daugelis gyventojų išžudyta. Tokių negailestingumo pavyzdėlių Napoleono karuose nemaža. Kai puikiai ginkluota turkų armija (12 tūkst. žmonių) 1799 metais išsikėlė Egipte ir

užsidarė Abu Kyro tvirtovėje, kurioje prisidėjo dar 3 tūkst. žmonių, Napoleonas išvydo baisią kliūtį: jau užkariautas Egiptas galėjo išslysti iš rankų. Turkai greitai pastatė puikius įtvirtinimus; apgultimi įveikti juos buvo neįmanoma, nes iš jūros galėjo padėti anglai. Napoleonas ryžosi frontalinei atakai, žūtbūtiniam šturmui iš priekio. 1799 metų birželio 25 dienos antrą valandą nakties buvo įsakyta atakuoti. Lanas ir Miuratas su savo būriais pirmieji įsiveržė į tvirtovę, paskui juos — ir pagrindinės jėgos. Visa turkų armija buvo išbadyta ir iškapota vietoje. "Šis mūšis — vienas iš puikiausių, kokius tik esu matęs, — iš visos priešo armijos neišsigelbėjo nė vienas žmogus", — praėjus dviem dienoms po šturmo, dar šviežio įspūdžio pagautas, pranešė Napoleonas. Vis dėlto frontalinės atakos brangiai kainuodavo ne tiktai priešams, bet ir prancūzams, ir Napoleonas jų griebdavosi tik tada, kai nematydavo kitokios išeities.

Didžiai vertindamas individualią drąsą, apsukrumą ir atskirų asmenų specifinį kariavimo meną, Napoleonas netikėjo, kad pasklida kokių nors šaunių raitelių (kaip antai, mameliukų arba kazokų) rikiuotė galėtų atsilaikyti prieš dideles kompaktiškas disciplinuotos europietiškos armijos mases, nors, jo manymu, susidūrus nedidelėms grupelėms, tokie atskiri puikūs raitininkai gali pasirodyti esą pajėgesni, ir iš tikrųjų kartais jie būdavo stipresni. Masės lemia viską, — kartodavo Napoleonas. Karvedžio menas, pirma, suburti, apginkluoti ir greitai apmokyti didelius batalionus, sukurti masines armijas; antra, prieš lemiamą smūgį jos visos turi būti reikiamame punkte; trečia, pradedant mūšį, *negailėti tų didelių batalionų,* jei to reikia kautynėms laimėti; ketvirta, sutelkus tą masę, niekada nevengti ir neatidėlioti mūšio, o *ieškoti* kuo greitesnės lemiamos atomazgos, vos tik atsiranda šansų nugalėti; penkta — ir tai visų sunkiausia — rasti priešo pozicijose tą punktą, į kurį reikia nukreipti svarbiausią smūgį. Napoleonas sakydavo, jog laimė, atsitiktinumas kare vaidina esminį vaidmenį, tačiau iš tikrųjų didžios pergalės priklauso nuo karvedžio savybių, nuo jo protavimo, žinių, gebėjimo veikti metodiškai, kombinuotai, kūrybiškai ir išradingai. "Ne genijus man staiga kaip paslaptį pa-

kuždа, ką reikia pasakyti arba padaryti kokiomis nors, kitiems nelauktomis, aplinkybėmis, o samprotavimai ir apmąstymai", — kartą išsitarė pats Napoleonas. Ne todėl Aleksandras Makedonietis, Cezaris, Hanibalas, Gustavas Adolfas tapo didžiais žmonėmis, kad jiems šypsodavosi laimė. Ne, laimė jiems šypsodavosi todėl, kad jie buvo dideli žmonės ir mokėdavo ją priversti tarnauti sau. Taip Napoleonas kalbėjo pačioje gyvenimo pabaigoje.

Jo karinis genijus, gebėjimas panaudoti visas priemones užsibrėžtam tikslui pasiekti, nepaisant atskirų klaidų ir kai kurių nuovargio žymių, vieninga strategų ir taktikų, studijavusių jo istoriją, nuomone, apskritai nė kiek nesusilpnėjo nė 1813—1814 metais, palyginti su geriausiais jo karjeros metais. Net 1815 metais, kai turėjo kur kas mažiau jėgų negu priešas, kai politinė padėtis buvo beviltiška, kai pats ilgai negalavo, Napoleonas sudarė ne mažiau talentingą strateginį planą priešo armijoms sunaikinti dalimis negu tas, kuris taip nuostabiai jam pasisekė pirmajame Italijos žygyje 1796 metais. Ir puiki to plano įgyvendinimo pradžia (Bliucheris pralaimėjo prie Linji), ir tęsinys (mūšis prie Vaterlo, kur tik per atsitiktinumą laiku atvykęs Bliucheris išgelbėjo Velingtoną nuo neišvengiamo ir baisaus sutriuškinimo) — visa tai rodė, kad jis, kaip ir anksčiau, tebėra tikras karybos meistras.

Tačiau nebebuvo to, kas, paties Napoleono nuomone, svarbiau už viską pasaulyje, svarbiau netgi už genijų, — nebebuvo įsitikinimo galutine sėkme; buvo tik suvokimas, kad jo laikai praėjo. "Aš jau nebepasitikėjau kaip anksčiau savimi", — sakė jis Las Kazui apie Vaterlo kampaniją.

O nepasitikėjimą savimi sukėlė klaidos, pirmiausia politinės. Grandioziškiausi, neįgyvendinami politiniai viso pasaulio užkariavimo uždaviniai pragaištingai prieštaravo pačiai Napoleono strategijai.

Prisiminkime tokį faktą: kaip suderinti jau anksčiau Napoleono užkariautos didžiulės visos Europos imperijos karinę okupaciją su Rusijos sričių okupacija ir kelių į Maskvą apsauga? Iš kur tokiomis aplinkybėmis imti jėgų tolesnei kovai užkariauti Rusiją? Kaip laikytis sa-

vo taisyklės: visuomet būti stipresniam už priešininką reikiamu momentu reikiamame punkte? Kaip įsigudrinti vienu metu būti nugalėtoju ir mūšiuose netoli Madrido, ir mūšiuose tarp Smolensko ir Maskvos?

Didžiuliuose kariniuose žygiuose Napoleonas stengėsi laikytis pagrindinio principo: budriai saugoti savo komunikacijas. Kaip tik dėl to taip baisiai susilpnėjo jo karinės priemonės Maskvos žygyje dar gerokai prieš atsitraukimą. Iš 420 tūkst. žmonių, kuriuos jis turėjo 1812 metų birželio mėnesį prie Nemuno, su kuriais perėjo sieną ir pradėjo antpuolį, į Rusijos gilumą jau žygiavo tik su 363 tūkst., likusieji turėjo saugoti flangus į šiaurę ir į pietus nuo puolimo linijos. Vitebską Napoleonas pasiekė jau ne su 363 tūkst., o su 229 tūkst., Smolenską — su 185 tūkst. žmonių; po mūšio prie Smolensko, palikęs ten įgulą, Gžatską pasiekė su 156 tūkst., į Borodino lauką atvedė 135 tūkst., o į Maskvą — vos 95 tūkst. žmonių. Ne tik mirtis nuo priešo ginklo, ligų, orų, tačiau ir milžiniška komunikacijų linija surijo didžiąją armiją. Nė kalbėti neverta apie 220 tūkst. žmonių, kurių Napoleonas neatvedė net ligi Nemuno, o turėjo išmėtyti po neaprėpiamą imperiją, kaip ir apie tuos 220 tūkst. su trupučiu, kurie kariavo Ispanijoje.

Kartu, kalbėjo jis Las Kazui, esti momentų, kai reikia sudeginti visus laivus, sutelkti visas jėgas lemiamam smūgiui ir triuškinančia pergale sunaikinti priešininką; tenka rizikuoti ir net laikinai susilpninti komunikacijas. "1805 metais, kai aš kovojau Moravijos viduryje, Prūsija buvo pasirengusi mane užpulti, ir atsitraukti į Vokietiją buvo neįmanoma. Bet aš nugalėjau prie Austerlico. 1806 metais ... aš mačiau, kad Austrija pasirengusi pulti mano komunikacijas, o Ispanija, perėjusi per Pirėnus, gali įsiveržti į Prancūziją. Bet aš nugalėjau prie Jėnos". Dar pavojingesnės aplinkybės susiklostė 1809 metų kare. "Bet aš nugalėjau prie Vagramo". Napoleonas kalbėjo, kad kiekvienas karas turi būti "metodiškas", t. y. giliai apmąstytas, ir tik tada gali būti laimėtas. Jis ryžtingai atmetė visuotiną nuomonę, esą Čingischano ir Tamerlano antplūdžiai buvo tiesiog stichiškas, netvarkingas judėjimas.

"Tie užkariautojiški karai, — kartą pasakė jis grafui Montolonui, — buvo organizuoti teisingai ir apgalvotai; žygiai (Čingischano ir Tamerlano) atitiko jų jėgas ir priemones, tik dėl to jie buvo sėkmingi". Ta proga pažymėsiu, kad vėlesni istorikai orientalistai visiškai patvirtino šią Napoleono nuomonę apie mongolų užkariavimus.

Daug kartų ir įvairiomis dingstimis Napoleonas kalbėdavo, kad visas karo menas — sutelkti reikiamu momentu ir reikiamoje vietoje daugiau jėgų negu tuo metu toje vietoje turi priešas. Kartą Direktorijos narys Gojė, prisimindamas 1796—1797 metų karą, Napoleonui pasakė: "Jūs dažnai, turėdamas mažiau jėgų, sumušdavote priešininką, kuris būdavo stipresnis". Napoleonas paneigė tai; jis tik stengdavosi žaibo greitumu užpulti išskaidytas priešo jėgas ir dalimis, paeiliui sumušti jas; kaip tik todėl kiekvieno tokio puolimo metu jis būdavo stipresnis, nors iš viso priešas turėdavo kareivių daugiau negu Bonapartas.

Napoleonas labai rūpinosi savo armijos autoritetu. Napoleonas ryžtingai patvirtino dar revoliucijos įvestą kūno bausmių panaikinimą armijoje ir, kalbėdamas su anglais, visada stebėdavosi, kaip tie nesibodi paleisti į darbą rimbą kariuomenėje. "Ko galima laukti iš žmonių, kuriems nuplėšta garbė? Kaip gali būti jautrus garbei tas, kurį draugų akivaizdoje baudžia kūno bausmėmis? Vietoj rimbo aš valdžiau garbe... Po mūšio aš surinkdavau kareivius ir karininkus ir klausdavau jų, kas labiausiai pasižymėjo". Tiems iš pasižymėjusiųjų, kurie mokėjo skaityti ir rašyti, jis pakeldavo laipsnį, o neraštingus liepdavo paspartintai ("po penkias valandas per dieną") mokyti rašto, tada juos pakeldavo puskarininkiais, vėliau karininkais. Už rimtus prasižengimus Napoleonas be gailesčio sušaudydavo, bet apskritai kur kas labiau pasikliaudavo apdovanojimais negu bausmėmis. Nusipelniusiems jis būdavo neregėtai dosnus: apdovanodavo ir pinigais, ir laipsniais, ir ordinais, ir viešai pagerbdavo. "Nejaugi jūs manote, kad galima priversti žmones kautis išvedžiojimais? — sušuko jis valstybės senato posėdyje 1801 metais (floreálio 14-ąją), svarstant klausimą dėl Garbės legiono ordino įsteigimo. — Jie (tie išvedžiojimai) tinka tik mokslininko

kabinete. Kareivis kaunasi dėl garbės, pasižymėjimo ženklų, apdovanojimų. Respublikos armijos atliko didžius žygius todėl, kad jose tarnavo valstiečių ir fermerių sūnūs, o ne samdiniai, jiems vadovavo ne karininkai bajorai, o nauji karininkai; jie turėjo ambiciją".

Taigi Napoleonas sąmoningai, apgalvotai ir nepaprastai sėkmingai iš revoliucijos sukurtos medžiagos nusikalė sau veiksmingiausią ir galingiausią ginklą, kuris talentingo meistro rankose ir turėjo pelnyti dar negirdėtas karo istorijoje pergales.

Savo vertingiausia savybe, svarbiausia ir niekuo nepakeičiama, Napoleonas laikė tvirtą valią, dvasios stiprybę ir tą ypatingą drąsą, kuri pasireiškia ne tuo, kad kritiniu momentu su vėliava rankose puoli Arkolos tiltą arba keletą valandų prastovi po rusų sviedinių kruša miesto kapinėse prie Eilau, o tuo, kad imiesi pačią baisiausią ir pačią sunkiausią atsakomybę už sprendimą. Kautynes laimi ne tas, kas sugalvojo mūšio planą arba rado reikalingą išeitį, o tas, kuris prisiėmė atsakomybę už jo įgyvendinimą.

Visų karo specialistų, studijavusių Napoleono veiklą, nuomone, jis buvo vienodai didis ir kaip taktikas, t. y. meistriškai mokėdavo laimėti mūšį, ir kaip strategas, t. y. meistriškai mokėdavo laimėti karus, ir kaip diplomatas, t. y. meistriškai mokėdavo primesti savo valią sutriuškintam priešui, galutinai palaužti jo dvasią ir ryžtą priešintis ir priversti jį užfiksuoti traktatu tai, ko pageidaudavo nugalėtojas. Visos tos trys Napoleono savybės sudarė neišardomą ir harmoningą visumą. Kai generalinės kautynės laimėtos, reikia paleisti Miuratą su kavalerija paskui sprunkantį priešą ir galutinai jį sunaikinti. O kai Miuratas savo darbą padaro, mūšio laimėjimą reikia paversti karo laimėjimu, t. y. reikia baigti persekioti priešą už "žaliojo stalo" — diplomatinėmis formuluotėmis ir reikalavimais.

Paprastai, pradėdamas karą, Napoleonas stengdavosi kaip galima greičiau, žaibišku puolimu, vienu dviem triuškinančiais smūgiais parblokšti priešininką ir priversti prašyti taikos.

Tai davė dingstį Klauzevicui Napoleono kariavimo taktiką apibūdinti kaip visiškai naują reiškinį, kaip "absoliučią tobulybę". Klauzevicas rašė: "...nuo Bonaparto laikų, iš pradžių vienur, paskui kitur[21] karas vėl pasidarė visos liaudies reikalu. Jis įgavo visai kitą pobūdį arba, tiksliau sakant, karas smarkiai ištobulėjo, labiausiai atspindėjo tikrąją savo esmę. Karinės pajėgos gerokai sustiprėjo padidinus lėšas: turėjo įtakos plačios galimų laimėjimų perspektyvos, o tai smarkiai jaudino protus. Karo veiksmais dabar buvo siekiama *sutriuškinti priešą;* sustoti ir pradėti derybas pasidarė galima tik tada, kai priešas parblokštas ir išsekintas"[22]. Nagrinėdamas "karo politinius tikslus ir padėties įtempimo mastą", Klauzevicas iš esmės teisingai įvertino Napoleono kariavimo taktiką. Tačiau jo nuomonę reikėtų papildyti: pats Napoleonas karus skirstė į dvi rūšis: puolamuosius ir gynybinius; priklausomai nuo konkretaus to ar kito karo pobūdžio, kurį lemia politinė padėtis ir jėgų santykis, griežtos ribos tarp jų neišvesdavo. Pastabose apie 1816 metais išleistą generolo Ronja darbą Napoleonas rašė: "Kiekvienas puolamasis karas yra įsiveržimo karas, kiekvienas gerai organizuotas karas yra metodiškas karas. Gynybiniame kare galima pulti, lygiai kaip ir puolamajame kare — gintis, nors pastarojo tikslas — pereiti sieną ir įsiveržti į priešo šalį".

Trumpai apibūdinęs žymiausių karvedžių žygius, Napoleonas buvo tos nuomonės, kad "neverta ką nors sakyti apie vadinamąsias karo meno sistemas". Vis dėlto jis, kaip ir visi didieji karvedžiai, žinoma, *stengdavosi sumušti ir pribaigti priešą.*

Minėta Klauzevico nuomonė yra vienašališka: Žomini, pavyzdžiui, niekur jos neišsako. Beje, dera pastebėti, kad, pripažindamas didelius Klauzevico darbų privalumus, Engelsas, kaip tik studijuodamas Napoleono veiklą, pirmenybę vis dėlto teikė Žomini. Štai ką, pavyzdžiui, Engelsas rašė Juzefui Veidemejeriui 1853 metų balandžio

[21] T. y. iš pradžių prancūzai kovėsi su interventais, o paskui kitos tautos gynėsi nuo Napoleono.

[22] Клаузевиц. О войне. Воениз, 1935, с. 545.

12 dieną: "Žomini vis dėlto yra geriausias (Napoleono žygių. — *Aut. pastaba)* istorikas, o tikras genijus Klauzevicas, nepaisant kai kurių puikių dalykų, ne visai man patinka" [23].

III

Napoleonas buvo negailestingas tiems jo nekenčiamiems "jakobinams", kurie norėjo, kad revoliucijos užkariautos gėrybės atitektų ir plebėjų masėms.

Nuosavybės gynimas — bet kokios, įskaitant ir tą žemės, parceliuojamąją, t. y. smulkių ir pačių smulkiausių valstiečių nuosavybę, kuri taip sustiprėjo revoliucijos metais, — štai kas pasidarė vienu iš svarbiausių Napoleono vidaus politikos principų, nors, kaip pažymėjo Marksas "Šventojoje šeimoje", jis ir atskirų buržuazijos grupių interesus stengėsi pajungti savo imperijos interesams. Nuosavybės neturinčius, pavyzdžiui, Paryžiaus, Liono, Amjeno ir Ruano darbininkus jis laikė maištingais elementais, bet, būdamas pakankamai nuovokus, saugojosi jų ne vien patruliais ir piketais, žandarmerija ir Fušė sukurta idealiai veiklia ir apsukria šnipinėjimo tarnyba. Napoleonas stengdavosi priešintis nedarbo bangoms, kurios 1811 metais į gatvę išmesdavo tūkstančius alkanų darbininkų, ieškodavo pateisinimo ir kontinentinei blokadai, ir visų užkariaujamų kraštų žiauriai ekonominei eksploatacijai bei monopolizacijai. Atseit, visa daroma prancūziškų prekių rinkai plėsti ir pigioms žaliavoms gauti.

Savo ekonomine politika Napoleonas siekė padaryti Prancūzijos pramonę viešpataujančią visame Žemės rutulyje ir išstumti Angliją iš visų Europos rinkų.

Tačiau darbininkų ir darbdavių santykių srityje Napoleonas buvo nepalenkiamas: jis įrašė į savo sisteminį teisyną eksploatatorišką Le Šapeljė įstatymą, draudžiantį net įsivaizduoti darbininkų streikus, žengė dar vieną žingsnį darbininkų priespaudos ir išnaudojimo keliu — įvedė "darbininkų knygeles".

[23] Маркс К. и Энгельс Ф. Сочинения, т. 25, с. 183.

Kaip atsitiko, kad darbininkai net pačiais kritiškiausiais momentais nesukildavo prieš imperatorių? Kaip atsitiko, kad 1816, 1817, 1818, 1819, 1820, 1821 metais restauruotos Burbonų monarchijos teisėjai Paryžiuje ir provincijoje dažnai ilgiems mėnesiams įkalindavo darbininkus už "maištingus šūkius": "Tegyvuoja imperatorius!"?

Atsakymą aš stengiausi duoti savo knygoje: darbininkai tiesiog instinktyviai suvokė, jog buržuazinė porevoliucinė santvarka, įvesta imperatoriaus, vis dėlto jiems naudingesnė negu suplėkę bajorų feodalų sendaikčiai, kuriuos tempė furgonai, važiavusieji įdurmu sąjungininkų armijoms.

Sėslioji sostinės darbininkų masė, įsikūrusi Sent Antuano ir Sen Marselio priemiesčiuose, Tamplio ir Muftaro kvartaluose, dar nebuvo užmiršusi heroiškų revoliucijos dienų. Tačiau "Šimto dienų" laikotarpiu net ištikimiausi revoliucinėms legendoms Napoleoną vis dėlto laikė mažesne blogybe negu feodalizmo restauravimą.

Prancūzijoje, kovojant su gresiančia senosios santvarkos restauracija, Napoleonas buvo naujosios, pramoninės, ekonomiškai pažangios eros atstovas, todėl natūralu, kad jo užkariavimai vaidino revoliucionizuojantį vaidmenį griaunant feodalinės Europos pagrindus.

Marksas ir Engelsas pabrėžia pažangią Napoleono reikšmę. "Napoleonas sugriovė Šventąją Romos imperiją ir sumažino smulkių valstybėlių Vokietijoje skaičių sukūręs stambias valstybes. Jis įvedė savo įstatymų kodeksą užkariautose šalyse, kodeksą, kuris gerokai pranoko visus buvusius kodeksus ir iš principo pripažino lygybę"[24]. Engelso nuomone, Napoleono nesuprato nei vokiečių valstiečiai, nei vokiečių biurgeriai, kuriuos pykdė kavos, cukraus, tabako ir t. t. brangumas, nors ta pati kontinentinė blokada padėjo susikurti jų pramonei... "Be to, tai nebuvo žmonės, kurie galėjo suprasti didingus Napoleono planus. Jie prakeikinėjo jį už tai, kad ima jų vaikus į karą, kuris vykdavo už anglų aristokratijos ir buržuazijos pinigus; jie šlovino kaip tik tas Anglijos klases, kurios buvo iš tikrųjų kaltos dėl karo..."[25]

[24] Маркс К. и Энгельс Ф. Сочинения, т. 2, с. 564.
[25] Ten pat, p. 569.

"Teroro režimą, kuris padarė savo darbą Prancūzijoje, Napoleonas *kitose šalyse naudojo karo pavidalu,* ir tas "teroro režimas" Vokietijoje buvo būtinai reikalingas"[26].

Straipsnyje prieš Bakuniną (1849 metų vasario 14 dieną) mes skaitome: "Bet be prievartos ir nepalenkiamo ryžto istorijoje niekas nedaroma, ir jei Aleksandras (Makedonietis), Cezaris ir Napoleonas būtų pasižymėję tokiu minkštaširdiškumu, į kokį dabar apeliuoja panslavistai savo nusilpusių klientų interesais, kas būtų ištikę istoriją!"[27]

Marksas ir Engelsas net buvo tos nuomonės, kad Napoleono ryžtingumas buvo "humaniškesnis" negu netalentingų jo epigonų veiksmai (čia turima galvoje 1853—1855 metų Rytų karas, kai tiek vieni, tiek kiti pasirodė kaip nevykėliai).

Prisimindami Sevastopolio apgultį, jie rašė: "Iš tikrųjų Napoleonas Didysis, tas tiekos milijonų žmonių "žudikas", mokėjęs greitai, ryžtingai ir triuškinančiai kariauti, buvo humaniškumo pavyzdys palyginti su neryžtingais, nepaslankiais "valstybės vyrais", vadovavusiais tam karui su Rusija..." [28]

Nemenkindamas Napoleono užkariavimų revoliucionizuojančio vaidmens Europai, Engelsas pastebi, kad ilgainiui jis vis labiau ir labiau virsta monarchu "iš dievo malonės". "Didžiausia Napoleono klaida buvo tai, kad jis susidėjo su senomis antirevoliucinėmis dinastijomis, vedęs Austrijos imperatoriaus dukterį, kad užuot panaikinęs bet kokius senosios Europos pėdsakus, jis *stengėsi rasti kompromisą* (Aut. kursyvas — *J. T.)* ir norėjo būti pirmuoju Europos monarchu ir todėl pagal išgales savo rūmus darė panašius į jų rūmus" [29]. Tai, kad jis irgi pradėjo keliaklupsčiauti prieš "legitimizmo principą", Engelso nuomone, galų gale ir pražudė jį.

Visų kontinento monarchijų sutriuškinimas buvo titaniška kova, kuri galų gale išsekino Napoleono jėgas, nes ekonomiškai atsilikusios Europos pusėn (palyginti su

[26] Ten pat, p. 568.
[27] Маркс К. и Энгельс Ф. Сочинения, т. 6, с. 298.
[28] Маркс К. и Энгельс Ф. Сочинения, т. 10, с. 38—39.
[29] Маркс К. и Энгельс Ф. Сочинения, т. 2, с. 565.

napoleonine Prancūzija) stojo Anglija, ekonomiškai toli pralenkusi napoleoninę Prancūziją, kartu strategiškai nepasiekiama tiesioginiams Napoleono smūgiams, nes anglai viešpatavo jūrose.

Napoleonas iš karto pamatė, kad tas priešas — pats baisiausias. Jis norėjo įveikti tą priešą Rytuose, iš Egipto ir Sirijos, jis ketino nugalėti tą priešą Londone, iš Bulonės stovyklos. Kuomet nei vienas, nei kitas mėginimas nepavyko, jis norėjo išguiti anglų prekes ne prancūziškų prekių gausa, kokybe ir pigumu, kas buvo neįmanoma, o šautuvais ir durtuvais, kareiviais ir muitinėmis, ir išguiti iš viso Europos žemyno. Norint nuskurdinti Angliją, vis dėlto per maža buvo sunaikinti jos pramonę, reikėjo pakirsti ir prekybą, ir prekybos laivyną, ir niekais paversti Britanijos kolonijas. Napoleonas žengė ir tokį žingsnį, uždrausdamas įvežti cukrų, medvilnę, indigą, indonezišką arbatą, kavą, prieskonius. Kad kontinentinė blokada būtų užbaigta, visa Europa ir Rusija besąlygiškai turėjo paklusti Napoleono valiai, vadinasi, turėjo būti įkurta pasaulinė monarchija, kurios jis aiškiai troško jau po Austerlico, dangstydamas (nors ne per daug) savo kėslus terminu "Vakarų imperatorius". Po Tilžės įvykių tie kėslai ryškėjo vis labiau ir labiau. Eidamas tuo keliu Napoleonas negalėjo nežūti, ir jis žuvo.

IV

Visi mėginimai pavaizduoti Napoleoną nenuodėmingą, kaip "gerąjį genijų", nusileidusį ant žemės daryti tik gėrį žmonėms, visos pastangos pateisinti ištisus dvidešimt metų trukusį kraujo liejimą vien būtinybe "gintis", visi mėginimai (ypač tuo pasižymi prancūzų istorikai) išbalinti kai kuriuos juodus darbus, neatskiriamai susijusius su Napoleono vardu, visiškai tušti. Beje, pats Napoleonas dėl tų baisių praeities prisiminimų niekada savęs nekrimsdavo. Matyt, jis, taip nuoširdžiai kartą ir visiems laikams sutapatinęs save su Prancūzija, turėjo pateisinimą viskam, kad ir ką darytų; Prancūzijos gerovė, Prancūzijos didybė, Prancūzijos saugumas — štai kas, jo akimis žiūrint, pateisino visą jo veiklą.

Kurią visuomenės klasę faktiškai jis suvokė kaip Prancūziją, aš jau sakiau anksčiau: stambiąją buržuaziją, o iš dalies taip pat ir privačiasavininkiškąją valstietiją.

Tačiau, pereinant nuo "moralinės" (arba "moralizuojančiosios") dalies prie intelektualinės, galima suprasti lordą Rozberį, kuris teigė, kad "Napoleonas iki begalybės išplėtė tai, kas iki tol buvo laikoma kraštutinėmis žmogiškojo proto ir žmogiškosios energijos ribomis". Kitas anglas, profesorius Holendas Rozas, anaiptol nesižavėjęs Napoleonu, daugeliu požiūrių vertinęs jį neigiamai, irgi yra tos nuomonės, kad jis "stovi pirmojoje nemirtingų žmonių gretoje" dėl tų negirdėtai neregėtai milžiniškų ir įvairių talentų, kuriais apdovanojo jį gamta, ir dėl tos vietos, kurią užėmė viso pasaulio istorijoje. Napoleonas mokėjo vienu akies mirksniu spręsti ištisų žemynų likimą, demonstruodamas tiek neabejotiną savo genialumą, tiek ir nenukrypstamą ryžtą siekti užsibrėžto tikslo" [30].

Žiaurumas nebuvo jo aistra, bet jis buvo visiškai abejingas žmonėms, kuriuos traktavo tik kaip priemonę ir ginklą. Ir kuomet žiaurumas, klasta, apgaulė pasirodydavo esą būtini, jis griebdavosi jų be mažiausių svyravimų. Šaltas protas diktuodavo jam: jei įmanoma, visada naudingiau pasiekti tikslą be žiaurumo. Taip jis visada ir veikdavo ten (bet tik ten), kur, jo manymu, būdavo atitinkamos aplinkybės. Tikslai, patys svarbiausi, kuriuos jis kėlė sau po Tilžės, o ypač po Vagramo įvykių, dažnai būdavo fantastiški ir neįgyvendinami. Stengdamasis juos įgyvendinti, Napoleonas nepaprastai daug mąstydavo, rasdavo netikėčiausių priemonių, be paliovos vertindavo ir svarbiausius dalykus, ir detales ir niekada nepasimesdavo tarp smulkmenų. Priešingai priežodžiui, jis gebėdavo iš karto matyti ir mišką, ir medžius, ir dargi šakas, net lapus ant tų medžių.

Valdžia ir šlovė buvo didžiausia jo aistra; bet valdžia jaudino labiau negu šlovė. Susirūpinimas, akylas reiklumas, polinkis į įtarumą ir susierzinimą jam buvo itin būdingi bruožai. Visų vos ne prietaringai dievinamas,

[30] Маркс К. и Энгельс Ф. Сочинения, т. 9, с. 372.

Napoleonas ilgainiui prie to taip priprato, kad laikydavo privalomu ir visiškai natūraliu dalyku. Bet ir tą dievinimą jis vertindavo daugiausia kaip realią naudą, kurią galėtų iš to turėti. Napoleonas tvirtai tikėjo, kad pagrindiniai svertai, kuriais galima veikti žmones, ne meilė, o baimė ir savanaudiškumas. Tik savo kareiviams iš dalies jis darydavo išimtį. Kartą, viešpatavimo Europoje metais, Napoleonas netikėtai paklausė, kaip sutiks žmonės žinią apie jo mirtį. Rūmų pataikūnai pradėjo vaizduoti būsimą gilų sielvartą, o imperatorius pašaipiai nutraukė juos ir pasakė, kad Europa su palengvėjimu atsidus: "Uf!"

Kad kareiviai jį dievina, tatai Napoleonas žinojo labai gerai ir, nors nė iš tolo taip nemylėjo kareivių, kaip tie jį, visada jais pasitikėjo.

Mirties Napoleonas nebijojo. Kai po mirties mazgojo jo kūną, aptiko kažkokių randų, apie kuriuos iki tol nieko nežinota (išskyrus durtuvo dūrio per Tulono šturmą 1793 metais ir kulkos žymę kojoje, kai jį sužeidė prie Regensburgo 1809 metais). Matyt, kadaise jis nuslėpė tuos kitus savo sužeidimus, kad nesukeltų sąmyšio tarp kareivių mūšio metu, ir apsiėjo tik su artimųjų, kuriems įsakė tylėti, pagalba.

Savo pomirtine amžina šlove jis šventai tikėjo. Savo nuostabų gyvenimą aiškino daugiausia ypatingomis, išskirtinėmis aplinkybėmis, kurios susiklosto tik kartą per tūkstantį metų. "Koks romanas mano gyvenimas!" — pasakė sykį Las Kazui šv. Elenos saloje.

Kai jis išnyko iš istorinės arenos, amžininkams pasirodė, kad staiga liovėsi ilgai siautėjęs negirdėto įniršio uraganas. Dar iki Napoleono tuometinė socialinė ir ekonominė Europos raida susilpnino daugelį senų, šimtmečius tvėrusių feodalizmo politinių sąvaržų, sugriovė daugelį juridinių ir valstybinių bei teisinių antstatų, kurie iš inercijos vis dar egzistavo, pavertė pūzrais daugelį pastatų su senobiniais ir puošniais fasadais. Uraganas, kuris užgriuvo ir paskui tiek metų siautėjo virš Europos ir kurio centre buvo Napoleonas, sugriovė ir nušlavė nuo žemės paviršiaus daugelį tų sutręšusių statinių. Žinoma, jie būtų susmukę ir be Napoleono, tačiau jis pagreitino tą ne-

išvengiamą griūtį. Karas, kuriame jis pasirodė toks meistras ir specialistas, suprastino tą istorinį uždavinį.

Po Napoleono bajoriškosios feodalinės santvarkos atgyvenos Vakarų Europoje galėjo dar kurį laiką išsilaikyti, tačiau jau, su retomis išimtimis, tik galvanizuoto lavono pavidalu. 1830 metų revoliucija Prancūzijoje, 1848 metų revoliucija Vokietijoje ir Austrijoje ta prasme gerokai paspartino istorinių šiukšlių liuobą. Rusijoje pirmas žymus žingsnis likviduojant baudžiavinę santvarką buvo žengtas tik 1861 metais ir gana nenoromis, griežiant dantimis, daugumai bajorijos atvirai kėsinantis į laiko padiktuotas nuolaidas — tai jiems nepasisekė, arba bent stengiantis sumažinti jas — tai jiems pavyko.

Tačiau kartu reikia pripažinti, jog pats Napoleonas padarė labai ir labai daug palengvindamas feodalinei Europai iškovoti pergalę prieš jį. Kuo labiau buvusį prancūzų revoliucinės vyriausybės generolą užgožė prancūzų imperatorius, o prancūzų imperatorių — pasaulio monarchas, tuo neryžtingesnis darėsi Napoleonas, vaduodamas tautas iš feodalizmo pinklių (1807—1812 metų Lenkija — jis išlaisvino valstiečius, nesuteikdamas jiems žemės ir tuo faktiškai palikdamas vergovėje; 1812 metų Rusija), tuo kategoriškiau ir atkakliau versdavo paklusti savivalei tautas ir vyriausybes, tuo ryžtingiau, pirmai galimybei atsiradus, Europa pakilo į kovą prieš viso pasaulio užkariautoją.

Atsikratydami Napoleono 1813—1814 metais, manė išsigelbėsią ne tik bajorų ir feodalų klasės likučiai. Napoleono pavergtų kraštų buržuazija dabar troško nusimesti pančius, kuriuos uždėjo imperatorius ir kurie trukdė plačiau užsimoti. Napoleono užkariautų šalių buržuazija labai gerai suprato ir skaudžiai juto, kad imperatorius planingai ir negailestingai eksploatuoja jų žemes vien prancūzų buržuazijos interesais. Tiesa, kai nacionalinis išsivaduojamasis sukilimas prieš Napoleoną nubloškė uždėtą jungą, ta pergale tiesiogiai pasinaudojo ne buržuazija, o feodalinė absoliutinė reakcija, bet taip atsitiko dėl buržuazijos klasės tuometinėje Europoje sąlyginio silpnumo ir politinio neorganizuotumo.

Taigi 1813, 1814, 1815 metais prieš Napoleoną kovojo ir ta Europos visuomenės klasė, kuri kadaise žavėjosi "piliečiu pirmuoju konsulu", kaip revoliucinio išsivadavimo idėjų nešėju, kokiu jį daugelis laikė nuo briumero 18-osios iki imperijos paskelbimo.

Jo ekonominė politika užkariautose šalyse ir negalėjo duoti kitokių rezultatų. To jis nenorėjo ir negalėjo suprasti. Bronzinis imperatorius su laurų vainiku, su skeptru vienoje rankoje ir valstybe kitoje, stovintis Paryžiaus centre didingos Vandomo kolonos, nulietos iš jo atimtų patrankų, viršūnėje, tarsi primena, kaip atkakliai dar gyvas būdamas jis puoselėjo beprotišką mintį — laikyti savo rankose Europą, o jei galima — net Aziją, ir laikyti taip tvirtai, kaip laiko simbolinį valstybės rutulį, tą heraldinę pasaulinės imperijos emblemą. Tačiau pasaulinė imperija sugriuvo, ilgai gyvuoti buvo lemta tik tiems Napoleono darbams, kuriuos dar iki jo įsiviešpatavimo parengė determinuojančios, gilios socialinės ekonominės priežastys. O žmonijos atmintyje visiems laikams liko paveikslas, kurį vieni sieja su Atilos, Tamerlano ir Čingischano, o kiti — su Aleksandro Makedoniečio ir Julijaus Cezario šešėliais. Tačiau gausėjant istorinių tyrinėjimų, tas paveikslas vis labiau ir labiau ryškėja kaip nepakartojamai savitas, nepaprastas, stulbinantis individualybės sudėtingumu.

NAPOLEONO ISTORIOGRAFIJA

Napoleono istoriografija iš tiesų didžiulė.

Skaitytojui, kuris norėtų gilintis į Napoleono veiklą, iš visų išleistų bibliografijų, kaip pačią naujausią ir pilniausią, galima parekomenduoti Kircheizeno *(Kircheisen F. Napoleon I)* darbą, kuris apima daug tūkstančių atskirų knygų (nekalbant jau apie straipsnius) pavadinimų.

Pirmaisiais dešimtmečiais po Napoleono mirties didžiuma knygų apie jį buvo patriotinio liaupsinančio pobūdžio. Taip buvo reaguojama į tą nesuskaičiuojamą gausybę Napoleonui skirtų pamfletų, paskvilių, apokri-

finių sakmių ir t. t., pasirodžiusių pirmaisiais metais po Burbonų restauracijos; juos rašė "uzurpatoriaus" nekentę rojalistai. Kaip atsvara šiems pamfletams pasirodė tokie memuarai, kaip hercogienės d'Abrantes daugiatomis, kaip Šaptalio atsiminimai, Las Kazo knyga ir t. t., o lygiagrečiai su šia memuarine literatūra pradėjo išeiti į dienos šviesą ir pirmieji bandymai parengti sistemingą Napoleono valdymo istoriją.

Iš šių pirmųjų darbų apie Napoleoną daug triukšmo sukėlė ir iš tikrųjų davė daug meistriškai apdorotos medžiagos garsioji 20 tomų "Konsulato ir Imperijos istorija". Jos autorius Adolfas Tjeras. Kai kurios šio veikalo dalys (pavyzdžiui, detaliausias visų Napoleono kautynių aprašymas) iki šiol neprarado reikšmės. Bet parašyta ji iš atvirai "patriotinių" pozicijų: Napoleonas teisus tada, kai jį lydi sėkmė. Tjeras buvo vadinamas "sėkmės istoriku". Jis (beje, nepaprastai švelniai) peikia Napoleoną tik už tuos karus, kuriuos šis pralaimėjo. Veikalas parašytas susižavėjimo kupinu stiliumi. Tai išimtinai politinė-diplomatinė ir karinė istorija. Ekonomikos Tjeras nesuvokia ir dargi neįtaria, kad ji reikalinga norint suprasti istoriją. Jo darbas buvo gana reikšmingas, parašytas sklandžiai ir todėl skaitytojų grobstyte grobstomas.

Vienas iš pirmųjų didelių veikalų apie Napoleoną — daugiatomė Valterio Skoto knyga, iš pažiūros taip pat parašyta puikiai. Žymus romanistas savo darbą skyrė plačiausiai publikai. Pasakojimo tonas — angliškai patriotiškas, priešiškas Napoleonui. Dokumentais remiamasi gana menkai ir paviršutiniškai. Apskritai knyga nors ir daugiatomė, labiau tinka laisvalaikiui, ne daugiau. Pasisekimą ir Anglijoje, ir ne Anglijoje ji turėjo nepaprastai didelį: buvo išversta į visas Europos kalbas. XIX amžiaus viduryje "Napoleono legenda" taip stipriai įsigalėjo prancūzų istoriografijoje, kad į Valterio Skoto knygą Prancūzijoje buvo žiūrima kaip į šventvagišką kūrinį.

Savo knyga Valteris Skotas tartum norėjo atsakyti Baironui, prieš dvejus metus iki savo mirties, 1822 metais, šlovinusiam Napoleono pergales, kursai, nors ir "negimęs karaliumi, tempė karalius paskui savo vežimą". Konservatyvus romantikas Valteris Skotas negalėjo at-

leisti Napoleonui tų smūgių, kuriuos šis sudavė feodaliniam pasauliui.

Ta proga pasakysiu, kad Valterio Skoto knyga susilaukė gana įdomaus Hėgelio atsiliepimo.

1806 metų spalio 13 dieną, mūšio prie Jėnos išvakarėse, kai miestą jau buvo užėmęs Napoleonas, Hėgelis rašė Nitchamerui: "Aš mačiau, kaip per miestą į rekognoskuotę pravažiavo imperatorius, ta pasaulio dvasia" *(diese Weltseele).*

Vėliau žymus filosofas apie Napoleoną taip nebekalbėjo ir buvo linkęs jį laikyti "dievo rykšte", tačiau Valterio Skoto knyga su dorovingais miesčioniškais samprotavimais apie prancūzų revoliuciją ir apie Imperiją papiktino jį. Valteris Skotas rašo, kad "dangus" pasiuntė revoliuciją ir Napoleoną už Prancūzijos ir Europos nuodėmes. Hėgelis į tai atsako: jei teisingasis dangus taip jau patvarkė, vadinasi, ir pati revoliucija buvo ne nusikalstama, o teisinga ir būtina. "Paviršutiniška galva!" *(Seichter Kopf!)* — taip jis užbaigia pastabą apie Valterį Skotą.[31]

O knygų vis gausėjo ir gausėjo. Tolydžio pasirodydavo vis naujų ir naujų memuarų apie Napoleoną ir jo epochą. Prancūzijos vyriausybė išleido 32 didžiulius tomus *(in-quarto)* laiškų, įsakymų ir dekretų, kuriuos padiktavo pats Napoleonas. Įkandin dar išėjo ir papildomi leidiniai. Monografinė literatūra apie jo žygius, atskirus mūšius, įstatymus, diplomatiją, administraciją plito ir Prancūzijoje, ir Vokietijoje, ir Italijoje, ir Anglijoje.

Romantinė mokykla iškėlė ypatingą istoriografijos kryptį, kuri "herojams" priskirdavo vadovaujantį vaidmenį žmonijos istorijoje. Tomo Karleilio knyga "Herojai ir heroiškumas istorijoje" buvo labai reikšminga, ir ta reikšmė labai smarkiai ir, žinoma, labai žalingai atsispindėjo literatūroje apie Napoleoną. Ir iš tikrųjų, jei kas ir galėjo vesti į pagundą "herojiškosios" krypties istorikus, tai pirmiausia tik Napoleonas.

Pirmas rimtas protestas Napoleono istoriografijoje prieš tą visiškai nemokšišką klausimo traktavimą buvo pulkininko Šaraso knyga apie 1815 metų kampaniją, iš-

[31] Rosenkranz. Hegels Leben. Berlin, 1844, pried. Urkunden, p. 559.

leista Antrosios imperijos laikais Briuselyje 1858 metais. Šarasas — prancūzų emigrantas, bonapartizmo priešas. Marksas 1869 metais apie Šarasą rašė: jis "pradėjo ataką prieš Napoleono kultą". Su "Napoleono legenda" kovoja ir prancūzų istorikas Edgaras Kinė, kuris stengiasi įrodyti, kad "didžiosios imperijos" idėja svetima Prancūzijai, kad jos kilmė — itališka, kad ji visų žymių Italijos veikėjų sumanyta. Penkiatomė Pjero Lanfrė knyga, pradėta spausdinti 1867 metais ir susilaukusi 11 laidų, parašyta labai priešišku Napoleonui tonu. Ji buvo ne tik protestas prieš "herojiškąją" Napoleono istoriografijos mokyklą, bet ir kovos prieš slogų oficialųjį Napoleono tradicijų kultą išraiška. Knyga buvo rašoma ir pirmieji jos tomai pasirodė Antrosios imperijos metais. Lanfrė nekentė abiejų Napoleonų: ir dėdės, kurio istoriją rašė, ir sūnėno, kuriam viešpataujant pats gyveno ir kūrė. Knygos autoriui Napoleonas I — savimyla despotas, tautų engėjas, laisvės smaugėjas, tironas, braidantis žmonijos kraujyje. Pagautas iš esmės teisingo noro — demaskuoti besaikį Napoleono istoriografijos gražinimą, Lanfrė galų gale pats, kaip ir jo priešininkai, pasidavė tai pačiai ydai: jis nepaprastai perdėjo istorinį (neva viską lėmusį) Napoleono vaidmenį, jo nuomone, ne teigiamą, o neigiamą.

Tačiau metodiškai vertinant, Lanfrė vis tiek būna naivus, nepagrįstai perdeda faktus, kaip ir jo nesuskaičiuojami "herojiškosios" mokyklos priešininkai.

Žlugus Antrajai imperijai, Napoleono istoriografijoje atsiranda naujų srovių. Iš vienos pusės, pačiais pirmaisiais Trečiosios imperijos metais, kai dar būta Bonapartų imperijos atkūrimo pavojaus, respublikoniškai nusiteikę istorikai kovojo su Napoleono legenda. Viena iš tos kovos apraiškų buvo Jungo knyga. Iš kitos pusės, didelį įspūdį (ypač universitetų istorijos dėstytojams) padarė tada pasirodęs Ipolito Teno "Dabartinės Prancūzijos kilmės" penktasis tomas. Reakcinis prancūzų revoliucijos istorikas, paveiktas baimės ir pykčio, kurį sukėlė 1871 metų Komuna, iškreiptai išdėstęs pirmosios revoliucijos dalyvių ir pačių įvykių istoriją, Napoleoną vertina kaip XIV, XV, XVI amžių italų kondotjerų įpėdinį ir tęsėją, gyvenusį karu ir dėl karo. Jis nė kiek nesmerkia Na-

poleono, kad tas pasmaugė revoliuciją ir sunaikino respubliką.

Aštuntajame—devintajame dešimtmetyje buvo pradėtas leisti, o 1900 metais užbaigtas aštuonių tomų Albero Sorelio veikalas "Europa ir Prancūzijos revoliucija"; paskutiniai keturi tomai skirti Napoleonui. Sorelis rašė po 1870—1871 metų Prancūzijos ir Prūsijos karo. Jo patriotiškas uolumas iškėlė tezę, kuri iki šiol dominuoja bent kiek įtakingesnėje prancūzų istoriografijoje: Prancūzija niekada nieko neužpuola, tik gina savo "natūralias sienas", t. y. Alpes ir Reiną. Napoleono karai, tiesą sakant, tik iš pažiūros atrodo puolamieji, o iš tikrųjų jie gynybiniai. Daug literatūrinės išmonės, tyrinėtojo uolumo, gudrios advokato kazuistikos ir diplomato suktumo išeikvojo Alberas Sorelis (diplomatas pagal išsimokslinimą ir pagal tarnybą), kad įrodytų neįrodomą ir netgi neįtikėtiną tezę. Tačiau Sorelis išaiškino daug svarbių ir įdomių Napoleono istorijos reiškinių, o, perpasakodamas faktus, nuveikė net labai naudingą darbą. Apie Napoleoną kalba pakiliai ir susižavėjęs.

Atgaivinant "Napoleono legendą" ir melagingai garbinant imperatorių, dar toliau žengė Artūras Levis, 1894 m. parašęs didžiulę ir kuriozišką knygą, skirtą Napoleonui kaip asmenybei *(Napoléon intime)*. Pasirodo, imperatorius buvęs tobulybių tobulybė, jei ir turėjęs velionis kokią kliaudą, tai nebent buvęs pernelyg geras žmonėms ir beatodairiškai kilniadvasis. To tariamai romaus žmonijos draugo, taikingo ir geraširdiško filantropo dorovinės grožybės vos vos tilpo į egzaltuoto biografo 650 puslapių knygą... Nepaisant karikatūriškų, absurdiškų Artūro Levio gražbyliavimų ir prasimanymų, knyga turėjo didžiulį pasisekimą moksliniuose, pusiau moksliniuose ir visai nemoksliniuose skaitančiosios visuomenės sluoksniuose.

Iš dalies dar prieš Artūrą Levį, bet daugiausia po jo, paskatintas autoriaus sėkmės, 1890—1900 metais gausybę tomų apie Napoleoną, apie Napoleono karūnavimą, apie Napoleono šeimą, apie Napoleono armiją, apie Napoleono rūmus ir t. t. išleido Frederikas Masonas. Šie detalūs archyviniai tyrinėjimai, irgi parašyti liaupsinimo

dvasia, nušvietė daugelį faktų, tačiau kokio nors apibendrinimo, tegu ir neteisingo, vienašališko teoriniu požiūriu, čia nėra ir negali būti.

Kur kas rimtesnis už Masoną pasirodė esąs Alberas Vandalis — talentingiausias Sorelio pasekėjas ir darbo tęsėjas. 1890—1897 metais, kai Prancūzijos ir Rusijos diplomatiniai santykiai buvo ypač geri, vienas po kito išėjo studijos "Napoleonas ir Aleksandras" trys tomai; Vandalis čia dėsto Prancūzijos—Rusijos karų ir Prancūzijos—Rusijos sąjungos Napoleono I epochos laikais istoriją. "Vandalis daugiausia laikosi Sorelio požiūrio: Napoleonas iš esmės nekaltas dėl karų su Rusija, lygiai kaip nekaltas ir dėl visų kitų karų. Ir apskritai ar gali Napoleonas būti kuo nors prasikaltęs? Regis, Alberui Vandaliui tatai neaišku. Bent jau antrame dideliame dviejų tomų tyrinėjime "Bonaparto iškilimas", pasirodžiusiame 1902 metais (buvo praėję penkeri metai nuo pirmojo darbo), gana meistriškai (literatūriniu požiūriu jis rašo geriau ne tik už Sorelį, bet ir už Teną) dėstydamas briumero 18-osios perversmo istoriją, Vandalis mano, kad Bonapartas nekaltas dėl despotiško režimo ir apskritai dėl visko be išimties, ką jis padarė prieš ir po valstybinio perversmo. Stilius nepaprastai pakilus; taip nerašė nė senieji istorikai, net Tjeras. Tačiau dėl išmoningai išdėstytų gausybės faktų, sudarančių platų ir ryškų Direktorijos žlugimo ir jos agonijos vaizdą, ši studija verta visokeriopo dėmesio. Per pirmuosius dešimt metų nuo jos pasirodymo dienos šio didelio dviejų tomų darbo (540 ir 600 puslapių) išėjo net 18 laidų.

1914—1918 metų karas ir pokaris gerokai paveikė ir Napoleono istoriografiją. Iš vienos pusės, sustiprėjo jos barbariškai šovinistinė dvasia. Vienas po kito pasirodė didesni ir mažesni moksliniai ir populiarūs tomai apie Napoleono karus ir jo veiklą. Dar galima suminėti daugybę Drio knygų. (Drio buvo specialaus žurnalo *"Revue des études napoléoniennes"*, skirto Napoleono istorijai, redaktorius.) Didelės Drio monografijos patikslina ir papildo anksčiau pateiktus faktus.

Paskutinės Drio knygos persmelktos kraštutinio šovinizmo ir reakcijos dvasia.

Apskritai po Versalio taikos staiga paaštrėjusi buržuazinė reakcija atitinkamai atsiliepė ir knygoms, skirtoms Napoleono vidaus politikai ir jo istorinei reikšmei. Ta prasme būdingi (aš vardiju tik pačias naujausias knygas ir tik tokias, kurios gali būti bent kiek įdomios faktine medžiaga) tokie darbai, kaip Luji Madleno dvitomis "Napoleonas" (1934 metai) arba to paties autoriaus du dideli "Konsulato ir Imperijos" tomai (1933 metai), Benvilio knyga. Dvitomė, speciali Obri studija "Šv. Elena" (1935 metai) duoda daug vertingų žinių apie paskutinius Napoleono gyvenimo metus. Daugelio savo monografijų rezultatus Eduardas Drio susumuoja naujoje trijų tomų knygoje "Napoleonas Didysis" (1930 metai); faktinės medžiagos gausumu ji pranoksta Benvilio ir Madleno darbus. Nuo 1936 metų pradėta spausdinti Luji Madleno "Konsulato ir Imperijos istorija", kurios numatyta išleisti dvylika tomų. Autorius rašo egzaltuotai pakiliu tonu.

1934 metų pabaigoje išėjo žinomo tyrinėtojo Meinjė knyga apie Napoleoną. Tarp kitko, autorius pelnė pripažinimą dar 1928 metais studija apie briumero 18-ąją. Naujoji knyga vadinasi "Už ir prieš Napoleoną". Meinjė iš pradžių trumpai dėsto tai, ką apie Napoleoną gali pasakyti ir pasakė jo priešai, paskui nušviečia Napoleono nuopelnus Prancūzijai. Autorius gana palankiai atsiliepia apie Napoleoną. Meinjė knygos pasirodymas — būdingas reiškinys visai apologetinės krypties dabartinei Napoleono istoriografijai. Kur kas objektyvesnė ir moksliškai pagrįsta Lefevro knyga, išėjusi 1932 metais serijoje *"Peuples et civilisations"*.

Tokios buvo pagrindinės Napoleono istoriografijos srovės Prancūzijoje per 100 metų. Aš išvardijau tik keletą ryškesnių ir reikšmingesnių darbų apie Napoleoną. Sąraše, kuriuo baigiu savo knygą, nurodau dar keletą monografijų apie atskiras jo gyvenimo ir veiklos puses.

Kitose Europos šalyse Napoleono istoriografija apskritai sekė prancūziškąją. Paminėsime Furnjė ir Kircheizeną. 1934 metais Kircheizenas, tas pats šveicarų mokslininkas, prieš tai sudaręs jau minėtą geriausią bibliografiją apie Napoleoną, užbaigė devynių tomų studiją. Žinoma, šių biografijų mastai nesulyginami: didžiuliuose devy-

niuose tomuose Kircheizenas viską dėsto labai detaliai, ir kiekvienas tų tomų kone dvigubai didesnis už bet kurią Furnjė knygų. Abu šie vokiečių tyrinėjimai, iš kurių antrasis pagrįstas daugybe skelbtų ir neskelbtų faktinių duomenų, išsiskiria ramiu dėstymu, mokslišku tonu ir medžiagos traktavimu. Atskirais Napoleono istorijos klausimais daug rašė anglai. Kaip bendra apžvalga labiau nusisekusi Holendo Rozo knyga. Kembridžo universitetas leidžia pasaulio "Naujausią istoriją"; didžiulis devintas tomas ištisai skirtas Napoleonui. Dalykišką Napoleono epochos apžvalgą tarybinis skaitytojas ras Laviso ir Rambo "XIX amžiaus istorijos" (Tarybų Sąjungoje išleista 1938 metais) pirmuosiuose dviejuose tomuose.

Napoleono epochos ekonominė politika iki šiol apskritai buvo labai mažai tyrinėta, nors gausybė neskelbtos medžiagos apie tai saugoma Nacionaliniame archyve. Be Paulio Darmšteterio darbų, mano darbų apie kontinentinę blokadą Prancūzijoje ir Europoje ir apie Italijos ekonominę padėtį Napoleono viešpatavimo metais, Rolofo knygos apie Napoleono kolonijinę politiką, naujausios Sentuajano knygos apie tą patį dalyką, švedų mokslininko Hekšerio darbo apie kontinentinę blokadą (pagrįsto, kaip prisipažįsta pats Hekšeris, daugiausia mano monografijos medžiaga) ir be dar vieno kito dalinio tyrinėjimo, beveik nieko sistemingesnio apie Napoleono imperijos ekonominę politiką neparašyta.

Italijos ekonomikai Napoleono viešpatavimo metais paskyriau specialų tomą *"Le blocus continental en Italie"* ("Kontinentinė blokada Italijoje"); jis pagrįstas dar nespausdintais Milano ir kitų archyvų dokumentais ir išleistas 1928 metais Paryžiuje.

Pačioje 1936 metų pabaigoje pasirodė Luji Vilos knygos "Revoliucija ir Imperija" II tomas (paantraštė — "Napoleonas"). Tai naudingas bibliografinis žinynas, parodantis, ką nuveikė mokslas tyrinėdamas Napoleono istoriją. Tačiau Vila nelabai gerai pažįsta Napoleono nukariautų šalių istoriją. Paties autoriaus išdėstyta Napoleono istorija labai jau schematiška ir paviršutiniška, veikiau primenanti vadovėlį, bet jo pateikta bibliografija labai išsami.

Griežtai moksliškai tyrinėjant Napoleono istoriją, teks iš naujo įvertinti daugelį nusistovėjusių, gana populiarių, tačiau dėl to nepasidariusių nėmaž teisingesnėmis, pažiūrų į Napoleono veiklos tikslus ir rezultatus; tai pirmiausia turės paskatinti intensyviau studijuoti neskelbtą archyvinę medžiagą apie Imperijos ekonomiką.

Gyva, populiari, marksistinė Napoleono epochos apybraiža, kurioje kalba eina apie Prūsiją, yra Franco Męringo "Zur preussischen Geschichte, I. Vom Mittelalter bis Jena, II. Von Tilsitt bis Reichsgründung" ("Prūsijos istorija, I. Nuo vidurinių amžių iki Jėnos, II. Nuo Tilžės iki Imperijos įkūrimo"); paskutinis, pilniausias leidimas pasirodė 1930 metais. Pirmojo tomo 292—380 puslapiai, o antrojo 1—218 puslapiai skirti Prūsijos istorijai Napoleono laikais; parašyta labai patraukliai. Tas darbas aštriai polemizuoja su prūsiškai šovinistinės ir hohencoleriškai monarchistinės istoriografijos patriotiškais išmislais ir lėkštumu. Napoleono viešpatavimą Vokietijoje Mėringas, kaip ir Engelsas, laiko "istorine pažanga" šiai šaliai.

Mėringo knyga iš esmės vienas iš nedaugelio kol kas marksistinių darbų, skirtų Napoleono epochai.

Galima taip pat pažymėti Šulco knygą (puslapius, skirtus Napoleonui, jo *"Blut und Eisen"),* Laufenbergo knygą (apie Hamburgą prancūzų okupacijos metais). Apie Hamburgą ir apskritai apie Vokietijos ekonominę padėtį Napoleono laikais, remdamasis neskelbtais dokumentais, kurių anie autoriai nežinojo, aš kalbu savo studijoje *"Deutsch-französische Handels beziehungen zur Napoleonischen Zeit",* Berlin, 1914 ("Vokietijos—Prancūzijos prekybiniai santykiai Napoleono laikais").

Europoje ir Amerikoje susidomėta Napoleono veiklos analize, kurią atlieka tarybiniai mokslininkai. Tai iš dalies rodo daugybė mano knygos apie Napoleoną vertimų į užsienio kalbas ir iš dalies atsiliepimai, recenzijos, kritiniai straipsniai, atgarsiai, kuriuos ji sukėlė Anglijoje, JAV, Prancūzijoje, Švedijoje, Norvegijoje, Italijoje ir Lenkijoje.

1936 m.

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

Sutrumpinimai: adm.— admirolas, feldmarš.— feldmaršalas, gen.— generolas, gr.— grafas, herc.— hercogas, кap.— kapitonas, kard.— kardinolas, k.— kunigaikštis, 1.— lordas, marš.— maršalas, pulk.— pulkininkas, pr.— princas

VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ

Sutrumpinimai: herc-stė — hercogystė, k.— kaimas, tv.— tvirtovė, u.— upė

TURINYS

Евгений Викторович Тарле
НАПОЛЕОН

На литовском языке

С русского перевели В. Жемайтис, Э. Вайткус

Издательство «Минтис» ЛитССР, г. Вильнюс, 1984 г.

ИБ № 3048.

Jevgenijus Tarlė
NAPOLEONAS

Redaktorė *S. Čičiškina*
Viršelio dailininkas *A. Kneita*
Meninis redaktorius *A. Broga*
Techninės redaktorės: *D. Dumbliauskaitė,* V. *Karvelytė*
Korektorės: V. *Vitkauskienė,* *D. Meiduvienė*

Duota rinkti 83.10.14. Pasirašyta spaudai 83.12.19. Formatas $84x108^1/_{32}$. Popierius spaudos Nr. 2. Garnitūra "Baltika" 10 punktų. Iškilioji spauda. 23,52 sąl. sp. l. 24,9 apsk. leid. l. Tiražas 30 000 egz. Užsakymas 3613.
Kaina 1 rb 70 kp

Leidykla "Mintis", 232600 Vilnius, Z. Sierakausko 15.

Spaudė Motiejaus Šumausko spaustuvė, 232600 Vilnius, A. Strazdelio 1.

Tarlė J. V.

Ta 242 Napoleonas / Iš rusų k. vertė V. Žemaitis, E. Vaitkus. — V.: Mintis, 1984.—445 p.—(Siluetai).

Prieštaringas charakteris, visai XIX a. Europos istorijai įtakos padariusi audringa politinė veikla, dramatiškas asmeninis likimas sąlygojo, kad Napoleonas tapo viena žymiausių istorinių asmenybių. Ši knyga — vienas fundamentaliausių tarybinėje literatūroje Napoleono Bonaparto gyvenimo aprašymų.

T $\frac{0506000000—023}{M\ 851(08)—84}$ 79—84

BBK 63.3(0)52
9(P)31